નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્મપિટકે

વિભઙ્ગ-મૂલટીકા

૧. ખન્ધવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

ચતુસચ્ચદસોતિ ચત્તારિ સચ્ચાનિ સમાહટાનિ ચતુસચ્ચં, ચતુસચ્ચં પસ્સીતિ ચતુસચ્ચદસો. સતિપિ સાવકાનં પચ્ચેકબુદ્ધાનઞ્ચ ચતુસચ્ચદસ્સનભાવે અનઞ્ઞપુબ્બકત્તા ભગવતો ચતુસચ્ચદસ્સનસ્સ તત્થ ચ સબ્બઞ્ઞુતાય દસબલેસુ ચ વસીભાવસ્સ પત્તિતો પરસન્તાનેસુ ચ પસારિતભાવેન સુપાકટત્તા ભગવાવ વિસેસેન ''ચતુસચ્ચદસો''તિ થોમનં અરહતીતિ . નાથતીતિ **નાથો**, વેનેય્યાનં હિતસુખં આસીસતિ પત્થેતિ, પરસન્તાનગતં વા કિલેસબ્યસનં ઉપતાપેતિ, ''સાધુ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કાલેન કાલં અત્તસમ્પત્તિં પચ્ચવેક્ખિતા''તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૮.૭) વા તં તં હિતપટિપત્તિં યાચતીતિ અત્થો. પરમેન ચિત્તિસ્સરિયેન સમન્નાગતો, સબ્બસત્તે વા ગુણેહિ ઈસતિ અભિભવતીતિ પરમિસ્સરો ભગવા ''નાથો''તિ વુચ્ચતિ. ''**સદ્ધમ્મે ગારવં કત્વા કરિસ્સામી**''તિ સોતબ્બભાવે કારણં વત્વા પુન સવને નિયોજેન્તો આહ ''**તં સુણાથ સમાહિતા**''તિ. ''**પોરાણટ્ઠકથાનયં વિગાહિત્વા કરિસ્સામી**''તિ વા એતેન સક્કચ્ચસવને ચ કારણં વત્વા તત્થ નિયોજેન્તો આહ ''**સદ્ધમ્મે ગારવં કત્વા તં સુણાથા**''તિ.

એત્થ ચ ''ચતુસચ્ચદસો''તિ વચનં થોમનમેવ ચતુપ્પભેદાય દેસનાય સમાનગણનદસ્સનગુણેન, ''અટ્ઠારસહિ બુદ્ધધમ્મેહિ ઉપેતો''તિ ચ અટ્ઠારસપ્પભેદાય દેસનાય સમાનગણનગુણેહીતિ દટ્ઠબ્બં. યથાવુત્તેન વા નિરતિસયેન ચતુસચ્ચદસ્સનેન ભગવા ચતુધા ધમ્મસઙ્ગણિં દેસેતું સમત્થો અહોસિ, અટ્ઠારસબુદ્ધધમ્મસમન્નાગમેન અટ્ઠારસધા વિભઙ્ગન્તિ યથાવુત્તદેસનાસમત્થતાસમ્પાદકગુણનિદસ્સનમેતં ''ચતુસચ્ચદસો ઉપેતો બુદ્ધધમ્મેહિ અટ્ઠારસહી''તિ. તેન યથાવુત્તાય દેસનાય સબ્બઞ્ઞુભાસિતત્તા અવિપરીતતં દસ્સેન્તો તત્થ સત્તે ઉગ્ગહાદીસુ નિયોજેતિ, નિટ્ઠાનગમનઞ્ચ અત્તનો વાયામં દસ્સેન્તો અટ્ઠકથાસવને ચ આદરં ઉપ્પાદયતિ, યથાવુત્તગુણરહિતેન અસબ્બઞ્ઞુના દેસેતું અસક્કુણેય્યતં ધમ્મસઙ્ગણીવિભઙ્ગપ્પકરણાનં દસ્સેન્તો તત્થ તદટ્ઠકથાય ચ સાતિસયં ગારવં જનયતિ, બુદ્ધાદીનઞ્ચ રતનાનં સમ્માસમ્બુદ્ધતાદિગુણે વિભાવેતિ.

તત્થ ચત્તારિ સચ્ચાનિ પાકટાનેવ, અટ્ઠારસ પન બુદ્ધધમ્મા એવં વેદિતબ્બા – ''અતીતંસે બુદ્ધસ્સ ભગવતો અપ્પટિહતં ઞાણં, અનાગતંસે...પે॰... પચ્ચુપ્પન્નંસે...પે॰... ઇમેહિ તીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો સબ્બં કાયકમ્મં ઞાણપુબ્બઙ્ગમં ઞાણાનુપરિવત્તં, સબ્બં વચીકમ્મં...પે॰ ... સબ્બં મનોકમ્મં...પે॰... ઇમેહિ છહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો નત્થિ છન્દસ્સ હાનિ, નત્થિ ધમ્મદેસનાય, નત્થિ વીરિયસ્સ, નત્થિ સમાધિસ્સ, નત્થિ પઞ્ઞાય, નત્થિ વિમુત્તિયા હાનિ. ઇમેહિ દ્વાદસહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો નત્થિ દવા, નત્થિ રવા, નત્થિ અફુટં, નત્થિ વેગાયિતત્તં, નત્થિ અબ્યાવટમનો, નત્થિ અપ્પટિસઙ્ખાનુપેક્ખા''તિ.

તત્થ **નત્થિ દવા**તિ ખિડ્ડાધિપ્પાયેન કિરિયા નત્થિ. **નત્થિ રવા**તિ સહસા કિરિયા નત્થિ. **નત્થિ અકુટ**ન્તિ ઞાણેન અકુસિતં નત્થિ. **નત્થિ વેગાયિતત્ત**ન્તિ તુરિતકિરિયા નત્થિ. **નત્થિ અબ્યાવટમનો**તિ નિરત્થકો ચિત્તસમુદાચારો નત્થિ. **નત્થિ અપ્પટિસઙ્ખાનુપેક્ખા**તિ અઞ્ઞાણુપેક્ખા નત્થિ. કત્થચિ પન ''નત્થિ ધમ્મદેસનાય હાની''તિ અલિખિત્વા ''નત્થિ છન્દસ્સ હાનિ, નત્થિ વીરિયસ્સ, નત્થિ સત્તિયા''તિ લિખન્તિ.

૧. ધમ્મસઙ્ગહે ધમ્મે કુસલાદિકે તિકદુકેહિ સઙ્ગહેત્વા તે એવ ધમ્મે સુત્તન્તે ખન્ધાદિવસેન વુત્તે વિભજિતું વિભઙ્ગપ્પકરણં વુત્તં. તત્થ સઙ્ખેપેન વુત્તાનં ખન્ધાદીનં વિભજનં વિભઙ્ગો. સો સો વિભઙ્ગો પકતો અધિકતો યસ્સા પાળિયા, સા "**વિભઙ્ગપ્પકરણ**"ન્તિ વુચ્ચતિ. **અધિકતો**તિ ચ વત્તબ્બભાવેન પરિગ્ગહિતોતિ અત્થો. તત્થ વિભઙ્ગપ્પકરણસ્સ આદિભૂતે ખન્ધવિભઙ્ગે ''પઞ્ચક્ખન્ધા રૂપક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ ઇદં સુત્તન્તભાજનીયં નામ. નનુ ન એત્તકમેવ સુત્તન્તભાજનીયન્તિ? સચ્ચં, **ઇતિ**-સદ્દેન પન આદિ-સદ્દત્થજોતકેન પકારત્થજોતકેન વા સબ્બં સુત્તન્તભાજનીયં સઙ્ગહેત્વા વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ એવમાદિ એવંપકારં વા ઇદં **સુત્તન્તભાજનીય**ન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા એકદેસેન સમુદાયં નિદસ્સેતિ પબ્બતસમુદ્દાદિનિદસ્સકો વિય. તત્થ નિબ્બાનવજ્જાનં સબ્બધમ્માનં સઙ્ગાહકત્તા સબ્બસઙ્ગાહકેહિ ચ આયતનાદીહિ અપ્પકતરપદત્તા ખન્ધાનં ખન્ધવિભઙ્ગો આદિમ્હિ વુત્તો.

ન તતો હેટ્ઠાતિ રૂપાદીનં વેદયિતાદિસભાવત્તાભાવા યસ્મિં સભાવે અતીતાદયો રાસી કત્વા વત્તબ્બા, તસ્સ રુપ્પનાદિતો અઞ્ઞસ્સાભાવા ચ હેટ્ઠા ગણનેસુ સઙ્ખતધમ્માનં અનિટ્ઠાનં સાવસેસભાવં, ન હેટ્ઠા ગણનમત્તાભાવં સન્ધાય વુત્તં. છટ્ઠસ્સ પન ખન્ધસ્સ અભાવા "**ન ઉદ્ધ**"ન્તિ આહ. ન હિ સવિભાગધમ્મેહિ નિસ્સટસ્સ અતીતાદિભાવરહિતસ્સ એકસ્સ નિબ્બાનસ્સ રાસટ્ઠો અત્થીતિ. "**રાસિમ્હી**"તિ સદ્દત્થસહિતં ખન્ધ-સદ્દસ્સ વિસયં દસ્સેતિ. "**ગુણે પણ્ણત્તિયં રુળ્હિય**"ન્તિ વિસયમેવ ખન્ધ-સદ્દસ્સ દસ્સેતિ, ન સદ્દત્થં. લોકિયલોકુત્તરભેદઞ્હિ સીલાદિગુણં નિપ્પદેસેન ગહેત્વા પવત્તમાનો ખન્ધ-સદ્દો સીલાદિગુણવિસિટ્ઠં રાસટ્ઠં દીપેતીતિ. કેચિ પન ''ગુણટ્ઠો એત્થ ખન્ધટ્ઠો''તિ વદન્તિ. **દારુક્ખન્ધો**તિ એત્થ પન ન **ખન્ધ**-સદ્દો પઞ્ઞત્તિ-સદ્દસ્સ અત્થે વત્તતિ, તાદિસે પન પુથુલાયતે દારુમ્હિ દારુક્ખન્ધોતિ પઞ્ઞત્તિ હોતીતિ પઞ્ઞત્તિયં નિપતતીતિ વુત્તં. તથા એકસ્મિમ્પિ વિઞ્ઞાણે પવત્તો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ ખન્ધ-સદ્દો ન રુળ્હી-સદ્દસ્સ અત્થં વદતિ, સમુદાયે પન નિરુળ્હો ખન્ધ-સદ્દો તદેકદેસે પવત્તમાનો તાય એવ રુળ્હિયા પવત્તતીતિ ખન્ધ-સદ્દો રુળ્હિયં નિપતતીતિ વુત્તં.

રાસિતો ગુણતોતિ સબ્બત્થ નિસ્સક્કવચનં વિસયસ્સેવ ખન્ધ-સદ્દપ્પવત્તિયા કારણભાવં સન્ધાય કતન્તિ વેદિતબ્બં. ''રાસિતો''તિ ઇમમત્થં સદ્દત્થવસેનપિ નિયમેત્વા દસ્સેતું "**અયઞ્હિ ખન્ધટ્ઠો નામ પિણ્ડટ્ઠો**"તિઆદિમાહ. કોટ્ઠાસટ્ઠે ખન્ધટ્ઠે છટ્ઠેનપિ ખન્ધેન ભવિતબ્બં. નિબ્બાનમ્પિ હિ છટ્ઠો કોટ્ઠાસોતિ. તસ્મા ''ખન્ધટ્ઠો નામ રાસટ્ઠો''તિ યુત્તં. યેસં વા અતીતાદિવસેન ભેદો અત્થિ, તેસં રુપ્પનાદિલક્ખણવસેન તંતંકોટ્ઠાસતા વુચ્ચતીતિ ભેદરહિતસ્સ નિબ્બાનસ્સ કોટ્ઠાસટ્ઠેન ચ ખન્ધભાવો ન વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

એત્તાવતાતિ ઉદ્દેસમત્તેનાતિ અત્થો. **ચત્તારો ચ મહાભૂતા...પે॰... રૂપ**ન્તિ એવં વિભત્તો. કત્થાતિ ચે? એકાદસસુ ઓકાસેસુ. ઇતિ-સદ્દેન નિદસ્સનત્થેન સબ્બો વિભજનનયો દસ્સિતો. ઇદઞ્ચ વિભજનં ઓળારિકાદીસુ ચક્ખાયતનન્તિઆદિવિભજનઞ્ચ યથાસમ્ભવં એકાદસસુ ઓકાસેસુ યોજેતબ્બં, એવં વેદનાક્ખન્ધાદીસુપિ. વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો પન એકાદસોકાસેસુ પુરિમે ઓકાસપઞ્ચકે ''ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણ''ન્તિ

છવિઞ્ઞાણકાયવિસેસેન વિભત્તો, ન તત્થ મનોધાતુ મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ વિભજનં અત્થિ. તં પન દ્વયં મનોવિઞ્ઞાણન્તિ વુત્તન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતું અટ્ઠકથાયં "**મનોધાતુ મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ**"તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

એવં પાળિનયેન પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ ધમ્મપરિચ્છેદં દસ્સેત્વા પુન અઞ્ઞેન પકારેન દસ્સેતું "**અપિચા**"તિઆદિમાહ. **એત્થા**તિ એતસ્મિં ખન્ધનિદ્દેસે.

૧. રૂપક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૨. યં કિઞ્ચીતિ એત્થ **ય**ન્તિ સામઞ્ઞેન અનિયમનિદસ્સનં, **કિઞ્ચી**તિ પકારન્તરભેદં આમસિત્વા અનિયમનિદસ્સનં. ઉભયેનપિ અતીતં વા…પે॰… સન્તિકે વા અપ્પં વા બહું વા યાદિસં વા તાદિસં વા યં કિઞ્ચીતિ નપુંસકનિદ્દેસારહં સબ્બં બ્યાપેત્વા સઙ્ગણ્હાતીતિ અઞ્ઞેસુપિ નપુંસકનિદ્દેસારહેસુ પસઙ્ગં દિસ્વા તસ્સ અધિપ્પેતત્થં અતિચ્ચ પવત્તિતો અતિપ્પસઙ્ગસ્સ નિયમનત્થં "**રૂપ**"ન્તિ આહ. **યંકિઞ્ચી**તિ સનિપાતં યં-સદ્દં કિં-સદ્દઞ્ચ અનિયમેકત્થદીપનવસેન એકં પદન્તિ ગહેત્વા "**પદદ્વયેનપી**"તિ વુત્તં.

કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, રૂપં વદેથાતિ તુમ્હેપિ રૂપં રૂપન્તિ વદેથ, તં કેન કારણેન વદેથાતિ અત્થો, અથ વા કેન કારણેન રૂપં, તં કારણં વદેથાતિ અત્થો. અથેતેસુ ભિક્ખૂસુ તુણ્હીભૂતેસુ ભગવા આહ "**રુપ્પતીતિ ખો**"તિઆદિ.

ભિજ્જતીતિ સીતાદિસન્નિપાતે વિસદિસસન્તાનુપ્પત્તિદસ્સનતો પુરિમસન્તાનસ્સ ભેદં સન્ધાયાહ. ભેદો ચ વિસદિસતાવિકારાપત્તીતિ ભિજ્જતીતિ વિકારં આપજ્જતીતિ અત્થો. વિકારાપત્તિ ચ સીતાદિસન્નિપાતે વિસદિસરૂપુપ્પત્તિયેવ. અરૂપક્ખન્ધાનં પન અતિલહુપરિવત્તિતો યથા રૂપધમ્માનં ઠિતિક્ખણે સીતાદીહિ સમાગમો હોતિ, યેન તત્થ ઉતુનો ઠિતિપ્પત્તસ્સ પુરિમસદિસસન્તાનુપ્પાદનસમત્થતા ન હોતિ આહારાદિકસ્સ વા, એવં અઞ્ઞેહિ સમાગમો નત્થિ. સઙ્ઘટ્ટનેન ચ વિકારાપત્તિયં **રુપ્પન**-સદ્દો નિરુળ્હો, તસ્મા અરૂપધમ્માનં સઙ્ઘટ્ટનવિરહિતત્તા રૂપધમ્માનં વિય પાકટસ્સ વિકારસ્સ અભાવતો ચ "રુપ્પન્તી"તિ "રુપ્પનલક્ખણા"તિ ચ ન વુચ્ચન્તિ. જિઘચ્છાપિપાસાહિ રુપ્પનઞ્ચ ઉદરગ્ગિસન્નિપાતેન હોતીતિ દટ્ઠબ્બં. એત્થ ચ **કુપ્પતી**તિ એતેન કત્તુઅત્થે રૂપપદસિદ્ધિં દસ્સેતિ, **ઘટ્ટીયતિ પીળીયતી**તિ એતેહિ કમ્મત્થે. કોપાદિકિરિયાયેવ હિ રુપ્પનકિરિયાતિ. સો પન કત્તુભૂતો કમ્મભૂતો ચ અત્થો ભિજ્જમાનો હોતીતિ ઇમસ્સત્થસ્સ દસ્સનત્થં "**ભિજ્જતીતિ અત્થો**"તિ વુત્તં. અથ વા **રુપ્પતીતિ રૂપ**ન્તિ કમ્મકત્તુત્થે રૂપપદસિદ્ધિ વુત્તા. વિકારો હિ રુપ્પનન્તિ. તેનેવ "ભિજ્જતીતિ અત્થો"તિ કમ્મકત્તુત્થેન ભિજ્જતિ-સદ્દેન અત્થં દસ્સેતિ. યં પન રુપ્પતિ ભિજ્જતિ, તં યસ્મા કુપ્પતિ ઘટ્ટીયતિ પીળીયતિ, તસ્મા એતેહિ ચ પદેહિ પદત્થો પાકટો કતોતિ. "કેનટ્ઠેના"તિ પુચ્છાસભાગવસેન "**રુપ્પનટ્ઠેના**"તિ વુત્તં. ન કેવલં સદ્દત્થોયેવ રુપ્પનં, તસ્સ પનત્થસ્સ લક્ખણઞ્ચ હોતીતિ અત્થલક્ખણવસેન "**રુપ્પનલક્ખણેન રૂપન્તિપિ વત્તું વટ્ટતી**"તિ આહ.

છિજ્જિત્વાતિ મુચ્છાપત્તિયા મુચ્ચિત્વા અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં છેદનવસેન વા છિજ્જિત્વા. **અચ્ચન્તખારેન સીતોદકેના**તિ અતિસીતભાવમેવ સન્ધાય અચ્ચન્તખારતા વુત્તા સિયા. ન હિ તં કપ્પસણ્ઠાનં ઉદકં સમ્પત્તિકરં પથવીસન્ધારકં કપ્પવિનાસઉદકં વિય ખારં ભવિતું અરહતિ. તથા હિ સતિ પથવી વિલીયેય્યાતિ. **અવીચિમહાનિરયે**તિ સઉસ્સદં અવીચિનિરયં વુત્તં. તેનેવ "**તત્થ હી**"તિઆદિ વુત્તં. **પેત્તિ…પે॰… ન હોન્તી**તિ એવંવિધાપિ સત્તા અત્થીતિ અધિપ્પાયો એવંવિધાયેવ હોન્તીતિ નિયમાભાવતો. એવં **કાલકઞ્જિકાદીસુપી**તિ. **સરન્તા ગચ્છન્તી**તિ સરીસપ-સદ્દસ્સ અત્થં વદતિ.

અભિસઞ્ઞૂહિત્વાતિ એત્થ સમૂહં કત્વાતિપિ અત્થો. **એતેન સબ્બં રૂપં...પે॰... દસ્સિતં હોતી**તિ એતેન રૂપક્ખન્ધ-સદ્દસ્સ સમાનાધિકરણસમાસભાવં દસ્સેતિ. તેનેવાહ ''**ન હિ રૂપતો...પે॰... અત્થી**''તિ.

૩. **પક્ખિપિત્વા**તિ એત્થ એકાદસોકાસેસુ રૂપં પક્ખિપિત્વાતિ અત્થો. ન હિ તત્થ માતિકંયેવ પક્ખિપિત્વા માતિકા ઠપિતા, અથ ખો પકરણપ્પત્તં રૂપન્તિ.

અપરો નયો...પે॰... એત્થેવ ગણનં ગતન્તિ એતેન **અતીતંસેના**તિ ભુમ્મત્થે કરણવચનન્તિ દસ્સેતિ. યેન પકારેન ગણનં ગતં, તં દસ્સેતું ''**ચત્તારો ચ મહાભૂતા**''તિઆદિ વુત્તન્તિ ઇમસ્મિં અત્થે સતિ મહાભૂતુપાદાયરૂપભાવો અતીતકોટ્ઠાસે ગણનસ્સ કારણન્તિ આપજ્જતિ. ન હિ અતીતંસાનં વેદનાદીનં નિવત્તનત્થં ઇદં વચનં ''યં રૂપ''ન્તિ એતેનેવ તેસં નિવત્તિતત્તા, નાપિ રૂપસ્સ અઞ્ઞપ્પકારનિવત્તનત્થં સબ્બપ્પકારસ્સ તત્થ ગણિતત્તા, ન ચ અનાગતપચ્ચુપ્પન્નાકારનિવત્તનત્થં અતીતંસવચનેન તંનિવત્તનતોતિ. અથ પન યં અતીતંસેન ગણિતં, તં **ચત્તારો ચ...પે॰... રૂપન્તિ** એવં ગણિતન્તિ અયમત્થો અધિપ્પેતો, એવં સતિ ગણનન્તરદસ્સનં ઇદં સિયા, ન અતીતંસેન ગણિતપ્પકારદસ્સનં, તંદસ્સને પન સતિ ભૂતુપાદાયરૂપપ્પકારેન અતીતંસે ગણિતં તંસભાવત્તાતિ આપન્નમેવ હોતિ, ન ચ એવંસભાવતા અતીતંસે ગણિતતાય કારણં ભવિતું અરહતિ એવંસભાવસ્સેવ પચ્ચુપ્પન્નાનાગતેસુ ગણિતત્તા સુખાદિસભાવસ્સ ચ અતીતંસે ગણિતત્તા, તસ્મા પુરિમનયો એવ યુત્તો. અજ્ઝત્તબહિદ્ધાનિદ્દેસેસુપિ તાદિસો એવત્થો લબ્ભતીતિ.

સુત્તન્તપરિયાયતોતિ પરિયાયદેસનત્તા સુત્તસ્સ વુત્તં. **અભિધમ્મનિદ્દેસતો**તિ નિપ્પરિયાયદેસનત્તા અભિધમ્મસ્સ નિચ્છયેન દેસો નિદ્દેસોતિ કત્વા વુત્તં. **કિઞ્ચાપી**તિઆદીસુ અયમધિપ્પાયો – સુત્તન્તભાજનીયત્તા યથા ''અતીતં નન્વાગમેય્યા''તિઆદીસુ અદ્ધાનવસેન અતીતાદિભાવોવ વુત્તો, તથા ઇધાપિ નિદ્દિસિતબ્બો (મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૨, ૨૭૫; અપ॰ થેર ૨.૫૫.૨૪૪) સિયા. એવં સન્તેપિ સુત્તન્તભાજનીયમ્પિ અભિધમ્મદેસનાયેવ સુત્તન્તે વુત્તધમ્મે વિચિનિત્વા વિભજનવસેન પવત્તાતિ અભિધમ્મનિદ્દેસેનેવ અતીતાદિભાવો નિદ્દિટ્ઠોતિ.

અદ્ધાસન્તતિસમયખણવસેનાતિ એત્થ ચુતિપટિસન્ધિપરિચ્છિન્ને કાલે **અદ્ધા**-સદ્દો વત્તતીતિ ''અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાન''ન્તિઆદિસુત્તવસેન (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) વિઞ્ઞાયતિ. ''તયોમે, ભિક્ખવે, અદ્ધા. કતમે તયો? અતીતો અદ્ધા, અનાગતો અદ્ધા, પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધા''તિ (ઇતિવુ॰ ૬૩; દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫) એત્થ પન પરમત્થતો પરિચ્છિજ્જમાનો અદ્ધા **નિરુત્તિપથસુત્ત**વસેન (સં॰ નિ॰ ૩.૬૨) ખણપરિચ્છિન્નો યુત્તો. તત્થ હિ ''યં, ભિક્ખવે, રૂપં જાતં પાતુભૂતં, 'અત્થી'તિ તસ્સ સઙ્ખા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૬૨) વિજ્જમાનસ્સ પચ્ચુપ્પન્નતા તતો પુબ્બે પચ્છા ચ અતીતાનાગતતા વુત્તાતિ. યેભુય્યેન પન ચુતિપટિસન્ધિપરિચ્છિન્નો (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫; ઇતિવુ॰ ૬૩) **સુત્તેસુ** અતીતાદિકો અદ્ધા વુત્તોતિ સો એવ ઇધાપિ ''**અદ્ધાવસેના**''તિ વુત્તો. સીતં સીતસ્સ સભાગો, તથા ઉણ્હં ઉણ્હસ્સ. યં પન સીતં ઉણ્હં વા સરીરે સન્નિપતિતં સન્તાનવસેન પવત્તમાનં અનૂનં અનધિકં એકાકારં, તં એકો ઉતૂતિ વુચ્ચતિ. સભાગઉતુનો અનેકન્તસભાવતો એકગહણં કતં, એવં આહારેપિ. **એકવીથિએકજવનસમુટ્ઠાન**ન્તિ પઞ્ચછટ્ઠદ્વારવસેન વુત્તં. **સન્તતિસમય**કથા વિપસ્સકાનં ઉપકારત્થાય અટ્ઠકથાસુ કથિતા.

નિટ્ઠિતહેતુપચ્ચયકિચ્ચં, નિટ્ઠિતહેતુકિચ્ચમનિટ્ઠિતપચ્ચયકિચ્ચં, ઉભયકિચ્ચમસમ્પત્તં, સકિચ્ચક્ખણે પચ્ચુપ્પન્નં. જનકો **હેતુ**, ઉપત્થમ્ભકો **પચ્ચયો**, તેસં ઉપ્પાદનં ઉપત્થમ્ભનઞ્ચ **કિચ્ચં**. યથા બીજસ્સ અઙ્કુરુપ્પાદનં પથવીઆદીનઞ્ચ તદુપત્થમ્ભનં કમ્મસ્સ કટત્તારૂપવિપાકુપ્પાદનં આહારાદીનં તદુપત્થમ્ભનં, એવં એકેકસ્સ

કલાપસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ ચ જનકાનં કમ્માનન્તરાદિપચ્ચયભૂતાનં ઉપત્થમ્ભકાનઞ્ચ સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતાનં કિચ્ચં યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બં. તત્થ ઉપ્પાદક્ખણે **હેતુકિચ્ચં** દટ્ઠબ્બં, તીસુપિ ખણેસુ **પચ્ચયકિચ્ચં**. પથવીઆદીનં સન્ધારણાદિકં ફસ્સાદીનં ફુસનાદિકઞ્ચ અત્તનો અત્તનો કિચ્ચં સકિચ્ચં, તસ્સ કરણક્ખણો **સકિચ્ચક્ખણો**. સહ વા કિચ્ચેન સકિચ્ચં, યસ્મિં ખણે સકિચ્ચં રૂપં વા અરૂપં વા હોતિ, સો **સકિચ્ચક્ખણો**, તસ્મિં ખણે **પચ્ચુપ્પન્નં**.

૬. **એત્તકમેવા**તિ ''તેસં તેસ''ન્તિ ઇમિના આમેડિતવચનેન અભિબ્યાપનત્થેન વુત્તત્થમેવ. ''અપરસ્સ અપરસ્સા''તિ દીપનં **અપરદીપનં**. **પરિયેસતૂ**તિ એતેન પરિયેસનાય અનિટ્ઠનામનિવત્તનસ્સ અકારણભાવં દસ્સેતિ. કમ્મદોસેન હિ ચિત્તવિપલ્લાસદોસેન ચ ગૂથભક્ખપાણાદયો ઉમ્મત્તકાદયો ચ પરિયેસેય્યું દિટ્ઠિવિપલ્લાસેન ચ યોનકાદયો ન આરમ્મણસ્સ પરિયેસિતબ્બસભાવત્તા, અપરિયેસિતબ્બસભાવત્તા પન એતસ્સ અનિટ્ઠમિચ્ચેવ નામન્તિ અત્થો.

સમ્પત્તિવિરહતોતિ રૂપાદીનં દેવમનુસ્સસમ્પત્તિભવે કુસલકમ્મફલતા સમિદ્ધસોભનતા ચ સમ્પત્તિ, તબ્બિરહતોતિ અત્થો. તતો એવ તં ન પરિયેસિતબ્બન્તિ. સોભનાનિ ચ કાનિચિ હત્થિરૂપાદીનિ અકુસલકમ્મનિબ્બત્તાનિ ન તેસંયેવ હત્થિઆદીનં સુખસ્સ હેતુભાવં ગચ્છન્તીતિ તેસં સઙ્ગણ્હનત્થં "**અકન્ત**"ન્તિ વુત્તં. તસ્સ તસ્સેવ હિ સત્તસ્સ અત્તના કતેન કુસલેન નિબ્બત્તં સુખસ્સ પચ્ચયો હોતિ, અકુસલેન નિબ્બત્તં દુક્ખસ્સ. તસ્મા કમ્મજાનં ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા કમ્મકારકસત્તસ્સ વસેન યોજનારહા સિયા. અટ્ઠકથાયં પન "**કુસલકમ્મજં અનિટ્ઠં નામ નત્થી**"તિ ઇદમેવ વુત્તં, ન વુત્તં ''અકુસલકમ્મજં ઇટ્ઠં નામ નત્થી''તિ. તેન અકુસલકમ્મજમ્પિ સોભનં પરસત્તાનં ઇટ્ઠન્તિ અનુઞ્ઞાતં ભવિસ્સતિ. કુસલકમ્મજં પન સબ્બેસં ઇટ્ઠમેવાતિ વદન્તિ. તિરચ્છાનગતાનં પન કેસઞ્ચિ મનુસ્સરૂપં અમનાપં, યતો તે દિસ્વાવ પલાયન્તિ. મનુસ્સા ચ દેવતારૂપં દિસ્વા ભાયન્તિ, તેસમ્પિ વિપાકવિઞ્ઞાણં તં રૂપં આરબ્ભ કુસલવિપાકં ઉપ્પજ્જતિ, તાદિસસ્સ પન પુઞ્ઞસ્સ અભાવા ન તેસં તત્થ અભિરતિ હોતીતિ અધિપ્પાયો. કુસલકમ્મજસ્સ પન અનિટ્ઠસ્સાભાવો વિય અકુસલકમ્મજસ્સ સોભનસ્સ ઇટ્ઠસ્સ અભાવો વત્તબ્બો. હત્થિઆદીનમ્પિ હિ અકુસલકમ્મજં મનુસ્સાનં અકુસલવિપાકસ્સેવ આરમ્મણં, કુસલકમ્મજં પન પવત્તે સમુટ્ઠિતં કુસલવિપાકસ્સ. ઇટ્ઠારમ્મણેન પન વોમિસ્સકત્તા અપ્પકં અકુસલકમ્મજં બહુલં અકુસલવિપાકુપ્પત્તિયા કારણં ન ભવિસ્સતીતિ સક્કા વત્તુન્તિ. વિપાકં પન કત્થચિ ન સક્કા વઞ્ચેતુન્તિ વિપાકવસેન ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણવવત્થાનં સુટ્ઠુ વુત્તં. તસ્મા તં અનુગન્ત્વા સબ્બત્થ ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા યોજેતબ્બા.

અનિટ્ઠા પઞ્ચ કામગુણાતિ કસ્મા વુત્તં, નનુ ''ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાનિ રૂપાનિ ઇટ્ઠાની''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૬૬; ૨.૧૫૫; ૩.૧૯૦; સં॰ નિ॰ ૫.૩૦) એવમાદિના ઇટ્ઠાનેવ રૂપાદીનિ ''કામગુણા''તિ વુત્તાનીતિ? કામગુણસદિસેસુ કામગુણવોહારતો, સદિસતા ચ રૂપાદિભાવોયેવ , ન ઇટ્ઠતા. ''અનિટ્ઠા''તિ વા વચનેન અકામગુણતા દસ્સિતાતિ કામગુણવિસભાગા રૂપાદયો ''કામગુણા''તિ વુત્તા અસિવે ''સિવા''તિ વોહારો વિય. સબ્બાનિ વા ઇટ્ઠાનિટ્ઠાનિ રૂપાદીનિ તણ્હાવત્થુભાવતો કામગુણાયેવ. વુત્તઞ્હિ ''રૂપા લોકે પિયરૂપં સાતરૂપ''ન્તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૩; વિભ॰ ૨૦૩). અતિસયેન પન કામનીયત્તા સુત્તેસુ ''કામગુણા''તિ ઇટ્ઠાનિ રૂપાદીનિ વુત્તાનીતિ.

દ્વીસુપિ હીનપણીતપદેસુ "**અકુસલકમ્મજવસેન કુસલકમ્મજવસેના**"તિ વચનં "**તેસં તેસં સત્તાન**"ન્તિ સત્તવસેન નિયમેત્વા વિભજિતત્તા, અયઞ્ચત્થો "**તેસં તેસ**"ન્તિ અવયવયોગે સામિવચનં કત્વા વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. સત્તસન્તાનપરિયાપન્નેસુ કમ્મજં વિસિટ્ઠન્તિ "**કમ્મજવસેના**"તિ વુત્તં. યદિ પન તેહિ તેહીતિ એતસ્મિં અત્થે **તેસં તેસ**ન્તિ સામિવચનં, વિસયવિસયીસમ્બન્ધે વા, ન કમ્મજવસેનેવ રૂપાદીનિ વિભત્તાનિ, સબ્બેસં પન

ઇન્દ્રિયબદ્ધાનં વસેન વિભત્તાનીતિ વિઞ્ઞાયન્તિ. એત્થ ચ પાકટેહિ રૂપાદીહિ નયો દસ્સિતોતિ ચક્ખાદીસુપિ હીનપણીતતા યોજેતબ્બા.

મનાપપરિયન્તન્તિ મનાપં પરિયન્તં મરિયાદાભૂતં પઞ્ચસુ કામગુણેસુ વદામીતિ અત્થો. કિં કારણન્તિ? યસ્મા તે એકચ્ચસ્સ મનાપા હોન્તિ, એકચ્ચસ્સ અમનાપા, યસ્સ ચેવ મનાપા, તસ્સ તેવ પરમા, તસ્મા તસ્સ તસ્સ અજ્ઝાસયવસેન કામગુણાનં પરમતા હોતિ, ન તેસંયેવ સભાવતો.

એવન્તિ ઇમસ્મિં સુત્તે વુત્તનયેન. એકસ્મિંયેવ અસ્સાદનકુજ્ઝનતો આરમ્મણસભાવસ્સેવ ઇટ્ઠાનિટ્ઠાભાવતો અનિટ્ઠં ''ઇટ્ઠ''ન્તિ ગહણતો ચ, ઇટ્ઠં ''અનિટ્ઠ''ન્તિ ગહણતો ચ **ઇટ્ઠાનિટ્ઠં નામ પાટિયેક્કં પટિવિભત્તં નત્થી**તિ અત્થો. **સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન ચા**તિઆદિના નિબ્બાને વિય અઞ્ઞેસુ આરમ્મણેસુ સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન ઇટ્ઠાનિટ્ઠગ્ગહણં હોતિ. પિત્તુમ્મત્તાદીનં ખીરસક્કરાદીસુ દોસુસ્સદસમુટ્ઠિતસઞ્ઞાવિપલ્લાસવસેન તિત્તગ્ગહણં વિયાતિ ઇમમત્થં સન્ધાય મનાપપરિયન્તતા વુત્તાતિ દસ્સેતિ.

વિભત્તં અત્થીતિ ચ વવત્થિતં અત્થીતિ અત્થો, અટ્ઠકથાચરિયેહિ વિભત્તં પકાસિતન્તિ વા. તઞ્ચ મજ્ઝિમકસત્તસ્સ વસેન વવત્થિતં પકાસિતઞ્ચ, અઞ્ઞેસઞ્ચ વિપલ્લાસવસેન ઇદં ઇટ્ઠં અનિટ્ઠઞ્ચ હોતીતિ અધિપ્પાયો. એવં વવત્થિતસ્સ પનિટ્ઠાનિટ્ઠસ્સ અનિટ્ઠં ઇટ્ઠન્તિ ચ ગહણે ન કેવલં સઞ્ઞાવિપલ્લાસોવ કારણં, ધાતુક્ખોભવસેન ઇન્દ્રિયવિકારાપત્તિઆદિના કુસલાકુસલવિપાકુપ્પત્તિહેતુભાવોપીતિ સક્કા વત્તું. તથા હિ સીતુદકં ઘમ્માભિતત્તાનં કુસલવિપાકસ્સ કાયવિઞ્ઞાણસ્સ હેતુ હોતિ, સીતાભિભૂતાનં અકુસલવિપાકસ્સ. તૂલપિચુસમ્ફસ્સો વણે દુક્ખો નિવણે સુખો, મુદુતરુણહત્થસમ્બાહનઞ્ચ સુખં ઉપ્પાદેતિ, તેનેવ હત્થેન પહરણં દુક્ખં, તસ્મા વિપાકવસેન આરમ્મણવવત્થાનં યુત્તં.

કિઞ્ચાપીતિઆદિના સતિપિ સઞ્ઞાવિપલ્લાસે બુદ્ધરૂપદસ્સનાદીસુ કુસલવિપાકસ્સેવ ગૂથદસ્સનાદીસુ ચ અકુસલવિપાકસ્સ ઉપ્પત્તિં દસ્સેન્તો તેન વિપાકેન આરમ્મણસ્સ ઇટ્ઠાનિટ્ઠતં દસ્સેતિ. વિજ્જમાનેપિ સઞ્ઞાવિપલ્લાસે આરમ્મણેન વિપાકનિયમદસ્સનં આરમ્મણનિયમદસ્સનત્થમેવ કતન્તિ.

અપિચ દ્વારવસેનપીતિઆદિના દ્વારન્તરે દુક્ખસ્સ સુખસ્સ ચ પચ્ચયભૂતસ્સ દ્વારન્તરે સુખદુક્ખવિપાકુપ્પાદનતો વિપાકેન આરમ્મણનિયમદસ્સનેન એકસ્મિંયેવ ચ દ્વારે સમાનસ્સેવ મણિરતનાદિફોટ્ઠબ્બસ્સ સણિકં કુસને પોથને ચ સુખદુક્ખુપ્પાદનતો વિપાકવસેન ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા દસ્સિતાતિ વિઞ્ઞાયતિ.

હેટ્ઠિમનયોતિ મજ્ઝિમકસત્તસ્સ વિપાકસ્સ ચ વસેન વવત્થિતં આરમ્મણં ગહેત્વા ''તેસં તેસં સત્તાનં ઉઞ્ઞાત''ન્તિ (વિભ॰ ૬) ચ આદિના વુત્તનયો. **સમ્મુતિમનાપ**ન્તિ મજ્ઝિમકસત્તસ્સ વિપાકસ્સ ચ વસેન સમ્મતં વવત્થિતં મનાપં, તં પન સભાવેનેવ વવત્થિતન્તિ અભિન્દિતબ્બતોવ ન ભિન્દતીતિ અધિપ્પાયો. સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન નેરયિકાદીહિપિ પુગ્ગલેહિ મનાપન્તિ ગહિતં પુગ્ગલમનાપં "**તં તં વા પના**"તિઆદિના ભિન્દતિ. વેમાનિકપેતરૂપમ્પિ અકુસલકમ્મજત્તા કમ્મકારણાદિદુક્ખવત્થુભાવતો ચ ''મનુસ્સરૂપતો હીન''ન્તિ વુત્તં.

૭. ઓળારિકરૂપાનં વત્થારમ્મણપટિઘાતવસેન સુપરિગ્ગહિતતા, સુખુમાનં તથા અભાવતો દુપ્પરિગ્ગહિતતા ચ યોજેતબ્બા. દુપ્પરિગ્ગહટ્ઠેનેવ લક્ખણદુપ્પટિવિજ્ઝનતા દટ્ઠબ્બા. **દસવિધ**ન્તિ ''દૂરે''તિ અવુત્તસ્સ દસ્સનત્થં

વુત્તં. વુત્તમ્પિ પન ઓકાસતો દૂરે હોતિયેવ.

હેટ્ઠિમનયોતિ ‘‘ઇત્થિન્દ્રિયં…પે॰… ઇદં વુચ્ચતિ રૂપં સન્તિકે’’તિ (વિભ॰ ૭) એવં લક્ખણતો દ્વાદસહત્થવસેન વવત્થિતઓકાસતો ચ દસ્સેત્વા નિય્યાતિતનયો. સો લક્ખણોકાસવસેન દૂરસન્તિકેન સહ ગહેત્વા નિય્યાતિતત્તા **ભિન્દમાનો** મિસ્સકં કરોન્તો **ગતો**. અથ વા **ભિન્દમાનો**તિ સરૂપદસ્સનેન લક્ખણતો યેવાપનકેન ઓકાસતોતિ એવં લક્ખણતો ઓકાસતો ચ વિસું કરોન્તો ગતોતિ અત્થો. અથ વા લક્ખણતો સન્તિકદૂરાનં ઓકાસતો દૂરસન્તિકભાવકરણેન સન્તિકભાવં ભિન્દિત્વા દૂરભાવં, દૂરભાવઞ્ચ ભિન્દિત્વા સન્તિકભાવં કરોન્તો પવત્તોતિ ‘‘**ભિન્દમાનો ગતો**’’તિ વુત્તં. **ઇધ પના**તિ ‘‘તં તં વા પન રૂપં ઉપાદાય ઉપાદાયા’’તિ ઇધ પુરિમનયેન લક્ખણતો દૂરં ઓકાસતો સન્તિકભાવકરણેન ન ભિન્દતિ ભગવા, ન ચ ઓકાસદૂરતો વિસું કરણેન, નાપિ ઓકાસદૂરેન વોમિસ્સકકરણેનાતિ અત્થો. કિં પન કરોતીતિ? ઓકાસતો દૂરમેવ ભિન્દતિ. એત્થ પન ન પુબ્બે વુત્તનયેન તિધા અત્થો દટ્ઠબ્બો. ન હિ ઓકાસતો દૂરં લક્ખણતો સન્તિકં કરોતિ, લક્ખણતો વા વિસું તેન વા વોમિસ્સકન્તિ. ઓકાસતો દૂરસ્સ પન ઓકાસતોવ સન્તિકભાવકરણં ઇધ ‘‘ભેદન’’ન્તિ વેદિતબ્બં. **ઇધ પન ન લક્ખણતો દૂરં ભિન્દતી**તિ એત્થાપિ વા ન પુબ્બે વુત્તનયેન તિધા ભેદસ્સ અકરણં વુત્તં, લક્ખણતો સન્તિકદૂરાનં પન લક્ખણતો ઉપાદાયુપાદાય દૂરસન્તિકભાવો નત્થીતિ લક્ખણતો દૂરસ્સ લક્ખણતોવ સન્તિકભાવાકરણં લક્ખણતો દૂરસ્સ અભેદનન્તિ દટ્ઠબ્બં. પુરિમનયો વિય અયં નયો ન હોતીતિ એત્તકમેવ હિ એત્થ દસ્સેતીતિ ભિન્દમાનોતિ એત્થ ચ અઞ્ઞથા ભેદનં વુત્તં, ભેદનં ઇધ ચ અઞ્ઞથા વુત્તન્તિ.

રૂપક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૮. ચક્ખાદયો પસાદા ઓળારિકમનોમયત્તભાવપરિયાપન્ના કાયવોહારં અરહન્તીતિ તબ્બત્થુકા અદુક્ખમસુખા ‘‘**કાયિકા**’’તિ પરિયાયેન વુત્તા, ન કાયપસાદવત્થુકત્તા. ન હિ ચક્ખાદયો કાયપસાદા હોન્તીતિ. **સન્તતિવસેન ખણાદિવસેન ચા**તિ એત્થ અદ્ધાસમયવસેન અતીતાદિભાવસ્સ અવચનં સુખાદિવસેન ભિન્નાય અતીતાદિભાવવચનતો. ન હિ સુખાયેવ અદ્ધાવસેન સમયવસેન ચ અતીતાદિકા હોતિ, તથા દુક્ખા અદુક્ખમસુખા ચ કાયિકચેતસિકાદિભાવેન ભિન્ના. તેન વેદનાસમુદયો અદ્ધાસમયવસેન અતીતાદિભાવેન વત્તબ્બતં અરહતિ સમુદાયસ્સ તેહિ પરિચ્છિન્દિતબ્બત્તા, વેદનેકદેસા પન એત્થ ગહિતાતિ તે સન્તતિખણેહિ પરિચ્છેદં અરહન્તિ તત્થ તથાપરિચ્છિન્દિતબ્બાનં ગહિતત્તાતિ. એકસન્તતિયં પન સુખાદિઅનેકભેદસબ્ભાવેન તેસુ યો ભેદો પરિચ્છિન્દિતબ્બભાવેન ગહિતો, તસ્સ એકપ્પકારસ્સ પાકટસ્સ પરિચ્છેદિકા તંસહિતદ્વારાલમ્બનપ્પવત્તા, અવિચ્છેદેન તદુપ્પાદકેકવિધવિસયસમાયોગપ્પવત્તા ચ સન્તતિ ભવિતું અરહતીતિ તસ્સ ભેદન્તરં અનામસિત્વા પરિચ્છેદકભાવેન ગહણં કતં. લહુપરિવત્તિનો વા ધમ્મા પરિવત્તનેનેવ પરિચ્છેદં અરહન્તીતિ સન્તતિખણવસેન પરિચ્છેદો વુત્તો. **પુબ્બન્તાપરન્તમજ્ઝગતા**તિ એતેન હેતુપચ્ચયકિચ્ચવસેન વુત્તનયં દસ્સેતિ.

૧૧. કિલેસઝિસમ્પયોગતો **સદરથા**. એતેન સભાવતો ઓળારિકતં દસ્સેતિ, **દુક્ખવિપાકટ્ઠેના**તિ એતેન ઓળારિકવિપાકનિપ્ફાદનેન કિચ્ચતો. કમ્મવેગક્ખિત્તા કમ્મપટિબદ્ધભૂતા ચ કાયકમ્માદિબ્યાપારવિરહતો

નિરુસ્સાહા વિપાકા, સઉસ્સાહા ચ કિરિયા અવિપાકા. સવિપાકા ચ સગબ્ભા વિય ઓળારિકાતિ તબ્બિપક્ખતો અવિપાકા **સુખુમા**તિ વુત્તા.

અસાતટ્ઠેનાતિ અમધુરટ્ઠેન. તેન સાતપટિપક્ખં અનિટ્ઠસભાવં દસ્સેતિ. **દુક્ખટ્ઠેના**તિ દુક્ખમટ્ઠેન. તેન દુક્ખાનં સન્તાપનકિચ્ચં દસ્સેતિ. ‘‘યાયં, ભન્તે, અદુક્ખમસુખા વેદના, સન્તસ્મિં એસા પણીતે સુખે વુત્તા ભગવતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૮૮; સં॰ નિ॰ ૪.૨૬૭) વચનતો **અદુક્ખમસુખા** ફરણસભાવવિરહતો અસન્તાનં કામરાગપટિઘાનુસયાનં અનુસયનસ્સ અટ્ઠાનત્તા **સન્તા**, સુખે નિકન્તિં પરિયાદાય અધિગન્તબ્બત્તા પધાનભાવં નીતાતિ **પણીતા**તિ. તથા અનધિગન્તબ્બા ચ કામાવચરજાતિઆદિસઙ્કરં અકત્વા સમાનજાતિયં ઞાણસમ્પયુત્તવિપ્પયુત્તાદિકે સમાનભેદે સુખતો પણીતાતિ યોજેતબ્બા. ઉપબ્રૂહિતાનં ધાતૂનં પચ્ચયભાવેન સુખા **ખોભેતિ** વિબાધિતાનં પચ્ચયભાવેન દુક્ખા ચ. ઉભયમ્પિ કાયં બ્યાપેન્તં વિય ઉપ્પજ્જતીતિ **ફરતિ**. **મદયમાનન્તિ** મદં કરોન્તં. **છાદયમાનન્તિ** ઇચ્છં ઉપ્પાદેન્તં, અવત્થરમાનં વા. ઘમ્માભિતત્તસ્સ સીતોદકઘટેન આસિત્તસ્સ યથા કાયો ઉપબ્રૂહિતો હોતિ, એવં સુખસમઙ્ગિનોપીતિ કત્વા ‘‘**આસિઞ્ચમાનં વિયા**’’તિ વુત્તં. **એકત્તનિમિત્તેયેવા**તિ પથવીકસિણાદિકે એકસભાવે એવ નિમિત્તે. **ચરતી**તિ નાનાવજ્જને જવને વેદના વિય વિપ્ફન્દનરહિતત્તા **સુખુમા**.

અધિપ્પાયે અકુસલતાય **અકોવિદો**. **કુસલત્તિકે...પે॰... આગતત્તા**તિ ‘‘કુસલાકુસલા વેદના ઓળારિકા, અબ્યાકતા વેદના સુખુમા’’તિ એવં આગતત્તા. ભૂમન્તરભેદે દસ્સેતું ‘‘**યમ્પી**’’તિઆદિ આરદ્ધં. **ઇમિના નીહારેના**તિ એતેન ‘‘કામાવચરસુખતો કામાવચરુપેક્ખા સુખુમા’’તિઆદિના સભાવાદિભેદેન ચ ઓળારિકસુખુમભાવં તત્ર તત્રેવ કથેન્તો ન ભિન્દતીતિ નયં દસ્સેતિ.

લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતા, તસ્મા એકન્તપણીતે હીનપણીતાનં ઉદ્ધટત્તા એવમેવ એકન્તહીને ચ યથાસમ્ભવં હીનપણીતતા ઉદ્ધરિતબ્બાતિ અનુઞ્ઞાતં હોતીતિ ઉભયત્થ તદુદ્ધરણે ન કુક્કુચ્ચાયિતબ્બન્તિ અત્થો.

અકુસલાનં કુસલાદીહિ સુખુમત્તાભાવતો પાળિયા આગતસ્સ અપરિવત્તનીયભાવેન ‘‘**હેટ્ઠિમનયો ન ઓલોકેતબ્બો**’’તિ વુત્તન્તિ વદન્તિ, તંતંવાપનવસેન કથનેપિ પરિવત્તનં નત્થીતિ ન પરિવત્તનં સન્ધાય ‘‘હેટ્ઠિમનયો ન ઓલોકેતબ્બો’’તિ વુત્તં, હેટ્ઠિમનયસ્સ પન વુત્તત્તા અવુત્તનયં ગહેત્વા ‘‘તં તં વા પના’’તિ વત્તું યુત્તન્તિ ‘‘હેટ્ઠિમનયો ન ઓલોકેતબ્બો’’તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બો. બહુવિપાકા અકુસલા દોસુસ્સન્નતાય **ઓળારિકા**, તથા અપ્પવિપાકા કુસલા. મન્દદોસત્તા અપ્પવિપાકા અકુસલા **સુખુમા**, તથા બહુવિપાકા કુસલા ચ. ઓળારિકસુખુમનિકન્તિવત્થુભાવતો કામાવચરાદીનં **ઓળારિકસુખુમતા** . **સાપી**તિ ભાવનામયાય ભેદનેન દાનમયસીલમયાનઞ્ચ પચ્ચેકં ભેદનં નયતો દસ્સિતન્તિ વેદિતબ્બં. **સાપી**તિ વા તિવિધાપીતિ યોજેતબ્બં.

૧૩. જાતિઆદિવસેન અસમાનકોટ્ઠાસતા **વિસભાગટ્ઠો**. દુક્ખવિપાકતાદિવસેન અસદિસકિચ્ચતા, અસદિસસભાવતા વા **વિસંસટ્ઠો**, ન અસમ્પયોગો. યદિ સિયા, દૂરવિપરિયાયેન સન્તિકં હોતીતિ સંસટ્ઠટ્ઠેન સન્તિકતા આપજ્જતિ, ન ચ વેદનાય વેદનાસમ્પયોગો અત્થિ. સન્તિકપદવણ્ણનાય ચ ‘‘સભાગટ્ઠેન સરિક્ખટ્ઠેન ચા’’તિ વક્ખતીતિ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો.

ન દૂરતો સન્તિકં ઉદ્ધરિતબ્બન્તિ કસ્મા વુત્તં, કિં યથા સન્તિકતો અકુસલતો અકુસલા દૂરેતિ ઉદ્ધરીયતિ, તથા તતો દૂરતો કુસલતો કુસલા સન્તિકેતિ ઉદ્ધરિતું ન સક્કાતિ? ન સક્કા. તથા હિ સતિ કુસલા કુસલાય સન્તિકેતિ કત્વા સન્તિકતો સન્તિકતા એવ ઉદ્ધરિતા સિયા, તથા ચ સતિ સન્તિકસન્તિકતરતાવચનમેવ આપજ્જતિ,

ઉપાદાયુપાદાય દૂરસન્તિકતાવ ઇધ વુચ્ચતિ, તસ્મા દૂરતો દૂરુદ્ધરણં વિય સન્તિકતો સન્તિકુદ્ધરણઞ્ચ ન સક્કા કાતું દૂરદૂરતરતાય વિય સન્તિકસન્તિકતરતાય ચ અનધિપ્પેતત્તા. અથ પન વદેય્ય ''ન કુસલા કુસલાય એવ સન્તિકેતિ ઉદ્ધરિતબ્બા, અથ ખો યતો સા દૂરે, તસ્સા અકુસલાયા''તિ, તઞ્ચ નત્થિ. ન હિ અકુસલાય કુસલા કદાચિ સન્તિકે અત્થીતિ. અથાપિ વદેય્ય ''યા અકુસલા કુસલાય સન્તિકે, સા તતો દૂરતો કુસલતો ઉદ્ધરિતબ્બા''તિ, તદપિ નત્થિ. ન હિ કુસલે અકુસલા અત્થિ, યા તતો સન્તિકેતિ ઉદ્ધરિયેય્ય, તસ્મા ઇધ વુત્તસ્સ દૂરસ્સ દૂરતો અચ્ચન્તવિસભાગત્તા દૂરે સન્તિકં નત્થીતિ ન સક્કા દૂરતો સન્તિકં ઉદ્ધરિતું, સન્તિકે પનિધ વુત્તે ભિન્ને તત્થેવ દૂરં લબ્ભતીતિ આહ ''**સન્તિકતો પન દૂરં ઉદ્ધરિતબ્બ**''ન્તિ.

ઉપાદાયુપાદાય દૂરતો ચ સન્તિકં ન સક્કા ઉદ્ધરિતું. લોભસહગતાય દોસસહગતા દૂરે લોભસહગતા સન્તિકેતિ હિ વુચ્ચમાને સન્તિકતોવ સન્તિકં ઉદ્ધરિતં હોતિ. તથા દોસસહગતાય લોભસહગતા દૂરે દોસસહગતા સન્તિકેતિ એત્થાપિ સભાગતો સભાગન્તરસ્સ ઉદ્ધટત્તા, ન ચ સક્કા ''લોભસહગતાય દોસસહગતા દૂરે સા એવ ચ સન્તિકે''તિ વત્તું દોસસહગતાય સન્તિકભાવસ્સ અકારણત્તા, તસ્મા વિસભાગતા ભેદં અગ્ગહેત્વા ન પવત્તતીતિ સભાગાબ્યાપકત્તા દૂરતાય દૂરતો સન્તિકુદ્ધરણં ન સક્કા કાતું. ન હિ દોસસહગતા અકુસલસભાગં સબ્બં બ્યાપેત્વા પવત્તતીતિ. સભાગતા પન ભેદં અન્તોગધં કત્વા પવત્તતીતિ વિસભાગબ્યાપકત્તા સન્તિકતાય સન્તિકતો દૂરુદ્ધરણં સક્કા કાતું. અકુસલતા હિ લોભસહગતાદિસબ્બવિસભાગબ્યાપિકાતિ. તેનાહ ''**ન દૂરતો સન્તિકં ઉદ્ધરિતબ્બ**''ન્તિઆદિ.

વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૧૭. ચક્ખુસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞાતિ એત્થ યદિપિ વત્થુતો ફસ્સસ્સ નામં ફસ્સતો ચ સઞ્ઞાય, વત્થુવિસિટ્ઠફસ્સેન પન વિસિટ્ઠસઞ્ઞા વત્થુના ચ વિસિટ્ઠા હોતિ ફસ્સસ્સ વિય તસ્સાપિ તબ્બત્થુકત્તાતિ ''**વત્થુતો નામ**''ન્તિ વુત્તં. **પટિઘસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞા**તિ એત્થાપિ યથા ફસ્સો વત્થારમ્મણપટિઘટ્ટનેન ઉપ્પન્નો, તથા તતો જાતસઞ્ઞાપીતિ ''**વત્થારમ્મણતો નામ**''ન્તિ વુત્તં. એત્થ ચ પટિઘજો સમ્ફસ્સો, પટિઘવિઞ્ઞેય્યો વા સમ્ફસ્સો **પટિઘસમ્ફસ્સો**તિ ઉત્તરપદલોપં કત્વા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

વિઞ્ઞેય્યભાવે વચનં અધિકિચ્ચ પવત્તા, વચનાધીના વા અરૂપક્ખન્ધા, અધિવચનં વા એતેસં પકાસનં અત્થીતિ ''અધિવચના''તિ વુચ્ચન્તિ, તતોજો સમ્ફસ્સો અધિવચનસમ્ફસ્સો, સમ્ફસ્સોયેવ વા યથાવુત્તેહિ અત્થેહિ અધિવચનો ચ સમ્ફસ્સો ચાતિ અધિવચનસમ્ફસ્સો, અધિવચનવિઞ્ઞેય્યો વા સમ્ફસ્સો અધિવચનસમ્ફસ્સો, તતો તસ્મિં વા જાતા **અધિવચનસમ્ફસ્સજા**. પઞ્ચદ્વારિકસમ્ફસ્સેપિ યથાવુત્તો અત્થો સમ્ભવતીતિ તેન પરિયાયેન તતોજાપિ સઞ્ઞા ''**અધિવચનસમ્ફસ્સજા**''તિ વુત્તા. યથા પન અઞ્ઞપ્પકારાસમ્ભવતો મનોસમ્ફસ્સજા નિપ્પરિયાયેન ''અધિવચનસમ્ફસ્સજા''તિ વુચ્ચતિ, ન એવં અયં પટિઘસમ્ફસ્સજા આવેણિકપ્પકારન્તરસમ્ભવતોતિ અધિપ્પાયો.

યદિ એવં ચત્તારો ખન્ધાપિ યથાવુત્તસમ્ફસ્સતો જાતત્તા ''અધિવચનસમ્ફસ્સજા''તિ વત્તું યુત્તા, સઞ્ઞાવ કસ્મા એવં વુત્તાતિ? તિણ્ણં ખન્ધાનં અત્થવસેન અત્તનો પત્તમ્પિ નામં યત્થ પવત્તમાનો અધિવચનસમ્ફસ્સજ-સદ્દો નિરુળ્હતાય ધમ્માભિલાપો હોતિ, તસ્સા સઞ્ઞાય એવ આરોપેત્વા સયં નિવત્તનં હોતિ. તેનાહ ''**તયો હિ**

અરૂપિનો ખન્ધા"તિઆદિ. અથ વા સઞ્ઞાય પટિઘસમ્ફસ્સજાતિ અઞ્ઞમ્પિ વિસિટ્ઠં નામં અત્થીતિ અધિવચનસમ્ફસ્સજાનામં તિણ્ણંયેવ ખન્ધાનં ભવિતું અરહતિ. તે પન અત્તનો નામં સઞ્ઞાય દત્વા નિવત્તાતિ ઇમમત્થં સન્ધાયાહ "**તયો હિ અરૂપિનો ખન્ધા**"તિઆદિ. **પઞ્ચદ્વારિકસઞ્ઞા ઓલોકેત્વાપિ જાનિતું સક્કા**તિ ઇદં તેન તેનાધિપ્પાયેન હત્થવિકારાદિકરણે તદધિપ્પાયવિજાનનનિમિત્તભૂતા વિઞ્ઞત્તિ વિય રજ્જિત્વા ઓલોકનાદીસુ રત્તતાદિવિજાનનનિમિત્તં ઓલોકનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણવિસયસમાગમે પાકટં હોતીતિ તંસમ્પયુત્તાય સઞ્ઞાયપિ તથાપાકટભાવં સન્ધાય વુત્તં.

રજ્જિત્વા ઓલોકનાદિવસેન પાકટા જવનપ્પવત્તા ભવિતું અરહતીતિ એતિસ્સા આસઙ્કાય નિવત્તનત્થં "**પસાદવત્થુકા એવા**"તિ આહ. **અઞ્ઞં ચિન્તેન્તા**ન્તિ યં પુબ્બે તેન ચિન્તિતં ઞાતં, તતો અઞ્ઞં ચિન્તેન્તાન્તિ અત્થો.

સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦. હેટ્ઠિમકોટિયાતિ એત્થ ભુમ્મનિદ્દેસોવ. તત્થ હિ પધાનં દસ્સિતન્તિ. યદિ એવં ઉપરિમકોટિયા તં ન દસ્સિતન્તિ આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, ઉપરિમકોટિગતભાવેન વિના હેટ્ઠિમકોટિગતભાવાભાવતો. હેટ્ઠિમકોટિ હિ સબ્બબ્યાપિકાતિ. દુતિયે કરણનિદ્દેસો, હેટ્ઠિમકોટિયા આગતાતિ સમ્બન્ધો. પુરિમેપિ વા "હેટ્ઠિમકોટિયા"તિ યં વુત્તં, તઞ્ચ પધાનસઙ્ખારદસ્સનવસેનાતિ સમ્બન્ધકરણેન કરણનિદ્દેસોવ. **તંસમ્પયુત્તા સઙ્ખારા**તિ એકૂનપઞ્ઞાસપ્પભેદે સઙ્ખારે આહ. **ગહિતાવ હોન્તિ** તપ્પટિબદ્ધત્તા.

સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના

સમુગ્ગમ-સદ્દો સઞ્ઞાતિયં આદિઉપ્પત્તિયં નિરુળ્હો. તંતંપચ્ચયસમાયોગે હિ પુરિમભવસઙ્ખાતા પુરિમન્તતો ઉદ્ધઙ્ગમનં **સમુગ્ગમો**, સન્ધિયં વા પટિસન્ધિયં ઉગ્ગમો **સમુગ્ગમો**. સો પન યત્થ પઞ્ચક્ખન્ધા પરિપુણ્ણા સમુગ્ગચ્છન્તિ, તત્થેવ દસ્સિતો. એતેન નયેન અપરિપુણ્ણખન્ધસમુગ્ગમો એકવોકારચતુવોકારેસુ સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ. અથ વા યથાધિગતાનં પઞ્ચન્નમ્પિ ખન્ધાનં સહ ઉગ્ગમો ઉપ્પત્તિ **સમુગ્ગમો**. એતસ્મિં અત્થે વિકલુપ્પત્તિ અસઙ્ગહિતા હોતિ. હિમવન્તપ્પદેસે જાતિમન્તએળકલોમં **જાતિઉણ્ણા**. **સપ્પિમણ્ડબિન્દૂ**તિ એવં એત્થાપિ **બિન્દુ**-સદ્દો યોજેતબ્બો. **એવંવણ્ણપ્પટિભાગ**ન્તિ એવંવણ્ણં એવંસણ્ઠાનઞ્ચ. પટિભજનં વા **પટિભાગો**, સદિસતાભજનં સદિસતાપત્તીતિ અત્થો. એવંવિધો વણ્ણપ્પટિભાગો એતસ્સાતિ **એવંવણ્ણપ્પટિભાગં**.

સન્તતિસીસાનીતિ સન્તતિમૂલાનિ, સન્તતિકોટ્ઠાસા વા. અનેકિન્દ્રિયસમાહારભાવતો હિ પધાનઙ્ગં "સીસ"ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં વત્થુદસકાદિકોટ્ઠાસા અનેકરૂપસમુદાયભૂતા "સીસાની"તિ વુત્તાનીતિ.

પઞ્ચક્ખન્ધા પરિપુણ્ણા હોન્તીતિ ગણનાપારિપૂરિં સન્ધાય વુત્તં, ન તસ્સ તસ્સ ખન્ધસ્સ પરિપુણ્ણતં. કમ્મસમુટ્ઠાનપવેણિયા વુત્તત્તા "ઉતુચિત્તાહારજપવેણી ચ એત્તકં કાલં અતિક્કમિત્વા હોતી"તિઆદિના વત્તબ્બા સિયા, તં પન "પુબ્બાપરતો"તિ એત્થ વક્ખતીતિ અકથેત્વા કમ્મજપવેણી ચ ન સબ્બા વુત્તાતિ અવુત્તં દસ્સેતું ઓપપાતિકસમુગ્ગમો નામ દસ્સિતો. **એવં...પે૦... પઞ્ચક્ખન્ધા પરિપુણ્ણા હોન્તી**તિ પરિપુણ્ણાયતનાનં વસેન નયો

દસ્સિતો, અપરિપુણ્ણાયતનાનં પન કામાવચરાનં રૂપાવચરાનં પરિહીનાયતનસ્સ વસેન સન્તતિસીસહાનિ વેદિતબ્બા.

પુબ્બાપરતોતિ અયં વિચારણા ન પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ઉપ્પત્તિયં, અથ ખો તેસં રૂપસમુટ્ઠાપનેતિ દટ્ઠબ્બા. તં દસ્સેન્તો આહ "**એવં પના**"તિઆદિ. **અપચ્છાઅપુરે ઉપ્પન્નેસૂ**તિ એતેન સંસયકારણં દસ્સેતિ. સહુપ્પન્નેસુ હિ ઇદમેવ પઠમં રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ, ઇદં પચ્છાતિ અદસ્સિતં ન સક્કા વિઞ્ઞાતું. એત્થ ચ ''પુબ્બાપરતો''તિ એતિસ્સા વિચારણાય વત્થુભાવેન પટિસન્ધિયં ઉપ્પન્ના પવત્તા પઞ્ચક્ખન્ધા ગહિતા. તત્થ ચ નિદ્ધારણે ભુમ્મનિદ્દેસોતિ "**રૂપં પઠમં રૂપં સમુટ્ઠાપેતી**"તિ આહ. અઞ્ઞથા ભાવેનભાવલક્ખણત્થે ભુમ્મનિદ્દેસે સતિ રૂપસ્સ રૂપસમુટ્ઠાપનક્ખણે કમ્મસ્સપિ રૂપસમુટ્ઠાનં વદન્તીતિ ઉભયન્તિ વત્તબ્બં સિયાતિ. રૂપારૂપસન્તતિઞ્ચ ગહેત્વા અયં વિચારણા પવત્તાતિ "**રૂપં પઠમં રૂપં સમુટ્ઠાપેતી**"તિ વુત્તં. અઞ્ઞથા પટિસન્ધિક્ખણે એવ વિજ્જમાને ગહેત્વા વિચારણાય કરિયમાનાય અરૂપસ્સ રૂપસમુટ્ઠાપનમેવ નત્થીતિ પુબ્બાપરસમુટ્ઠાપનવિચારણાવ ઇધ ન ઉપપજ્જતીતિ વત્તબ્બં સિયાતિ. **વત્થુ ઉપ્પાદક્ખણે દુબ્બલં હોતી**તિ સબ્બરૂપાનં ઉપ્પાદક્ખણે દુબ્બલતં સન્ધાય વુત્તં. તદા હિ તં પચ્છાજાતપચ્ચયરહિતં આહારાદીહિ ચ અનુપત્થદ્ધન્તિ ''દુબ્બલ''ન્તિ વુત્તં. **કમ્મવેગક્ખિત્તત્તા**તિ ઇદં સતિપિ ભવઙ્ગસ્સ કમ્મજભાવે સાયં વિપાકસન્તતિ પટિસન્ધિક્ખણે પુરિમભવઙ્ગસમુટ્ઠાપકતો અઞ્ઞેન કમ્મુના ખિત્તા વિય અપ્પતિટ્ઠિતા, તતો પરઞ્ચ સમાનસન્તતિયં અનન્તરપચ્ચયં પુરેજાતપચ્ચયઞ્ચ લભિત્વા પતિટ્ઠિતાતિ ઇમમત્થં સન્ધાય વુત્તં.

પવેણી ઘટિયતીતિ ચક્ખાદિવત્થુસન્તતિ એકસ્મિં વિજ્જમાને એવ અઞ્ઞસ્સ નિરોધુપ્પત્તિવસેન ઘટિયતિ, ન ચુતિપટિસન્ધિનિસ્સયવત્થૂનં વિય વિચ્છેદપ્પવત્તીતિ અત્થો. **અઙ્ગતો**તિ ઝાનઙ્ગતો. ઝાનઙ્ગાનિ હિ ચિત્તેન સહ રૂપસમુટ્ઠાપકાનિ, તેસં અનુબલદાયકાનિ મગ્ગઙ્ગાદીનિ તેસુ વિજ્જમાનેસુ વિસેસરૂપપ્પવત્તિદસ્સનતો. અથ વા યાનિ ચિત્તઙ્ગાનિ ચેતનાદીનિ ચિત્તસ્સ રૂપસમુટ્ઠાપને અઙ્ગભાવં સહાયભાવં ગચ્છન્તિ, તેસં બલદાયકેહિ ઝાનઙ્ગાદીહિ અપરિહીનન્તિ અત્થો. તતો પરિહીનત્તા હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેન્તીતિ. યો પન વદેય્ય ''પટિસન્ધિચિત્તેન સહજાતવત્થુ તસ્સ ઠિતિક્ખણે ચ ભઙ્ગક્ખણે ચ પુરેજાતન્તિ કત્વા પચ્ચયવેકલ્લાભાવતો તસ્મિં ખણદ્વયે રૂપં સમુટ્ઠાપેતૂ''તિ, તં નિવારેન્તો આહ "**યદિ હિ ચિત્ત**"ન્તિઆદિ. તત્થ ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુપિ તેસં ધમ્માનં વત્થુ પુરેજાતં ન હોતીતિ ન વત્તબ્બમેવેતન્તિ અનુજાનિ, તત્થાપિ દોસં દસ્સેતિ. યદિ તદા રૂપં સમુટ્ઠાપેય્ય, તવ મતેન પટિસન્ધિચિત્તમ્પિ સમુટ્ઠાપેય્ય, તદા પન રૂપુપ્પાદનમેવ નત્થિ. યદા ચ રૂપુપ્પાદનં, તદા ઉપ્પાદક્ખણે તવ મતેનપિ પચ્ચયવેકલ્લમેવ પટિસન્ધિક્ખણે પુરેજાતનિસ્સયાભાવતો, તસ્મા **પટિસન્ધિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતી**તિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો. ઉપ્પાદક્ખણે અટ્ઠ રૂપાનિ ગહેત્વા ઉટ્ઠહતિ. કસ્મા? અરૂપધમ્માનં અનન્તરાદિપચ્ચયવસેન સવેગાનં પરિપુણ્ણબલાનમેવ ઉપ્પત્તિતો.

અવિસયતાયાતિ અગતપુબ્બસ્સ ગામસ્સ આગન્તુકસ્સ અવિસયભાવતો. **અપ્પહુતતાયા**તિ તત્થ તસ્સ અનિસ્સરભાવતો. **ચિત્તસમુટ્ઠાન...પે॰... ઠિતાની**તિ ઇદં ચેહાકારેહિ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપાનં ચિત્તચેતસિકા પચ્ચયા હોન્તિ, તેહિ સબ્બેહિ પટિસન્ધિયં ચિત્તચેતસિકા સમતિંસકમ્મજરૂપાનં યથાસમ્ભવં પચ્ચયા હોન્તીતિ કત્વા વુત્તં.

વટ્ટમૂલન્તિ તણ્હા અવિજ્જા વુચ્ચતિ. ચુતિચિત્તેન ઉપ્પજ્જમાનં રૂપં તતો પુરિમતરેહિ ઉપ્પજ્જમાનં વિય ન ભવન્તરે ઉપ્પજ્જતીતિ વટ્ટમૂલસ્સ વૂપસન્તત્તા અનુપ્પત્તિ વિચારેતબ્બા.

રૂપસ્સ નત્થિતાયાતિ રૂપાનં નિસ્સરણત્તા અરૂપસ્સ, વિરાગવસેન પહીનત્તા ઉપ્પાદેતબ્બસ્સ અભાવં સન્ધાય વુત્તં. રૂપોકાસે વા રૂપં અત્થીતિ કત્વા રૂપપચ્ચયાનં રૂપુપ્પાદનં હોતિ, અરૂપં પન રૂપસ્સ ઓકાસો ન હોતીતિ યસ્મિં રૂપે સતિ ચિત્તં અઞ્ઞં રૂપં ઉપ્પાદેય્ય, તદેવ તત્થ નત્થીતિ અત્થો. પુરિમરૂપસ્સપિ હિ પચ્ચયભાવો અત્થિ પુત્તસ્સ પિતિસદિસતાદસ્સનતોતિ.

ઉતુ પન પઠમં રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે સમુટ્ઠાપનતોતિ અધિપ્પાયો. **ઉતુ નામ ચેસ દન્ધનિરોધો**તિઆદિ ઉતુસ્સ ઠાનક્ખણે ઉપ્પાદને કારણદસ્સનત્થં અરૂપાનં ઉપ્પાદકાલદસ્સનત્થઞ્ચ વુત્તં. દન્ધનિરોધત્તા હિ સો ઠિતિક્ખણે બલવાતિ તદા રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ, તસ્મિં ધરન્તે એવ ખિપ્પનિરોધત્તા સોળસસુ ચિત્તેસુ ઉપ્પન્નેસુ પટિસન્ધિઅનન્તરં ચિત્તં ઉતુના સમુટ્ઠિતે રૂપે પુન સમુટ્ઠાપેતીતિ અધિપ્પાયો. **તસ્મિં ધરન્તે એવ સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝન્તી**તિ એતેન પન વચનેન યદિ ઉપ્પાદનિરોધક્ખણા ધરમાનક્ખણે એવ ગહિતા, ‘‘સોળસચિત્તક્ખણાયુકં રૂપ’’ન્તિ વુત્તં હોતિ, અથુપ્પાદક્ખણં અગ્ગહેત્વા નિરોધક્ખણોવ ગહિતો, ‘‘સત્તરસચિત્તક્ખણાયુક’’ન્તિ, સચે નિરોધક્ખણં અગ્ગહેત્વા ઉપ્પાદક્ખણો ગહિતો, ‘‘અધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુક’’ન્તિ, યદિ પન ઉપ્પાદનિરોધક્ખણા ધરમાનક્ખણે ન ગહિતા, ‘‘અધિકસત્તરસચિત્તક્ખણાયુક’’ન્તિ. યસ્મા પન ‘‘**તેસુ પટિસન્ધિઅનન્તર**’’ન્તિ પટિસન્ધિપિ તસ્સ ધરમાનક્ખણે ઉપ્પન્નેસુ ગહિતા, તસ્મા ઉપ્પાદક્ખણો ધરમાનક્ખણે ગહિતોતિ નિરોધક્ખણે અગ્ગહિતે અધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુકતા વક્ખમાના, ગહિતે વા સોળસચિત્તક્ખણાયુકતા અધિપ્પેતાતિ વેદિતબ્બા.

ઓજા ખરાતિ સવત્થુકં ઓજં સન્ધાયાહ. સભાવતો સુખુમાય હિ ઓજાય વત્થુવસેન અત્થિ ઓળારિકસુખુમતાતિ.

ચિત્તઞ્ચેવાતિ ચિત્તસ્સ પુબ્બઙ્ગમતાય વુત્તં, તંસમ્પયુત્તકાપિ પન રૂપસમુટ્ઠાપકા હોન્તીતિ. યથાહ ‘‘હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧). **ચિત્ત**ન્તિ વા ચિત્તુપ્પાદં ગણ્હાતિ, ન કમ્મચેતનં વિય એકધમ્મમેવ અવિજ્જમાનં. કમ્મસમુટ્ઠાનઞ્ચ તંસમ્પયુત્તેહિપિ સમુટ્ઠિતં હોતૂતિ ચે? ન, તેહિ સમુટ્ઠિતભાવસ્સ અવુત્તત્તા, અવચનઞ્ચ તેસં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયભાવાભાવતો.

અદ્ધાનપરિચ્છેદતોતિ કાલપરિચ્છેદતો. તત્થ ‘‘સત્તરસ ચિત્તક્ખણા રૂપસ્સ અદ્ધા, રૂપસ્સ સત્તરસમો ભાગો અરૂપસ્સા’’તિ એસો અદ્ધાનપરિચ્છેદો અધિપ્પેતો. **પટિસન્ધિક્ખણે**તિ ઇદં નયદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં તતો પરમ્પિ રૂપારૂપાનં સહુપ્પત્તિસબ્ભાવતો, ન પનેતં પટિસન્ધિક્ખણે અસહુપ્પત્તિઅભાવં સન્ધાય વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં, પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુપિ રૂપુપ્પત્તિં સયમેવ વક્ખતીતિ. ફલપ્પત્તનિદસ્સનેન ચ રૂપારૂપાનં અસમાનકાલતં નિદસ્સેતિ, ન સહુપ્પાદં તદત્થં અનારદ્ધત્તા. સહુપ્પાદેન પન અસમાનકાલતા સુખદીપના હોતીતિ તંદીપનત્થમેવ સહુપ્પાદગ્ગહણં.

યદિ એવં રૂપારૂપાનં અસમાનદ્ધત્તા અરૂપં ઓહાય રૂપસ્સ પવત્તિ આપજ્જતીતિ એતસ્સા નિવારણત્થમાહ ‘‘**તત્થ કિઞ્ચાપી**’’તિઆદિ. **એકપ્પમાણાવા**તિ નિરન્તરં પવત્તમાનેસુ રૂપારૂપધમ્મેસુ નિચ્છિદ્દેસુ અરૂપરહિતં રૂપં, રૂપરહિતં વા અરૂપં નત્થીતિ કત્વા વુત્તં. અયઞ્ચ કથા પઞ્ચવોકારે કમ્મજરૂપપ્પવત્તિં નિબ્બાનપટિભાગનિરોધસમાપત્તિરહિતં સન્ધાય કતાતિ દટ્ઠબ્બા. **પદે પદ**ન્તિ અત્તનો પદે એવ પદં નિક્ખિપન્તો વિય લહું લહું અક્કમિત્વાતિ અત્થો. **અનોહાયા**તિ યાવ ચુતિ, તાવ અવિજહિત્વા, ચુતિક્ખણે પન સહેવ

નિરુજ્ઝન્તીતિ. યસ્મિઞ્ચદ્ધાને અઞ્ઞમઞ્ઞં અનોહાય પવત્તિ, સો ચ પટિસન્ધિચુતિપરિચ્છિન્નો ઉક્કંસતો એતેસં અદ્ધાતિ. **એવ**ન્તિ એતેન પુબ્બે વુત્તં અવકંસતો અદ્ધાપકારં ઇમઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતીતિ દટ્ઠબ્બં.

એકુપ્પાદનાનાનિરોધતોતિ એતં દ્વયમપિ સહ ગહેત્વા રૂપારૂપાનં ''એકુપ્પાદનાનાનિરોધતો''તિ એકો દટ્ઠબ્બાકારો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. એવં ઇતો પરેસુપિ. **પચ્છિમકમ્મજં ઠપેત્વા**તિ તસ્સ ચુતિચિત્તેન સહ નિરુજ્ઝનતો નાનાનિરોધો નત્થીતિ કત્વા વુત્તન્તિ વદન્તિ. તસ્સ પન એકુપ્પાદોપિ નત્થિ હેટ્ઠા સોળસકે પચ્છિમસ્સ ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પત્તિવચનતો. યદિ પન યસ્સ એકુપ્પાદનાનાનિરોધા દ્વેપિ ન સન્તિ, તં ઠપેતબ્બં. સબ્બમ્પિ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં ઠપેતબ્બં સિયા, પચ્છિમકમ્મજસ્સ પન ઉપ્પત્તિતો પરતો ચિત્તેસુ પવત્તમાનેસુ કમ્મજરૂપસ્સ અનુપ્પત્તિતો વજ્જેતબ્બં ગહેતબ્બઞ્ચ તદા નત્થીતિ ''પચ્છિમકમ્મજં ઠપેત્વા''તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તતો પુબ્બે પન અટ્ઠચત્તાલીસકમ્મજરૂપપવેણી અત્થીતિ તત્થ યં ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં, તં અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે નિરુજ્ઝતીતિ ''એકુપ્પાદનાનાનિરોધ''ન્તિ ગહેત્વા ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુ ઉપ્પન્નરૂપાનિ વજ્જેત્વા એવં એકુપ્પાદનાનાનિરોધતો વેદિતબ્બાતિ યોજના કતાતિ દટ્ઠબ્બા. તઞ્હિ રૂપં અરૂપેન, અરૂપઞ્ચ તેન એકુપ્પાદનાનાનિરોધન્તિ. તત્થ સઙ્ખલિકસ્સ વિય સમ્બન્ધો પવેણીતિ કત્વા અટ્ઠચત્તાલીસકમ્મજિયવચનં કતં, અઞ્ઞથા એકૂનપઞ્ઞાસકમ્મજિયવચનં કત્તબ્બં સિયા.

નાનુપ્પાદ...પે॰... પચ્છિમકમ્મજેન દીપેતબ્બાતિ તેન સુદીપનત્તા વુત્તં. એતેન હિ નયેન સક્કા તતો પુબ્બેપિ એકસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નરૂપં અઞ્ઞસ્સપિ ભઙ્ગક્ખણે એવ નિરુજ્ઝતીતિ તં અરૂપેન, અરૂપઞ્ચ તેન નાનુપ્પાદં એકનિરોધન્તિ વિઞ્ઞાતુન્તિ. ઉભયત્થાપિ પન અઞ્ઞસ્સ ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નં રૂપં અઞ્ઞસ્સ ઠિતિક્ખણે, તસ્સ ઠિતિક્ખણે ઉપ્પજ્જિત્વા ઠિતિક્ખણે એવ નિરુજ્ઝનકં અરૂપઞ્ચ ન સઙ્ગહિતં, તં ''નાનુપ્પાદતો નાનાનિરોધતો''તિ એત્થેવ સઙ્ગહં ગચ્છતીતિ વેદિતબ્બં. ચતુસન્તતિકરૂપેન હિ નાનુપ્પાદનાનાનિરોધતાદીપના એત્થ ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નસ્સ દસ્સિતત્તા અદસ્સિતસ્સ વસેન નયદસ્સનં હોતીતિ. સમતિંસકમ્મજરૂપેસુ એવ ઠિતસ્સપિ ગબ્ભે ગતસ્સ મરણં અત્થીતિ તેસં એવ વસેન પચ્છિમકમ્પિ યોજિતં. **અમરા નામ ભવેય્યું**, કસ્મા? યથા છન્નં વત્થૂનં પવત્તિ , એવં તદુપ્પાદકકમ્મેનેવ ભવઙ્ગાદીનઞ્ચ તબ્બત્થુકાનં પવત્તિયા ભવિતબ્બન્તિ. ન હિ તં કારણં અત્થિ, યેન તં કમ્મજેસુ એકચ્ચં પવત્તેય્ય, એકચ્ચં ન પવત્તેય્યાતિ. તસ્મા આયુઉસ્માવિઞ્ઞાણાદીનં જીવિતસઙ્ખારાનં અનૂનત્તા વુત્તં ''**અમરા નામ ભવેય્યુ**''ન્તિ.

''ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે નિરુજ્ઝતિ, ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નં અઞ્ઞસ્સ ઠિતિક્ખણે, ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં અઞ્ઞસ્સ ભઙ્ગક્ખણે નિરુજ્ઝતી''તિ ઇદં અટ્ઠકથાયં આગતત્તા વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો. અત્તનો પનાધિપ્પાયં ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં નિરોધક્ખણે, ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નઞ્ચ ઉપ્પાદક્ખણે, ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં ઠિતિક્ખણે નિરુજ્ઝતીતિ દીપેતિયેવ. એવઞ્ચ કત્વા અદ્ધાનપરિચ્છેદે ''તં પન સત્તરસમેન ચિત્તેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતી''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૬ પકિણ્ણકકથા) વુત્તં. **ઇમાય પાળિયા વિરુજ્ઝતિ**, કસ્મા? ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપસ્સપિ સમાનાયુકતાય ભવિતબ્બત્તાતિ અધિપ્પાયો. યથા પન એતેહિ યોજિતં, તથા રૂપસ્સ એકુપ્પાદનાનાનિરોધતા નાનુપ્પાદેકનિરોધતા ચ નત્થિયેવ.

યા પન એતેહિ રૂપસ્સ સત્તરસચિત્તક્ખણાયુકતા વુત્તા, યા ચ અટ્ઠકથાયં તતિયભાગાધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુકતા, સા **પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગટ્ઠકથાયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં પટિસન્ધિં દસ્સેતું ''એત્તાવતા એકાદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા હોન્તિ, તથા પઞ્ચદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા હોન્તિ, અથાવસેસપઞ્ચચિત્તએકચિત્તક્ખણાયુકે તસ્મિં યેવારમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં

ઉપ્પજ્જતી''તિ દસ્સિતેન સોળસચિત્તક્ખણાયુકભાવેન વિરુજ્ઝતિ. ન હિ સક્કા ''ઠિતિક્ખણે એવ રૂપં આપાથમાગચ્છતી''તિ વત્તું. તથા હિ સતિ ન રૂપસ્સ એકાદસ વા પઞ્ચદસેવ વા ચિત્તક્ખણા અતીતા, અથ ખો અતિરેકએકાદસપઞ્ચદસચિત્તક્ખણા. તસ્મા યદિપિ પઞ્ચદ્વારે ઠિતિપ્પત્તમેવ રૂપં પસાદં ઘટ્ટેતીતિ યુજ્જેય્ય, મનોદ્વારે પન ઉપ્પાદક્ખણેપિ આપાથમાગચ્છતીતિ ઇચ્છિતબ્બમેતં. ન હિ મનોદ્વારે અતીતાદીસુ કિઞ્ચિ આપાથં નાગચ્છતીતિ. મનોદ્વારે ચ એવં વુત્તં ''એકાદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા, અથાવસેસપઞ્ચચિત્તક્ખણાયુકે''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭).

યો ચેત્થ ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણો વુત્તો, સો ચ અત્થિ નત્થીતિ વિચારેતબ્બો. **ચિત્તયમકે** (યમ॰ ૨.ચિત્તયમક. ૧૦૨) હિ ''ઉપ્પન્નં ઉપ્પજ્જમાનન્તિ? ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં, નો ચ ઉપ્પજ્જમાન''ન્તિ એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં ''ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે ચા''તિ. તથા ''નુપ્પજ્જમાનં નુપ્પન્નન્તિ? ભઙ્ગક્ખણે નુપ્પજ્જમાનં, નો ચ નુપ્પન્ન''ન્તિ એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં ''ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે ચા''તિ. એવં ''ન નિરુદ્ધં ન નિરુજ્ઝમાનં, ન નિરુજ્ઝમાનં ન નિરુદ્ધ''ન્તિ એતેસં પરિપુણ્ણવિસ્સજ્જને ''ઉપ્પાદક્ખણે અનાગતઞ્ચા''તિ વત્વા ''ઠિતિક્ખણે''તિ અવચનં, અતિક્કન્તકાલવારે ચ ''ભઙ્ગક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પાદક્ખણં વીતિક્કન્ત''ન્તિ વત્વા ''ઠિતિક્ખણે''તિ અવચનં ઠિતિક્ખણાભાવં ચિત્તસ્સ દીપેતિ. **સુત્તેસુ**પિ હિ ''ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતી''તિ તસ્સેવ (સં॰ નિ॰ ૩.૩૮; અ॰ નિ॰ ૩.૪૭) એકસ્સ અઞ્ઞથત્તાભાવતો ''યસ્સા અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતિ, સા સન્તતિઠિતી''તિ ન ન સક્કા વત્તુન્તિ, વિજ્જમાનં વા ખણદ્વયસમઙ્ગિં ઠિતન્તિ.

યો ચેત્થ ચિત્તનિરોધક્ખણે રૂપુપ્પાદો વુત્તો, સો ચ વિચારેતબ્બો ''યસ્સ વા પન સમુદયસચ્ચં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ દુક્ખસચ્ચં ઉપ્પજ્જતીતિ? નોતિ વુત્ત''ન્તિ (યમ॰ ૧.સચ્ચયમક.૧૩૬). યો ચ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે રૂપનિરોધો વુત્તો, સો ચ વિચારેતબ્બો ''યસ્સ કુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, તસ્સ અબ્યાકતા ધમ્મા નિરુજ્ઝન્તીતિ? નોતિઆદિ (યમ॰ ૩.ધમ્મયમક.૧૬૩) વુત્ત''ન્તિ. ન ચ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમેવ સન્ધાય પટિક્ખેપો કતોતિ સક્કા વત્તું ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપાધિકારસ્સ અભાવા, અબ્યાકતસદ્દસ્સ ચ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપેસ્વેવ અપ્પવત્તિતો. યદિ **સઙ્ખારયમકે** કાયસઙ્ખારસ્સ ચિત્તસઙ્ખારેન સહુપ્પાદેકનિરોધવચનતો અબ્યાકત-સદ્દેન ચિત્તસમુટ્ઠાનમેવેત્થ ગહિતન્તિ કારણં વદેય્ય, તમ્પિ અકારણં. ન હિ તેન વચનેન અઞ્ઞરૂપાનં ચિત્તેન સહુપ્પાદસહનિરોધપટિક્ખેપો કતો, નાપિ નાનુપ્પાદનાનાનિરોધાનુજાનનં, નેવ ચિત્તસમુટ્ઠાનતો અઞ્ઞસ્સ અબ્યાકતભાવનિવારણઞ્ચ કતં, તસ્મા તથા અપ્પટિક્ખિત્તાનાનુઞ્ઞાતાનિવારિતાબ્યાકતભાવાનં સહુપ્પાદસહનિરોધાદિકાનં કમ્મજાદીનં એતેન ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે નિરોધો પટિક્ખિત્તોતિ ન સક્કા કમ્મજાદીનં ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે નિરોધં વત્તું. યમકપાળિઅનુસ્સરણે ચ સતિ ઉપ્પાદાનન્તરં ચિત્તસ્સ ભિજ્જમાનતાતિ તસ્મિં ખણે ચિત્તં ન ચ રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ વિનસ્સમાનત્તા, નાપિ ચ અઞ્ઞસ્સ રૂપસમુટ્ઠાપકસ્સ સહાયભાવં ગચ્છતીતિ પટિસન્ધિચિત્તેન સહુપ્પન્નો ઉતુ તદનન્તરસ્સ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે રૂપં સમુટ્ઠાપેય્ય. એવઞ્ચ સતિ રૂપારૂપાનં આદિમ્હિ સહ રૂપસમુટ્ઠાપનતો પુબ્બાપરતોતિ ઇદમ્પિ નત્થિ, અતિલહુપરિવત્તઞ્ચ ચિત્તન્તિ યેન સહુપ્પજ્જતિ, તં ચિત્તક્ખણે રૂપં ઉપ્પજ્જમાનમેવાતિ સક્કા વત્તું. તેનેવ હિ તં પટિસન્ધિતો ઉદ્ધં અચિત્તસમુટ્ઠાનાનં અત્તના સહ ઉપ્પજ્જમાનાનં ન કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, તદનન્તરઞ્ચ તં ઠિતિપ્પત્તન્તિ તદનન્તરં ચિત્તં તસ્સ પચ્છાજાતપચ્ચયો હોતિ, ન સહજાતપચ્ચયોતિ. યદિ એવં ''યસ્સ કાયસઙ્ખારો ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ વચીસઙ્ખારો નિરુજ્ઝતીતિ? નો''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૧૨૮), વત્તબ્બન્તિ ચે? ન, ચિત્તનિરોધક્ખણે રૂપુપ્પાદારમ્ભાભાવતોતિ. નિપ્પરિયાયેન હિ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે એવ રૂપં ઉપ્પજ્જમાનં હોતિ, ચિત્તક્ખણે પન અવીતિવત્તે તં અત્તનો

રૂપસમુટ્ઠાપનપુરેજાતપચ્ચયકિચ્ચં ન કરોતિ, અરૂપઞ્ચ તસ્સ પચ્છાજાતપચ્ચયો ન હોતીતિ ઠિતિપ્પત્તિવિસેસાલાભં સન્ધાય પરિયાયેન ઇદં વુત્તન્તિ.

તતો પરં પનાતિ એતસ્સ ''એત્થ પન યદેત''ન્તિઆદિકાયપિ સઙ્ગહકથાય નિટ્ઠિતાય પુરિમકથાય સન્નિટ્ઠાનતો ''તતો પટ્ઠાય કમ્મજરૂપપવેણી ન પવત્તતી''તિ એતેન સહ સમ્બન્ધોતિ ચુતિતો પરન્તિ અત્થો.

રૂપં પન રૂપેન સહાતિઆદિના યથા અટ્ઠકથાયં વુત્તં, તથા એકુપ્પાદેકનિરોધતા રૂપાનં અરૂપેહિ, અરૂપાનં રૂપેહિ ચ નત્થીતિ કત્વા રૂપાનં રૂપેહેવ, અરૂપાનઞ્ચ અરૂપેહિ યોજિતા.

સરીરસ્સ રૂપં અવયવભૂતન્તિ અત્થો, ઘનભૂતો પુઞ્જભાવો **ઘનપુઞ્જભાવો**, ન તિલમુગ્ગાદિપુઞ્જા વિય સિથિલસમ્બન્ધનાનં પુઞ્જોતિ અત્થો. **એકુપ્પાદાદિતા**તિ યથાવુત્તે તયો પકારે આહ.

હેટ્ઠાતિ રૂપકણ્ડવણ્ણનાયં. **પરિનિપ્ફન્નાવ હોન્તી**તિ વિકારરૂપાદીનઞ્ચ રૂપકણ્ડવણ્ણનાયં પરિનિપ્ફન્નતાપરિયાયો વુત્તોતિ કત્વા વુત્તં. પરિનિપ્ફન્નનિપ્ફન્નાનં કો વિસેસોતિ? પુબ્બન્તાપરન્તપરિચ્છિન્નો પચ્ચયેહિ નિપ્ફાદિતો તિલક્ખણાહતો સભાવધમ્મો **પરિનિપ્ફન્નો**, **નિપ્ફન્નો** પન અસભાવધમ્મોપિ હોતિ નામગ્ગહણસમાપજ્જનાદિવસેન નિપ્ફાદિયમાનોતિ. **નિરોધસમાપત્તિ પના**તિ એતેન સબ્બમ્પિ ઉપાદાપઞ્ઞત્તિં તદેકદેસેન દસ્સેતીતિ વેદિતબ્બં.

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કમાદિવિનિચ્છયકથાવણ્ણના

દસ્સનેન પહાતબ્બાતિઆદિના પઠમં પહાતબ્બા પઠમં વુત્તા, દુતિયં પહાતબ્બા દુતિયન્તિ અયં **પહાનક્કમો**. અનુપુબ્બપણીતા ભૂમિયો અનુપુબ્બેન વવત્થિતાતિ તાસં વસેન દેસનાય **ભૂમિક્કમો**. ''ચત્તારો સતિપટ્ઠાના''તિઆદિકો (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૨, ૩૮૨, ૩૮૩; વિભ॰ ૩૫૫) એકક્ખણેપિ સતિપટ્ઠાનાદિસમ્ભવતો **દેસનાક્કમોવ**. દાનકથાદયો અનુપુબ્બુક્કંસતો કથિતા, ઉપ્પત્તિઆદિવવત્થાનાભાવતો પન દાનાદીનં ઇધ દેસનાક્કમવચનં. દેસનાક્કમોતિ ચ યથાવુત્તવવત્થાનાભાવતો અનેકેસં વચનાનં સહ પવત્તિયા અસમ્ભવતો યેન કેનચિ પુબ્બાપરિયેન દેસેતબ્બત્તા તેન તેનાધિપ્પાયેન દેસનામત્તસ્સેવ કમો વુચ્ચતિ. **અભેદેન હી**તિ રૂપાદીનં ભેદં અકત્વા પિણ્ડગ્ગહણેનાતિ અત્થો. **ચક્ખુઆદીનમ્પિ વિસયભૂત**ન્તિ એકદેસેન રૂપક્ખન્ધં સમુદાયભૂતં વદતિ. **એવ**ન્તિ એત્થ વુત્તનયેનાતિ અધિપ્પાયો. ''છદ્વારાધિપતિ રાજા''તિ (ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૨.એરકપત્તનાગરાજવત્થુ) ''મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા''તિ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) ચ વચનતો વિઞ્ઞાણં **અધિપતિ**.

રૂપક્ખન્ધે ''**સાસવં ઉપાદાનિય**''ન્તિ વચનં અનાસવાનં ધમ્માનં સબ્ભાવતો રૂપક્ખન્ધસ્સ તંસભાવતાનિવત્તનત્થં, ન અનાસવરૂપનિવત્તનત્થન્તિ. **અનાસવાવ ખન્ધેસુ વુત્તા**તિ એત્થ અટ્ઠાનપ્પયુત્તો **એવ**-સદ્દો દટ્ઠબ્બો, અનાસવા ખન્ધેસ્વેવ વુત્તાતિ અત્થો.

સબ્બસઙ્ખતાનં સભાગેન એકજ્ઝં સઙ્ગહો **સબ્બસઙ્ખતસભાગેકસઙ્ગહો**. સભાગસભાગેન હિ સઙ્ગય્હમાના સબ્બસઙ્ખતા ફસ્સાદયો પઞ્ચક્ખન્ધા હોન્તિ. તત્થ રુપ્પનાદિસામઞ્ઞેન સમાનકોટ્ઠાસા ''સભાગા''તિ વેદિતબ્બા. તેસુ સઙ્ખતાભિસઙ્ખરણકિચ્ચં આયૂહનરસાય ચેતનાય બલવન્તિ સા ''સઙ્ખારક્ખન્ધો''તિ વુત્તા, અઞ્ઞે ચ

રુપ્પનાદિવિસેસલક્ખણરહિતા ફસ્સાદયો સઞ્ઞાભિસઙ્ખરણસામઞ્ઞેનાતિ દટ્ઠબ્બા. કુસનાદયો પન સભાવા વિસું ખન્ધ-સદ્દવચનીયા ન હોન્તીતિ ધમ્મસભાવવિઞ્ઞુના તથાગતેન ફસ્સખન્ધાદયો ન વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બાતિ. ‘‘યે કેચિ, ભિક્ખવે, સમણા વા બ્રાહ્મણા વા સસ્સતવાદા સસ્સતં લોકઞ્ચ પઞ્ઞપેન્તિ અત્તાનઞ્ચ, સબ્બે તે ઇમેયેવ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે નિસ્સાય પટિચ્ચ, એતેસં વા અઞ્ઞતર’’ન્તિઆદીનઞ્ચ સુત્તાનં વસેન અત્તત્તનિયગાહવત્થુસ્સ એતપરમતા દટ્ઠબ્બા, એતેન ચ વક્ખમાનસુત્તવસેન ચ ખન્ધે એવ નિસ્સાય પરિત્તારમ્મણાદિવસેન ન વત્તબ્બા ચ દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ, ખન્ધનિબ્બાનવજ્જસ્સ સભાવધમ્મસ્સ અભાવતોતિ વુત્તં હોતિ. અઞ્ઞેસઞ્ચ ખન્ધ-સદ્દવચનીયાનં સીલક્ખન્ધાદીનં સબ્ભાવતો ન પઞ્ચેવાતિ એતં ચોદનં નિવત્તેતુમાહ ‘‘**અઞ્ઞેસઞ્ચ તદવરોધતો**’’તિ.

દુક્ખદુક્ખવિપરિણામદુક્ખસઙ્ખારદુક્ખતાવસેન વેદનાય **આબાધકત્તં** દટ્ઠબ્બં. રાગાદિસમ્પયુત્તસ્સ વિપરિણામાદિદુક્ખસ્સ ઇત્થિપુરિસાદિઆકારગ્ગાહિકા તંતંસઙ્કપ્પમૂલભૂતા સઞ્ઞા **સમુટ્ઠાનં**. રોગસ્સ પિત્તાદીનિ વિય આસન્નકારણં **સમુટ્ઠાનં**, ઉતુભોજનવેસમાદીનિ વિય મૂલકારણં **નિદાનં**. ‘‘ચિત્તસ્સઙ્ગભૂતા ચેતસિકા’’તિ ચિત્તં **ગિલાનૂપમં** વુત્તં, સુખસઞ્ઞાદિવસેન વેદનાકારણાય હેતુભાવતો વેદનાભોજનસ્સ છાદાપનતો ચ સઞ્ઞા **અપરાધૂપમા બ્યઞ્જનૂપમા** ચ, ‘‘પઞ્ચ વધકા પચ્ચત્થિકાતિ ખો, ભિક્ખવે, પઞ્ચન્નેતં ઉપાદાનક્ખન્ધાનં અધિવચન’’ન્તિ **આસિવિસૂપમે** (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) વધકાતિ વુત્તા, ‘‘ભારોતિ ખો, ભિક્ખવે, પઞ્ચન્નેતં ઉપાદાનક્ખન્ધાનં અધિવચન’’ન્તિ **ભારસુત્તે** (સં॰ નિ॰ ૩.૨૨) ભારાતિ, ‘‘અતીતંપાહં અદ્ધાનં રૂપેન ખજ્જિં, સેય્યથાપાહં એતરહિ પચ્ચુપ્પન્નેન રૂપેન ખજ્જામિ, અહઞ્ચેવ ખો પન અનાગતં રૂપં અભિનન્દેય્યં, અનાગતેનપાહં રૂપેન ખજ્જેય્યં. સેય્યથાપેતરહિ ખજ્જામી’’તિઆદિના **ખજ્જનીયપરિયાયેન** (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) ખાદકાતિ , ‘‘સો અનિચ્ચં રૂપં ‘અનિચ્ચં રૂપ’ન્તિ યથાભૂતં નપ્પજાનાતી’’તિઆદિના **યમકસુત્તે** (સં॰ નિ॰ ૩.૮૫) અનિચ્ચાદિકાતિ. યદિપિ ઇમસ્મિં વિભઙ્ગે અવિસેસેન ખન્ધા વુત્તા, બાહુલ્લેન પન ઉપાદાનક્ખન્ધાનં તદન્તોગધાનં દટ્ઠબ્બતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બાતિ.

દેસિતાદિચ્ચબન્ધુનાતિ દેસિતં આદિચ્ચબન્ધુના, દેસિતાનિ વા. ગાથાસુખત્થં અનુનાસિકલોપો, નિકારલોપો વા કતો.

ગહેતું ન સક્કાતિ નિચ્ચાદિવસેન ગહેતું ન યુત્તન્તિ અત્થો.

રૂપેન સણ્ઠાનેન ફલકસદિસો દિસ્સમાનો ખરભાવાભાવા ફલકકિચ્ચં ન કરોતીતિ ‘‘**ન સક્કા તં ગહેત્વા ફલકં વા આસનં વા કાતુ**’’ન્તિ આહ. **ન તથા તિટ્ઠતી**તિ નિચ્ચાદિકા ન હોતીતિ અત્થો, તણ્હાદિટ્ઠીહિ વા નિચ્ચાદિગ્ગહણવસેન ઉપ્પાદાદિઅનન્તરં ભિજ્જનતો ગહિતાકારા હુત્વા ન તિટ્ઠતીતિ અત્થો. **કોટિસતસહસ્સસઙ્ખ્યા**તિ ઇદં ન ગણનપરિચ્છેદદસ્સનં, બહુભાવદસ્સનમેવ પનેતં દટ્ઠબ્બં. **ઉદકજલ્લક**ન્તિ ઉદકલસિકં. યથા ઉદકતલે બિન્દુનિપાતજનિતો વાતો ઉદકજલ્લકં સઙ્કડ્ઢિત્વા પુટં કત્વા પુપ્ફુળં નામ કરોતિ, એવં વત્થુમ્હિ આરમ્મણાપાથગમનજનિતો ફસ્સો અનુપચ્છિન્નં કિલેસજલ્લં સહકારીપચ્ચયન્તરભાવેન સઙ્કડ્ઢિત્વા વેદનં નામ કરોતિ. ઇદઞ્ચ કિલેસેહિ મૂલકારણભૂતેહિ આરમ્મણસ્સાદનભૂતેહિ ચ નિબ્બત્તં વટ્ટગતવેદનં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદેન વા ચત્તારો પચ્ચયા વુત્તા, ઊનેહિપિ પન ઉપ્પજ્જતેવ.

નાનાલક્ખણોતિ વણ્ણગન્ધરસફસ્સાદીહિ નાનાસભાવો. માયાય દસ્સિતં રૂપં ‘‘**માયા**’’તિ આહ. પઞ્ચપિ ઉપાદાનક્ખન્ધા અસુભાદિસભાવા એવ કિલેસાસુચિવત્થુભાવાદિતોતિ અસુભાદિતો દટ્ઠબ્બા એવ. તથાપિ કત્થચિ

કોચિ વિસેસો સુખગ્ગહણીયો હોતીતિ આહ “**વિસેસતો ચા**”તિઆદિ. તત્થ ચત્તારો સતિપટ્ઠાના ચતુવિપલ્લાસપ્પહાનકરાતિ તેસં ગોચરભાવેન રૂપક્ખન્ધાદીસુ અસુભાદિવસેન દટ્ઠબ્બતા વુત્તા.

ખન્ધેહિ ન વિહઞ્ઞતિ પરિવિદિતસભાવત્તા. વિપસ્સકોપિ હિ તેસં વિપત્તિયં ન દુક્ખમાપજ્જતિ, ખીણાસવેસુ પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ. તે હિ આયતિમ્પિ ખન્ધેહિ ન બાધીયન્તીતિ . **કબળીકારાહારં પરિજાનાતી**તિ ‘‘આહારસમુદયા રૂપસમુદયો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૬-૫૭) વુત્તત્તા અજ્ઝત્તિકરૂપે છન્દરાગં પજહન્તો તસ્સ સમુદયભૂતે કબળીકારાહારેપિ છન્દરાગં પજહતીતિ અત્થો, અયં પહાનપરિઞ્ઞા. અજ્ઝત્તિકરૂપં પન પરિગ્ગણ્હન્તો તસ્સ પચ્ચયભૂતં કબળીકારાહારમ્પિ પરિગ્ગણ્હાતીતિ ઞાતપરિઞ્ઞા. તસ્સ ચ ઉદયવયાનુપસ્સી હોતીતિ તીરણપરિઞ્ઞા ચ યોજેતબ્બા. કામરાગભૂતં અભિજ્ઝં સન્ધાય “**અભિજ્ઝાકાયગન્થ**”ન્તિ આહ. અસુભાનુપસ્સનાય હિ કામરાગપ્પહાનં હોતીતિ. કામરાગમુખેન વા સબ્બલોભપ્પહાનં વદતિ. ‘‘ફસ્સપચ્ચયા વેદના’’તિ વુત્તત્તા આહારપરિજાનને વુત્તનયેન ફસ્સપરિજાનનઞ્ચ યોજેતબ્બં.

સુખત્થમેવ ભવપત્થના હોતીતિ વેદનાય તણ્હં પજહન્તો **ભવોઘં ઉત્તરતિ**. સબ્બં વેદનં દુક્ખતો પસ્સન્તો અત્તનો પરેન અપુબ્બં દુક્ખં ઉપ્પાદિતં, સુખં વા વિનાસિતં ન પસ્સતિ, તતો ‘‘અનત્થં મે અચરી’’તિઆદિઆઘાતવત્થુપ્પહાનતો **બ્યાપાદકાયગન્થં ભિન્દતિ**. ‘‘સુખબહુલે સુગતિભવે સુદ્ધી’’તિ ગહેત્વા ગોસીલગોવતાદીહિ સુદ્ધિં પરામસન્તો સુખપત્થનાવસેનેવ પરામસતીતિ વેદનાય તણ્હં પજહન્તો **સીલબ્બતુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ**. મનોસઞ્ચેતના સઙ્ખારક્ખન્ધોવ, સઞ્ઞા પન તંસમ્પયુત્તાતિ સઞ્ઞાસઙ્ખારે અનત્તતો પસ્સન્તો મનોસઞ્ચેતનાય છન્દરાગં પજહતિ એવ, તઞ્ચ પરિગ્ગણ્હાતિ તીરેતિ ચાતિ “**સઞ્ઞં સઙ્ખારે**...પે॰... **પરિજાનાતી**”તિ વુત્તં.

અવિજ્જાય વિઞ્ઞાણે ઘનગ્ગહણં હોતીતિ ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા તં અનિચ્ચતો પસ્સન્તો **અવિજ્જોઘં ઉત્તરતિ**. મોહબલેનેવ સીલબ્બતપરામાસં હોતીતિ તં પજહન્તો **સીલબ્બતપરામાસકાયગન્થં ભિન્દતિ**.

> ‘‘યઞ્ચ ખો એતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતિ ચિત્તં ઇતિપિ મનો ઇતિપિ વિઞ્ઞાણં ઇતિપિ, તત્રાસ્સુતવા પુથુજ્જનો નાલં નિબ્બિન્દિતું, નાલં વિરજ્જિતું, નાલં વિમુચ્ચિતું. તં કિસ્સ હેતુ? દીઘરત્તંહેતં, ભિક્ખવે, અસ્સુતવતો પુથુજ્જનસ્સ અજ્ઝોસિતં મમાયિતં પરામટ્ઠં ‘એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૬૧) –

વચનતો વિઞ્ઞાણં નિચ્ચતો પસ્સન્તો દિટ્ઠુપાદાનં ઉપાદિયતીતિ અનિચ્ચતો પસ્સન્તો તં ન ઉપાદિયતીતિ.

કમાદિવિનિચ્છયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૩૪. એવં યા એકવિધાદિના વુત્તવેદનાનં ભૂમિવસેન જાનિતબ્બતા, તં વત્વા પુન સમ્પયુત્તતો દસ્સિતતાદિજાનિતબ્બપ્પકારં વત્તુમાહ “**અપિચા**”તિઆદિ. **અટ્ઠવિધેન તત્થાતિ તત્થ**-સદ્દસ્સ સત્તવિધભેદેનેવ યોજના છબ્બિધભેદેન યોજનાય સતિ અટ્ઠવિધત્તાભાવતો.

પૂરણત્થમેવ વુત્તોતિ દસવિધતાપૂરણત્થમેવ વુત્તો, ન નવવિધભેદે વિય નયદાનત્થં. કસ્મા? તત્થ નયસ્સ દિન્નત્તા. ભિન્દિતબ્બસ્સ હિ ભેદનં નયદાનં, તઞ્ચ તત્થ કતન્તિ. યથા ચ કુસલત્તિકો, એવં ''કાયસમ્ફસ્સજા વેદના અત્થિ સુખા, અત્થિ દુક્ખા''તિ ઇદમ્પિ પૂરણત્થમેવાતિ દીપિતં હોતિ અટ્ઠવિધભેદે નયસ્સ દિન્નત્તા.

પુબ્બે ગહિતતો અઞ્ઞસ્સ ગહણં વડ્ઢનં ગહણવડ્ઢનવસેન, ન પુરિમગહિતે ઠિતે અઞ્ઞુપચયવસેન. વડ્ઢન-સદ્દો વા છેદનત્થો કેસવડ્ઢનાદીસુ વિયાતિ પુબ્બે ગહિતસ્સ અગ્ગહણં છિન્દનં વડ્ઢનં, દુકતિકાનં ઉભયેસં વડ્ઢનં ઉભયવડ્ઢનં, ઉભયતો વા પવત્તં વડ્ઢનં ઉભયવડ્ઢનં, તદેવ ઉભતોવડ્ઢનકં, તેન નયનીહરણં **ઉભતોવડ્ઢનકનીહારો**. વડ્ઢનકનયો વા વડ્ઢનકનીહારો, ઉભયતો પવત્તો વડ્ઢનકનીહારો **ઉભતોવડ્ઢનકનીહારો**. તત્થ દુકમૂલકતિકમૂલકઉભતોવડ્ઢનકેસુ દુવિધતિવિધભેદાનંયેવ હિ વિસેસો. અઞ્ઞે ભેદા અવિસિટ્ઠા, તથાપિ પઞ્ઞાપ્પભેદજનનત્થં ધમ્મવિતક્કેન ઞાતિવિતક્કાદિનિરત્થકવિતક્કનિવારણત્થં ઇમઞ્ચ પાળિં વિતક્કેન્તસ્સ ધમ્મુપસંહિતપામોજ્જજનનત્થં એકેકસ્સ વારસ્સ ગહિતસ્સ નિય્યાનમુખભાવતો ચ દુવિધતિવિધભેદનાનત્તવસેન ઇતરેપિ ભેદા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખેસુ એકસ્સ વિસેસેન ઇતરેસમ્પિ વિસિટ્ઠભાવતો. ન કેવલં એકવિધોવ, અથ ખો દુવિધો ચ. ન ચ એકદુવિધોવ, અથ ખો તિવિધોપિ. નાપિ એક...પે॰... નવવિધોવ, અથ ખો દસવિધોપીતિ હિ એવઞ્ચ તે ભેદા અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખા, તસ્મા એકો ભેદો વિસિટ્ઠો અત્તના અપેક્ખિયમાને, અત્તાનઞ્ચ અપેક્ખમાને અઞ્ઞભેદે વિસેસેતીતિ તસ્સ વસેન તેપિ વત્તબ્બતં અરહન્તીતિ વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા.

સત્તવિધેનાતિઆદયો અઞ્ઞપ્પભેદનિરપેક્ખા કેવલં બહુપ્પકારતાદસ્સનત્થં વુત્તાતિ સબ્બેહિ તેહિ પકારેહિ "**બહુવિધેન વેદનાક્ખન્ધં દસ્સેસી**"તિ વુત્તં. મહાવિસયો રાજા વિય સવિસયે ભગવાપિ **મહાવિસયતાય** અપ્પટિહતો **યથા યથા ઇચ્છતિ, તથા તથા દેસેતું સક્કોતિ** સબ્બઞ્ઞુતાનાવરણઞાણયોગતોતિ અત્થો. દુકે વત્વા તિકા વુત્તાતિ તિકા દુકેસુ પક્ખિત્તાતિ યુત્તં, દુકા પન કથં તિકેસુ પક્ખિત્તાતિ? પરતો વુત્તેપિ તસ્મિં તસ્મિં તિકે અપેક્ખકાપેક્ખિતબ્બવસેન દુકાનં યોજિતત્તા.

કિરિયમનોધાતુ આવજ્જનવસેન લબ્ભતીતિ વુત્તં, આવજ્જના પન ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા ન હોતિ. ન હિ સમાનવીથિયં પચ્છિમો ધમ્મો પુરિમસ્સ કોચિ પચ્ચયો હોતિ. યે ચ વદન્તિ ''આવજ્જનવેદનાવ ચક્ખુસઙ્ઘટ્ટનાય ઉપ્પન્નત્તા એવં વુત્તા''તિ, તઞ્ચ ન યુત્તં. ન હિ ''ચક્ખુરૂપપટિઘાતો ચક્ખુસમ્ફસ્સો''તિ કત્થચિ સુત્તે વા અટ્ઠકથાયં વા વુત્તં. યદિ સો ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સો સિયા, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસહજાતાપિ વેદના ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયાતિ સા ઇધ અટ્ઠકથાયં ન વજ્જેતબ્બા સિયા. પાળિયઞ્ચ ''ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા વેદના અત્થિ અબ્યાકતા''તિ એત્થ સઙ્ગહિતત્તા પુન ''ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદના''તિ ન વત્તબ્બં સિયાતિ. અયં પનેત્થાધિપ્પાયો – આવજ્જનવેદનં વિના ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ ઉપ્પત્તિ નત્થીતિ તદુપ્પાદિકા સા તપ્પયોજનત્તા પરિયાયેન ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયાતિ વત્તું યુત્તાતિ, નિપ્પરિયાયેન પન ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ પરતોવ વેદના લબ્ભન્તિ.

ચતુત્તિંસચિત્તુપ્પાદવસેનાતિ એત્થ રૂપારૂપાવચરાનં અગ્ગહણં તેસં સયમેવ મનોદ્વારભૂતત્તા. સબ્બભવઙ્ગમનો હિ મનોદ્વારં, ચુતિપટિસન્ધિયો ચ તતો અનઞ્ઞાતિ. ઇમસ્મિં પન ચતુવીસતિવિધભેદે ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયાદિકુસલાદીનં સમાનવીથિયં લબ્ભમાનતા અટ્ઠકથાયં વુત્તા, પાળિયં પન એકૂનવીસતિચતુવીસતિકા સઙ્ખિપિત્વા આગતાતિ ''ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા વેદનાક્ખન્ધો અત્થિ અનુપાદિન્નઅનુપાદાનિયો અસંકિલિટ્ઠઅસંકિલેસિકો અવિતક્કઅવિચારો''તિઆદિના નાનાવીથિગતાનં લબ્ભમાનતાય વુત્તત્તા કુસલત્તિકસ્સપિ નાનાવીથિયં લબ્ભમાનતા યોજેતબ્બા. અટ્ઠકથાયં પન સમાનવીથિયં

ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયાદિકતા એકન્તિકાતિ કત્વા એત્થ લબ્ભમાનતા દસ્સિતા, ન પન અસમાનવીથિયં લબ્ભમાનતા પટિક્ખિત્તા. તેનેવ "**તાનિ સત્તવિધાદીસુ યત્થ કત્થચિ ઠત્વા કથેતું વટ્ટન્તી**"તિ આહ. ન હિ સમાનવીથિયંયેવ ઉપનિસ્સયકોટિસમતિક્કમભાવનાહિ લબ્ભમાનતા હોતિ. તિધાપિ ચ લબ્ભમાનતં સન્ધાય "**યત્થ કત્થચિ ઠત્વા કથેતું વટ્ટન્તી**"તિ વુચ્ચતિ.

એતાનીતિ યથાદસ્સિતાનિ કુસલાદીનિ ચિત્તાનિ વદતિ, વેદનાનિદ્દેસેપિ ચ એતસ્મિં પુબ્બક્કમસ્સ ચિત્તસ્સ વસેન કથેતું સુખન્તિ ચિત્તસમ્બન્ધો કતો. તેનેવ પન ચિત્તાનિ સત્તવિધભેદે તિકભૂમિવસેન, ચતુવીસતિવિધભેદે દ્વારતિકવસેન, તિંસવિધભેદે દ્વારભૂમિવસેન, બહુવિધભેદે દ્વારતિકભૂમિવસેન દીપિતાનીતિ "**તેસુ યત્થ કત્થચિ ઠત્વા કથેતું વટ્ટન્તી**"તિ વુત્તં. કુસલાદીનં દીપના કામાવચરાદિભૂમિવસેન કાતબ્બા, તા ચ ભૂમિયો તિંસવિધભેદે સયમેવાગતા, ન ચ સત્તવિધભેદે વિય દ્વારં અનામટ્ઠં, અતિબ્યત્તા ચ એત્થ સમાનાસમાનવીથીસુ લબ્ભમાનતાતિ **તિંસવિધે...પે૰... સુખદીપનાનિ હોન્તી**"તિ વુત્તં. કસ્મા પન તિંસવિધસ્મિંયેવ ઠત્વા દીપયિંસુ, નનુ દ્વારતિકભૂમીનં આમટ્ઠત્તા બહુવિધભેદે ઠત્વા દીપેતબ્બાનીતિ? ન, દીપેતબ્બટ્ઠાનાતિક્કમતો. સત્તવિધભેદો હિ દ્વારસ્સ અનામટ્ઠત્તા દીપનાય અટ્ઠાનં, ચતુવીસતિવિધભેદે આમટ્ઠદ્વારતિકા ન ભૂમિયો અપેક્ખિત્વા ઠપિતા, તિંસવિધભેદે આમટ્ઠદ્વારભૂમિયો વુત્તા. યે ચ ઠપિતા, તે ચેત્થ તિકા અપેક્ખિતબ્બરહિતા કેવલં ભૂમીહિ સહ દીપેતબ્બાવ. તેનેદં દીપનાય ઠાનં, તદતિક્કમે પન ઠાનાતિક્કમો હોતીતિ.

ઉપનિસ્સયકોટિયાતિ એત્થ "સદ્ધં ઉપનિસ્સાય દાનં દેતી"તિઆદિના (પટ્ઠા૰ ૧.૧.૪૨૩) નાનાવીથિયં પકતૂપનિસ્સયો વુત્તોતિ એકવીથિયં કુસલાદીનં ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો તદભાવે અભાવતો જાતિ વિય જરામરણસ્સ ઉપનિસ્સયલેસેન પચ્ચયોતિ વત્તું યુજ્જેય્ય, ઇધ પન "કસિણરૂપદસ્સનહેતુઉપ્પન્ના પરિકમ્માદિવેદના ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા"તિ વક્ખતિ, તસ્મા નાનાવીથિયં ગતાનિ એતાનિ ચિત્તાનિ ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા લબ્ભમાનાનીતિ ન ઉપનિસ્સયલેસો ઉપનિસ્સયકોટિ, બલવબલવાનં પન પરિકમ્માદીનં ઉપનિસ્સયાનં સબ્બેસં આદિભૂતો ઉપનિસ્સયો ઉપનિસ્સયકોટિ. "વાલકોટિ ન પઞ્ઞાયતી"તિઆદીસુ વિય હિ આદિ, અવયવો વા કોટિ. કસિણરૂપદસ્સનતો પભુતિ ચ કામાવચરકુસલાદીનં વેદનાનં ઉપનિસ્સયો પવત્તોતિ તં દસ્સનં ઉપનિસ્સયકોટિ. પરિકમ્માદીનિ વિય વા ન બલવઉપનિસ્સયો દસ્સનન્તિ તસ્સ ઉપનિસ્સયન્તભાવેન ઉપનિસ્સયકોટિતા વુત્તા. ઘાનાદિદ્વારેસુ તીસુ ઉપનિસ્સયકોટિયા લબ્ભમાનત્તાભાવં વદન્તો ઇધ સમાનવીથિ ન ગહિતાતિ દીપેતિ. દસ્સનસવનાનિ વિય હિ કસિણપરિકમ્માદીનં ઘાયનાદીનિ ઉપનિસ્સયા ન હોન્તીતિ તદલાભો દીપિતોતિ. યદિપિ વાયોકસિણં ફુસિત્વાપિ ગહેતબ્બં, પુરિમેન પન સવનેન વિના તં ફુસનં સયમેવ મૂલુપનિસ્સયો યેભુય્યેન ન હોતીતિ તસ્સ ઉપનિસ્સયકોટિતા ન વુત્તા.

અજ્ઝાસયેન સમ્પત્તિગતો **અજ્ઝાસયસમ્પન્નો**, સમ્પન્નજ્ઝાસયોતિ વુત્તં હોતિ. **વત્તપ્પટિવત્ત**ન્તિ ખુદ્દકઞ્ચેવ મહન્તઞ્ચ વત્તં, પુબ્બે વા કતં **વત્તં**, પચ્છા કતં **પટિવત્તં**. **એવં ચક્ખુવિઞ્ઞાણ**ન્તિ આદિમ્હિ ઉપ્પન્નં આહ, તતો પરં ઉપ્પન્નાનિપિ પન કસિણરૂપદસ્સનકલ્યાણમિત્તદસ્સનસંવેગવત્થુદસ્સનાદીનિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયા હોન્તિયેવાતિ. તેન તદુપનિસ્સયં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સેતીતિ વેદિતબ્બં.

યથાભૂતસભાવાદસ્સનં **અસમપેક્ખના**. "અસ્મી"તિ રૂપાદીસુ **વિનિબન્ધસ્સ**. સભાવન્તરામસનવસેન **પરામટ્ઠસ્સ**, પરામટ્ઠવતોતિ અત્થો. આરમ્મણાધિગહણવસેન અનુ અનુ ઉપ્પજ્જનધમ્મતાય થિરભાવકિલેસસ્સ **થામગતસ્સ**, અપ્પહીનકામરાગાદિકસ્સ વા. **પરિગ્ગહે ઠિતો**તિ વીમંસાય ઠિતો. એત્થ ચ

અસમપેક્ખનાયાતિઆદિના મોહાદીનં કિચ્ચેન પાકટેન તેસં ઉપ્પત્તિવસેન વિચારણા દટ્ઠબ્બા. રૂપદસ્સનેન ઉપ્પન્નકિલેસસમતિક્કમવસેન પવત્તા રૂપદસ્સનહેતુકા હોતીતિ “**ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા**”તિ આહ. એત્થ ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ ચતુભૂમિકવેદનાય ઉપનિસ્સયભાવો એવ પકારન્તરેન કથિતો, તથા ‘‘ભાવનાવસેના’’તિ એત્થ ચ.

કલાપસમ્મસનેન **તીણિ લક્ખણાનિ આરોપેત્વા** ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાદિકાય **વિપસ્સનાપટિપાટિયા** આદિમ્હિ રૂપારમ્મણપરિગ્ગહેન રૂપારમ્મણં સમ્મસિત્વા, તંમૂલકં વા સબ્બં સમ્મસનં આદિભૂતે રૂપારમ્મણે પવત્તતીતિ કત્વા આહ “**રૂપારમ્મણં સમ્મસિત્વા**”તિ. એત્થ ચ નામરૂપપરિગ્ગહાદિ સબ્બં સમ્મસનં **ભાવના**તિ વેદિતબ્બા. **રૂપારમ્મણં સમ્મસિત્વા**તિ ચ યથાવુત્તચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણભૂતં રૂપારમ્મણં વુત્તં, ન યં કિઞ્ચિ. આરમ્મણેન હિ ચક્ખુસમ્ફસ્સં દસ્સેતીતિ. એવં ‘‘રૂપારમ્મણે ઉપ્પન્નં કિલેસ’’ન્તિ એત્થાપિ વેદિતબ્બં.

ઇદં ફોટ્ઠબ્બં કિંનિસ્સિતન્તિ ચક્ખુદ્વારે વિય યોજનાય યથાસમ્ભવં આપોધાતુયા અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ચ વસેન મહાભૂતનિસ્સિતતા યોજેતબ્બા.

જાતિ...પે॰... બલવપચ્ચયો હોતીતિ યથાવુત્તાનં ભયતો દિસ્સમાનાનં જાતિઆદીનં બલવપચ્ચયભાવેન તેસં ભયતો દસ્સનેન સહજાતસ્સ મનોસમ્ફસ્સસ્સ, તસ્સ વા દસ્સનસ્સ દ્વારભૂતસ્સ ભવઙ્ગમનોસમ્ફસ્સસ્સ બલવપચ્ચયભાવં દસ્સેતિ.

ધમ્મારમ્મણેતિ ન પુબ્બે વુત્તે જાતિઆદિઆરમ્મણેવ, અથ ખો સબ્બસ્મિં રાગાદિવત્થુભૂતે ધમ્મારમ્મણે. **વત્થુનિસ્સિત**ન્તિ એત્થ વેદનાદિસઙ્ખાતસ્સ ધમ્મારમ્મણેકદેસસ્સ પરિગ્ગહમુખેન ધમ્મારમ્મણપરિગ્ગહં દસ્સેતિ.

મનોસમ્ફસ્સોતિ વિઞ્ઞાણં સમ્ફસ્સસ્સ કારણભાવેન ગહિતં, તદેવ અત્તનો ફલસ્સેવ ફલભાવેન વત્તું ન યુત્તં કારણફલસઙ્કરભાવેન સોતૂનં સમ્મોહજનકત્તાતિ આહ “**ન હિ સક્કા વિઞ્ઞાણં મનોસમ્ફસ્સજન્તિ નિદ્દિસિતુ**”ન્તિ, ન પન વિઞ્ઞાણસ્સ મનોસમ્ફસ્સેન સહજાતભાવસ્સ અભાવા. યસ્મા વા યથા ‘‘તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪; ૩.૪૨૦, ૪૨૫-૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૪.૬૦) વચનતો ઇન્દ્રિયવિસયા વિય વિઞ્ઞાણમ્પિ ફસ્સસ્સ વિસેસપચ્ચયો, ન તથા ફસ્સો વિઞ્ઞાણસ્સ, તસ્મા ઇન્દ્રિયવિસયા વિય વિઞ્ઞાણમ્પિ ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિવચનં ન અરહતીતિ ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિભાવો ન કતોતિ વેદિતબ્બો.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૧૫૦. ચિત્તુપ્પાદરૂપવસેન તં તં સમુદાયં એકેકં ધમ્મં કત્વા “**પઞ્ચપણ્ણાસ કામાવચરધમ્મે**”તિ આહ. **રજ્જન્તસ્સા**તિઆદીસુ રાગાદયો છસુ દ્વારેસુ સીલાદયો ચ પઞ્ચ સંવરા યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બા, સમ્મસનં પન મનોદ્વારે એવ. રૂપારૂપાવચરધમ્મેસુ અભિજ્ઝાદોમનસ્સાદિઉપ્પત્તિ અત્થીતિ તતો સતિસંવરો ઞાણવીરિયસંવરા ચ યથાયોગં યોજેતબ્બા. પરિગ્ગહવચનેન સમ્મસનપચ્ચવેક્ખણાનિ સઙ્ગણ્હાતિ. **તેયેવા**તિ ચત્તારો ખન્ધા વુત્તા.

સમાને દેસિતબ્બે દેસનામત્તસ્સ પરિવટ્ટનં **પરિવટ્ટો**. તીસુપિ પરિવટ્ટેસુ કત્થચિ કિઞ્ચિ ઊનં અધિકં વા નત્થીતિ કત્વા આહ “**એકોવ પરિચ્છેદો**”તિ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ખન્ધવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. આયતનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૧૫૨. વિસેસતોતિ આયતન-સદ્દત્થો વિય અસાધારણતો ચક્ખાદિસદ્દત્થતોતિ અત્થો. **અસ્સાદેતી**તિ ચક્ખતિ-સદ્દો ''મધું ચક્ખતિ બ્યઞ્જનં ચક્ખતી''તિ રસસાયનત્થો અત્થીતિ તસ્સ વસેન અત્થં વદતિ. ''ચક્ખું ખો, માગણ્ડિય, રૂપારામં રૂપરતં રૂપસમ્મુદિત''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૦૯) વચનતો ચક્ખુ રૂપં અસ્સાદેતિ. સતિપિ સોતાદીનં સદ્દારમ્મણાદિરતિભાવે નિરુળ્હત્તા ચક્ખુમ્હિયેવ ચક્ખુ-સદ્દો પવત્તતિ પદુમાદીસુ પઙ્કજાદિસદ્દા વિયાતિ દટ્ઠબ્બં. **વિભાવેતિ ચા**તિ સદ્દલક્ખણસિદ્ધસ્સ ચક્ખતિ-સદ્દસ્સ વસેન અત્થં વદતિ. ચક્ખતીતિ હિ આચિક્ખતિ, અભિબ્યત્તં વદતીતિ અત્થો. નયનસ્સ ચ વદન્તસ્સ વિય સમવિસમવિભાવનમેવ આચિક્ખનન્તિ કત્વા આહ ''**વિભાવેતિ ચાતિ અત્થો**''તિ. અનેકત્થત્તા વા ધાતૂનં વિભાવનત્થતા ચક્ખુ-સદ્દસ્સ દટ્ઠબ્બા. રત્તદુટ્ઠાદિકાલેસુ કકણ્ટકરૂપં વિય ઉદ્દરૂપં વિય ચ **વણ્ણવિકારં આપજ્જમાનં** રૂપં **હદયઙ્ગતભાવં રૂપયતિ** રૂપમિવ પકાસં કરોતિ, સવિગ્ગહમિવ કત્વા દસ્સેતીતિ અત્થો. વિત્થારણં વા રૂપ-સદ્દસ્સ અત્થો, વિત્થારણઞ્ચ પકાસનમેવાતિ આહ ''**પકાસેતી**''તિ. અનેકત્થત્તા વા ધાતૂનં પકાસનત્થોયેવ રૂપ-સદ્દો દટ્ઠબ્બો, વણ્ણવાચકસ્સ રૂપ-સદ્દસ્સ **રૂપયતી**તિ નિબ્બચનં, રૂપવાચકસ્સ રુપ્પતીતિ અયં વિસેસો.

ઉદાહરીયતીતિ વુચ્ચતીતિ-અત્થે વચનમેવ ગહિતં સિયા, ન ચ વચન-સદ્દોયેવ એત્થ સદ્દો, અથ ખો સબ્બોપિ સોતવિઞ્ઞેય્યોતિ **સપ્પતી**તિ સકેહિ પચ્ચયેહિ સપ્પીયતિ સોતવિઞ્ઞેય્યભાવં ગમીયતીતિ અત્થો. **સૂચયતી**તિ અત્તનો વત્થું ગન્ધવસેન અપાકટં ''ઇદં સુગન્ધં દુગ્ગન્ધ''ન્તિ પકાસેતિ, પટિચ્છન્નં વા પુપ્ફાદિવત્થું ''એત્થ પુપ્ફં અત્થિ ચમ્પકાદિ, ફલમત્થિ અમ્બાદી''તિ પેસુઞ્ઞં કરોન્તં વિય હોતીતિ અત્થો. રસગ્ગહણમૂલકત્તા આહારજ્ઝોહરણસ્સ જીવિતહેતુમ્હિ આહારરસે નિન્નતાય **જીવિતં અવ્હાયતી**તિ જિવ્હા વુત્તા નિરુત્તિલક્ખણેન. **કુચ્છિતાનં સાસવધમ્માનં આયો**તિ વિસેસેન **કાયો** વુત્તો અનુત્તરિયહેતુભાવં અનાગચ્છન્તેસુ કામરાગનિદાનકમ્મજનિતેસુ કામરાગસ્સ ચ વિસેસપચ્ચયેસુ ઘાનજિવ્હાકાયેસુ કાયસ્સ વિસેસતરસાસવપચ્ચયત્તા. તેન હિ ફોટ્ઠબ્બં અસ્સાદેન્તા સત્તા મેથુનમ્પિ સેવન્તિ. **ઉપ્પત્તિદેસો**તિ ઉપ્પત્તિકારણન્તિ અત્થો. કાયિન્દ્રિયવત્થુકા વા ચત્તારો ખન્ધા બલવકામાસવાદિહેતુભાવતો વિસેસેન ''**સાસવા**''તિ વુત્તા, તેસં ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનન્તિ અત્થો. **અત્તનો લક્ખણં ધારયન્તી**તિ યે વિસેસલક્ખણેન આયતનસદ્દપરા વત્તબ્બા, તે ચક્ખાદયો તથા વુત્તાતિ અઞ્ઞે મનોગોચરભૂતા ધમ્મા સામઞ્ઞલક્ખણેનેવ એકાયતનત્તં ઉપનેત્વા વુત્તા. ઓળારિકવત્થારમ્મણમનનસઙ્ખાતેહિ વિસયવિસયિભાવેહિ પુરિમાનિ પાકટાનીતિ તથા અપાકટા ચ અઞ્ઞે મનોગોચરા ન અત્તનો સભાવં ન ધારેન્તીતિ ઇમસ્સત્થસ્સ દીપનત્થો ધમ્મ-સદ્દોતિ.

વાયમન્તીતિ અત્તનો કિચ્ચં કરોન્તિચ્ચેવ અત્થો. ઇમસ્મિઞ્ચ અત્થે આયતન્તિ એત્થાતિ આયતનન્તિ અધિકરણત્થો આયતન-સદ્દો, દુતિયતતિયેસુ કત્તુઅત્થો. **તે ચા**તિ ચિત્તચેતસિકધમ્મે. તે હિ તંતંદ્વારારમ્મણેસુ આયન્તિ આગચ્છન્તિ પવત્તન્તીતિ **આયા**તિ. **વિત્થારેન્તી**તિ પુબ્બે અનુપ્પન્નત્તા લીનાનિ અપાકટાનિ પુબ્બન્તતો ઉદ્ધં પસારેન્તિ પાકટાનિ કરોન્તિ ઉપ્પાદેન્તીતિ અત્થો.

રુળ્હીવસેન આયતન-સદ્દસ્સત્થં વત્તું "**અપિચા**"તિઆદિ આરદ્ધં. **તં નિસ્સિતત્તા**તિ એત્થ મનો મનોવિઞ્ઞાણાદીનં ચિત્તચેતસિકાનં નિસ્સયપચ્ચયો ન હોતીતિ તસ્સ નેસં દ્વારભાવો નિસ્સયભાવોતિ દટ્ઠબ્બો. **અત્થતો**તિ વચનત્થતો, ન વચનીયત્થતો. વચનત્થો હેત્થ વુત્તો ''ચક્ખતી''તિઆદિના, ન વચનીયત્થો ''યં ચક્ખુ ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૫૯૭) વિયાતિ.

તાવત્વતોતિ અનૂનાધિકભાવં દસ્સેતિ. તત્થ દ્વાદસાયતનવિનિમુત્તસ્સ કસ્સચિ ધમ્મસ્સ અભાવા અધિકભાવતો ચોદના નત્થિ, સલક્ખણધારણં પન સબ્બેસં સામઞ્ઞલક્ખણન્તિ ઊનચોદના સમ્ભવતીતિ દસ્સેન્તો આહ "**ચક્ખાદયોપિ હી**"તિઆદિ. **અસાધારણ**ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અસાધારણં. સતિપિ અસાધારણારમ્મણભાવે ચક્ખાદીનં દ્વારભાવેન ગહિતત્તા ધમ્માયતને અગ્ગહણં દટ્ઠબ્બં. દ્વારારમ્મણભાવેહિ વા અસાધારણતં સન્ધાય "**અસાધારણ**"ન્તિ વુત્તં.

યેભુય્યસહુપ્પત્તિઆદીહિ ઉપ્પત્તિક્કમાદિઅયુત્તિ યોજેતબ્બા. **અજ્ઝત્તિકેસુ હી**તિ એતેન અજ્ઝત્તિકભાવેન વિસયિભાવેન ચ અજ્ઝત્તિકાનં પઠમં દેસેતબ્બતં દસ્સેતિ. તેસુ હિ પઠમં દેસેતબ્બેસુ પાકટત્તા પઠમતરં ચક્ખાયતનં દેસિતન્તિ. **તતો ઘાનાયતનાદીની**તિ એત્થ બહૂપકારત્તાભાવેન ચક્ખુસોતેહિ પુરિમતરં અદેસેતબ્બાનિ સહ વત્તું અસક્કુણેય્યત્તા એકેન કમેન દેસેતબ્બાનીતિ ઘાનાદિક્કમેન દેસિતાનીતિ અધિપ્પાયો. અઞ્ઞથાપિ હિ દેસિતેસુ ન ન સક્કા ચોદેતું, ન ચ સક્કા સોધેતબ્બાનિ ન દેસેતુન્તિ. ગોચરો વિસયો એતસ્સાતિ **ગોચરવિસયો**, મનો. કસ્સ પન ગોચરો એતસ્સ વિસયોતિ? ચક્ખાદીનં પઞ્ચન્નમ્પિ. **વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિકારણવવત્થાનતો**તિ એતેન ચ ચક્ખાદિઅનન્તરં રૂપાદિવચનસ્સ કારણમાહ.

પચ્ચયભેદો કમ્માદિભેદો. નિરયાદિકો અપદાદિગતિનાનાકરણઞ્ચ **ગતિભેદો**. હત્થિઅસ્સાદિકો ખત્તિયાદિકો ચ **નિકાયભેદો**. તંતંસત્તસન્તાનભેદો **પુગ્ગલભેદો**. યા ચ ચક્ખાદીનં વત્થૂનં અનન્તભેદતા વુત્તા, સોયેવ હદયવત્થુસ્સ ચ ભેદો હોતિ. તતો મનાયતનસ્સ અનન્તપ્પભેદતા યોજેતબ્બા દુક્ખાપટિપદાદિતો આરમ્મણાધિપતિઆદિભેદતો ચ. ઇમસ્મિં સુત્તન્તભાજનીયે વિપસ્સના વુત્તાતિ વિપસ્સનુપગમનઞ્ચ વિઞ્ઞાણં ગહેત્વા એકાસીતિભેદતા મનાયતનસ્સ વુત્તા નિદ્દેસવસેન. નીલં નીલસ્સેવ **સભાગં**, અઞ્ઞં **વિસભાગં**, એવં કુસલસમુટ્ઠાનાદિભેદેસુ યોજેતબ્બં. **તેભૂમકધમ્મારમ્મણવસેના**તિ પુબ્બે વુત્તં ચક્ખાદિવજ્જં ધમ્મારમ્મણં સન્ધાય વુત્તં.

સપરિપ્ફન્દકિરિયાવસેન ઈહનં **ઈહા**. ચિન્તનવસેન બ્યાપારકરણં **બ્યાપારો**. તત્થ બ્યાપારં દસ્સેન્તો આહ "**ન હિ ચક્ખુ રૂપાદીનં એવં હોતી**"તિ. ઈહં દસ્સેન્તો આહ "**ન ચ તાની**"તિઆદિ. ઉભયમ્પિ પન ઈહા ચ હોતિ બ્યાપારો ચાતિ ઉપ્પટિપાટિવચનં. **ધમ્મતાવા**તિ સભાવોવ, કારણસમત્થતા વા. ઈહાબ્યાપારરહિતાનં દ્વારાદિભાવો **ધમ્મતા**. ઇમસ્મિઞ્ચ અત્થે **ય**ન્તિ એતસ્સ યસ્માતિ અત્થો. પુરિમસ્મિં સમ્ભવનવિસેસનં યં-સદ્દો. ''સુઞ્ઞો ગામોતિ ખો, ભિક્ખવે, છન્નેતં અજ્ઝત્તિકાનં આયતનાનં અધિવચન''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) વચનતો **સુઞ્ઞગામો વિય દટ્ઠબ્બાનિ**. અન્નપાનસમોહિતન્તિ ગહિતે સુઞ્ઞગામે યઞ્ઞદેવ ભાજનં પરામસીયતિ, તં તં રિત્તકંયેવ પરામસીયતિ, એવં ધુવાદિભાવેન ગહિતાનિ ઉપપરિક્ખિયમાનાનિ રિત્તકાનેવ એતાનિ દિસ્સન્તીતિ. ચક્ખાદિદ્વારેસુ અભિજ્ઝાદોમનસ્સુપ્પાદકભાવેન રૂપાદીનિ ચક્ખાદીનં **અભિઘાતકાની**તિ વુત્તાનિ. અહિસુસુમારપક્ખિકુક્કુરસિઙ્ગાલમક્કટા **છ પાણકા**. વિસમબિલાકાસગામસુસાનવનાનિ **તેસં ગોચરા**. તત્થ

વિસમાદિઅજ્ઝાસયેહિ ચક્ખાદીહિ વિસમભાવબિલાકાસગામસુસાનસન્નિસ્સિતસદિસુપાદિન્નધમ્મવનભાવેહિ અભિરમિતત્તા રૂપાદીનમ્પિ વિસમાદિસદિસતા યોજેતબ્બા.

હુત્વા અભાવટ્ઠેનાતિ ઇદં ઇતરેસં ચતુન્નં આકારાનં સઙ્ગહકત્તા વિસું વુત્તં. હુત્વા અભાવાકારો એવ હિ ઉપ્પાદવયત્તાકારાદયોતિ. તત્થ **હુત્વા**તિ એતેન પુરિમન્તવિવિત્તતાપુબ્બકં મજ્ઝે વિજ્જમાનતં દસ્સેતિ, તં વત્વા **અભાવ**વચનેન મજ્ઝે વિજ્જમાનતાપુબ્બકં, અપરન્તે અવિજ્જમાનતં, ઉભયેનપિ સદા અભાવો અનિચ્ચલક્ખણન્તિ દસ્સેતિ. સભાવવિજહનં **વિપરિણામો**, જરાભઙ્ગેહિ વા પરિવત્તનં, સન્તાનવિકારાપત્તિ વા. સદા અભાવેપિ ચિરટ્ઠાનં સિયાતિ તંનિવારણત્થં "**તાવકાલિકતો**"તિ આહ. ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તરહિતં **નિચ્ચં**, ન ઇતરથાતિ **નિચ્ચપટિક્ખેપતો અનિચ્ચં**, નિચ્ચપટિપક્ખતોતિ અધિપ્પાયો.

જાતિધમ્મતાદીહિ અનિટ્ઠતા **પટિપીળનં**. **પટિપીળનટ્ઠેના**તિ ચ યસ્સ તં પવત્તતિ, તં પુગ્ગલં પટિપીળનતો, સયં વા જરાદીહિ પટિપીળનત્તાતિ અત્થો. પરિત્તટ્ઠિતિકસ્સપિ અત્તનો વિજ્જમાનક્ખણે ઉપ્પાદાદીહિ અભિણ્હં સમ્પટિપીળનત્તા "**અભિણ્હસમ્પટિપીળનતો**"તિ પુરિમં સામઞ્ઞલક્ખણં વિસેસેત્વા વદતિ, પુગ્ગલસ્સ પીળનતો **દુક્ખમં**. સુખપટિપક્ખભાવતો દુક્ખં સુખં પટિક્ખિપતિ નિવારેતિ, દુક્ખવચનં વા અત્થતો સુખં પટિક્ખિપતીતિ આહ "**સુખપટિક્ખેપતો**"તિ.

નત્થિ એતસ્સ વસવત્તનકો, નાપિ ઇદં વસવત્તનકન્તિ અવસવત્તનકં, અત્તનો પરસ્મિં પરસ્સ ચ અત્તનિ વસવત્તનભાવો વા વસવત્તનકં, તં એતસ્સ નત્થીતિ અવસવત્તનકં, અવસવત્તનકસ્સ અવસવત્તનકો વા અત્થો સભાવો **અવસવત્તનકટ્ઠો**, ઇદઞ્ચ સામઞ્ઞલક્ખણં. **તેના**તિ પરસ્સ અત્તનિ **વસવત્તનાકારેન સુઞ્ઞં**. ઇમસ્મિઞ્ચ અત્થે **સુઞ્ઞતો**તિ એતસ્સેવ વિસેસનં "**અસ્સામિકતો**"તિ. અથ વા ''યસ્મા વા એતં...પે॰... મા પાપુણાતૂ''તિ એવં ચિન્તયમાનસ્સ કસ્સચિ તીસુ ઠાનેસુ વસવત્તનભાવો નત્થિ, સુઞ્ઞં તં **તેન** અત્તનોયેવ **વસવત્તનાકારેના**તિ અત્થો. ન ઇદં કસ્સચિ કામકારિયં, નાપિ એતસ્સ કિઞ્ચિ કામકારિયં અત્થીતિ **અકામકારિયં**. એતેન અવસવત્તનત્થં વિસેસેત્વા દસ્સેતિ.

વિભવગતિ વિનાસગમનં. સન્તતિયં ભવન્તરુપ્પત્તિયેવ **ભવસઙ્કન્તિગમનં**. સન્તતિયા યથાપવત્તાકારવિજહનં **પકતિભાવવિજહનં**. ''ચક્ખુ અનિચ્ચ''ન્તિ વુત્તે ચક્ખુઅનિચ્ચ-સદ્દાનં એકત્થત્તા અનિચ્ચાનં સેસધમ્માનમ્પિ ચક્ખુભાવો આપજ્જતીતિ એતિસ્સા ચોદનાય નિવારણત્થં વિસેસસામઞ્ઞલક્ખણવાચકાનઞ્ચ સદ્દાનં એકદેસસમુદાયબોધનવિસેસં દીપેતું "**અપિચા**"તિઆદિમાહ.

કિં દસ્સિતન્તિ વિપસ્સનાચારં કથેન્તેન કિં લક્ખણં દસ્સિતન્તિ અધિપ્પાયો. ''કતમા ચાનન્દ, અનત્તસઞ્ઞા? ઇધાનન્દ, ભિક્ખુ અરઞ્ઞગતો વા રુક્ખમૂલગતો વા સુઞ્ઞાગારગતો વા ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખતિ 'ચક્ખુ અનત્તા'તિ... પે॰... 'ધમ્મા અનત્તા'તિ. ઇતિ ઇમેસુ છસુ અજ્ઝત્તિકબાહિરેસુ આયતનેસુ અનત્તાનુપસ્સી વિહરતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૦) અવિસેસેસુ આયતનેસુ અનત્તાનુપસ્સના વુત્તાતિ કારણભૂતાનં ચક્ખાદીનં, ફલભૂતાનઞ્ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં કારણફલમત્તતાય અનત્તતાય અનત્તલક્ખણવિભાવનત્થાય આયતનદેસનાતિ આહ "**દ્વાદસન્નં...પે॰... અનત્તલક્ખણ**"ન્તિ. યદિપિ અનિચ્ચદુક્ખલક્ખણાનિ એત્થ દસ્સિતાનિ, તેહિ ચ અનત્તલક્ખણમેવ વિસેસેન દસ્સિતન્તિ અધિપ્પાયો. **વેતિ ચા**તિ એત્થ **ઇતિ**-સદ્દો સમાપનત્થો. **ઇચ્ચસ્સા**તિ એત્થ **ઇતિ**-સદ્દો યથાસમાપિતસ્સ આરોપેતબ્બદોસસ્સ નિદસ્સનત્થો. **એવ**ન્તિ ''ચક્ખુ અત્તા''તિ એવં વાદે સતીતિ

અત્થો. **ઇચ્ચસ્સા**તિ વા **ઇતિ**-સદ્દો ''ઇતિ વદન્તસ્સા''તિ પરવાદિસ્સ દોસલક્ખણાકારનિદસ્સનત્થો. **એવન્તિ** દોસગમનપ્પકારનિદસ્સનત્થો. રૂપે અત્તનિ ''એવં મે રૂપં હોતૂ''તિ અત્તનિયે વિય સામિનિદ્દેસાપત્તીતિ ચે? ન, ''મમ અત્તા''તિ ગહિતત્તા. ''મમ અત્તા''તિ હિ ગહિતં રૂપં વસવત્તિતાય ''એવં મે હોતૂ''તિ ઇચ્છિયમાનઞ્ચ તથેવ ભવેય્ય, ઇચ્છતોપિ હિ તસ્સ રૂપસઙ્ખાતો અત્તા અવસવત્તિ ચાતિ. **આબાધાયા**તિ એવં દુક્ખેન. **પઞ્ઞાપનન્તિ** પરેસં ઞાપનં. અનત્તલક્ખણપઞ્ઞાપનસ્સ અઞ્ઞેસં અવિસયત્તા અનત્તલક્ખણદીપકાનં અનિચ્ચદુક્ખલક્ખણાનઞ્ચ પઞ્ઞાપનસ્સ અવિસયતા દસ્સિતા હોતિ.

એવં પન દુપ્પઞ્ઞાપનતા એતેસં દુરૂપટ્ઠાનતાય હોતીતિ તેસં અનુપટ્ઠહનકારણં પુચ્છન્તો આહ ''**ઇમાનિ પના**''તિઆદિ. ઠાનાદીસુ નિરન્તરં પવત્તમાનસ્સ હેટ્ઠા વુત્તસ્સ **અભિણ્હસમ્પટિપીળનસ્સ**. ધાતુમત્તતાય ચક્ખાદીનં સમૂહતો વિનિબ્ભુજ્જનં **નાનાધાતુવિનિબ્ભોગો**. **ઘનેના**તિ ચત્તારિપિ ઘનાનિ ઘનભાવેન એકત્તં ઉપનેત્વા વદતિ. પઞ્ઞાયેવ સન્તતિવિકોપનાતિ દટ્ઠબ્બં. **યાથાવસરસતો**તિ અવિપરીતસભાવતો. સભાવો હિ રસિયમાનો અવિરદ્ધપટિવેધેન અસ્સાદિયમાનો ''**રસો**''તિ વુચ્ચતિ. અનિચ્ચાદીહિ અનિચ્ચલક્ખણાદીનં અઞ્ઞત્થ વચનં રુપ્પનાદિવસેન પવત્તરૂપાદિગ્ગહણતો વિસિટ્ઠસ્સ અનિચ્ચાદિગ્ગહણસ્સ સબ્ભાવા. ન હિ નામરૂપપરિચ્છેદમત્તેન કિચ્ચસિદ્ધિ હોતિ, અનિચ્ચાદયો ચ રૂપાદીનં આકારા દટ્ઠબ્બા. તે પનાકારા પરમત્થતો અવિજ્જમાના રૂપાદીનં આકારમત્તાયેવાતિ કત્વા **અટ્ઠસાલિનિયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૦) લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાય ખન્ધારમ્મણતા વુત્તાતિ અધિપ્પાયમત્તે ઠાતું યુત્તં, નાતિધાવિતું. ''અનિચ્ચ''ન્તિ ચ ગણ્હન્તો ''દુક્ખં અનત્તા''તિ ન ગણ્હાતિ, તથા દુક્ખાદિગ્ગહણે ઇતરસ્સાગહણં. અનિચ્ચાદિગ્ગહણાનિ ચ નિચ્ચસઞ્ઞાદિનિવત્તનકાનિ સદ્ધાસમાધિપઞ્ઞિન્દ્રિયાધિકાનિ તિવિધવિમોક્ખમુખભૂતાનિ. તસ્મા એતેસં આકારાનં પરિગ્ગય્હમાનાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસેસો ચ અત્થીતિ તીણિ લક્ખણાનિ વુત્તાનિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૧૬૭. નામરૂપપરિચ્છેદકથા અભિધમ્મકથાતિ સુત્તન્તે વિય પચ્ચયયુગળવસેન અકથેત્વા અજ્ઝત્તિકબાહિરવસેન અભિઞ્ઞેય્યાનિ આયતનાનિ અબ્બોકારતો અભિધમ્મભાજનીયે કથિતાનિ. **આગમ્મા**તિ સબ્બસઙ્ખારેહિ નિબ્બિન્દસ્સ વિસઙ્ખારનિન્નસ્સ ગોત્રભુના વિવટ્ટિતમાનસસ્સ મગ્ગેન સચ્છિકરણેનાતિ અત્થો. સચ્છિકિરિયમાનઞ્હિ તં અધિગન્ત્વા આરમ્મણપચ્ચયભૂતઞ્ચ પટિચ્ચ અધિપતિપચ્ચયભૂતે ચ તમ્હિ પરમસ્સાસભાવેન વિનિમુત્તસઙ્ખારસ્સ ચ ગતિભાવેન પતિટ્ઠાનભૂતે પતિટ્ઠાય ખયસઙ્ખાતો મગ્ગો રાગાદયો ખેપેતીતિ તંસચ્છિકરણાભાવે રાગાદીનં અનુપ્પત્તિનિરોધગમનાભાવા ''**તં આગમ્મ રાગાદયો ખીયન્તી**''તિ વુત્તં. **સુત્તતો મુઞ્ચિત્વા**તિ સુત્તપદાનિ મુઞ્ચિત્વા. અઞ્ઞો સુત્તસ્સ અત્થો ''માતરં પિતરં હન્ત્વા''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૯૪-૨૯૫) વિય આહરિતબ્બો, નત્થિ સુત્તપદેહેવ નીતો અત્થોતિ અત્થો.

એકં નાનન્તિ ચુણ્ણિતં ખુદ્દકં વા કરણં, **ચુણ્ણીકરણન્તિ** અબહુમાનેન વદતિ. **ન ત્વં એકં નાનં જાનાસી**તિ કિં એત્તકં ત્વમેવ ન જાનાસીતિ અત્થો. **નનુ ઞાતે**તિ ''યદિપિ પુબ્બે ન ઞાતં, અધુનાપિ ઞાતે નનુ સાધુ હોતી''તિ અત્તનો જાનનં પટિચ્છાદેત્વા વિક્ખેપં કરોન્તં નિબન્ધતિ. **વિભજિત્વા**તિ અક્ખરત્થમત્તે અટ્ઠત્વા લીનં અત્થં વિભજિત્વા ઉદ્ધરિત્વા નીહરિત્વા કથિતન્તિ અત્થો. **રાગાદીનં ખયો** નામ અભાવમત્તો, ન ચ અભાવસ્સ બહુભાવો

અત્થિ અત્તનો અભાવત્તાતિ વદન્તસ્સ વચનપચ્છિન્દનત્થં પુચ્છતિ “**રાગક્ખયો નામ રાગસ્સેવ ખયો**”તિઆદિ. યદિ હિ રાગક્ખયો દોસાદીનં ખયો ન હોતિ, દોસક્ખયાદયો ચ રાગાદીનં ખયા, અઞ્ઞમઞ્ઞવિસિટ્ઠા ભિન્ના આપન્ના હોન્તીતિ બહુનિબ્બાનતા આપન્ના એવ હોતિ, અઞ્ઞમઞ્ઞવિસેસો ચ નામ નિસ્સભાવસ્સ નત્થીતિ સસભાવતા ચ નિબ્બાનસ્સ. **નવ તણ્હામૂલકા** ‘‘તણ્હં પટિચ્ચ પરિયેસના’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૦૩; ૩.૩૫૯; અ॰ નિ॰ ૯.૨૩; વિભ॰ ૯૬૩) આદયો, તેસુ પરિયેસનાદયો ચ પરિયેસનાદિકરકિલેસા દટ્ઠબ્બા. **દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં** નિદાનકથાયં વુત્તં.

ઓળારિકતાય કારેતબ્બોતિ અતિસુખુમસ્સ નિબ્બાનસ્સ ઓળારિકભાવદોસાપત્તિયા બોધેતબ્બો, નિગ્ગહેતબ્બો વા. **વત્થુન્તિ** ઉપાદિન્નકફોટ્ઠબ્બં મેથુનં. અચ્છાદીનમ્પિ નિબ્બાનપ્પત્તિ કસ્મા વુત્તા, નનુ ‘‘કિલેસાનં અચ્ચન્તં અનુપ્પત્તિનિરોધો નિબ્બાન’’ન્તિ ઇચ્છન્તસ્સ કિલેસાનં વિનાસો કઞ્ચિ કાલં અપ્પવત્તિ નિબ્બાનં ન હોતીતિ? ન, અભાવસામઞ્ઞતો. અચ્ચન્તાપવત્તિ હિ કઞ્ચિ કાલઞ્ચ અપ્પવત્તિ અભાવોયેવાતિ નત્થિ વિસેસો. સવિસેસં વા વદન્તસ્સ અભાવતા આપજ્જતીતિ. તિરચ્છાનગતેહિપિ પાપુણિતબ્બત્તા તેસમ્પિ પાકટં પિળન્ધનં વિય ઓળારિકં થૂલં. કેવલં પન કણ્ણે પિળન્ધિતું ન સક્કોતિ, પિળન્ધનતોપિ વા થૂલત્તા ન સક્કાતિ ઉપ્પણ્ડેન્તો વિય નિગ્ગણ્હાતિ.

નિબ્બાનારમ્મણકરણેન ગોત્રભુક્ખણે કિલેસક્ખયપ્પત્તિ પનસ્સ આપન્નાતિ મઞ્ઞમાનો આહ “**ત્વં અખીણેસુયેવા**”તિઆદિ. નનુ આરમ્મણકરણમત્તેન કિલેસક્ખયો અનુપ્પત્તોતિ ન સક્કા વત્તું. ચિત્તઞ્હિ અતીતાનાગતાદિસબ્બં આલમ્બેતિ, ન નિપ્ફન્નમેવાતિ ગોત્રભુપિ મગ્ગેન કિલેસાનં યા અનુપ્પત્તિધમ્મતા કાતબ્બા, તં આરબ્ભ પવત્તિસ્સતીતિ? ન, અપ્પત્તનિબ્બાનસ્સ નિબ્બાનારમ્મણઞાણાભાવતો. ન હિ અઞ્ઞધમ્મા વિય નિબ્બાનં, તં પન અતિગમ્ભીરત્તા અપ્પત્તેન આલમ્બિતું ન સક્કા. તસ્મા તેન ગોત્રભુના પત્તબ્બેન તિકાલિકસભાવાતિક્કન્તગમ્ભીરભાવેન ભવિતબ્બં, કિલેસક્ખયમત્તતં વા ઇચ્છતો ગોત્રભુતો પુરેતરં નિપ્ફન્નેન કિલેસક્ખયેન. તેનાહ “**ત્વં અખીણેસુયેવ કિલેસેસુ કિલેસક્ખયં નિબ્બાનં પઞ્ઞપેસી**”તિ. અપ્પત્તકિલેસક્ખયારમ્મણકરણે હિ સતિ ગોત્રભુતો પુરેતરચિત્તાનિપિ આલમ્બેય્યુન્તિ.

મગ્ગસ્સ કિલેસક્ખયં નિબ્બાનન્તિ મગ્ગસ્સ આરમ્મણભૂતં નિબ્બાનં કતમન્તિ અત્થો. **મગ્ગો**તિઆદિના પુરિમપુચ્છાદ્વયમેવ વિવરતિ.

ન ચ કિઞ્ચીતિ રૂપાદીસુ નિબ્બાનં કિઞ્ચિ ન હોતિ, ન ચ કદાચિ હોતિ, અતીતાદિભાવેન ન વત્તબ્બન્તિ વદન્તિ, તં આગમ્મ અવિજ્જાતણ્હાનં કિઞ્ચિ એકદેસમત્તમ્પિ ન હોતિ, તદેવ તં આગમ્મ કદાચિ ન ચ હોતીતિ અત્થો યુત્તો.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૧૬૮. ન...પે॰... નવત્તબ્બધમ્મારમ્મણત્તાતિ યથા સારમ્મણા પરિત્તાદિભાવેન નવત્તબ્બં કિઞ્ચિ આરમ્મણં કરોન્તિ, એવં કિઞ્ચિ આલમ્બનતો ન નવત્તબ્બકોટ્ઠાસં ભજતીતિ અત્થો.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

આયતનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. ધાતુવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૧૭૨. યદિપિ ધાતુસંયુત્તાદીસુ ‘‘ધાતુનાનત્તં વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામિ, કતમઞ્ચ, ભિક્ખવે, ધાતુનાનત્તં? ચક્ખુધાતુ…પે॰… મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૮૫) અટ્ઠારસ ધાતુયો આગતા, તા પન અભિધમ્મે ચ આગતાતિ સાધારણત્તા અગ્ગહેત્વા સુત્તન્તેસ્વેવ આગતે તયો ધાતુછક્કે ગહેત્વા સુત્તન્તભાજનીયં વિભત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **સબ્બા ધાતુયો**તિ અટ્ઠારસપિ. સુઞ્ઞે સભાવમત્તે નિરુળ્હો **ધાતુ**-સદ્દો દટ્ઠબ્બો. **અસમ્ફુટ્ઠધાતૂ**તિ ચતૂહિ મહાભૂતેહિ અબ્યાપિતભાવોતિ અત્થો.

૧૭૩. પથવીધાતુદ્વયન્તિ અટ્ઠકથાયં પદુદ્ધારો કતો, પાળિયં પન ‘‘દ્વેય’’ન્તિ આગચ્છતિ, અત્થો પન યથાવુત્તોવ. **દ્વયન્તિ** પન પાઠે સતિ અયમ્પિ અત્થો સમ્ભવતિ. દ્વે અવયવા એતસ્સાતિ દ્વયં, પથવીધાતૂનં દ્વયં **પથવીધાતુદ્વયં**, દ્વિન્નં પથવીધાતૂનં સમુદાયોતિ અત્થો. દ્વે એવ વા અવયવા સમુદિતા દ્વયં, **પથવીધાતુદ્વયન્તિ**. ‘‘તત્થ કતમા પથવીધાતુ? પથવીધાતુદ્વયં, એસા પથવીધાતૂ’’તિ સઙ્ખેપેન વિસ્સજ્જેતિ. **અત્થિ અજ્ઝત્તિકા અત્થિ બાહિરા**તિ એત્થ **અજ્ઝત્તિકબાહિર**-સદ્દા ન અજ્ઝત્તિકદુકે વિય અજ્ઝત્તિકબાહિરાયતનવાચકા, નાપિ અજ્ઝત્તત્તિકે વુત્તેહિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધા-સદ્દેહિ સમાનત્થા, ઇન્દ્રિયબદ્ધાનિન્દ્રિયબદ્ધવાચકા પન એતે. તેન ‘‘**સત્તસન્તાનપરિયાપન્ના**’’તિઆદિ વુત્તં. **નિયકજ્ઝત્તા**તિ ચ ન પચ્ચત્તં અત્તનિ જાતતં સન્ધાય વુત્તં, અથ ખો સબ્બસત્તસન્તાનેસુ જાતતન્તિ દટ્ઠબ્બં. **અજ્ઝત્તં પચ્ચત્તન્તિ** વચનેન હિ સત્તસન્તાનપરિયાપન્નતાય અજ્ઝત્તિકભાવં દસ્સેતિ, ન પાટિપુગ્ગલિકતાય. **સભાવાકારતો**તિ આપાદીહિ વિસિટ્ઠેન અત્તનો એવ સભાવભૂતેન ગહેતબ્બાકારેન.

કેસા કક્ખળત્તલક્ખણાતિ કક્ખળતાધિકતાય વુત્તા. **પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો**તિ પથવીકોટ્ઠાસમત્તો સુઞ્ઞોતિ અત્થો. મત્થલુઙ્ગં અટ્ઠિમિઞ્જગ્ગહણેન ગહિતન્તિ ઇધ વિસું ન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇમિનાતિ ‘‘સેય્યથિદં કેસા’’તિઆદિના. **કમ્મં કત્વા**તિ પયોગં વીરિયં આયૂહનં વા કત્વાતિ અત્થો. ભોગકામેન કસિયાદીસુ વિય અરહત્તકામેન ચ ઇમસ્મિં મનસિકારે કમ્મં કત્તબ્બન્તિ. **પુબ્બપલિબોધા**તિ આવાસાદયો દીઘકેસાદિકે ખુદ્દકપલિબોધે અપરપલિબોધાતિ અપેક્ખિત્વા વુત્તા.

વણ્ણાદીનં પઞ્ચન્નં વસેન મનસિકારો ધાતુપટિકૂલવણ્ણમનસિકારાનં સાધારણો પુબ્બભાગોતિ નિબ્બત્તિતધાતુમનસિકારં દસ્સેતું ‘‘**અવસાને એવં મનસિકારો પવત્તેતબ્બો**’’તિ આહ. **અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા**તિ કારણસ્સ ચ ફલસ્સ ચ અબ્યાપારતાય ધાતુમત્તતં દસ્સેતિ. આભોગપચ્ચવેક્ખણાદીનમ્પિ એવમેવ અબ્યાપારતા દટ્ઠબ્બા. ન હિ તાનિ, તેસઞ્ચ કારણાનિ આભુજિત્વા પચ્ચવેક્ખિત્વા ચ ઉપ્પજ્જન્તિ કરોન્તિ ચાતિ. **લક્ખણવસેના**તિ ‘‘કક્ખળં ખરિગત’’ન્તિઆદિવચનં સન્ધાય વુત્તં.

વેકન્તકં એકા લોહજાતિ. **નાગનાસિકલોહં** લોહસદિસં લોહવિજાતિ હલિદ્દિવિજાતિ વિય. તિપુતમ્બાદીહિ મિસ્સેત્વા કતં કરણેન નિબ્બત્તત્તા **કિત્તિમલોહં**. **મોરક્ખાદીનિ** એવંનામાનેવેતાનિ. **સામુદ્દિકમુત્તા**તિ નિદસ્સનમત્તમેતં, સબ્બાપિ પન મુત્તા મુત્તા એવ.

૧૭૪. અપ્પેતીતિ **આપો**, આબન્ધનવસેન સેસભૂતત્તયં પાપુણાતિ સિલેસતીતિ અત્થો. **યૂસભૂતો**તિ રસભૂતો. **વક્કહદયયકનપપ્ફાસાનિ તેમેન્ત**ન્તિ એત્થ યકનં હેટ્ઠાભાગપૂરણેન, ઇતરાનિ તેસં ઉપરિ થોકં થોકં પગ્ઘરણેન તેમેતિ. **હેટ્ઠા લેડ્ડુખણ્ડાનિ તેમયમાને**તિ તેમકતેમિતબ્બાનં અબ્યાપારસામઞ્ઞનિદસ્સનત્થાયેવ ઉપમા દટ્ઠબ્બા, ન ઠાનસામઞ્ઞનિદસ્સનત્થાય. સન્નિચિતલોહિતેન તેમેતબ્બાનં કેસઞ્ચિ હેટ્ઠા, કસ્સચિ ઉપરિ ઠિતતઞ્હિ સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગે વક્ખતીતિ, યકનસ્સ હેટ્ઠાભાગો ''ઠિતં મયિ લોહિત''ન્તિ ન જાનાતિ, વક્કાદીનિ ''અમ્હે તેમયમાનં લોહિતં ઠિત''ન્તિ ન જાનન્તીતિ એવં યોજના કાતબ્બા. યથા પન ભેસજ્જસિક્ખાપદે નિયમો અત્થિ ''યેસં મંસં કપ્પતિ, તેસં ખીર''ન્તિ, એવમિધ નત્થિ.

૧૭૫. **તેજનવસેના**તિ નિસિતભાવેન તિક્ખભાવેન. સરીરસ્સ પકતિં અતિક્કમિત્વા ઉણ્હભાવો **સન્તાપો**, સરીરદહનવસેન પવત્તો મહાદાહો **પરિદાહો**. અયમેતેસં વિસેસો. **યેન જીરીયતી**તિ એકાહિકાદિજરરોગેન જીરીયતીતિપિ અત્થો યુજ્જતિ. સતવારં તાપેત્વા ઉદકે પક્ખિપિત્વા ઉદ્ધટસપ્પિ **સતધોતસપ્પી**તિ વદન્તિ. રસસોણિતમેદમંસન્હારુઅટ્ઠિઅટ્ઠિમિઞ્જા **રસાદયો**. કેચિ ન્હારું અપનેત્વા સુક્કં સત્તમધાતું અવોચુન્તિ. **પાકતિકો**તિ ખોભં અપ્પત્તો સદા વિજ્જમાનો. **પેતગ્ગિ** મુખતો બહિ નિગ્ગતોવ ઇધ ગહિતો.

૧૭૬. **વાયનવસેના**તિ સવેગગમનવસેન, સમુદીરણવસેન વા.

૧૭૭. **ઇમિના યસ્મિં આકાસે**...પે॰... **તં કથિત**ન્તિ ઇદં કસિણુગ્ઘાટિમાકાસસ્સ અકથિતતં, અજટાકાસસ્સ ચ કથિતતં દસ્સેતું વુત્તં.

૧૭૯. સુખદુક્ખાનં ફરણભાવો સરીરટ્ઠકઉતુસ્સ સુખદુક્ખફોટ્ઠબ્બસમુટ્ઠાનપચ્ચયભાવેન યથાબલં સરીરેકદેસસકલસરીરફરણસમત્થતાય વુત્તો, સોમનસ્સદોમનસ્સાનં ઇટ્ઠાનિટ્ઠચિત્તજસમુટ્ઠાપનેન તથેવ ફરણસમત્થતાય. એવં એતેસં સરીરફરણતાય એકસ્સ ઠાનં ઇતરં પહરતિ, ઇતરસ્સ ચ અઞ્ઞન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞેન સપ્પટિપક્ખતં દસ્સેતિ, અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખઓળારિકપ્પવત્તિ એવ વા એતેસં ફરણં. વત્થારમ્મણાનિ ચ પબન્ધેન પવત્તિહેતુભૂતાનિ ફરણટ્ઠાનં દટ્ઠબ્બં, ઉભયવતો ચ પુગ્ગલસ્સ વસેન અયં સપ્પટિપક્ખતા દસ્સિતા સુખદસ્સનીયત્તા.

૧૮૧. **કિલેસકામં સન્ધાયા**તિ ''સઙ્કપ્પો કામો રાગો કામો''તિ (મહાનિ॰ ૧; ચૂળનિ॰ અજિતમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮) એત્થ વુત્તં સઙ્કપ્પં સન્ધાયાતિ અધિપ્પાયો. સોપિ હિ વિબાધતિ ઉપતાપેતિ ચાતિ કિલેસસન્થવસમ્ભવતો કિલેસકામો વિભત્તો કિલેસવત્થુસમ્ભવતો વા. **કામપટિસંયુત્તા**તિ કામરાગસઙ્ખાતેન કામેન સમ્પયુત્તા, કામપટિબદ્ધા વા. અઞ્ઞેસુ ચ કામપટિસંયુત્તધમ્મેસુ વિજ્જમાનેસુ વિતક્કેયેવ કામોપપદો ધાતુસદ્દો નિરુળ્હો વેદિતબ્બો વિતક્કસ્સ કામપ્પસઙ્ગપ્પવત્તિયા સાતિસયત્તા. એસ નયો **બ્યાપાદધાતુ**આદીસુ. પરસ્સ અત્તનો ચ દુક્ખાયનં **વિહિંસા**. **વિહિંસન્તી**તિ હન્તું ઇચ્છન્તિ.

૧૮૨. ઉભયત્થ ઉપ્પન્નોપિ અભિજ્ઝાસંયોગેન કમ્મપથજનનતો અનભિજ્ઝાકમ્મપથભિન્દનતો ચ કામવિતક્કો "**કમ્મપથભેદો**"તિ વુત્તો . **બ્યાપાદો પના**તિ બ્યાપાદવચનેન બ્યાપાદવિતક્કં દસ્સેતિ. સો હિ બ્યાપાદધાતૂતિ. તથા વિહિંસાય વિહિંસાધાતુયા ચ બ્યાપાદવસેન યથાસમ્ભવં પાણાતિપાતાદિવસેન ચ કમ્મપથભેદો યોજેતબ્બો. **એત્થા**તિ દ્વીસુ તિકેસુ. સબ્બકામાવચરસબ્બકુસલસઙ્ગાહકેહિ ઇતરે દ્વે દ્વે સઙ્ગહેત્વા કથનં

સબ્બસઙ્ગાહિકકથા. એત્થાતિ પન એતસ્મિં છક્કેતિ વુચ્ચમાને કામધાતુવચનેન કામાવચરાનં નેક્ખમ્મધાતુઆદીનઞ્ચ ગહણં આપજ્જતિ.

લભાપેતબ્બાતિ ચક્ખુધાતાદિભાવં લભમાના ધમ્મા નીહરિત્વા દસ્સનેન લભાપેતબ્બા. ચરતિ એત્થાતિ ચારો, કિં ચરતિ? સમ્મસનં, સમ્મસનસ્સ ચારો **સમ્મસનચારો**, તેભૂમકધમ્માનં અધિવચનં.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૧૮૩. **ચક્ખુસ્સા**તિ વિસેસકારણં અસાધારણસામિભાવેન નિદ્દિટ્ઠં. તઞ્હિ પુગ્ગલન્તરાસાધારણં નીલાદિસબ્બરૂપસાધારણઞ્ચ. **વિદહતી**તિ એવં એવઞ્ચ તયા પવત્તિતબ્બન્તિ વિનિયુજ્જમાનં વિય ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો. **વિદહતી**તિ ચ ધાતુઅત્થો એવ વિસિટ્ઠો ઉપસગ્ગેન દીપિતોતિ વિનાપિ ઉપસગ્ગેન ધાતૂતિ એસો સદ્દો તમત્થં વદતીતિ દટ્ઠબ્બો. કત્તુકમ્મભાવકરણઅધિકરણેસુ ધાતુપદસિદ્ધિ હોતીતિ પઞ્ચપિ એતે અત્થા વુત્તા. **સુવણ્ણરજતાદિધાતુયો** સુવણ્ણાદીનં બીજભૂતા સેલાદયો.

અત્તનો સભાવં ધારેન્તીતિ ધાતુયોતિ એત્થાપિ ધાતીતિ ધાતૂતિ પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. ધાતુ-સદ્દો એવ હિ ધારણત્થોપિ હોતીતિ. કત્તુઅત્થોપિ ચાયં પુરિમેન અસદિસોતિ નિસ્સત્તસભાવમત્તધારણઞ્ચ ધાતુ-સદ્દસ્સ પધાનો અત્થોતિ વિસું વુત્તો. **ધાતુયો વિય ધાતુયો**તિ એત્થ સીહ-સદ્દો વિય કેસરિમ્હિ નિરુળ્હો પુરિસેસુ, સેલાવયવેસુ નિરુળ્હો ધાતુ-સદ્દો ચ ચક્ખાદીસુ ઉપચરિતો દટ્ઠબ્બો. ઞાણઞ્ચ ઞેય્યઞ્ચ ઞાણઞેય્યાનિ, તેસં અવયવા તપ્પભેદભૂતા ધાતુયો **ઞાણઞેય્યાવયવા**. તત્થ ઞાણપ્પભેદા ધમ્મધાતુએકદેસો, ઞેય્યપ્પભેદા અટ્ઠારસાપીતિ ઞાણઞેય્યાવયવમત્તા ધાતુયો હોન્તિ. અથ વા ઞાણેન ઞાતબ્બો સભાવો ધાતુસદ્દેન વુચ્ચમાનો અવિપરીતતો ઞાણઞેય્યો, ન દિટ્ઠિઆદીહિ વિપરીતગ્ગાહકેહિ ઞેય્યોતિ અત્થો. તસ્સ ઞાણઞેય્યસ્સ અવયવા ચક્ખાદયો. વિસભાગલક્ખણાવયવેસુ રસાદીસુ નિરુળ્હો ધાતુ-સદ્દો તાદિસેસુ અઞ્ઞાવયવેસુ ચક્ખાદીસુ ઉપચરિતો દટ્ઠબ્બો, રસાદીસુ વિય વા ચક્ખાદીસુ નિરુળ્હોવ. **નિજ્જીવમત્તસ્સેતં અધિવચનન્**તિ એતેન નિજ્જીવમત્તપદત્થે ધાતુ-સદ્દસ્સ નિરુળ્હતં દસ્સેતિ. છ ધાતુયો એતસ્સાતિ **છધાતુયો**, યો લોકે ''પુરિસો''તિ ધમ્મસમુદાયો વુચ્ચતિ, સો છધાતુરો છન્નં પથવીઆદીનં નિજ્જીવમત્તસભાવાનં સમુદાયમત્તો, ન એત્થ જીવો પુરિસો વા અત્થીતિ અત્થો.

ચક્ખાદીનં કમો પુબ્બે વુત્તોતિ ઇધ એકેકસ્મિં તિકે તિણ્ણં તિણ્ણં ધાતૂનં કમં દસ્સેન્તો આહ ''**હેતુફલાનુપુબ્બવવત્થાનવસેના**''તિ. હેતુફલાનં અનુપુબ્બવવત્થાનં હેતુફલભાવોવ. તત્થ **હેતૂ**તિ પચ્ચયો અધિપ્પેતો. **ફલન્તિ** પચ્ચયુપ્પન્નન્તિ આહ ''**ચક્ખુધાતૂ**''તિઆદિ. મનોધાતુધમ્મધાતૂનઞ્ચ મનોવિઞ્ઞાણસ્સ હેતુભાવો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો, દ્વારભૂતમનોવસેન વા તસ્સા મનોધાતુયા.

સબ્બાસં વસેનાતિ યથાવુત્તાનં આભાધાતુઆદીનં પઞ્ચતિંસાય ધાતૂનં વસેન. અપરમત્થસભાવસ્સ પરમત્થસભાવેસુ ન કદાચિ અન્તોગધતા અત્થીતિ આહ ''**સભાવતો વિજ્જમાનાન**''ન્તિ. ચન્દાભાસૂરિયાભાદિકા વણ્ણનિભા એવાતિ આહ ''**રૂપધાતુયેવ હિ આભાધાતૂ**''તિ. **રૂપાદિપટિબદ્ધા**તિ રાગવત્થુભાવેન ગહેતબ્બાકારો સુભનિમિત્તન્તિ સન્ધાય ''રૂપાદયોવા''તિ અવત્વા પટિબદ્ધવચનં આહ. અસતિપિ રાગવત્થુભાવે

‘‘કુસલવિપાકારમ્મણા સુભા ધાતૂ’’તિ દુતિયો વિકપ્પો વુત્તો. **વિહિંસાધાતુ** ચેતના, પરવિહેઠનછન્દો વા. **અવિહિંસા** કરુણા.

ઉભોપીતિ ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો. **હીનાદીસુ** પુરિમનયેન હીળિતા ચક્ખાદયો **હીના**, સમ્ભાવિતા **પણીતા**, નાતિહીળિતા નાતિસમ્ભાવિતા **મજ્ઝિમા**તિ ખન્ધવિભઙ્ગે આગતહીનદુકતોયેવ નીહરિત્વા મજ્ઝિમા ધાતુ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. વિઞ્ઞાણધાતુ યદિપિ છવિઞ્ઞાણધાતુવસેન વિભત્તા, તથાપિ ‘‘વિઞ્ઞાણધાતુગ્ગહણેન તસ્સા પુરેચારિકપચ્છાચારિકત્તા મનોધાતુ ગહિતાવ હોતી’’તિ વુત્તત્તા આહ ‘‘**વિઞ્ઞાણધાતુ...પે॰... સત્તવિઞ્ઞાણસઙ્ખેપોયેવા**’’તિ. અનેકેસં ચક્ખુધાતુઆદીનં, તાસુ ચ એકેકિસ્સા નાનપ્પકારતાય નાનાધાતૂનં વસેન અનેકધાતુનાનાધાતુલોકો વુત્તોતિ આહ ‘‘**અટ્ઠારસધાતુપ્પભેદમત્તમેવા**’’તિ.

‘‘**ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયમનોમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદેના**’’તિ અટ્ઠકથાયં લિખિતં. તત્થ ન ચક્ખાદીનં કેવલેન ધાતુ-સદ્દેન સમ્બન્ધો અધિપ્પેતો વિજાનનસભાવસ્સ પભેદવચનતો. વિઞ્ઞાણધાતુ-સદ્દેન સમ્બન્ધે કરિયમાને દ્વે મનોગહણાનિ ન કત્તબ્બાનિ. ન હિ દ્વે મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો અત્થીતિ. ‘‘**ચક્ખુ...પે॰... કાયમનોવિઞ્ઞાણમનોધાતૂ**’’તિ વા વત્તબ્બં અતુલ્યયોગે દ્વન્દસમાસાભાવતો. અયં પનેત્થ પાઠો સિયા ‘‘ચક્ખુ... પે॰... કાયવિઞ્ઞાણમનોમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદેના’’તિ.

ખન્ધાયતનદેસના **સઙ્ખેપદેસના**, ઇન્દ્રિયદેસના **વિત્થારદેસના**તિ તદુભયં અપેક્ખિત્વા **નાતિસઙ્ખેપવિત્થારા ધાતુદેસના**. અથ વા સુત્તન્તભાજનીયે વુત્તધાતુદેસના **અતિસઙ્ખેપદેસના**, આભાધાતુઆદીનં અનેકધાતુનાનાધાતુઅન્તાનં વસેન દેસેતબ્બા **અતિવિત્થારદેસના**તિ તદુભયં અપેક્ખિત્વા અયં ‘‘**નાતિસઙ્ખેપવિત્થારા**’’તિ.

ભેરીતલં વિય ચક્ખુધાતુ સદ્દસ્સ વિય વિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવતો. એતાહિ ચ ઉપમાહિ નિજ્જીવાનં ભેરીતલદણ્ડાદીનં સમાયોગે નિજ્જીવાનં સદ્દાદીનં વિય નિજ્જીવાનં ચક્ખુરૂપાદીનં સમાયોગે નિજ્જીવાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પવત્તીતિ કારણફલાનં ધાતુમત્તત્તા કારકવેદકભાવવિરહં દસ્સેતિ.

પુરેચરાનુચરા વિયાતિ નિજ્જીવસ્સ કસ્સચિ કેચિ નિજ્જીવા પુરેચરાનુચરા વિયાતિ અત્થો. મનોધાતુયેવ વા અત્તનો ખણં અનતિવત્તન્તી અત્તનો ખણં અનતિવત્તન્તાનંયેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અવિજ્જમાનેપિ પુરેચરાનુચરભાવે પુબ્બકાલાપરકાલતાય **પુરેચરાનુચરા** વિય દટ્ઠબ્બાતિ અત્થો. **સલ્લમિવ સૂલમિવ** તિવિધદુક્ખતાસમાયોગતો દટ્ઠબ્બો. આસાયેવ દુક્ખં **આસાદુક્ખં**, આસાવિઘાતં દુક્ખં વા. સઞ્ઞા હિ અભૂતં દુક્ખદુક્ખમ્પિ સુભાદિતો સઞ્જાનન્તી તં આસં તસ્સા ચ વિઘાતં આસીસિતસુભાદિઅસિદ્ધિયા જનેતીતિ. કમ્મપ્પધાના સઙ્ખારાતિ ‘‘**પટિસન્ધિયં પક્ખિપનતો**’’તિઆદિમાહ. **જાતિદુક્ખાનુબન્ધનતો**તિ અત્તના નિબ્બત્તિયમાનેન જાતિદુક્ખેન અનુબન્ધત્તા. ભવપચ્ચયા જાતિ હિ જાતિદુક્ખન્તિ. પદુમં વિય દિસ્સમાનં ખુરચક્કં વિય રૂપમ્પિ ઇત્થિયાદિભાવેન દિસ્સમાનં નાનાવિધુપદ્દવં જનેતિ. સબ્બે અનત્થા રાગાદયો જાતિઆદયો ચ વિસભૂતા અસન્તા સપ્પટિભયા ચાતિ તપ્પટિપક્ખભૂતત્તા અમતાદિતો દટ્ઠબ્બા.

મુઞ્ચિત્વાપિ અઞ્ઞં ગહેત્વાવાતિ એતેન મક્કટસ્સ ગહિતં સાખં મુઞ્ચિત્વાપિ આકાસે ઠાતું અસમત્થતા વિય ગહિતારમ્મણં મુઞ્ચિત્વાપિ અઞ્ઞં અગ્ગહેત્વા પવત્તિતું અસમત્થતાય મક્કટસમાનતં દસ્સેતિ. અટ્ઠિવેધવિદ્ધોપિ **દમથં** અનુપગચ્છન્તો દુટ્ઠસ્સો **અસ્સખળુઙ્કો**. રઙ્ગગતો નટો **રઙ્ગનટો**.

૧૮૪. ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચાતિઆદિના દ્વારારમ્મણેસુ એકવચનબહુવચનનિદ્દેસા એકનાનાસન્તાનગતાનં એકસન્તાનગતવિઞ્ઞાણપચ્ચયભાવતો એકનાનાજાતિકત્તા ચ.

સબ્બધમ્મેસૂતિ એત્થ **સબ્બ**-સદ્દો અધિકારવસેન યથાવુત્તવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતે આરમ્મણસઙ્ખાતે વા પદેસસબ્બસ્મિં તિટ્ઠતીતિ દટ્ઠબ્બો. મનોવિઞ્ઞાણધાતુનિદ્દેસે ''ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધસમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ મનોધાતુ, મનોધાતુયાપિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધસમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ ચિત્ત''ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં મનોધાતુ વિય મનોધાતાનન્તરમ્પિ ઉપ્પજ્જતિ ચિત્તન્તિ યાવ અઞ્ઞા મનોધાતુ ઉપ્પજ્જિસ્સતિ, તાવ પવત્તં સબ્બં ચિત્તં એકત્તેન ગહેત્વા વુત્તન્તિ એવમ્પિ અત્થો લબ્ભતિ. એવઞ્હિ સતિ મનોવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં ઉપ્પન્નાય મનોધાતુયા મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવપ્પસઙ્ગો ન હોતિયેવ. પઞ્ચવિઞ્ઞાણધાતુમનોધાતુક્કમનિદસ્સનઞ્હિ તબ્બિધુરસભાવેન ઉપ્પત્તિટ્ઠાનેન ચ પરિચ્છિન્નસ્સ ચિત્તસ્સ મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવદસ્સનત્થં, ન અનન્તરુપ્પત્તિમત્તેનાતિ તબ્બિધુરસભાવે એકત્તં ઉપનેત્વા દસ્સનં યુજ્જતિ. અનુપનીતેપિ એકત્તે તબ્બિધુરસભાવે એકસ્મિં દસ્સિતે સામઞ્ઞવસેન અઞ્ઞમ્પિ સબ્બં તં સભાવં દસ્સિતં હોતીતિ દટ્ઠબ્બં. **પિ**-સદ્દેન મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્પિણ્ડને ચ સતિ ''મનોવિઞ્ઞાણધાતુયાપિ સમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ ચિત્તં...પે॰... તજ્જા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ''તિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુગ્ગહણેન ભવઙ્ગાનન્તરં ઉપ્પન્નં મનોધાતુચિત્તં નિવત્તિતં હોતીતિ ચે? ન, તસ્સા મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવાસિદ્ધિતો. ન હિ યં ચોદીયતિ, તદેવ પરિહારાય હોતીતિ.

મનોધાતુયાપિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયાપીતિ મનદ્વયવચનેન દ્વિન્નં અઞ્ઞમઞ્ઞવિધુરસભાવતા દસ્સિતાતિ તેનેવ મનોધાતાવજ્જનસ્સ મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવો નિવત્તિતોતિ દટ્ઠબ્બો. વુત્તો હિ તસ્સ મનોવિઞ્ઞાણધાતુવિધુરો મનોધાતુસભાવો ''**સબ્બધમ્મેસુ વા પન પઠમસમન્નાહારો ઉપ્પજ્જતી**''તિઆદિના. **સા સબ્બાપી**તિ એતં મુખમત્તનિદસ્સનં. ન હિ જવનપરિયોસાના એવ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ, તદારમ્મણાદીનિપિ પન હોન્તિયેવાતિ. એવં પઞ્ચવિઞ્ઞાણધાતુમનોધાતુવિસિટ્ઠસભાવવસેન સબ્બં મનોવિઞ્ઞાણધાતું દસ્સેત્વા પુન મનોદ્વારવસેન સાતિસયં જવનમનોવિઞ્ઞાણધાતું દસ્સેન્તો ''**મનઞ્ચ પટિચ્ચા**''તિઆદિમાહ. યદિ પન છન્નં દ્વારાનં વસેન જવનાવસાનાનેવ ચિત્તાનિ ઇધ ''મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ''તિ દસ્સિતાનીતિ અયમત્થો ગય્હેય્ય, ચુતિપટિસન્ધિભવઙ્ગાનં અગ્ગહિતત્તા સાવસેસા દેસના આપજ્જતિ, તસ્મા યથાવુત્તેન નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. છદ્વારિકચિત્તેહિ વા સમાનલક્ખણાનિ અઞ્ઞાનિપિ ''મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ''તિ દસ્સિતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

પટિચ્ચાતિ આગતટ્ઠાનેતિ એત્થ ''મનો ચ નેસં ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોતી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૫) વિસું કાતું યુત્તં, ઇધ પન ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચા''તિઆદીસુ ચ-સદ્દેન સમ્પિણ્ડેત્વા આવજ્જનસ્સપિ ચક્ખાદિસન્નિસ્સિતતાકરણં વિય **મનઞ્ચ પટિચ્ચાતિ આગતટ્ઠાને** મનોદ્વારસઙ્ખાતભવઙ્ગસન્નિસ્સિતમેવ આવજ્જનં કાતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

પઞ્હપુચ્છકં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા ઉત્તાનમેવાતિ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધાતુવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. સચ્ચવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

ઉદ્દેસવણ્ણના

૧૮૯. **સાસનક્કમો**તિ અરિયસચ્ચાનિ વુચ્ચન્તિ અરિયસચ્ચદેસના વા. સકલઞ્હિ સાસનં ભગવતો વચનં સચ્ચવિનિમુત્તં નત્થીતિ સચ્ચેસુ કમતિ, સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતં વા સાસનં એતેસુ કમતિ, તસ્મા કમતિ એત્થાતિ કમો, કિં કમતિ? સાસનં, સાસનસ્સ કમો **સાસનક્કમો**તિ સચ્ચાનિ સાસનપવત્તિટ્ઠાનાનિ વુચ્ચન્તિ, તંદેસના ચ તબ્બોહારેનાતિ.

તથાતિ તંસભાવાવ. **અવિતથા**તિ અમુસાસભાવા. **અનઞ્ઞથા**તિ અઞ્ઞાકારરહિતા. દુક્ખદુક્ખતાતંનિમિત્તતાહિ અનિટ્ઠતા પીળનટ્ઠો, દ્વિધાપિ પરિદહનં, કિલેસદાહસમાયોગો વા **સન્તાપટ્ઠો**તિ અયમેતેસં વિસેસો. પુગ્ગલહિંસનં વા **પીળનં**, અત્તનો એવ તિખિણભાવો સન્તાપનં **સન્તાપો**તિ. એત્થ ચ **પીળનટ્ઠો** દુક્ખસ્સ સરસેનેવ આવિભવનાકારો, ઇતરે યથાક્કમં સમુદયમગ્ગનિરોધદસ્સનેહિ આવિભવનાકારાતિ અયં ચતુન્નમ્પિ વિસેસો. તત્રતત્રાભિનન્દનવસેન બ્યાપેત્વા ઊહનં રાસિકરણં દુક્ખનિબ્બત્તનં **આયૂહનં**, સમુદયતો આગચ્છતીતિ વા આયં, દુક્ખં. તસ્સ ઊહનં પવત્તનં **આયૂહનં**, સરસાવિભાવનાકારો એસો. નિદદાતિ દુક્ખન્તિ **નિદાનં**, ‘‘ઇદં તં દુક્ખ’’ન્તિ સમ્પટિચ્છાપેન્તં વિય સમુટ્ઠાપેતીતિ અત્થો. દુક્ખદસ્સનેન ચાયં **નિદાનટ્ઠો** આવિભવતિ. **સંયોગપલિબોધટ્ઠા** નિરોધમગ્ગદસ્સનેહિ, તે ચ સંસારસંયોજનમગ્ગનિવારણાકારા દટ્ઠબ્બા.

નિસ્સરન્તિ એત્થ સત્તા, સયમેવ વા નિસ્સટં વિસંયુત્તં સબ્બસઙ્ખતેહિ સબ્બુપધિપટિનિસ્સગ્ગભાવતોતિ **નિસ્સરણં**. અયમસ્સ સભાવેન આવિભવનાકારો. **વિવેકાસઙ્ખતામતટ્ઠા** સમુદયમગ્ગદુક્ખદસ્સનાવિભવનાકારા, સમુદયક્ખયઅપ્પચ્ચયઅવિનાસિતા વા. સંસારતો નિગ્ગમનં **નિય્યાનં**. અયમસ્સ સરસેન પકાસનાકારો, ઇતરે સમુદયનિરોધદુક્ખદસ્સનેહિ. તત્થ પલિબોધુપચ્છેદવસેન નિબ્બાનાધિગમોવ નિબ્બાનનિમિત્તતા **હેત્વટ્ઠો**. પઞ્ઞાપધાનત્તા મગ્ગસ્સ નિબ્બાનદસ્સનં, ચતુસચ્ચદસ્સનં વા **દસ્સનટ્ઠો**. ચતુસચ્ચદસ્સને કિલેસદુક્ખસન્તાપવૂપસમને ચ આધિપચ્ચં કરોન્તિ મગ્ગઙ્ગધમ્મા સમ્પયુત્તધમ્મેસૂતિ સો મગ્ગસ્સ **અધિપતેય્યટ્ઠો**તિ. વિસેસતો વા આરમ્મણાધિપતિભૂતા મગ્ગઙ્ગધમ્મા હોન્તિ ‘‘મગ્ગાધિપતિનો ધમ્મા’’તિ વચનતોતિ સો તેસં આકારો **અધિપતેય્યટ્ઠો**. એવમાદિ આહાતિ સમ્બન્ધો. તત્થ **અભિસમયટ્ઠો**તિ અભિસમેતબ્બટ્ઠો, અભિસમયસ્સ વા વિસયભૂતો અત્થો **અભિસમયટ્ઠો**, અભિસમયસ્સેવ વા પવત્તિઆકારો **અભિસમયટ્ઠો**, સો ચેત્થ અભિસમેતબ્બેન પીળનાદિના દસ્સિતોતિ દટ્ઠબ્બો.

કુચ્છિતં ખં **દુક્ખં**. ‘‘**સમાગમો સમેત**’’ન્તિઆદીસુ કેવલસ્સ **આગમ**-સદ્દસ્સ **એત**-સદ્દસ્સ ચ પયોગે સંયોગત્થસ્સ અનુપલબ્ભનતો **સં**-સદ્દસ્સ ચ પયોગે ઉપલબ્ભનતો ‘‘**સંયોગં દીપેતી**’’તિ આહ, એવં ‘‘**ઉપ્પન્નં ઉદિત**’’ન્તિ એત્થાપિ. **અય**-સદ્દો ગતિઅત્થસિદ્ધો હેતુ-સદ્દો વિય કારણં દીપેતિ અત્તનો ફલનિપ્ફાદનેન અયતિ પવત્તતિ, એતિ વા એતસ્મા ફલન્તિ અયોતિ, સંયોગે ઉપ્પત્તિકારણં સમુદયોતિ એત્થ વિસું પયુજ્જમાનાપિ ઉપસગ્ગ-સદ્દા સધાતુકં સંયોગત્થં ઉપ્પાદત્થઞ્ચ દીપેન્તિ કિરિયાવિસેસકત્તાતિ વેદિતબ્બા.

અભાવો એત્થ રોધસ્સાતિ નિરોધોતિ એતેન નિબ્બાનસ્સ દુક્ખવિવેકભાવં દસ્સેતિ. સમધિગતે તસ્મિં તદધિગમવતો પુગ્ગલસ્સ રોધાભાવો પવત્તિસઙ્ખાતસ્સ રોધસ્સ પટિપક્ખભૂતાય નિવત્તિયા અધિગતત્તાતિ એતસ્મિઞ્ચત્થે અભાવો એતસ્મિં રોધસ્સાતિ નિરોધોઇચ્ચેવ પદસમાસો. દુક્ખાભાવો પનેત્થ પુગ્ગલસ્સ, ન નિબ્બાનસ્સેવ. અનુપ્પાદો એવ નિરોધો **અનુપ્પાદનિરોધો**. આયતિભવાદીસુ અપ્પવત્તિ, ન પન ભઙ્ગોતિ ભઙ્ગવાચકં નિરોધ-સદ્દં નિવત્તેત્વા અનુપ્પાદવાચકં ગણ્હાતિ. એતસ્મિં અત્થે કારણે ફલોપચારં કત્વા નિરોધપચ્ચયો નિરોધોતિ વુત્તો. **પટિપદા ચ હોતિ** પુગ્ગલસ્સ **દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા**. નનુ સા એવ દુક્ખનિરોધપ્પત્તીતિ તસ્સા એવ સા પટિપદાતિ ન યુજ્જતીતિ? ન, પુગ્ગલાધિગમસ્સ યેહિ સો અધિગચ્છતિ, તેસં કારણભૂતધમ્માનઞ્ચ પત્તિભાવેન પટિપદાભાવેન ચ વુત્તત્તા. સચ્છિકિરિયાસચ્છિકરણધમ્માનં અઞ્ઞત્તાભાવેપિ હિ પુગ્ગલસચ્છિકિરિયધમ્મભાવેહિ નાનત્તં કત્વા નિદ્દેસો કતો. અથ વા દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા નિટ્ઠાનં ફલન્તિ તસ્સા દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા પટિપદતા દટ્ઠબ્બા.

બુદ્ધાદયો અરિયા પટિવિજ્ઝન્તીતિ એત્થ પટિવિદ્ધકાલે પવત્તં બુદ્ધાદિવોહારં ''અગમા રાજગહં બુદ્ધો''તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૪૧૦) વિય પુરિમકાલેપિ આરોપેત્વા ''બુદ્ધાદયો''તિ વુત્તં. તે હિ બુદ્ધાદયો ચતૂહિ મગ્ગેહિ પટિવિજ્ઝન્તીતિ. અરિયપટિવિજ્ઝિતબ્બાનિ સચ્ચાનિ **અરિયસચ્ચાની**તિ ચેત્થ પુરિમપદે ઉત્તરપદલોપો દટ્ઠબ્બો. **અરિયા ઇમ**ન્તિ પટિવિજ્ઝિતબ્બટ્ઠેન એકત્તં ઉપનેત્વા ''ઇમ''ન્તિ વુત્તં. **તસ્મા**તિ તથાગતસ્સ અરિયત્તા તસ્સ સચ્ચાનીતિ **અરિયસચ્ચાની**તિ વુચ્ચન્તીતિ અત્થો. તથાગતેન હિ સયં અધિગતત્તા, તેનેવ પકાસિતત્તા, તતો એવ ચ અઞ્ઞેહિ અધિગમનીયત્તા તાનિ તસ્સ હોન્તીતિ. **અરિયભાવસિદ્ધિતોપી**તિ એત્થ અરિયસાધકાનિ સચ્ચાનિ **અરિયસચ્ચાની**તિ પુબ્બે વિય ઉત્તરપદલોપો દટ્ઠબ્બો. **અરિયાનિ સચ્ચાનીતિપી**તિ એત્થ અવિતથભાવેન અરણીયત્તા અધિગન્તબ્બત્તા અરિયાનિ, અરિયવોહારો વા અયં અવિસંવાદકો અવિતથરૂપો દટ્ઠબ્બો.

બાધનલક્ખણન્તિ એત્થ દુક્ખદુક્ખતન્નિમિત્તભાવો બાધના, ઉદયબ્બયપીળિતતા વા. ભવાદીસુ જાતિઆદિવસેન ચક્ખુરોગાદિવસેન ચ અનેકધા દુક્ખસ્સ પવત્તનમેવ પુગ્ગલસ્સ **સન્તાપનં**, તદસ્સ કિચ્ચં **રસો**. પવત્તિનિવત્તીસુ સંસારમોક્ખેસુ પવત્તિ હુત્વા ગય્હતીતિ **પવત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનં**. પભવતિ એતસ્મા દુક્ખં પટિસન્ધિયં નિબ્બત્તતિ પુરિમભવેન પચ્છિમભવો ઘટિતો સંયુત્તો હુત્વા પવત્તતીતિ **પભવો**. ''એવમ્પિ તણ્હાનુસયે અનૂહતે નિબ્બત્તતી દુક્ખમિદં પુનપ્પુન''ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૩૩૮) એવં પુનપ્પુનં ઉપ્પાદનં **અનુપચ્છેદકરણં**. ભવનિસ્સરણનિવારણં **પલિબોધો**. રાગક્ખયાદિભાવેન સબ્બદુક્ખસન્તતા **સન્તિ**. **અચ્ચુતિરસ**ન્તિ અચ્ચુતિસમ્પત્તિકં. ચવનં વા કિચ્ચન્તિ તદભાવં કિચ્ચમિવ વોહરિત્વા અચ્ચુતિકિચ્ચન્તિ અત્થો. અચવનઞ્ચ સભાવસ્સાપરિચ્ચજનં અવિકારતા દટ્ઠબ્બા. પઞ્ચક્ખન્ધનિમિત્તસુઞ્ઞતાય અવિગ્ગહં હુત્વા ગય્હતીતિ **અનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં**. અનુસયુપચ્છેદનવસેન સંસારચારકતો નિગ્ગમનૂપાયભાવો **નિય્યાનં**. નિમિત્તતો પવત્તતો ચ ચિત્તસ્સ વુટ્ઠાનં હુત્વા ગય્હતીતિ **વુટ્ઠાનપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

અસુવણ્ણાદિ સુવણ્ણાદિ વિય દિસ્સમાનં માયાતિ વત્થુસબ્ભાવા તસ્સા **વિપરીતતા** વુત્તા. ઉદકં વિય દિસ્સમાના પન મરીચિ ઉપગતાનં તુચ્છા હોતિ, વત્થુમત્તમ્પિ તસ્સા ન દિસ્સતીતિ **વિસંવાદિકા** વુત્તા. મરીચિમાયાઅત્તાનં વિપક્ખો ભાવો **તચ્છાવિપરીતભૂતભાવો**. **અરિયઞાણસ્સા**તિ અવિતથગાહકસ્સ ઞાણસ્સ, તેન પટિવેધપચ્ચવેક્ખણાનિ ગય્હન્તિ, તેસઞ્ચ **ગોચર**ભાવો પટિવિજ્ઝિતબ્બતાઆરમ્મણભાવો ચ દટ્ઠબ્બો. **અગ્ગિલક્ખણં** ઉણ્હત્તં. તઞ્હિ કત્થચિ કટ્ઠાદિઉપાદાનભેદેપિ વિસંવાદકં વિપરીતં અભૂતં વા કદાચિ ન હોતિ. ''બ્યાધિધમ્મા જરાધમ્મા, અથો મરણધમ્મિનો''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૩૯; ૫.૫૭) એત્થ વુત્તા જાતિઆદિકા **લોકપકતિ**.

મનુસ્સાનં ઉદ્ધં દીઘતા, એકચ્ચાનં તિરચ્છાનાનં તિરિયં દીઘતા, વુદ્ધિનિટ્ઠં પત્તાનં પુન અવટ્ઠનં એવમાદિકા ચાતિ વદન્તિ. તચ્છાવિપરીતભૂતભાવેસુ પચ્છિમો **તથતા**, પઠમો **અવિતથતા**, મજ્ઝિમો **અનઞ્ઞથતા**તિ અયમેતેસં વિસેસો.

દુક્ખા અઞ્ઞં ન બાધકન્તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ તણ્હાપિ જાતિ વિય દુક્ખનિમિત્તતાય બાધિકાતિ? ન, બાધકપભવભાવેન વિસું ગહિતત્તા. જાતિઆદીનં વિય વા દુક્ખસ્સ અધિટ્ઠાનભાવો દુક્ખદુક્ખતા ચ **બાધકતા**, ન દુક્ખસ્સ પભવકતાતિ નત્થિ તણ્હાય પભવકભાવેન ગહિતાય બાધકત્તપ્પસઙ્ગો. તેનાહ "**દુક્ખા અઞ્ઞં ન બાધક**"ન્તિ. **બાધકત્તનિયામેના**તિ દુક્ખં બાધકમેવ, દુક્ખમેવ બાધકન્તિ એવં દ્વિધાપિ બાધકત્તાવધારણેનાતિ અત્થો. **તં વિના નાઞ્ઞતો**તિ સતિપિ અવસેસકિલેસઅવસેસાકુસલસાસવકુસલમૂલાવસેસસાસવકુસલધમ્માનં દુક્ખહેતુભાવે ન તણ્હાય વિના તેસં દુક્ખહેતુભાવો અત્થિ, તેહિ પન વિનાપિ તણ્હાય દુક્ખહેતુભાવો અત્થિ કુસલેહિ વિના અકુસલેહિ, રૂપાવચરાદીહિ વિના કામાવચરાદીહિ ચ તણ્હાય દુક્ખનિબ્બત્તકત્તા. **તચ્છનિય્યાનભાવત્તા**તિ દ્વિધાપિ નિયમેન તચ્છો નિય્યાનભાવો એતસ્સ, ન મિચ્છામગ્ગસ્સ વિય વિપરીતતાય, લોકિયમગ્ગસ્સ વિય વા અનેકન્તિકતાય અતચ્છોતિ તચ્છનિય્યાનભાવો, મગ્ગો. તસ્સ ભાવો તચ્છનિય્યાનભાવત્તં, તસ્મા **તચ્છનિય્યાનભાવત્તા**. સબ્બત્થ દ્વિધાપિ નિયમેન તચ્છાવિપરીતભૂતભાવો વુત્તોતિ આહ "**ઇતિ તચ્છાવિપલ્લાસા**"તિઆદિ.

સચ્ચ-સદ્દસ્સ સમ્ભવન્તાનં અત્થાનં ઉદ્ધરણં, સમ્ભવન્તે વા અત્થે વત્વા અધિપ્પેતત્થસ્સ ઉદ્ધરણં **અત્થુદ્ધારો**. **વિરતિસચ્ચે**તિ મુસાવાદવિરતિયં. ન હિ અઞ્ઞવિરતીસુ સચ્ચ-સદ્દો નિરુળ્હોતિ. ''ઇદમેવ સચ્ચં, મોઘમઞ્ઞ''ન્તિ ગહિતા દિટ્ઠિ **દિટ્ઠિસચ્ચં**. ''અમોસધમ્મં નિબ્બાનં , તદરિયા સચ્ચતો વિદૂ''તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૬૩) અમોસધમ્મત્તા નિબ્બાનં **પરમત્થસચ્ચં** વુત્તં. તસ્સ પન તંસમ્પાપકસ્સ ચ મગ્ગસ્સ પજાનના પટિવેધો અવિવાદકારણન્તિ દ્વયમ્પિ ''એકઞ્હિ સચ્ચં ન દુતિયમત્થિ, યસ્મિં પજા નો વિવદે પજાન''ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૦; મહાનિ॰ ૧૧૯) મિસ્સા ગાથાય સચ્ચન્તિ વુત્તં.

નેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચન્તિ આગચ્છેય્ય, **નેતં ઠાનં વિજ્જતી**તિ એતેન જાતિઆદીનં દુક્ખઅરિયસચ્ચભાવે અવિપરીતતં દસ્સેતિ, **અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચન્તિ આગચ્છેય્ય**, **નેતં ઠાનં વિજ્જતી**તિ ઇમિના દુક્ખઅરિયસચ્ચભાવસ્સ જાતિઆદીસુ નિયતતં. સચેપિ કથઞ્ચિ કોચિ એવંચિત્તો આગચ્છેય્ય, પઞ્ઞાપને પન સહધમ્મેન પઞ્ઞાપને અત્તનો વાદસ્સ ચ પઞ્ઞાપને સમત્થો નત્થીતિ દસ્સેતું "**અહમેતં...પે॰... પઞ્ઞાપેસ્સામીતિ આગચ્છેય્ય**, **નેતં ઠાનં વિજ્જતી**"તિ વુત્તં. જાતિઆદીનં અનઞ્ઞથતા અઞ્ઞસ્સ ચ તથાભૂતસ્સ અભાવોયેવેત્થ ઠાનાભાવો. સચેપિ કોચિ આગચ્છેય્ય, આગચ્છતુ, ઠાનં પન નત્થીતિ અયમેત્થ સુત્તત્થો. એસ નયો દુતિયસુત્તેપિ. તત્થ પન સમ્પત્તતા પચ્ચક્ખતા ચ **પઠમતા**, તંનિમિત્તતા **દુતિયતા**, તદુપસમતા **તતિયતા**, તંસમ્પાપકતા **ચતુત્થતા**તિ દટ્ઠબ્બા.

નિબ્બુતિકામેન પરિજાનનાદીહિ અઞ્ઞં કિઞ્ચિ કિચ્ચં કાતબ્બં નત્થિ, ધમ્મઞાણકિચ્ચં વા ઇતો અઞ્ઞં નત્થિ, પરિઞ્ઞેય્યાદીનિ ચ એતપ્પરમાનેવાતિ **ચત્તારેવ વુત્તાનિ**. તણ્હાય આદીનવદસ્સાવીનં વસેન ''તણ્હાવત્થુઆદીનં એતંપરમતાયા''તિ વુત્તં. તથા આલયે પઞ્ચકામગુણસઙ્ખાતે, સકલવત્થુકામસઙ્ખાતે, ભવત્તયસઙ્ખાતે વા દુક્ખે દોસદસ્સાવીનં વસેન ''આલયાદીનં એતંપરમતાયા''તિ વુત્તં.

સહેતુકેન દુક્ખેનાતિ એતેન દુક્ખસ્સ અબ્બોચ્છિન્નતાદસ્સનેન અતિસંવેગવત્થુતં દસ્સેતિ.

ન પટિવેધઞાણં વિય સકિદેવ બુજ્ઝતિ, અથ ખો અનુ અનુ બુજ્ઝનતો **અનુબોધો**, અનુસ્સવાકારપરિવિતક્કદિટ્ઠિનિજ્ઝાનક્ખન્તિઅનુગતો વા બોધો **અનુબોધો**. ન હિ સો પચ્ચક્ખતો બુજ્ઝતિ, અનુસ્સવાદિવસેન પન કપ્પેત્વા ગણ્હાતીતિ. **કિચ્ચતો**તિ પરિજાનનાદિતો. તંકિચ્ચકરણેનેવ હિ તાનિ તસ્સ પાકટાનિ. વિવટ્ટાનુપસ્સનાય હિ સઙ્ખારેહિ પતિલીયમાનમાનસસ્સ ઉપ્પજ્જમાનં મગ્ગઞાણં વિસઙ્ખારં દુક્ખનિસ્સરણં આરમ્મણં કત્વા દુક્ખં પરિચ્છિન્દતિ, દુક્ખગતઞ્ચ તણ્હં પજહતિ, નિરોધઞ્ચ ફુસતિ આદિચ્ચો વિય પભાય, સમ્માસઙ્કપ્પાદીહિ સહ ઉપ્પન્નં તં મગ્ગં ભાવેતિ, ન ચ સઙ્ખારે અમુઞ્ચિત્વા પવત્તમાનેન ઞાણેન એતં સબ્બં સક્કા કાતું નિમિત્તપવત્તેહિ અવુટ્ઠિતત્તા, તસ્મા એતાનિ કિચ્ચાનિ કરોન્તં તં ઞાણં દુક્ખાદીનિ વિભાવેતિ તત્થ સમ્મોહનિવત્તનેનાતિ ''**ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ પસ્સતી**''તિ વુત્તં.

દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતીતિ કાલન્તરદસ્સનં સન્ધાય વુત્તન્તિ ચે? ન, ''યો નુ ખો, આવુસો, દુક્ખં પસ્સતિ, દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) એકદસ્સિનો અઞ્ઞત્તયદસ્સિતાવિચારણાય તસ્સા સાધનત્થં ગવંપતિત્થેરેન ઇમસ્સ સુત્તસ્સ આહરિતત્તા પચ્ચેકઞ્ચ સચ્ચેસુ દિસ્સમાનેસુ અઞ્ઞત્તયદસ્સનસ્સ યોજિતત્તા. અઞ્ઞથા અનુપુબ્બાભિસમયે પુરિમદિટ્ઠસ્સ પચ્છા અદસ્સનતો સમુદયાદિદસ્સિનો દુક્ખાદિદસ્સનતા ન યોજેતબ્બા સિયાતિ. સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જમત્તદસ્સનતો **સક્કાયદિટ્ઠિ**પરિયુટ્ઠાનં નિવારેતિ. ''લોકસમુદયં ખો, કચ્ચાન, યથાભૂતં સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતો યા લોકે નત્થિતા, સા ન હોતી''તિ વચનતો સમુદયદસ્સનં હેતુફલપ્પબન્ધાવિચ્છેદદસ્સનવસેન **ઉચ્છેદદિટ્ઠિ**પરિયુટ્ઠાનં નિવત્તેતિ. ''લોકનિરોધં ખો…પે॰… પસ્સતો યા લોકે અત્થિતા, સા ન હોતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫) વચનતો નિરોધદસ્સનં હેતુનિરોધા ફલનિરોધદસ્સનવસેન **સસ્સતદિટ્ઠિ**પરિયુટ્ઠાનં નિવારેતિ. અત્તકારસ્સ પચ્ચક્ખદસ્સનતો મગ્ગદસ્સનેન ''નત્થિ અત્તકારે, નત્થિ પરકારે, નત્થિ પુરિસકારે''તિઆદિકં (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮) **અકિરિયદિટ્ઠિ**પરિયુટ્ઠાનં પજહતિ. ''નત્થિ હેતુ, નત્થિ પચ્ચયો સત્તાનં સંકિલેસાય, અહેતૂ અપ્પચ્ચયા સત્તા સંકિલિસ્સન્તિ. નત્થિ હેતુ…પે॰… વિસુદ્ધિયા, અહેતૂ અપ્પચ્ચયા સત્તા વિસુજ્ઝન્તી''તિઆદિકા અહેતુકદિટ્ઠિ ચ ઇધ અકિરિયદિટ્ઠિગ્ગહણેન ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા. સાપિ હિ વિસુદ્ધિમગ્ગદસ્સનેન પહીયતીતિ.

દુક્ખઞાણં સમુદયફલસ્સ દુક્ખસ્સ અધુવાદિભાવં પસ્સતીતિ **ફલે વિપ્પટિપત્તિં** નિવત્તેતિ. ''ઇસ્સરો લોકં પવત્તેતિ નિવત્તેતિ ચા''તિ **ઇસ્સરકારણિનો** વદન્તિ, પધાનતો આવિ ભવતિ, તત્થેવ ચ પતિલીયતીતિ **પધાનકારણિનો**. ''કાલવસેનેવ પવત્તતિ નિવત્તતિ ચા''તિ **કાલવાદિનો**. ''સભાવેનેવ સમ્ભોતિ વિભોતિ ચા''તિ **સભાવવાદિનો. આદિ**-સદ્દેન અણૂહિ લોકો પવત્તતિ, સબ્બં પુબ્બેકતહેતૂતિ એવમાદિ અકારણપરિગ્ગહો દટ્ઠબ્બો. રામુદકાળારાદીનં વિય **અરૂપલોકે**, નિગણ્ઠાદીનં વિય **લોકથુપિકાય અપવગ્ગો** મોક્ખોતિ ગહણં . **આદિ**-સદ્દેન પધાનસ્સ અપ્પવત્તિ, ગુણવિયુત્તસ્સ અત્તનો સકત્તનિ અવટ્ઠાનં, બ્રહ્મુના સલોકતા, દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદાતિ એવમાદિગ્ગહણઞ્ચ દટ્ઠબ્બં. એત્થ **ગુણવિયુત્તસ્સા**તિ બુદ્ધિસુખદુક્ખઇચ્છાદોસપયત્તધમ્માધમ્મસઙ્ખારેહિ નવહિ અત્તગુણેહિ વિપ્પયુત્તસ્સાતિ કણાદભક્ખવાદો. ઇન્દ્રિયતપ્પનપુત્તમુખદસ્સનાદીહિ વિના અપવગ્ગો નત્થીતિ ગહેત્વા તથાપવત્તનં **કામસુખલ્લિકાનુયોગો**.

અજ્ઝત્તિકબાહિરેસુ દ્વાદસસુ આયતનેસુ કામભવવિભવતણ્હાવસેન દ્વાદસ તિકા **છત્તિંસ તણ્હાવિચરિતાનિ**. **ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે** વા આગતનયેન કાલવિભાગં અનામસિત્વા વુત્તાનિ. વીમંસિદ્ધિપાદાદયો બોધિપક્ખિયા

કિચ્ચનાનત્તેન વુત્તા, અત્થતો એકત્તા સમ્માદિટ્ઠિમુખેન તત્થ અન્તોગધા. **તયો નેક્ખમ્મવિતક્કાદયો**તિ લોકિયક્ખણે અલોભમેત્તાકરુણાસમ્પયોગવસેન ભિન્ના મગ્ગક્ખણે લોભબ્યાપાદવિહિંસાસમુચ્છેદવસેન તયોતિ એકોપિ વુત્તો. એસ નયો સમ્માવાચાદીસુ. અપ્પિચ્છતાસન્તુટ્ઠિતાનં પન ભાવે સમ્માઆજીવસમ્ભવતો તેન તેસં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. ભવન્તરેપિ જીવિતહેતુપિ અરિયેહિ અવીતિક્કમનીયત્તા અરિયકન્તાનં સમ્માવાચાદિસીલાનં ગહણેન યેન સદ્ધાહત્થેન તાનિ પરિગ્ગહેતબ્બાનિ, સો સદ્ધાહત્થો ગહિતોયેવ હોતીતિ તતો અનઞ્ઞાનિ સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલાનિ તત્થ અન્તોગધાનિ હોન્તિ. **તેસં અત્થિતાયા**તિ સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલછન્દિદ્ધિપાદાનં અત્થિતાય સીલસ્સ અત્થિભાવતો તિવિધેનપિ સીલેન તે તયોપિ ગહિતાતિ તત્થ અન્તોગધા. **ચિત્તસમાધી**તિ ચિત્તિદ્ધિપાદં વદતિ. ''ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવય''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩, ૧૯૨) હિ ચિત્તમુખેન સમાધિ વુત્તોતિ સમાધિમુખેન ચિત્તમ્પિ વત્તબ્બતં અરહતિ. ચિત્તિદ્ધિપાદભાવનાય પન સમાધિપિ અધિમત્તો હોતીતિ વીમંસિદ્ધિપાદાદિવચનં વિય ચિત્તિદ્ધિપાદવચનં અવત્વા ઇધ "**ચિત્તસમાધી**"તિ વુત્તં. ''પીતિમનસ્સ કાયો પસ્સમ્ભતિ, પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતિ, સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૯; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૬; અ॰ નિ॰ ૩.૯૬; ૧૧.૧૨) વચનતો સમાધિઉપકારા પીતિપસ્સદ્ધિયો, તસ્મા સમાધિગ્ગહણેન ગહિતા, ઉપેક્ખા પન સમાધિઉપકારકતો તંસદિસકિચ્ચતો ચ, તસ્મા સમ્માસમાધિવસેન એતેસં અન્તોગધતા દટ્ઠબ્બા.

ભારો વિય વિઘાતકત્તા. **દુબ્ભિક્ખમિવ** બાધકત્તા. ''નિબ્બાનપરમં સુખ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૧૫, ૨૧૭; ધ॰ પ॰ ૨૦૩, ૨૦૪) સુખભાવતો **સુભિક્ખમિવ**. અનિટ્ઠભાવતો સાસઙ્કસપ્પટિભયતો ચ દુક્ખં **વેરીવિસરુક્ખભયઓરિમતીરૂપમં**.

તથત્થેનાતિ તથસભાવેન, પરિઞ્ઞેય્યભાવેનાતિ અત્થો. એતેન અરિયસચ્ચદ્વયં સિયા દુક્ખં, ન અરિયસચ્ચં, સિયા અરિયસચ્ચં, ન દુક્ખન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ. અરિયસચ્ચ-સદ્દપરા હિ દુક્ખાદિસદ્દા પરિઞ્ઞેય્યાદિભાવં વદન્તિ. તેનેવ અરિયસચ્ચ-સદ્દાનપેક્ખં દુક્ખ-સદ્દં સન્ધાય મગ્ગસમ્પયુત્તસામઞ્ઞફલધમ્માનં આદિપદસઙ્ગહો વુત્તો, તદપેક્ખં સન્ધાય ચતુત્થપદસઙ્ગહો. સમુદયાદીસુ અવસેસકિલેસાદયો સમુદયો, ન અરિયસચ્ચં, સઙ્ખારનિરોધો નિરોધસમાપત્તિ ચ નિરોધો, ન અરિયસચ્ચં, અરિયમગ્ગતો અઞ્ઞાનિ મગ્ગઙ્ગાનિ મગ્ગો, ન અરિયસચ્ચન્તિ ઇમિના નયેન યોજના કાતબ્બા. દુક્ખં વેદનીયમ્પિ સન્તં વેદકરહિતં, કેવલં પન તસ્મિં અત્તનો પચ્ચયેહિ પવત્તમાને દુક્ખં વેદેતીતિ વોહારમત્તં હોતિ. એવં ઇતરેસુપિ.

કિરિયાવ વિજ્જતીતિ સમુદયમેવ વદતિ, તસ્સ વા દુક્ખપચ્ચયભાવં. મગ્ગો અત્થીતિ વત્તબ્બે "**મગ્ગમત્થી**"તિ ઓકારસ્સ અભાવો કતોતિ દટ્ઠબ્બો. **ગમકો**તિ ગન્તા. સાસવતા અસુભતાતિ કત્વા નિરોધમગ્ગા **સુભા એવ**. દુક્ખાદીનં પરિયાયેન સમુદયાદિભાવો ચ અત્થિ, ન પન નિરોધભાવો, નિરોધસ્સ વા દુક્ખાદિભાવોતિ ન અઞ્ઞમઞ્ઞસમઙ્ગિતાતિ આહ "**નિરોધસુઞ્ઞાનિ વા**"તિઆદિ. **સમુદયે દુક્ખસ્સાભાવતો**તિ પોનોબ્ભવિકાય તણ્હાય પુનબ્ભવસ્સ અભાવતો. યથા વા પકતિવાદીનં વિકારાવિભાવતો પુબ્બે પટિપ્પલીના ચ પકતિભાવેનેવ તિટ્ઠન્તિ, ન એવં સમુદયસમ્પયુત્તમ્પિ દુક્ખં સમુદયભાવેન તિટ્ઠતીતિ આહ "**સમુદયે દુક્ખસ્સાભાવતો**"તિ. યથા અવિભત્તેહિ વિકારેહિ મહન્તા વિસેસિન્દ્રિયભૂતવિસેસેહિ પકતિભાવેનેવ ઠિતેહિ પકતિ સગબ્ભા પકતિવાદીનં, એવં ન ફલેન સગબ્ભો હેતૂતિ અત્થો. **દુક્ખસમુદયાનં નિરોધમગ્ગાનઞ્ચ અસમવાયા**તિ એતં વિવરન્તો આહ "**ન હેતુસમવેતં હેતુફલ**"ન્તિઆદિ. તત્થ ઇધ તન્તૂસુ પટો, કપાલેસુ ઘટો, બિરણેસુ કટો, દ્વીસુ અણૂસુ દ્વિઅણુકન્તિઆદિના ઇધ બુદ્ધિવોહારજનકો અવિસું સિદ્ધાનં સમ્બન્ધો સમવાયો, તેન સમવાયેન કારણેસુ દ્વીસુ અણૂસુ દ્વિઅણુકં ફલં સમવેતં એકીભૂતમિવ સમ્બન્ધં, તીસુ અણૂસુ તિઅણુકન્તિ એવં

મહાપથવિમહાઉદકમહાઅગ્ગિમહાવાતક્ખન્ધપરિયન્તં ફલં અત્તનો કારણેસુ સમવેતન્તિ સમવાયવાદિનો વદન્તિ. એવં પન વદન્તેહિ અપરિમાણેસુ કારણેસુ મહાપરિમાણં એકં ફલં સમવેતં અત્તનો અન્તોગધેહિ કારણેહિ સગબ્ભં અસુઞ્ઞન્તિ વુત્તં હોતિ, એવમિધ સમવાયાભાવા ફલે હેતુ નત્થીતિ હેતુસુઞ્ઞં ફલન્તિ અત્થો.

પવત્તિભાવતોતિ સંસારસ્સ પવત્તિભાવતો. **ચતુઆહારભેદતો**તિ ઇમિના ચત્તારો આહારભેદે તેહિ ભિન્ને તપ્પચ્ચયધમ્મભેદે ચ સઙ્ગણ્હાતિ. **રૂપાભિનન્દનાદિભેદો** રૂપાદિખન્ધવસેન, આરમ્મણવસેન વા. ઉપાદાનેહિ ઉપાદીયતીતિ ઉપાદિ, ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકં. નિબ્બાનઞ્ચ તંનિસ્સરણભૂતં તસ્સ વૂપસમો તંસન્તીતિ કત્વા તસ્સ યાવ પચ્છિમં ચિત્તં, તાવ સેસતં, તતો પરઞ્ચ અનવસેસતં ઉપાદાય "**સઉપાદિસેસનિબ્બાનધાતુ અનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતૂ**"તિ દ્વિધા વોહરીયતીતિ. "સમ્માદિટ્ઠિ સમ્માસઙ્કપ્પો **વિપસ્સના**, ઇતરે **સમથો**"તિ વદન્તિ. સીલમ્પિ હિ સમથસ્સ ઉપકારકત્તા સમથગ્ગહણેન ગય્હતીતિ તેસં અધિપ્પાયો. અથ વા યાનદ્વયવસેન લદ્ધો મગ્ગો **સમથો વિપસ્સના**તિ આગમનવસેન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. **સપ્પદેસત્તા**તિ સીલક્ખન્ધાદીનં એકદેસત્તાતિ અત્થો. સીલક્ખન્ધાદયો હિ સબ્બલોકિયલોકુત્તરસીલાદિસઙ્ગાહકા, અરિયમગ્ગો લોકુત્તરોયેવાતિ તદેકદેસો હોતિ.

ઓનતસહાયો વિય વાયામો પગ્ગહકિચ્ચસામઞ્ઞતો. **અંસકૂટં દત્વા ઠિતસહાયો વિય સતિ** અપિલાપનવસેન નિચ્ચલભાવકરણસામઞ્ઞતો. **સજાતિતો**તિ સવિતક્કસવિચારાદિભેદેસુ સમાનાય સમાધિજાતિયાતિ અત્થો. **કિરિયતો**તિ સમાધિઅનુરૂપકિરિયતો. તતો એવ હિ "ચત્તારો સતિપટ્ઠાના સમાધિનિમિત્તા, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના સમાધિપરિક્ખારા"તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) સતિવાયામાનં સમાધિસ્સ નિમિત્તપરિક્ખારભાવો વુત્તોતિ.

આકોટેન્તેન વિયાતિ "અનિચ્ચં અનિચ્ચ"ન્તિઆદિના પઞ્ઞાસદિસેન કિચ્ચેન સમન્તતો આકોટેન્તેન વિય "અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન, દુક્ખં ભયટ્ઠેના"તિઆદિના **પરિવત્તન્તેન વિય** ચ આદાય ઊહિત્વા દિન્નમેવ પઞ્ઞા પટિવિજ્ઝતિ. દ્વિન્નં સમાનકાલત્તેપિ પચ્ચયભાવેન સઙ્કપ્પસ્સ પુરિમકાલસ્સ વિય નિદ્દેસો કતો. **સજાતિતો**તિ "દુક્ખે ઞાણ"ન્તિઆદીસુ સમાનાય પઞ્ઞાજાતિયા. **કિરિયતો**તિ એત્થ પઞ્ઞાસદિસકિચ્ચં કિરિયાતિ વુત્તં, પુબ્બે પન સમાધિઉપકારકં તદનુરૂપં કિચ્ચન્તિ અયમેત્થ વિસેસો. "સબ્બં, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય"ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૪૬) વચનતો ચત્તારિપિ અભિમુખં પચ્ચક્ખતો ઞાતબ્બાનિ, અભિવિસિટ્ઠેન વા ઞાણેન ઞાતબ્બાનીતિ **અભિઞ્ઞેય્યાનિ**.

દુરભિસમ્ભવતરન્તિ અભિસમ્ભવિતું સાધેતું અસક્કુણેય્યતરં, સત્તિવિઘાતેન દુરધિગમન્તિ અત્થો. બાધકપભવસન્તિનિય્યાનલક્ખણેહિ વવત્થાનં **સલક્ખણવવત્થાનં**. **દુરવગાહત્થેન ગમ્ભીરત્તા**તિ ઓળારિકા દુક્ખસમુદયા. તિરચ્છાનગતાનમ્પિ હિ દુક્ખં આહારાદીસુ ચ અભિલાસો પાકટો, પીળનાદિઆયૂહનાદિવસેન પન "ઇદં દુક્ખં, ઇદમસ્સ કારણ"ન્તિ યાથાવતો ઓગાહિતું અસક્કુણેય્યત્તા **ગમ્ભીરા**, સણ્હસુખુમધમ્મત્તા નિરોધમગ્ગા સભાવતો એવ ગમ્ભીરત્તા **દુરવગાહા**, તેનેવ ઉપ્પન્ને મગ્ગે નત્થિ નિરોધમગ્ગાનં યાથાવતો અનવગાહોતિ. નિબ્બાનમ્પિ મગ્ગેન અધિગન્તબ્બત્તા તસ્સ ફલન્તિ અપદિસ્સતીતિ આહ "**ફલાપદેસતો**"તિ. વુત્તઞ્હિ "દુક્ખનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા"તિ (વિભ॰ ૭૧૯). મગ્ગોપિ નિરોધસ્સ સમ્પાપકભાવતો હેતૂતિ અપદિસ્સતીતિ આહ "**હેતુઅપદેસતો**"તિ. વુત્તમ્પિ ચેતં "દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા"તિ (વિભ॰ ૭૧૯). **ઇતિ વિજઞ્ઞાતિ ઇતિ**-સદ્દેન વિજાનનક્કમં દસ્સેતિ. **એવં પકારેહીતિ એવં**-સદ્દેન વિજાનનકારણભૂતે નયે.

ઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧. દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસો

જાતિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૦. તત્થ ...પે॰... અયં માતિકાતિ નિદ્દેસવારઆદિમ્હિ વુત્તે જાતિઆદિનિદ્દેસે તેસં જાતિઆદીનં નિદ્દેસવસેન દુક્ખસ્સ અરિયસચ્ચસ્સ કથનત્થાય, તેસુ વા જાતિઆદીસુ તેસઞ્ચ દુક્ખટ્ઠે વેદિતબ્બે જાતિઆદીનં નિદ્દેસવસેન દુક્ખસ્સ અરિયસચ્ચસ્સ કથનત્થાય દુક્ખદુક્ખન્તિઆદિકા દુક્ખમાતિકા વેદિતબ્બાતિ અત્થો. અથ વા **તત્થા**તિ તસ્મિં નિદ્દેસવારે. ''જાતિપિ દુક્ખા...પે॰... સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા''તિ અયં દુક્ખસ્સ અરિયસચ્ચસ્સ કથનત્થાય માતિકાતિ યથાદસ્સિતસ્સ જાતિઆદિનિદ્દેસસ્સ માતિકાભાવં દીપેતિ. તં દીપેત્વા પુન યસ્મિં પદદ્વયે ઠત્વા દુક્ખં અરિયસચ્ચં કથેતબ્બં, તસ્સ નિદ્ધારણત્થં સબ્બં દુક્ખં સઙ્કડ્ઢેન્તો આહ ''**ઇદઞ્હિ દુક્ખં નામા**''તિઆદિ.

સભાવતોતિ દુક્ખવેદયિતસભાવતો. **નામતો**તિ તેનેવ સભાવેન લદ્ધનામતો. તેન ન અઞ્ઞેન પરિયાયેન ઇદં દુક્ખં નામ, અથ ખો દુક્ખત્તાયેવાતિ સભાવેન નામં વિસેસેતિ. અથ વા **નામતો**તિ ઉદયબ્બયવન્તતાય લદ્ધનામતો. યથા અઞ્ઞે ઉદયબ્બયવન્તો ધમ્મા ન સભાવતો દુક્ખા, ન એવં ઇદં, અથ ખો સભાવતો દુક્ખા, ભૂતમેવેદં દુક્ખન્તિ પુરિમેન દુક્ખ-સદ્દેન પચ્છિમં વિસેસેતિ. વિપરિણામવન્તતાય સુખં અનિટ્ઠમેવ હોતીતિ દુક્ખં નામ જાતં. તેનેવાહ ''**દુક્ખુપ્પત્તિહેતુતો**''તિ. કણ્ણસૂલાદીહિ અભિભૂતસ્સ નિત્થુનનાદીહિ દુક્ખાભિભૂતતાય વિઞ્ઞાયમાનાયપિ કિં તવ રુજ્જતીતિ પુચ્છિત્વાવ કણ્ણસૂલાદિદુક્ખં જાનિતબ્બં હોતીતિ **પટિચ્છન્નદુક્ખતા** તસ્સ વુત્તા. **ઉપક્કમસ્સ ચ પાકટભાવતો**તિ કારણાવસેન દુક્ખવિસેસસ્સ પાકટભાવં દસ્સેતિ.

સભાવં મુઞ્ચિત્વા પકારન્તરેન દુક્ખન્તિ વુચ્ચમાનં **પરિયાયદુક્ખં**. કથેતબ્બત્તા પટિઞ્ઞાતં યથા કથેતબ્બં, તંપકારદસ્સનત્થં ''**અરિયસચ્ચઞ્ચ નામેત**''ન્તિઆદિમાહ. **સઙ્ખેપો** સામઞ્ઞં, સામઞ્ઞઞ્ચ વિસેસે અન્તોકરિત્વા પવત્તતીતિ તત્થ ઉભયથાપિ કથેતું વટ્ટતિ. **વિત્થારો પન** વિસેસો જાતિઆદિકો, વિસેસો ચ વિસેસન્તરનિવત્તકોતિ જાતિઆદીસુ જરાદીનં સઙ્ખિપનં ન સક્કા કાતુન્તિ તત્થ વિત્થારેનેવ કથેતબ્બં.

૧૯૧. ''અપરસ્સ અપરસ્સા''તિ દીપનં **અપરત્થદીપનં**. સામિઅત્થેપિ હિ અપરત્થ-સદ્દો સિજ્ઝતીતિ. **તેસં તેસ**ન્તિ વા સામિવસેન વુત્તં અત્થં ભુમ્મવસેન વત્તુકામતાય આહ ''**અપરત્થદીપન**''ન્તિ, અપરસ્મિં અપરસ્મિં દીપનન્તિ અત્થો. અપરસ્સ અપરસ્સ વા જાતિસઙ્ખાતસ્સ અત્થસ્સ દીપનં **અપરત્થદીપનં**. પઞ્ચગતિવસેન એકેકાયપિ ગતિયા ખત્તિયાદિભુમ્મદેવાદિહત્થિઆદિજાતિવસેન ચાતિ **ગતિજાતિવસેન**.

તિણાકારો **તિણજાતિ**, સો ચ ઉપાદાપઞ્ઞત્તીતિ ''**પઞ્ઞત્તિય**''ન્તિ આહ. **તદુપાદાયા**તિ તં પઠમં વિઞ્ઞાણં ઉપાદાય અયં જાતિ, નાસ્સ કુતોચિ નિગ્ગમનં ઉપાદાય. યસ્મા ચ એવં, તસ્મા **સાવસ્સ જાતિ** પઠમવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતાતિ અત્થો. અથ વા તદુપાદાય સજાતોતિ વુચ્ચતીતિ **સાવસ્સ જાતિ** પઠમવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતાતિ અત્થો. વિઞ્ઞાણમુખેન ચ પઞ્ચપિ ખન્ધા વુત્તા હોન્તીતિ ''**પટિસન્ધિય**''ન્તિ આહ. અરિયભાવકરણત્તા **અરિયસીલ**ન્તિ પાતિમોક્ખસંવરો વુચ્ચતિ. જાતિઆદીનિપિ લક્ખણાનિ ધમ્માનં આકારવિકારાતિ કત્વા સહુપ્પાદકા સહવિકારકાતિ વુત્તા. **જાયનટ્ઠેના**તિઆદિ આયતનવસેન યોનિવસેન ચ દ્વીહિ દ્વીહિ પદેહિ સબ્બસત્તે પરિયાદિયિત્વા જાતિં દસ્સેતું વુત્તં. પુરિમનયે પન એકેકેનેવ પદેન સબ્બસત્તે પરિયાદિયિત્વા જાતિ દસ્સિતાતિ અયં વિસેસો. કેચિ પન ''પુરિમનયે કત્તુનિદ્દેસો, પચ્છિમનયે ભાવનિદ્દેસો કતો''તિ વદન્તિ, ''તેસં તેસં સત્તાનં

જાતી''તિ પન કત્તરિ સામિનિદ્દેસસ્સ કતત્તા ઉભયત્થાપિ ભાવનિદ્દેસોવ યુત્તો. સમ્પુણ્ણા જાતિ **સઞ્જાતિ**. પાકટા નિબ્બત્તિ **અભિનિબ્બત્તિ**. ''તેસં તેસં સત્તાનં…પે॰… અભિનિબ્બત્તી''તિ સત્તવસેન પવત્તત્તા **સમ્મુતિકથા**.

તત્ર તત્રાતિ એકચતુવોકારભવેસુ દ્વિન્નં દ્વિન્નં, સેસે રૂપધાતુયં પટિસન્ધિક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાનં પઞ્ચન્નં, કામધાતુયં વિકલાવિકલિન્દ્રિયાનં વસેન સત્તન્નં નવન્નં દસન્નં પુન દસન્નં એકાદસન્નઞ્ચ આયતનાનં વસેન સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. એકભવપરિયાપન્નસ્સ ખન્ધસન્તાનસ્સ પઠમાભિનિબ્બત્તિભૂતા પટિસન્ધિક્ખન્ધાતિ આહ ''**પઠમાભિનિબ્બત્તિલક્ખણા**''તિ. તમેવ સન્તાનં નિય્યાતેન્તં વિય ''હન્દ ગણ્હથા''તિ પટિચ્છાપેન્તં વિય પવત્તતીતિ **નિય્યાતનરસા**. સન્તતિયા એવ ઉમ્મુજ્જનં હુત્વા ગય્હતીતિ **ઉમ્મુજ્જનપચ્ચુપટ્ઠાના**. દુક્ખરાસિસ્સ વિચિત્તતા દુક્ખવિચિત્તતા, દુક્ખવિસેસા વા તદવયવા, તં પચ્ચુપટ્ઠાપેતિ ફલતીતિ **દુક્ખવિચિત્તતાપચ્ચુપટ્ઠાના**.

પરિયાયનિપ્પરિયાયદુક્ખેસુ યં દુક્ખં જાતિ હોતિ, તં દુક્ખભાવોયેવ તસ્સા દુક્ખટ્ઠો. યદિ અક્ખાનેન પાપુણિતબ્બં સિયા, ભગવા આચિક્ખેય્ય. ભગવતાપિ –

> ''તં કિં મઞ્ઞથ, ભિક્ખવે, કતમો નુ ખો મહન્તતરો? યો ચાયં મયા પરિત્તો પાણિમત્તો પાસાણો ગહિતો, યો ચ હિમવા પબ્બતરાજાતિ. અપ્પમ…પે॰… ગહિતો, હિમવન્તં પબ્બતરાજાનં ઉપનિધાય સઙ્ખમ્પિ ન ઉપેતિ, કલભાગમ્પિ ન ઉપેતિ, ઉપનિધમ્પિ ન ઉપેતિ. એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, યં સો પુરિસો તીહિ સત્તિસતેહિ હઞ્ઞમાનો તતોનિદાનં દુક્ખં દોમનસ્સં પટિસંવેદેતિ, તં નેરયિકસ્સ દુક્ખસ્સ ઉપનિધાય સઙ્ખમ્પિ…પે॰… ઉપનિધમ્પિ ન ઉપેતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૦) –

ઉપમાવસેન પકાસિતં **આપાયિકદુક્ખં**. સુખુપ્પત્તિકારણાનિ સુચીનિ ઉપ્પલાદીનીતિ કત્વા તત્થ નિબ્બત્તિનિવારણેન જાતિયા દુક્ખવત્થુભાવં દસ્સેતિ ''**અથ ખો**''તિઆદિના. દુક્ખુપ્પત્તિકારણે નિબ્બત્તનેન ગબ્ભપરિહરણૂપક્કમેન વિના માતુકુચ્છિસમ્ભવમેવ **દુક્ખં ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકં** અઞ્ઞાનપેક્ખત્તા, ઉપક્કમનિબ્બત્તં પન **પરિહરણમૂલકં** ઓક્કન્તિમત્તાનપેક્ખત્તા. અયમેતેસં વિસેસો.

અત્તનો અભિમુખં કડ્ઢનં **આકડ્ઢનં**, પરિતો સબ્બતોભાગેન કડ્ઢનં **પરિકડ્ઢનં**. અધો ધુનનં **ઓધુનનં**, તિરિયં, સબ્બતો વા ધુનનં **નિધુનનં**. તચ્છેત્વા ખારપક્ખિપનં **ખારાપટિચ્છકં**.

સકલસરીરન્હાપનં **ન્હાપનં**, એકદેસધોવનં **ધોવનં**, સૂરિયાભિમુખપવત્તનેન **આતાપનં**, પઞ્ચગ્ગિતાપેન **પરિતાપનં** દટ્ઠબ્બં. સબ્બોયેવ વા તાપો દ્વિધાપિ વુત્તો.

કુહિં નુ પતિટ્ઠં લભેથ, જાતિયા વિના ન તસ્સ દુક્ખસ્સ પતિટ્ઠાનં અત્થીતિ અત્થો, જાતિયા વા વિના સો સત્તો કુહિં નુ પતિટ્ઠં, કત્થ નુ પતિટ્ઠન્તો તં દુક્ખં લભેથાતિ અત્થો. તત્થ તિરચ્છાનેસુ કથં દુક્ખં ભવેય્ય તહિં તિરચ્છાનેસુ જાતિં વિના. **ન ચસ્સા**તિ ન ચે અસ્સ. નનુ નેવત્થીતિ સમ્બન્ધો કાતબ્બો, નનુ આહાતિ વા. **યદતો**તિ યસ્મા નેવત્થિ, તસ્મા આહાતિ અત્થો.

જરાનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૨. જીરણમેવ **જીરણતા**, જીરણસ્સ વા આકારો **તા**-સદ્દેન વુત્તો.

યથાપુરે અસલ્લક્ખેન્તેતિ ગારવકરણઉપટ્ઠાનાદીનિ અસલ્લક્ખેન્તે તંનિમિત્તં દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો.

સતાદીનન્તિ સતિસુતવીરિયપઞ્ઞાદીનં વિપ્પવાસનિમિત્તં અત્તના અપસાદેતબ્બેહિપિ અત્તનો પુત્તદારેહિ અપસાદનીયતો. અવસવત્તઙ્ગપચ્ચઙ્ગતાય સુચિઅસુચિઆદિવિચારણવિરહેન ચ બાલકુમારકકાલો વિય જિણ્ણકાલો હોતીતિ આહ "**ભિય્યો બાલત્તપ્પત્તિયા**"તિ.

મરણનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૩. "કાલસ્સ અન્તકસ્સ કિરિયા"તિ યા લોકે વુચ્ચતિ, સા ચુતિ, મરણન્તિ અત્થો. ચવનકાલોયેવ વા અનતિક્કમનીયત્તા વિસેસેન કાલોતિ વુત્તો, તસ્સ કિરિયા ચુતિક્ખન્ધાનં ભેદપ્પત્તિયેવ. **મચ્ચુ મરણ**ન્તિ એત્થાપિ સમાસં અકત્વા યો મચ્ચુ વુચ્ચતિ ભેદો, યઞ્ચ મરણં પાણચાગો, ઇદં વુચ્ચતિ મરણન્તિ વિસું સમ્બન્ધો ન ન યુજ્જતિ.

યસ્સ ખન્ધભેદસ્સ પવત્તત્તા "તિસ્સો મતો, ફુસ્સો મતો"તિ વોહારો હોતિ, સો ખન્ધપ્પબન્ધસ્સ અનુપચ્છિન્નતાય "**સમ્મુતિમરણ**"ન્તિ વુત્તો, પબન્ધસમુચ્છેદો ચ "**સમુચ્છેદમરણ**"ન્તિ. મરણમ્પિ દુક્ખન્તિ ઇમસ્મિં પનત્થે દુક્ખસચ્ચકથા વટ્ટકથાતિ કત્વા "**સમ્મુતિમરણં અધિપ્પેત**"ન્તિ આહ. **તસ્સેવ નામ**ન્તિ તબ્ભાવતો તદેકદેસભાવતો ચ મરણ-સદ્દબહુત્તે અસમ્મોહત્થં વુત્તં. **ચુતિલક્ખણ**ન્તિ "ચવનતા"તિ નિદસ્સિતચવનલક્ખણમેવ વદતિ. સમ્પત્તિભવખન્ધેહિ વિયોજેતીતિ **વિયોગરસં**, વિયોગકિરિયાભૂતતાય વા "**વિયોગરસ**"ન્તિ વુત્તં. સત્તસ્સ પુરિમભવતો વિપ્પવાસો હુત્વા ઉપટ્ઠાતીતિ **વિપ્પવાસપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

મરણન્તિકાતિ મરણસ્સ આસન્ના. યદિ મરણં ન ભવિસ્સતિ, યથાવુત્તં કાયિકં ચેતસિકઞ્ચ દુક્ખં ન ભવિસ્સતીતિ આહ "**દ્વિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવેના**"તિ.

પાપકમ્માદિનિમિત્તન્તિ પાપકમ્મનિમિત્તં પાપગતિનિમિત્તઞ્ચાતિ અત્થો, કમ્મમ્પિ વા એત્થ "નિમિત્ત"ન્તિ વુત્તં ઉપપત્તિનિમિત્તભાવેન ઉપટ્ઠાનતો. તદુપટ્ઠાનેપિ હિ "અકતં વત મે કલ્યાણ"ન્તિઆદિના અનપ્પકં દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતીતિ. **ભદ્દસ્સા**તિ કલ્યાણકમ્મસ્સાતિ અત્થો. **અવિસેસતો**તિ "સબ્બેસ"ન્તિ એતેન યોજેતબ્બં. **સબ્બેસ**ન્તિ ચ યેસં કાયિકં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, તેયેવ સબ્બે ગહિતા "**વિતુજ્જમાનમમ્માન**"ન્તિ વિસેસિતત્તા. સન્ધીનં બન્ધનાનિ સન્ધિબન્ધનાનિ , તેસં છેદનેન નિબ્બત્તં દુક્ખં "**સન્ધિબન્ધનચ્છેદન**"ન્તિ વુત્તં. **આદિ**-સદ્દો વા કારણત્થો, સન્ધિબન્ધનચ્છેદનમૂલકન્તિ અત્થો.

અનયબ્યસનાપાદનં વિયાતિ અનયબ્યસનાપત્તિ વિયાતિ અત્થો. વાળાદીહિ કતે હિ અનયબ્યસનાપાદને અન્તોગધા અનયબ્યસનાપત્તિ એત્થ નિદસ્સનન્તિ.

સોકનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૪. સુખકારણં **હિતં**, તસ્સ ફલં **સુખં**. **ઞાતિક્ખયો**તિ ભોગાદીહિ ઞાતીનં પરિહાનિ મરણઞ્ચ. **અયં પન વિસેસો**તિ ભોગબ્યસનાદિપદત્થવિસેસં રોગબ્યસનાદીસુ સમાસવિસેસઞ્ચ સન્ધાયાહ. ઞાતિભોગા પઞ્ઞત્તિમત્તા તબ્બિનાસાવાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન અપરિનિપ્ફન્નતં સન્ધાય "**અનિપ્ફન્નાની**"તિ આહ. અપરિનિપ્ફન્નતંયેવ હિ સન્ધાય **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૪૭ આદયો) ચ "દસ રૂપાનિ અનિપ્ફન્નાની"તિ વુત્તં. **રૂપકણ્ડવણ્ણનાયઞ્હિ**

(ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૯૭૫ પકિણ્ણકકથા) નિ ''અપરિનિપ્ફન્નાની''તિ વુત્તાનિ. **ખન્ધવિભઙ્ગે** ચ નિપ્ફાદેતબ્બસ્સ નિરોધસમાપત્તિઆદિકસ્સ નિપ્ફન્નતા વુત્તાતિ અસભાવધમ્મસ્સ ચ નિપ્ફન્નતા, નિબ્બાનસ્સેવ અનિપ્ફન્નતાતિ.

ધમ્મ-સદ્દો હેતુઅત્થોતિ આહ "**દુક્ખસ્સ ઉપ્પત્તિહેતુના**"તિ. **ઝામન્તિ** દડ્ઢં. પુબ્બે વુત્તલક્ખણાદિકા દોમનસ્સવેદના સોકોતિ તસ્સ પુન લક્ખણાદયો ન વત્તબ્બા સિયું, તથાપિ દોમનસ્સવિસેસત્તા સોકસ્સ ચ વિસિટ્ઠા લક્ખણાદયો વત્તબ્બાતિ "**કિઞ્ચાપી**"તિઆદિમાહ. વિસારરહિતં અન્તો એવ સઙ્કુચિતં ચિન્તનં, સુક્ખનં વા **અન્તોનિજ્ઝાનં**. **પરિનિજ્ઝાયનં** દહનં. ઞાતિબ્યસનાદિઅનુરૂપં સોચનં **અનુસોચનં**, તં તં વા ગુણં દોસઞ્ચ અનુગન્ત્વા સોચનં તપ્પનં **અનુસોચનં**.

જવનક્ખણેતિ મનોદ્વારજવનક્ખણે. તથા હિ તં દસ્સેન્તો "**એત્તકા મે**"તિઆદિમાહ. કાયવિઞ્ઞાણાદિવીથિયમ્પિ પન જવનક્ખણે દોમનસ્સસ્સ પચ્ચયો હોતિ એવ. તેનેવ "**જવનક્ખણે ચા**"તિ આહ. અઞ્ઞથા કાયિકચેતસિકદુક્ખાનં કાયવત્થુકમનોદ્વારપ્પવત્તાનમેવ પચ્ચયોતિ ગણ્હેય્ય તત્થ વિસેસેન કાયિકચેતસિકસદ્દપ્પવત્તિતો.

તુજ્જતીતિ ''તુદતી''તિ વત્તબ્બે બ્યત્તયવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

પરિદેવનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૫. આદેવન્તિ એતેનાતિ આદેવોતિ આદેવન-સદ્દં કત્વા અસ્સુવિમોચનાદિવિકારં આપજ્જન્તાનં તબ્બિકારાપત્તિયા સો સદ્દો કરણભાવેન વુત્તોતિ. વીહિપલાપાદયો વિય તુચ્છં વચનં **પલાપો**. ગુણદોસે કિત્તેતિ બોધેતીતિ **ગુણદોસકિત્તનરસો** લાલપ્પ-સદ્દો. અત્થાનત્થે હિરિયિતબ્બજને ચ અવિચારેત્વા પુગ્ગલસ્સ સમ્ભમભાવો હુત્વા પરિદેવન-સદ્દો ઉપટ્ઠાતીતિ "**સમ્ભમપચ્ચુપટ્ઠાનો**"તિ વુત્તો, સોકવત્થુઅવિઘાતેન વા સમ્ભમો, ન ઉત્તાસસમ્ભમો, સો ચ પરિદેવન-સદ્દેન પાકટો હોતીતિ પરિદેવો "**સમ્ભમપચ્ચુપટ્ઠાનો**"તિ વુત્તો.

સોકાભિભૂતો પરિદેવનનિમિત્તં મુટ્ઠિપોથનાદીનિ કરોતિ, પરિદેવનનિમિત્તમેવ ચ ઞાતિઅબ્ભત્થઙ્ગમનાદીનિ ચિન્તેતીતિ પરિદેવસ્સ દુક્ખદોમનસ્સાનં **વત્થુભાવો** વુત્તો.

ભિય્યોતિ યેન વિના ન હોતિ, તતો પરિદેવસમુટ્ઠાપકદોમનસ્સતો, પુબ્બે વુત્તદુક્ખતો વા ભિય્યો, કણ્ઠોટ્ઠતાલુઆદિસોસજતોપિ વા ભિય્યોતિ અઞ્ઞઞ્ચ કાયિકં ચેતસિકં તંનિદાનદુક્ખં સઙ્ગણ્હાતિ.

દુક્ખદોમનસ્સનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૬-૭. કાયિકં દુક્ખં કાયિકસ્સ દુક્ખસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયોતિ "**દુક્ખિતસ્સ દુક્ખં ઉપ્પજ્જતી**"તિ વુત્તં. એતેન દુક્ખેન અભિભૂતત્તા નક્ખત્તં કીળિતું ન લભામીતિ બલવદોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતીતિ દુક્ખસ્સ દોમનસ્સવત્થુતા હોતિ.

અત્તનો પવત્તિક્ખણં સન્ધાય "**પીળેતી**"તિ વુત્તં કાયિકદુક્ખં, તદુપનિસ્સયતો વા.

આવટ્ટન્તીતિ પરિવટ્ટન્તિ. **વિવટ્ટન્તી**તિ પબ્ભારે ખિત્તત્થમ્ભો વિય લુધન્તિ. મૂલચ્છિન્નરુક્ખો વિય **છિન્નપપાતં પપતન્તિ**, પરિદય્હમાનચિત્તા પુરિમદોમનસ્સુપનિસ્સયવસેન **ચિન્તેન્તિ**, વિગતે દોમનસ્સે તથાચિન્તનં નત્થીતિ.

ઉપાયાસનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૮. સબ્બવિસયપ્પટિપત્તિનિવારણવસેન સમન્તતો સીદનં **સંસીદનં**, ઉટ્ઠેતુમ્પિ અસક્કુણેય્યતાકરણવસેન અતિબલવં, વિરૂપં વા સીદનં **વિસીદનં**. અઞ્ઞં વિસયં અગન્ત્વા ઞાતિબ્યસનાદીસુ વિરૂપો આસઙ્ગો તત્થેવ અવબન્ધતા **બ્યાસત્તિ**. નિત્થુનનકરણતો **નિત્થુનનરસો**. વિસીદનં **વિસાદો**.

સયં ન દુક્ખો દોસત્તા સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નધમ્મન્તરત્તા વા. યે પન દોમનસ્સમેવ ઉપાયાસોતિ વદેય્યું, તે ‘‘ઉપાયાસો તીહિ ખન્ધેહિ એકેનાયતનેન એકાય ધાતુયા સમ્પયુત્તો, એકેન ખન્ધેન એકેનાયતનેન એકાય ધાતુયા કેહિચિ સમ્પયુત્તો’’તિ (ધાતુ॰ ૨૪૯) ઇમાય પાળિયા પટિક્ખિપિતબ્બા. વિસાદપ્પત્તિયા સુખદુક્ખકારણં અગણયિત્વા દુક્ખટ્ઠાનાદીનિ કરોન્તાનં ઉપાયાસો કાયિકદુક્ખસ્સ વત્થુ હોતિ, વિસાદનવસેનેવ ઞાતિવિનાસાદીનિ ચિન્તેન્તાનં દોમનસ્સસ્સ. અત્તનો પવત્તિક્ખણેયેવ ઉપાયાસો દોમનસ્સસમ્પયોગતો ચિત્તં પરિદહતિ, અવિપ્ફારિકતાકરણવસેન કાયં વિસાદેતિ, તદુભયકરણેનેવ તતો પરં તંનિમિત્તં કાયિકં ચેતસિકઞ્ચ અધિમત્તં દુક્ખં જનયતીતિ દુક્ખો વુત્તો.

અપ્પિયસમ્પયોગનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૯. ન અપ્પિયન્તીતિ ન ગમિયન્તિ, ન પવેસીયન્તીતિ અત્થો. **અનત્થ**ન્તિ બ્યસનં, દુક્ખં વા. **અહિત**ન્તિ તસ્સ હેતું. દુતિયે અત્થવિકપ્પે અત્થં ન કામેન્તીતિ **અનત્થકામા**તિઆદિ અસમત્થસમાસોપિ યોજિતો. ‘‘અસૂરિયપસ્સાનિ મુખાની’’તિઆદીસુ વિય હિ યેન સમાસો, ન તસ્સાયં પટિસેધકો **અ**-કારોતિ. યસ્મિં કિસ્મિઞ્ચિ નિબ્ભયે યોગક્ખેમ-સદ્દો નિરુળ્હો દુક્ખયોગતો ખેમત્તા.

સઙ્ગતિઆદીસુ સઙ્ખારવસેન યં લબ્ભતિ, તં ગહેતબ્બં. ન હિ સઙ્ખારાનં ઠાનનિસજ્જાદયો ભોજનાદિકિચ્ચેસુ વા સહકરણં વિજ્જતીતિ પચ્છિમદ્વયં તદત્થવસેન લબ્ભતીતિ ન સક્કા વત્તુન્તિ. **યં લબ્ભતી**તિ વા યં અત્થજાતં લબ્ભતીતિ અત્થો. તેન યથા લબ્ભતિ સઙ્ગતિઆદીસુ અત્થો, તથા યોજેતબ્બો. પુગ્ગલસ્સ હિ સઙ્ગતિ ગન્ત્વા સઙ્ખારેહિ સંયોગો હોતિ, આગતેહિ ચ તેહિ, પુગ્ગલસ્સ ચ અત્તનો ઠાનાદીસુ સઙ્ખારેહિ સહભાવો હોતિ, સબ્બકિરિયાસુ ચ મિસ્સીભાવોતિ. **અનત્થભાવો** ઉપદ્દવભાવો.

અનિટ્ઠાનં આપાથગમનમત્તં તંગહણમત્તઞ્ચ **અપ્પિયસમ્પયોગો**, ન પન પથવિફસ્સાદયો વિય અપ્પિયસમ્પયોગો નામ એકો ધમ્મો અત્થીતિ આહ ‘‘**સો અત્થતો એકો ધમ્મો નામ નત્થી**’’તિ. અનિટ્ઠાનિ કણ્ટકાદીનિ અમિત્તા ચ ઉસુઆદીહિ વિજ્ઝનાદિદુક્ખં ઉપ્પાદેન્તિ.

ઇધાતિ ઇમસ્મિં લોકે દુક્ખં હોતીતિ વા ઇધ ઇમસ્મિં દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસે દુક્ખો વુત્તોતિ વા યોજેતબ્બં.

પિયવિપ્પયોગનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૦. **મિનન્તી**તિ નાળિયાદીસુ ધઞ્ઞં વિય અન્તો પક્ખિપન્તિ, ન બહિ કરોન્તીતિ અત્થો. **અમા**-સદ્દો સહભાવદીપકો. **ઞાયન્તિ વા** અજ્ઝત્તિકાઇચ્ચેવ. ઞાતિબ્યસનાદિકો હુત્વા ઉપટ્ઠાતીતિ **બ્યસનપચ્ચુપટ્ઠાનો**. સોકુપ્પાદનેનેવ સરીરં સોસેન્તિ, કિસં કરોન્તિ, અકિસમ્પિ નિરોજતાકરણેન મિલાપેન્તિ, તતો ચ કાયિકં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતીતિ તદુપ્પાદકતા વુત્તા.

સોકસરસમપ્પિતાતિ એતેન ચેતસિકદુક્ખં દસ્સેતિ, **વિતુજ્જન્તી**તિ એતેન કાયિકં દુક્ખં.

ઇચ્છાનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૧. યસ્મિં કાલે જાતિયા ન આગન્તબ્બં, તં કાલં ગહેત્વા આહ ‘‘**પરિનિબ્બુતેસુ ચ વિજ્જમાનં જાતિયા અનાગમન**’’ન્તિ. **યમ્પી**તિ યેનપીતિ અત્થો વુત્તો. યદાપિ પન **યં**-સદ્દો ‘‘ઇચ્છ’’ન્તિ એતં અપેક્ખતિ, તદાપિ અલાભવિસિટ્ઠા ઇચ્છા વુત્તા હોતિ. યદા ‘‘ન લભતી’’તિ એતં અપેક્ખતિ, તદા ઇચ્છાવિસિટ્ઠો અલાભો વુત્તો હોતિ. સો પનત્થતો અઞ્ઞો ધમ્મો નત્થિ, તથાપિ અલબ્ભનેય્યઇચ્છાવ વુત્તા હોતિ. અપાપુણિતબ્બેસુ પવત્તત્તા એવ ‘‘**અપ્પત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના**’’તિ વુત્તા. યત્થ હિ સા ઇચ્છા પવત્તા, તં વત્થું અપાપુણન્તી હુત્વા ગય્હતીતિ.

છિન્નભિન્નગણેનાતિ નિલ્લજ્જેન ધુત્તગણેન, કપ્પટિકગણેન વા.

વિઘાતમયન્તિ ચિત્તવિઘાતમયં દોમનસ્સં ચિત્તવિઘાતતો એવ ઉપ્પન્નં ઉબ્બન્ધનજરાતિસારાદિકાયિકં દુક્ખઞ્ચ. **ઇચ્છિતાલાભ**ન્તિ અલબ્ભનેય્યઇચ્છમેવ વદતિ.

ઉપાદાનક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૨. વિત્થિણ્ણસ્સ દુક્ખસ્સ એત્તકન્તિ દસ્સનં દુક્ખસ્સ સઙ્ખેપો, તં કાતું ન સક્કા વિત્થારસ્સ અનન્તત્તા. દુક્ખવિત્થારગતં પન દેસનાવિત્થારં પહાય યત્થ સબ્બો દુક્ખવિત્થારો સમોધાનં ગચ્છતિ, તત્થ દેસનાય વવત્થાનં સઙ્ખેપો, તં કાતું સક્કા તાદિસસ્સ વત્થુનો સબ્ભાવા.

દેસં જાનન્તો મગ્ગક્ખાયિકપુરિસો **દેસકો**. ભગવાપિ **દુક્ખસ્સ દેસકો**. ‘‘**દુક્ખન્તદેસકેના**’’તિ વા પાઠો, દુક્ખન્તક્ખાયિકોતિ અત્થો.

પાવકાદયો યથા ઇન્ધનાદીનિ બાધેન્તિ, એવં **બાધયમાના**. **મારણન્તિકદુક્ખાભિઘાતેના**તિ ઇમિના અતિપાકટેન જાતિજરાદુક્ખવિઘાતજસોકાદયો દસ્સેતિ. **તતો**તિ પરિદેવતો ઉદ્ધં. કણ્ઠ સોસાદિ સન્ધિ બન્ધચ્છેદનાદિ જનક ધાતુક્ખોભ સમાયોગતો **કાયસ્સ આબાધનદુક્ખં દુક્ખં**. **યેસુ કેસુચી**તિ તિસ્સસ્સ વા ફુસ્સસ્સ વા ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ સબ્બમ્પિ ચક્ખુરોગાદિદુક્ખં સબ્બસત્તગતં એવંપકારમેવાતિ સઙ્ખિપિત્વા દસ્સેન્તોતિ અત્થો.

દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૩. ઉત્તરપદલોપં કત્વા ‘‘**પુનબ્ભવકરણં પુનોબ્ભવો**’’તિઆહ. ‘‘મનોસમ્ફસ્સો’’તિ એત્થ મનો વિય ચ પુરિમપદસ્સ ઓકારન્તતા દટ્ઠબ્બા. અથ વા સીલટ્ઠેન ઇક-સદ્દેન ગમિયત્થત્તા કિરિયાવાચકસ્સ સદ્દસ્સ અદસ્સનં

દટ્ઠબ્બં યથા ‘‘અપૂપભક્ખનસીલો આપૂપિકો’’તિ. ‘‘તદ્ધિતા’’ઇતિ બહુવચનનિદ્દેસા વિચિત્તત્તા વા તદ્ધિતાનં અભિધાનલક્ખણત્તા વા ‘‘પુનબ્ભવં દેતી’’તિઆદીસુ અત્થેસુ પોનોબ્ભવિકસદ્દસિદ્ધિ દટ્ઠબ્બા. તત્થ કમ્મસહજાતા પુનબ્ભવં દેતિ, કમ્મસહાયભૂતા તદસહજાતા પુનબ્ભવાય સંવત્તતિ, દુવિધાપિ પુનપ્પુનં ભવે નિબ્બત્તેતિ. તેનેવાહ ‘‘**પુનબ્ભવસ્સ દાયિકાપી**’’તિઆદિ. **પોનોબ્ભવિકાયેવાતિ નામં લભતી**તિ પુનબ્ભવં દાયિકાપિ અદાયિકાપિ પુનબ્ભવં દેતિચ્ચેવ પોનોબ્ભવિકાતિ સમાનવિપાકાતિ નામં લભતિ સમાનસભાવત્તા તદાનુભાવત્તા ચ. એવં ઇતરેસુ દટ્ઠબ્બં. તત્થ ઉપધિમ્હિ યથાનિબ્બત્તે અત્તભાવે વિપચ્ચનકમ્મં એતિસ્સાતિ **ઉપધિવેપક્કા**. નન્દનટ્ઠેન **નન્દી**, રઞ્જનટ્ઠેન **રાગો**. યો ચ નન્દિરાગો, યા ચ તણ્હા, ઉભયમેતં એકત્થં, બ્યઞ્જનમેવ નાનન્તિ તણ્હા ‘‘**નન્દિરાગેન સદ્ધિં અત્થતો એકત્તં ગતા**’’તિ વુત્તા. રાગસમ્બન્ધેન ‘‘**ઉપ્પન્નસ્સા**’’તિ વુત્તં. રૂપારૂપભવરાગો વિસું વક્ખતીતિ કામભવે એવ ભવપત્થનાઉપ્પત્તિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

તસ્મિં તસ્મિં પિયરૂપે પઠમુપ્પત્તિવસેન ‘‘**ઉપ્પજ્જતી**’’તિ વુત્તા, પુનપ્પુનં પવત્તિવસેન ‘‘**નિવિસતી**’’તિ, પરિયુટ્ઠાનાનુસયવસેન વા ઉપ્પત્તિનિવેસા યોજેતબ્બા. **સમ્પત્તિયન્તિ** મનુસ્સસોભગ્ગે દેવત્તે ચ. **અત્તનો ચક્ખુન્તિ** સવત્થુકં ચક્ખુમાહ, સપસાદં વા મંસપિણ્ડં. **વિપ્પસન્નપઞ્ચપસાદન્તિ** પરિસુદ્ધનીલપીતલોહિતકણ્હઓદાતવણ્ણપસાદં. **રજતપનાળિકં વિય** છિદ્દં અબ્ભન્તરે ઓદાતત્તા. **પામઙ્ગસુત્તં વિય** લમ્બકણ્ણબદ્ધં. તુઙ્ગા ઉચ્ચા દીઘા નાસિકા **તુઙ્ગનાસિકા**, એવં **લદ્ધવોહારં** અત્તનો **ઘાનં**. ‘‘લદ્ધવોહારા’’તિ વા પાઠો. તસ્મિં સતિ તુઙ્ગા નાસિકા યેસં, તે **તુઙ્ગનાસિકા**. એવં **લદ્ધવોહારા** સત્તા અત્તનો ઘાનન્તિ યોજના કાતબ્બા. **જિવ્હં… પે॰… મઞ્ઞન્તિ** વણ્ણા સણ્ઠાનતો કિચ્ચતો ચ. **મનં…પે॰… ઉળારં મઞ્ઞન્તિ** અતીતાદિઅત્થવિચિનનસમત્થં. **અત્તના પટિલદ્ધાનીતિ** અજ્ઝત્તઞ્ચ સરીરગન્ધાદીનિ બહિદ્ધા ચ વિલેપનગન્ધાદીનિ. **ઉપ્પજ્જમાના ઉપ્પજ્જતી**તિ યદા ઉપ્પજ્જમાના હોતિ, તદા એત્થ ઉપ્પજ્જતીતિ સામઞ્ઞેન ગહિતા ઉપ્પાદકિરિયા લક્ખણભાવેન વુત્તા, વિસયવિસિટ્ઠા લક્ખિતબ્બભાવેન. ન હિ સામઞ્ઞવિસેસેહિ નાનત્તવોહારો ન હોતીતિ. **ઉપ્પજ્જમાના**તિ વા અનિચ્છિતો ઉપ્પાદો હેતુભાવેન વુત્તો. **ઉપ્પજ્જતી**તિ નિચ્છિતો ફલભાવેન ‘‘યદિ ઉપ્પજ્જમાના હોતિ, એત્થ ઉપ્પજ્જતી’’તિ. સો હિ તેન ઉપયોજિતો વિય હોતિ.

સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૪. **અનૂહતે**તિ અનુદ્ધતે, અપ્પહીનેતિ અત્થો.

સીહો વેધકે પટિપજ્જતિ, ન ઉસુમ્હિ, સુવાનો લેડ્ડુમ્હિ પટિપજ્જતિ, ન પહારકે. ખયગમનવસેન **વિરજ્જતિ**, અપ્પવત્તિગમનવસેન **નિરુજ્ઝતિ**. અનપેક્ખતાય ચજનવસેન હાનિવસેન ચ **ચજીયતિ**, પુન યથા ન પવત્તતિ, તથા દૂરખિપનવસેન **પટિનિસ્સજ્જીયતિ**, બન્ધનભૂતાય મોચનવસેન **મુચ્ચતિ**, અસંકિલેસવસેન **ન અલ્લીયતિ**. આયૂહનં સમુદયો, તપ્પટિપક્ખવસેન **અનાયૂહનં**.

અપઞ્ઞત્તિન્તિ અપઞ્ઞાપનં, ‘‘તિત્તઅલાબુ અત્થી’’તિ વોહારાભાવં વા. તિત્તઅલાબુવલ્લિયા અપ્પવત્તિં ઇચ્છન્તો પુરિસો વિય મગ્ગો દટ્ઠબ્બો, તસ્સ તસ્સા અપ્પવત્તિનિન્નચિત્તસ્સ મૂલચ્છેદનં વિય મગ્ગસ્સ નિબ્બાનારમ્મણસ્સ તણ્હાપહાનં. તદાપ્પવત્તિ વિય તણ્હાય અપ્પવત્તિભૂતં નિબ્બાનં દટ્ઠબ્બં. દુતિયૂપમાય

દક્ખિણદ્વારં વિય નિબ્બાનં, ચોરઘાતકા વિય મગ્ગો દટ્ઠબ્બો, પુરિમા વા ઉપમા મગ્ગેન નિરુદ્ધાય પિયરૂપસાતરૂપેસુ નિરુદ્ધાતિ વત્તબ્બતાદસ્સનત્થં વુત્તા, પચ્છિમા નિબ્બાનં આગમ્મ નિરુદ્ધાયપિ.

નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૫. **અઞ્ઞમગ્ગપટિક્ખેપનત્થ**ન્તિ તિત્થિયેહિ કપ્પિતસ્સ મગ્ગસ્સ દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદાભાવં પટિક્ખેપેતુન્તિ અત્થો, અઞ્ઞસ્સ વા મગ્ગભાવપટિક્ખેપો **અઞ્ઞમગ્ગપટિક્ખેપો**. પુગ્ગલસ્સ અરિયભાવકરત્તા અરિયં કરોતીતિ **અરિયો**, અરિયફલપટિલાભકરત્તા અરિયં લભાપેતિ જનેતીતિ **અરિયો**. અત્તનો કિચ્ચવસેન ફલવસેન ચ અરિયનામલાભો એવ વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. અટ્ઠ અઙ્ગાનિ અસ્સાતિ અઞ્ઞપદત્થસમાસં અકત્વા ‘‘**અટ્ઠઙ્ગાનિ અસ્સ સન્તીતિ અટ્ઠઙ્ગિકો**’’તિ પદસિદ્ધિ દટ્ઠબ્બા.

ચતુરઙ્ગસમન્નાગતા વાચા જનં સઙ્ગણ્હાતીતિ તબ્બિપક્ખવિરતિસભાવા સમ્માવાચા ભેદકરમિચ્છાવાચાપહાનેન જને સમ્પયુત્તે ચ પરિગ્ગણ્હનકિચ્ચવતી હોતીતિ ‘‘**પરિગ્ગહલક્ખણા**’’તિ વુત્તા. યથા ચીવરકમ્માદિકો કમ્મન્તો એકં કાતબ્બં સમુટ્ઠાપેતિ નિપ્ફાદેતિ, તંતંકિરિયાનિપ્ફાદકો વા ચેતનાસઙ્ખાતો કમ્મન્તો હત્થપાદચલનાદિકં કિરિયં સમુટ્ઠાપેતિ, એવં સાવજ્જકત્તબ્બકિરિયાસમુટ્ઠાપકમિચ્છાકમ્મન્તપ્પહાનેન સમ્માકમ્મન્તો નિરવજ્જસમુટ્ઠાપનકિચ્ચવા હોતિ, સમ્પયુત્તધમ્મે ચ સમુટ્ઠાપેન્તો એવ પવત્તતીતિ ‘‘**સમુટ્ઠાપનલક્ખણો**’’તિ વુત્તો. કાયવાચાનં ખન્ધસન્તાનસ્સ ચ સંકિલેસભૂતમિચ્છાઆજીવપ્પહાનેન સમ્માઆજીવો ‘‘**વોદાપનલક્ખણો**’’તિ વુત્તો.

અત્તનો પચ્ચનીકકિલેસા દિટ્ઠેકટ્ઠા અવિજ્જાદયો. **પસ્સતી**તિ પકાસેતીતિ અત્થો. તેનેવ હિ અઙ્ગેન તત્થ પચ્ચવેક્ખણા પવત્તતીતિ. **તથેવા**તિ અત્તનો પચ્ચનીકકિલેસેહિ સદ્ધિન્તિ અત્થો.

કિચ્ચતોતિ પુબ્બભાગેહિ દુક્ખાદિઞાણેહિ કત્તબ્બકિચ્ચસ્સ ઇધ નિપ્ફત્તિતો, ઇમસ્સેવ વા ઞાણસ્સ દુક્ખાદિપ્પકાસનકિચ્ચતો. **તીણિ નામાનિ લભતિ** કામસઙ્કપ્પાદિપ્પહાનકિચ્ચનિપ્ફત્તિતો. **સિક્ખાપદવિભઙ્ગે** (વિભ॰ ૭૦૩ આદયો) ‘‘વિરતિચેતના સબ્બે સમ્પયુત્તધમ્મા ચ સિક્ખાપદાની’’તિ વુત્તાતિ તત્થ પધાનાનં વિરતિચેતનાનં વસેન ‘‘**વિરતિયોપિ હોન્તિ ચેતનાયોપી**’’તિ આહ. મુસાવાદાદીહિ વિરમણકાલે વા વિરતિયો સુભાસિતાદિવાચાભાસનાદિકાલે ચ ચેતનાયો યોજેતબ્બા, **મગ્ગક્ખણે વિરતિયોવ** ચેતનાનં અમગ્ગઙ્ગત્તા એકસ્સ ઞાણસ્સ દુક્ખાદિઞાણતા વિય એકાય વિરતિયા મુસાવાદાદિવિરતિભાવો વિય ચ એકાય ચેતનાય સમ્માવાચાદિકિચ્ચત્તયસાધનસભાવાભાવા સમ્માવાચાદિભાવાસિદ્ધિતો, તંસિદ્ધિયઞ્ચ અઙ્ગત્તયત્તાસિદ્ધિતો ચ.

પુબ્બભાગેપિ મગ્ગક્ખણેપિ સમ્માસમાધિ એવાતિ યદિપિ સમાધિઉપકારકાનં અભિનિરોપનાનુમજ્જનસમ્પિયાયનબ્રૂહનસન્તસુખાનં વિતક્કાદીનં વસેન ચતૂહિ ઝાનેહિ સમ્માસમાધિ વિભત્તો, તથાપિ વાયામો વિય અનુપ્પન્નાકુસલાનુપ્પાદનાદિચતુવાયામકિચ્ચં, સતિ વિય ચ અસુભાસુખાનિચ્ચાનત્તેસુ કાયાદીસુ સુભાદિસઞ્ઞાપહાનચતુસતિકિચ્ચં, એકો સમાધિ ચતુક્કજ્ઝાનસમાધિકિચ્ચં ન સાધેતીતિ પુબ્બભાગેપિ પઠમજ્ઝાનસમાધિચિત્તે ઝાનસમાધિ પઠમજ્ઝાનસમાધિ એવ મગ્ગક્ખણેપિ, તથા પુબ્બભાગેપિ ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિચિત્તે ઝાનસમાધિ ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિ એવ મગ્ગક્ખણેપીતિ અત્થો.

વચીભેદસ્સ ઉપકારકો વિતક્કો સાવજ્જાનવજ્જવચીભેદનિવત્તનપવત્તનકરાય સમ્માવાચાયપિ ઉપકારકો એવાતિ "**સ્વાય**"ન્તિઆદિમાહ. વચીભેદનિયામિકા **વાચા** કાયિકકિરિયાનિયામકસ્સ સમ્માકમ્મન્તસ્સ **ઉપકારિકા**. **ઇદં વીરિયન્તિ** ચતુસમ્મપ્પધાનવીરિયં. **ગતિયો**તિ નિપ્ફત્તિયો, કિચ્ચાદિસભાવે વા. **સમન્વેસિત્વા**તિ ઉપધારેત્વા.

પુરિમાનિ દ્વે સચ્ચાનિ ઉગ્ગણ્હિત્વાતિ સમ્બન્ધો. **ઇટ્ઠં કન્તન્તિ** નિરોધમગ્ગેસુ નિન્નભાવં દસ્સેતિ, ન અભિનન્દનં, તન્નિન્નભાવોયેવ ચ તત્થ કમ્મકરણં દટ્ઠબ્બં.

કિચ્ચતોતિ પરિઞ્ઞાદિતો. **આરમ્મણપટિવેધો**તિ સચ્છિકિરિયાપટિવેધમાહ. **સબ્બમ્પિ પટિવેધઞાણં લોકુત્તરન્તિ** કસ્મા વુત્તં, નનુ ઉગ્ગહાદિપટિવેધો ચ પટિવેધોવ, ન ચ સો લોકુત્તરોતિ? ન, કેવલેન પટિવેધ-સદ્દેન ઉગ્ગહાદિપટિવેધાનં અવચનીયત્તા, પટિવેધનિમિત્તત્તા વા ઉગ્ગહાદિવસેન પવત્તં દુક્ખાદીસુ પુબ્બભાગે ઞાણં ''પટિવેધો''તિ વુત્તં, ન પટિવેધત્તા, પટિવેધભૂતમેવ પન ઞાણં સન્ધાયાહ "**સબ્બમ્પિ પટિવેધઞાણં લોકુત્તર**"ન્તિ. ઉગ્ગહપરિપુચ્છાઞાણાનિપિ સવનઞાણે એવ અવરોધં ગચ્છન્તીતિ "**સવનધારણસમ્મસનઞાણં લોકિય**"ન્તિ તિવિધમેવ ઞાણમાહ. ઉગ્ગહાદીહિ સચ્ચપરિગ્ગણ્હનં **પરિગ્ગહો**.

પયોગોતિ કિરિયા, વાયામો વા. તસ્સ મહન્તતરસ્સ ઇચ્છિતબ્બતં દુક્કરતરતઞ્ચ ઉપમાહિ દસ્સેતિ "**ભવગ્ગગહણત્થ**"ન્તિઆદિના.

પદઘાતન્તિ એત્થ ગતમગ્ગો ''પદ''ન્તિ વુચ્ચતિ. યેન ચુપાયેન કારણેન કામવિતક્કો ઉપ્પજ્જતિ, સો તસ્સ ગતમગ્ગોતિ તસ્સ ઘાતો **પદઘાતો**. **ઉસ્સુક્કાપેત્વા**તિ ઉદ્ધં ઉદ્ધં સન્તિવિસેસયુત્તં કત્વા, વડ્ઢેત્વાતિ અત્થો.

પાળિયં વિભત્તેસૂતિ કતરપાળિયં? **ધમ્મસઙ્ગહે** તાવ અટ્ઠ કસિણાનિ દસ અસુભા ચત્તારો બ્રહ્મવિહારા ચત્તારિ આરુપ્પાનિ વિભત્તાનિ, **આગમેસુ** દસ અનુસ્સતિયો આહારે પટિક્કૂલસઞ્ઞા ચતુધાતુવવત્થાનન્તિ ઇમાનિ ચાતિ તત્થ તત્થ વિભત્તં. **ઇમેસુ તીસૂ**તિ કામાદીસુ તીસુ ઠાનેસુ.

મિચ્છાવાચાસઙ્ખાતાયાતિ એતેન એકાય ચેતનાય પહાતબ્બએકત્તં દસ્સેતિ. ઇધ અરિયસાવકો સકલ્યાણપુથુજ્જનકો સેક્ખો. **કાયદ્વારવીતિક્કમા**તિ આજીવહેતુકતો પાણાતિપાતાદિતો વિસું વિસું વિરમણં યોજેતબ્બં.

અયં પનસ્સાતિ મગ્ગભાવેન ચતુબ્બિધમ્પિ એકત્તેન ગહેત્વા અસ્સ મગ્ગસ્સ અયં ઝાનવસેન સબ્બસદિસસબ્બાસદિસએકચ્ચસદિસતા **વિસેસો**. **પાદકજ્ઝાનનિયામેન હોતી**તિ ઇધ પાદકજ્ઝાનનિયામં ધુરં કત્વા આહ, **અટ્ઠસાલિનિયં** પન વિપસ્સનાનિયામં તત્થ સબ્બવાદાવિરોધતો, ઇધ પન સમ્મસિતજ્ઝાનપુગ્ગલજ્ઝાસયવાદનિવત્તનતો પાદકજ્ઝાનનિયામં. વિપસ્સનાનિયામો પન સાધારણત્તા ઇધાપિ ન પટિક્ખિત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. અઞ્ઞે ચાચરિયવાદા વક્ખમાના વિભજિતબ્બાતિ યથાવુત્તમેવ તાવ પાદકજ્ઝાનનિયામં વિભજન્તો આહ "**પાદકજ્ઝાનનિયામેન તાવા**"તિ.

આરુપ્પે ચતુક્કપઞ્ચક...પે॰... વુત્તં અટ્ઠસાલિનિયન્તિ અધિપ્પાયો. નનુ તત્થ ''આરુપ્પે તિકચતુક્કજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં, ન ''ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાન''ન્તિ? સચ્ચં, યેસુ પન સંસયો અત્થિ, તેસં ઉપ્પત્તિદસ્સનેન, તેનત્થતો ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જતીતિ વુત્તમેવ હોતીતિ એવમાહાતિ વેદિતબ્બં. સમુદાયઞ્ચ અપેક્ખિત્વા

“**તઞ્ચ લોકુત્તરં, ન લોકિય**”ન્તિ આહ. ચતુત્થજ્ઝાનમેવ હિ લોકિયં તત્થ ઉપ્પજ્જતિ, ન ચતુક્કં પઞ્ચકજ્ઝાનં. **એત્થ કથન્તિ** પાદકજ્ઝાનસ્સ અભાવા કથં દટ્ઠબ્બન્તિ અત્થો. **તંઝાનિકાવ તસ્સ તત્થ તયો મગ્ગા ઉપ્પજ્જન્તિ** તજ્ઝાનિકં પઠમફલાદિં પાદકં કત્વા ઉપરિમગ્ગભાવનાયાતિ અધિપ્પાયો, તિકચતુક્કજ્ઝાનિકં પન મગ્ગં ભાવેત્વા તત્થુપ્પન્નસ્સ અરૂપજ્ઝાનં તજ્ઝાનિકં ફલઞ્ચ પાદકં કત્વા ઉપરિમગ્ગભાવનાય અઞ્ઞઝાનિકાપિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ ઝાનઙ્ગાદિનિયામિકા પુબ્બાભિસઙ્ખારસમાપત્તિ પાદકં, ન સમ્મસિતબ્બાતિ ફલસ્સપિ પાદકતા દટ્ઠબ્બા.

દુક્ખઞાણાદીનં રૂપાદિછળારમ્મણત્તા નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદીનં કસિણાદિતંતંકુસલારમ્મણારમ્મણત્તા સમ્માવાચાદીનં અઙ્ગાનં તંતંવિરમિતબ્બાદિઆરમ્મણત્તા “**યથાનુરૂપ**”ન્તિ આહ. **તદનુરૂપો**તિ અવિપ્પટિસારકરસીલં વાયામસ્સ વિસેસપચ્ચયોતિ સીલાનુરૂપતા વાયામસ્સ વુત્તા સમ્પયુત્તસ્સપિ, સમ્પયુત્તસ્સેવ ચ વચનતો ‘‘સીલભૂમિયં પતિટ્ઠિતસ્સા’’તિ અવત્વા “**પતિટ્ઠમાનસ્સા**”તિ વુત્તં. **ચેતસો અસમ્મોસો**તિ ‘‘એકારક્ખો’’તિ એત્થ વુત્તેન સતારક્ખેન ચેતસો રક્ખિતતા. તેનાહ “**ઇતિ...પે॰... સુવિહિતચિત્તારક્ખસ્સા**”તિ.

આસવક્ખયઞાણસ્સ વિજ્જાભાવો વુત્તોતિ આસવક્ખયસઙ્ખાતે મગ્ગે તીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતે પઞ્ઞાક્ખન્ધો **વિજ્જા**, સીલસ્સ ચતુન્નઞ્ચ ઝાનાનં ચરણભાવો વુત્તોતિ ઇતરે દ્વે ખન્ધા **ચરણં**. યન્તિ એતેન નિબ્બાનં ગચ્છન્તીતિ યાનં, વિપસ્સનાવ યાનં **વિપસ્સનાયાનં**. સીલં સમાધિસ્સ વિસેસપચ્ચયો, સમાધિ વિપસ્સનાયાતિ સમથસ્સ ઉપકારત્તા સીલક્ખન્ધો ચ **સમથયાનેન** સઙ્ગહિતો. **વિપસ્સનાયાનેન** કામેસુ આદીનવં વિભાવેન્તો સમથયાનેન નિરામિસં ઝાનસુખં અપરિચ્ચજન્તો અન્તદ્વયકુમ્મગ્ગં વિવજ્જેતિ. પઞ્ઞા વિય મોહસ્સ, સીલસમાધયો ચ દોસલોભાનં ઉજુવિપચ્ચનીકા અદોસાલોભેહિ સાધેતબ્બત્તા. સીલસમાધિપઞ્ઞાયોગતો **આદિમજ્ઝપરિયોસાનકલ્યાણં**. સીલાદીનિ હિ સાસનસ્સ આદિમજ્ઝપરિયોસાનન્તિ. યસ્મિં ઠિતો મગ્ગટ્ઠો ફલટ્ઠો ચ અરિયો હોતિ, તં મગ્ગફલસઙ્ખાતં ખન્ધત્તયસઙ્ગહિતં સાસનં **અરિયભૂમિ**.

મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૦૬-૨૧૪. અરિયસચ્ચ-સદ્દો સમુદયે વત્તમાનો પરિઞ્ઞેય્યભાવરહિતે એકન્તપહાતબ્બે તણ્હાસઙ્ખાતે સમુદયે પવત્તતિ, ન પહાતબ્બપરિઞ્ઞેય્યેસુ અવસેસકિલેસાવસેસાકુસલેસુ અપ્પહાતબ્બેસુ ચ સાસવકુસલમૂલાવસેસસાસવકુસલેસૂતિ સપ્પદેસો તત્થ સમુદયો હોતિ, કેવલં સચ્ચસદ્દે નિપ્પદેસોતિ આહ “**નિપ્પદેસતો સમુદયં દસ્સેતુ**”ન્તિ. દુક્ખનિરોધા પન અરિયસચ્ચદેસનાયં ધમ્મતો નિપ્પદેસા એવ. ન હિ તતો અઞ્ઞો ધમ્મો અત્થિ, યો સચ્ચદેસનાયં દુક્ખં નિરોધોતિ ચ વત્તબ્બો સિયા, મગ્ગોપિ અટ્ઠઙ્ગિકપઞ્ચઙ્ગિકવારેસુ અપુબ્બો નત્થિ, તસ્મા સમુદયમેવ ‘‘નિપ્પદેસતો દસ્સેતુ’’ન્તિ વદતિ તસ્સ સબ્બત્થ તીસુપિ વારેસુ અપુબ્બસ્સ દસ્સિતત્તા. અપુબ્બસમુદયદસ્સનત્થાયપિ હિ સચ્ચદેસનાયં ‘‘તત્થ કતમો દુક્ખસમુદયો? તણ્હા’’તિ વચનં કેવલાય તણ્હાય સચ્ચ-સદ્દસ્સ પવત્તિદસ્સનત્થન્તિ. દેસનાવસેન પન તં તં સમુદયં ઠપેત્વા દુક્ખં તસ્સ તસ્સ પહાનવસેન નિરોધો અટ્ઠઙ્ગિકપઞ્ચઙ્ગિકસબ્બલોકુત્તરકુસલવસેન મગ્ગો ચ અરિયસચ્ચદેસનાયં ન વુત્તોતિ દુક્ખાદીનિ ચ તત્થ સપ્પદેસાનિ દસ્સિતાનિ હોન્તીતિ તાનિ ચ નિપ્પદેસાનિ દસ્સેતું સચ્ચદેસના વુત્તાતિ વત્તું વટ્ટતિ. **પચ્ચયસઙ્ખાત**ન્તિ કમ્મકિલેસવસેન જાતિઆદિદુક્ખસ્સ મૂલભૂતન્તિ અત્થો.

નિરોધસચ્ચં…પે॰… પઞ્ચહાકારેહિ નિદ્દિટ્ઠન્તિ અરિયસચ્ચદેસનતો સચ્ચદેસનાય વિસેસં દસ્સેતિ. તત્થ ‘‘તિણ્ણઞ્ચ કુસલમૂલાનં અવસેસાનઞ્ચ સાસવકુસલાનં પહાન’’ન્તિ ઇદં તેસં પચ્ચયાનં અવિજ્જાતણ્હાઉપાદાનાનં પહાનવસેન, અવિજ્જાદીસુ વા પહીનેસુ તેસં અપ્પવત્તિવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ન હિ કુસલા પહાતબ્બાતિ. **પહાન**ન્તિ ચ મગ્ગકિચ્ચવસેન તદધિગમનીયં નિરોધં દસ્સેતિ, નિરોધસ્સેવ વા તણ્હાદીનં અપ્પવત્તિભાવો **પહાન**ન્તિ દટ્ઠબ્બં.

યદિપિ ‘‘પુબ્બેવ ખો પનસ્સ કાયકમ્મં વચીકમ્મં આજીવો સુપરિસુદ્ધો હોતિ, એવમસ્સાયં અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩૧) લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગપારિપૂરિયા ઉપનિસ્સયદસ્સનત્થં ઇદં વુત્તં, તથાપિ ‘‘પુબ્બેવ ખો પના’’તિ વચનં કાયકમ્માદિસુદ્ધિયા દૂરતરુપનિસ્સયતં, ચક્ખાદીસુ અસારજ્જન્તસ્સ અસંયુત્તસ્સ અસમ્મૂળ્હસ્સ આદીનવાનુપસ્સિનો વિહરતો તાયેવ વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય આયતિં પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધેસુ અપચયં ગચ્છન્તેસુ સબ્બસઙ્ખારેસુ વિવટ્ટનવસેન, પોનોબ્ભવિકતણ્હાય પહીયમાનાય કિલેસદૂરીભાવેન, કાયિકચેતસિકદરથસન્તાપપરિળાહેસુ પહીયમાનેસુ પસ્સદ્ધકાયચિત્તવસેન કાયિકચેતસિકસુખે પટિસંવેદિયમાને ‘‘યા તથાભૂતસ્સ દિટ્ઠિ, સાસ્સ હોતિ સમ્માદિટ્ઠી’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩૧) વુત્તાનં વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાક્ખણે પવત્તાનં પઞ્ચન્નં સમ્માદિટ્ઠાદીનં અઙ્ગાનં આસન્નતરુપનિસ્સયતઞ્ચ દસ્સેતીતિ આસન્નતરુપનિસ્સયવસેન પઞ્ચઙ્ગિકં મગ્ગં સુખં બુજ્ઝન્તાનં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયવસેન પઞ્ચઙ્ગિકમગ્ગદેસનાય પવત્તતં દીપેતિ. તેનાહ ‘‘**પુબ્બેવ ખો…પે॰… સુપરિસુદ્ધો હોતીતિ વચનતો**’’તિઆદિ. એવમિદં **વચનતો**તિ નિસ્સક્કવચનં દેસનુપાયસ્સ ઞાપકનિદસ્સનં હોતિ, **વચનતો**તિ વા અત્તનો વચનાનુરૂપં પઞ્ચઙ્ગિકોપિ મગ્ગો પટિપદા એવાતિ ભગવતા દેસિતોતિ અત્થો. કત્થાતિ? દેવપુરે, તસ્મા તં દેસિતનયં દસ્સેતું પઞ્ચઙ્ગિકવારોપિ નિદ્દિટ્ઠો ધમ્મસઙ્ગાહકેહિ. અથ વા ‘‘પુબ્બેવ ખો પનસ્સા’’તિ વચનેનેવ અજ્ઝાસયવિસેસકારણનિદસ્સકેન પુગ્ગલજ્ઝાસયવસેન પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગોપિ પટિપદા એવાતિ દેસિતો હોતીતિ આહ ‘‘**પુબ્બેવ ખો પન…પે॰… વચનતો પન…પે॰… દેસિતો**’’તિ, તસ્મા તં સુત્તન્તે દેસિતનયં દસ્સેતું પઞ્ચઙ્ગિકવારોપિ નિદ્દિટ્ઠો ભગવતા દેવપુરેતિ અત્થો.

ઝાનેહિ દેસનાપવેસો, ભાવનાપવેસો વા **ઝાનાભિનિવેસો**. એકેકસ્મિં કોટ્ઠાસે ચતુન્નં ચતુન્નં નયસહસ્સાનં દસ્સનં ગણનાસુખત્થન્તિ વેદિતબ્બં. યથા પન પાળિ ઠિતા, તથા એકેકિસ્સા પટિપદાય સુઞ્ઞતાદીસુ ચ પઞ્ચ પઞ્ચ કોટ્ઠાસે યોજેત્વા પાળિગમનં કતન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. તત્થ અટ્ઠઙ્ગિકવારે દુતિયજ્ઝાનાદીસુ તસ્મિં સમયે સત્તઙ્ગિકો મગ્ગો હોતીતિ યોજના કાતબ્બા, સબ્બસઙ્ગાહિકવારે ચ યથા વિજ્જમાનધમ્મવસેનાતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૨૧૫. એવં પુરિમેસુપિ દ્વીસૂતિ કસ્મા વુત્તં, નનુ સુત્તન્તભાજનીયે દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદાનિદ્દેસે લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકો મગ્ગો વુત્તો. તસ્સ હિ અટ્ઠકથાયં (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૦૫) ‘‘ચતૂસુ સચ્ચેસુ ઉગ્ગહાદિવસેન પુબ્બભાગઞાણુપ્પત્તિં સન્ધાય ઇદં ‘દુક્ખે ઞાણ’ન્તિઆદિ વુત્તં, પટિવેધક્ખણે પન એકમેવ ઞાણં હોતી’’તિ સમ્માદિટ્ઠિયા, તથા સમ્માસઙ્કપ્પાદીનઞ્ચ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકતા દસ્સિતા ‘‘અપિચેસા સમ્માદિટ્ઠિ નામ પુબ્બભાગે નાનાક્ખણા નાનારમ્મણા હોતિ, મગ્ગક્ખણે એકક્ખણા એકારમ્મણા’’તિઆદિના ચાતિ? સચ્ચમેતં, એવં પન

આગમનવસેન તત્થાપિ ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનદસ્સનાદિમુખેન અરિયોવ અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો દસ્સિતો. એવઞ્ચ કત્વા ‘‘પટિવેધક્ખણે પન એકમેવ ઞાણં હોતી’’તિ મગ્ગઞાણસ્સ એકસ્સેવ દુક્ખઞાણાદિતા, ‘‘મગ્ગક્ખણે પન…પે॰… એકોવ કુસલસઙ્કપ્પો ઉપ્પજ્જતિ, અયં સમ્માસઙ્કપ્પો નામા’’તિઆદિના મગ્ગસઙ્કપ્પાદીનં સમ્માસઙ્કપ્પાદિતા ચ નિદ્ધારિતા, પાળિયઞ્ચ અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં ઉદ્દિસિત્વા તમેવ નિદ્દિસિતું ‘‘દુક્ખે ઞાણ’’ન્તિઆદિ વુત્તં. તેન સુત્તન્તભાજનીયેપિ દ્વિન્નં લોકિયતા, દ્વિન્નં લોકુત્તરતા વુત્તા ‘‘**એવં પુરિમેસુપિ દ્વીસૂ**તિ એતેનાતિ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સચ્ચવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગો

૧. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૧૯. ચક્ખુદ્વારે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ચક્ખુદ્વારભાવે તંદ્વારિકેહિ અત્તનો ઇન્દભાવં પરમિસ્સરભાવં કારયતીતિ અત્થો. તસ્મિં તે રૂપગ્ગહણે અત્તાનં અનુવત્તેતિ, તે ચ તં અનુવત્તન્તીતિ. એસ નયો ઇતરેસુપિ. યેન તંસમઙ્ગીપુગ્ગલો તંસમ્પયુત્તધમ્મા વા અઞ્ઞાતાવિનો હોન્તિ, સો અઞ્ઞાતાવિભાવો પરિનિટ્ઠિતકિચ્ચજાનનં.

કત્થચિ દ્વેતિ ''દ્વિન્નં ખો, ભિક્ખવે, ઇન્દ્રિયાનં ભાવિતત્તા બહુલીકતત્તા ખીણાસવો ભિક્ખુ અઞ્ઞં બ્યાકરોતિ... પે°... અરિયાય ચ પઞ્ઞાય અરિયાય ચ વિમુત્તિયા. યા હિસ્સ, ભિક્ખવે, અરિયા પઞ્ઞા, તદસ્સ પઞ્ઞિન્દ્રિયં. યા હિસ્સ અરિયા વિમુત્તિ, તદસ્સ સમાધિન્દ્રિય''ન્તિઆદીસુ (સં° નિ° ૫.૫૧૬) દ્વે, ''તિણ્ણં ખો, ભિક્ખવે, ઇન્દ્રિયાનં ભાવિતત્તા બહુલીકતત્તા પિણ્ડોલભારદ્વાજેન ભિક્ખુના અઞ્ઞા બ્યાકતા...પે°... સતિન્દ્રિયસ્સ સમાધિન્દ્રિયસ્સ પઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સા''તિ (સં° નિ° ૫.૫૧૯), ''તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, ઇન્દ્રિયાનિ. કતમાનિ તીણિ? અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં અઞ્ઞિન્દ્રિયં અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિય''ન્તિ (સં° નિ° ૫.૪૯૩), ''તીણિમાનિ...પે°... ઇત્થિન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિયં જીવિતિન્દ્રિય''ન્તિ (સં° નિ° ૫.૪૯૨) ચ એવમાદીસુ તીણિ, ''પઞ્ચિમાનિ, બ્રાહ્મણ, ઇન્દ્રિયાનિ નાનાવિસયાનિ...પે°... ચક્ખુન્દ્રિયં...પે°... કાયિન્દ્રિય''ન્તિ (સં° નિ° ૫.૫૧૨), ''પઞ્ચિ...પે°... સુખિન્દ્રિયં...પે°... ઉપેક્ખિન્દ્રિય''ન્તિ (સં° નિ° ૫.૫૦૧ આદયો), ''પઞ્ચિ...પે°... સદ્ધિન્દ્રિયં...પે°... પઞ્ઞિન્દ્રિય''ન્તિ (સં° નિ° ૫.૪૮૬ આદયો) ચ એવમાદીસુ પઞ્ચ. તત્થ સુત્તન્તે દુકાદિવચનં નિસ્સરણુપાયાદિભાવતો દુકાદીનં. સબ્બાનિ પન ઇન્દ્રિયાનિ અભિઞ્ઞેય્યાનિ, અભિઞ્ઞેય્યધમ્મદેસના ચ અભિધમ્મોતિ ઇધ સબ્બાનિ એકતો વુત્તાનિ.

ખીણાસવસ્સ ભાવભૂતો હુત્વા ઉપ્પત્તિતો ''**ખીણાસવસ્સેવ ઉપ્પજ્જનતો**''તિ વુત્તં.

લિઙ્ગેતિ ગમેતિ ઞાપેતીતિ લિઙ્ગં, લિઙ્ગીયતિ વા એતેનાતિ લિઙ્ગં, કિં લિઙ્ગેતિ, કિઞ્ચ વા લિઙ્ગીયતીતિ? ઇન્દં ઇન્દો વા, ઇન્દસ્સ લિઙ્ગં ઇન્દલિઙ્ગં, ઇન્દલિઙ્ગસ્સ અત્થો તંસભાવો **ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠો**, ઇન્દલિઙ્ગમેવ વા ઇન્દ્રિય-સદ્દસ્સ અત્થો **ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠો**. સજ્જિતં ઉપ્પાદિતન્તિ સિટ્ઠં, ઇન્દેન સિટ્ઠં **ઇન્દસિટ્ઠં. જુટ્ઠં** સેવિતં. કમ્મસઙ્ખાતસ્સ ઇન્દસ્સ લિઙ્ગાનિ, તેન ચ સિટ્ઠાનીતિ કમ્મજાનેવ યોજેતબ્બાનિ, ન અઞ્ઞાનિ. તે ચ દ્વે અત્થા કમ્મે એવ યોજેતબ્બા, ઇતરે ચ ભગવતિ એવાતિ ''**યથાયોગ**''ન્તિ આહ. **તેના**તિ ભગવતો કમ્મસ્સ ચ ઇન્દત્તા. **એત્થા**તિ એતેસુ ઇન્દ્રિયેસુ. **ઉલ્લિઙ્ગેન્તિ** પકાસેન્તિ ફલસમ્પત્તિવિપત્તીહિ કારણસમ્પત્તિવિપત્તિઅવબોધતો. ''સો તં નિમિત્તં આસેવતી''તિઆદીસુ (અ° નિ° ૯.૩૫) ગોચરકરણમ્પિ આસેવનાતિ વુત્તાતિ આહ ''**કાનિચિ ગોચરાસેવનાયા**''તિ. તત્થ સબ્બેસં ગોચરીકાતબ્બત્તેપિ ''કાનિચી''તિ વચનં અવિપસ્સિતબ્બાનં બહુલીમનસિકરણેન અનાસેવનીયત્તા. પચ્ચવેક્ખણામત્તમેવ હિ તેસુ હોતીતિ. ''તસ્સ તં મગ્ગં આસેવતો''તિઆદીસુ (અ° નિ° ૪.૧૭૦) ભાવના ''આસેવના''તિ વુત્તાતિ ભાવેતબ્બાનિ સદ્ધાદીનિ સન્ધાયાહ ''**કાનિચિ ભાવનાસેવનાયા**''તિ. **આધિપચ્ચં** ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવો, અસતિ ચ ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવે ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનં અત્તનો પચ્ચયવસેન પવત્તમાનેહિ તંસહિતસન્તાને અઞ્ઞાકારેન અનુપ્પજ્જમાનેહિ લિઙ્ગાદીહિ અનુવત્તનીયભાવો, ઇમસ્મિઞ્ચત્થે ઇન્દન્તિ પરમિસ્સરિયં કરોન્તિચ્ચેવ ઇન્દ્રિયાનિ. ચક્ખાદીસુ દસ્સિતેન નયેન અઞ્ઞેસઞ્ચ તદનુવત્તીસુ આધિપચ્ચં યથારહં યોજેતબ્બં.

હેટ્ઠાતિ અટ્ઠસાલિનિયં. **અમોહો એવ**, ન વિસું ચત્તારો ધમ્મા, તસ્મા અમોહસ્સ પઞ્ઞિન્દ્રિયપદે વિભાવિતાનિ લક્ખણાદીનિ તેસઞ્ચ વેદિતબ્બાનીતિ અધિપ્પાયો. **સેસાનિ** અટ્ઠસાલિનિયં લક્ખણાદીહિ **સરૂપેનેવ આગતાનિ**. નનુ ચ સુખિન્દ્રિયદુક્ખિન્દ્રિયાનં તત્થ લક્ખણાદીનિ ન વુત્તાનીતિ? કિઞ્ચાપિ ન વુત્તાનિ, સોમનસ્સદોમનસ્સિન્દ્રિયાનં પન વુત્તલક્ખણાદિવસેન વિઞ્ઞેય્યતો એતેસમ્પિ વુત્તાનેવ હોન્તિ. કથં? ઇટ્ઠફોટ્ઠબ્બાનુભવનલક્ખણં સુખિન્દ્રિયં, ઇટ્ઠાકારસમ્ભોગરસં, કાયિકસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાનં, કાયિન્દ્રિયપદટ્ઠાનં . અનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બાનુભવનલક્ખણં દુક્ખિન્દ્રિયં, અનિટ્ઠાકારસમ્ભોગરસં, કાયિકાબાધપચ્ચુપટ્ઠાનં, કાયિન્દ્રિયપદટ્ઠાનન્તિ. એત્થ ચ ઇટ્ઠાનિટ્ઠાકારાનમેવ આરમ્મણાનં સમ્ભોગરસતા વેદિતબ્બા, ન વિપરીતેપિ ઇટ્ઠાકારેન અનિટ્ઠાકારેન ચ સમ્ભોગરસતાતિ.

સત્તાનં અરિયભૂમિપટિલાભો ભગવતો દેસનાય સાધારણં પધાનઞ્ચ પયોજનન્તિ આહ “**અજ્ઝત્તધમ્મં પરિઞ્ઞાયા**”તિઆદિ. અટ્ઠકથાયં ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનન્તરં જીવિતિન્દ્રિયદેસનક્કમો વુત્તો, સો ઇન્દ્રિયયમકદેસનાય સમેતિ. ઇધ પન ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે મનિન્દ્રિયાનન્તરં જીવિતિન્દ્રિયં વુત્તં, તં પુરિમપચ્છિમાનં અજ્ઝત્તિકબાહિરાનં અનુપાલકત્તેન તેસં મજ્ઝે વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યઞ્ચ કિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખં. યાવ ચ દુવિધત્તભાવાનુપાલકસ્સ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ પવત્તિ, તાવ દુક્ખભૂતાનં એતેસં વેદયિતાનં અનિવત્તીતિ **ઞાપનત્થં**. તેન ચ ચક્ખાદીનં દુક્ખાનુબન્ધતાય પરિઞ્ઞેય્યતં ઞાપેતિ. **તતો અનન્તરં ભાવેતબ્બત્તા**તિ ભાવનામગ્ગસમ્પયુત્તં અઞ્ઞિન્દ્રિયં સન્ધાય વુત્તં. દસ્સનાનન્તરા હિ ભાવનાતિ.

સતિપિ પુરેજાતાદિપચ્ચયભાવે ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન સાધેતબ્બમેવ કિચ્ચં “**કિચ્ચ**”ન્તિ આહ તસ્સ અનઞ્ઞસાધારણત્તા ઇન્દ્રિયકથાય ચ પવત્તત્તા. પુબ્બઙ્ગમભાવેન મનિન્દ્રિયસ્સ **વસવત્તાપનં** હોતિ, નાઞ્ઞેસં. તંસમ્પયુત્તાનિપિ હિ ઇન્દ્રિયાનિ સાધેતબ્બભૂતાનેવ અત્તનો અત્તનો ઇન્દ્રિયકિચ્ચં સાધેન્તિ ચેતસિકત્તાતિ. ‘‘સબ્બત્થ ચ ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન સાધેતબ્બ’’ન્તિ અયં અધિકારો અનુવત્તતીતિ દટ્ઠબ્બો. અનુપ્પાદને અનુપત્થમ્ભે ચ તપ્પચ્ચયાનં તપ્પવત્તને નિમિત્તભાવો **અનુવિધાનં**. છાદેત્વા ફરિત્વા ઉપ્પજ્જમાના સુખદુક્ખવેદના સહજાતે અભિભવિત્વા સયમેવ પાકટા હોતિ, સહજાતા ચ તબ્બસેન સુખદુક્ખભાવપ્પત્તા વિયાતિ આહ “**યથાસકં ઓળારિકાકારાનુપાપન**”ન્તિ. અસન્તસ્સ અપણીતસ્સપિ અકુસલતબ્બિપાકાદિસમ્પયુત્તસ્સ મજ્ઝત્તાકારાનુપાપનં યોજેતબ્બં, સમાનજાતિયં વા સુખદુક્ખેહિ સન્તપણીતાકારાનુપાપનઞ્ચ. પસન્નપગ્ગહિતઉપટ્ઠિતસમાહિતદસ્સનાકારાનુપાપનં યથાક્કમં સદ્ધાદીનં. **આદિ**-સદ્દેન ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનિ ગહિતાનિ, મગ્ગસમ્પયુત્તસ્સેવ ચ ઇન્દ્રિયસ્સ કિચ્ચં દસ્સિતં, તેનેવ ફલસમ્પયુત્તસ્સ તંતંસંયોજનાનંયેવ પટિપ્પસ્સદ્ધિપહાનકિચ્ચતા દસ્સિતા હોતીતિ. સબ્બકતકિચ્ચં અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં અઞ્ઞસ્સ કાતબ્બસ્સ અભાવા અમતાભિમુખમેવ તબ્ભાવપચ્ચયો ચ હોતિ, ન ઇતરાનિ વિય કિચ્ચન્તરપસુતઞ્ચ. તેનાહ “**અમતાભિમુખભાવપચ્ચયતા ચા**”તિ.

૨૨૦. એવં સન્તેપીતિ સતિપિ સબ્બસઙ્ગાહકત્તે વીરિયિન્દ્રિયપદાદીહિ સઙ્ગહેતબ્બાનિ કુસલાકુસલવીરિયાદીનિ, ચક્ખુન્દ્રિયપદાદીહિ સઙ્ગહેતબ્બાનિ કાલપુગ્ગલપચ્ચયાદિભેદેન ભિન્નાનિ ચક્ખાદીનિ સઙ્ગણ્હન્તિચ્ચેવ **સબ્બસઙ્ગાહકાનિ**, ન યસ્સા ભૂમિયા યાનિ ન વિજ્જન્તિ, તેસં સઙ્ગાહકત્તાતિ અત્થો. તેન ચ અવિસેસિતત્તા સબ્બેસં સબ્બભૂમિકત્તગહણપ્પસઙ્ગે તંનિવત્તનેન સબ્બસઙ્ગાહકવચનં અવિજ્જમાનસ્સ સઙ્ગાહકત્તદીપકં ન હોતીતિ દસ્સેતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૨૨૩. ઇધ અનાભટ્ઠન્તિ એકન્તાનારમ્મણત્તેન ભાસિતં. ''**રૂપમિસ્સકત્તા અનારમ્મણેસુ રૂપધમ્મેસુ સઙ્ગહિત**''ન્તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ મિસ્સકત્તા એવ જીવિતિન્દ્રિયં અનારમ્મણેસુ અસઙ્ગહિતં. ન હિ અટ્ઠિન્દ્રિયા અનારમ્મણાતિ વુત્તાતિ? સચ્ચમેતં, જીવિતિન્દ્રિયએકદેસસ્સ પન અનારમ્મણેસુ રૂપધમ્મેસુ સઙ્ગહિતતં સન્ધાયેતં વુત્તં, અરૂપકોટ્ઠાસેન પરિત્તારમ્મણાદિતા અત્થીતિ સિયાપક્ખે સઙ્ગહિતન્તિ અધિપ્પાયો. અરૂપકોટ્ઠાસેન પન પરિત્તારમ્મણાદિતા, રૂપકોટ્ઠાસેન ચ નવત્તબ્બતા અત્થીતિ મિસ્સકસ્સ સમુદાયસ્સેવ વસેન સિયાપક્ખે સઙ્ગહિતં, ન એકદેસવસેનાતિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ અનારમ્મણં પરિત્તારમ્મણાદિભાવેન નવત્તબ્બં ન હોતીતિ. ''રૂપઞ્ચ નિબ્બાનઞ્ચ અનારમ્મણા, સત્તિન્દ્રિયા અનારમ્મણા''તિઆદિવચનઞ્ચ અવિજ્જમાનારમ્મણાનારમ્મણેસુ નવત્તબ્બેસુ અનારમ્મણત્તા નવત્તબ્બતં દસ્સેતિ, ન સારમ્મણસ્સેવ નવત્તબ્બતં, નવત્તબ્બસ્સ વા સારમ્મણતં. ન હિ નવત્તબ્બ-સદ્દો સારમ્મણે નિરુળ્હો. યદિપિ સિયા, ''તિસ્સો ચ વેદના રૂપઞ્ચ નિબ્બાનઞ્ચ ઇમે ધમ્મા નવત્તબ્બા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા''તિઆદિ ન વુચ્ચેય્ય, અથાપિ પરિત્તારમ્મણાદિસમ્બન્ધો નવત્તબ્બ-સદ્દો સારમ્મણેસ્વેવ વત્તતિ, ''દ્વાયતના સિયા પરિત્તારમ્મણા''તિઆદિં અવત્વા ''મનાયતનં સિયા પરિત્તારમ્મણં…પે॰… અપ્પમાણારમ્મણ''ન્તિપિ, ''ધમ્માયતનં સિયા પરિત્તારમ્મણં…પે॰… અપ્પમાણારમ્મણ''ન્તિપિ, ''સિયા અનારમ્મણ''ન્તિપિ વત્તબ્બં સિયા. ન હિ પઞ્હપુચ્છકે સાવસેસા દેસના અત્થીતિ . ''અટ્ઠિન્દ્રિયા સિયા અજ્ઝત્તારમ્મણા''તિ એત્થ ચ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકાલે અરૂપસ્સ રૂપસ્સ ચ અનારમ્મણત્તા નવત્તબ્બતા વેદિતબ્બા.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

ઉદ્દેસવારવણ્ણના

૨૨૫. '''કિંવાદી ભન્તે સમ્માસમ્બુદ્ધો'તિ? 'વિભજ્જવાદી મહારાજા''’તિ (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.તતિયસઙ્ગીતિકથા) મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરેન વુત્તત્તા સમ્માસમ્બુદ્ધસાવકા વિભજ્જવાદિનો. તે હિ વેનયિકાદિભાવં વિભજ્જ વદન્તિ, ચીવરાદીનં સેવિતબ્બાસેવિતબ્બભાવં વા સસ્સતુચ્છેદવાદે વા વિભજ્જ વદન્તિ ''સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા''તિઆદીનં ઠપનીયાનં ઠપનતો રાગાદિક્ખયસ્સ સસ્સતસ્સ રાગાદિકાયદુચ્ચરિતાદિઉચ્છેદસ્સ ચ વચનતો, ન પન એકંસબ્યાકરણીયાદયો તયો પઞ્હે અપનેત્વા વિભજ્જબ્યાકરણીયમેવ વદન્તીતિ. વિભજ્જવાદીનં મણ્ડલં સમૂહો **વિભજ્જવાદિમણ્ડલં**, વિભજ્જવાદિનો વા ભગવતો પરિસા **વિભજ્જવાદિમણ્ડલ**ન્તિપિ વદન્તિ. આચરિયેહિ વુત્તઅવિપરીતત્થદીપનેન તે **અનબ્ભાચિક્ખન્તેન**. ''અવિજ્જા પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનં હેતુપચ્ચયો હોતી''તિઆદિં વદન્તો કથાવત્થુમ્હિ પટિક્ખિત્તે પુગ્ગલવાદાદિકે ચ વદન્તો સકસમયં વોક્કમતિ નામ, તથા **અવોક્કમન્તેન**. પરસમયં દોસારોપનબ્યાપારવિરહેન **અનાયૂહન્તેન**. ''ઇદમ્પિ યુત્તં ગહેતબ્બ''ન્તિ પરસમયં અસમ્પિણ્ડેન્તેનાતિ કેચિ વદન્તિ.

''તથાહં ભગવતા ધમ્મં દેસિતં આજાનામિ, યથા તદેવિદં વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતિ અનઞ્ઞ''ન્તિઆદિં (મ॰ નિ॰ ૧.૩૯૬) વદન્તો સુત્તં પટિબાહતિ નામ, તથા **અપ્પટિબાહન્તેન**. ''તથાહં ભગવતા ધમ્મં દેસિતં આજાનામિ, યથા યેમે અન્તરાયિકા ધમ્મા વુત્તા ભગવતા, તે પટિસેવતો નાલં અન્તરાયાયા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૪; પાચિ॰ ૪૧૮, ૪૨૯), ''સુપિનન્તે કતો વીતિક્કમો આપત્તિકરો હોતી''તિ ચ એવમાદિં વદન્તો વિનયં પટિલોમેતિ નામ, તબ્બિપરિયાયેન તં **અનુલોમેન્તેન**. પટિલોમેન્તો હિ કમ્મન્તરં ભિન્દન્તો ધમ્મતઞ્ચ વિલોમેતિ. સુત્તન્તે વુત્તે ચત્તારો **મહાપદેસે**, અટ્ઠકથાયઞ્ચ વુત્તે સુત્તસુત્તાનુલોમઆચરિયવાદઅત્તનોમતિ**મહાપદેસે ઓલોકેન્તેન**. તંઓલોકનેન હિ સુત્તે વિનયે ચ સન્તિટ્ઠતિ નાતિધાવતિ. **ધમ્મ**ન્તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદપાળિં. **અત્થ**ન્તિ તદત્થં. હેતુહેતુફલાનિ ઇધ નાધિપ્પેતાનિ. ''દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણં અવિજ્જા''તિ વુત્તમત્થં પરિવત્તિત્વા પુન ''પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણ''ન્તિઆદીહિ **અપરેહિપિ પરિયાયેહિ નિદ્દિસન્તેન**. ''સઙ્ખારા ઇમિના પરિયાયેન ભવોતિ વુચ્ચન્તિ, તણ્હા ઇમિના પરિયાયેન ઉપાદાન''ન્તિઆદિના **નિદ્દિસન્તેના**તિ વદન્તિ.

સત્તોતિ સત્તસુઞ્ઞતાતિ વદન્તિ, સત્તસુઞ્ઞેસુ વા સઙ્ખારેસુ સત્તવોહારો. **પચ્ચયાકારમેવ ચા**તિ પચ્ચયાકારો એવ ચ, **મ**-કારો પદસન્ધિકરો.

તસ્માતિ વુત્તનયેન અત્થવણ્ણનાય કાતબ્બત્તા દુક્કરત્તા ચ.

પતિટ્ઠં નાધિગચ્છામીતિ યત્થ ઠિતસ્સ વણ્ણના સુકરા હોતિ, તં નયં અત્તનોયેવ ઞાણબલેન નાધિગચ્છામીતિ અત્થો. નિસ્સયં પન આચિક્ખન્તો આહ ''**સાસનં પનિદ**''ન્તિઆદિ. ઇધ **સાસન**ન્તિ પાળિધમ્મમાહ, પટિચ્ચસમુપ્પાદમેવ વા. સો હિ અનુલોમપટિલોમાદિનાનાદેસનાનયમણ્ડિતો અબ્બોચ્છિન્નો અજ્જાપિ પવત્તતીતિ નિસ્સયો હોતિ. તદટ્ઠકથાસઙ્ખાતો ચ **પુબ્બાચરિયમગ્ગો**તિ.

‘‘તં સુણાથ સમાહિતા’’તિ આદરજનને કિં પયોજનન્તિ તં દસ્સેન્તો આહ “**વુત્તઞ્હેત**”ન્તિઆદિ. **અટ્ઠિં કત્વા**તિ અત્થં કત્વા, યથા વા ન નસ્સતિ, એવં અટ્ઠિગતં વિય કરોન્તો અટ્ઠિં કત્વા. પુબ્બકાલતો અપરકાલે ભવં **પુબ્બાપરિયં**. પઠમારમ્ભાદિતો પભુતિ ખણે ખણે ઞાણવિસેસં કિલેસક્ખયવિસેસઞ્ચ લભતીતિ અત્થો.

કમ્મવિપાકકિલેસવટ્ટાનં મૂલકારણત્તા આદિતો વુત્તત્તા ચ અવિજ્જા પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ મૂલં. તત્થ વલ્લિયા મૂલે દિટ્ઠે તતો પભુતિ વલ્લિયા હરણં વિય પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ મૂલે દિટ્ઠે તતો પભુતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસનાતિ ઉપમાસંસન્દના ન કાતબ્બા. ન હિ ભગવતો ‘‘ઇદમેવ દિટ્ઠં, ઇતરં અદિટ્ઠ’’ન્તિ વિભજનીયં અત્થિ સબ્બસ્સ દિટ્ઠત્તા. મૂલતો પભુતિ પન વલ્લિયા હરણં વિય મૂલતો પભુતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસના કતાતિ ઇદમેત્થ સામઞ્ઞમધિપ્પેતં, બોધનેય્યજ્ઝાસયવસેન વા બોધેતબ્બભાવેન મૂલાદિદસ્સનસામઞ્ઞઞ્ચ યોજેતબ્બં.

તસ્માતિ –

> ‘‘સ ખો સો, ભિક્ખવે, કુમારો વુદ્ધિમન્વાય ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકમન્વાય પઞ્ચહિ કામગુણેહિ સમપ્પિતો… પે॰… રજનીયેહિ, સો ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા પિયરૂપે રૂપે સારજ્જતિ, અપિયરૂપે રૂપે બ્યાપજ્જતિ, અનુપટ્ઠિતકાયસતી ચ વિહરતિ પરિત્તચેતસો. સો તઞ્ચ ચેતોવિમુત્તિં પઞ્ઞાવિમુત્તિં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ. યત્થસ્સ તે ઉપ્પન્ના પાપકા અકુસલા ધમ્મા અપરિસેસા નિરુજ્ઝન્તિ, સો એવં અનુરોધવિરોધં સમાપન્નો યં કિઞ્ચિ વેદનં વેદેતિ સુખં વા દુક્ખં વા અદુક્ખમસુખં વા, સો તં વેદનં અભિનન્દતિ અભિવદતિ અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૮) –

એવં વુત્તસ્સ. એવં સોતદ્વારાદીસુપિ. **અભિવદતો**તિ ‘‘અહો સુખં, અહો સુખ’’ન્તિ વચીભેદકરપ્પત્તાય બલવતણ્હાય ‘‘અહં મમા’’તિ અભિવદતો. તતો બલવતિયા મોચેતું અસક્કુણેય્યભાવેન **અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતો**. તતોપિ બલવતી ઉપાદાનભૂતા તણ્હા **નન્દી**. એત્થ ચ અભિનન્દનાદિના તણ્હા વુત્તા, નન્દીવચનેન તપ્પચ્ચયં ઉપાદાનં ચતુબ્બિધમ્પિ નન્દિતાતદવિપ્પયોગતાહિ તણ્હાદિટ્ઠાભિનન્દનભાવેહિ ચાતિ વેદિતબ્બં. “**જાતિપચ્ચયા જરામરણ**”ન્તિઆદિકઞ્ચ તત્થેવ **મહાતણ્હાસઙ્ખયવિમુત્તિસુત્તે** (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૨-૪૦૩) વુત્તં.

વિપાકવટ્ટભૂતે પટિસન્ધિપવત્તિફસ્સાદયો કમ્મસમુટ્ઠાનઞ્ચ ઓજં સન્ધાય “**ચત્તારો આહારા તણ્હાનિદાના**”તિઆદિ વુત્તં, વટ્ટૂપત્થમ્ભકા પન ઇતરેપિ આહારા તણ્હાપભવે તસ્મિં અવિજ્જમાને ન વિજ્જન્તીતિ ‘‘તણ્હાનિદાના’’તિ વત્તું વટ્ટન્તિ.

તતો તતોતિ ચતુબ્બિધાસુ દેસનાસુ તતો તતો દેસનાતો. **ઞાયપ્પટિવેધાય સંવત્તતીતિ ઞાયો**તિ મગ્ગો, સોયેવ વા પટિચ્ચસમુપ્પાદો ‘‘અરિયો ચસ્સ ઞાયો પઞ્ઞાય સુદિટ્ઠો હોતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૪૧) વચનતો. સયમેવ હિ સમન્તભદ્રકત્તા તથા તથા પટિવિજ્ઝિતબ્બત્તા તાય તાય દેસનાય અત્તનો પટિવેધાય સંવત્તતીતિ. સમન્તભદ્રકત્તં દેસનાવિલાસપ્પત્તિ ચ ચતુન્નમ્પિ દેસનાનં સમાનં કારણન્તિ વિસેસકારણં વત્તુકામો આહ “**વિસેસતો**”તિ. **અસ્સ** ભગવતો દેસના, **અસ્સ** વા પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ દેસનાતિ યોજેતબ્બં. **પવત્તિકારણવિભાગો** અવિજ્જાદિકોવ, કારણન્તિ વા ગહિતાનં પકતિઆદીનં અવિજ્જાદીનઞ્ચ અકારણતા કારણતા ચ. તત્થ સમ્મૂળ્હા કેચિ અકારણં ‘‘કારણ’’ન્તિ ગણ્હન્તિ, કેચિ ન કિઞ્ચિ કારણં બુજ્ઝન્તીતિ તેસં યથાસકેહિ અનુરૂપેહિ કારણેહિ **સઙ્ખારાદિપવત્તિસન્દસ્સનત્થં** અનુલોમદેસના પવત્તા, ઇતરાસં તદત્થતાસમ્ભવેપિ ન તાસં તદત્થમેવ પવત્તિ

અત્થન્તરસબ્ભાવતો. અયં પન તદત્થા એવાતિ એતિસ્સા તદત્થતા વુત્તા. પવત્તિઆદીનવપટિચ્છાદિકા અવિજ્જા આદિ, તતો સઙ્ખારા ઉપ્પજ્જન્તિ તતો વિઞ્ઞાણન્તિ એવં પવત્તિયા **ઉપ્પત્તિક્કમસન્દસ્સનત્થઞ્ચ**.

અનુવિલોકયતો યો સમ્બોધિતો પુબ્બભાગે તંતંફલપટિવેધો પવત્તો, તદનુસારેન તદનુગમેન જરામરણાદિકસ્સ જાતિઆદિકારણં યં અધિગતં, તસ્સ સન્દસ્સનત્થં અસ્સ પટિલોમદેસના પવત્તા, અનુવિલોકયતો પટિલોમદેસના પવત્તાતિ વા સમ્બન્ધો. દેસેન્તોપિ હિ ભગવા કિચ્છાપન્નં લોકં અનુવિલોકેત્વા **પુબ્બભાગ...પે॰... સન્દસ્સનત્થં** દેસેતીતિ. આહારતણ્હાદયો પચ્ચુપ્પન્નદ્ધા, સઙ્ખારાવિજ્જા અતીતદ્ધાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેનાહ "**યાવ અતીતં અદ્ધાનં અતિહરિત્વા**"તિ, આહારા વા તણ્હાય પભાવેતબ્બા અનાગતો અદ્ધા, તણ્હાદયો પચ્ચુપ્પન્નો, સઙ્ખારાવિજ્જા અતીતોતિ. પચ્ચક્ખં પન ફલં દસ્સેત્વા તંનિદાનદસ્સનવસેન ફલકારણપરમ્પરાય દસ્સનં યુજ્જતીતિ આહારા પુરિમતણ્હાય ઉપ્પાદિતા પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધા, તણ્હાદયો અતીતો, સઙ્ખારાવિજ્જા તતોપિ અતીતતરો સંસારસ્સ અનાદિભાવદસ્સનત્થં વુત્તોતિ **યાવ અતીતં અદ્ધાન**ન્તિ યાવ અતીતતરં અદ્ધાનન્તિ અત્થો યુત્તો.

આયતિં પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિઆહારકા વા ચત્તારો આહારા –

> ''આહારેતીતિ અહં ન વદામિ, આહારેતીતિ ચાહં વદેય્યં, તત્રસ્સ કલ્લો પઞ્હો 'કો નુ ખો, ભન્તે, આહારેતી'તિ. એવં ચાહં ન વદામિ, એવં પન અવદન્તં મં યો એવં પુચ્છેય્ય 'કિસ્સ નુ ખો, ભન્તે, વિઞ્ઞાણાહારો'તિ. એસ કલ્લો પઞ્હો, તત્ર કલ્લં વેય્યાકરણં, વિઞ્ઞાણાહારો આયતિં પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૨) –

વચનતો તંસમ્પયુત્તત્તા ફસ્સચેતનાનં તપ્પવત્તિહેતુત્તા ચ કબળીકારાહારસ્સ. તેન હિ ઉપત્થમ્ભિતરૂપકાયસ્સ, તઞ્ચ ઇચ્છન્તસ્સ કમ્મવિઞ્ઞાણાયૂહનં હોતિ. ભોજનઞ્હિ સદ્ધાદીનં રાગાદીનઞ્ચ ઉપનિસ્સયોતિ વુત્તન્તિ. તસ્મા ''તે કમ્મવટ્ટસઙ્ગહિતા આહારા પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધા''તિ ઇમસ્મિં પરિયાયે પુરિમોયેવત્થો યુત્તો. અતીતદ્ધુતો પભુતિ ''ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૩) અતીતે તતો પરઞ્ચ હેતુફલપટિપાટિં પચ્ચક્ખાનં આહારાનં નિદાનદસ્સનવસેન આરોહિત્વા નિવત્તનેન વિના અબુજ્ઝન્તાનં તંસન્દસ્સનત્થં સા અયં દેસના પવત્તાતિ અત્થો. **અનાગતદ્ધુનો સન્દસ્સનત્થ**ન્તિ અનાગતદ્ધુનો દુપ્પટિવિજ્ઝન્તાનં અપસ્સન્તાનં પચ્ચક્ખં પચ્ચુપ્પન્નં હેતું દસ્સેત્વા હેતુફલપરમ્પરાય તસ્સ સન્દસ્સનત્થન્તિ અત્થો.

મૂલકારણસદ્દં અપેક્ખિત્વા "**ન અકારણ**"ન્તિ નપુંસકનિદ્દેસો કતો. અકારણં યદિ સિયા, સુત્તં પટિબાહિતં સિયાતિ દસ્સેન્તો સુત્તં આહરતિ. **વટ્ટકથાય સીસભાવો** વટ્ટહેતુનો કમ્મસ્સપિ હેતુભાવો. તત્થ ભવતણ્હાયપિ હેતુભૂતા અવિજ્જા, તાય પટિચ્છાદિતાદીનવે ભવે તણ્હુપ્પત્તિતોતિ અવિજ્જા વિસેસેન સીસભૂતાતિ "**મૂલકારણ**"ન્તિ વુત્તા. પુરિમાય કોટિયા અપઞ્ઞાયમાનાય ઉપ્પાદવિરહતો નિચ્ચતં ગણ્હેય્યાતિ આહ "**એવઞ્ચેતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતી**"તિઆદિ. તેન ઇતો પુબ્બે ઉપ્પન્નપુબ્બતા નત્થીતિ અપઞ્ઞાયનતો પુરિમકોટિઅપઞ્ઞાયનં વુત્તન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ.

અવિજ્જાતણ્હાહેતુક્કમેન ફલેસુ વત્તબ્બેસુ "**સુગતિદુગ્ગતિગામિનો**"તિ વચનં સદ્દલક્ખણાવિરોધનત્થં. દ્વન્દે હિ પૂજિતસ્સ પુબ્બનિપાતોતિ. સવરા કિર મંસસ્સ અટ્ઠિના અલગ્ગનત્થં પુનપ્પુનં તાપેત્વા કોટ્ટેત્વા ઉણ્હોદકં પાયેત્વા વિરિત્તં સૂનં અટ્ઠિતો મુત્તમંસં ગાવિં મારેન્તિ. તેનાહ "**અગ્ગિસન્તાપિ**"ચ્ચાદિ. તત્થ યથા વજ્ઝા ગાવી ચ

અવિજ્જાભિભૂતતાય યથાવુત્તં ઉણ્હોદકપાનં આરભતિ, એવં પુથુજ્જનો યથાવુત્તં દુગ્ગતિગામિકમ્મં. યથા પન સા ઉણ્હોદકપાને આદીનવં દિસ્વા તણ્હાવસેન સીતુદકપાનં આરભતિ, એવમયં અવિજ્જાય મન્દત્તા દુગ્ગતિગામિકમ્મે આદીનવં દિસ્વા તણ્હાવસેન સુગતિગામિકમ્મં આરભતિ. દુક્ખે હિ અવિજ્જં તણ્હા અનુવત્તતિ, સુખે તણ્હં અવિજ્જાતિ.

એવન્તિ અવિજ્જાય નિવુતત્તા તણ્હાય સંયુત્તત્તા ચ. **અયં કાયો**તિ સવિઞ્ઞાણકકાયો ખન્ધપઞ્ચકં, ''સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો''તિ વચનતો ફસ્સકારણઞ્ચેતં વુચ્ચતીતિ આયતનછક્કં વા. **સમુદાગતો**તિ ઉપ્પન્નો. **બહિદ્ધા ચ નામરૂપ**ન્તિ બહિદ્ધા સવિઞ્ઞાણકકાયો ખન્ધપઞ્ચકં, સળાયતનાનિ વા. **ઇત્થેત**ન્તિ ઇત્થં એતં. અત્તનો ચ પરેસઞ્ચ પઞ્ચક્ખન્ધા દ્વાદસાયતનાનિ ચ દ્વારારમ્મણભાવેન વવત્થિતાનિ દ્વયનામાનીતિ અત્થો. ''**દ્વયં પટિચ્ચ ફસ્સો**તિ અઞ્ઞત્થ ચક્ખુરૂપાદીનિ દ્વયાનિ પટિચ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો વુત્તા, ઇધ પન અજ્ઝત્તિકબાહિરાનિ આયતનાનિ. મહાદ્વયં નામ કિરેત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૧૯) વુત્તં. અયમેત્થ અધિપ્પાયો – અઞ્ઞત્થ ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૪૩) ''ચક્ખુ ચેવ રૂપા ચ…પે॰… મનો ચેવ ધમ્મા ચા''તિ વુત્તાનિ દ્વયાનિ પટિચ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો વુત્તા, ઇધ પન ''અયઞ્ચેવ કાયો''તિ ચક્ખાદિનિસ્સયે સેસધમ્મે ચક્ખાદિનિસ્સિતે એવ કત્વા વુત્તં, ચક્ખાદિકાયં એકત્તેન ''અજ્ઝત્તિકાયતન''ન્તિ ગહેત્વા ''બહિદ્ધા નામરૂપ''ન્તિ વુત્તં, રૂપાદિઆરમ્મણં એકત્તેનેવ બાહિરાયતનન્તિ તાનિ અજ્ઝત્તિકબાહિરાનિ આયતનાનિ પટિચ્ચ ફસ્સો વુત્તો, તસ્મા મહાદ્વયં નામેતન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા ''અત્તનો ચ પરસ્સ ચ પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ છહાયતનેહિ ચાપિ અયમત્થો દીપેતબ્બોવા''તિ (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૧૯) વુત્તં. ''અયં કાયો''તિ હિ વુત્તાનિ સનિસ્સયાનિ ચક્ખાદીનિ અત્તનો પઞ્ચક્ખન્ધા, ''બહિદ્ધા નામરૂપ''ન્તિ વુત્તાનિ રૂપાદીનિ પરેસં. તથા અયં કાયો અત્તનોવ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાનિ, બહિદ્ધા નામરૂપં પરેસં બાહિરાનીતિ. અઞ્ઞથા અજ્ઝત્તિકાયતનમત્તે એવ ''અયં કાયો''તિ વુત્તે ન અજ્ઝત્તિકાયતનાનેવ અત્તનો પઞ્ચક્ખન્ધા હોન્તીતિ અત્તનો ચ પરેસઞ્ચ પઞ્ચક્ખન્ધેહિ દીપના ન સમ્ભવેય્યાતિ. **સળેવાયતનાની**તિ સળેવ સમ્ફસ્સકારણાનિ, યેહિ કારણભૂતેહિ આયતનેહિ ઉપ્પન્નેન ફસ્સેન ફુટ્ઠો બાલો સુખદુક્ખં પટિસંવેદેતિ.

આદિ-સદ્દેન ''એતેસં વા અઞ્ઞતરેન અવિજ્જાનીવરણસ્સ, ભિક્ખવે, પણ્ડિતસ્સ તણ્હાય સંયુત્તસ્સા''તિઆદિ યોજેતબ્બં. તસ્મિઞ્હિ સુત્તે સઙ્ખારે અવિજ્જાતણ્હાનિસ્સિતે એવ કત્વા કાયગ્ગહણેન વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનાનિ ગહેત્વા એતસ્મિઞ્ચ કાયે સળાયતનાનં ફસ્સં તંનિસ્સિતમેવ કત્વા વેદનાય વિસેસપચ્ચયભાવં દસ્સેન્તેન ભગવતા બાલપણ્ડિતાનં અતીતદ્ધાવિજ્જાતણ્હામૂલકો વેદનાન્તો પટિચ્ચસમુપ્પાદો દસ્સિતો. પુન ચ બાલપણ્ડિતાનં વિસેસં દસ્સેન્તેન –

> ''યાય ચ, ભિક્ખવે, અવિજ્જાય નિવુતસ્સ બાલસ્સ યાય ચ તણ્હાય સંયુત્તસ્સ અયં કાયો સમુદાગતો, સા ચેવ અવિજ્જા બાલસ્સ અપ્પહીના, સા ચ તણ્હા અપરિક્ખીણા. તં કિસ્સ હેતુ? ન, ભિક્ખવે, બાલો અચરિ બ્રહ્મચરિયં સમ્મા દુક્ખક્ખયાય, તસ્મા બાલો કાયસ્સ ભેદા કાયૂપગો હોતિ, સો કાયૂપગો સમાનો ન પરિમુચ્ચતિ જાતિયા…પે॰… દુક્ખસ્માતિ વદામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૯) –

વેદનાપભવં સાવિજ્જં તણ્હં દસ્સેત્વા ઉપાદાનભવે ચ તંનિસ્સિતે કત્વા ''કાયૂપગો હોતી''તિઆદિના જાતિઆદિકે દસ્સેન્તેન પચ્ચુપ્પન્નહેતુસમુટ્ઠાનતો પભુતિ ઉભયમૂલોવ પટિચ્ચસમુપ્પાદો વુત્તો, તબ્બિપરિયાયેન ચ પણ્ડિતસ્સ પચ્ચુપ્પન્નહેતુપરિક્ખયતો પભુતિ ઉભયમૂલકો પટિલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ.

દુગ્ગતિગામિકમ્મસ્સ વિસેસપચ્ચયત્તા અવિજ્જા "**અવિન્દિયં વિન્દતી**"તિ વુત્તા, તથા વિસેસપચ્ચયો વિન્દિયસ્સ ન હોતીતિ "**વિન્દિયં ન વિન્દતી**'તિ ચ. અત્તનિ નિસ્સિતાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પવત્તનં ઉપ્પાદનં **આયતનં**. સમ્મોહભાવેનેવ અનભિસમયભૂતત્તા **અવિદિતં** અઞ્ઞાતં **કરોતિ. અન્તવિરહિતે જવાપેતી**તિ ચ વણ્ણાગમવિપરિયાયવિકારવિનાસધાતુઅત્થવિસેસયોગેહિ પઞ્ચવિધસ્સ નિરુત્તિલક્ખણસ્સ વસેન તીસુપિ પદેસુ અ-કાર વિ-કાર જ-કારે ગહેત્વા અઞ્ઞેસં વણ્ણાનં લોપં કત્વા જ-કારસ્સ ચ દુતિયસ્સ આગમં કત્વા "**અવિજ્જા**"તિ વુત્તા. બ્યઞ્જનત્થં દસ્સેત્વા સભાવત્થં દસ્સેતું "**અપિચા**"તિઆદિમાહ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થારમ્મણાનિ ''ઇદં વત્થુ, ઇદમારમ્મણ''ન્તિ અવિજ્જાય ઞાતું ન સક્કાતિ અવિજ્જા તપ્પટિચ્છાદિકા વુત્તા. વત્થારમ્મણસભાવચ્છાદનતો એવ અવિજ્જાદીનં પટિચ્ચસમુપ્પાદભાવસ્સ, જરામરણાદીનં પટિચ્ચસમુપ્પન્નભાવસ્સ ચ છાદનતો પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નછાદનં વેદિતબ્બં.

સઙ્ખાર-સદ્દગ્ગહણેન આગતા સઙ્ખારા **સઙ્ખાર-સદ્દેન આગતસઙ્ખારા**. યદિપિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાપિ સઙ્ખાર-સદ્દેન આગતા, તે પન ઇમિસ્સા દેસનાય પધાનાતિ વિસું વુત્તા. તસ્મા "**દુવિધા**"તિ એત્થ અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારં સઙ્ખાર-સદ્દેનાગતં સન્ધાય તત્થ વુત્તમ્પિ વજ્જેત્વા સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારા યોજેતબ્બા. ''સઙ્ખાર-સદ્દેનાગતસઙ્ખારા''તિ વા સમુદાયો વુત્તો, તદેકદેસો ચ ઇધ વણ્ણિતબ્બભાવેન ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ, તસ્મા વણ્ણિતબ્બસબ્બસઙ્ગહણવસેન દુવિધતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. **પઠમં નિરુજ્ઝતિ વચીસઙ્ખારો**તિઆદિના વિતક્કવિચારઅસ્સાસપસ્સાસસઞ્ઞાવેદનાવચીસઙ્ખારાદયો વુત્તા, ન અવિજ્જાસઙ્ખારેસુ વુત્તા કાયસઞ્ચેતનાદયો.

પરિતસ્સતીતિ પિપાસતિ. **ભવતી**તિ ઉપપત્તિભવં સન્ધાય વુત્તં, **ભાવયતી**તિ કમ્મભવં. ચુતિ ખન્ધાનં મરણન્તિ "**મરન્તિ એતેના**"તિ વુત્તં. ''દુક્ખા વેદના ઉપ્પાદદુક્ખા ઠિતિદુક્ખા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫) વચનતો **દ્વેધા ખણતિ. આયાસો**તિ પરિસ્સમો વિસાદો. કેવલ-સદ્દો અસમ્મિસ્સવાચકો હોતિ ''કેવલા સાલયો''તિ, નિરવસેસવાચકો ચ ''કેવલા અઙ્ગમગધા''તિ, તસ્મા દ્વેધાપિ અત્થં વદતિ. તત્થ **અસમ્મિસ્સસ્સા**તિ સુખરહિતસ્સ. ન હિ એત્થ કિઞ્ચિ ઉપ્પાદવયરહિતં અત્થીતિ.

તંસમ્પયુત્તે, પુગ્ગલં વા સમ્મોહયતીતિ **સમ્મોહનરસા**. આરમ્મણસભાવસ્સ છાદનં હુત્વા ગય્હતીતિ **છાદનપચ્ચુપટ્ઠાના**. ''આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૩) વચનતો **આસવપદટ્ઠાના**. પટિસન્ધિજનનત્થં આયૂહન્તિ બ્યાપારં કરોન્તીતિ **આયૂહનરસા**, રાસિકરણં વા **આયૂહનં**. નામરૂપસ્સ પુરેચારિકભાવેન પવત્તતીતિ **પુબ્બઙ્ગમરસં**. પુરિમભવેન સદ્ધિં ઘટનં હુત્વા ગય્હતીતિ **પટિસન્ધિપચ્ચુપટ્ઠાનં**. વિઞ્ઞાણેન સહ સમ્પયુજ્જતીતિ **સમ્પયોગરસં**. અઞ્ઞમઞ્ઞં સમ્પયોગાભાવતો રૂપં વિકિરતીતિ **વિકિરણરસં**. એવઞ્ચ કત્વા પિસિયમાના તણ્ડુલાદયો વિકિરન્તિ ચુણ્ણી ભવન્તીતિ. નામસ્સ કદાચિ કુસલાદિભાવો ચ અત્થીતિ તતો વિસેસનત્થં "**અબ્યાકતપચ્ચુપટ્ઠાન**"ન્તિ આહ. ''અચેતના અબ્યાકતા''તિ એત્થ વિય અનારમ્મણતા વા **અબ્યાકતતા** દટ્ઠબ્બા. **આયતનલક્ખણ**ન્તિ ઘટનલક્ખણં, આયાનં તનનલક્ખણં વા. દસ્સનાદીનં કારણભાવો **દસ્સનાદિરસતા**. અકુસલવિપાકુપેક્ખાય અનિટ્ઠભાવતો દુક્ખેન ઇતરાય ચ ઇટ્ઠભાવતો સુખેન સઙ્ગહિતત્તા "**સુખદુક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના**"તિ આહ. દુક્ખસમુદયત્તા **હેતુલક્ખણા તણ્હા**. ''તત્રતત્રાભિનન્દિની''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૩, ૪૬૦; વિભ॰ ૨૦૩) વચનતો **અભિનન્દનરસા**. ચિત્તસ્સ, પુગ્ગલસ્સ વા રૂપાદીસુ અતિત્તભાવો હુત્વા ગય્હતીતિ **અતિત્તભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**. તણ્હાદળ્હત્તં હુત્વા કામુપાદાનં, સેસાનિ દિટ્ઠિ હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તીતિ **તણ્હાદળ્હત્તદિટ્ઠિપચ્ચુપટ્ઠાના**. કમ્મુપપત્તિભવવસેન ભવસ્સ લક્ખણાદયો યોજેતબ્બા.

આદિ-સદ્દેન અનુબોધાદિભાવગ્ગહણં. દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણં **અપ્પટિપત્તિ**, અસુભાદીસુ સુભાદિવિપલ્લાસા **મિચ્છાપટિપત્તિ**. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તા વા **અપ્પટિપત્તિ**, દિટ્ઠિસમ્પયુત્તા **મિચ્છાપટિપત્તિ**. ન અવિજ્જાય એવ છદ્વારિકતા છળારમ્મણતા ચ, અથ ખો અઞ્ઞેસુપિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગેસુ અરૂપધમ્માનન્તિ આહ **"સબ્બેસુપી"**તિ. **નોભયગોચર**ન્તિ મનાયતનમાહ. ન હિ અરૂપધમ્માનં દેસવસેન આસન્નતા દૂરતા ચ અત્થિ અસણ્ઠાનત્તા, તસ્મા મનાયતનસ્સ ગોચરો ન મનાયતનં સમ્પત્તો અસમ્પત્તો વાતિ વુચ્ચતીતિ.

સોકાદીનં સબ્ભાવા અઙ્ગબહુત્તપ્પસઙ્ગે ''દ્વાદસેવા''તિ અઙ્ગાનં વવત્થાનં વેદિતબ્બં. ન હિ સોકાદયો અઙ્ગભાવેન વુત્તા, ફલેન પન કારણં અવિજ્જં મૂલઙ્ગં દસ્સેતું તે વુત્તાતિ. જરામરણબ્ભાહતસ્સ હિ બાલસ્સ તે સમ્ભવન્તીતિ સોકાદીનં જરામરણકારણતા વુત્તા. ''સારીરિકાય દુક્ખાય વેદનાય ફુટ્ઠો''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૨) ચ **સુત્તે** જરામરણનિમિત્તઞ્ચ દુક્ખં સઙ્ગહિતન્તિ તંતંનિમિત્તાનં સાધકભાવેન વુત્તં. યસ્મા પન જરામરણેનેવ સોકાદીનં એકસઙ્ખેપો કતો, તસ્મા તેસં જાતિપચ્ચયતા યુજ્જતિ. જરામરણપચ્ચયભાવે હિ અવિજ્જાય એકસઙ્ખેપો કાતબ્બો સિયા, જાતિપચ્ચયા પન જરામરણં સોકાદયો ચ સમ્ભવન્તીતિ. તત્થ જરામરણં એકન્તિકં અઙ્ગભાવેનેવ ગહિતં, સોકાદયો પન રૂપભવાદીસુ અભાવતો અનેકન્તિકા કેવલં પાકટેન ફલેન અવિજ્જાનિદસ્સનત્થં ગહિતા. તેન અનાગતે જાતિયા સતિ તતો પરાય પટિસન્ધિયા હેતુહેતુભૂતા અવિજ્જા દસ્સિતાતિ ભવચક્કસ્સ અવિચ્છેદો દસ્સિતો હોતીતિ. સુત્તઞ્ચ સોકાદીનં અવિજ્જા કારણન્તિ એતસ્સેવત્થસ્સ સાધકં દટ્ઠબ્બં, ન સોકાદીનં બાલસ્સ જરામરણનિમિત્તતામત્તસ્સ. ''અસ્સુતવા પુથુજ્જનો''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૨) હિ વચનેન અવિજ્જા સોકાદીનં કારણન્તિ દસ્સિતા, ન ચ જરામરણનિમિત્તમેવ દુક્ખં દુક્ખન્તિ.

ઉદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અવિજ્જાપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૬. "અવિજ્જાપચ્ચયા ૯૨ સઙ્ખારા"તિ હિ વુત્તન્તિ એતેન અવિજ્જાય વિસેસનભાવેન સઙ્ખારાનઞ્ચ પધાનભાવેન વુત્તત્તા સઙ્ખારાનં નિદ્દિસિતબ્બભાવસ્સ કારણં દસ્સેતિ. **પિતા કથીયતિ** ''દીઘો સામો, મિત્તો રસ્સો, ઓદાતો દત્તો''તિ.

રસિતબ્બો પટિવિજ્ઝિતબ્બો સભાવો રસો, અત્તનો રસો સરસો, યાથાવો સરસો યાથાવસરસો, સો એવ લક્ખિતબ્બત્તા લક્ખણન્તિ **યાથાવસરસલક્ખણં**. ''કતમા ચ, ભિક્ખવે, અવિજ્જા? દુક્ખે અઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૨; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૩) સુત્તે ચત્તારેવ વુત્તાનીતિ **"સુત્તન્તિકપરિયાયેના"**તિ આહ. **નિક્ખેપકણ્ડે પના**તિઆદિના ઇધ ચતૂસુ ઠાનેસુ કથિતાય એવ અવિજ્જાય નિક્ખેપકણ્ડે અટ્ઠસુ ઠાનેસુ કિચ્ચજાતિતો પઞ્ચવીસતિયા પદેહિ લક્ખણતો ચ કથિતત્તા તદત્થસંવણ્ણનાવસેન વિભાવનં કરોતિ. અહાપેત્વા વિભજિતબ્બવિભજનઞ્હિ **અભિધમ્મપરિયાયો**.

જાયતિ એત્થાતિ **જાતિ**, ઉપ્પત્તિટ્ઠાનં. યદિપિ નિરોધમગ્ગે અવિજ્જા આરમ્મણં ન કરોતિ, તે પન જાનિતુકામસ્સ તપ્પટિચ્છાદનવસેન અનિરોધમગ્ગેસુ નિરોધમગ્ગગ્ગહણકારણવસેન ચ પવત્તમાના તત્થ ઉપ્પજ્જતીતિ વુચ્ચતીતિ તેસમ્પિ અવિજ્જાય ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતા હોતિ, ઇતરેસં આરમ્મણભાવેન ચાતિ. સટ્ઠિકબલદેવગોણાદીનં સઙ્ગાટિનઙ્ગલાદીનિ વિય અઞ્ઞસેતાદીનં અવિજ્જાય દુક્ખાદિવિસયાનં અન્ધત્તકરાનં લોભાદીનં નિવત્તકો અઞ્ઞાણાદિસભાવો લક્ખણન્તિ દટ્ઠબ્બં.

અત્થત્થન્તિ ફલફલં. આમેડિતવચનઞ્હિ સબ્બેસં અત્થાનં વિસું વિસું પાકટકરણભાવપ્પકાસનત્થં. અત્થો એવ વા અત્થો **અત્થત્થો**તિ અત્થસ્સ અવિપરીતતાદસ્સનત્થં અત્થેનેવત્થં વિસેસયતિ. ન હિ ઞાણં અનત્થં અત્થોતિ ગણ્હાતીતિ. એવં **કારણકારણ**ન્તિ એત્થાપિ દટ્ઠબ્બં. **તં આકાર**ન્તિ અત્થત્થાદિઆકારં. **ગહેત્વા**તિ ચિત્તે પવેસેત્વા, ચિત્તેન પુગ્ગલેન વા ગહિતં કત્વા. પટિવિદ્ધસ્સ પુન અવેક્ખણા **પચ્ચવેક્ખણા**. દુચ્ચિન્તિતચિન્તિતાદિલક્ખણસ્સ બાલસ્સ ભાવો **બાલ્યં**. **પજાનાતી**તિ પકારેહિ જાનાતિ. બલવમોહનં **પમોહો**. સમન્તતો મોહનં **સમ્મોહો**.

દુક્ખારમ્મણતાતિ દુક્ખારમ્મણતાય, યાય વા અવિજ્જાય છાદેન્તિયા દુક્ખારમ્મણા તંસમ્પયુત્તધમ્મા, સા તેસં ભાવોતિ **દુક્ખારમ્મણતા**, આરમ્મણમેવ વા આરમ્મણતા, દુક્ખં આરમ્મણતા એતિસ્સાતિ **દુક્ખારમ્મણતા**.

દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરા ન સભાવતો, તસ્મા તદારમ્મણતા અવિજ્જા ઉપ્પજ્જતિ, ઇતરેસં સભાવતો ગમ્ભીરત્તા તદારમ્મણતા નુપ્પજ્જતીતિ અધિપ્પાયો. **અપિચ ખો પના**તિ મગ્ગસ્સ સઙ્ખતસભાવત્તા તતોપિ નિરોધસ્સ ગમ્ભીરતરતં દસ્સેતિ.

અવિજ્જાપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સઙ્ખારપદનિદ્દેસવણ્ણના

પુનાતીતિ સોધેતિ અપુઞ્ઞફલતો દુક્ખસંકિલેસતો ચ, હિતસુખજ્ઝાસયેન પુઞ્ઞં કરોતીતિ તંનિપ્ફાદનેન કારકસ્સજ્ઝાસયં પૂરેતીતિ **પુઞ્ઞો**, પૂરકો પુજ્જનિબ્બત્તકો ચ નિરુત્તિલક્ખણેન "**પુઞ્ઞો**"તિ વેદિતબ્બો. સમાધિપચ્ચનીકાનં અતિદૂરતાય **ન ઇઞ્જતિ** ન ચલતીતિ અત્થો. **કાયસ્સા**તિ દ્વારસ્સ સામિભાવેન નિદ્દેસો કતો.

પુઞ્ઞુપગન્તિ ભવસમ્પત્તુપગં. **તત્થા**તિ વિભઙ્ગસુત્તે (સં॰ નિ॰ ૨.૨). તઞ્હિ પધાનભાવેન ગહિતન્તિ. **સમ્માદિટ્ઠિસુત્તે** (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૨) પન ''તયોમે, આવુસો, સઙ્ખારા''તિ આગતન્તિ. **સબ્બઞ્ઞુજિનભાસિતો પન અયં**, ન પચ્ચેકજિનભાસિતો, ઇમસ્સત્થસ્સ દીપનત્થં એતેસં સુત્તાનં વસેન તે ગહિતા. કથં પનેતેન ગહણેનાયમત્થો દીપિતો હોતીતિ તંદસ્સનત્થમાહ "**અભિધમ્મેપિ હિ સુત્તેપિ એકસદિસાવ તન્તિ નિદ્દિટ્ઠા**"તિ. **સબ્બઞ્ઞુભાસિતો**તિ પાકટેન સુત્તન્તેન સદિસત્તા અયમ્પિ સબ્બઞ્ઞુભાસિતોતિ ઞાયતીતિ વુત્તં હોતીતિ.

"**તેરસાપી**"તિ વુત્તં, તત્થ ઞાણવિપ્પયુત્તાનં ન ભાવનામયતા પાકટાતિ "**યથા હી**"તિઆદિમાહ . પથવી પથવીતિઆદિભાવના ચ કસિણપરિકમ્મકરણં મણ્ડલકરણઞ્ચ ભાવનં ભજાપેન્તિ.

દાનવસેન પવત્તા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા **દાનં**. તત્થ બ્યાપારભૂતા આયૂહનચેતના **દાનં આરબ્ભ દાનં અધિકિચ્ચ ઉપ્પજ્જતી**તિ વુચ્ચતિ, એવં ઇતરેસુ. **સોમનસ્સચિત્તેના**તિ અનુમોદનાપવત્તિનિદસ્સનમત્તમેતં દટ્ઠબ્બં. ઉપેક્ખાસહગતેનપિ હિ અનુસ્સરતિ એવાતિ.

અસરિક્ખકમ્પિ સરિક્ખકેન ચતુત્થજ્ઝાનવિપાકેન વેહપ્ફલાદીસુ વિનાપિ અસઞ્ઞેસુ કટત્તારૂપં. રૂપમેવ સફન્દનત્તા "**સઇઞ્જન**"ન્તિ વુત્તં ઇઞ્જનકરનીવરણાદીનં અવિક્ખમ્ભનતો, રૂપતણ્હાસઙ્ખાતસ્સ ઇઞ્જનકસ્સ કારણત્તા વા. તેનેવ રૂપારમ્મણં નિમિત્તારમ્મણઞ્ચ સબ્બમ્પિ ચતુત્થજ્ઝાનં નિપ્પરિયાયેન "**અનિઞ્જન**"ન્તિ ન વુચ્ચતીતિ. મહાતુલાય ધારયમાનો નાળિયા મિનમાનો ચ સમુદાયમેવ ધારેતિ મિનતિ ચ, ન એકેકં ગુઞ્જં, એકેકં તણ્ડુલં વા,

એવં ભગવાપિ અપરિમાણા પઠમકુસલચેતનાયો સમુદાયવસેનેવ ગહેત્વા એકજાતિકત્તા એકમેવ કત્વા દસ્સેતિ. એવં દુતિયાદયોપીતિ.

''કાયદ્વારે પવત્તા''તિ અવત્વા **''આદાનગ્ગહણચોપનં પાપયમાના ઉપ્પન્ના''**તિપિ વત્તું વટ્ટતીતિ વચનવિસેસમત્તમેવ દસ્સેતિ. કાયદ્વારે પવત્તિ એવ હિ આદાનાદિપાપનાતિ. પુરિમેન વા દ્વારસ્સ ઉપલક્ખણભાવો વુત્તો, પચ્છિમેન ચેતનાય સવિઞ્ઞત્તિરૂપસમુટ્ઠાપનં. તત્થ આકડ્ઢિત્વા ગહણં **આદાનં**, સમ્પયુત્તસ્સ ગહણં **ગહણં**, ફન્દનં **ચોપનં**.

એત્થાતિ કાયવચીસઙ્ખારગ્ગહણે, કાયવચીસઞ્ચેતનાગહણે વા. અટ્ઠકથાયં અભિજ્ઝાચેતના ન ગહિતા વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ન હોતીતિ. કસ્મા પન ન હોતિ, નનુ સાપિ કુસલા વિપાકધમ્મા ચાતિ? સચ્ચં, અનુપચ્છિન્નતણ્હાવિજ્જામાને પન સન્તાને સબ્યાપારપ્પવત્તિયા તસ્સા કુસલતા વિપાકધમ્મતા ચ વુત્તા, ન વિપાકુપ્પાદનેન, સા પન વિપાકં ઉપ્પાદયન્તી રૂપાવચરમેવ ઉપ્પાદેય્ય. ન હિ અઞ્ઞભૂમિકં કમ્મં અઞ્ઞભૂમિકં વિપાકં ઉપ્પાદેતીતિ. અત્તના સદિસારમ્મણઞ્ચ તિટ્ઠાનિકં તં ઉપ્પાદેય્ય ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે રૂપાવચરવિપાકસ્સ કમ્મસદિસારમ્મણસ્સેવ વુત્તત્તા, ન ચ રૂપાવચરવિપાકો પરિત્તાદિઆરમ્મણો અત્થિ, અભિઞ્ઞાચેતના ચ પરિત્તાદિઆરમ્મણાવ હોતિ, તસ્મા વિપાકં ન ઉપ્પાદેતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. કસિણેસુ ચ ઉપ્પાદિતસ્સ ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિસ્સ આનિસંસભૂતા અભિઞ્ઞા. યથાહ ''સો એવં સમાહિતે ચિત્તે''તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪-૨૪૫; મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૪-૩૮૬). તસ્મા સમાધિફલસદિસા સા, ન ચ ફલં દેતીતિ દાનસીલાનિસંસો તસ્મિં ભવે પચ્ચયલાભો વિય સાપિ વિપાકં ન ઉપ્પાદેતિ. **યથા ચ અભિઞ્ઞાચેતના, એવં ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ ન હોતી**તિ ઇદં ઉદ્ધચ્ચસહગતે ધમ્મે વિસું ઉદ્ધરિત્વા ''તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૨૫) વુત્તત્તા વિચારેતબ્બં.

અયં પનેત્થ અમતગ્ગપથાનુગતો વિનિચ્છયો – દસ્સનભાવનાનં અભાવેપિ યેસં પુથુજ્જનાનં સેક્ખાનઞ્ચ દસ્સનભાવનાહિ ભવિતબ્બં, તેસં તદુપ્પત્તિકાલે તેહિ પહાતું સક્કુણેય્યા અકુસલા ''દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બા''તિ ચ વુચ્ચન્તિ, પુથુજ્જનાનં પન ભાવનાય અભાવા ભાવનાય પહાતબ્બચિન્તા નત્થિ. તેન તેસં પવત્તમાના તે દસ્સનેન પહાતું અસક્કુણેય્યાપિ ''ભાવનાય પહાતબ્બા''તિ ન વુચ્ચન્તિ. યદિ વુચ્ચેય્યું, દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બાનં કેસઞ્ચિ કેચિ કદાચિ આરમ્મણારમ્મણાધિપતિઉપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પચ્ચયો ભવેય્યું, ન ચ પટ્ઠાને ''દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બાનં કેસઞ્ચિ કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વુત્તા. સેક્ખાનં પન વિજ્જમાના ભાવનાય પહાતું સક્કુણેય્યા ભાવનાય પહાતબ્બા. તેનેવ સેક્ખાનં દસ્સનેન પહાતબ્બા ચત્તત્તા વન્તત્તા મુત્તત્તા પહીનત્તા પટિનિસ્સટ્ઠત્તા ઉક્ખેટિતત્તા સમુક્ખેટિતત્તા અસ્સાદિતબ્બા અભિનન્દિતબ્બા ચ ન હોન્તિ, પહીનતાય એવ સોમનસ્સહેતુભૂતા અવિક્ખેપહેતુભૂતા ચ ન દોમનસ્સં ઉદ્ધચ્ચઞ્ચ ઉપ્પાદેન્તીતિ ન તે તેસં આરમ્મણારમ્મણાધિપતિભાવં પકતૂપનિસ્સયભાવઞ્ચ ગચ્છન્તિ. ન હિ પહીને ઉપનિસ્સાય અરિયો રાગાદિકિલેસે ઉપ્પાદેતિ.

વુત્તઞ્ચ ''સોતાપત્તિમગ્ગેન યે કિલેસા પહીના, તે કિલેસે ન પુનેતિ ન પચ્ચેતિ ન પચ્ચાગચ્છતિ...પે॰... અરહત્તમગ્ગેન...પે॰... ન પચ્ચાગચ્છતી''તિ (મહાનિ॰ ૮૦; ચૂળનિ॰ મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૨૭), ન ચ પુથુજ્જનાનં દસ્સનેન પહાતું સક્કુણેય્યા ઇતરેસં ન કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો હોન્તીતિ સક્કા વત્તું ''દિટ્ઠિં અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ વિચિકિચ્છા ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ. વિચિકિચ્છં આરબ્ભ

વિચિકિચ્છા દિટ્ઠિ ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી''તિ દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાનં ઉદ્ધચ્ચારમ્મણપચ્ચયભાવસ્સ વુત્તત્તા. એત્થ હિ **ઉદ્ધચ્ચન્તિ** ઉદ્ધચ્ચસહગતં ચિત્તુપ્પાદં સન્ધાય વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસે ''દિટ્ઠિં ગરું કત્વા અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં ગરું કત્વા રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતી''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૯) એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં ''ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી''તિ. તસ્મા દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બાનં અતીતાદિભાવેન નવત્તબ્બત્તેપિ યાદિસાનં તાહિ અનુપ્પત્તિધમ્મતા આપાદેતબ્બા, તેસુ પુથુજ્જનેસુ વત્તમાના દસ્સનં અપેક્ખિત્વા તેન પહાતું સક્કુણેય્યા દસ્સનેન પહાતબ્બા, સેક્ખેસુ વત્તમાના ભાવનં અપેક્ખિત્વા તાય પહાતું સક્કુણેય્યા ભાવનાય પહાતબ્બા. તેસુ ભાવનાય પહાતબ્બા સહાયવિરહા વિપાકં ન જનયન્તીતિ ભાવનાય પહાતબ્બચેતનાય નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો ન વુત્તો, અપેક્ખિતબ્બદસ્સનભાવનારહિતાનં પન પુથુજ્જનેસુ ઉપ્પજ્જમાનાનં સકભણ્ડે છન્દરાગાદીનં ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદસ્સ ચ સંયોજનત્તયતદેકટ્ઠકિલેસાનં અનુપચ્છિન્નતાય અપરિક્ખીણસહાયાનં વિપાકુપ્પાદનં ન સક્કા પટિક્ખિપિતુન્તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતધમ્માનં વિપાકો **વિભઙ્ગે** વુત્તોતિ.

યદિ એવં, અપેક્ખિતબ્બદસ્સનભાવનારહિતાનં અકુસલાનં નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બતા આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, અપ્પહાતબ્બાનં ''નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બા''તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૮) વુત્તત્તા, અપ્પહાતબ્બવિરુદ્ધસભાવત્તા ચ અકુસલાનં. એવમ્પિ તેસં ઇમસ્મિં તિકે નવત્તબ્બતા આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે દસ્સિતાનં દ્વાદસઅકુસલચિત્તુપ્પાદાનં દ્વીહિ પદેહિ સઙ્ગહિતત્તા. યથા હિ ધમ્મવસેન સઙ્ખતધમ્મા સબ્બે સઙ્ગહિતાતિ ઉપ્પન્નત્તિકે કાલવસેન અસઙ્ગહિતાપિ અતીતા નવત્તબ્બાતિ ન વુત્તા ચિત્તુપ્પાદરૂપભાવેન ગહિતેસુ નવત્તબ્બસ્સ અભાવા, એવમિધાપિ ચિત્તુપ્પાદભાવેન ગહિતેસુ નવત્તબ્બસ્સ અભાવા નવત્તબ્બતા ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. યત્થ હિ ચિત્તુપ્પાદો કોચિ નિયોગતો નવત્તબ્બો અત્થિ, તત્થ તેસં ચતુત્થો કોટ્ઠાસો અત્થીતિ યથાવુત્તપદેસુ વિય તત્થાપિ ભિન્દિત્વા ભજાપેતબ્બે ચિત્તુપ્પાદે ભિન્દિત્વા ભજાપેતિ ''સિયા નવત્તબ્બા પરિત્તારમ્મણા''તિઆદિના. તદભાવા ઉપ્પન્નત્તિકે ઇધ ચ તથા ન વુત્તા.

અથ વા યથા સપ્પટિઘેહિ સમાનસભાવત્તા રૂપધાતુયં તયો મહાભૂતા ''સપ્પટિઘા''તિ વુત્તા. યથાહ ''અસઞ્ઞસત્તાનં અનિદસ્સનં સપ્પટિઘં એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ દ્વે મહાભૂતા, દ્વે મહાભૂતે પટિચ્ચ એકં મહાભૂત''ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૨૨.૯). એવં પુથુજ્જનાનં પવત્તમાના ભાવનાય પહાતબ્બસમાનસભાવા ''ભાવનાય પહાતબ્બા''તિ વુચ્ચેય્યુન્તિ નત્થિ નવત્તબ્બતાપસઙ્ગો. એવઞ્ચ સતિ પુથુજ્જનાનં પવત્તમાનાપિ ભાવનાય પહાતબ્બા સકભણ્ડે છન્દરાગાદયો પરભણ્ડે છન્દરાગાદીનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, રાગો ચ રાગદિટ્ઠીનં અધિપતિપચ્ચયોતિ અયમત્થો લદ્ધો હોતિ. યથા પન અફોટ્ઠબ્બત્તા રૂપધાતુયં તયો મહાભૂતા ન પરમત્થતો સપ્પટિઘા, એવં અપેક્ખિતબ્બભાવનારહિતા પુથુજ્જનેસુ પવત્તમાના સકભણ્ડે છન્દરાગાદયો ન પરમત્થતો ભાવનાય પહાતબ્બાતિ ભાવનાય પહાતબ્બાનં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયતા ન વુત્તા, ન ચ ''દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વુત્તા. યે હિ દસ્સનેન પહાતબ્બપચ્ચયા કિલેસા, ન તે દસ્સનતો ઉદ્ધં પવત્તન્તિ, દસ્સનેન પહાતબ્બપચ્ચયસ્સપિ પન ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ સહાયવેકલ્લમત્તમેવ દસ્સનેન કતં, ન તસ્સ કોચિ ભાવો દસ્સનેન અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપાદિતોતિ તસ્સ એકન્તભાવનાય પહાતબ્બતા વુત્તા. તસ્મા તસ્સ તાદિસસ્સેવ સતિ સહાયે વિપાકુપ્પાદનવચનં, અસતિ ચ વિપાકાનુપ્પાદનવચનં ન વિરુજ્ઝતીતિ.

સાપિ વિઞ્ઞાણપચ્ચયભાવે યદિ અપનેતબ્બા, કસ્મા ''સમવીસતિ ચેતના''તિ વુત્તન્તિ તસ્સ કારણં દસ્સેન્તો આહ **''અવિજ્જાપચ્ચયા પન સબ્બાપેતા હોન્તી''**તિ. યદિ એવં, અભિજ્ઝાચેતનાય સહ ''એકવીસતી''તિ વત્તબ્બન્તિ? ન, અવચનસ્સ વુત્તકારણત્તા, તં પન ઇતરાવચનસ્સપિ કારણન્તિ સમાનચેતનાવચનકારણવચનેન

યં કારણં અપેક્ખિત્વા એકા વુત્તા, તેન કારણેન ઇતરાયપિ વત્તબ્બતં, યઞ્ચ કારણં અપેક્ખિત્વા ઇતરા ન વુત્તા, તેન કારણેન વુત્તાયપિ અવત્તબ્બતં દસ્સેતિ. આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો ચિત્તસઙ્ખારો એવાતિ ભેદાભાવા પાકટોતિ ન તસ્સ સંયોગો દસ્સિતો.

સુખસઞ્ઞાય ગહેત્વાતિ એતેન તણ્હાપવત્તિં દસ્સેતિ. **તણ્હાપરિક્ખારે**તિ તણ્હાય પરિવારે, તણ્હાય ‘‘સુખં સુભ’’ન્તિઆદિના સઙ્ખતે વા અલઙ્કતેતિ અત્થો. તણ્હા હિ દુક્ખસ્સ સમુદયોતિ અજાનન્તો ‘‘અહો વતાહં કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા ખત્તિયમહાસાલાનં વા સહબ્યતં ઉપપજ્જેય્ય’’ન્તિ સઙ્ખારે પરિક્ખરોતીતિ. અમરણત્થાતિ ગહિતા દુક્કરકિરિયા **અમરતપો**, દેવભાવત્થં તપો વા, દુક્ખત્તા વા મરો મારકો તપો **અમરતપો**. દિટ્ઠે અદિટ્ઠ-સદ્દો વિય મરેસુ અમર-સદ્દો દટ્ઠબ્બો.

જાતિઆદિપપાતદુક્ખજનનતો **મરુપપાતસદિસતા** પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારસ્સ વુત્તા. રમણીયભાવેન ચ અસ્સાદભાવેન ચ ગય્હમાનં પુઞ્ઞફલં **દીપસિખામધુલિત્તસત્થધારાસદિસં**, તદત્થો ચ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો તંનિપાતલેહનસદિસો.

‘‘સુખો ઇમિસ્સા પરિબ્બાજિકાય તરુણાય મુદુકાય લોમસાય બાહાય સમ્ફસ્સો’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૯) સુખસઞ્ઞાય **બાલો વિય ગૂથકીળનં** કિલેસાભિભૂતતાય કોધારતિઅભિભૂતો અસવસો **મરિતુકામો વિય વિસખાદનં** કરણફલક્ખણેસુ જિગુચ્છનીયં દુક્ખઞ્ચ **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ**. લોભસહગતસ્સ વા ગૂથકીળનસદિસતા, દોસસહગતસ્સ વિસખાદનસદિસતા યોજેતબ્બા. કામગુણસમિદ્ધિયા સભયસ્સપિ પિસાચનગરસ્સ સુખવિપલ્લાસહેતુભાવો વિય અરૂપવિપાકાનં નિરન્તરતાય અનુપલક્ખિયમાનઉપ્પાદવયાનં, દીઘસન્તાનતાય અગય્હમાનવિપરિણામાનં, સઙ્ખારવિપરિણામદુક્ખભૂતાનમ્પિ નિચ્ચાદિવિપલ્લાસહેતુભાવોતિ તેસં **પિસાચનગરસદિસતા, તદભિમુખગમનસદિસતા** ચ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારસ્સ યોજેતબ્બા.

તાવાતિ વત્તબ્બન્તરાપેક્ખો નિપાતો, તસ્મા અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયોતિ ઇદં તાવ સિદ્ધં, ઇદં પન અપરં વત્તબ્બન્તિ અત્થો. અવિજ્જાપચ્ચયા પન સબ્બાપેતા હોન્તીતિ વુત્તન્તિ અભિઞ્ઞાચેતનાનં પચ્ચયભાવં દસ્સેતિ. ચેતોપરિયપુબ્બેનિવાસઅનાગતંસઞાણેહિ પરેસં અત્તનો ચ સમોહચિત્તજાનનકાલેતિ યોજેતબ્બા.

અવિજ્જાસમ્મૂળ્હત્તાતિ ભવાદીનવપટિચ્છાદિકાય અવિજ્જાય સમ્મૂળ્હત્તા. **રાગાદીન**ન્તિ રાગદિટ્ઠિવિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચદોમનસ્સાનં અવિજ્જાસમ્પયુત્તરાગાદિઅસ્સાદનકાલેસુ અવિજ્જં આરબ્ભ ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. ગરું કત્વા અસ્સાદનં રાગદિટ્ઠિસમ્પયુત્તાય એવ અવિજ્જાય યોજેતબ્બં, અસ્સાદનઞ્ચ રાગો, તદવિપ્પયુત્તા ચ દિટ્ઠીતિ અસ્સાદનવચનેનેવ યથાવુત્તં અવિજ્જં ગરું કરોન્તી દિટ્ઠિ ચ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. રાગાદીહિ ચ પાળિયં સરૂપેન વુત્તેહિ તંસમ્પયુત્તસઙ્ખારસ્સ અવિજ્જારમ્મણાદિતં દસ્સેતિ. અનવિજ્જારમ્મણસ્સ પઠમજવનસ્સ આરમ્મણાધિપતિઅનન્તરાદિપચ્ચયવચનેસુ અવુત્તસ્સ વુત્તસ્સ ચ સબ્બસ્સ સઙ્ગણ્હનત્થં ‘‘**યં કિઞ્ચી**’’તિ આહ. **વુત્તનયેના**તિ સમતિક્કમભવપત્થનાવસેન વુત્તનયેન.

એકકારણવાદો આપજ્જતીતિ દોસપ્પસઙ્ગો વુત્તો. અનિટ્ઠો હિ એકકારણવાદો સબ્બસ્સ સબ્બકાલે સમ્ભવાપત્તિતો એકસદિસસભાવાપત્તિતો ચ. યસ્મા તીસુ પકારેસુ અવિજ્જમાનેસુ પારિસેસેન ચતુત્થે એવ ચ વિજ્જમાને એકહેતુફલદીપને અત્થો અત્થિ, તસ્મા ન નુપપજ્જતિ.

યથાફસ્સં વેદનાવવત્થાનતોતિ ‘‘સુખવેદનીયં, ભિક્ખવે, ફસ્સં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સુખા વેદના’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૬૨), ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ...પે॰... તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો, ફસ્સપચ્ચયા વેદના’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૪૩) ચ સુખવેદનીયાદિચક્ખુસમ્ફસ્સાદિઅનુરૂપેન સુખવેદનાદિચક્ખુસમ્ફસ્સજાવેદનાદીનં વવત્થાનતો, સમાનેસુ ચક્ખુરૂપાદીસુ ફસ્સવસેન સુખાદિવિપરિયાયાભાવતો, સમાનેસુ ચ રૂપમનસિકારાદીસુ ચક્ખાદિસઙ્ઘટ્ટનવસેન ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિવિપરિયાયાભાવતો, અઞ્ઞપચ્ચયસામઞ્ઞેપિ ફસ્સવસેન સુખાદિચક્ખુસમ્ફસ્સજાદીનં ઓળારિકસુખુમાદિસઙ્કરાભાવતો ચાતિ અત્થો. સુખાદીનં યથાવુત્તસમ્ફસ્સસ્સ અવિપરીતો પચ્ચયભાવો એવ **યથાવેદનં ફસ્સવવત્થાનં**, કારણફલવિસેસેન વા ફલકારણવિસેસનિચ્છયો હોતીતિ ઉભયત્થાપિ નિચ્છયો વવત્થાનન્તિ વુત્તો. **કમ્માદયો**તિ કમ્માહારઉતુઆદયો અપાકટા સેમ્હપટિકારેન રોગવૂપસમતો.

‘‘**અસ્સાદાનુપસ્સિનો તણ્હા પવડ્ઢતી**’’**તિ વચનતો**તિ ‘‘સંયોજનીયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો વિહરતો તણ્હા પવડ્ઢતિ, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનં, ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩-૫૪) ઇમિના સુત્તેન તણ્હાય સઙ્ખારકારણભાવસ્સ વુત્તત્તાતિ અત્થો. પુન તસ્સાપિ અવિજ્જા કારણન્તિ દસ્સનત્થં ‘‘**અવિજ્જાસમુદયા આસવસમુદયોતિ વચનતો**’’તિ આહ. તણ્હા વા ચતુરુપાદાનભૂતા કામભવદિટ્ઠાસવા ચ સઙ્ખારસ્સ કારણન્તિ પાકટાતિ સુત્તદ્વયેનપિ અવિજ્જાય સઙ્ખારકારણભાવમેવ દસ્સેતિ. **અસ્સાદાનુપસ્સિનો**તિ હિ વચનેન આદીનવપટિચ્છાદનકિચ્ચા અવિજ્જા તણ્હાય કારણન્તિ દસ્સિતા હોતીતિ. યસ્મા અવિદ્વા, તસ્મા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિકે અભિસઙ્ખરોતીતિ અવિજ્જાય સઙ્ખારકારણભાવસ્સ **પાકટત્તા** અવિદ્દસુભાવો સઙ્ખારકારણભાવેન વુત્તો ખીણાસવસ્સ સઙ્ખારાભાવતો **અસાધારણત્તા** ચ. પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં સાધારણાનિ વત્થારમ્મણાદીનીતિ પુઞ્ઞભવાદિઆદીનવપટિચ્છાદિકા અવિજ્જા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં અસાધારણં કારણન્તિ વા અત્થો દટ્ઠબ્બો. **ઠાનવિરુદ્ધો**તિ અત્થિતાવિરુદ્ધો. કેચિ પન ‘‘પટિસન્ધિઆદીનિ ઠાનાની’’તિ વદન્તિ, એવં સતિ પુરિમચિત્તં પચ્છિમચિત્તસ્સ ઠાનવિરુદ્ધો પચ્ચયોતિ ન ઇદં એકન્તિકં સિયા. ભવઙ્ગમ્પિ હિ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયો, જવનં જવનસ્સાતિ, ન ચ સિપ્પાદીનં પટિસન્ધિઆદિઠાનં અત્થીતિ ન તં ઇધ અધિપ્પેતં. કમ્મં રૂપસ્સ નમનરુપ્પનવિરોધા સારમ્મણાનારમ્મણવિરોધા ચ **સભાવવિરુદ્ધો પચ્ચયો**, **ખીરાદીનિ દધિઆદીનં** મધુરમ્બિલરસાદિસભાવવિરોધા. અવિજાનનકિચ્ચો **આલોકો** વિજાનનકિચ્ચસ્સ **વિઞ્ઞાણસ્સ**, અમદનકિચ્ચા ચ **ગુળાદયો** મદનકિચ્ચસ્સ **આસવસ્સ**.

ગોલોમાવિલોમાનિ દબ્બાય પચ્ચયો, **દધિઆદીનિ ભૂતિણકસ્સ**. એત્થ ચ **અવી**તિ રત્તા એળકા વુચ્ચન્તિ. વિપાકાયેવ તે ચ ન, તસ્મા દુક્ખવિપાકાયપિ અવિજ્જાય તદવિપાકાનં પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનં પચ્ચયત્તં ન ન યુજ્જતીતિ અત્થો. તદવિપાકત્તેપિ સાવજ્જતાય તદવિરુદ્ધાનં તંસદિસાનઞ્ચ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનમેવ પચ્ચયો, ન ઇતરેસન્તિ એતસ્સ પસઙ્ગસ્સ નિવારણત્થં ‘‘વિરુદ્ધો ચાવિરુદ્ધો ચ, સદિસાસદિસો તથા. ધમ્માનં પચ્ચયો સિદ્ધો’’તિ વુત્તં, તસ્મા તમત્થં પાકટં કરોન્તો ‘‘**ઇતિ અયં અવિજ્જા**’’તિઆદિમાહ.

અચ્છેજ્જસુત્તાવુતાભેજ્જમણીનં વિય પુબ્બાપરિયવવત્થાનં નિયતિ, નિયતિયા, નિયતિ એવ વા સઙ્ગતિ સમાગમો નિયતિસઙ્ગતિ, તાય ભાવેસુ પરિણતા મનુસ્સદેવવિહઙ્ગાદિભાવં પત્તા **નિયતિસઙ્ગતિભાવપરિણતા**. નિયતિયા સઙ્ગતિયા ભાવેન ચ પરિણતા નાનપ્પકારતં પત્તા **નિયતિસઙ્ગતિભાવપરિણતા**તિ ચ અત્થં વદન્તિ. એતેહિ ચ વિકપ્પનેહિ અવિજ્જા અકુસલં ચિત્તં કત્વા પુઞ્ઞાદીસુ યત્થ કત્થચિ પવત્તતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**સો એવં અવિજ્જાયા**’’તિઆદિ.

અપરિણાયકો બાલોતિ અરહત્તમગ્ગસમ્પટિપાદકકલ્યાણમિત્તરહિતોતિ અત્થો. અરહત્તમગ્ગાવસાનં વા ઞાણં સમવિસમં દસ્સેત્વા નિબ્બાનં નયતીતિ પરિણાયકન્તિ વુત્તં, તેન રહિતો **અપરિણાયકો**. **ધમ્મં ઞત્વા**તિ સપ્પુરિસૂપનિસ્સયેન ચતુસચ્ચપ્પકાસકસુત્તાદિધમ્મં ઞત્વા, મગ્ગઞાણેનેવ વા સબ્બધમ્મપવરં નિબ્બાનં ઞત્વા, તંજાનનાયત્તત્તા પન સેસસચ્ચાભિસમયસ્સ સમાનકાલમ્પિ તં પુરિમકાલં વિય કત્વા વુત્તં.

સઙ્ખારપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વિઞ્ઞાણપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૭. યથાવુત્તસઙ્ખારપચ્ચયા ઉપ્પજ્જમાનં તંકમ્મનિબ્બત્તમેવ વિઞ્ઞાણં ભવિતું અરહતીતિ ‘‘**બાત્તિંસ લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ સઙ્ગહિતાનિ હોન્તી**’’તિ આહ. **ધાતુકથાયં** (ધાતુ॰ ૪૬૬) પન વિપ્પયુત્તેનસઙ્ગહિતાસઙ્ગહિતપદનિદ્દેસે –

> ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણેન યે ધમ્મા…પે॰… સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સેન, ફસ્સપચ્ચયા વેદનાય યે ધમ્મા વિપ્પયુત્તા, તે ધમ્મા કતિહિ ખન્ધેહિ…પે॰… સઙ્ગહિતા? તે ધમ્મા અસઙ્ખતં ખન્ધતો ઠપેત્વા એકેન ખન્ધેન એકાદસહાયતનેહિ એકાદસહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતા. કતિહિ અસઙ્ગહિતા? ચતૂહિ ખન્ધેહિ એકેનાયતનેન સત્તહિ ધાતૂહિ અસઙ્ગહિતા’’તિ –

વચનતો સબ્બવિઞ્ઞાણફસ્સવેદનાપરિગ્ગહો કતો. યદિ હિ એત્થ વિઞ્ઞાણફસ્સવેદના સપ્પદેસા સિયું, ‘‘વિપાકા ધમ્મા’’તિ ઇમસ્સ વિય વિસ્સજ્જનં સિયા, તસ્મા તત્થ અભિધમ્મભાજનીયવસેન સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણાદયો ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા ચ અભિધમ્મભાજનીયે ચતુભૂમકકુસલસઙ્ખારો અકુસલસઙ્ખારો ચ વુત્તોતિ સો એવ ધાતુકથાયં ગહિતોતિ દટ્ઠબ્બો. ભવો પન **ધાતુકથાયં** કમ્મુપપત્તિભવવિસેસદસ્સનત્થં ન અભિધમ્મભાજનીયવસેન ગહિતો. એવઞ્ચ કત્વા તત્થ ‘‘ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો’’તિ અનુદ્ધરિત્વા ‘‘કમ્મભવો’’તિઆદિનાવ નયેન ભવો ઉદ્ધટો. **વિપાકઞ્હેત**ન્તિ વિઞ્ઞાણસ્સ વિપાકત્તા સઙ્ખારપચ્ચયત્તં સાધેતિ, તસ્સ પન સાધનત્થં ‘‘ઉપચિતકમ્માભાવે વિપાકાભાવતો’’તિ વુત્તન્તિ તં વિવરન્તો ‘‘**વિપાકઞ્ચા**’’તિઆદિમાહ.

યેભુય્યેન લોભસમ્પયુત્તજવનાવસાનેતિ જવનેન તદારમ્મણનિયમે સોમનસ્સસહગતાનન્તરં સોમનસ્સસહગતતદારમ્મણસ્સ વુત્તત્તા સોમનસ્સસહગતાનેવ સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યસ્મા પન તિહેતુકજવનાવસાને ચ કદાચિ અહેતુકં તદારમ્મણં હોતિ, તસ્મા ‘‘**યેભુય્યેના**’’તિ આહ. **સકિં વા**તિ ‘‘દિરત્તતિરત્તા’’દીસુ વિય વેદિતબ્બં. દ્વિક્ખત્તુમેવ પન ઉપ્પજ્જન્તીતિ વદન્તિ. ‘‘દિરત્તતિરત્ત’’ન્તિ એત્થ પન વા-સદ્દસ્સ અભાવા વચનસિલિટ્ઠતામત્તેન દિરત્તગ્ગહણં કતન્તિ યુજ્જતિ, ‘‘નિરન્તરતિરત્તદસ્સનત્થં વા’’તિ. ઇધ પન વા-સદ્દો વિકપ્પનત્થો વુત્તોતિ સકિં એવ ચ કદાચિ પવત્તિં સન્ધાય ‘‘**સકિં વા**’’તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. તેનેવ હિ સકિં તદારમ્મણપ્પવત્તિયા વિચારેતબ્બતં દસ્સેન્તો ‘‘**ચિત્તપ્પવત્તિગણનાયં પના**’’તિઆદિમાહ. તત્થ **ચિત્તપ્પવત્તિગણનાય**ન્તિ વિપાકકથાયં બલવરૂપાદિકે આરમ્મણે વુત્તં ચિત્તપ્પવત્તિગણનં સન્ધાયાહ. તત્થ હિ દ્વેવ તદારમ્મણુપ્પત્તિવારા આગતા. જવનવિસયાનુભવનઞ્હિ તદારમ્મણં આસન્નભેદે તસ્મિં વિસયે એકચિત્તક્ખણાવસિટ્ઠાયુકે ન ઉપ્પજ્જેય્યાતિ અધિપ્પાયો. **અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા**તિ અકુસલવિપાકસ્સ અપાયપટિસન્ધિ, કામાવચરાદિકુસલવિપાકાનં કામરૂપારૂપસુગતિપટિસન્ધિયો યથાકમ્મં અનુરૂપા.

પટિસન્ધિકથા મહાવિસયાતિ કત્વા પવત્તિમેવ તાવ દસ્સેન્તો "**પવત્તિયં પના**"તિઆદિમાહ. અહેતુકદ્વયાદીનં દ્વારનિયમાનિયમાવચનં ભવઙ્ગભૂતાનં સયમેવ દ્વારત્તા ચુતિપટિસન્ધિભૂતાનઞ્ચ ભવઙ્ગસઙ્ખાતેન અઞ્ઞેન ચ દ્વારેન અનુપ્પત્તિતો નિયતં અનિયતં વા દ્વારં એતેસન્તિ વત્તું અસક્કુણેય્યત્તા. એકસ્સ સત્તસ્સ પવત્તરૂપાવચરવિપાકો પથવીકસિણાદીસુ યસ્મિં આરમ્મણે પવત્તો, તતો અઞ્ઞસ્મિં તસ્સ પવત્તિ નત્થીતિ રૂપાવચરાનં નિયતારમ્મણતા વુત્તા. **તત્રસ્સા**તિ પવત્તિયં બાત્તિંસવિધસ્સ.

ઇન્દ્રિયપ્પવત્તિઆનુભાવતો એવ ચક્ખુસોતદ્વારભેદેન, તસ્સ ચ વિઞ્ઞાણવીથિભેદાયત્તત્તા વીથિભેદેન ચ ભવિતબ્બં, તસ્મિઞ્ચ સતિ ''આવજ્જનાનન્તરં દસ્સનં સવનં વા તદનન્તરં સમ્પટિચ્છન''ન્તિઆદિના ચિત્તનિયમેન ભવિતબ્બં. તથા ચ સતિ સમ્પટિચ્છનસન્તીરણાનમ્પિ ભાવો સિદ્ધો હોતિ, ન ઇન્દ્રિયપ્પવત્તિઆનુભાવેન દસ્સનસવનમત્તસ્સેવ, નાપિ ઇન્દ્રિયાનં એવ દસ્સનસવનકિચ્ચતાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ "**દ્વારવીથિભેદે ચિત્તનિયમતો ચા**"તિ. પઠમકુસલેન ચે તદારમ્મણસ્સ ઉપ્પત્તિ હોતિ, તં પઠમકુસલાનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનં જનકં અનુબન્ધતિ નામ, દુતિયકુસલાદિઅનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનં જનકસદિસં અનુબન્ધતિ નામ, અકુસલાનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનઞ્ચ કામાવચરતાય જનકસદિસન્તિ.

એકાદસ તદારમ્મણચિત્તાનિ...પે॰... તદારમ્મણં ન ગણ્હન્તીતિ તદારમ્મણભાવતાય ''તદારમ્મણ''ન્તિ લદ્ધનામાનિ તદારમ્મણભાવં ન ગણ્હન્તિ, તદારમ્મણભાવેન નપ્પવત્તન્તીતિ અત્થો. અથ વા નામગોત્તં આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં તસ્સ જવનસ્સ આરમ્મણં ન ગણ્હન્તિ, નાલમ્બન્તીતિ અત્થો. **રૂપારૂપધમ્મે**તિ રૂપારૂપાવચરે ધમ્મે. ઇદં પન વત્વા "**અભિઞ્ઞાઞાણં આરબ્ભા**"તિ વિસેસનં પરિત્તાદિઆરમ્મણતાય કામાવચરસદિસેસુ ચેવ તદારમ્મણાનુપ્પત્તિદસ્સનત્થં. મિચ્છત્તનિયતા ધમ્મા મગ્ગો વિય ભાવનાય સિદ્ધા મહાબલા ચાતિ તત્થ જવનેન પવત્તમાનેન સાનુબન્ધનેન ન ભવિતબ્બન્તિ તેસુ તદારમ્મણં પટિક્ખિત્તં. **લોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભા**તિ એતેનેવ સિદ્ધે "**સમ્મત્તનિયતધમ્મેસૂ**"તિ વિસું ઉદ્ધરણં સમ્મત્તમિચ્છત્તનિયતધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખાતિ બલવભાવેન તદારમ્મણસ્સ અવત્થુભાવદસ્સનત્થં.

એવં પવત્તિયં વિઞ્ઞાણપ્પવત્તિં દસ્સેત્વા પટિસન્ધિયં દસ્સેતું "**યં પન વુત્ત**"ન્તિઆદિમાહ. **કેન કત્થા**તિ કેન ચિત્તેન કસ્મિં ભવે. એકૂનવીસતિ પટિસન્ધિયો તેન તેન ચિત્તેન પવત્તમાના પટિસન્ધિક્ખણે રૂપારૂપધમ્માતિ તેન તેન ચિત્તેન સા સા તત્થ તત્થ પટિસન્ધિ હોતીતિ વુત્તા. **તસ્સા**તિ ચિત્તસ્સ.

આગન્ત્વાતિ આગતં વિય હુત્વા. **ગોપકસીવલી**તિ રઞ્ઞો હિતારક્ખે ગોપકકુલે જાતો સીવલિનામકો. કમ્માદિઅનુસ્સરણબ્યાપારરહિતત્તા "**સમ્મૂળ્હકાલકિરિયા**"તિ વુત્તા. અબ્યાપારેનેવ હિ તત્થ કમ્માદિઉપટ્ઠાનં હોતીતિ. ''પિસિયમાનાય મક્ખિકાય પઠમં કાયદ્વારાવજ્જનં ભવઙ્ગં નાવટ્ટેતિ અત્તના ચિન્તિયમાનસ્સ કસ્સચિ અત્થિતાયા''તિ કેચિ કારણં વદન્તિ, તદેતં અકારણં ભવઙ્ગવિસયતો અઞ્ઞસ્સ ચિન્તિયમાનસ્સ અભાવા અઞ્ઞચિત્તપ્પવત્તકાલે ચ ભવઙ્ગાવટ્ટનસ્સેવ અસમ્ભવતો. ઇદં પનેત્થ કારણં સિયા – ''તાનિસ્સ તમ્હિ સમયે ઓલમ્બન્તિ અજ્ઝોલમ્બન્તિ અભિપ્પલમ્બન્તી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૮) વચનતો તીસુ જવનવારેસુ અપ્પવત્તેસ્વેવ કમ્માદિઉપટ્ઠાનેન ભવિતબ્બં. અનેકજવનવારપ્પવત્તિયા હિ અજ્ઝોલમ્બનં અભિપ્પલમ્બનઞ્ચ હોતીતિ. તસ્મા કાયદ્વારાવજ્જનં અનાવટ્ટેત્વા મનોદ્વારાવજ્જનમેવ કમ્માદિઆલમ્બણં પઠમં ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ, તતો ફોટ્ઠબ્બસ્સ બલવત્તા દુતિયવારે કાયવિઞ્ઞાણવીથિ પચ્ચુપ્પન્ને ફોટ્ઠબ્બે પવત્તતિ, તતો પુરિમજવનવારગહિતેસ્વેવ કમ્માદીસુ કમેન મનોદ્વારજવનં જવિત્વા મૂલભવઙ્ગસઙ્ખાતં આગન્તુકભવઙ્ગસઙ્ખાતં વા તદારમ્મણં ભવઙ્ગં ઓતરતિ,

તદારમ્મણાભાવે વા ભવઙ્ગમેવ. **એતસ્મિં ઠાને કાલં કરોતી**તિ તદારમ્મણાનન્તરેન ચુતિચિત્તેન, તદારમ્મણાભાવે વા ભવઙ્ગસઙ્ખાતેનેવ ચુતિચિત્તેન ચવતીતિ અત્થો. ભવઙ્ગમેવ હિ ચુતિચિત્તં હુત્વા પવત્તતીતિ ચુતિચિત્તં ઇધ ''ભવઙ્ગ''ન્તિ વુત્તન્તિ. મનોદ્વારવિસયો લહુકોતિ લહુકપચ્ચુપટ્ઠાનં સન્ધાય વુત્તં ''**અરૂપધમ્માનં...પે॰... લહુકો**''તિ. અરૂપધમ્મસ્સ હિ મનોદ્વારસ્સ વિસયો લહુકપચ્ચુપટ્ઠાનોતિ. બલવતિ ચ રૂપધમ્મસ્સ કાયદ્વારસ્સ વિસયે અપ્પવત્તિત્વા મનોદ્વારવિસયે કમ્માદિમ્હિ પઠમં ચિત્તપ્પવત્તિદસ્સનેન અરૂપધમ્માનં વિસયસ્સ લહુકતા દીપિતાતિ. રૂપાનં વિસયાભાવેપિ વા ''અરૂપધમ્માન''ન્તિ વચનં યેસં વિસયો અત્થિ, તંદસ્સનત્થમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. તેન લહુકમ્માદીસુ ચિત્તપ્પવત્તિતો લહુગહણીયતા વિસયસ્સ લહુકતા.

કમ્માદીનં ભૂમિચિત્તુપાદાદિવસેન વિત્થારતો અનન્તો પભેદોતિ ''**સઙ્ખેપતો**''તિ આહ.

અવિજ્જાતણ્હાદિકિલેસેસુ અનુપચ્છિન્નેસ્વેવ કમ્માદિનો ઉપટ્ઠાનં, તદારબ્ભ ચિત્તસન્તાનસ્સ ભવન્તરનિન્નપોણપબ્ભારતા હોતીતિ આહ ''**અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવિનામિત**''ન્તિ. સન્તાને હિ વિનામિતે તદેકદેસભૂતં પટિસન્ધિચિત્તઞ્ચ વિનામિતમેવ હોતિ, ન ચ એકદેસવિનામિતભાવેન વિના સન્તાનવિનામિતતા અત્થીતિ. સબ્બત્થ પન ''દુગ્ગતિપટિસન્ધિનિન્નાય ચુતિયા પુરિમજવનાનિ અકુસલાનિ, ઇતરાય ચ કુસલાની''તિ નિચ્છિનન્તિ. ''નિમિત્તસ્સાદગધિતં વા, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણં તિટ્ઠમાનં તિટ્ઠતિ અનુબ્યઞ્જનસ્સાદગધિતં વા. તસ્મિં ચે સમયે કાલં કરોતિ, ઠાનમેતં વિજ્જતિ, યં દ્વિન્નં ગતીનં અઞ્ઞતરં ગતિં ઉપપજ્જેય્ય નિરયં વા તિરચ્છાનયોનિં વા''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૫) વુત્તં. તસ્મા આસન્નં અકુસલં દુગ્ગતિયં, કુસલઞ્ચ સુગતિયં પટિસન્ધિયા ઉપનિસ્સયો હોતીતિ.

રાગાદિહેતુભૂતં હીનમારમ્મણન્તિ અકુસલવિપાકસ્સ આરમ્મણં ભવિતું યુત્તં અનિટ્ઠારમ્મણં આહ. તમ્પિ હિ સઙ્કપ્પવસેન રાગસ્સપિ હેતુ હોતીતિ. અકુસલવિપાકજનકકમ્મસહજાતાનં વા તંસદિસાસન્નચુતિજવનચેતનાસહજાતાનઞ્ચ રાગાદીનં હેતુભાવો એવ હીનતા. તઞ્હિ પચ્છાનુતાપજનકકમ્માનમારમ્મણં કમ્મવસેન અનિટ્ઠં અકુસલવિપાકસ્સ આરમ્મણં ભવેય્ય, અઞ્ઞથા ચ ઇટ્ઠારમ્મણે પવત્તસ્સ અકુસલકમ્મસ્સ વિપાકો કમ્મનિમિત્તારમ્મણો ન ભવેય્ય. ન હિ અકુસલવિપાકો ઇટ્ઠારમ્મણો ભવિતુમરહતીતિ. પઞ્ચદ્વારે ચ આપાથમાગચ્છન્તં પચ્ચુપ્પન્નં કમ્મનિમિત્તં આસન્નકતકમ્મારમ્મણસન્તતિયં ઉપ્પન્નં તંસદિસઞ્ચ દટ્ઠબ્બં, અઞ્ઞથા તદેવ પટિસન્ધિઆરમ્મણૂપટ્ઠાપકં તદેવ ચ પટિસન્ધિજનકં ભવેય્ય, ન ચ પટિસન્ધિયા ઉપચારભૂતાનિ વિય ''એતસ્મિં તયા પવત્તિતબ્બ''ન્તિ પટિસન્ધિયા આરમ્મણં અનુપાદેન્તાનિ વિય ચ પવત્તાનિ ચુતિઆસન્નાનિ જવનાનિ પટિસન્ધિજનકાનિ ભવેય્યું. ''કતત્તા ઉપચિતત્તા''તિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) હિ વુત્તં. તદા ચ તંસમાનવીથિયં વિય પવત્તમાનાનિ કથં કતૂપચિતાનિ સિયું, ન ચ અસ્સાદિતાનિ તદા, ન ચ લોકિયાનિ લોકુત્તરાનિ વિય સમાનવીથિફલાનિ હોન્તિ.

> ''પુબ્બે વાસ્સ તં કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં, પચ્છા વાસ્સ તં કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં, મરણકાલે વાસ્સ હોતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ સમત્તા સમાદિન્ના, તેન સો કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં નિરયં ઉપપજ્જતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૩) –

આદિના સુત્તે મરણકાલે સમત્તાય સમાદિન્નાય મિચ્છાદિટ્ઠિયા સમ્માદિટ્ઠિયા ચ સહજાતચેતનાય પટિસન્ધિદાનં વુત્તં, ન ચ દુબ્બલેહિ પઞ્ચદ્વારિકજવનેહિ મિચ્છાદિટ્ઠિ સમ્માદિટ્ઠિ વા સમત્તા હોતિ સમાદિન્ના. વક્ખતિ ચ –

‘‘સબ્બમ્પિ હેતં કુસલાકુસલધમ્મપટિવિજાનનાદિચવનપરિયોસાનં કિચ્ચં મનોદ્વારિકચિત્તેનેવ હોતિ, ન પઞ્ચદ્વારિકેનાતિ સબ્બસ્સપેતસ્સ કિચ્ચસ્સ કરણે સહજવનકાનિ વીથિચિત્તાનિ પટિક્ખિત્તાની’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬૬).

તત્થ હિ ‘‘ન કિઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતીતિ ‘મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા’તિ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) એવં વુત્તં એકમ્પિ કુસલં વા અકુસલં વા ન પટિવિજાનાતી’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬૬) ચ વુત્તં. યેસં પટિવિભાવનપ્પવત્તિયા સુખં વા દુક્ખં વા અન્વેતિ, તેસં સા પવત્તિ પઞ્ચદ્વારે પટિક્ખિત્તા, કુસલાકુસલકમ્મસમાદાનઞ્ચ તાદિસમેવાતિ. તદારમ્મણાનન્તરં પન ચવનં, તદનન્તરા ચ ઉપપત્તિ મનોદ્વારિકા એવ હોતિ, ન સહજવનકવીથિચિત્તે પરિયાપન્નાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન ઇધ પઞ્ચદ્વારિકતદારમ્મણાનન્તરં ચુતિ, તદનન્તરં પટિસન્ધિ ચ વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. તત્થ અવસેસપઞ્ચચિત્તક્ખણાયુકે રૂપાદિમ્હિ ઉપ્પન્નં પટિસન્ધિં સન્ધાયેવ ‘‘પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં ઉપપત્તિચિત્તં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ, અવસેસેકચિત્તક્ખણાયુકે ચ ઉપ્પન્નં સન્ધાય ‘‘પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં ઉપપત્તિચિત્તં અતીતારમ્મણસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૨૮) વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

સુદ્ધાય વાતિ મહગ્ગતકમ્મનિમિત્તારમ્મણાય જવનવીથિયા તદારમ્મણરહિતાયાતિ અત્થો. સા પન જવનવીથિ મહગ્ગતવિપાકસ્સ ઉપચારો વિય દટ્ઠબ્બા. કેચિ પન તં વીથિં મહગ્ગતાવસાનં વદન્તિ. અતીતારમ્મણા એકાદસવિધા, નવત્તબ્બારમ્મણા સત્તવિધા.

એતેનાનુસારેન આરુપ્પચુતિયાપિ અનન્તરા પટિસન્ધિ વેદિતબ્બાતિ ઇદં કસ્મા વુત્તં, નનુ ‘‘પથવીકસિણજ્ઝાનાદિવસેન પટિલદ્ધમહગ્ગતસુગતિયં ઠિતસ્સા’’તિ એવમાદિકે એવ નયે અયમ્પિ પટિસન્ધિ અવરુદ્ધાતિ? ન, તત્થ રૂપાવચરચુતિઅનન્તરાય એવ પટિસન્ધિયા વુત્તત્તા. તત્થ હિ ‘‘પથવીકસિણાદિકં વા નિમિત્તં મહગ્ગતચિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. ચક્ખુસોતાનં વા’’તિઆદિકેન રૂપાવચરચુતિયા એવ અનન્તરા પટિસન્ધિ વુત્તાતિ વિઞ્ઞાયતિ. અથાપિ યથાસમ્ભવયોજનાય અયમ્પિ પટિસન્ધિ તત્થેવ અવરુદ્ધા, અરૂપાવચરચુતિઅનન્તરા પન રૂપાવચરપટિસન્ધિ નત્થિ, અરૂપાવચરે ચ ઉપરૂપરિચુતિયા હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા પટિસન્ધીતિ ચતુત્થારુપ્પચુતિયા નવત્તબ્બારમ્મણા પટિસન્ધિ નત્થિ. તેન તતો તત્થેવ અતીતારમ્મણા કામાવચરે ચ અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ ઇતરાહિ ચ યથાસમ્ભવં અતીતનવત્તબ્બારમ્મણા આરુપ્પપટિસન્ધિ, અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા ચ કામાવચરપટિસન્ધિ યોજેતબ્બાતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં વિસું ઉદ્ધરણં કતં.

એવં આરમ્મણવસેન એકવિધાય કામાવચરસુગતિચુતિયા દુવિધા દુગ્ગતિપટિસન્ધિ, દુગ્ગતિચુતિયા દુવિધા સુગતિપટિસન્ધિ, કામાવચરસુગતિચુતિયા દ્વિએકદ્વિપ્પકારાનં કામરૂપારુપ્પાનં વસેન પઞ્ચવિધા સુગતિપટિસન્ધિ, રૂપાવચરચુતિયા ચ તથેવ પઞ્ચવિધા, દુવિધાય આરુપ્પચુતિયા પચ્ચેકં દ્વિન્નં દ્વિન્નં કામારુપ્પાનં વસેન અટ્ઠવિધા ચ પટિસન્ધિ દસ્સિતા, દુગ્ગતિચુતિયા પન એકવિધાય દુગ્ગતિપટિસન્ધિ દુવિધા ન દસ્સિતા, તં દસ્સેતું ‘‘**દુગ્ગતિયં ઠિતસ્સ પના**’’તિઆદિમાહ. યથાવુત્તા પન –

દ્વિદ્વિપઞ્ચપ્પકારા ચ, પઞ્ચાટ્ઠદુવિધાપિ ચ;
ચતુવીસતિ સબ્બાપિ, તા હોન્તિ પટિસન્ધિયો.

''કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૪૩૧, ૪૫૫, ૪૯૮) નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો દસ્સિતપ્પકારોતિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયભાવમેવ દસ્સેન્તો ''**વુત્તઞ્હેત**''ન્તિઆદિમાહ.

આદિના સહાતિઆદિના વિમિસ્સવિઞ્ઞાણેન સહ. **ઓમતો દ્વે વા તયો વા દસકા ઉપ્પજ્જન્તી**તિ ગબ્ભસેય્યકાનં વસેન વુત્તં. અઞ્ઞત્થ હિ અનેકે કલાપા સહ ઉપ્પજ્જન્તિ. બ્રહ્મત્તભાવેપિ હિ અનેકગાવુતપ્પમાણે અનેકે કલાપા સહુપ્પજ્જન્તીતિ તિંસતો અધિકાનેવ રૂપાનિ હોન્તિ ગન્ધરસાહારાનં પટિક્ખિત્તત્તા ચક્ખુસોતવત્થુસત્તકજીવિતછક્કભાવેપિ તેસં બહુત્તા. **અટ્ઠકથાયં** પન તત્થપિ ચક્ખુસોતવત્થુદસકાનં જીવિતનવકસ્સ ચ ઉપ્પત્તિ વુત્તા, **પાળિયં** પન ''રૂપધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે ઠપેત્વા અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, પઞ્ચ ધાતુયો પાતુભવન્તી''તિ વુત્તં, તથા ''રૂપધાતુયા છ આયતનાનિ નવ ધાતુયો''તિ સબ્બસઙ્ગહવસેન તત્થ વિજ્જમાનાયતનધાતુયો દસ્સેતું વુત્તં. **કથાવત્થુમ્હિ** ચ ઘાનાયતનાદીનં વિય ગન્ધાયતનાદીનઞ્ચ તત્થ ભાવો પટિક્ખિત્તો ''અત્થિ તત્થ ઘાનાયતનન્તિ? આમન્તા, અત્થિ તત્થ ગન્ધાયતનન્તિ? ન હેવં વત્તબ્બે''તિઆદિના (કથા॰ ૫૧૯), ન ચ અફોટ્ઠબ્બાયતનાનં પથવીધાતુઆદીનં વિય અગન્ધરસાયતનાનં ગન્ધરસાનં તત્થ ભાવો સક્કા વત્તું કુસિતું અસક્કુણેય્યતાવિનિમુત્તસ્સ પથવીઆદિસભાવસ્સ વિય ગન્ધરસભાવવિનિમુત્તસ્સ ગન્ધરસસભાવસ્સ અભાવા.

યદિ ચ ઘાનસમ્ફસ્સાદીનં કારણભાવો નત્થીતિ આયતનાનીતિ તેન વુચ્ચેય્યું, ધાતુ-સદ્દો પન નિસ્સત્તનિજ્જીવવાચકોતિ ગન્ધધાતુરસધાતૂતિ અવચને નત્થિ કારણં, ધમ્મભાવો ચ તેસં એકન્તેન ઇચ્છિતબ્બો સભાવધારણાદિલક્ખણતો અઞ્ઞસ્સ અભાવા, ધમ્માનઞ્ચ આયતનભાવો એકન્તતો **યમકે** (યમ॰ ૧. આયતનયમક.૧૩) વુત્તો ''ધમ્મો આયતનન્તિ? આમન્તા''તિ. તસ્મા તેસં ગન્ધરસાયતનભાવાભાવેપિ કોચિ આયતનસભાવો વત્તબ્બો. યદિ ચ ફોટ્ઠબ્બભાવતો અઞ્ઞો પથવીધાતુઆદિભાવો વિય ગન્ધરસભાવતો અઞ્ઞો તેસં કોચિ સભાવો સિયા, તેસં ધમ્માયતને સઙ્ગહો. ગન્ધરસભાવે પન આયતનભાવે ચ સતિ ગન્ધો ચ સો આયતનઞ્ચ ગન્ધાયતનં, રસો ચ સો આયતનઞ્ચ રસાયતનન્તિ ઇદમાપન્નમેવાતિ ગન્ધરસાયતનભાવો ચ ન સક્કા નિવારેતું, ''તયો આહારા''તિ (વિભ॰ ૯૯૩) ચ વચનતો કબળીકારાહારસ્સ તત્થ અભાવો વિઞ્ઞાયતિ. તસ્મા યથા પાળિયા અવિરોધો હોતિ, તથા રૂપગણના કાતબ્બા. એવઞ્હિ ધમ્મતા ન વિલોમિતા હોતીતિ.

જાતિઉણ્ણાયાતિ ગબ્ભં ફાલેત્વા ગહિતઉણ્ણાયાતિપિ વદન્તિ. **સમ્ભવભેદો**તિ અત્થિતાભેદો. નિજ્ઝામતણ્હિકા કિર નિચ્ચં દુક્ખાતુરતાય કામં સેવિત્વા ગબ્ભં ન ગણ્હન્તિ.

રૂપીબ્રહ્મેસુ તાવ ઓપપાતિકયોનિકેસૂતિ ઓપપાતિકયોનિકેહિ રૂપીબ્રહ્મે નિદ્ધારેતિ. ''સંસેદજોપપાતીસુ અવકંસતો તિંસા''તિ એતં વિવરન્તો આહ ''**અવકંસતો પના**''તિઆદિ, તં પનેતં પાળિયા ન સમેતિ. ન હિ પાળિયં કામાવચરાનં સંસેદજોપપાતિકાનં અઘાનકાનં ઉપપત્તિ વુત્તા. **ધમ્મહદયવિભઙ્ગે** (વિભ॰ ૧૦૦૭) હિ –

> ''કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, કસ્સચિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ અપરાનિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ નવાયતનાનિ, કસ્સચિ સત્તાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ –

વુત્તં, ન વુત્તં ''અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ. તથા ''દસાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ તિક્ખત્તું વત્તબ્બં સિયા, અઘાનકઉપપત્તિયા વિજ્જમાનાય તિક્ખત્તુઞ્ચ ''નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ, ન ચ તં વુત્તં. એવં ધાતુપાતુભાવાદિપઞ્હેસુ યમકેપિ ઘાનજિવ્હાકાયાનં સહચારિતા વુત્તાતિ.

ચુતિપટિસન્ધીનં ખન્ધાદીહિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સમાનતા **અભેદો**, અસમાનતા **ભેદો**. નયમુખમત્તં દસ્સેત્વા વુત્તં અવુત્તઞ્ચ સબ્બં સઙ્ગણ્હિત્વા આહ "**અયં તાવ અરૂપભૂમીસુયેવ નયો**"તિ. રૂપારૂપાવચરાનં ઉપચારસ્સ બલવતાય તતો ચવિત્વા દુગ્ગતિયં ઉપપત્તિ નત્થીતિ "**એકચ્ચસુગતિચુતિયા**"તિ આહ. **એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધી**તિ એત્થ **એકચ્ચ**ગ્ગહણસ્સ પયોજનં મગ્ગિતબ્બં. અયં પનેત્થાધિપ્પાયો સિયા – નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીસુ વુત્તા એકચ્ચે વિનિપાતિકા તિહેતુકાદિપટિસન્ધિકા, તેસં તં પટિસન્ધિં વિનિપાતભાવેન દુગ્ગતિપટિસન્ધીતિ ગહેત્વા સબ્બસુગતિચુતિયાવ સા પટિસન્ધિ હોતિ, ન એકચ્ચસુગતિચુતિયા એવાતિ તંનિવત્તનત્થં એકચ્ચદુગ્ગતિગ્ગહણં કતં. અપાયપટિસન્ધિ એવ હિ એકચ્ચસુગતિચુતિયા હોતિ, ન સબ્બસુગતિચુતિયા. અથ વા દુગ્ગતિપટિસન્ધિ દુવિધા એકચ્ચસુગતિચુતિયા અનન્તરા દુગ્ગતિચુતિયા ચાતિ. તત્થ પચ્છિમં વજ્જેત્વા પુરિમં એવ ગણ્હિતું આહ "**એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધી**"તિ. **અહેતુકચુતિયા સહેતુકપટિસન્ધી**તિ દુહેતુકા તિહેતુકા ચ યોજેતબ્બા. મણ્ડૂકદેવપુત્તાદીનં વિય હિ અહેતુકચુતિયા તિહેતુકપટિસન્ધિપિ હોતીતિ.

તસ્સ તસ્સ વિપરીતતો ચ યથાયોગં યોજેતબ્બન્તિ "એકચ્ચસુગતિચુતિયા એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધી"તિઆદીસુ ભેદવિસેસેસુ "એકચ્ચદુગ્ગતિચુતિયા એકચ્ચસુગતિપટિસન્ધી"તિઆદિના યં યં યુજ્જતિ, તં તં યોજેતબ્બન્તિ અત્થો. યુજ્જમાનમત્તાપેક્ખનવસેન નપુંસકનિદ્દેસો કતો, યોજેતબ્બન્તિ વા ભાવત્થો દટ્ઠબ્બો. અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાય મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણાતિઆદીસુ પન વિપરીતયોજના ન કાતબ્બા. ન હિ મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણાય ચુતિયા અરૂપભૂમીસુ અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણા પટિસન્ધિ અત્થિ. ચતુક્ખન્ધાય અરૂપચુતિયા પઞ્ચક્ખન્ધા કામાવચરપટિસન્ધીતિ એતસ્સ વિપરિયાયો સયમેવ યોજિતો. અતીતારમ્મણચુતિયા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધીતિ એતસ્સ ચ વિપરિયાયો નત્થિ એવાતિ. ભેદવિસેસો એવ ચ એવં વિત્થારેન દસ્સિતો, અભેદવિસેસો પન એકેકસ્મિં ભેદે તત્થ તત્થેવ ચુતિપટિસન્ધિયોજનાવસેન યોજેતબ્બો "પઞ્ચક્ખન્ધાય કામાવચરાય પઞ્ચક્ખન્ધા કામાવચરા...પે॰... અવિતક્કઅવિચારાય અવિતક્કઅવિચારા"તિ, ચતુક્ખન્ધાય પન ચતુક્ખન્ધા સયમેવ યોજિતા. એતેનેવ નયેન સક્કા ઞાતુન્તિ પઞ્ચક્ખન્ધાદીસુ અભેદવિસેસો ન દસ્સિતોતિ. **તતો હેતું વિના**તિ તત્થ હેતું વિના.

અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસન્ધીનં બન્ધનાનિ **અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસન્ધિબન્ધનાનિ**, તેસં **છેદકાનં**. **નિરુદ્ધેસુ ચક્ખાદીસૂ**તિ અતિમન્દભાવૂપગમનં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. પઞ્ચદ્વારિકવિઞ્ઞાણાનન્તરમ્પિ હિ પુબ્બે ચુતિ દસ્સિતા. **યમકે** ચ (યમ॰ ૧.આયતનયમક.૧૨૦) –

> "યસ્સ ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ મનાયતનં નિરુજ્ઝતીતિ? આમન્તા. યસ્સ વા પન મનાયતનં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતીતિ? સચિત્તકાનં અચક્ખુકાનં ચવન્તાનં તેસં મનાયતનં નિરુજ્ઝતિ, નો ચ તેસં ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતિ. સચક્ખુકાનં ચવન્તાનં તેસં મનાયતનઞ્ચ નિરુજ્ઝતિ, ચક્ખાયતનઞ્ચ નિરુજ્ઝતી"તિ –

આદિના ચક્ખાયતનાદીનં ચુતિચિત્તેન સહ નિરોધો વુત્તોતિ. લદ્ધો અવસેસો અવિજ્જાદિકો વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો એતેનાતિ **લદ્ધાવસેસપચ્ચયો**, સઙ્ખારો. અવિજ્જાપટિચ્છાદિતાદીનવે તસ્મિં કમ્માદિવિસયે પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણભાવેન ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતે તણ્હાય અપ્પહીનત્તા એવ પુરિમુપ્પન્નાય ચ સન્તતિયા પરિણતત્તા પટિસન્ધિટ્ઠાનાભિમુખં વિઞ્ઞાણં નિન્નપોણપબ્ભારં હુત્વા પવત્તતીતિ આહ "**તણ્હા નામેતી**"તિ. **સહજાતસઙ્ખારા**તિ

ચુતિઆસન્નજવનવિઞ્ઞાણસહજાતચેતના, સબ્બેપિ વા ફસ્સાદયો. તસ્મિં પટિસન્ધિટ્ઠાને કમ્માદિવિસયે વિઞ્ઞાણં **ખિપન્તિ**, ખિપન્તા વિય તસ્મિં વિસયે પટિસન્ધિવસેન વિઞ્ઞાણપતિટ્ઠાનસ્સ હેતુભાવેન પવત્તન્તીતિ અત્થો.

તન્તિ તં વિઞ્ઞાણં, ચુતિપટિસન્ધિતદાસન્નવિઞ્ઞાણાનં સન્તતિવસેન વિઞ્ઞાણન્તિ ઉપનીતેકત્તં. **તણ્હાય નામિયમાનં...પે॰... પવત્તતી**તિ નમનખિપનપુરિમનિસ્સયજહનાપરનિસ્સયસ્સાદનનિસ્સયરહિતપવત્તનાનિ સન્તતિવસેન તસ્સેવેકસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ હોન્તિ, ન અઞ્ઞસ્સાતિ દસ્સેતિ. **સન્તતિવસેના**તિ ચ વદન્તો ''તદેવિદં વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતિ અનઞ્ઞ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૯૬) ઇદઞ્ચ મિચ્છાગાહં પટિક્ખિપતિ. સતિ હિ નાનત્તનયે સન્તતિવસેન એકત્તનયો હોતીતિ. ઓરિમતીરરુક્ખવિનિબદ્ધરજ્જુ વિય પુરિમભવત્તભાવવિનિબન્ધં કમ્માદિઆરમ્મણં દટ્ઠબ્બં, પુરિસો વિય વિઞ્ઞાણં, તસ્સ માતિકાતિક્કમનિચ્છા વિય તણ્હા, અતિક્કમનપયોગો વિય ખિપનકસઙ્ખારા. યથા ચ સો પુરિસો પરતીરે પતિટ્ઠહમાનો પરતીરરુક્ખવિનિબદ્ધં કિઞ્ચિ અસ્સાદયમાનો અનસ્સાદયમાનો વા કેવલં પથવિયં સબલપયોગેહેવ પતિટ્ઠાતિ, એવમિદમ્પિ ભવન્તરત્તભાવવિનિબદ્ધં હદયવત્થુનિસ્સયં પઞ્ચવોકારભવે અસ્સાદયમાનં ચતુવોકારભવે અનસ્સાદયમાનં વા કેવલં આરમ્મણસમ્પયુત્તકમ્મેહેવ પવત્તતિ. તત્થ **અસ્સાદયમાન**ન્તિ પાપુણન્તં, પટિલભમાનન્તિ અત્થો.

ભવન્તરાદિપટિસન્ધાનતોતિ ભવન્તરસ્સ આદિસમ્બન્ધનતો, ભવન્તરાદયો વા ભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસન્તરા, તેસં પટિસન્ધાનતોતિ અત્થો. **કમ્મ**ન્તિ પટિસન્ધિજનકં કમ્મં. **સઙ્ખારા**તિ ચુતિઆસન્નજવનવિઞ્ઞાણસહગતા ખિપનકસઙ્ખારા.

સદ્દાદિહેતુકાતિ એત્થ પટિઘોસો સદ્દહેતુકો, પદીપો પદીપન્તરાદિહેતુકો, મુદ્દા લઞ્છનહેતુકા, છાયા આદાસાદિગતમુખાદિહેતુકા. **અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વા હોન્તી**તિ સદ્દાદિપચ્ચયદેસં અગન્ત્વા સદ્દાદિહેતુકા હોન્તિ તતો પુબ્બે અભાવા, એવમિદમ્પિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં ન હેતુદેસં ગન્ત્વા તંહેતુકં હોતિ તતો પુબ્બે અભાવા, તસ્મા ન ઇદં હેતુદેસતો પુરિમભવતો આગતં પટિઘોસાદયો વિય સદ્દાદિદેસતો, નાપિ તત્થ હેતુના વિના ઉપ્પન્નં સદ્દાદીહિ વિના પટિઘોસાદયો વિયાતિ અત્થો. અથ વા **અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વા હોન્તી**તિ પુબ્બે પચ્ચયદેસે સન્નિહિતા હુત્વા તતો અઞ્ઞત્ર ગન્ત્વા તપ્પચ્ચયા ન હોન્તિ ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે અભાવા, નાપિ સદ્દાદિપચ્ચયા ન હોન્તિ, એવમિદમ્પીતિ વુત્તનયેન યોજેતબ્બં. **એસ નયો**તિ બીજઙ્કુરાદીસુ સબ્બહેતુહેતુસમુપ્પન્નેસુ યથાસમ્ભવં યોજના કાતબ્બાતિ દસ્સેતિ. ઇધાપિ હિ હેતુહેતુસમુપ્પન્નવિઞ્ઞાણાનં એકન્તમેકત્તે સતિ ન મનુસ્સગતિકો દેવગતિભૂતો સિયા, એકન્તનાનત્તે ન કમ્મવતો ફલં સિયા. તતો ''રત્તસ્સ બીજં, રત્તસ્સ ફલ''ન્તિઆદિકસ્સ વિય ''ભૂતપુબ્બાહં, ભન્તે, રોહિતસ્સો નામ ઇસી''તિઆદિકસ્સ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૦૭) વોહારસ્સ લોપો સિયા, તસ્મા એત્થ સન્તાનબન્ધે સતિ હેતુહેતુસમુપ્પન્નેસુ ન એકન્તમેવ એકતા વા નાનતા વા ઉપગન્તબ્બા. એત્થ ચ એકન્તએકતાપટિસેધેન ''સયંકતં સુખં દુક્ખ''ન્તિ ઇમં દિટ્ઠિં નિવારેતિ, એકન્તનાનતાપટિસેધેન ''પરંકતં સુખં દુક્ખ''ન્તિ, હેતુહેતુસમુપ્પન્નભાવવચનેન ''અધિચ્ચસમુપ્પન્ન''ન્તિ. **એત્થા**તિ એકસન્તાને.

ચતુમધુરઅલત્તકરસાદિભાવના અમ્બમાતુલુઙ્ગાદિબીજાનં **અભિસઙ્ખારો**. એત્થ બીજં વિય કમ્મવા સત્તો, અભિસઙ્ખારો વિય કમ્મં, બીજસ્સ અઙ્કુરાદિપ્પબન્ધો વિય સત્તસ્સ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણાદિપ્પબન્ધો, તત્થુપ્પન્નસ્સ મધુરસ્સ રત્તકેસરસ્સ વા ફલસ્સ વા તસ્સેવ બીજસ્સ, તતો એવ ચ અભિસઙ્ખારતો ભાવો વિય કમ્મકારકસ્સેવ સત્તસ્સ, તંકમ્મતો એવ ચ ફલસ્સ ભાવો વેદિતબ્બો. બાલસરીરે કતં વિજ્જાપરિયાપુણનં સિપ્પસિક્ખનં ઓસધપ્પયોગો ચ ન વુડ્ઢસરીરં ગચ્છન્તિ. અથ ચ તંનિમિત્તં વિજ્જાપાટવં સિપ્પજાનનં અનામયતા ચ વુડ્ઢસરીરે

હોતિ, ન ચ તં અઞ્ઞસ્સ હોતિ તંસન્તતિપરિયાપન્ને એવ વુટ્ઠસરીરે ઉપ્પજ્જનતો, ન ચ યથાપયુત્તેન વિજ્જાપરિયાપુણનાદિના વિના અઞ્ઞતો હોતિ તદભાવે અભાવતો. એવમિધાપિ સન્તાને યં ફલં, એતં નાઞ્ઞસ્સ, ન ચ અઞ્ઞતોતિ યોજેતબ્બં. **ન અઞ્ઞતો**તિ એતેન ચ સઙ્ખારાભાવે ફલાભાવમેવ દસ્સેતિ, નાઞ્ઞપચ્ચયનિવારણં કરોતિ.

યમ્પિ વુત્તં, તત્થ વદામાતિ વચનસેસો. તત્થ વા ઉપભુઞ્જકે અસતિ સિદ્ધા ભુઞ્જકસમ્મુતીતિ સમ્બન્ધો. ફલતીતિ સમ્મુતિ **ફલતિસમ્મુતિ**.

એવં સન્તેપીતિ અસઙ્કન્તિપાતુભાવે, તત્થ ચ યથાવુત્તદોસપરિહરણે સતિ સિદ્ધેતિ અત્થો. **પવત્તિતો પુબ્બે**તિ કમ્માયૂહનક્ખણતો પુબ્બે. **પચ્છા ચા**તિ વિપચ્ચનપવત્તિતો પચ્છા ચ. અવિપક્કવિપાકા કતત્તા યે પચ્ચયા, વિપક્કવિપાકાનમ્પિ કતત્તં સમાનન્તિ તેસમ્પિ ફલાવહતા સિયાતિ આસઙ્કાનિવત્તનત્થં આહ "**ન ચ નિચ્ચં ફલાવહા**"તિ. **ન વિજ્જમાનત્તા વા અવિજ્જમાનત્તા વા**તિ એતેન વિજ્જમાનત્તં અવિજ્જમાનત્તઞ્ચ નિસ્સાય વુત્તદોસેવ પરિહરતિ.

તસ્સા પાટિભોગકિરિયાય, ભણ્ડકીણનકિરિયાય, ઇણગહણાદિકિરિયાય વા કરણમત્તં **તંકિરિયાકરણમત્તં**. તદેવ **તદત્થનિય્યાતને** પટિભણ્ડદાને ઇણદાને ચ પચ્ચયો હોતિ, અફલિતનિય્યાતનાદિફલન્તિ અત્થો.

અવિસેસેનાતિ ''તિહેતુકો તિહેતુકસ્સા''તિઆદિકં ભેદં અકત્વાવ સામઞ્ઞતો, પિણ્ડવસેનાતિ અત્થો. સબ્બત્થ ઉપનિસ્સયપચ્ચયો બલવકમ્મસ્સ વસેન યોજેતબ્બો. ''દુબ્બલઞ્હિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયો ન હોતી''તિ વક્ખમાનમેવેતં પટ્ઠાનવણ્ણનાયન્તિ. **અવિસેસેના**તિ સબ્બપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં સહ સઙ્ગણ્હાતિ. **દ્વાદસાકુસલચેતનાભેદો**તિ એત્થ ઉદ્ધચ્ચસહગતા કસ્મા ગહિતાતિ વિચારેતબ્બમેતં. **એકસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ તથેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં, નો પવત્તે**તિ એકસ્સેવ પચ્ચયભાવનિયમો પટિસન્ધિયં, નો પવત્તે. પવત્તે હિ સત્તન્નમ્પિ પચ્ચયોતિ અધિપ્પાયો. ''તથા કામાવચરદેવલોકેપિ અનિટ્ઠા રૂપાદયો નત્થી''તિ વુત્તં, દેવાનં પન પુબ્બનિમિત્તપાતુભાવકાલે મિલાતમાલાદીનં અનિટ્ઠતા કથં ન સિયા.

સ્વેવ દ્વીસુ ભવેસૂતિ એત્થ એકૂનતિંસચેતનાભેદમ્પિ ચિત્તસઙ્ખારં ચિત્તસઙ્ખારભાવેન એકત્તં ઉપનેત્વા "**સ્વેવા**"તિ વુત્તં. તદેકદેસો પન કામાવચરચિત્તસઙ્ખારોવ તેરસન્નં નવન્નઞ્ચ પચ્ચયો દટ્ઠબ્બો. એકદેસપચ્ચયભાવેન હિ સમુદાયો વુત્તોતિ.

યત્થ ચ વિત્થારપ્પકાસનં કતં, તતો ભવતો પટ્ઠાય મુખમત્તપ્પકાસનં કાતુકામો આહ "**આદિતો પટ્ઠાયા**"તિ. તેન ''દ્વીસુ ભવેસૂ''તિઆદિ વુત્તં. **તતિયજ્ઝાનભૂમિવસેના**તિ એતેન એકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસામઞ્ઞેન ચતુત્થજ્ઝાનભૂમિ ચ અસઞ્ઞારુપ્પવજ્જા ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. **યથાસમ્ભવ**ન્તિ એકવીસતિયા કામાવચરરૂપાવચરકુસલવિપાકેસુ ચુદ્દસન્નં પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ, સત્તન્નં પવત્તે એવ. અયં યથાસમ્ભવો.

ચતુન્નં વિઞ્ઞાણાનન્તિ ભવાદયો અપેક્ખિત્વા વુત્તં, ચતૂસુ અન્તોગધાનં પન તિણ્ણં વિઞ્ઞાણાનં તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ ચ પચ્ચયભાવો યોજેતબ્બો, અવિઞ્ઞાણકે સત્તાવાસે સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણે અવિજ્જમાનેપિ તસ્સ સઙ્ખારહેતુકત્તં દસ્સેતું "**અપિચા**"તિઆદિમાહ. એતસ્મિઞ્ચ મુખમત્તપ્પકાસને પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં

દુગ્ગતિઆદીસુ પવત્તિયં કુસલવિપાકાદિવિઞ્ઞાણાનં પચ્ચયભાવો ભવેસુ વુત્તનયેનેવ વિઞ્ઞાયતીતિ ન વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

વિઞ્ઞાણપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નામરૂપપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૮. સુત્તન્તાભિધમ્મેસુ નામરૂપદેસનાવિસેસો **દેસનાભેદો. તયો ખન્ધા**તિ એતં યદિપિ પાળિયં નત્થિ, અત્થતો પન વુત્તમેવ હોતીતિ કત્વા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

અણ્ડજાનઞ્ચ અભાવકાનન્તિ યોજેતબ્બં. **સન્તતિસીસાની**તિ કલાપસન્તાનમૂલાનિ. યદિપિ વિકારરૂપાનિ પટિસન્ધિક્ખણે ન સન્તિ, લક્ખણપરિચ્છેદરૂપાનિ પન સન્તીતિ તાનિ અપરિનિપ્ફન્નાનિ પરમત્થતો વિવજ્જેન્તો આહ ‘‘**રૂપરૂપતો**’’તિ.

કામભવે પન યસ્મા સેસઓપપાતિકાનન્તિ એત્થ કિઞ્ચાપિ કામભવે ‘‘ઓપપાતિકા’’તિ વુત્તા ન સન્તિ, યેન સેસગ્ગહણં સાત્થકં ભવેય્ય, અણ્ડજગબ્ભસેય્યકેહિ પન ઓપપાતિકસંસેદજા સેસા હોન્તીતિ સેસગ્ગહણં કતન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા બ્રહ્મકાયિકાદિકેહિ ઓપપાતિકેહિ વુત્તેહિ સેસે સન્ધાય ‘‘**સેસઓપપાતિકાન**’’ન્તિ આહ. તે પન અરૂપિનોપિ સન્તીતિ ‘‘**કામભવે**’’તિ વુત્તં, અપરિપુણ્ણાયતનાનં પન નામરૂપં યથાસમ્ભવં રૂપમિસ્સકવિઞ્ઞાણનિદ્દેસે વુત્તનયેન સક્કા ધમ્મગણનાતો વિઞ્ઞાતુન્તિ ન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

અવકંસતો દ્વે અટ્ઠકાનેવ ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનાનિ હોન્તીતિ સસદ્દકાલં સન્ધાય ‘‘**ઉક્કંસતો દ્વિન્નં નવકાન**’’ન્તિ વુત્તં. **પુબ્બે**તિ ખન્ધવિભઙ્ગેતિ વદન્તિ. તત્થ હિ ‘‘એકેકચિત્તક્ખણે તિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જમાન’’ન્તિ વુત્તં. ઇધેવ વા વુત્તં સન્તતિદ્વયાદિકં સત્તકપરિયોસાનં સન્ધાયાહ ‘‘**પુબ્બે વુત્તં કમ્મસમુટ્ઠાનં સત્તતિવિધ**’’ન્તિ, તં પનુપ્પજ્જમાનં એકેકચિત્તક્ખણે તિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જતીતિ ઇમિનાધિપ્પાયેન વુત્તં ‘‘એકેકચિત્તક્ખણે તિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જમાન’’ન્તિ. **ચતુદ્દિસા વવત્થાપિતા**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞસંસટ્ઠસીસા મૂલેન ચતૂસુ દિસાસુ વવત્થાપિતા અઞ્ઞમઞ્ઞં આલિઙ્ગેત્વા ઠિતા ભિન્નવાહનિકા વિય.

પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિયન્તિ રૂપાજનકકમ્મજં પઞ્ચવિઞ્ઞાણપ્પવત્તિકાલં સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયઞ્ચ સન્ધાયાહ. તદા હિ તતો નામમેવ હોતીતિ, કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયા પન સદાપિ ઉભયં હોતીતિ સક્કા વત્તું, પચ્છાજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયા ચ રૂપં ઉપત્થદ્ધં હોતીતિ. **અસઞ્ઞેસૂ**તિઆદિ કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયં સન્ધાય વુત્તં, **પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિય**ન્તિ ભવઙ્ગાદિજનકકમ્મતો અઞ્ઞેન રૂપુપ્પત્તિકાલં નિરોધસમાપત્તિકાલં ભવઙ્ગાદિઉપ્પત્તિકાલતો અઞ્ઞકાલઞ્ચ સન્ધાય વુત્તન્તિ યુત્તં. ભવઙ્ગાદિઉપ્પત્તિકાલે હિ તંજનકેનેવ કમ્મુના ઉપ્પજ્જમાનં રૂપં, સો ચ વિપાકો કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયો હોતીતિ સક્કા વત્તું. સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયાનપેક્ખમ્પિ હિ પવત્તિયં કમ્મેન પવત્તમાનં રૂપં નામઞ્ચ ન કમ્મવિઞ્ઞાણાનપેક્ખં હોતીતિ. **સબ્બત્થા**તિ પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ. સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયા ચ નામરૂપઞ્ચ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બં. **નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપ**ન્તિ એત્થ નામરૂપ-સદ્દો અત્તનો એકદેસેન નામ-સદ્દેન નામ-સદ્દસ્સ સરૂપો, રૂપ-સદ્દેન ચ રૂપ-સદ્દસ્સ, તસ્મા ‘‘સરૂપાનં એકસેસો’’તિ નામરૂપ-સદ્દસ્સ ઠાનં ઇતરેસઞ્ચ નામરૂપ-સદ્દાનં અદસ્સનં દટ્ઠબ્બં.

વિપાકતો અઞ્ઞં **અવિપાકં**. યતો દ્વિધા મતં, તતો યુત્તમેવ ઇદન્તિ યોજેતબ્બં. **કુસલાદિચિત્તક્ખણેતિ આદિ**-સદ્દેન અકુસલકિરિયચિત્તક્ખણે વિય વિપાકચિત્તક્ખણેપિ વિપાકાજનકકમ્મસમુટ્ઠાનં સઙ્ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. વિપાકચિત્તક્ખણે પન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણપચ્ચયા પુબ્બે વુત્તનયેન ઉભયઞ્ચ ઉપલબ્ભતીતિ તાદિસવિપાકચિત્તક્ખણવજ્જનત્થં ''**કુસલાદિચિત્તક્ખણે**''તિ વુત્તં.

સુત્તન્તિકપરિયાયેનાતિ પટ્ઠાને રૂપાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયસ્સ અવુત્તત્તા વુત્તં, સુત્તન્તે પન ''યસ્મિં સતિ યં હોતિ, અસતિ ચ ન હોતિ, સો તસ્સ ઉપનિસ્સયો નિદાનં હેતુ પભવો''તિ કત્વા ''વિઞ્ઞાણૂપનિસં નામરૂપ''ન્તિ રૂપસ્સ ચ વિઞ્ઞાણૂપનિસ્સયતા વુત્તા. વનપત્થપરિયાયે ચ વનસણ્ડગામનિગમનગરજનપદપુગ્ગલૂપનિસ્સયો ઇરિયાપથવિહારો, તતો ચ ચીવરાદીનં જીવિતપરિક્ખારાનં કસિરેન ચ અપ્પકસિરેન ચ સમુદાગમનં વુત્તં, ન ચ વનસણ્ડાદયો આરમ્મણૂપનિસ્સયાદિભાવં ઇરિયાપથાનં ચીવરાદિસમુદાગમનસ્સ ચ ભજન્તિ, તસ્મા વિના અભાવો એવ ચ સુત્તન્તપરિયાયતો ઉપનિસ્સયભાવો દટ્ઠબ્બો. નામસ્સ અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં કમ્મારમ્મણપટિસન્ધિઆદિકાલે આરમ્મણપચ્ચયોવ હોતીતિ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ રૂપસ્સેવ સુત્તન્તિકપરિયાયતો એકધા પચ્ચયભાવો વુત્તો. સસંસયસ્સ હિ રૂપસ્સ તંપચ્ચયો હોતીતિ વુત્તે નામસ્સ હોતીતિ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ.

પવત્તસ્સ પાકટત્તા અપાકટં પટિસન્ધિં ગહેત્વા પુચ્છતિ ''**કથં પનેત**''ન્તિઆદિના. સુત્તતો નામં, યુત્તિતો રૂપં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા હોતીતિ જાનિતબ્બં. યુત્તિતો સાધેત્વા સુત્તેન તં દળ્હં કરોન્તો ''**કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સપિ હી**''તિઆદિમાહ. **ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સેવા**તિ ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ વિય. યસ્મા નામરૂપમેવ પવત્તમાનં દિસ્સતિ, તસ્મા તદેવ વદન્તેન અનુત્તરં ધમ્મચક્કં પવત્તિતં. સુઞ્ઞતાપકાસનઞ્હિ ધમ્મચક્કપ્પવત્તનન્તિ અધિપ્પાયો. નામરૂપમત્તતાવચનેનેવ વા પવત્તિયા દુક્ખસચ્ચમત્તતા વુત્તા, દુક્ખસચ્ચપ્પકાસનેન ચ તસ્સ સમુદયો, તસ્સ ચ નિરોધો, નિરોધગામી ચ મગ્ગો પકાસિતો એવ હોતિ. અહેતુકસ્સ દુક્ખસ્સ હેતુનિરોધા, અનિરુજ્ઝનકસ્સ ચ અભાવા, નિરોધસ્સ ચ ઉપાયેન વિના અનધિગન્તબ્બત્તાતિ ચતુસચ્ચપ્પકાસનં ધમ્મચક્કપ્પવત્તનં યોજેતબ્બં.

નામરૂપપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સળાયતનપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૯. **નિયમતો**તિ ચ ઇદં ચતુન્નં ભૂતાનં, છન્નં વત્થૂનં, જીવિતસ્સ ચ યથાસમ્ભવં સહજાતનિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયાદિના એકન્તેન સળાયતનસ્સ પવત્તમાનસ્સ પચ્ચયભાવં સન્ધાય વુત્તં. રૂપાયતનાદીનં પન સહજાતનિસ્સયાનુપાલનભાવો નત્થીતિ અગ્ગહણં વેદિતબ્બં. આરમ્મણારમ્મણપુરેજાતાદિભાવો ચ તેસં ન સન્તતિપરિયાપન્નાનમેવ, ન ચ ચક્ખાદીનં વિય એકપ્પકારેનેવાતિ અનિયમતો પચ્ચયભાવો. **નિયમતો…પે॰… જીવિતિન્દ્રિયન્તિ એવ**ન્તિ એત્થ **એવં**-સદ્દેન વા રૂપાયતનાદીનમ્પિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. **છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતન**ન્તિ એત્થ યદિપિ છટ્ઠાયતનસળાયતન-સદ્દાનં સદ્દતો સરૂપતા નત્થિ, અત્થતો પન સળાયતનેકદેસોવ છટ્ઠાયતનન્તિ એકદેસસરૂપતા અત્થીતિ એકદેસસરૂપેકસેસો કતોતિ વેદિતબ્બો. અત્થતોપિ હિ સરૂપાનં એકદેસસરૂપેકસેસં ઇચ્છન્તિ ''વઙ્કો ચ કુટિલો ચ કુટિલા''તિ, તસ્મા અત્થતો એકદેસસરૂપાનઞ્ચ એકસેસેન ભવિતબ્બન્તિ.

અથ વા છટ્ઠાયતનઞ્ચ મનાયતનઞ્ચ છટ્ઠાયતનન્તિ વા, મનાયતનન્તિ વા, છટ્ઠાયતનઞ્ચ છટ્ઠાયતનઞ્ચ છટ્ઠાયતનન્તિ વા, મનાયતનઞ્ચ મનાયતનઞ્ચ મનાયતનન્તિ વા એકસેસં કત્વા ચક્ખાદીહિ સહ ''સળાયતન''ન્તિ

વુત્તન્તિ તમેવ એકસેસં નામમત્તપચ્ચયસ્સ, નામરૂપપચ્ચયસ્સ ચ મનાયતનસ્સ વસેન કતં અત્થતો દસ્સેન્તો આહ "**છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતનન્તિ એવં કતેકસેસસ્સા**"તિ. યથાવુત્તોપિ હિ એકસેસો અત્થતો છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચાતિ એવં કતો નામ હોતીતિ. સબ્બત્થ ચ એકસેસે કતે એકવચનનિદ્દેસો કતેકસેસાનં સળાયતનાદિસદ્દવચનીયતાસામઞ્ઞવસેન કતોતિ દટ્ઠબ્બો. **અબ્યાકતવારે વક્ખતી**તિ કિઞ્ચાપિ અકુસલવારે કુસલવારે ચ ''નામપચ્ચયા છટ્ઠાયતન''ન્તિ વુત્તં, સુત્તન્તભાજનીયે પન વિપાકછટ્ઠાયતનમેવ ગહિતન્તિ અધિપ્પાયેન અબ્યાકતવારમેવ સાધકભાવેન ઉદાહટન્તિ દટ્ઠબ્બં. પચ્ચયનયે પન ''છટ્ઠા હોતિ તં અવકંસતો''તિઆદિના અવિપાકસ્સપિ પચ્ચયો ઉદ્ધટો, સો નિરવસેસં વત્તુકામતાય ઉદ્ધટોતિ વેદિતબ્બો. **ઇધ સઙ્ગહિત**ન્તિ ઇધ એકસેસનયેન સઙ્ગહિતં, તત્થ અબ્યાકતવારે લોકિયવિપાકભાજનીયે વિભત્તન્તિ વેદિતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો.

નેય્યન્તિ ઞેય્યં. **ઉક્કંસાવકંસો**તિ એત્થ સત્તધા પચ્ચયભાવતો ઉક્કંસો અટ્ઠધા પચ્ચયભાવો, તતો પન નવધા તતો વા દસધાતિ અયં ઉક્કંસો, અવકંસો પન દસધા પચ્ચયભાવતો નવધા પચ્ચયભાવો, તતો અટ્ઠધા, તતો સત્તધાતિ એવં વેદિતબ્બો, ન પન સત્તધા પચ્ચયભાવતો એવ દ્વેપિ ઉક્કંસાવકંસા યોજેતબ્બા તતો અવકંસાભાવતોતિ.

હદયવત્થુનો સહાયં હુત્વાતિ એતેન અરૂપે વિય અસહાયં નામં ન હોતિ, હદયવત્થુ ચ નામેન સહ છટ્ઠાયતનસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ એત્તકમેવ દસ્સેતિ, ન પન યથા હદયવત્થુ પચ્ચયો હોતિ, તથા નામમ્પીતિ અયમત્થો અધિપ્પેતો. વત્થુ હિ વિપ્પયુત્તપચ્ચયો હોતિ, ન નામં, નામઞ્ચ વિપાકહેતાદિપચ્ચયો હોતિ, ન વત્થૂતિ. પવત્તે અરૂપધમ્મા કમ્મજરૂપસ્સ ઠિતિપ્પત્તસ્સેવ પચ્ચયા હોન્તિ, ન ઉપ્પજ્જમાનસ્સાતિ વિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતા ચ પચ્છાજાતવિપ્પયુત્તાદયો એવ ચક્ખાદીનં યોજેતબ્બા.

અવસેસમનાયતનસ્સાતિ એત્થ ''પઞ્ચક્ખન્ધભવે પના''તિ એતસ્સ અનુવત્તમાનત્તા પઞ્ચવોકારભવે એવ પવત્તમાનં પઞ્ચવિઞ્ઞાણેહિ અવસેસમનાયતનં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. નામરૂપસ્સ સહજાતાદિસાધારણપચ્ચયભાવો સમ્પયુત્તાદિઅસાધારણપચ્ચયભાવો ચ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો.

સળાયતનપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ફસ્સપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૦. ''છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સો''તિ અભિધમ્મભાજનીયપાળિં આરુપ્પં સન્ધાય વુત્તાતિ "**છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ પાળિઅનુસારતો**"તિ આહ. **અજ્ઝત્ત**ન્તિ સસન્તતિપરિયાપન્નમેવ ગણ્હાતિ. તઞ્હિ સસન્તતિપરિયાપન્નકમ્મનિબ્બત્તં તાદિસસ્સ ફસ્સસ્સ પચ્ચયો હોતિ, રૂપાદીનિ પન બહિદ્ધા અનુપાદિન્નાનિ ચ ફસ્સસ્સ આરમ્મણં હોન્તિ, ન તાનિ ચક્ખાદીનિ વિય સસન્તતિપરિયાપન્નકમ્મકિલેસનિમિત્તપવત્તિભાવેન ફસ્સસ્સ પચ્ચયોતિ પઠમાચરિયવાદે ન ગહિતાનિ, દુતિયાચરિયવાદે પન યથા તથા વા પચ્ચયભાવે સતિ ન સક્કા વજ્જેતુન્તિ ગહિતાનીતિ.

યદિ સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભવેય્ય, ''સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો''તિ એકસ્સ વચનં યુજ્જેય્ય. અથાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા સમ્ભવેય્યું, તથાપિ સબ્બાયતનેહિ સબ્બફસ્સસમ્ભવતો આયતનભેદેન ફસ્સભેદો

નત્થીતિ તદભેદવસેન એકસ્સ વચનં યુજ્જેય્ય, તથા પન અસમ્ભવતો ન યુત્તન્તિ ચોદેતિ “**ન સબ્બાયતનેહી**”તિઆદિના. અઞ્ઞસ્સપિ વા અસમ્ભવન્તસ્સ વિધાનસ્સ બોધનત્થમેવ “**નાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા**”તિ વુત્તં, ‘‘ન સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભોતી’’તિ ઇદમેવ પન એકફસ્સવચનસ્સ અયુત્તદીપકં કારણન્તિ વેદિતબ્બં. નિદસ્સનવસેન વા એતં વુત્તં, નાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા સમ્ભોન્તિ, એવં ન સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભોતિ, તસ્મા એકસ્સ વચનં અયુત્તન્તિ. પરિહારં પન અનેકાયતનેહિ એકફસ્સસ્સ સમ્ભવતોતિ દસ્સેન્તો “**તત્રિદં વિસ્સજ્જન**”ન્તિઆદિમાહ. એકોપિ અનેકાયતનપ્પભવો **એકોપનેકાયતનપ્પભવો**. છધાપચ્ચયત્તે પઞ્ચવિભાવયેતિ એવં સેસેસુપિ યોજના. **તથા ચા**તિ પચ્ચુપ્પન્નાનિ રૂપાદીનિ પચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ ધમ્માયતનપરિયાપન્નં રૂપરૂપં સન્ધાય વુત્તં. **આરમ્મણપચ્ચયમત્તેના**તિ તં સબ્બં અપચ્ચુપ્પન્નં અઞ્ઞઞ્ચ ધમ્માયતનં સન્ધાય વુત્તં.

ફસ્સપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વેદનાપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૧. ‘‘સેસાન’’ન્તિ એત્થ સમ્પટિચ્છનસ્સ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો પઞ્ચ યદિપિ અનન્તરાદીહિપિ પચ્ચયા હોન્તિ, અનન્તરાદીનં પન ઉપનિસ્સયે અન્તોગધત્તા સન્તીરણતદારમ્મણાનઞ્ચ સાધારણસ્સ તસ્સ વસેન “**એકધા**”તિ વુત્તં.

તેભૂમકવિપાકવેદનાનમ્પિ સહજાતમનોસમ્ફસ્સસઞ્ઞાતો સો ફસ્સો અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતીતિ યોજેતબ્બં. પચ્ચયં અનુપાદિન્નમ્પિ કેચિ ઇચ્છન્તીતિ “**યા પના**”તિઆદિના મનોદ્વારાવજ્જનફસ્સસ્સ પચ્ચયભાવો વુત્તો, તઞ્ચ મુખમત્તદસ્સનત્થં દટ્ઠબ્બં. એતેન નયેન સબ્બસ્સ અનન્તરસ્સ અનાનન્તરસ્સ ચ ફસ્સસ્સ તસ્સા તસ્સા વિપાકવેદનાય ઉપનિસ્સયતા યોજેતબ્બાતિ.

વેદનાપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તણ્હાપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૨. મમત્તેનાતિ સમ્પિયાયમાનેન, અસ્સાદનતણ્હાયાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ પુત્તો વિય વેદના દટ્ઠબ્બા, ખીરાદયો વિય વેદનાય પચ્ચયભૂતા રૂપાદયો, ખીરાદિદાયિકા ધાતિ વિય રૂપાદિછળારમ્મણદાયકા ચિત્તકારાદયો છ. તત્થ વેજ્જો રસાયનોજાવસેન તદુપત્થમ્ભિતજીવિતવસેન ચ ધમ્મારમ્મણસ્સ દાયકોતિ દટ્ઠબ્બો. આરમ્મણપચ્ચયો ઉપ્પજ્જમાનસ્સ આરમ્મણમત્તમેવ હોતિ, ન ઉપનિસ્સયો વિય ઉપ્પાદકોતિ ઉપ્પાદકસ્સ ઉપનિસ્સયસ્સેવ વસેન “**એકધાવા**”તિ વુત્તં. ઉપનિસ્સયેન વા આરમ્મણૂપનિસ્સયો સઙ્ગહિતો, તેન ચ આરમ્મણભાવેન તંસભાવો અઞ્ઞોપિ આરમ્મણભાવો દીપિતો હોતીતિ ઉપનિસ્સયવસેનેવ પચ્ચયભાવો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

યસ્મા વાતિઆદિના ન કેવલં વિપાકસુખવેદના એવ, તિસ્સોપિ પન વેદના વિપાકા વિસેસેન તણ્હાય ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, અવિસેસેન ઇતરા ચાતિ દસ્સેતિ. **ઉપેક્ખા પન સન્તત્તા, સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા**તિ તસ્મા સાપિ ભિય્યો ઇચ્છનવસેન તણ્હાય ઉપનિસ્સયોતિ અધિપ્પાયો . ઉપેક્ખા પન અકુસલવિપાકભૂતા અનિટ્ઠત્તા દુક્ખે

અવરોધેતબ્બા, ઇતરા ઇટ્ઠત્તા સુખેતિ સા દુક્ખં વિય સુખં વિય ચ ઉપનિસ્સયો હોતીતિ સક્કા વત્તુન્તિ. ''વેદનાપચ્ચયા તણ્હા''તિ વચનેન સબ્બસ્સ વેદનાવતો પચ્ચયસ્સ અત્થિતાય તણ્હુપ્પત્તિપ્પસઙ્ગે તંનિવારણત્થમાહ ''**વેદનાપચ્ચયા ચાપી**''તિઆદિ.

નનુ ''અનુસયસહાયા વેદના તણ્હાય પચ્ચયો હોતી''તિ વચનસ્સ અભાવા અતિપ્પસઙ્ગનિવત્તનં ન સક્કા કાતુન્તિ? ન, વટ્ટકથાય પવત્તત્તા. વટ્ટસ્સ હિ અનુસયવિરહે અભાવતો અનુસયસહિતાયેવ પચ્ચયોતિ અત્થતો વુત્તમેતં હોતીતિ. અથ વા ''અવિજ્જાપચ્ચયા''તિ અનુવત્તમાનત્તા અનુસયસહિતાવ પચ્ચયોતિ વિઞ્ઞાયતિ. ''વેદનાપચ્ચયા તણ્હા''તિ ચ એત્થ વેદનાપચ્ચયા એવ તણ્હા, ન વેદનાય વિનાતિ અયં નિયમો વિઞ્ઞાયતિ, ન વેદનાપચ્ચયા તણ્હા હોતિ એવાતિ, તસ્મા અતિપ્પસઙ્ગો નત્થિ એવાતિ.

વુસીમતોતિ વુસિતવતો, વુસિતબ્રહ્મચરિયવાસસ્સાતિ અત્થો. વુસ્સતીતિ વા ''વુસી''તિ મગ્ગો વુચ્ચતિ, સો એતસ્સ વુત્થો અત્થીતિ **વુસીમા**. અગ્ગફલં વા પરિનિટ્ઠિતવાસત્તા ''વુસી''તિ વુચ્ચતિ, તં એતસ્સ અત્થીતિ **વુસીમા**.

તણ્હાપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઉપાદાનપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૩. **સસ્સતો અત્તા**તિ ઇદં પુરિમદિટ્ઠિં ઉપાદિયમાનં ઉત્તરદિટ્ઠિં નિદસ્સેતું વુત્તં. યથા હિ એસા દિટ્ઠિ દળ્હીકરણવસેન પુરિમં ઉત્તરા ઉપાદિયતિ, એવં ''નત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિકાપીતિ. **અત્ત**ગ્ગહણં પન અત્તવાદુપાદાનન્તિ ન ઇદં દિટ્ઠુપાદાનદસ્સનન્તિ દટ્ઠબ્બં. **લોકો ચા**તિ વા અત્તગ્ગહણવિનિમુત્તં ગહણં દિટ્ઠુપાદાનભૂતં ઇધ પુરિમદિટ્ઠિઉત્તરદિટ્ઠિવચનેહિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ''ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારે પન સઙ્ખેપતો તણ્હાદળ્હત્તં, સઙ્ખેપતો દિટ્ઠિમત્તમેવ, વિત્થારતો પના''તિ એવં ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારતો સઙ્ખેપં વિત્થારઞ્ચ નિદ્ધારેતીતિ. **ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારે**તિ નિદ્ધારણે ભુમ્મં દટ્ઠબ્બં.

પકતિઅણુઆદીનં સસ્સતગાહપુબ્બઙ્ગમો, સરીરસ્સ ઉચ્છેદગ્ગાહપુબ્બઙ્ગમો ચ તેસં સામિભૂતો કોચિ સસ્સતો ઉચ્છિજ્જમાનો વા અત્તા અત્થીતિ અત્તગ્ગાહો કદાચિ હોતીતિ ''**યેભુય્યેના**''તિ વુત્તં. યેભુય્યેન પઠમં અત્તવાદુપાદાનન્તિઆદિના વા સમ્બન્ધો.

યદિપિ ભવરાગજવનવીથિ સબ્બપઠમં પવત્તતિ ગહિતપ્પટિસન્ધિકસ્સ ભવનિકન્તિયા પવત્તિતબ્બત્તા, સો પન ભવરાગો તણ્હાદળ્હત્તં ન હોતીતિ મઞ્ઞમાનો ન કામુપાદાનસ્સ પઠમુપ્પત્તિમાહ. તણ્હા કામુપાદાનન્તિ પન વિભાગસ્સ અકરણે સબ્બાપિ તણ્હા કામુપાદાનન્તિ, કરણેપિ કામરાગતો અઞ્ઞાપિ તણ્હા દળ્હભાવં પત્તા કામુપાદાનન્તિ તસ્સ અરહત્તમગ્ગવજ્ઝતા વુત્તા.

ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતા ચિત્તુપ્પાદા **વિસયો**. પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા આલયો, તત્થ રમતીતિ **આલયરામા** , પજા. તેનેવ સા આલયરામતા ચ સકસન્તાને પરસન્તાને ચ પાકટા હોતીતિ. ઉપનિસ્સયવચનેન આરમ્મણાનન્તરપકતૂપનિસ્સયા વુત્તાતિ અનન્તરપચ્ચયાદીનમ્પિ સઙ્ગહો કતો હોતિ.

ઉપાદાનપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ભવપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૪. ફલવોહારેન કમ્મભવો ભવોતિ વુત્તોતિ ઉપપત્તિભવનિબ્બચનમેવ દ્વયસ્સપિ સાધારણં કત્વા વદન્તો આહ "**ભવતીતિ ભવો**"તિ. **ભવં ગચ્છતી**તિ નિપ્ફાદનફલવસેન અત્તનો પવત્તિકાલે ભવાભિમુખં હુત્વા પવત્તતીતિ અત્થો, નિબ્બત્તનમેવ વા એત્થ ગમનં અધિપ્પેતં.

સઞ્ઞાવતં ભવો સઞ્ઞાભવોતિ એત્થ વન્તુ-સદ્દસ્સ લોપો દટ્ઠબ્બો, તસ્સ વા અત્થે અકારં કત્વા ''સઞ્ઞભવો''તિપિ પાઠો. વોકિરીયતિ પસારીયતિ વિત્થારીયતીતિ વોકારો, વોકિરણં વા વોકારો, સો એકસ્મિં પવત્તત્તા **એકો વોકારો**તિ વુત્તો, પદેસપસટુપ્પત્તીતિ અત્થો.

ચેતનાસમ્પયુત્તા વા…પે॰… સઙ્ગહિતાતિ આચયગામિતાય કમ્મસઙ્ખાતતં દસ્સેત્વા કમ્મભવે સઙ્ગહિતભાવં પરિયાયેન વદતિ, નિપ્પરિયાયેન પન ચેતનાવ કમ્મભવો. વુત્તઞ્હિ ''કમ્મભવો તીહિ ખન્ધેહિ એકેનાયતનેન એકાય ધાતુયા સમ્પયુત્તો, એકેન ખન્ધેન એકેનાયતનેન એકાય ધાતુયા કેહિચિ સમ્પયુત્તો''તિ (ધાતુ॰ ૨૪૪). ઉપપત્તિભવો તીહિપિ તિકેહિ વુત્તા ઉપપત્તિક્ખન્ધાવ. યથાહ ''ઉપપત્તિભવો કામભવો સઞ્ઞાભવો પઞ્ચવોકારભવો પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ એકાદસહાયતનેહિ સત્તરસહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતો''તિઆદિ (ધાતુ॰ ૬૭). યદિ હિ અનુપાદિન્નકાનમ્પિ ગહણં સિયા, ''દ્વાદસહાયતનેહિ અટ્ઠારસહિ ધાતૂહી''તિ વત્તબ્બં સિયાતિ.

સઙ્ખારભવાનં ધમ્મભેદતો ન સઙ્ખારા એવ પુન વુત્તાતિ "**સાત્થકમેવિદં પુનવચન**"ન્તિ એતં ન યુત્તન્તિ ચે? ન, ભવેકદેસભાવેન સઙ્ખારાનં ભવોતિ પુન વુત્તત્તા. પરેન વા ધમ્મવિસેસં અગણેત્વા પુનવચનં ચોદિતન્તિ ચોદકાભિલાસવસેન "**સાત્થકમેવિદં પુનવચન**"ન્તિ વુત્તં.

કામભવાદિનિબ્બત્તનકસ્સ કમ્મસ્સ કામભવાદિભાવો ફલવોહારેન અટ્ઠકથાયં વુત્તો. અન્તોગધે વિસું અગણેત્વા અબ્ભન્તરગતે એવ કત્વા કામભવાદિકે કમ્મુપપત્તિભવવસેન દુગુણે કત્વા આહ "**છ ભવા**"તિ.

અવિસેસેનાતિ ઉપાદાનભેદં અકત્વાતિ અત્થો. ઉપાદાનભેદાકરણેનેવ ચ દ્વાદસપ્પભેદસ્સ સઙ્ગહવસેન સઙ્ગહતો "**છ ભવા**"તિ વુત્તં.

ગોસીલેન કુક્કુરસીલેન ચ સમત્તેન સમાદિન્નેન ગુન્નં કુક્કુરાનઞ્ચ સહબ્યતા વુત્તાતિ સીલબ્બતુપાદાનવતો ઝાનભાવના ન ઇજ્ઝતીતિ મઞ્ઞમાના તેન **રૂપારૂપભવા ન હોન્તીતિ કેચિ વદન્તિ**, વક્ખમાનેન પન પકારેન પચ્ચયભાવતો "**તં ન ગહેતબ્બ**"ન્તિ આહ. અસુદ્ધિમગ્ગે ચ સુદ્ધિમગ્ગપરામસનં સીલબ્બતુપાદાનન્તિ સુદ્ધિમગ્ગપરામસનેન રૂપારૂપાવચરજ્ઝાનાનં નિબ્બત્તનં ન યુજ્જતીતિ.
પુરાણભારતસીતાહરણપસુબન્ધવિધિઆદિસવનં **અસદ્ધમ્મસવનં**. **આદિ**-સદ્દેન અસપ્પુરિસૂપનિસ્સયં પુબ્બે ચ અકતપુઞ્ઞતં અત્તમિચ્છાપણિધિતઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતિ. **તદન્તોગધા એવા**તિ તસ્મિં દુચ્ચરિતનિબ્બત્તે સુચરિતનિબ્બત્તે ચ કામભવે અન્તોગધા એવાતિ અત્થો.

અન્તોગધાતિ ચ સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવાનં એકદેસેન અન્તોગધત્તા વુત્તં. ન હિ તે નિરવસેસા કામભવે અન્તોગધાતિ. **સપ્પભેદસ્સા**તિ સુગતિદુગ્ગતિમનુસ્સાદિપ્પભેદવતો. કમેન ચ અવત્વા સીલબ્બતુપાદાનસ્સ અન્તે ભવપચ્ચયભાવવચનં અત્તવાદુપાદાનં વિય અભિણ્હં અસમુદાચરણતો અત્તવાદુપાદાનનિમિત્તત્તા ચ.

હેતુપચ્ચયપ્પભેદેહીતિ એત્થ મગ્ગપચ્ચયો ચ વત્તબ્બો. દિટ્ઠુપાદાનાદીનિ હિ મગ્ગપચ્ચયા હોન્તીતિ.

ભવપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

જાતિજરામરણાદિપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૫. ઉપપત્તિભવુપ્પત્તિયેવ જાતીતિ આહ **"ન ઉપપત્તિભવો"**તિ. જાયમાનસ્સ પન જાતિ જાતીતિ ઉપપત્તિભવોપિ અસતિ અભાવા જાતિયા પચ્ચયોતિ સક્કા વત્તું. જાયમાનરૂપપદટ્ઠાનતાપિ હિ રૂપજાતિયા વુત્તા ''ઉપચિતરૂપપદટ્ઠાનો (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૪૧) ઉપચયો, અનુપ્પબન્ધરૂપપદટ્ઠાના સન્તતી''તિ.

ખન્ધાનં જાતાનં ઉગ્ઘાતતાનુગ્ઘાતતાય **હીનપણીતતા. આદિ**-સદ્દેન સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાદિવિસેસં સઙ્ગણ્હાતિ. અજ્ઝત્તસન્તાનગતતો અઞ્ઞસ્સ વિસેસકારકસ્સ કારણસ્સ અભાવા **"અજ્ઝત્તસન્તાને"**તિ આહ.

તેન તેનાતિ ઞાતિબ્યસનાદિના જરામરણતો અઞ્ઞેન દુક્ખધમ્મેન. **ઉપનિસ્સયકોટિયા**તિ ઉપનિસ્સયંસેન, ઉપનિસ્સયલેસેનાતિ અત્થો. યો હિ પટ્ઠાને અનાગતો સતિ ભાવા અસતિ ચ અભાવા સુત્તન્તિકપરિયાયેન ઉપનિસ્સયો, સો ''ઉપનિસ્સયકોટી''તિ વુચ્ચતિ.

જાતિજરામરણાદિપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ભવચક્કકથાવણ્ણના

૨૪૨. સમિતન્તિ સઙ્ગતં, અબ્બોચ્છિન્નન્તિ અત્થો. **કામયાનસ્સા**તિ કામયમાનસ્સ, કામો યાનં એતસ્સાતિ વા કામયાનો, તસ્સ **કામયાનસ્સ. રુપ્પતી**તિ સોકેન રુપ્પતિ.

પરિયુટ્ઠાનતાય તિટ્ઠનસીલો **પરિયુટ્ઠાનટ્ઠાયી.** ''પરિયુટ્ઠટ્ઠાયિનો''તિ વા પાઠો, તત્થ પરિયુટ્ઠાતીતિ પરિયુટ્ઠં, દિટ્ઠિપરિયુટ્ઠં, તેન તિટ્ઠતીતિ **પરિયુટ્ઠટ્ઠાયી**તિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. **પઞ્ચ પુબ્બનિમિત્તાની**તિ ''માલા મિલાયન્તિ, વત્થાનિ કિલિસ્સન્તિ, કચ્છેહિ સેદા મુચ્ચન્તિ, કાયે વેવણ્ણિયં ઓક્કમતિ, દેવો દેવાસને નાભિરમતી''તિ (ઇતિવુ॰ ૮૩) વુત્તાનિ પઞ્ચ મરણપુબ્બનિમિત્તાનીતિ અત્થો. તાનિ હિ દિસ્વા કમ્મનિબ્બત્તક્ખન્ધસઙ્ખાતે ઉપપત્તિભવે ભવછન્દબલેન દેવાનં બલવસોકો ઉપ્પજ્જતીતિ. **બાલો**તિ અવિદ્વા. તેન અવિજ્જાય કારણભાવં દસ્સેતિ. **તિવિધન્તિ** તસ્સારુપ્પકથાસવનકમ્મકારણાદસ્સનમરણકાલકમ્મોપટ્ઠાનનિદાનં સોકાદિદુક્ખં. **આસવે સાધેન્તી**તિ આસવે ગમેન્તિ બોધેન્તીતિ અત્થો.

એવં સતીતિ અવિદિતાદિતાય અનાદિભાવે સતિ. **આદિમત્તકથનન્તિ**આદિ એતસ્સ અત્થીતિ આદિમં, ભવચક્કં. તસ્સ ભાવો આદિમત્તં, તસ્સ કથનં આદિમત્તકથનં. વિસેસનિવત્તિઅત્થો વા **મત્ત**-સદ્દો, સતિ અનાદિભાવે અવિજ્જા આદિમ્હિ મજ્ઝે પરિયોસાને ચ સબ્બત્થ સિયાતિ આદિમત્તાય અવિજ્જાય કથનં વિરુજ્ઝતીતિ અત્થો. **અવિજ્જાગ્ગહણેના**તિ અવિજ્જાય ઉપ્પાદનેન કથનેન, અપ્પહાનેન વા, અત્તનો સન્તાને સન્નિહિતભાવકરણેનાતિ અત્થો. **કમ્માદીની**તિ કમ્મવિપાકવટ્ટાનિ. વટ્ટકારણભાવેન પધાનત્તા ''પધાનધમ્મો''તિ અવિજ્જા કથિતા. વદતીતિ **વદો**. વેદેતિ, વેદિયતીતિ વા **વેદેય્યો**, સુખાદિં અનુભવતિ, સબ્બવિસયે વા જાનાતિ,

''સુખિતો''તિઆદિના અત્તના પરેહિ ચ જાનાતિ ઞાયતિ ચાતિ અત્થો. **બ્રહ્માદિના વા અત્તના વાતિ વા**-સદ્દો ચ-સદ્દત્થો. તેનાહ "**કારકવેદકરહિત**"ન્તિ ચ-સદ્દત્થસમાસં.

દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞન્તિ અવિજ્જાદીનં દ્વાદસવિધાનં સુઞ્ઞતાય સુઞ્ઞં, ચતુબ્બિધમ્પિ વા સુઞ્ઞતં એકં કત્વા દ્વાદસઙ્ગતાય દ્વાદસવિધાતિ તાય દ્વાદસવિધાય સુઞ્ઞતાય સુઞ્ઞન્તિ અત્થો.

પુબ્બન્તાહરણતોતિ પુબ્બન્તતો પચ્ચુપ્પન્નવિપાકસ્સ આહરણતો પરિચ્છિન્નવેદનાવસાનં એતં ભવચક્કન્તિ અત્થો. ભવચક્કેકદેસોપિ હિ ભવચક્કન્તિ વુચ્ચતિ. વેદના વા તણ્હાસહાયાય અવિજ્જાય પચ્ચયો હોતીતિ વેદનાતો અવિજ્જા, તતો સઙ્ખારાતિ સમ્બજ્ઝનતો વેદનાવસાનં ભવચક્કન્તિ યુત્તમેતં, એવં તણ્હામૂલકે ચ યોજેતબ્બં. દ્વિન્નમ્પિ હિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અનુપ્પવેસો હોતીતિ. અવિજ્જા ધમ્મસભાવં પટિચ્છાદેત્વા વિપરીતાભિનિવેસં કરોન્તી દિટ્ઠિચરિતે સંસારે નયતિ, તેસં વા સંસારં સઙ્ખારાદિપવત્તિં નયતિ પવત્તેતીતિ "**સંસારનાયિકા**"તિ વુત્તા. **ફલુપ્પત્તિયા**તિ કત્તુનિદ્દેસો. વિઞ્ઞાણાદિપચ્ચુપ્પન્નફલુપ્પત્તિ હિ ઇધ દિટ્ઠા, અદિટ્ઠાનઞ્ચ પુરિમભવે અત્તનો હેતૂનં અવિજ્જાસઙ્ખારાનં ફલં અજનેત્વા અનુપચ્છિજ્જનં પકાસેતિ. અથ વા પુરિમભવચક્કં દુતિયેન સમ્બન્ધં વુત્તન્તિ વેદનાસઙ્ખાતસ્સ ફલસ્સ ઉપ્પત્તિયા તણ્હાદીનં હેતૂનં અનુપચ્છેદં પકાસેતિ, તસ્મા ફલુપ્પત્તિયા કારણભૂતાય પઠમસ્સ ભવચક્કસ્સ હેતૂનં અનુપચ્છેદપ્પકાસનતોતિ અત્થો. સઙ્ખારાદીનમેવ વા ફલાનં ઉપ્પત્તિયા અવિજ્જાદીનં હેતૂનં ફલં અજનેત્વા અનુપચ્છેદમેવ, વિઞ્ઞાણાદિહેતૂનં વા સઙ્ખારાદીનં અનુબન્ધનમેવ પકાસેતિ પઠમં ભવચક્કં, ન દુતિયં વિય પરિયોસાનમ્પીતિ "**ફલુપ્પત્તિયા હેતૂનં અનુપચ્છેદપ્પકાસનતો**"તિ વુત્તં. ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ એત્થ અપરિપુણ્ણાયતનકલલરૂપં વત્વા તતો ઉદ્ધં ''નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન''ન્તિ સળાયતનપ્પવત્તિ વુત્તાતિ આહ "**અનુપુબ્બપવત્તિદીપનતો**"તિ. ''ભવપચ્ચયા જાતી''તિ એત્થ ન આયતનાનં કમેન ઉપ્પત્તિ વુત્તાતિ આહ "**સહુપ્પત્તિદીપનતો**"તિ.

હેતુઆદિપુબ્બકા તયો સન્ધી એતસ્સાતિ **હેતુફલહેતુપુબ્બકતિસન્ધિ**, ભવચક્કં. હેતુફલહેતુફલવસેન ચતુપ્પભેદો અઙ્ગાનં સઙ્ગહો એતસ્સાતિ **ચતુભેદસઙ્ગહં**. સરૂપતો અવુત્તાપિ તસ્મિં તસ્મિં સઙ્ગહે આકિરીયન્તિ અવિજ્જાસઙ્ખારાદિગ્ગહણેહિ પકાસીયન્તીતિ **આકારા**, અતીતહેતુઆદીનં વા પકારા **આકારા**. કિલેસકમ્મવિપાકા વિપાકકિલેસકમ્મેહિ સમ્બન્ધા હુત્વા પુનપ્પુનં પરિવત્તન્તીતિ તેસુ વટ્ટનામં આરોપેત્વા "**તિવટ્ટ**"ન્તિ વુત્તં, વટ્ટેકદેસત્તા વા ''વટ્ટાની''તિ વુત્તાનિ.

સન્ધીનં આદિપરિયોસાનવવત્થિતાતિ સન્ધીનં પુબ્બાપરવવત્થિતાતિ અત્થો.

"**યા કાચિ વા પન ચેતના ભવો, ચેતનાસમ્પયુત્તા આયૂહનસઙ્ખારા**"તિ ઇદં ઇમિસ્સા ધમ્મટ્ઠિતિઞાણભાજનીયે વુત્તાય **પટિસમ્ભિદાપાળિયા** (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭) વસેન વુત્તં. એત્થ હિ ''ચેતના ભવો''તિ આગતાતિ. ભવનિદ્દેસે પન "**સાત્થતો**"તિ એત્થ ''ચેતનાવ સઙ્ખારા, ભવો પન ચેતનાસમ્પયુત્તાપી''તિ વિભઙ્ગપાળિયા વસેન દસ્સિતં. ''તત્થ કતમો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો? કુસલા ચેતના કામાવચરા''તિઆદિના હિ સઙ્ખારાનં ચેતનાભાવો **વિભઙ્ગપાળિયં** (વિભ॰ ૨૨૬) વુત્તોતિ. તત્થ **પટિસમ્ભિદાપાળિયં** ''ચેતનાસમ્પયુત્તા વિપાકધમ્મત્તા સવિપાકેન આયૂહનસઙ્ખાતેન સઙ્ખતાભિસઙ્ખરણકિચ્ચેન સઙ્ખારા''તિ વુત્તા. **વિભઙ્ગપાળિયં** (વિભ॰ ૨૩૪) ''સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મં કમ્મભવો''તિ ભવસ્સ પચ્ચયભાવેન ભવગામિભાવતો કમ્મસંસટ્ઠસહાયતાય કમ્મભાવતો ચ ઉપપત્તિભવં ભાવેન્તીતિ ભવોતિ વુત્તા, ઉપપત્તિભવભાવનકિચ્ચં પન ચેતનાય સાતિસયન્તિ **પટિસમ્ભિદાપાળિયં** ચેતના ''ભવો''તિ વુત્તા,

ભવાભિસઙ્ખરણકિચ્ચં ચેતનાય સાતિસયન્તિ **વિભઙ્ગપાળિયં** ‘‘કુસલા ચેતના’’તિઆદિના ચેતના ‘‘સઙ્ખારા’’તિ વુત્તા, તસ્મા તેન તેન પરિયાયેન ઉભયં ઉભયત્થ વત્તું યુત્તન્તિ નત્થેત્થ વિરોધો . **ગહણન્તિ** કામુપાદાનં કિચ્ચેનાહ. **પરામસનન્તિ** ઇતરાનિ. **આયૂહનાવસાનેતિ** તીસુપિ અત્થવિકપ્પેસુ વુત્તસ્સ આયૂહનસ્સ અવસાને.

દ્વીસુ અત્થવિકપ્પેસુ વુત્તે આયૂહનસઙ્ખારે “**તસ્સ પુબ્બભાગા**”તિ આહ, તતિયે વુત્તે “**તંસમ્પયુત્તા**”તિ. દહરસ્સ ચિત્તપ્પવત્તિ ભવઙ્ગબહુલા યેભુય્યેન ભવન્તરજનકકમ્માયૂહનસમત્થા ન હોતીતિ “**ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાન**”ન્તિ વુત્તં. **કમ્મકરણકાલે સમ્મોહોતિ** એતેન કમ્મસ્સ પચ્ચયભૂતં સમ્મોહં દસ્સેતિ, ન કમ્મસમ્પયુત્તમેવ.

કમ્માનેવ વિપાકં સમ્ભરન્તિ વડ્ઢેન્તીતિ **કમ્મસમ્ભારા**, કમ્મં વા સઙ્ખારભવા, તદુપકારકાનિ અવિજ્જાતણ્હુપાદાનાનિ **કમ્મસમ્ભારા**, પટિસન્ધિદાયકો વા ભવો કમ્મં, તદુપકારકા યથાવુત્તઆયૂહનસઙ્ખારા અવિજ્જાદયો ચ **કમ્મસમ્ભારાતિ** કમ્મઞ્ચ કમ્મસમ્ભારા ચ કમ્મસમ્ભારાતિ એકસેસં કત્વા “**કમ્મસમ્ભારા**”તિ આહ. **દસ ધમ્મા કમ્મન્તિ** અવિજ્જાદયોપિ કમ્મસહાયતાય કમ્મસરિક્ખકા તદુપકારકા ચાતિ ‘‘કમ્મ’’ન્તિ વુત્તા.

સઙ્ખિપ્પન્તિ એત્થ અવિજ્જાદયો વિઞ્ઞાણાદયો ચાતિ સઙ્ખેપો, કમ્મં વિપાકો ચ. કમ્મં વિપાકોતિ એવં સઙ્ખિપીયતીતિ વા સઙ્ખેપો, અવિજ્જાદયો વિઞ્ઞાણાદયો ચ. સઙ્ખેપભાવસામઞ્ઞેન પન એકવચનં કતન્તિ દટ્ઠબ્બં. સઙ્ખેપસદ્દો વા ભાગાધિવચનન્તિ કમ્મભાગો **કમ્મસઙ્ખેપો**.

એવં સમુપ્પન્નન્તિ કમ્મતો વિપાકો. તત્થાપિ અવિજ્જાતો સઙ્ખારાતિ એવં સમુપ્પન્નં, તિસન્ધિઆદિવસેન વા સમુપ્પન્નં ઇદં ભવચક્કન્તિ અત્થો. **ઇત્તરન્તિ** ગમનધમ્મં, વિનસ્સધમ્મન્તિ અત્થો. તેન ઉપ્પાદવયવન્તતાદીપકેન **અનિચ્ચ**-સદ્દેન વિકારાપત્તિદીપકેન **ચલ**-સદ્દેન ચ અદીપિતં કાલન્તરટ્ઠાયિતાપટિક્ખેપં દીપેતિ, **અધુવન્તિ** એતેન થિરભાવપટિક્ખેપં નિસ્સારતં. હેતૂ એવ સમ્ભારા **હેતુસમ્ભારા**. ‘‘ઠાનસો હેતુસો’’તિ એત્થ એવં વુત્તં વા ઠાનં, અઞ્ઞમ્પિ તસ્સ તસ્સ સાધારણં કારણં **સમ્ભારો**, અસાધારણં **હેતુ**. **એવન્તિ** એવં હેતુતો ધમ્મમત્તસમ્ભવે હેતુનિરોધા ચ વટ્ટુપચ્છેદે ધમ્મે ચ તંનિરોધાય દેસિતે સતીતિ અત્થો. બ્રહ્મચરિયં ઇધ **બ્રહ્મચરિયિધ**. **સત્તે ચાતિ** એત્થ **ચ**-સદ્દો એવં બ્રહ્મચરિયઞ્ચ વિજ્જતિ, સસ્સતુચ્છેદા ચ ન હોન્તીતિ સમુચ્ચયત્થો. એવઞ્હિ હેતુઆયત્તે ધમ્મમત્તસમ્ભવે સત્તો નુપલબ્ભતિ, તસ્મિઞ્ચ ઉપલબ્ભન્તે સસ્સતો ઉચ્છેદો વા સિયા, નુપલબ્ભન્તે તસ્મિં નેવુચ્છેદો ન સસ્સતન્તિ વુત્તં હોતિ.

સચ્ચપ્પભવતોતિ સચ્ચતો, સચ્ચાનં વા પભવતો. **કુસલાકુસલં કમ્મન્તિ** વટ્ટકથાય વત્તમાનત્તા સાસવન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. **અવિસેસેનાતિ** ચેતના ચેતનાસમ્પયુત્તકાતિ વિસેસં અકત્વા સબ્બમ્પિ તં કુસલાકુસલં કમ્મં ‘‘સમુદયસચ્ચ’’ન્તિ વુત્તન્તિ અત્થો. ‘‘તણ્હા ચ…પે॰… અવસેસા ચ સાસવા કુસલા ધમ્મા’’તિ હિ ચેતનાચેતનાસમ્પયુત્તવિસેસં અકત્વા વુત્તન્તિ, અરિયસચ્ચવિસેસં વા અકત્વા સમુદયસચ્ચન્તિ વુત્તન્તિ અત્થો.

વત્થૂસૂતિ આરમ્મણેસુ, ચક્ખાદીસુ વા પટિચ્છાદેતબ્બેસુ વત્થૂસુ. **સોકાદીનં અધિટ્ઠાનત્તાતિ** તેસં કારણત્તા, તેહિ સિદ્ધાય અવિજ્જાય સહિતેહિ સઙ્ખારેહિ પચ્ચયો ચ હોતિ ભવન્તરપાતુભાવાયાતિ અધિપ્પાયો. ચુતિચિત્તં વા પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ અનન્તરપચ્ચયો હોતીતિ “**પચ્ચયો ચ હોતિ ભવન્તરપાતુભાવાયા**”તિ વુત્તં . તં પન ચુતિચિત્તં અવિજ્જાસઙ્ખારરહિતં ભવન્તરસ્સ પચ્ચયો ન હોતીતિ તસ્સ સહાયદસ્સનત્થમાહ “**સોકાદીનં અધિટ્ઠાનત્તા**”તિ. **દ્વિધાતિ** અત્તનોયેવ સરસેન ધમ્મન્તરપચ્ચયભાવેન ચાતિ દ્વિધા.

અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ એતેન સઙ્ખારાનં પચ્ચયુપ્પન્નતાદસ્સનેન ‘‘કો નુ ખો અભિસઙ્ખરોતીતિ એસ નો કલ્લો પઞ્હો’’તિ દસ્સેતિ. તેનેતં કારકદસ્સનનિવારણન્તિ. **એવમાદિદસ્સનનિવારણ**ન્તિ એતેન ‘‘સોચતિ પરિદેવતિ દુક્ખિતો’’તિઆદિદસ્સનનિવારણમાહ. સોકાદયોપિ હિ પચ્ચયાયત્તા અવસવત્તિનોતિ ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણં સોક...પે॰... સમ્ભવન્તી’’તિ એતેન વુત્તન્તિ.

ગણ્ડભેદપીળકા વિયાતિ ગણ્ડભેદનત્થં પચ્ચમાને ગણ્ડે તસ્સપિ ઉપરિ જાયમાનખુદ્દકપીળકા વિય, ગણ્ડસ્સ વા અનેકધાભેદે પીળકા વિય. **ગણ્ડવિકારા** સૂનતાસરાગપુબ્બગહણાદયો.

પટલાભિભૂતચક્ખુકો રૂપાનિ ન પસ્સતિ, કિઞ્ચિપિ પસ્સન્તો ચ વિપરીતં પસ્સતિ, એવં અવિજ્જાભિભૂતો દુક્ખાદીનિ ન પટિપજ્જતિ ન પસ્સતિ, મિચ્છા વા પટિપજ્જતીતિ **પટલં વિય અવિજ્જા** , કિમિના વિય અત્તના કતત્તા વટ્ટસ્સ અત્તનોયેવ પરિબ્ભમનકારણત્તા ચ **કોસપ્પદેસા વિય સઙ્ખારા**, સઙ્ખારપરિગ્ગહં વિના પતિટ્ઠં અલભમાનં **વિઞ્ઞાણં** પરિણાયકપરિગ્ગહં વિના પતિટ્ઠં અલભમાનો **રાજકુમારો વિયા**તિ પરિગ્ગહેન વિના પતિટ્ઠાલાભો એત્થ સામઞ્ઞં. **ઉપપત્તિનિમિત્ત**ન્તિ કમ્માદિઆરમ્મણમાહ. **પરિકપ્પનતો**તિ આરમ્મણકરણતો, સમ્પયુત્તેન વા વિતક્કેન વિતક્કનતો. દેવમનુસ્સમિગવિહઙ્ગાદિવિવિધપ્પકારતાય **માયા વિય નામરૂપં**, પતિટ્ઠાવિસેસેન વુદ્ધિવિસેસાપત્તિતો **વનપ્પગુમ્બો વિય સળાયતનં**. આયતનાનં વિસયિવિસયભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞાભિમુખભાવતો **આયતનઘટ્ટનતો**. એત્થ ચ સઙ્ખારાદીનં કોસપ્પદેસપરિણાયકાદીહિ દ્વીહિ દ્વીહિ સદિસતાય દ્વે દ્વે ઉપમા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા.

ગમ્ભીરો એવ હુત્વા ઓભાસતિ પકાસતિ દિસ્સતીતિ **ગમ્ભીરાવભાસો**. **જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો**તિ જાતિપચ્ચયા સમ્ભૂતં હુત્વા સહિતસ્સ અત્તનો પચ્ચયાનુરૂપસ્સ ઉદ્ધં ઉદ્ધં આગતભાવો, અનુપ્પબન્ધોતિ અત્થો. અથ વા સમ્ભૂતટ્ઠો ચ સમુદાગતટ્ઠો ચ **સમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો**. ‘‘ન જાતિતો જરામરણં ન હોતિ, ન ચ જાતિં વિના અઞ્ઞતો હોતી’’તિ હિ જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતટ્ઠો વુત્તો. **ઇત્થઞ્ચ જાતિતો સમુદાગચ્છતી**તિ પચ્ચયસમુદાગતટ્ઠો, યા યા જાતિ યથા યથા પચ્ચયો હોતિ, તદનુરૂપપાતુભાવોતિ અત્થો.

અનુલોમપટિલોમતોતિ ઇધ પન પચ્ચયુપ્પાદા પચ્ચયુપ્પન્નુપ્પાદસઙ્ખાતં અનુલોમં, નિરોધા નિરોધસઙ્ખાતં પટિલોમઞ્ચાહ. આદિતો પન અન્તગમનં અનુલોમં, અન્તતો ચ આદિગમનં પટિલોમમાહાતિ. ‘‘ઇમે ચત્તારો આહારા કિંનિદાના’’તિઆદિકાય (સં॰ નિ॰ ૨.૧૧) વેમજ્ઝતો પટ્ઠાય પટિલોમદેસનાય, ‘‘ચક્ખું પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો, ફસ્સપચ્ચયા વેદના’’તિઆદિકાય (સં॰ નિ॰ ૨.૪૩-૪૪; ૨.૪.૬૦) અનુલોમદેસનાય ચ **દ્વિસન્ધિતિસઙ્ખેપં**, ‘‘સંયોજનીયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો વિહરતો તણ્હા પવડ્ઢતિ, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન’’ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩-૫૪) **એકસન્ધિદ્વિસઙ્ખેપં**.

અવિજ્જાદીનં સભાવો પટિવિજ્ઝીયતીતિ **પટિવેધો**. વુત્તઞ્હિ ‘‘તેસં તેસં વા તત્થ તત્થ વુત્તધમ્માનં પટિવિજ્ઝિતબ્બો સલક્ખણસઙ્ખાતો અવિપરીતસભાવો પટિવેધો’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા). અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારેકદેસો **સરાગો**, અઞ્ઞો **વિરાગો**, રાગસ્સ વા અપટિપક્ખભાવતો રાગપ્પવડ્ઢકો સબ્બોપિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો **સરાગો**, ઇતરો પટિપક્ખભાવતો **વિરાગો**. ‘‘દીઘરત્તઞ્હેતં, ભિક્ખવે, અસ્સુતવતો પુથુજ્જનસ્સ અજ્ઝોસિતં મમાયિતં પરામટ્ઠં ‘એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૬૨) અત્તપરામાસસ્સ વિઞ્ઞાણં વિસિટ્ઠં વત્થુ વુત્તન્તિ વિઞ્ઞાણસ્સ **સુઞ્ઞતટ્ઠો** ગમ્ભીરો, અત્તા વિજાનાતિ સંસરતીતિ

સબ્યાપારતાસઙ્કન્તિઅભિનિવેસબલવતાય **અબ્યાપારટ્ઠઅસઙ્કન્તિપટિસન્ધિપાતુભાવટ્ઠા** ચ ગમ્ભીરા, નામસ્સ રૂપેન, રૂપસ્સ ચ નામેન અસમ્પયોગતો **વિનિબ્ભોગો**, નામસ્સ નામેન **અવિનિબ્ભોગો** યોજેતબ્બો. એકુપ્પાદેકનિરોધેહિ અવિનિબ્ભોગે અધિપ્પેતે રૂપસ્સ ચ રૂપેન લબ્ભતિ. અથ વા એકચતુવોકારભવેસુ નામરૂપાનં અસહવત્તનતો અઞ્ઞમઞ્ઞવિનિબ્ભોગો, પઞ્ચવોકારભવે સહવત્તનતો અવિનિબ્ભોગો ચ વેદિતબ્બો.

અધિપતિયટ્ઠો નામ ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવો. ''લોકોપેસો દ્વારાપેસા ખેત્તમ્પેત''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૫૯૮-૫૯૯) વુત્તા **લોકાદિઅત્થા** ચક્ખાદીસુ પઞ્ચસુ યોજેતબ્બા. મનાયતનસ્સપિ લુજ્જનતો મનોસમ્ફસ્સાદીનં દ્વારખેત્તભાવતો ચ એતે અત્થા સમ્ભવન્તેવ. આપાથગતાનં રૂપાદીનં પકાસનયોગ્યતાલક્ખણં ઓભાસનં ચક્ખાદીનં **વિસયિભાવો**, મનાયતનસ્સ વિજાનનં. **સઙ્ઘટ્ટનટ્ઠો** વિસેસેન ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનં પઞ્ચન્નં, ઇતરે છન્નમ્પિ યોજેતબ્બા. ફુસનઞ્ચ ફસ્સસ્સ સભાવો, સઙ્ઘટ્ટનં રસો, ઇતરે ઉપટ્ઠાનાકારા. **આરમ્મણરસાનુભવનટ્ઠો** રસવસેન વુત્તો, **વેદયિતટ્ઠો** લક્ખણવસેન. અત્તા વેદયતીતિ અભિનિવેસસ્સ બલવતાય **નિજ્જીવટ્ઠો** વેદનાય ગમ્ભીરો. નિજ્જીવાય વેદનાય વેદયિતં નિજ્જીવવેદયિતં, નિજ્જીવવેદયિતમેવ અત્થો **નિજ્જીવવેદયિતટ્ઠો**.

આદાનટ્ઠો ચતુન્નમ્પિ ઉપાદાનાનં સમાનો, **ગહણટ્ઠો** કામુપાદાનસ્સ, ઇતરેસં તિણ્ણં **અભિનિવેસાદિ**અત્થો. ''દિટ્ઠિકન્તારો''તિ હિ વચનતો દિટ્ઠીનં **દુરતિક્કમનટ્ઠોપી**તિ. દળ્હગ્ગહણત્તા વા ચતુન્નમ્પિ **દુરતિક્કમનટ્ઠો** યોજેતબ્બો. **યોનિગતિઠિતિનિવાસેસુખિપનન્તિ** સમાસે ભુમ્મવચનસ્સ અલોપો દટ્ઠબ્બો, તસ્મા તેન આયૂહનાભિસઙ્ખરણપદાનં સમાસો હોતિ. જરામરણઙ્ગં મરણપ્પધાનન્તિ મરણટ્ઠા **એવ ખયાદયો** ગમ્ભીરા દસ્સિતા. નવનવાનઞ્હિ પરિક્ખયેન ખણ્ડિચ્ચાદિપરિપક્કપ્પવત્તિ જરાતિ, **ખયટ્ઠો** વા જરાય વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. નવભાવાપગમો હિ ખયોતિ વત્તું યુત્તોતિ. **વિપરિણામટ્ઠો** દ્વિન્નમ્પિ. સન્તતિવસેન વા જરાય ખયવયભાવો, સમ્મુતિખણિકવસેન મરણસ્સ ભેદવિપરિણામતા યોજેતબ્બા.

અત્થનયાતિ અત્થાનં નયા. અવિજ્જાદિઅત્થેહિ એકત્તાદી સેન ભાવેન નીયન્તિ ગમ્મેન્તીતિ એકત્તાદયો તેસં નયાતિ વુત્તા. નીયન્તીતિ હિ નયાતિ. અત્થા એવ વા એકત્તાદિભાવેન નીયમાના ઞાયમાના ''**અત્થનયા**''તિ વુત્તા. નીયન્તિ એતેહીતિ વા નયા, એકત્તાદીહિ ચ અત્થા ''એક''ન્તિઆદિના નીયન્તિ, તસ્મા એકત્તાદયો અત્થાનં નયાતિ **અત્થનયા**. સન્તાનાનુપચ્છેદેન બીજં રુક્ખભાવં પત્તં રુક્ખભાવેન પવત્તન્તિ એકત્તેન વુચ્ચતીતિ સન્તાનાનુપચ્છેદો એકત્તં, એવમિધાપિ અવિજ્જાદીનં **સન્તાનાનુપચ્છેદો એકત્ત**ન્તિ દસ્સેતિ.

ભિન્નસન્તાનસ્સેવાતિ સમ્બન્ધરહિતસ્સ નાનત્તસ્સ ગહણતો સત્તન્તરો ઉચ્છિન્નો સત્તન્તરો ઉપ્પન્નોતિ ગણ્હન્તો ઉચ્છેદદિટ્ઠિમુપાદિયતિ.

યતો કુતોચીતિ યદિ અઞ્ઞસ્મા અઞ્ઞસ્સુપ્પત્તિ સિયા, વાલિકતો તેલસ્સ, ઉચ્છુતો ખીરસ્સ કસ્મા ઉપ્પત્તિ ન સિયા, તસ્મા ન કોચિ કસ્સચિ હેતુ અત્થીતિ **અહેતુકદિટ્ઠિં**, અવિજ્જમાનેપિ હેતુમ્હિ નિયતતાય તિલગાવીસુક્કસોણિતાદીહિ તેલખીરસરીરાદીનિ પવત્તન્તીતિ **નિયતિવાદઞ્ચ ઉપાદિયતીતિ વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં**.

કસ્મા? યસ્મા ઇદઞ્હિ ભવચક્કં અપદાલેત્વા સંસારભયમતીતો ન કોચિ સુપિનન્તરેપિ અત્થીતિ સમ્બન્ધો. **દુરભિયાન**ન્તિ દુરતિક્કમં. **અસનિવિચક્કમિવા**તિ અસનિમણ્ડલમિવ. તઞ્હિ નિમ્મથનમેવ, નાનિમ્મથનં પવત્તમાનં અત્થિ, એવં ભવચક્કમ્પિ એકન્તં દુક્ખુપ્પાદનતો ''**નિચ્ચનિમ્મથન**''ન્તિ વુત્તં.

આણાસિના અપદાલેત્વા સંસારભયં અતીતો નત્થીતિ એતસ્સ સાધકં દસ્સેન્તો આહ **‘‘વુત્તમ્પિ ચેત’’**ન્તિઆદિ. તન્તૂનં આકુલકં તન્તાકુલકં, તન્તાકુલકમિવ જાતા **તન્તાકુલકજાતા**, કિલેસકમ્મવિપાકેહિ અતીવ જટિતાતિ અત્થો. ગુણાય સકુણિયા નીડં **ગુણાગુણ્ડિકં**. વડ્ઢિઅભાવતો **અપાયં** દુક્ખગતિભાવતો **દુગ્ગતિં** સુખસમુસ્સયતો વિનિપાતત્તા **વિનિપાતઞ્ચ** ચતુબ્બિધં **અપાયં**, ‘‘ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટી’’તિઆદિના વુત્તં **સંસારઞ્ચ નાતિવત્તતિ**. સંસારો એવ વા સબ્બો ઇધ વડ્ઢિઅપગમાદીહિ અત્થેહિ અપાયાદિનામકો વુત્તો કેવલં દુક્ખક્ખન્ધભાવતો.

ભવચક્કકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૪૩. પથવીઆકાસા વિય પટિચ્ચસમુપ્પાદો મહાપત્થટવિત્થારિતાનં અત્થાનં પરિકપ્પવસેન કથિતો. તઞ્હિ અપત્થટં અવિત્થતઞ્ચ પથવિં આકાસઞ્ચ પત્થરન્તો વિત્થારયન્તો વિય ચ એકેકચિત્તાવરુદ્ધં અકત્વા સબ્બસત્તસબ્બચિત્તસાધારણવસેન પત્થટવિત્થતં કત્વા સુત્તન્તભાજનીયેન ભગવા દસ્સેતિ. તત્થ **નાનાચિત્તવસેના**તિ અસહજાતાનં સહજાતાનઞ્ચ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નાનં નાનાચિત્તગતાનં દસ્સિતભાવં સન્ધાય વુત્તં. નવ મૂલપદાનિ એતેસન્તિ **નવમૂલપદા**, નયા. ‘‘એકેકેન નયેન ચતુન્નં ચતુન્નં વારાનં સઙ્ગહિતત્તા’’તિ વુત્તં, એત્થ ‘‘એકેકેન ચતુક્કેના’’તિ વત્તબ્બં. નયચતુક્કવારા હિ એત્થ વવત્થિતા દસ્સિતાનં ચતુક્કાનં નયભાવાતિ.

૧. પચ્ચયચતુક્કવણ્ણના

અવિજ્જં અઙ્ગં અગ્ગહેત્વા તતો પરં ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો’’તિઆદીનિ પચ્ચયસહિતાનિ પચ્ચયુપ્પન્નાનિ અઙ્ગભાવેન વુત્તાનીતિ આહ **‘‘ન, તસ્સ અનઙ્ગત્તા’’**તિ. એવઞ્ચ કત્વા **નિદ્દેસે** (વિભ॰ ૨૨૬) ‘‘તત્થ કતમા અવિજ્જા’’તિ અવિજ્જં વિસું વિસ્સજ્જેત્વા ‘‘તત્થ કતમો અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો’’તિઆદિના તંતંપચ્ચયવન્તો સઙ્ખારાદયો વિસ્સજ્જિતાતિ. તીસુ પકારેસુ પઠમપઠમવારો દુતિયવારાદીસુ પવિસન્તો પચ્ચયવિસેસાદિસબ્બનાનત્તસાધારણત્તા તે વારવિસેસે ગણ્હાતીતિ **‘‘સબ્બસઙ્ગાહકો’’**તિ વુત્તો. પઠમવારો એવ હિ ન કેવલં છટ્ઠાયતનમેવ, અથ ખો નામઞ્ચ ફસ્સસ્સ પચ્ચયો, નામં વા ન કેવલં છટ્ઠાયતનસ્સેવ, અથ ખો ફસ્સસ્સાપીતિ પચ્ચયવિસેસદસ્સનત્થં, યેન અત્થવિસેસેન મહાનિદાનસુત્તદેસના પવત્તા, તંદસ્સનત્થઞ્ચ છટ્ઠાયતનઙ્ગં પરિહાપેત્વા વુત્તોતિ તસ્સ દુતિયવારે ચ પવેસો વુત્તો, ન સબ્બઙ્ગસમોરોધતો.

યત્થાતિ વારચતુક્કે એકેકવારે ચ. **અઞ્ઞથા**તિ સુત્તન્તભાજનીયતો અઞ્ઞથા સઙ્ખારોતિ વુત્તં. **અવુત્તન્તિ** ‘‘રૂપં સળાયતન’’ન્તિ, તેસુપિ ચ વારેસુ ચતૂસુપિ સોકાદયો અવુત્તા સુત્તન્તભાજનીયેસુ વુત્તા. તત્થ ચ વુત્તમેવ ઇધ ‘‘છટ્ઠાયતન’’ન્તિ અઞ્ઞથા વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

સબ્બટ્ઠાનસાધારણતોતિ વુત્તનયેન સબ્બવારસાધારણતો, સબ્બવિઞ્ઞાણપવત્તિટ્ઠાનભવસાધારણતો વા. વિના અભાવેન વિઞ્ઞાણસ્સ ખન્ધત્તયમ્પિ સમાનં ફલં પચ્ચયો ચાતિ આહ **‘‘અવિસેસેના’’**તિ. ‘‘તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩) વચનતો પન વિઞ્ઞાણં ફસ્સસ્સ વિસેસપચ્ચયોતિ તસ્સ ફસ્સો વિસિટ્ઠં ફલં, સતિપિ પચ્ચયસમ્પયુત્તાનં આહારપચ્ચયભાવે મનોસઞ્ચેતનાય વિઞ્ઞાણાહરણં વિસિટ્ઠં કિચ્ચન્તિ

સઙ્ખારો યસ્સ વિસિટ્ઠો પચ્ચયો. **અચિત્તક્ખણમત્તાની**તિ ચિત્તક્ખણપ્પમાણરહિતાનિ. **તસ્સત્થો**તિ તસ્સ વુત્તસ્સ અવિજ્જાદિકસ્સ અત્થો સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણનાયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

હેતુકાદીનીતિ એત્થ યસ્મિં ચતુક્કે હેતુક-સદ્દો વુત્તો, તં હેતુક-સદ્દસહચરિતત્તા ''હેતુક''ન્તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. હેતુ-સદ્દો ગતિસૂચકો અવિગતતા ચ વિગતતાનિવારણવસેન ગતિ એવ હોતીતિ હેતુકચતુક્કં અવિગતપચ્ચયવસેન વુત્તન્તિ વુત્તં.

તિધા ચતુધા પઞ્ચધા વાતિ **વા**-સદ્દો ''છધા વા''તિપિ વિકપ્પેતીતિ દટ્ઠબ્બો. સમાધિ હિ સાધારણેહિ તીહિ ઝાનિન્દ્રિયમગ્ગપચ્ચયેહિ ચ પચ્ચયોતિ. **ઉપાદાનં ભવસ્સ મગ્ગપચ્ચયેન ચાતિ સત્તધા**તિ કામુપાદાનવજ્જાનં વસેન વદતિ. કામુપાદાનં પન યથા ભવસ્સ પચ્ચયો હોતિ, સો પકારો તણ્હાયં વુત્તો એવાતિ ન વુત્તો.

ઇમસ્મિં ચતુક્કે સહજાતપચ્ચયેન પચ્ચયા હોન્તીતિ વચનવસેનાતિ અધિપ્પાયો. અત્થો હિ ન કત્થચિ અત્તનો પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ યથાસકેહિ પચ્ચયો ન હોતિ, સહજાતપચ્ચયવસેનેવ પન ઇમસ્સ ચતુક્કસ્સ વુત્તત્તા સોયેવેત્થ હોતીતિ વદન્તિ. **પઠમવારો**તિ પઠમચતુક્કોતિ એવં વત્તબ્બં. **ભવાદીનં તથા અભાવ**ન્તિ યદિ સહજાતપચ્ચયવસેનેવ પઠમચતુક્કો વુત્તો, ભવો જાતિયા, જાતિ ચ મરણસ્સ સહજાતપચ્ચયો ન હોતીતિ યથા અવિગતચતુક્કાદીસુ ''ભવપચ્ચયા જાતિ ભવહેતુકા''તિઆદિ ન વુત્તં ભવાદીનં અવિગતાદિપચ્ચયતાય અભાવતો, એવમિધાપિ ''ભવપચ્ચયા જાતી''તિઆદિ ન વત્તબ્બં સિયા. પચ્ચયવચનમેવ હિ તેસં સહજાતસૂચકં આપન્નં અવિગતચતુક્કાદીસુ વિય ઇધ પચ્ચયવિસેસસૂચકસ્સ વચનન્તરસ્સ અભાવા, ન ચ તં ન વુત્તં, ન ચ ભવાદયો સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તસ્મા ન સહજાતપચ્ચયવસેનેવાયં ચતુક્કો વુત્તો. **સેસપચ્ચયાનઞ્ચ સમ્ભવ**ન્તિ ઇદં ''ભવાદીન''ન્તિ એતેન સહ અયોજેત્વા સામઞ્ઞેન અવિજ્જાદીનં સહજાતેન સહ સેસપચ્ચયભાવાનઞ્ચ સમ્ભવં સન્ધાય વુત્તં. અયઞ્હેત્થ અત્થો – પચ્ચયવિસેસસૂચકસ્સ વચનન્તરસ્સ અભાવા સહજાતતો અઞ્ઞે પચ્ચયભાવા અવિજ્જાદીનં ન સમ્ભવન્તીતિ સહજાતપચ્ચયવસેનેવાયં ચતુક્કો આરદ્ધોતિ વુચ્ચેય્ય, ન ચ તે ન સમ્ભવન્તિ, તસ્મા નાયં તથા આરદ્ધોતિ.

''**મહાનિદાનસુત્તન્તે એકાદસઙ્ગિકો પટિચ્ચસમુપ્પાદો વુત્તો**''તિ વુત્તં, તત્થ પન ''નામરૂપપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, નામપચ્ચયા ફસ્સો''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૯૭) દ્વિક્ખત્તું આગતે નામરૂપે એકધા ગહિતે નવઙ્ગિકો, દ્વિધા ગહિતે દસઙ્ગિકો વુત્તો, અઞ્ઞત્થ પન વુત્તેસુ અવિજ્જાસઙ્ખારેસુ અદ્ધત્તયદસ્સનત્થં યોજિયમાનેસુ એકાદસઙ્ગિકો હોતીતિ કત્વા એવં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **મહાનિદાનસુત્તન્તદેસનાય પરિગ્ગહત્થ**ન્તિ તત્થ હિ ચક્ખાયતનાદીનિ વિય રૂપે છટ્ઠાયતનઞ્ચ નામે અન્તોગધં કત્વા ફસ્સસ્સ નિરવસેસરૂપપચ્ચયં વિય નિરવસેસનામપચ્ચયઞ્ચ દસ્સેતું ''**નામરૂપપચ્ચયા ફસ્સો**''તિ વુત્તં, એવમિધાપિ તત્થ દસ્સિતવિસેસદસ્સનેન તંદેસનાપરિગ્ગહત્થં એકચિત્તક્ખણિકે પટિચ્ચસમુપ્પાદે છટ્ઠાયતનં નામન્તોગધં કત્વા ''નામપચ્ચયા ફસ્સો''તિ વુત્તન્તિ અત્થો.

રૂપપ્પવત્તિદેસં સન્ધાય દેસિતત્તા ''ઇમસ્સા''તિ વચનસેસો, ન પુરિમાનન્તિ, તેનેવ ''**અયઞ્હી**''તિઆદિમાહ.

યોનિવસેન ઓપપાતિકાનન્તિ ચેત્થ સંસેદજયોનિકાપિ પરિપુણ્ણાયતનભાવેન ઓપપાતિકસઙ્ગહં કત્વા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા. પધાનાય વા યોનિયા સબ્બપરિપુણ્ણાયતનયોનિં દસ્સેતું ''**ઓપપાતિકાન**''ન્તિ વુત્તં. એવં સઙ્ગહનિદસ્સનવસેનેવ હિ **ધમ્મહદયવિભઙ્ગે**પિ (વિભ॰ ૧૦૦૯) ''ઓપપાતિકાનં પેતાન''ન્તિઆદિના

ઓપપાતિકગ્ગહણમેવ કતં, ન સંસેદજગ્ગહણન્તિ. એકચિત્તક્ખણે છહાયતનેહિ ફસ્સસ્સ પવત્તિ નત્થિ, ન ચેકસ્સ અકુસલફસ્સસ્સ છટ્ઠાયતનવજ્જં આયતનં સમાનક્ખણે પવત્તમાનં પચ્ચયભૂતં અત્થિ, આરમ્મણપચ્ચયો ચેત્થ પવત્તકો ન હોતીતિ ન ગય્હતિ, તસ્મા ''સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો''તિ ન સક્કા વત્તુન્તિ દસ્સનત્થં ''**યસ્મા પનેસો**''તિઆદિમાહ.

પુરિમયોનિદ્વયે સમ્ભવન્તમ્પિ કેસઞ્ચિ સળાયતનં કલલાદિકાલે ન સમ્ભવતીતિ ''**સદા અસમ્ભવતો**''તિ આહ. પચ્છિમયોનિદ્વયે પન યેસં સમ્ભવતિ, તેસં સદા સમ્ભવતીતિ. **ઇતો**તિ ઇમસ્મા ચતુક્કતો, નયતો વા, યો વિસેસો.

પચ્ચયચતુક્કવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. હેતુચતુક્કવણ્ણના

૨૪૪. જાતિક્ખણમત્તે એવ અભાવતોતિ તતો ઉદ્ધં ભાવતોતિ અત્થો. **અવિગતપચ્ચયનિયમાભાવતો** ભવે ઉપાદાનહેતુકગ્ગહણં ન કતં, **અભાવતો અવિગતપચ્ચયસ્સ** જાતિઆદીસુ ભવહેતુકાદિગ્ગહણં ન કતન્તિ યોજેતબ્બં. યથા પન યાવ વત્થુ, તાવ અનુપલબ્ભમાનસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુ અવિગતપચ્ચયો હોતિ વિઞ્ઞાણતો ઉદ્ધં પવત્તનકમ્પિ, એવં ઉપાદાનં ભવસઙ્ગહિતાનં જાતિઆદીનં, ભવો ચ જાતિયા અવિગતપચ્ચયો સિયા. અથ ન સિયા, સઙ્ખારક્ખન્ધે જાતિઆદીનં સઙ્ગહિતત્તા વિઞ્ઞાણં નામસ્સ, નામઞ્ચ અતક્ખણિકસમ્ભવા છટ્ઠાયતનસ્સ અવિગતપચ્ચયો ન સિયાતિ ઇધ વિય તત્થાપિ હેતુકગ્ગહણં ન કત્તબ્બં સિયા, તસ્મા યાવ ઉપાદાનં, તાવ જાતિઆદીનં અનુપલબ્ભો, જાતિક્ખણમત્તે એવ ભવસ્સ અભાવો ચ કારણન્તિ ન સક્કા કાતું. સઙ્ખતલક્ખણાનં પન જાતિઆદીનં અસભાવધમ્માનં ભવેન સઙ્ગહિતત્તા અસભાવધમ્મસ્સ ચ પરમત્થતો ભવન્તરસ્સ અભાવતો હેતુઆદિપચ્ચયા ન સન્તીતિ ભવસ્સ ઉપાદાનં ન નિયમેન અવિગતપચ્ચયો, ભવો પન જાતિયા, જાતિ જરામરણસ્સ નેવ અવિગતપચ્ચયોતિ અવિગતપચ્ચયનિયમાભાવતો અભાવતો ચ અવિગતપચ્ચયસ્સ ભવાદીસુ હેતુકગ્ગહણં ન કતન્તિ યુત્તં.

નનુ એવં ''નામં વિઞ્ઞાણહેતુકં છટ્ઠાયતનં નામહેતુક''ન્તિ વચનં ન વત્તબ્બં. ન હિ નામસઙ્ગહિતાનં જાતિઆદીનં અવિગતપચ્ચયો અઞ્ઞસ્સ અવિગતપચ્ચયભાવો ચ અત્થિ અસભાવધમ્મત્તાતિ? ન, તેસં નામેન અસઙ્ગહિતત્તા. નમનકિચ્ચપરિચ્છિન્નઞ્હિ નામં, તઞ્ચ કિચ્ચં સભાવધમ્માનમેવ હોતીતિ સભાવધમ્મભૂતા એવ તયો ખન્ધા ''નામ''ન્તિ વુત્તા, તસ્મા તત્થ હેતુકગ્ગહણં યુત્તં, ઇધ પન ભવતીતિ ભવો, ન ચ જાતિઆદીનિ ન ભવન્તિ ''ભવપચ્ચયા જાતિ સમ્ભવતિ, જાતિપચ્ચયા જરામરણં સમ્ભવતી''તિ યોજનતો , તસ્મા સઙ્ખરણતો સઙ્ખારે વિય ભવનતો ભવે જાતિઆદીનિ સઙ્ગહિતાનીતિ નિયમાભાવાભાવેહિ યથાવુત્તેહિ હેતુકગ્ગહણં ન કતન્તિ.

કેચિ પનાતિઆદિના રેવતત્થેરમતં વદતિ. **અરૂપક્ખન્ધા હિ ઇધ ભવોતિ આગતા**. વુત્તઞ્હિ ''તત્થ કતમો ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો, ઠપેત્વા ઉપાદાનં વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ (વિભ॰ ૨૪૯).

''**વત્તબ્બપદેસાભાવતો**''તિ વુત્તં, સતિપિ પન પદેસે ઉપાદાનં વિય સભાવાનિ જાતિઆદીનિ ન હોન્તીતિ ઠપેતબ્બસ્સ ભાવન્તરસ્સ અભાવતો એવ ઠપનં ન કાતબ્બન્તિ યુત્તં. જાયમાનાનં પન જાતિ, જાતાનઞ્ચ જરામરણન્તિ ''ભવપચ્ચયા જાતિ, જાતિપચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ (વિભ॰ ૨૨૫) વુત્તં. યથા પન ''નામપચ્ચયા ફસ્સોતિ તત્થ કતમં નામં? ઠપેત્વા ફસ્સં વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો. ઇદં વુચ્ચતિ નામ''ન્તિ (વિભ॰

૨૫૯), ''નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનન્તિ અત્થિ નામં અત્થિ રૂપં. તત્થ કતમં નામં? વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો. ઇદં વુચ્ચતિ નામં. તત્થ કતમં રૂપં? ચત્તારો મહાભૂતા યઞ્ચ રૂપં નિસ્સાય મનોધાતુ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ વત્તતિ, ઇદં વુચ્ચતિ રૂપ''ન્તિ (વિભ॰ ૨૬૧) ચ યં નામરૂપઞ્ચ ફસ્સસ્સ સળાયતનસ્સ પચ્ચયો, તસ્સ વત્તબ્બપદેસો નિદ્દિટ્ઠો, એવં યો ભવો જાતિયા પચ્ચયો, તસ્સપિ ઠપેતબ્બગહેતબ્બવિસેસે સતિ ન સક્કા વત્તબ્બપદેસો નત્થીતિ વત્તુન્તિ.

હેતુચતુક્કવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કવણ્ણના

૨૪૬. નિપ્પદેસત્તા ભવેન ઉપાદાનં સઙ્ગહિતન્તિ પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ ઉપાદાનસ્સ વિસું ઠિતસ્સ અભાવા ''ભવપચ્ચયાપિ ઉપાદાન''ન્તિ ન સક્કા વત્તુન્તિ દસ્સેતું **''યસ્મા પન ભવો નિપ્પદેસો''**તિઆદિમાહ. એવં સતિ ''નામપચ્ચયાપિ વિઞ્ઞાણ''ન્તિ ન વત્તબ્બં સિયા, નામં પન પચ્ચયુપ્પન્નભૂતં પચ્ચયભૂતઞ્ચ સપ્પદેસમેવ ગહિતન્તિ અધિપ્પાયો. યથા પન ''નામપચ્ચયા છટ્ઠાયતનં, નામપચ્ચયા ફસ્સો''તિઆદીસુ (વિભ॰ ૧૫૦-૧૫૪) પચ્ચયુપ્પન્નં ઠપેત્વા નામં ગહિતં, એવં ''ભવપચ્ચયાપિ ઉપાદાન''ન્તિ ઇધાપિ પચ્ચયુપ્પન્નં ઠપેત્વા ભવસ્સ ગહણં ન ન સક્કા કાતું, તસ્મા ઉપાદાનસ્સ અવિગતપચ્ચયનિયમાભાવો વિય અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયનિયમાભાવો ભવે પુબ્બે વુત્તનયેન અત્થીતિ ''ભવપચ્ચયાપિ ઉપાદાન''ન્તિ ન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયોતિ ચેત્થ સમ્પયુત્તવિપ્પયુત્તઅત્થિપચ્ચયો અધિપ્પેતો સિયા. ''નામરૂપપચ્ચયાપિ વિઞ્ઞાણ''ન્તિ હિ વુત્તં, ન ચ વત્થુ અકુસલવિઞ્ઞાણસ્સ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો હોતિ, પુરેજાતવિપ્પયુત્તો પન હોતીતિ. તથા ''છટ્ઠાયતનપચ્ચયાપિ નામરૂપ''ન્તિ વુત્તં, ન ચ છટ્ઠાયતનં ચક્ખાયતનુપચયાદીનં ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ ચ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો હોતિ, પચ્છાજાતવિપ્પયુત્તો પન હોતીતિ.

અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સઙ્ખારાદિમૂલકનયમાતિકાવણ્ણના

૨૪૭. **''અપુબ્બસ્સ અઞ્ઞસ્સ અવિજ્જાપચ્ચયસ્સ વત્તબ્બસ્સ અભાવતો ભવમૂલકનયો ન વુત્તો''**તિ વુત્તં, એવં સતિ ''છટ્ઠાયતનપચ્ચયા અવિજ્જા''તિઆદિકા છટ્ઠાયતનાદિમૂલકા ચ ન વત્તબ્બા સિયું. ''નામપચ્ચયા અવિજ્જા''તિ એત્થ હિ અવિજ્જાપચ્ચયા સબ્બે ચત્તારો ખન્ધા નામન્તિ વુત્તાતિ. તત્થાયં અધિપ્પાયો સિયા – નામવિસેસાનં છટ્ઠાયતનાદીનં અવિજ્જાય પચ્ચયભાવો વત્તબ્બોતિ છટ્ઠાયતનાદિમૂલકા વુત્તા. યદેવ પન નામં અવિજ્જાય પચ્ચયો, તદેવ ભવપચ્ચયા અવિજ્જાતિ એત્થાપિ વુચ્ચેય્ય, ન વત્તબ્બવિસેસો કોચિ, તસ્મા અપુબ્બાભાવતો ન વુત્તોતિ. ભવગ્ગહણેન ચ ઇધ અવિજ્જાય પચ્ચયભૂતા સભાવધમ્મા ગણ્હેય્યુંઉ, ન જાતિઆદીનીતિ અપુબ્બાભાવતો ન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. **''અવિજ્જાપચ્ચયા અવિજ્જાતિપિ વુત્તં સિયા''**તિ વુત્તં, યથા પન ''નામપચ્ચયા ફસ્સો''તિ વુત્તે ''ફસ્સપચ્ચયા ફસ્સો''તિ વુત્તં ન હોતિ પચ્ચયુપ્પન્નં ઠપેત્વા પચ્ચયસ્સ ગહણતો, એવમિધાપિ ન સિયા, તસ્મા ભવનવસેન સભાવધમ્માસભાવધમ્મેસુ સામઞ્ઞેન પવત્તો ભવ-સદ્દોતિ ન સો અવિજ્જાય પચ્ચયોતિ સક્કા વત્તું. તેન ભવમૂલકનયો ન વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

‘‘ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો’’તિ એત્થ વિય ભવેકદેસે વિસું પુબ્બે અગ્ગહિતે ભવ-સદ્દો પચ્ચયસોધનત્થં આદિતો વુચ્ચમાનો નિરવસેસબોધકો હોતિ, ન નામ-સદ્દો. એવંસભાવા હિ એતા નિરુત્તિયોતિ ઇમિનાવા અધિપ્પાયેન ‘‘**અવિજ્જાપચ્ચયા અવિજ્જાતિપિ વુત્તં સિયા**’’તિ આહાતિ દટ્ઠબ્બં, ઇમિનાવ અધિપ્પાયેન ‘‘ભવસ્સ નિપ્પદેસત્તા ભવપચ્ચયાપિ ઉપાદાનન્તિ ન વુત્ત’’ન્તિ અયમત્થો અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયવારે વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. તત્થ **પચ્છિન્નત્તા**તિ એતેન જાતિજરામરણાનં અવિજ્જાય પચ્ચયભાવો અનુઞ્ઞાતો વિય હોતિ. જાયમાનાનં પન જાતિ, ન જાતિયા જાયમાના, જીયમાનમીયમાનઞ્ચ જરામરણં, ન જરામરણસ્સ જીયમાનમીયમાનાતિ જાતિઆદીનિ એકચિત્તક્ખણે ન અવિજ્જાય પચ્ચયો હોન્તિ, તસ્મા અસમ્ભવતો એવ તમ્મૂલકા નયા ન ગહિતા, પચ્છેદોપિ પન અત્થીતિ ‘‘**તત્થ પચ્છિન્નત્તા**’’તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. તેનેવ ‘‘**અપિચા**’’તિઆદિમાહ.

માતિકાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલનિદ્દેસવણ્ણના

૨૪૮-૨૪૯. ઉપાદાનસ્સ ઉપાદાનપચ્ચયત્તં આપજ્જેય્યાતિ નનુ નાયં દોસો. કામુપાદાનઞ્હિ દિટ્ઠુપાદાનસ્સ, તઞ્ચ ઇતરસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ? સચ્ચં, કામુપાદાનસ્સ પન તણ્હાગહણેન ગહિતત્તા નામે વિય વિસેસપચ્ચયત્તાભાવા ચ ઉપાદાનગ્ગહણેન તણ્હાપચ્ચયા ભવસ્સ ચ પચ્ચયભૂતા દિટ્ઠિ એવ ગહિતાતિ અયં દોસો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. યસ્મા ચ ઉપાદાનટ્ઠાને પચ્ચયુપ્પન્નં પચ્ચયો ચ એકમેવ, તસ્મા ‘‘નામપચ્ચયા ફસ્સો, નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન’’ન્તિ એતેસં નિદ્દેસેસુ વિય ‘‘ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો’’તિ એતસ્સ નિદ્દેસે પચ્ચયો વિસું ન વિભત્તો. સતિપિ વા ભવસ્સ પચ્ચયભાવેન કામુપાદાનસ્સપિ ગહણે ‘‘ઠપેત્વા ઉપાદાન’’ન્તિ અવુચ્ચમાને કામુપાદાનં કામુપાદાનસ્સ, દિટ્ઠિ ચ દિટ્ઠિયા પચ્ચયોતિ આપજ્જેય્યાતિ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નતાનિવારણત્થં ‘‘**ઠપેત્વા ઉપાદાન**’’ન્તિ વુત્તન્તિ દસ્સેતિ.

૨૫૨. ચક્ખાયતનાદિઉપત્થમ્ભકસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ જનકં વિઞ્ઞાણં ચક્ખાયતનુપચયાદીનં પચ્ચયોતિ વુત્તં તદજનકમ્પીતિ અધિપ્પાયેન ‘‘**યસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સા**’’તિઆદિમાહ. **તાસમ્પિ હી**તિ ઉતુઆહારજસન્તતીનમ્પિ હિ ઉપત્થમ્ભકસમુટ્ઠાપનપચ્છાજાતપચ્ચયવસેન વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો હોતિ એવાતિ અત્થો.

૨૫૪. યથાનુરૂપન્તિ મહાભૂતસઙ્ખાતં પઞ્ચન્નં સહજાતાદિપચ્ચયો, વત્થુસઙ્ખાતં છટ્ઠસ્સ પુરેજાતાદિપચ્ચયો, નામં પઞ્ચન્નં પચ્છાજાતાદિપચ્ચયો, છટ્ઠસ્સ સહજાતાદિપચ્ચયોતિ એસા યથાનુરૂપતા.

૨૬૪. યસ્સાતિ યસ્સ પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ નામસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ સમ્પયુત્તપચ્ચયભાવો હોતીતિ યોજેતબ્બં.

૨૭૨. ‘‘ફસ્સપચ્ચયાપિ નામ’’ન્તિ ફસ્સપચ્ચયભાવેન વત્તબ્બસ્સેવ નામસ્સ અત્તનો પચ્ચયુપ્પન્નેન પવત્તિ દસ્સિતાતિ ‘‘**ઠપેત્વા ફસ્સ**’’ન્તિ પુન વચને કોચિ અત્થો અત્થીતિ ન વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો ‘‘**તથાપી**’’તિઆદિમાહ.

૨૮૦. યસ્મા અધિમોક્ખોપિ નત્થિ, તસ્મા ઉપાદાનટ્ઠાનં પરિહીનમેવાતિ સમ્બન્ધો. બલવકિલેસેન પન પદપૂરણસ્સ કારણં તણ્હાય અભાવો દોમનસ્સસહગતેસુ વુત્તો એવાતિ તસ્સ તેન સમ્બન્ધો યોજેતબ્બો.

સબ્બત્થાતિ તતિયચિત્તાદીસુ ‘‘તણ્હાપચ્ચયા અધિમોક્ખો’’તિઆદિમ્હિ વિસ્સજ્જનમેવ વિસેસં દસ્સેત્વા પાળિ સંખિત્તા. **હેટ્ઠા**તિ ચિત્તુપ્પાદકણ્ડાદીસુ.

અકુસલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કુસલાબ્યાકતનિદ્દેસવણ્ણના

૨૯૨. પસાદોતિ સદ્ધા.

૩૦૬. ‘‘અલોભો નિદાનં કમ્માનં સમુદયાયા’’તિઆદિવચનતો (અ॰ નિ॰ ૩.૩૪) સબ્યાપારાનિ કુસલમૂલાનિ સઙ્ખારાનં નિદાનાનિ હોન્તિ, ન કમ્મવેગક્ખિત્તેસુ વિપાકેસુ અલોભાદિસહગતકમ્મપટિબિમ્બભૂતા વિય પવત્તમાના અલોભાદયોતિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ વિય નિદાનરહિતતા **સોતપતિતતા**તિ દટ્ઠબ્બા. કિરિયધમ્મા કિરિયમત્તત્તા કમ્મનિદાનરહિતાઇચ્ચેવ પરિહીનાવિજ્જાટ્ઠાના વેદિતબ્બા.

તતિયચતુત્થવારા અસમ્ભવતો એવાતિ કસ્મા વુત્તં, કિં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ ચક્ખાયતનુપચયાદીનં પચ્છાજાતપચ્ચયા ન હોન્તીતિ? હોન્તિ, તદુપત્થમ્ભકસ્સ પન ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ અસમુટ્ઠાપનં સન્ધાય ‘‘**અસમ્ભવતો**’’તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. સહજાતપચ્છાજાતવિઞ્ઞાણસ્સ પન વસેન તદાપિ વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, પચ્છાજાતસહજાતનામસ્સ સહજાતપુરેજાતભૂતચક્ખાદિરૂપસ્સ ચ વસેન નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનઞ્ચ લબ્ભતીતિ તતિયચતુત્થવારા ન ન સમ્ભવન્તીતિ.

કુસલાબ્યાકતનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અવિજ્જામૂલકકુસલનિદ્દેસવણ્ણના

૩૩૪. સમ્મોહવસેનાતિ કુસલફલે અનિચ્ચાદિતાય સભયે સાદુરસવિસરુક્ખબીજસદિસે તંનિબ્બત્તકકુસલે ચ અનાદીનવદસ્સિતાવસેન. સમતિક્કમત્થં ભાવના **સમતિક્કમભાવના**, તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનવસેન સમતિક્કમભૂતા વા ભાવના **સમતિક્કમભાવના**.

તથા ઇધ ન લબ્ભન્તીતિ અવિજ્જાય એવ સઙ્ખારાનં અવિગતાદિપચ્ચયત્તાભાવં સન્ધાય વુત્તં, વિઞ્ઞાણાદીનં પન સઙ્ખારાદયો અવિગતાદિપચ્ચયા હોન્તીતિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં સઙ્ખારહેતુકન્તિઆદિના યોજના ન ન સક્કા કાતુન્તિ અવિગતચતુક્કાદીનિપિ ન ઇધ લબ્ભન્તિ. વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં વિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તં નામન્તિઆદિના હિ યથાલાભયોજનાય નયો દસ્સિતોતિ.

અવિજ્જામૂલકકુસલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કુસલમૂલકવિપાકનિદ્દેસવણ્ણના

૩૪૩. ‘‘**નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયે પન વત્તબ્બમેવ નત્થી**’’તિ વુત્તં, કિં કુસલમૂલં અકુસલમૂલઞ્ચ કમ્મપચ્ચયો હોતીતિ? ન હોતિ, કમ્મપચ્ચયભૂતાય પન ચેતનાય સંસટ્ઠં કમ્મં વિય પચ્ચયો હોતિ. તેન એકીભાવમિવ ગતત્તાતિ એવં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. યથા કુસલાકુસલમૂલેહિ વિના કમ્મં વિપાકં ન જનેતીતિ તાનિ વિપાકસ્સ

પરિયાયેન ઉપનિસ્સયોતિ વુત્તાનિ, એવં કમ્મેન એકીભૂતાનિ સંસટ્ઠાનિ હુત્વા કમ્મજાનં પચ્ચયા હોન્તીતિ પરિયાયેન તેસં કમ્મપચ્ચયતા વુત્તા. **એસા**તિ એસ કુસલમૂલપચ્ચયો અકુસલમૂલપચ્ચયો ચાતિ યોજેતબ્બં.

કુસલાકુસલવિપાકાનં વિય કિરિયાનં ઉપ્પાદકાનિ અવિજ્જાકુસલાકુસલમૂલાનિ ચ ન હોન્તીતિ આહ "**ઉપનિસ્સયતં ન લભન્તી**"તિ. મનસિકારોપિ જવનવીથિપટિપાદકમત્તત્તા કુસલાકુસલાનિ વિય અવિજ્જં ઉપનિસ્સયં ન કરોતિ, અવિજ્જૂપનિસ્સયાનં પન પવત્તિઅત્થં ભવઙ્ગાવટ્ટનમત્તં હોતિ, પહીનાવિજ્જાનઞ્ચ કિરિયાનં અવિજ્જા નેવુપ્પાદિકા, આરમ્મણમત્તમેવ પન હોતિ. એવઞ્ચ કત્વા ''કુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ ધમ્મસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩), ''વિપાકધમ્મધમ્મો નેવવિપાકનવિપાકધમ્મધમ્મસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૩.૧૦૩) ચ એવમાદીસુ કિરિયાનં અકુસલા ઉપનિસ્સયપચ્ચયભાવેન ન ઉદ્ધટાતિ. અપિચ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ એતસ્સ વસેન અવિજ્જામૂલકો કુસલનયો વુત્તો, ''સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ''ન્તિ એતસ્સ વસેન કુસલાકુસલમૂલકો વિપાકનયો, કિરિયાનં પન નેવ સઙ્ખારગ્ગહણેન, ન ચ વિઞ્ઞાણગ્ગહણેન ગહણં ગચ્છતીતિ તંમૂલકો કિરિયાનયો ન લબ્ભતીતિ ન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો.

અનેકભેદતોતિ અવિજ્જાદીનં મૂલપદાનં એકચિત્તક્ખણિકાનં કિરિયન્તે પઠમનયે સહજાતાદિઅનેકપચ્ચયભાવેન ગહિતત્તા તેસં પચ્ચયાનં વસેન નવાદિમૂલપદાનં નયાનં વસેન, અનેકપ્પકારતો ચતુન્નં ચતુક્કાનં વસેનાતિ વા અધિપ્પાયો. **કુસલાકુસલાનં પન વિપાકે ચા**તિ એત્થ કુસલાકુસલેસુ કુસલાકુસલાનં વિપાકે ચાતિ વત્તબ્બં. પુરિમપચ્છિમેસુ હિ નયેસુ યથા પચ્ચયાકારો વુત્તો, તંદસ્સનત્થં ''અનેકભેદતો એકધાવા''તિ વુત્તં, ન ચ પચ્છિમનયે કુસલે અનેકભેદતો પચ્ચયાકારો વુત્તો, અથ ખો "**એકધાવા**"તિ. **એકધાવા**તિ ચ મૂલપદેકપચ્ચયતાવસેન, એકસ્સેવ વા નયસ્સ વસેન એકપ્પકારેનાતિ અત્થો, પઠમચતુક્કસ્સેવ વસેનાતિ વા અધિપ્પાયો. **ધમ્મપચ્ચયભેદે**તિ અવિજ્જાદીનં ધમ્માનં પચ્ચયભાવભેદે જરામરણાદીનં ધમ્માનં જાતિઆદિપચ્ચયભેદે, તંતંચિત્તુપ્પાદસમયપરિચ્છિન્નાનં વા ફસ્સાદીનં ધમ્માનં એકક્ખણિકાવિજ્જાદિપચ્ચયભેદે. પરિયત્તિઆદીનં કમો **પરિયત્તિ...પે॰... પટિપત્તિક્કમો**. પચ્ચયાકારે હિ પાળિપરિયાપુણનતદત્થસવનપાળિઅત્થચિન્તનાનિ ''જરામરણં અનિચ્ચં સઙ્ખતં...પે॰... નિરોધધમ્મ''ન્તિઆદિના ભાવનાપટિપત્તિ ચ કમેન કાતબ્બાતિ **કમ**-ગ્ગહણં કરોતિ. **તતો**તિ ઞાણપ્પભેદજનકતો કમતો. અઞ્ઞં કરણીયતરં નત્થિ. તદાયત્તા હિ દુક્ખન્તકિરિયાતિ.

કુસલમૂલકવિપાકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

ઉદ્દેસવારવણ્ણના

૩૫૫. **તયો સતિપટ્ઠાના**તિ સતિપટ્ઠાન-સદ્દસ્સ અત્થુદ્ધારં કરોતિ, ન ઇધ પાળિયં વુત્તસ્સ સતિપટ્ઠાન-સદ્દસ્સ અત્થદસ્સનં. **આદીસુ હિ સતિગોચરો**તિ **આદિ**-સદ્દેન ''ફસ્સસમુદયા વેદનાનં સમુદયો, નામરૂપસમુદયા ચિત્તસ્સ સમુદયો, મનસિકારસમુદયા ધમ્માનં સમુદયો''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૪૦૮) સતિપટ્ઠાનન્તિ વુત્તાનં સતિગોચરાનં દીપકે સુત્તપ્પદેસે સઙ્ગણ્હાતિ. એવં પટિસમ્ભિદાપાળિયમ્પિ અવસેસપાળિપ્પદેસદસ્સનત્થો આદિ-સદ્દો દટ્ઠબ્બો. દાનાદીનિપિ કરોન્તસ્સ રૂપાદીનિ કસિણાદીનિ ચ સતિયા ઠાનં હોતીતિ તંનિવારણત્થમાહ **''પધાનં ઠાન''**ન્તિ. **પ**-સદ્દો હિ પધાનત્થદીપકોતિ અધિપ્પાયો.

અરિયોતિ અરિયં સેટ્ઠં સમ્માસમ્બુદ્ધમાહ. **એત્થા**તિ એતસ્મિં સળાયતનવિભઙ્ગસુત્તેતિ અત્થો. સુત્તેકદેસેન હિ સુત્તં દસ્સેતિ. તત્થ હિ –

> ''તયો સતિપટ્ઠાના યદરિયો...પે॰... અરહતીતિ ઇતિ ખો પનેતં વુત્તં, કિઞ્ચેતં પટિચ્ચ વુત્તં? ઇધ, ભિક્ખવે, સત્થા સાવકાનં ધમ્મં દેસેતિ અનુકમ્પકો હિતેસી અનુકમ્પં ઉપાદાય 'ઇદં વો હિતાય ઇદં વો સુખાયા'તિ. તસ્સ સાવકા ન સુસ્સૂસન્તિ, ન સોતં ઓદહન્તિ, ન અઞ્ઞા ચિત્તં ઉપટ્ઠાપેન્તિ, વોક્કમ્મ ચ સત્થુસાસના વત્તન્તિ. તત્ર, ભિક્ખવે, તથાગતો ન ચેવ અનત્તમનો હોતિ, ન ચ અનત્તમનતં પટિસંવેદેતિ, અનવસ્સુતો ચ વિહરતિ સતો સમ્પજાનો. ઇદં, ભિક્ખવે, પઠમં સતિપટ્ઠાનં. યદરિયો...પે॰... અરહતિ.
>
> ''પુન ચપરં ભિક્ખવે સત્થા...પે॰... ઇદં વો સુખાયાતિ. તસ્સ એકચ્ચે સાવકા ન સુસ્સૂસન્તિ...પે॰... વત્તન્તિ. એકચ્ચે સાવકા સુસ્સૂસન્તિ ...પે॰... ન ચ વોક્કમ્મ સત્થુસાસના વત્તન્તિ. તત્ર, ભિક્ખવે, તથાગતો ન ચેવ અત્તમનો હોતિ, ન ચ અત્તમનતં પટિસંવેદેતિ. ન ચેવ અનત્તમનો હોતિ, ન ચ અનત્તમનતં પટિસંવેદેતિ. અત્તમનતઞ્ચ અનત્તમનતઞ્ચ તદુભયં અભિનિવજ્જેત્વા ઉપેક્ખકો ચ વિહરતિ સતો સમ્પજાનો. ઇદં, ભિક્ખવે, દુતિયં...પે॰....
>
> ''પુન ચપરં...પે॰... સુખાયાતિ. તસ્સ સાવકા સુસ્સૂસન્તિ...પે॰... વત્તન્તિ. તત્ર, ભિક્ખવે, તથાગતો અત્તમનો ચેવ હોતિ, અત્તમનતઞ્ચ પટિસંવેદેતિ, અનવસ્સુતો ચ વિહરતિ સતો સમ્પજાનો. ઇદં, ભિક્ખવે, તતિય''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૧૧) –

એવં પટિઘાનુનયેહિ અનવસ્સુતતા, નિચ્ચં ઉપટ્ઠિતસતિતા, તદુભયવીતિવત્તતા સતિપટ્ઠાનન્તિ વુત્તા. બુદ્ધાનમેવ કિર નિચ્ચં ઉપટ્ઠિતસતિતા હોતિ, ન પચ્ચેકબુદ્ધાદીનન્તિ.

પ-સદ્દો આરમ્ભં જોતેતિ, આરમ્ભો ચ પવત્તીતિ કત્વા આહ **''પવત્તયિતબ્બતોતિ અત્થો''**તિ. સતિયા કરણભૂતાય પટ્ઠાનં પટ્ઠાપેતબ્બં **સતિપટ્ઠાનં**. અન-સદ્દઞ્હિ બહુલં-વચનેન કમ્મત્થં ઇચ્છન્તિ સદ્દવિદૂ, તથેવ

કત્તુઅત્થમ્પિ ઇચ્છન્તીતિ પુન તતિયનયે “**પતિટ્ઠાતીતિ પટ્ઠાન**”ન્તિ વુત્તં. તત્થ **પ**-સદ્દો ભુસત્થં પક્ખન્દનં દીપેતીતિ “**ઓક્કન્તિત્વા પક્ખન્દિત્વા વત્તતીતિ અત્થો**”તિ આહ. પુન ભાવત્થે સતિ-સદ્દં પટ્ઠાન-સદ્દઞ્ચ વણ્ણેન્તો “**અથ વા**”તિઆદિમાહ. તેન પુરિમત્થે સતિ-સદ્દો પટ્ઠાન-સદ્દો ચ કત્તુઅત્થોતિ વિઞ્ઞાયતિ.

વિસેસેન કાયો ચ વેદના ચ અસ્સાદસ્સ કારણન્તિ તપ્પહાનત્થં તેસં તણ્હાવત્થૂનં ઓળારિકસુખુમાનં અસુભદુક્ખતાદસ્સનાનિ મન્દતિક્ખપઞ્ઞેહિ તણ્હાચરિતેહિ સુકરાનીતિ તાનિ તેસં વિસુદ્ધિમગ્ગોતિ વુત્તાનિ, એવં દિટ્ઠિયા વિસેસકારણેસુ ચિત્તધમ્મેસુ અનિચ્ચાનત્તતાદસ્સનાનિ નાતિપભેદાતિપભેદગતેસુ તેસુ તપ્પહાનત્થં મન્દતિક્ખાનં દિટ્ઠિચરિતાનં સુકરાનીતિ તેસં તાનિ વિસુદ્ધિમગ્ગોતિ. તિક્ખો સમથયાનિકો ઓળારિકારમ્મણં પરિગ્ગણ્હન્તો તત્થ અટ્ઠત્વા ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય વેદનં પરિગ્ગણ્હાતીતિ આહ “**ઓળારિકારમ્મણે અસણ્ઠહનતો**”તિ. વિપસ્સનાયાનિકસ્સ સુખુમે ચિત્તે ધમ્મેસુ ચ ચિત્તં પક્ખન્દતીતિ તદનુપસ્સનાનં તંવિસુદ્ધિમગ્ગતા વુત્તા.

તેસં તત્થાતિ એત્થ **તત્થ**-સદ્દસ્સ પહાનત્થન્તિ એતેન યોજના. પઞ્ચ કામગુણા સવિસેસા કાયે લબ્ભન્તીતિ વિસેસેન કાયો કામોઘસ્સ વત્થુ, ભવે સુખગ્ગહણવસેન ભવસ્સાદો હોતીતિ ભવોઘસ્સ વેદના, સન્તતિઘનગ્ગહણવસેન ચિત્તે અત્તાભિનિવેસો હોતીતિ દિટ્ઠોઘસ્સ ચિત્તં, ધમ્મવિનિબ્ભોગસ્સ ધમ્માનં ધમ્મમત્તતાય ચ દુપ્પટિવિજ્ઝત્તા સમ્મોહો હોતીતિ અવિજ્જોઘસ્સ ધમ્મા, તસ્મા તેસુ તેસં પહાનત્થં ચત્તારોવ વુત્તા, દુક્ખાય વેદનાય પટિઘાનુસયો અનુસેતીતિ દુક્ખદુક્ખવિપરિણામદુક્ખસઙ્ખારદુક્ખભૂતા વેદના વિસેસેન બ્યાપાદકાયગન્થસ્સ વત્થુ, ચિત્તે નિચ્ચગ્ગહણવસેન સસ્સતસ્સ અત્તનો સીલેન સુદ્ધીતિઆદિપરામસનં હોતીતિ સીલબ્બતપરામાસસ્સ ચિત્તં, નામરૂપપરિચ્છેદેન ભૂતં ભૂતતો અપસ્સન્તસ્સ ભવવિભવદિટ્ઠિસઙ્ખાતો ઇદંસચ્ચાભિનિવેસો હોતીતિ તસ્સ ધમ્મા…પે॰… સુખવેદનાસ્સાદવસેન પરલોકનિરપેક્ખો ‘‘નત્થિ દિન્ન’’ન્તિઆદિપરામાસં ઉપ્પાદેતીતિ દિટ્ઠુપાદાનસ્સ વેદના. સન્તતિઘનગ્ગહણવસેન સરાગાદિચિત્તે સમ્મોહો હોતીતિ મોહાગતિયા ચિત્તં, ધમ્મસભાવાનવબોધેન ભયં હોતીતિ ભયાગતિયા ધમ્મા…પે॰… અવુત્તાનં વુત્તનયેન વત્થુભાવો યોજેતબ્બો.

‘‘આહારસમુદયા કાયસમુદયો, ફસ્સસમુદયા વેદનાસમુદયો (સં॰ નિ॰ ૫.૪૦૮), સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧; ઉદા॰ ૧) વચનતો કાયાદીનં સમુદયભૂતા કબળીકારાહારફસ્સમનોસઞ્ચેતનાવિઞ્ઞાણાહારા કાયાદિપરિજાનનેન પરિઞ્ઞાતા હોન્તીતિ આહ “**ચતુબ્બિધાહારપરિઞ્ઞત્થ**”ન્તિ. **પકરણનયો**તિ તમ્બપણ્ણિભાસાય વણ્ણનાનયો. નેત્તિપેટકપ્પકરણે ધમ્મકથિકાનં યોજનાનયોતિપિ વદન્તિ.

સરણવસેનાતિ કાયાદીનં કુસલાદિધમ્માનઞ્ચ ધારણતાવસેન. સરન્તિ ગચ્છન્તિ એતાયાતિ સતીતિ ઇમસ્મિં અત્થે એકત્તે નિબ્બાને સમાગમો **એકત્તસમોસરણં**. એતદેવ હિ દસ્સેતું “**યથા હી**”તિઆદિમાહ. એકનિબ્બાનપ્પવેસહેતુભૂતો વા સમાનતાય એકો સતિપટ્ઠાનસભાવો એકત્તં, તત્થ સમોસરણં તંસભાગતા **એકત્તસમોસરણં**. એકનિબ્બાનપ્પવેસહેતુભાવં પન દસ્સેતું “**યથા હી**”તિઆદિમાહ. એતસ્મિં અત્થે સરણેકત્તસમોસરણાનિ સહ સતિપટ્ઠાનેકભાવસ્સ કારણત્તેન વુત્તાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ, પુરિમસ્મિં વિસું. **સરણવસેના**તિ વા ગમનવસેનાતિ અત્થે સતિ તદેવ ગમનં સમોસરણન્તિ સમોસરણે વા સતિ-સદ્દત્થવસેન અવુચ્ચમાને

ધારણતાવ સતીતિ સતિ-સદ્દત્થન્તરાભાવા પુરિમં સતિભાવસ્સ કારણં, પચ્છિમં એકભાવસ્સાતિ નિબ્બાનસમોસરણેપિ સહિતાનેવ તાનિ સતિપટ્ઠાનેકભાવસ્સ કારણાનિ.

ચુદ્દસવિધેનાતિ ઇદં **મહાસતિપટ્ઠાનસુત્તે** (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૨ આદયો; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૫ આદયો) વુત્તાનં આનાપાનપબ્બાદીનં વસેન. તથા **પઞ્ચવિધેન ધમ્માનુપસ્સન**ન્તિ એત્થાપિ દટ્ઠબ્બં. એત્થ ચ ઉટ્ઠાનકભણ્ડસદિસતા તંતંસતિપટ્ઠાનભાવનાનુભાવસ્સ દટ્ઠબ્બા. **ભિક્ખુગોચરા હિ એતે**. વુત્તઞ્હિ ''ગોચરે, ભિક્ખવે, ચરથ સકે પેત્તિકે વિસયે''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૨; દી॰ નિ॰ ૩.૮૦).

કાયાનુપસ્સનાદિપટિપત્તિયા ભિક્ખુ હોતીતિ ભિક્ખું ''કાયાનુપસ્સી વિહરતી''તિઆદિના દસ્સેતિ ભિક્ખુમ્હિ તંનિયમતો. તેનાહ ''**પટિપત્તિયા વા ભિક્ખુભાવદસ્સનતો**''તિ.

સમં ચરેય્યાતિ કાયાદિવિસમચરિયં પહાય કાયાદીહિ સમં ચરેય્ય. રાગાદિવૂપસમેન **સન્તો**, ઇન્દ્રિયદમનેન **દન્તો**, ચતુમગ્ગનિયમેન **નિયતો**, સેટ્ઠચારિતાય **બ્રહ્મચારી**. કાયદણ્ડાદિઓરોપનેન **નિધાય દણ્ડં**. સો એવરૂપો બાહિતપાપસમિતપાપભિન્નકિલેસતાહિ **બ્રાહ્મણાદિસમઞ્ઞો** વેદિતબ્બો.

કાયાનુપસ્સનાઉદ્દેસવણ્ણના

અસમ્મિસ્સતોતિ વેદનાદયોપિ એત્થ સિતા, એત્થ પટિબદ્ધાતિ કાયે વેદનાદિઅનુપસ્સનાપસઙ્ગેપિ આપન્ને તદમિસ્સતોતિ અત્થો. અવયવીગાહસમઞ્ઞાતિધાવનસારાદાનાભિનિવેસનિસેધનત્થં કાયં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગેહિ, તાનિ ચ કેસાદીહિ, કેસાદિકે ચ ભૂતુપાદાયરૂપેહિ વિનિબ્ભુજ્જન્તો ''**તથા ન કાયે**''તિઆદિમાહ. પાસાદાદિનગરાવયવસમૂહે અવયવીવાદિનોપિ અવયવીગાહં ન કરોન્તિ. નગરં નામ કોચિ અત્થો અત્થીતિ પન કેસઞ્ચિ સમઞ્ઞાતિધાવનં સિયાતિ ઇત્થિપુરિસાદિસમઞ્ઞાતિધાવને નગરનિદસ્સનં વુત્તં.

યં પસ્સતિ ઇત્થિં વા પુરિસં વા, નનુ ચક્ખુના ઇત્થિપુરિસદસ્સનં નત્થીતિ? સચ્ચં નત્થિ, ''ઇત્થિં પસ્સામિ, પુરિસં પસ્સામી''તિ પન પવત્તસઞ્ઞાય વસેન ''**યં પસ્સતી**''તિ વુત્તં. મિચ્છાદસ્સને વા દિટ્ઠિયા યં પસ્સતિ, ન તં દિટ્ઠં, તં રૂપાયતનં ન હોતિ, રૂપાયતનં વા તં ન હોતીતિ અત્થો. અથ વા તં કેસાદિભૂતુપાદાયસમૂહસઙ્ખાતં દિટ્ઠં ન હોતિ, દિટ્ઠં વા યથાવુત્તં ન હોતીતિ અત્થો. **યં દિટ્ઠં તં ન પસ્સતી**તિ યં રૂપાયતનં, કેસાદિભૂતુપાદાયસમૂહસઙ્ખાતં વા દિટ્ઠં, તં પઞ્ઞાચક્ખુના ભૂતતો ન પસ્સતીતિ અત્થો.

ન અઞ્ઞધમ્માનુપસ્સીતિ ન અઞ્ઞસભાવાનુપસ્સી, અસુભાદિતો અઞ્ઞાકારાનુપસ્સી ન હોતીતિ વુત્તં હોતિ. **પથવીકાય**ન્તિ કેસાદિપથવિં ધમ્મસમૂહત્તા કાયોતિ વદતિ, લક્ખણપથવિમેવ વા અનેકપ્પભેદસકલસરીરગતં પુબ્બાપરિયભાવેન પવત્તમાનં સમૂહવસેન ગહેત્વા કાયોતિ વદતિ, એવં અઞ્ઞત્થાપિ.

અજ્ઝત્તબહિદ્ધાતિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધાધમ્માનં **ઘટિતારમ્મણં** એકતો આરમ્મણભાવો નત્થીતિ અત્થો, અજ્ઝત્તબહિદ્ધા ધમ્મા વા ઘટિતારમ્મણં ઇદં નત્થીતિ અત્થો. **તીસુ ભવેસુ કિલેસાન**ન્તિ ભવત્તયવિસયાનં કિલેસાનન્તિ અત્થો.

સબ્બત્થિકન્તિ સબ્બત્થ ભવં. સબ્બસ્મિં લીને ઉદ્ધટે ચ ચિત્તે ઇચ્છિતબ્બત્તા, સબ્બે વા લીને ઉદ્ધટે ચ ભાવેતબ્બા બોજ્ઝઙ્ગા અત્થિકા એતાયાતિ **સબ્બત્થિકા**. **અન્તોસઙ્ખેપો**તિ અન્તોઓલીયના કોસજ્જન્તિ અત્થો.

અવિસેસેન દ્વીહિપિ નીવરણપ્પહાનં વુત્તન્તિ કત્વા પુન એકેકેન વુત્તપ્પહાનવિસેસં દસ્સેતું "**વિસેસેના**"તિ આહ, "વિનેય્ય નીવરણાની"તિ અવત્વા અભિજ્ઝાદોમનસ્સવિનયસ્સ વા પયોજનં દસ્સેન્તો "**વિસેસેના**"તિઆદિમાહ. કાયાનુપસ્સનાભાવનાય ઉજુવિપચ્ચનીકાનં અનુરોધવિરોધાદીનં પહાનદસ્સનઞ્હિ એતસ્સ પયોજનન્તિ. **કાયભાવનાયા**તિ કાયાનુપસ્સનાભાવના અધિપ્પેતા. **તેના**તિ અનુરોધાદિપ્પહાનવચનેન.

સબ્બત્થિકકમ્મટ્ઠાનં બુદ્ધાનુસ્સતિ મેત્તા મરણસ્સતિ અસુભભાવના ચ. સતિસમ્પજઞ્ઞેન એતેન યોગિના પરિહરિયમાનં તં સબ્બત્થિકકમ્મટ્ઠાનં વુત્તં સતિસમ્પજઞ્ઞબલેન અવિચ્છિન્નસ્સ તસ્સ પરિહરિતબ્બત્તા, સતિયા વા સમથો વુત્તો સમાધિક્ખન્ધસઙ્ગહિતત્તા.

કાયાનુપસ્સનાઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વેદનાનુપસ્સનાદિઉદ્દેસવણ્ણના

કેવલં પનિધાતિઆદિના ઇધ એત્તકં વેદિતબ્બન્તિ વેદિતબ્બં પરિચ્છેદં દસ્સેતિ. **અદ્દમદક્ખી**તિ દ્વેપિ એકત્થા. **સમ્મદ્દસો**તિ સમ્મા પસ્સકો.

સુખદુક્ખતોપિ ચાતિ સુખાદીનં ઠિતિવિપરિણામઞાણસુખતાય, વિપરિણામટ્ઠિતિઅઞ્ઞાણદુક્ખતાય ચ વુત્તત્તા તિસ્સોપિ ચ સુખતો તિસ્સોપિ ચ દુક્ખતો અનુપસ્સિતબ્બાતિ અત્થો.

રૂપાદિઆરમ્મણછન્દાદિઅધિપતિઞાણાદિસહજાતકામાવચરાદિભૂમિનાનત્તભેદાનં કુસલાકુસલતબ્બિપાકકિરિયાનાનત્તભેદસ્સ ચ **આદિ**-સદ્દેન સસઙ્ખારિકાસઙ્ખારિકસવત્થુકાવત્થુકાદિનાનત્તભેદાનઞ્ચ વસેનાતિ યોજેતબ્બં. **સુઞ્ઞતાધમ્મસ્સા**તિ "ધમ્મા હોન્તિ, ખન્ધા હોન્તી"તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૨૧) સુઞ્ઞતાવારે આગતસુઞ્ઞતાસભાવસ્સ વસેન. **કામઞ્ચેત્થા**તિઆદિના પુબ્બે પહીનત્તા પુન પહાનં ન વત્તબ્બન્તિ ચોદનં દસ્સેતિ, મગ્ગચિત્તક્ખણે વા એકત્થ પહીનં સબ્બત્થ પહીનં હોતીતિ વિસું વિસું ન વત્તબ્બન્તિ. તત્થ પુરિમચોદનાય નાનાપુગ્ગલપરિહારો, પચ્છિમાય નાનાચિત્તક્ખણિકપરિહારો. લોકિયભાવનાય હિ કાયે પહીનં ન વેદનાદીસુ વિક્ખમ્ભિતં હોતિ. યદિપિ ન પવત્તેય્ય, ન પટિપક્ખભાવનાય તત્થ સા અભિજ્ઝાદોમનસ્સસ્સ અપ્પવત્તિ હોતીતિ પુન તપ્પહાનં વત્તબ્બમેવાતિ. ઉભયત્થ વા ઉભયં સમ્ભવતો યોજેતબ્બં. **એકત્થ પહીનં સેસેસુપિ પહીનં હોતી**તિ મગ્ગસતિપટ્ઠાનભાવનં, લોકિયભાવનાય વા સબ્બત્થ અપ્પવત્તિમત્તં સન્ધાય વુત્તં. "પઞ્ચપિ ખન્ધા લોકો"તિ હિ ચતૂસુપિ વુત્તન્તિ.

વેદનાનુપસ્સનાદિઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઉદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કાયાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૫૬. સબ્બપ્પકારવચનેન ઉદ્દેસે દસ્સિતા અજ્ઝત્તાદિઅનુપસ્સના પકારા ચ ગહિતા. તત્થ અન્તોગધા ચુદ્દસ પકારા, કાયગતાસતિસુત્તે વુત્તા કેસાદિવણ્ણકસિણારમ્મણચતુક્કજ્ઝાનપ્પકારા, લોકિયાદિપ્પકારા ચાતિ

તેપિ ગહિતા એવ. નિદ્દેસે હિ એકપ્પકારનિદ્દેસેન નિદસ્સનમત્તં કતન્તિ, સબ્બપ્પકારગ્ગહણઞ્ચ બાહિરેસુપિ એકદેસસમ્ભવતો કતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

તિરિયં તચપરિચ્છિન્નન્તિ એત્થ નનુ કેસલોમનખાનં અતચપરિચ્છિન્નતા તચસ્સ ચ અત્થીતિ? યદિપિ અત્થિ, તચપરિચ્છિન્નબહુલતાય પન તચપરિચ્છિન્નતા ન ન હોતિ કાયસ્સાતિ એવં વુત્તં. તચો પરિયન્તો અસ્સાતિ તચપરિયન્તોતિ વુત્તોતિ એતેન પન વચનેન કાયેકદેસભૂતો તચો ગહિતો એવ. તપ્પટિબદ્ધા ચ કેસાદયો તદનુપવિટ્ઠમૂલા તચપરિયન્તાવ હોન્તીતિ દ્વત્તિંસાકારસમૂહો સબ્બોપિ કાયો તચપરિયન્તોતિ વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

“**પૂરં નાનપ્પકારસ્સા**”તિ વુત્તં, કે પન તે પકારા? યેહિ નાનપ્પકારં અસુચિ વુત્તન્તિ કેસા લોમાતિઆદિ વુત્તન્તિ ઇમમત્થં દીપેન્તો આહ “**એતે કેસાદયો આકારા**”તિ. આકારા પકારાતિ હિ એકો અત્થો.

નિસિન્નસ્સ યાવ અપરિપ્ફન્દનિસજ્જામૂલકં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, યાવતા ઉટ્ઠાતિ વા, તાવ એકો **નિસજ્જવારો**. યેન વિધિના ઉગ્ગહે કુસલો હોતિ, સો સત્તવિધો વિધિ “**ઉગ્ગહકોસલ્લ**”ન્તિ વુચ્ચતિ, તંનિબ્બત્તં વા ઞાણં.

પથવીધાતુબહુલભાવતો મત્થલુઙ્ગસ્સ કરીસાવસાને તન્તિઆરોપનમાહ. એત્થ પન **મંસં**...**પે**॰... **વક્કં**...**પે**॰... **કેસા**તિ એવં વક્કપઞ્ચકાદીસુ અનુલોમસજ્ઝાયં વત્વા પટિલોમસજ્ઝાયો પુરિમેહિ સમ્બન્ધો વુત્તો. સ્વાયં યે પરતો વિસું તિપઞ્ચાહં, પુરિમેહિ એકતો તિપઞ્ચાહન્તિ છપઞ્ચાહં સજ્ઝાયા વક્ખમાના, તેસુ આદિઅન્તદસ્સનવસેન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. અનુલોમપટિલોમસજ્ઝાયેપિ હિ પટિલોમસજ્ઝાયો અન્તિમોતિ. સજ્ઝાયપ્પકારન્તરં વા એતમ્પીતિ વેદિતબ્બં. **હત્થસઙ્ખલિકા** અઙ્ગુલિપન્તિ. **લક્ખણપટિવેધસ્સા**તિ અસુભલક્ખણપટિવેધસ્સ, ધાતુલક્ખણપટિવેધસ્સ વા.

અત્તનો ભાગો સભાગો, સભાગેન પરિચ્છેદો **સભાગપરિચ્છેદો**, હેટ્ઠુપરિતિરિયન્તેહિ સકકોટ્ઠાસિકકેસન્તરાદીહિ ચ પરિચ્છેદોતિ અત્થો.

ધાતુવિભઙ્ગો (મ॰ નિ॰ ૩.૩૪૨ આદયો) પુક્કુસાતિસુત્તં. **સાધારણવસેના**તિ એત્તકેનેવ સિદ્ધે **સબ્બ**-ગ્ગહણં વણ્ણકસિણવસેન ચતુક્કજ્ઝાનિકસમથસાધારણત્તસ્સ ચ દસ્સનત્થં.

ઓક્કમનવિસ્સજ્જનન્તિ પટિપજ્જિતબ્બવજ્જેતબ્બે મગ્ગેતિ અત્થો. **બહિદ્ધા પુથુત્તારમ્મણે**તિ એત્થ કાયાનુપસ્સનં હિત્વા સુભાદિવસેન ગય્હમાના કેસાદયોપિ બહિદ્ધા પુથુત્તારમ્મણાનેવાતિ વેદિતબ્બા. **ઉક્કુટ્ઠુક્કટ્ઠિટ્ઠાનેયેવ ઉટ્ઠહિત્વા**તિ પુબ્બે વિય એકત્થ કતાય ઉક્કુટ્ઠિયા કમેન સબ્બતાલેસુ પતિત્વા ઉટ્ઠહિત્વા પરિયન્તતાલં આદિતાલઞ્ચ અગન્ત્વા તતો તતો તત્થ તત્થેવ કતાય ઉક્કુટ્ઠિયા ઉટ્ઠહિત્વાતિ અત્થો.

અધિચિત્તન્તિ સમથવિપસ્સનાચિત્તં. **અનુયુત્તેના**તિ યુત્તપયુત્તેન, ભાવેન્તેનાતિ અત્થો. **સમાધિનિમિત્તં** ઉપલક્ખણાકારો સમાધિયેવ. **મનસિ કાતબ્બ**ન્તિ ચિત્તે કાતબ્બં, ઉપ્પાદેતબ્બન્તિ અત્થો. સમાધિકારણં વા આરમ્મણં સમાધિનિમિત્તં આવજ્જિતબ્બન્તિ અત્થો. ઠાનં અત્થીતિ વચનસેસો, તં ચિત્તં કોસજ્જાય સંવત્તેય્ય, એતસ્સ સંવત્તનસ્સ કારણં અત્થીતિ અત્થો. તં વા મનસિકરણં ચિત્તં કોસજ્જાય સંવત્તેય્યાતિ એતસ્સ ઠાનં કારણન્તિ અત્થો. **ન ચ પભઙ્ગૂ**તિ કમ્મનિયભાવૂપગમનેન ચ પભિજ્જનસભાવન્તિ અત્થો.

આલિમ્પેતીતિ આદીપેતિ જાલેતિ. **તઞ્ચા**તિ તં પિળન્ધનવિકતિસઙ્ખાતં અત્થં પયોજનં. **અસ્સા**તિ સુવણ્ણકારસ્સ **અનુભોતિ** સમ્ભોતિ સાધેતિ . **અસ્સ** વા સુવણ્ણસ્સ **તં** અત્થં સુવણ્ણકારો **અનુભોતિ** પાપુણાતિ.

અભિઞ્ઞાય ઇદ્ધિવિધાદિઞાણેન સચ્છિકરણીયસ્સ ઇદ્ધિવિધપચ્ચનુભવનાદિકસ્સ **અભિઞ્ઞાસચ્છિકરણીયસ્સ.** પચ્ચક્ખં યસ્સ અત્થિ, સો સક્ખિ, સક્ખિનો ભબ્બતા **સક્ખિભબ્બતા**, સક્ખિભવનતાતિ વુત્તં હોતિ. સક્ખિ ચ સો ભબ્બો ચાતિ વા **સક્ખિભબ્બો**. અયઞ્હિ ઇદ્ધિવિધાદીનં ભબ્બો, તત્થ ચ સક્ખીતિ સક્ખિભબ્બો, તસ્સ ભાવો **સક્ખિભબ્બતા**, તં પાપુણાતિ. **આયતને**તિ પુબ્બહેતાદિકે કારણે સતિ.

સીતિભાવન્તિ નિબ્બાનં, કિલેસદરથવૂપસમં વા. **સમ્પહંસેતી**તિ સમપવત્તં ચિત્તં તથાપવત્તિયા પઞ્ઞાય તોસેતિ ઉત્તેજેતિ. યદા વા નિરસ્સાદં ચિત્તં ભાવનાય ન પક્ખન્દતિ, તદા જાતિઆદીનિ સંવેગવત્થૂનિ પચ્ચવેક્ખિત્વા **સમ્પહંસેતિ** સમુત્તેજેતિ.

તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્ના, કથં? **દ્વે કેસા એકતો નત્થી**તિ. **આસયો**તિ નિસ્સયો, પચ્ચયોતિ અત્થો.

નખા તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્નાતિ વિસું વવત્થિતતં સન્ધાય વુત્તં. તમેવ હિ અત્થં દસ્સેતું "**દ્વે નખા એકતો નત્થી**"તિ આહાતિ.

સુખુમમ્પીતિ યથાવુત્તઓળારિકચમ્મતો સુખુમં અન્તોમુખચમ્માદિ. કોટ્ઠાસેસુ વા તચેન પરિચ્છિન્નત્તા યં દુરુપલક્ખણીયં, તં "સુખુમ"ન્તિ વુત્તં. તઞ્હિ વુત્તનયેન તચં વિવરિત્વા પસ્સન્તસ્સ પાકટં હોતીતિ.

તાલગુળપટલં નામ પક્કતાલફલલસિકં તાલપટ્ટિકાય લિમ્પિત્વા સુક્ખાપેત્વા ઉદ્ધરિત્વા ગહિતપટલં.

એવં તિમત્તાનીતિ એવં-મત્ત-સદ્દેહિ ગોપ્ફકટ્ઠિકાદીનિ અવુત્તાનિપિ દસ્સેતીતિ વેદિતબ્બં. **કીળાગોળકાનિ** સુત્તેન બન્ધિત્વા અઞ્ઞમઞ્ઞં ઘટ્ટેત્વા કીળનગોળકાનિ.

તત્થ જઙ્ઘટ્ઠિકસ્સ પતિટ્ઠિતટ્ઠાનન્તિ જણ્ણુકટ્ઠિમ્હિ પવિસિત્વા ઠિતટ્ઠાનન્તિ અધિપ્પાયો. **તેન** અટ્ઠિના **પતિટ્ઠિતટ્ઠાનં** યં **કટિટ્ઠિનો**, તં **અગ્ગચ્છિન્નમહાપુન્નાગફલસદિસં**. **સીસકપટ્ટવેઠકં** વેઠેત્વા ઠપિતસીસમયં પટ્ટકં. સુત્તકન્તનસલાકાવિદ્ધા ગોળકા વટ્ટનાતિ વુચ્ચન્તિ, વટ્ટનાનં આવલિ **વટ્ટનાવલિ**. **અવલેખનસત્થકં** ઉચ્છુતચાવલેખનસત્થકં.

વક્કભાગેન પરિચ્છિન્નન્તિ વક્કપરિયન્તભાગેન પરિચ્છિન્નં.

સક્ખરસુધાવણ્ણન્તિ મરુમ્પેહિ કતસુધાવણ્ણં. "સેતસક્ખરસુધાવણ્ણ"ન્તિ ચ પાઠં વદન્તિ, સેતસક્ખરાવણ્ણં સુધાવણ્ણઞ્ચાતિ અત્થો.

યત્થ અન્નપાનં નિપતિત્વા તિટ્ઠતીતિ સમ્બન્ધો.

વિસમચ્છિન્નકલાપો વિસમં ઉદકં પગ્ઘરતિ, એવમેવ સરીરં કેસકૂપાદિવિવરેહિ ઉપરિ હેટ્ઠા તિરિયઞ્ચ વિસમં પગ્ઘરતીતિ દસ્સેતું **વિસમચ્છિન્ન**-ગ્ગહણં કરોતિ.

અતિકટુકઅચ્ચુણ્હાદિકો **વિસભાગાહારો** ઉણ્હકાલે પવત્તમાનાનં ધાતૂનં વિસભાગત્તા.

એકત્તારમ્મણબલેનેવ વાતિ વિક્ખમ્ભિતનીવરણેન સુસમાહિતચિત્તેન ઉપટ્ઠિતસ્સ નાનારમ્મણવિપ્ફન્દનવિરહેન એકસભાવસ્સ આરમ્મણસ્સ વસેન. તઞ્હિ એકત્તારમ્મણં ઉપટ્ઠહમાનમેવ અત્તનિ અભિરતિં, સાતિસયં ફરણપીતિં, ઇટ્ઠાકારાનુભવનઞ્ચ સોમનસ્સં ઉપ્પાદેતિ. ન હિ અભિરતિસોમનસ્સેહિ વિના અનતિક્કન્તપીતિસુખસ્સ એકત્તુપટ્ઠાનં અત્થીતિ.

અવિસેસતો પન સાધારણવસેનાતિ પટિક્કૂલધાતુવણ્ણવિસેસં અકત્વા સમથવિપસ્સનાસાધારણવસેનાતિ અત્થો. **તિવિધેના**તિ અનુલોમાદિના વક્ખમાનેન. **છ માસે**તિ અદ્ધમાસે ઊનેપિ માસપરિચ્છેદેન પરિચ્છિજ્જમાને સજ્ઝાયે છ માસા પરિચ્છેદકા હોન્તીતિ કત્વા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. પરિચ્છિજ્જમાનસ્સ માસન્તરગમનનિવારણઞ્હિ છમાસગ્ગહણં, ન સકલછમાસે પરિવત્તદસ્સનત્થં. **આચરિયા**તિ અટ્ઠકથાચરિયા.

લક્ખણન્તિ ધાતુપટિક્કૂલલક્ખણં. જનં ન અરહન્તીતિ **અજઞ્ઞા**, જને પવેસેતું અયુત્તા જિગુચ્છનીયાતિ વુત્તં હોતિ.

પટિપાટિયા અટ્ઠીનીતિ પટિપાટિયા અટ્ઠીનિ કોટિયા ઠિતાનિ. ન એત્થ કોચિ અત્તા નામ અત્થિ, અટ્ઠીનિ એવ અટ્ઠિપુઞ્જમત્તો એવાયં સઙ્ઘાટોતિ દસ્સેતિ . **અનેકસન્ધિયમિતો**તિ અનેકેહિ સન્ધીહિ યમિતો સમ્બદ્ધો સો અટ્ઠિપુઞ્જોતિ દસ્સેતિ. **ન કેહિચી**તિ યમેન્તં અત્તાનં પટિસેધેતિ. **ચોદિતો** જરાય મરણાભિમુખગમનેન ચોદિતો.

મહાભૂતં ઉપાદારૂપેન પરિચ્છિન્નં ''નીલં પીતં સુગન્ધં દુગ્ગન્ધ''ન્તિઆદિના. **ઉપાદારૂપં મહાભૂતેન** તન્નિસ્સિતસ્સ તસ્સ તતો બહિ અભાવા. છાયાતપાનં આતપપચ્ચયછાયુપ્પાદકભાવો અઞ્ઞમઞ્ઞપરિચ્છેદકતા. રૂપક્ખન્ધસ્સ પરિગ્ગહિતત્તા તદન્તોગધાનં ચક્ખાદિઆયતનદ્વારાનં વસેન તંતંદ્વારિકા અરૂપિનો ખન્ધા પાકટા હોન્તિ, આયતનાનિ ચ દ્વારાનિ ચ આયતનદ્વારાનીતિ વા અત્થો. તેન રૂપાયતનાદીનઞ્ચ વસેનાતિ વુત્તં હોતિ.

સપ્પચ્ચયાતિ સપ્પચ્ચયભાવા, પચ્ચયાયત્તં હુત્વા નિબ્બત્તન્તિ વુત્તં હોતિ. સમાનો વા સદિસો યુત્તો પચ્ચયો સપ્પચ્ચયો, તસ્મા **સપ્પચ્ચયા**.

એત્તકોતિ યથાવુત્તેન આકારેન પગુણો કોટ્ઠાસો. ઉગ્ગહોવ **ઉગ્ગહસન્ધિ**. વણ્ણાદિમુખેન હિ ઉપટ્ઠાનં એત્થ સન્ધીયતિ સમ્બજ્ઝતીતિ ''સન્ધી''તિ વુચ્ચતિ.

ઉપટ્ઠાતીતિ વણ્ણાદિવસેન ઉપટ્ઠાતીતિ અત્થો. **પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતે**તિ નાતિદૂરનાચ્ચાસન્નગમનાગમનસમ્પન્નન્તિ એકઙ્ગં, દિવા અબ્બોકિણ્ણં રત્તિં અપ્પસદ્દં અપ્પનિગ્ઘોસન્તિ એકં, અપ્પડંસમકસવાતાતપસરીસપસમ્ફસ્સન્તિ એકં, તસ્મિં ખો પન સેનાસને વિહરન્તસ્સ અપ્પકસિરેન ઉપ્પજ્જતિ ચીવર...પે॰... પરિક્ખારોતિ એકં, તસ્મિં પન સેનાસને થેરા ભિક્ખૂ વિહરન્તિ બહુસ્સુતાતિ એકં (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૧). **પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતેના**તિ અપ્પાબાધાસાઠેય્યસદ્ધાપઞ્ઞાવીરિયેહિ પધાનિયઙ્ગેહિ સમન્નાગતેન.

ઉટ્ઠાનકદાયન્તિ તેહિ ખેત્તેહિ ઉટ્ઠાનકં, તેહિ દાતબ્બધઞ્ઞન્તિ અત્થો. એત્થ ચ અટ્ઠકુમ્ભદાયકખેત્તં વિય મુખધોવનકિચ્ચં, સોળસકુમ્ભદાયકં વિય ખાદનભુઞ્જનકિચ્ચં દટ્ઠબ્બં લહુકગરુકભાવતો. તતો પન યં દુક્ખં

નિબ્બત્તતિ, તં અઞ્ઞત્ર દ્વત્તિંસાકારમનસિકારેન ચ નિવત્તતીતિ આહ "**એત્થેવ કમ્મં કાતબ્બ**"ન્તિ. **એત્તાવતા**તિ એકદિવસં તિંસ વારે મનસિકારટ્ઠપનેન.

સહસ્સુદ્ધારં સાધેત્વાતિ સહસ્સવડ્ઢિતં ઇણં યોજેત્વા. ઉદ્ધરિતબ્બોતિ **ઉદ્ધારો**તિ હિ વડ્ઢિ વુચ્ચતીતિ. **સુદ્ધચિત્તેના**તિ વિક્ખેપાદિકિલેસવિરહિતચિત્તેન. કેસાદીસુ તચે રજ્જન્તા સુચ્છવિચમ્મં તચોતિ ગહેત્વા "સુવણ્ણાદિવણ્ણો મે તચો"તિઆદિના રજ્જન્તિ.

તેસુ દ્વે એકમગ્ગં પટિપજ્જમાના નામ ન હોન્તીતિ યથા તથા વા પલાયન્તીતિ અત્થો. તત્થ રાગાદિવત્થુભાવેન દ્વત્તિંસાકારાનં ચોરસદિસતા અનત્થાવહતા દટ્ઠબ્બા.

કમ્મમેવ વિસેસાધિગમસ્સ ઠાનન્તિ **કમ્મટ્ઠાનં** ભાવના વુચ્ચતિ. તેનાહ "**મનસિકરોન્તસ્સ અપ્પનં પાપુણાતી**"તિ. કમ્મસ્સ વા ભાવનાય ઠાનં આરમ્મણં અપ્પનારમ્મણભાવૂપગમનેન અપ્પનં પાપુણાતીતિ વુત્તં.

માનજાતિકોતિ એતેન લઙ્ઘનસમત્થતાયોગેન ઉપસમરહિતતં દસ્સેતિ. ચિત્તમ્પિ હિ તથા નાનારમ્મણેસુ વડ્ઢિતં ઉપસમરહિતન્તિ દસ્સેતબ્બન્તિ.

હત્થે ગહિતપઞ્હવત્થુ પાકતિકમેવાતિ વિસુદ્ધિમગ્ગે વુત્તતં સન્ધાયાહ. તત્થ હિ વુત્તં –

> "માલકત્થેરો કિર દીઘભાણકઅભયત્થેરં હત્થે ગહેત્વા 'આવુસો અભય, ઇમં તાવ પઞ્હં ઉગ્ગણ્હાહી'તિ વત્વા આહ 'માલકત્થેરો દ્વત્તિંસકોટ્ઠાસેસુ દ્વત્તિંસપઠમજ્ઝાનલાભી, સચે રત્તિં એકં, દિવા એકં સમાપજ્જતિ, અતિરેકડ્ઢમાસેન પુન સમ્પજ્જતિ. સચે પન દેવસિકં એકમેવ સમાપજ્જતિ, અતિરેકમાસેન પુન સમ્પજ્જતી'"તિ.

ઇદં પન **એકં મનસિકરોન્તસ્સ એકં પાટિયેક્કં મનસિકરોન્તસ્સ દ્વત્તિંસા**તિ એતસ્સ સાધનત્થં નિદસ્સનવસેન આનીતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

અનુપાદિન્નકપક્ખે ઠિતાનીતિ એતેન ચેતિયપબ્બતવાસી મહાતિસ્સત્થેરો વિય, સઙ્ઘરક્ખિતત્થેરુપટ્ઠાકસામણેરો વિય ચ અનુપાદિન્નકપક્ખે ઠપેત્વા ગહેતું સક્કોન્તસ્સ દસવિધાસુભવસેન જીવમાનકસરીરેપિ ઉપટ્ઠિતે ઉપચારપ્પત્તિ દસ્સિતા હોતીતિ વેદિતબ્બા. "અત્થિસ્સ કાયે"તિ પન સત્તવસેન કેસાદીસુ ગય્હમાનેસુ યથા "ઇમસ્મિં કાયે"તિ સત્ત-ગ્ગહણરહિતે અહંકારવત્થુમ્હિ વિદ્ધસ્તાહંકારે સદા સન્નિહિતે પાકટે ચ અત્તનો કાયે ઉપટ્ઠાનં હોતિ, ન તથા તત્થાતિ અપ્પનં અપ્પત્તા આદીનવાનુપસ્સનાવ તત્થ હોતીતિ અધિપ્પાયેનાહ "**અસુભાનુપસ્સનાસઙ્ખાતા પન વિપસ્સનાભાવના હોતીતિ વેદિતબ્બા**"તિ.

૩૫૭. આદિમ્હિ સેવના **આસેવના**, વડ્ઢનં **ભાવના**, પુનપ્પુનં કરણં **બહુલીકમ્મ**ન્તિ અયમેતેસં વિસેસો.

૩૬૨. **વત્થુપરિઞ્ઞાયા**તિ અભિજ્ઝાદોમનસ્સાનં વત્થુભૂતસ્સ કાયસ્સ પરિજાનનેન. **અપ્પિતા**તિ ગમિતા, સા ચ વિનાસિતતાતિ આહ "**વિનાસિતા**"તિ. અપ્પવત્તિયં ઠપિતાતિપિ **અપ્પિતા**તિ અયમત્થો નિરુત્તિસિદ્ધિયા વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. **વિગતન્તા કતા**તિ ઇદાનિ કાતબ્બો અન્તો એતેસં નત્થીતિ વિગતન્તા, એવંભૂતા કતાતિ અત્થો. કમ્મમેવ

વિસેસાધિગમસ્સ ઠાનં **કમ્મટ્ઠાનં**, કમ્મે વા ઠાનં ભાવનારમ્ભો **કમ્મટ્ઠાનં**, તઞ્ચ અનુપસ્સનાતિ આહ "**અનુપસ્સનાય કમ્મટ્ઠાન**"ન્તિ, અનુપસ્સનાય વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો.

કાયાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વેદનાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૬૩. સમ્પજાનસ્સ વેદિયનં **સમ્પજાનવેદિયનં**. **વત્થુ**ન્તિ સુખાદીનં આરમ્મણમાહ, તેન વત્થુ આરમ્મણં એતિસ્સાતિ **વત્થુઆરમ્મણા**તિ સમાસો દટ્ઠબ્બો. **વોહારમત્તં હોતી**તિ એતેન "સુખં વેદનં વેદયામી"તિ ઇદં વોહારમત્તેન વુત્તન્તિ દસ્સેતિ.

વીરિયસમાધિં યોજેત્વાતિ અધિવાસનવીરિયસ્સ અધિમત્તતાય તસ્સ સમતાય ઉભયં સહ યોજેત્વા. **સહ પટિસમ્ભિદાહી**તિ લોકુત્તરપટિસમ્ભિદાહિ સહ. લોકિયાનમ્પિ વા સતિ ઉપ્પત્તિકાલે તત્થ સમત્થતં સન્ધાય "**સહ પટિસમ્ભિદાહી**"તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **સમસીસી**તિ વારસમસીસી હુત્વા પચ્ચવેક્ખણવારસ્સ અનન્તરવારે પરિનિબ્બાયીતિ અત્થો. **સઙ્ખેપમનસિકારવસેન** મહાસતિપટ્ઠાને, **વિત્થારમનસિકારવસેન** રાહુલોવાદધાતુવિભઙ્ગાદીસુ.

ફસ્સપઞ્ચમકેયેવાતિ **એવ**-સદ્દેન વુત્તેસુ તીસુપિ મુખેસુ પરિગ્ગહસ્સ સમાનતં દસ્સેતિ. નામરૂપવવત્થાનસ્સ અધિપ્પેતત્તા નિરવસેસરૂપપરિગ્ગહસ્સ દસ્સનત્થં "**વત્થુ નામ કરજકાયો**"તિ આહ, ન ચક્ખાદીનિ છવત્થૂનીતિ. કરજકાયસ્સ પન વત્થુભાવસાધનત્થં "ઇદઞ્ચ પન મે વિઞ્ઞાણં એત્થ સિતં, એત્થ પટિબદ્ધ"ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૫; મ॰ નિ॰ ૨.૨૫૨) સુત્તં આભતં.

ફસ્સવિઞ્ઞાણાનં પાકટતા કેસઞ્ચિ હોતીતિ યેસં ન હોતિ, તે સન્ધાયાહ "**ફસ્સવસેન વા હિ…પે॰… ન પાકટં હોતી**"તિ. તેસં પન અઞ્ઞેસઞ્ચ સબ્બેસં વેનેય્યાનં વેદના પાકટાતિ આહ "**વેદનાવસેન પન પાકટં હોતી**"તિ. **સતધોતસપ્પિ** નામ સતવારં વિલાપેત્વા વિલાપેત્વા ઉદકે પક્ખિપિત્વા ઉદ્ધરિત્વા ગહિતસપ્પિ.

વિનિવત્તેત્વાતિ ચતુક્ખન્ધસમુદાયતો વિસું ઉદ્ધરિત્વા. મહાસતિપટ્ઠાનસુત્તાદીસુ કત્થચિ પઠમં રૂપકમ્મટ્ઠાનં વત્વા પચ્છા અરૂપકમ્મટ્ઠાનં વેદનાવસેન વિનિવત્તેત્વા દસ્સિતં. કત્થચિ અરૂપકમ્મટ્ઠાનં એવ વેદનાવસેન અરૂપરાસિતો, ઞાતપરિઞ્ઞાય પરિઞ્ઞાતતો વા રૂપારૂપરાસિતો વા વિનિવત્તેત્વા દસ્સિતં. તત્થાપિ યેસુ પઠમં ઞાતપરિઞ્ઞા વુત્તા, તેસુ તદન્તોગધં . યેસુ ન વુત્તા, તેસુ ચ વેદનાય આરમ્મણમત્તં સંખિત્તં પાળિઅનારુળ્હં રૂપકમ્મટ્ઠાનં સન્ધાય રૂપકમ્મટ્ઠાનસ્સ પઠમં કથિતતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

"મનોવિઞ્ઞેય્યાનં ધમ્માનં ઇટ્ઠાનં કન્તાન"ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૬) નયેન વુત્તં છગેહસ્સિતસોમનસ્સં પઞ્ચકામગુણેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો એવ હોતીતિ આહ "**પઞ્ચકામગુણામિસનિસ્સિતા છ ગેહસ્સિતસોમનસ્સવેદના**"તિ.

વેદનાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચિત્તાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૬૫. કિલેસસમ્પયુત્તાનં ધમ્માનં કેહિચિ કિલેસેહિ વિપ્પયોગેપિ સતિ યેહિ સમ્પયુત્તા, તેહિ સંકિલેસભાવેન સદિસેહિ સંકિલિટ્ઠત્તા ઇતરેહિપિ ન વિસુદ્ધતા હોતીતિ આહ ''**ન પચ્છિમપદં ભજન્તી**''તિ. **દુવિધન્તિ** વિસું વચનં સરાગસદોસેહિ વિસિટ્ઠગ્ગહણત્થં. અવિપસ્સનુપગત્તા ''**ઇધ ઓકાસોવ નત્થી**''તિ વુત્તં.

ચિત્તાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધમ્માનુપસ્સનાનિદ્દેસો

ક. નીવરણપબ્બવણ્ણના

૩૬૭. કણ્હસુક્કાનં યુગનદ્ધતા નત્થીતિ પજાનનકાલે અભાવા ''**અભિણ્હસમુદાચારવસેના**''તિ આહ.

સુભમ્પીતિ કામચ્છન્દોપિ. સો હિ અત્તનો ગહણાકારેન ''સુભ''ન્તિ વુચ્ચતિ, તેનાકારેન પવત્તમાનકસ્સ અઞ્ઞસ્સ કામચ્છન્દસ્સ નિમિત્તત્તા ''**નિમિત્ત**''ન્તિ ચાતિ. આકઙ્ખિતસ્સ હિતસુખસ્સ અનુપાયભૂતો મનસિકારો **અનુપાયમનસિકારો**. **તત્થા**તિ નિપ્ફાદેતબ્બે આરમ્મણભૂતે ચ દુવિધેપિ સુભનિમિત્તે.

અસુભમ્પીતિ અસુભજ્ઝાનમ્પિ. તં પન દસસુ અસુભેસુ કેસાદીસુ ચ પવત્તં દટ્ઠબ્બં. કેસાદીસુ હિ સઞ્ઞા અસુભસઞ્ઞાતિ ગિરિમાનન્દસુત્તે વુત્તાતિ. એત્થ ચતુબ્બિધસ્સપિ અયોનિસોમનસિકારસ્સ યોનિસોમનસિકારસ્સ ચ દસ્સનં નિરવસેસદસ્સનત્થં કતન્તિ વેદિતબ્બં. તેસુ પન અસુભે સુભન્તિ અસુભન્તિ ચ મનસિકારો ઇધાધિપ્પેતો, તદનુકુલત્તા વા ઇતરેપીતિ.

ભોજને મત્તઞ્ઞુનો થિનમિદ્ધાભિભવાભાવા ઓતારં અલભમાનો કામરાગો પહીયતીતિ વદન્તિ. ભોજનનિસ્સિતં પન આહારેપટિક્કૂલસઞ્ઞં, તબ્બિપરિણામસ્સ તદાધારસ્સ તસ્સ ચ ઉપનિસ્સયભૂતસ્સ અસુભતાદિદસ્સનં, કાયસ્સ ચ આહારટ્ઠિતિકતાદિદસ્સનં સો ઉપ્પાદેતીતિ તસ્સ કામચ્છન્દો પહીયતેવ, અભિધમ્મપરિયાયેન સબ્બોપિ લોભો કામચ્છન્દનીવરણન્તિ આહ ''**અરહત્તમગ્ગેના**''તિ.

ઓદિસ્સકાનોદિસ્સકદિસાફરણાનન્તિ અત્તગરુઅતિપ્પિયસહાયમજ્ઝત્તવસેન ઓદિસ્સકતા, સીમાભેદે કતે અનોદિસ્સકતા, એકદિસાફરણવસેન દિસાફરણતા મેત્તાય ઉગ્ગહણે વેદિતબ્બા. વિહારરચ્છાગામાદિવસેન વા ઓદિસ્સકદિસાફરણં, વિહારાદિઉદ્દેસરહિતં પુરત્થિમાદિદિસાવસેન અનોદિસ્સકદિસાફરણન્તિ એવં વા દ્વિધા ઉગ્ગહં સન્ધાય ''**ઓદિસ્સકાનોદિસ્સકદિસાફરણાન**''ન્તિ વુત્તં. ઉગ્ગહો ચ યાવ ઉપચારા દટ્ઠબ્બો, ઉગ્ગહિતાય આસેવના **ભાવના**. તત્થ ''સબ્બે સત્તા પાણા ભૂતા પુગ્ગલા અત્તભાવપરિયાપન્ના''તિ એતેસં વસેન પઞ્ચવિધા, એકેકસ્મિં ''અવેરા હોન્તુ, અબ્યાપજ્જા, અનીઘા, સુખી અત્તાનં પરિહરન્તૂ''તિ ચતુધા પવત્તિતો વીસતિવિધા વા અનોધિસોફરણા મેત્તા, ''સબ્બા ઇત્થિયો પુરિસા અરિયા અનરિયા દેવા મનુસ્સા વિનિપાતિકા''તિ સત્તોધિકરણવસેન પવત્તા સત્તવિધા, અટ્ઠવીસતિવિધા વા ઓધિસોફરણા મેત્તા, દસહિ દિસાહિ દિસોધિકરણવસેન પવત્તા દસવિધા ચ દિસાફરણા મેત્તા, એકેકાય વા દિસાય સત્તાદિઇત્થિઆદિઅવેરાદિયોગેન અસીતાધિકચતુસતપ્પભેદા અનોધિસોઓધિસોફરણા વેદિતબ્બા.

કાયવિનામનાતિ કાયસ્સ વિવિધેન આકારેન નામના.

અતિભોજને નિમિત્તગ્ગાહોતિ અતિભોજને થિનમિદ્ધસ્સ નિમિત્તગ્ગાહો, ‘‘એત્તકે ભુત્તે થિનમિદ્ધસ્સ કારણં હોતિ, એત્તકે ન હોતી’’તિ થિનમિદ્ધસ્સ કારણાકારણગ્ગાહોતિ અત્થો. ધુતઙ્ગાનં વીરિયનિસ્સિતત્તા આહ ‘‘**ધુતઙ્ગનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપી**’’તિ.

કુક્કુચ્ચમ્પિ કતાકતાનુસોચનવસેન પવત્તમાનં ઉદ્ધચ્ચેન સમાનલક્ખણં અવૂપસમસભાવમેવાતિ ચેતસો અવૂપસમો ‘‘**ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચમેવા**’’તિ વુત્તો.

બહુસ્સુતસ્સ ગન્થતો ચ અત્થતો ચ અત્થાદીનિ વિચિનન્તસ્સ ચેતસો વિક્ખેપો ન હોતિ યથાવિધિપટિપત્તિયા યથાનુરૂપપતિકારપ્પવત્તિયા કતાકતાનુસોચનઞ્ચાતિ ‘‘**બાહુસચ્ચેનપિ ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં પહીયતી**’’તિ આહ. વુડ્ઢસેવિતા ચ વુડ્ઢસીલિતં આવહતીતિ ચેતોવૂપસમકરત્તા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચપ્પહાનકારિતા વુત્તા. વુડ્ઢતં પન અનપેક્ખિત્વા વિનયધરા કુક્કુચ્ચવિનોદકા કલ્યાણમિત્તા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા.

તિટ્ઠતિ એત્થાતિ ઠાનીયા, વિચિકિચ્છાય ઠાનીયા **વિચિકિચ્છાઠાનીયા**. ઠાતબ્બાતિ વા ઠાનીયા, વિચિકિચ્છા ઠાનીયા એતેસૂતિ **વિચિકિચ્છાઠાનીયા**.

કામં બહુસ્સુતતાપરિપુચ્છકતાહિ અટ્ઠવત્થુકાપિ વિચિકિચ્છા પહીયતિ, તથાપિ રતનત્તયવિચિકિચ્છામૂલિકા સેસવિચિકિચ્છાતિ કત્વા આહ ‘‘**તીણિ રતનાનિ આરબ્ભા**’’તિ. વિનયે પકતઞ્ઞુતા ‘‘સિક્ખાય કઙ્ખતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૦૮; વિભ॰ ૯૧૫) વુત્તાય વિચિકિચ્છાય પહાનં કરોતીતિ આહ ‘‘**વિનયે ચિણ્ણવસીભાવસ્સપી**’’તિ. **ઓકપ્પનિયસદ્ધાસઙ્ખાતઅધિમોક્ખબહુલસ્સા**તિ અનુપવિસનસદ્ધાસઙ્ખાતઅધિમોક્ખેન અધિમુચ્ચનબહુલસ્સ. અધિમુચ્ચનઞ્ચ અધિમોક્ખુપ્પાદનમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. સદ્ધાય વા નિન્નતા **અધિમુત્તિ**.

નીવરણપબ્બવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ખ. બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના

ખન્ધાદિપાળિયા અત્થો ખન્ધાદીનં અત્થોતિ કત્વા આહ ‘‘**ખન્ધ…પે॰… વિપસ્સનાનં અત્થસન્નિસ્સિતપરિપુચ્છાબહુલતા**’’તિ. તેન પાળિમુત્તકપુચ્છા ન તથા પઞ્ઞાસંવત્તનિકા, યથા અત્થપટિપુચ્છાતિ દસ્સેતિ.

મન્દત્તા અગ્ગિજાલાદીસુ આપોધાતુઆદીનં વિય વીરિયાદીનં સકિચ્ચે અસમત્થતા વુત્તા.

પત્તં નીહરન્તોવ તં સુત્વાતિ એત્થ પઞ્ચાભિઞ્ઞત્તા દિબ્બસોતેન અસ્સોસીતિ વદન્તિ.

પસાદસિનેહાભાવેનાતિ પસાદસઙ્ખાતસ્સ સિનેહસ્સ અભાવેન. **ગદ્રભપિટ્ઠે** લૂખરજો લૂખતરો હુત્વા દિસ્સતીતિ અતિલૂખતાય તંસદિસે.

સંવેજનપસાદનેહિ તેજનં તોસનઞ્ચ **સમ્પહંસના**તિ.

બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સમથવિપસ્સનાસુદ્ધવિપસ્સનાવસેન પઠમસ્સ ઇતરેસઞ્ચ કથિતત્તાતિ અત્થો. **મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ કાયાનુપસ્સના નામા**તિ આગમનવસેન વુત્તં. **એવં તાવ દેસના પુગ્ગલે તિટ્ઠતી**તિ કાયાનુપસ્સીઆદીનં આગમનવસેન વિસેસેત્વા વુત્તા સતિપટ્ઠાનદેસના પુગ્ગલે તિટ્ઠતીતિ અત્થો. ન હિ સક્કા એકસ્સ અનેકસમઙ્ગિતા વત્તું એકક્ખણે અનેકસતિસમ્ભવાવબોધપસઙ્ગા, પુગ્ગલં પન આમસિત્વા સકિચ્ચપરિચ્છિન્ને ધમ્મે વુચ્ચમાને કિચ્ચભેદેન એકિસ્સાપિ સતિયા અનેકનામતા હોતીતિ દસ્સેન્તો "**કાયે પના**"તિઆદિમાહ. યથા હિ પુગ્ગલકિચ્ચં ધમ્મા એવાતિ ધમ્મભેદેન કાયાનુપસ્સીઆદિપુગ્ગલભેદોવ હોતિ, ન એવં ધમ્મસ્સ ધમ્મો કિચ્ચન્તિ ન ધમ્મભેદેન તસ્સ ભેદો, તસ્મા એકાવ સતિ ચતુવિપલ્લાસપ્પહાનભૂતા મગ્ગે સમિદ્ધા અનત્થન્તરેન તપ્પહાનકિચ્ચભેદેન ચત્તારિ નામાનિ લભતીતિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૩૭૪. અભિધમ્મભાજનીયે ''કથઞ્ચ ભિક્ખુ કાયે કાયાનુપસ્સી વિહરતિ? ઇધ ભિક્ખુ યસ્મિં સમયે...પે॰... દન્ધાભિઞ્ઞં કાયે કાયાનુપસ્સી, યા તસ્મિં સમયે સતી''તિઆદિના આગમનવસેન વિસેસિતાનિ સતિપટ્ઠાનાનિ પુગ્ગલે ઠપેત્વા દેસેત્વા પુન ''તત્થ કતમં સતિપટ્ઠાનં? ઇધ ભિક્ખુ યસ્મિં સમયે...પે॰... દન્ધાભિઞ્ઞં...પે॰... યા તસ્મિં સમયે સતી''તિઆદિના પુગ્ગલં અનામસિત્વા આગમવિસેસનઞ્ચ અકત્વા ચતુકિચ્ચસાધકેકસતિવસેન સુદ્ધિકસતિપટ્ઠાનનયો વુત્તોતિ અયમેત્થ નયદ્વયે વિસેસો.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૩૯૦. કારણપ્પધાનાતિ ''અનુપ્પન્નપાપકાનુપ્પાદાદિઅત્થા''તિ ગહિતા તથેવ તે હોન્તીતિ તં અત્થં સાધેન્તિયેવાતિ એતસ્સ અત્થસ્સ દીપકો સમ્મા-સદ્દોતિ યથાધિપ્પેતત્થસ્સ અનુપ્પન્નપાપકાનુપ્પાદાદિનો કારણભૂતા, પધાનકારણભૂતાતિ અત્થો. સમ્માસદ્દસ્સ ઉપાયયોનિસોઅત્થદીપકતં સન્ધાય ''**ઉપાયપ્પધાના યોનિસોપધાના**''તિ વુત્તં. **પટિપન્નકો**તિ ભાવનમનુયુત્તો. ભુસં યોગો પયોગો, પયોગોવ પરક્કમો **પયોગપરક્કમો**. **એતાની**તિ ''વાયમતી''તિઆદીનિ ''આસેવમાનો વાયમતી''તિઆદિના યોજેતબ્બાનિ.

અનુપ્પન્નાતિ અવત્તબ્બતં આપન્નાનન્તિ ભૂમિલદ્ધારમ્મણાધિગ્ગહિતાવિક્ખમ્ભિતાસમુગ્ઘાતિતુપ્પન્નાનં.

૩૯૧. ધમ્મચ્છન્દોતિ તણ્હાદિટ્ઠિવીરિયચ્છન્દા વિય ન અઞ્ઞો ધમ્મો, અથ ખો છન્દનિયસભાવો એવાતિ દસ્સેન્તો આહ ''**સભાવચ્છન્દો**''તિ. તત્થ ''યો કામેસુ કામચ્છન્દો''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૧૦૩) તણ્હા છન્દોતિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બો, ''સબ્બેવ નુ ખો, મારિસ, સમણબ્રાહ્મણા એકન્તવાદા એકન્તસીલા એકન્તછન્દા એકન્તઅજ્ઝોસાના''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૬૬) એત્થ દિટ્ઠિ, પમાદનિદ્દેસે ''નિક્ખિત્તછન્દતા નિક્ખિત્તધુરતા''તિ વીરિયન્તિ વણ્ણેતિ.

૩૯૪. વાયમતિ વીરિયં આરભતીતિ પદદ્વયસ્સપિ નિદ્દેસો વીરિયનિદ્દેસોયેવાતિ અધિપ્પાયેનાહ ''વીરિયનિદ્દેસે''તિ.

૪૦૬. સબ્બપુબ્બભાગેતિ સબ્બમગ્ગાનં પુબ્બભાગે. **પુરિમસ્મિ**ન્તિ ''અનુપ્પન્ના મે કુસલા ધમ્મા અનુપ્પજ્જમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ''ન્તિ એત્થાપિ ''**સમથવિપસ્સનાવ ગહેતબ્બા**''તિ વુત્તં અટ્ઠકથાયં, તં પન મગ્ગાનુપ્પન્નતાય ભાવતો અનુપ્પજ્જમાને ચ તસ્મિં વટ્ટાનત્થસંવત્તનતો ન યુત્તન્તિ પટિક્ખિપતિ.

મહન્તં ગારવં હોતિ, તસ્મા ''સઙ્ઘગારવેન યથારુચિ વન્દિતું ન સક્કા''તિ સઙ્ઘેન સહ ન નિક્ખમિ. **અતિમન્દાનિ નો**તિ નનુ અતિમન્દાનીતિ અત્થો. સન્તસમાપત્તિતો અઞ્ઞં સન્થમ્ભનકારણં બલવં નત્થીતિ ''**તતો પરિહીના સન્થમ્ભિતું ન સક્કોન્તી**''તિ આહ. ન હિ મહારજ્જુમ્હિ છિન્ને સુત્તતન્તૂ સન્ધારેતું સક્કોન્તીતિ. સમથે વત્થું દસ્સેત્વા તેન સમાનગતિકા વિપસ્સના ચાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેનાહ ''**એવં ઉપ્પન્ના સમથવિપસ્સના…પે॰… સંવત્તન્તી**''તિ.

તત્થ અનુપ્પન્નાનન્તિ એત્થ તત્થ દુવિધાય સમ્મપ્પધાનકથાય, **તત્થ** વા પાળિયં ''અનુપ્પન્નાન''ન્તિ એતસ્સ અયં વિનિચ્છયોતિ અધિપ્પાયો. **એતેયેવા**તિ અનમતગ્ગે સંસારે ઉપ્પન્નાયેવ.

ચુદ્દસ મહાવત્તાનિ ખન્ધકે વુત્તાનિ આગન્તુકઆવાસિકગમિકઅનુમોદન ભત્તગ્ગ પિણ્ડચારિક આરઞ્ઞિક સેનાસન જન્તાઘરવચ્ચકુટિ આચરિયઉપજ્ઝાયસદ્ધિવિહારિકઅન્તેવાસિકવત્તાનિ ચુદ્દસ. તતો અઞ્ઞાનિ પન કદાચિ તજ્જનીયકમ્મકતાદિકાલે પારિવાસિકાદિકાલે ચ ચરિતબ્બાનિ દ્વાસીતિ ખુદ્દકવત્તાનીતિ કથિતાનિ દટ્ઠબ્બાનિ. ન હિ તાનિ સબ્બાસુ અવત્થાસુ ચરિતબ્બાનિ, તસ્મા મહાવત્તે અગણિતાનિ. તત્થ ''પારિવાસિકાનં

ભિક્ખૂનં વત્તં પઞ્ઞાપેસ્સામી''તિ આરભિત્વા ''ન ઉપસમ્પાદેતબ્બં...પે॰... ન છમાયં ચઙ્કમન્તે ચઙ્કમે ચઙ્કમિતબ્બ''ન્તિ (ચૂળવ॰ ૭૬) વુત્તાનિ પકતત્તે ચરિતબ્બવત્તાવસાનાનિ છસટ્ઠિ, તતો પરં ''ન, ભિક્ખવે, પારિવાસિકેન ભિક્ખુના પારિવાસિકવુડ્ઢતરેન ભિક્ખુના સદ્ધિં, મૂલાયપટિકસ્સનારહેન, માનત્તારહેન, માનત્તચારિકેન, અબ્ભાનારહેન ભિક્ખુના સદ્ધિં એકચ્છન્ને આવાસે વત્થબ્બ''ન્તિઆદીનિ (ચૂળવ॰ ૮૨) પકતત્તે ચરિતબ્બેહિ અનઞ્ઞત્તા વિસું વિસું અગણેત્વા પારિવાસિકવુડ્ઢતરાદીસુ પુગ્ગલન્તરેસુ ચરિતબ્બત્તા તેસં વસેન સમ્પિણ્ડેત્વા એકેકં કત્વા ગણેતબ્બાનિ પઞ્ચાતિ એકસત્તતિ વત્તાનિ, ઉક્ખેપનીયકમ્મકતવત્તેસુ વત્તપઞ્ઞાપનવસેન વુત્તં ''ન પકતત્તસ્સ ભિક્ખુનો અભિવાદનં પચ્ચુટ્ઠાનં...પે॰... નહાને પિટ્ઠિપરિકમ્મં સાદિતબ્બ''ન્તિ (ચૂળવ॰ ૭૫) ઇદં અભિવાદનાદીનં અસ્સાદિયનં એકં, ''ન પકતત્તો ભિક્ખુ સીલવિપત્તિયા અનુદ્ધંસેતબ્બો''તિઆદીનિ (ચૂળવ॰ ૫૧) ચ દસાતિ એવં દ્વાસીતિ હોન્તિ. એતેસ્વેવ કાનિચિ તજ્જનીયકમ્મકતાદિવત્તાનિ, કાનિચિ પારિવાસિકાદિવત્તાનીતિ અગ્ગહિતગ્ગહણેન દ્વાસીતિવત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

ઇધ વિપાકાનુભવનવસેન તદારમ્મણં, અવિપક્કવિપાકસ્સ સબ્બથા અવિગતત્તા ભવિત્વા વિગતમત્તવસેન કમ્મઞ્ચ ''**ભુત્વા વિગતુપ્પન્ન**''ન્તિ વુત્તં, **ન અટ્ઠસાલિનિયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧) વિય રજ્જનાદિવસેન અનુભુત્વાપગતં જવનં, ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધતાવસેન ભૂતાપગતસઙ્ખાતં સેસસઙ્ખતઞ્ચ ''ભૂતાપગતુપ્પન્ન''ન્તિ, તસ્મા ઇધ ઓકાસકતુપ્પન્નં વિપાકમેવ વદતિ, ન તત્થ વિય કમ્મમ્પીતિ. **અનુસયિતકિલેસા**તિ અપ્પહીના મગ્ગેન પહાતબ્બા અધિપ્પેતા. તેનાહ ''**અતીતા વા...પે॰... ન વત્તબ્બા**''તિ. તેસઞ્હિ અમ્બતરુણોપમાય વત્તમાનાદિતા ન વત્તબ્બાતિ.

આહતખીરરુક્ખો વિય નિમિત્તગ્ગાહવસેન અધિગતં આરમ્મણં, અનાહતખીરરુક્ખો વિય અવિક્ખમ્ભિતતાય અન્તોગધકિલેસં આરમ્મણં દટ્ઠબ્બં, નિમિત્તગ્ગાહકાવિક્ખમ્ભિતકિલેસા વા પુગ્ગલા આહતાનાહતખીરરુક્ખસદિસા. **પુરિમનયેનેવા**તિ અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્ને વિય ''ઇમસ્મિં નામ ઠાને નુપ્પજ્જિસ્સન્તીતિ ન વત્તબ્બા અસમુગ્ઘાટિતત્તા''તિ યોજેત્વા વિત્થારેતબ્બં.

પાળિયન્તિ પટિસમ્ભિદાપાળિયં (પટિ॰ મ॰ ૩.૨૧). મગ્ગેન પહીનકિલેસાનમેવ તિધા નવત્તબ્બતં અપાકટં પાકટં કાતું અજાતફલરુક્ખો આભતો, અતીતાદીનં અપ્પહીનતાદસ્સનત્થમ્પિ ''**જાતફલરુક્ખેન દીપેતબ્બ**''ન્તિ આહ. તત્થ યથા અચ્છિન્ને રુક્ખે નિબ્બત્તિરહાનિ ફલાનિ છિન્ને અનુપ્પજ્જમાનાનિ ન કદાચિ સસભાવાનિ અહેસું હોન્તિ ભવિસ્સન્તિ ચાતિ અતીતાદિભાવેન ન વત્તબ્બાનિ, એવં મગ્ગેન પહીનકિલેસા ચ દટ્ઠબ્બા. યથા ચ છેદે અસતિ ફલાનિ ઉપ્પજ્જિસ્સન્તિ, સતિ ચ નુપ્પજ્જિસ્સન્તીતિ છેદસ્સ સાત્થકતા, એવં મગ્ગભાવનાય ચ સાત્થકતા યોજેતબ્બા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૪૨૭. પઞ્હપુચ્છકે યં વુત્તં ''**વીરિયજેટ્ઠિકાય પન અઞ્ઞસ્સ વીરિયસ્સ અભાવા ન વત્તબ્બાનિ મગ્ગાધિપતીનીતિ વા ન મગ્ગાધિપતીનીતિ વા**''તિ, એત્થ ''મગ્ગાધિપતીની''તિ ન વત્તબ્બતાય એવ અઞ્ઞસ્સ વીરિયસ્સ અભાવો કારણન્તિ દટ્ઠબ્બં. છન્દસ્સ પન ચિત્તસ્સ વા નમગ્ગભૂતસ્સ અધિપતિનો તદા અભાવા ''ન મગ્ગાધિપતીની''તિ ન વત્તબ્બાનીતિ વુત્તં. છન્દચિત્તાનં વિય નમગ્ગભૂતસ્સ અઞ્ઞસ્સ વીરિયાધિપતિનો

અભાવાતિ વા અધિપ્પાયો. સમ્મપ્પધાનાનં તદા મગ્ગસઙ્ખાતઅધિપતિભાવતો વા ‘‘ન મગ્ગાધિપતીની’’તિ નવત્તબ્બતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૪૩૧. ઇદ્ધિ-સદ્દસ્સ પઠમો કત્તુઅત્થો, દુતિયો કરણત્થો વુત્તો, **પાદ**-સદ્દસ્સ એકો કરણમેવત્થો વુત્તો. પજ્જિતબ્બાવ ઇદ્ધિ વુત્તા, ન ચ ઇજ્ઝન્તી પજ્જિતબ્બા ચ ઇદ્ધિ પજ્જનકરણેન પાદેન સમાનાધિકરણા હોતીતિ ‘‘**પઠમેનત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદો**’’તિ ન સક્કા વત્તું, તથા ઇદ્ધિકિરિયાકરણેન સાધેતબ્બા ચ વુદ્ધિસઙ્ખાતા ઇદ્ધિ પજ્જનકિરિયાકરણેન પજ્જિતબ્બાતિ ભિન્નં કરણાનં ન અસમાનાધિકરણતા સમ્ભવતીતિ ‘‘**દુતિયેનત્થેન ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો**’’તિ ચ ન સક્કા વત્તું, તસ્મા પઠમેનત્થેન ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો, દુતિયેનત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદોતિ એવં યોજના યુજ્જતિ.

‘‘છન્દં ચે…પે॰… અયં વુચ્ચતિ છન્દસમાધી’’તિ ઇમાય પાળિયા છન્દાધિપતિ સમાધિ **છન્દસમાધી**તિ અધિપતિ-સદ્દલોપં કત્વા સમાસો વુત્તોતિ વિઞ્ઞાયતિ, અધિપતિ-સદ્દત્થદસ્સનવસેન પન ‘‘**છન્દહેતુકો છન્દાધિકો વા સમાધિ છન્દસમાધી**’’તિ અટ્ઠકથાયં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **પધાનભૂતા**તિ વીરિયભૂતાતિ કેચિ વદન્તિ. સઙ્ખતસઙ્ખારાદિનિવત્તનત્થઞ્હિ પધાનગ્ગહણન્તિ. અથ વા તં તં વિસેસં સઙ્ખરોતીતિ **સઙ્ખારો**, સબ્બં વીરિયં. તત્થ ચતુકિચ્ચસાધકતો અઞ્ઞસ્સ નિવત્તનત્થં પધાનગ્ગહણન્તિ **પધાનભૂતા** સેટ્ઠભૂતાતિ અત્થો. ચતુબ્બિધસ્સ પન વીરિયસ્સ અધિપ્પેતત્તા બહુવચનનિદ્દેસો કતો. **અધિટ્ઠાનટ્ઠેના**તિ દુવિધત્થાયપિ ઇદ્ધિયા અધિટ્ઠાનત્થેન. **પાદભૂતન્તિ** ઇમિના વિસું સમાસયોજનાવસેન પન યો પુબ્બે ઇદ્ધિપાદત્થો પાદ-સદ્દસ્સ ઉપાયત્થતં ગહેત્વા યથાયુત્તો વુત્તો, સો વક્ખમાનાનં પટિલાભપુબ્બભાગાનં કત્તુકરણિદ્ધિભાવં, ઉત્તરચૂળભાજનીયે વા વુત્તેહિ છન્દાદીહિ ઇદ્ધિપાદેહિ સાધેતબ્બાય ઇદ્ધિયા કત્તિદ્ધિભાવં, છન્દાદીનઞ્ચ કરણિદ્ધિભાવં સન્ધાય વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

વીરિયિદ્ધિપાદનિદ્દેસે ‘‘વીરિયસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગત’’ન્તિ દ્વિક્ખત્તું વીરિયં આગતં. તત્થ પુરિમં સમાધિવિસેસનં ‘‘વીરિયાધિપતિ સમાધિ વીરિયસમાધી’’તિ, દુતિયં સમન્નાગમઙ્ગદસ્સનં. દ્વેયેવ હિ સબ્બત્થ સમન્નાગમઙ્ગાનિ સમાધિ પધાનસઙ્ખારો ચ, છન્દાદયો સમાધિવિસેસનાનિ, પધાનસઙ્ખારો પન પધાનવચનેનેવ વિસેસિતો, ન છન્દાદીહીતિ ન ઇધ વીરિયાધિપતિતા પધાનસઙ્ખારસ્સ વુત્તા હોતિ. વીરિયઞ્ચ સમાધિં વિસેસેત્વા ઠિતમેવ સમન્નાગમઙ્ગવસેન પધાનસઙ્ખારવચનેન વુત્તન્તિ નાપિ દ્વીહિ વીરિયેહિ સમન્નાગમો વુત્તો હોતીતિ. યસ્મા પન છન્દાદીહિ વિસિટ્ઠો સમાધિ, તથા વિસિટ્ઠેનેવ ચ તેન સમ્પયુત્તો પધાનસઙ્ખારો સેસધમ્મા ચ, તસ્મા સમાધિવિસેસનાનં વસેન ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા વુત્તા. વિસેસનભાવો ચ છન્દાદીનં તંતંઅવસ્સયનવસેન હોતીતિ ‘‘**છન્દસમાધિ…પે॰… ઇદ્ધિપાદ**’’ન્તિ એત્થ નિસ્સયત્થેપિ પાદ-સદ્દે ઉપાયત્થેન છન્દાદીનં ઇદ્ધિપાદતા વુત્તા હોતિ. તેનેવ ઉત્તરચૂળભાજનીયે ‘‘ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા છન્દિદ્ધિપાદો’’તિઆદિના છન્દાદીનમેવ ઇદ્ધિપાદતા વુત્તા. પઞ્હપુચ્છકે ચ ‘‘ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા ઇધ ભિક્ખુ છન્દસમાધી’’તિઆદિનાવ (વિભ॰ ૪૬૨) ઉદ્દેસં કત્વાપિ પુન છન્દાદીનંયેવ કુસલાદિભાવો વિભત્તોતિ. ઉપાયિદ્ધિપાદદસ્સનત્થમેવ હિ નિસ્સયિદ્ધિપાદદસ્સનં કતં, અઞ્ઞથા ચતુબ્બિધતા ન હોતીતિ અયમેત્થ પાળિવસેન અત્થવિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૪૩૩. રથધુરેતિ રથસ્સ પુરતો. **હીનજાતિકો** ચણ્ડાલો ઉપટ્ઠાનાદિગુણયોગેપિ સેનાપતિટ્ઠાનાદીનિ ન લભતીતિ આહ ‘‘**જાતિં સોધેત્વા…પે॰… જાતિં અવસ્સયતી**’’તિ. **અમન્તનીયો**તિ હિતાહિતમન્તને ન અરહો.

રટ્ઠપાલત્થેરો છન્દે સતિ કથં નાનુજાનિસ્સન્તીતિ સત્તપિ ભત્તાનિ અભુઞ્જિત્વા માતાપિતરો અનુજાનાપેત્વા પબ્બજિત્વા છન્દમેવ અવસ્સાય લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસીતિ આહ “**રટ્ઠપાલત્થેરો વિયા**”તિ.

મોઘરાજત્થેરો વીમંસં અવસ્સયીતિ તસ્સ ભગવા ‘‘સુઞ્ઞતો લોકં અવેક્ખસ્સૂ’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૧૧૨૫) સુઞ્ઞતાકથં કથેસિ, પઞ્ઞાનિસ્સિતમાનનિગ્ગહત્થઞ્ચ દ્વિક્ખત્તું પુચ્છિતો પઞ્હં ન કથેસિ. તત્થ પુનપ્પુનં છન્દુપ્પાદનં તોસનં વિય હોતીતિ છન્દસ્સ ઉપટ્ઠાનસદિસતા વુત્તા, થામભાવતો વીરિયસ્સ સૂરત્તસદિસતા, ‘‘છદ્વારાધિપતિ રાજા’’તિ (ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૮૧ એરકપત્તનાગરાજવત્થુ) વચનતો પુબ્બઙ્ગમત્તા ચિત્તસ્સ વિસિટ્ઠજાતિસદિસતા.

અભેદતોતિ છન્દાદિકે તયો તયો ધમ્મે સમ્પિણ્ડેત્વા, ઇદ્ધિઇદ્ધિપાદે અમિસ્સેત્વા વા કથનન્તિ અત્થો. તત્થ છન્દવીરિયાદયો વિસેસેન ઇજ્ઝન્તિ એતાયાતિ ઇદ્ધીતિ વુચ્ચન્તિ, ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધીતિ અવિસેસેન સમાધિપધાનસઙ્ખારાપીતિ.

છન્દિદ્ધિપાદસમાધિદ્ધિપાદાદયો વિસિટ્ઠા, પાદો સબ્બિદ્ધીનં સાધારણત્તા અવિસિટ્ઠો, તસ્મા વિસિટ્ઠેસ્વેવ પવેસં અવત્વા અવિસિટ્ઠે ચ પવેસં વત્તું યુત્તન્તિ દસ્સેતું સબ્બત્થ “**પાદે પતિટ્ઠાતિપિ વત્તું વટ્ટતી**”તિ આહ. **તત્થેવા**તિ છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારઇદ્ધિપાદેસુ, ચતૂસુ છન્દાદિકેસ્વેવાતિ અત્થો. ‘‘છન્દવતો કો સમાધિ ન ઇજ્ઝિસ્સતી’’તિ સમાધિભાવનામુખેન ભાવિતા સમાધિભાવિતા.

એત્થ પનાતિ ભેદકથાયં અભેદકથનતો અભિનવં નત્થીતિ અત્થો. યે હિ તયો ધમ્મા અભેદકથાયં ઇદ્ધિઇદ્ધિપાદોત્વેવ વુત્તા, તે એવ ભેદકથાયં ઇદ્ધીપિ હોન્તિ ઇદ્ધિપાદાપિ, સેસા ઇદ્ધિપાદા એવાતિ એવં અભિનવાભાવં દસ્સેન્તો “**છન્દો સમાધી**”તિઆદિમાહ. **ઇમે હિ તયો...પે॰... ન વિના**, તસ્મા સેસા સમ્પયુત્તકા ચત્તારો ખન્ધા તેસં તિણ્ણં ઇજ્ઝનેન ઇદ્ધિ નામ ભવેય્યું, ન અત્તનો સભાવેનાતિ તે ઇદ્ધિપાદા એવ હોન્તિ, ન ઇદ્ધીતિ એવમિદં પુરિમસ્સ કારણભાવેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા તિણ્ણં ઇદ્ધિતા ઇદ્ધિપાદતા ચ વુત્તા, સેસાનઞ્ચ ઇદ્ધિપાદતાવ, તં સબ્બં સાધેતું “**ઇમે હિ તયો...પે॰... ન વિના**”તિ આહ. તેન યસ્મા ઇજ્ઝન્તિ, તસ્મા ઇદ્ધિ. ઇજ્ઝમાના ચ યસ્મા સમ્પયુત્તકેહિ સહેવ ઇજ્ઝન્તિ, ન વિના, તસ્મા સમ્પયુત્તકા ઇદ્ધિપાદા, તદન્તોગધત્તા પન તે તયો ધમ્મા ઇદ્ધિપાદાપિ હોન્તીતિ દસ્સેતિ. સમ્પયુત્તકાનમ્પિ પન ખન્ધાનં ઇદ્ધિભાવપરિયાયો અત્થીતિ દસ્સેતું “**સમ્પયુત્તકા પના**”તિઆદિમાહ. ચતૂસુ ખન્ધેસુ એકદેસસ્સ ઇદ્ધિતા, ચતુન્નમ્પિ ‘‘ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો’’તિ ઇમિના અત્થેન ઇદ્ધિપાદતા, પુનપિ ચતુન્નં ખન્ધાનં ‘‘ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદો’’તિ ઇમિના અત્થેન ઇદ્ધિપાદતા ચ દસ્સિતા, ન અઞ્ઞસ્સાતિ કત્વા આહ “**ન અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ અધિવચન**”ન્તિ. ઇમિના ‘‘ઇદ્ધિ નામ અનિપ્ફન્ના’’તિ ઇદં વાદં પટિસેધેતિ.

પટિલાભપુબ્બભાગાનં પટિલાભસ્સેવ ચ ઇદ્ધિઇદ્ધિપાદતાવચનં અપુબ્બન્તિ કત્વા પુચ્છતિ “**કેનટ્ઠેન ઇદ્ધિ, કેનટ્ઠેન પાદો**”તિ. પટિલાભો પુબ્બભાગો ચાતિ વચનસેસો. ઉપાયો ચ ઉપાયભાવેનેવ અત્તનો ફલસ્સ પતિટ્ઠા હોતીતિ આહ “**પતિટ્ઠાનટ્ઠેનેવ પાદો**”તિ. **છન્દોયેવ...પે॰... વીમંસાવ વીમંસિદ્ધિપાદોતિ કથિતં**, તસ્મા ન ચત્તારો ખન્ધા ઇદ્ધિયા સમાનકાલિકા નાનાક્ખણિકા વા ઇદ્ધિપાદા, જેટ્ઠકભૂતા પન છન્દાદયો એવ સબ્બત્થ ઇદ્ધિપાદાતિ અયમેવ તેસં અટ્ઠકથાચરિયાનં અધિપ્પાયો. સુત્તન્તભાજનીયે હિ અભિધમ્મભાજનીયે ચ સમાધિવિસેસનવસેન દસ્સિતાનં ઉપાયભૂતાનં ઇદ્ધિપાદાનં પાકટકરણત્થં ઉત્તરચૂળભાજનીયં વુત્તન્તિ. **કેચી**તિ ઉત્તરવિહારવાસિથેરા કિર.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૪૪. અભિધમ્મભાજનીયે ‘‘ઇદ્ધિપાદોતિ તથાભૂતસ્સ ફસ્સો…પે॰… પગ્ગાહો અવિક્ખેપો’’તિ (વિભ॰ ૪૪૭) ઇદ્ધિઇદ્ધિપાદત્થદસ્સનત્થં પગ્ગાહાવિક્ખેપા વુત્તા, ચિત્તપઞ્ઞા ચ સઙ્ખિપિત્વાતિ. **ચત્તારિ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાની**તિ ઇદં સાધિપતિવારાનં પરિપુણ્ણાનં અભાવા વિચારેતબ્બં. ન હિ અધિપતીનં અધિપતયો વિજ્જન્તિ, એકેકસ્મિં પન ઇદ્ધિપાદનિદ્દેસે એકેકો અધિપતિવારો લબ્ભતીતિ સોળસ સોળસ નયસતાનિ લબ્ભન્તિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

નનુ ચ ચત્તારોપિ અધિપતયો એકક્ખણે લબ્ભન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પન અધિપતયો ન ભવન્તિ ‘‘ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા ન મગ્ગાધિપતિનો’’તિ વુત્તત્તા. રાજપુત્તોપમાપિ હિ એતમત્થં દીપેતીતિ? ન, એકક્ખણે દુતિયસ્સ અધિપતિનો અભાવતો એવ, ‘‘ન મગ્ગાધિપતિનો’’તિ વુત્તત્તા રાજપુત્તોપમા અધિપતિં ન કરોન્તીતિ ઇમમેવત્થં દીપેતિ, ન અધિપતીનં સહભાવં. તં કથં જાનિતબ્બન્તિ? પટિક્ખિત્તત્તા. અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસે હિ **અટ્ઠકથાયં** (પટ્ઠા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૩) વુત્તા ‘‘કસ્મા પન યથા હેતુપચ્ચયનિદ્દેસે ‘હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાન’ન્તિ વુત્તં, એવમિધ ‘અધિપતી અધિપતિસમ્પયુત્તકાન’ન્તિ અવત્વા ‘છન્દાધિપતિ છન્દસમ્પયુત્તકાન’ન્તિઆદિના નયેન દેસના કતાતિ? એકક્ખણે અભાવતો’’તિ. સતિ ચ ચતુન્નં અધિપતીનં સહભાવે ‘‘અરિયમગ્ગસમઙ્ગિસ્સ વીમંસાધિપતેય્યં મગ્ગં ભાવેન્તસ્સા’’તિ વિસેસનં ન કત્તબ્બં સિયા અવીમંસાધિપતિકસ્સ મગ્ગસ્સ અભાવા. છન્દાદીનં અઞ્ઞમઞ્ઞાધિપતિકરણભાવે ચ ‘‘વીમંસં ઠપેત્વા તંસમ્પયુત્તો’’તિઆદિના છન્દાદીનં વીમંસાધિપતિકત્તવચનં ન વત્તબ્બં સિયા. તથા ‘‘ચત્તારો અરિયમગ્ગા સિયા મગ્ગાધિપતિનો, સિયા ન વત્તબ્બા મગ્ગાધિપતિનો’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૨૯) એવમાદીહિપિ અધિપતીનં સહભાવો પટિક્ખિત્તો એવાતિ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

પઠમનયવણ્ણના

૪૬૬. **પતિટ્ઠાનાયૂહના** ઓઘતરણસુત્તવણ્ણનાયં (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧) –

> ‘‘કિલેસવસેન પતિટ્ઠાનં, અભિસઙ્ખારવસેન આયૂહના. તથા તણ્હાદિટ્ઠીહિ પતિટ્ઠાનં, અવસેસકિલેસાભિસઙ્ખારેહિ આયૂહના. તણ્હાવસેન પતિટ્ઠાનં, દિટ્ઠિવસેન આયૂહના. સસ્સતદિટ્ઠિયા પતિટ્ઠાનં, ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા આયૂહના. લીનવસેન પતિટ્ઠાનં, ઉદ્ધચ્ચવસેન આયૂહના. કામસુખાનુયોગવસેન પતિટ્ઠાનં, અત્તકિલમથાનુયોગવસેન આયૂહના. સબ્બાકુસલાભિસઙ્ખારવસેન પતિટ્ઠાનં, સબ્બલોકિયકુસલાભિસઙ્ખારવસેન આયૂહના’’તિ –

વુત્તેસુ પકારેસુ ઇધ અવુત્તાનં વસેન વેદિતબ્બા.

સમ્મપ્પવત્તે ધમ્મે પટિસઞ્ચિક્ખતિ, ઉપપત્તિતો ઇક્ખતિ, તદાકારો હુત્વા પવત્તતીતિ **પટિસઙ્ખાનલક્ખણો ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગો**. એવઞ્ચ કત્વા ‘‘પટિસઙ્ખા સન્તિટ્ઠના ગહણે મજ્ઝત્તતા’’તિ ઉપેક્ખાકિચ્ચાધિમત્તતાય સઙ્ખારુપેક્ખા વુત્તા. અનુક્કમનિક્ખેપે પયોજનં પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ પચ્છિમપચ્છિમકારણભાવો.

૪૬૭. બલવતી એવ સતિ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિ કત્વા બલવભાવદીપનત્થં પઞ્ઞા ગહિતા, ન યસ્સ કસ્સચિ સમ્પધારણસતિ, કુસલુપ્પત્તિકારણસ્સ પન સરણં સતીતિ દસ્સેન્તો ‘‘**વત્તં વા**’’તિઆદિમાહ. **વત્તસીસે ઠત્વાતિ** ‘‘અહો વત મે ધમ્મં સુણેય્યું, સુત્વા ચ ધમ્મં પસીદેય્યું, પસન્ના ચ મે પસન્નાકારં કરેય્યુ’’ન્તિ એવંચિત્તો અહુત્વા ‘‘સ્વાક્ખાતો ભગવતા ધમ્મો…પે॰… વિઞ્ઞૂહિ, અહો વત મે ધમ્મં સુણેય્યું, સુત્વા ચ ધમ્મં આજાનેય્યું, આજાનિત્વા ચ પન તથત્થાય પટિપજ્જેય્યુ’’ન્તિ ધમ્મસુધમ્મતં પટિચ્ચ કારુઞ્ઞં અનુદ્દયં અનુકમ્પં ઉપાદાય મહાકસ્સપત્થેરેન વિય ભાસિતન્તિ અત્થો. **વિમુત્તાયતનસીસે**તિ ‘‘ન હેવ ખો સત્થા, અપિચ ખો યથાસુતં યથાપરિયત્તં ધમ્મં વિત્થારેન પરેસં દેસેસ્સામી’’તિ એવં વિમુત્તિકારણપધાનભાવે ઠત્વા. ચિરકતવત્તાદિવસેન તંસમુટ્ઠાપકો અરૂપકોટ્ઠાસો વુત્તો, ભાવત્થત્તા એવ વા કતભાસિત-સદ્દા કિરિયાભૂતસ્સ અરૂપકોટ્ઠાસસ્સ વાચકાતિ કત્વા આહ ‘‘**કાયવિઞ્ઞત્તિં…પે॰… કોટ્ઠાસ**’’ન્તિ.

બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપકતા પુરિમાનં છન્નં અત્તનો અત્તનો અનન્તરિકસ્સ, પરેસં સબ્બેસં વા તંતંપરિયાયેન સમુટ્ઠાપનવસેન યોજેતબ્બા. **કામલોકવટ્ટામિસા**તિ તણ્હા તદારમ્મણા ખન્ધાતિ વદન્તિ, પઞ્ચકામગુણિકો ચ રાગો તદારમ્મણઞ્ચ **કામામિસં**, ‘‘સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા’’તિઆદિના લોકગ્ગહણવસેન પવત્તો સસ્સતુચ્છેદસહગતો રાગો તદારમ્મણઞ્ચ **લોકામિસં**, લોકધમ્મા વા, વટ્ટસ્સાદવસેન ઉપ્પન્નો સંસારજનકો રાગો તદારમ્મણઞ્ચ **વટ્ટામિસં**. મગ્ગસ્સ પુબ્બભાગત્તા **પુબ્બભાગા**.

પઠમનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુતિયનયવણ્ણના

૪૬૮-૪૬૯. અભિઞ્ઞેય્યા ધમ્મા નામ ‘‘સબ્બે સત્તા આહારટ્ઠિતિકા, દ્વે ધાતુયો, તિસ્સો ધાતુયો, ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ, પઞ્ચ વિમુત્તાયતનાનિ, છ અનુત્તરિયાનિ, સત્ત નિદ્દસવત્થૂનિ, અટ્ઠાભિભાયતનાનિ, નવાનુપુબ્બવિહારા, દસ નિજ્જરવત્થૂની’’તિ એવંપભેદા ધમ્મા , ‘‘સબ્બં, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૪૬) દસ્સિતા ખન્ધાદયો ચ. **વાનન્તિ** વિનન્ધનં ભવાદીનં, ગમનં વા પિયરૂપસાતરૂપેસુ.

ચઙ્કમં અધિટ્ઠહન્તસ્સ ઉપ્પન્નવીરિયં વિપસ્સનાસહગતન્તિ વેદિતબ્બં. **એત્તકેના**તિ ‘‘લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતા’’તિ એત્તાવતા. **લોકિયન્તિ વદન્તો ન કિલમતી**તિ કાયવિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકસ્સ લોકિયત્તા અચોદનીયોતિ અત્થો. **અલબ્ભ...પે॰... પટિક્ખિત્તા**તિ રૂપાવચરે અલબ્ભમાનકં પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ઉપાદાય લબ્ભમાનાપિ અવિતક્કઅવિચારા પીતિ પટિક્ખિત્તા, ‘‘પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો’’તિ ન વુત્તોતિ અત્થો. કામાવચરે વા અલબ્ભમાનકં અવિતક્કઅવિચારં પીતિં ઉપાદાય લબ્ભમાનકાવ પીતિબોજ્ઝઙ્ગભૂતા પટિક્ખિત્તા, અવિતક્કઅવિચારો પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો ન વુત્તોતિ અત્થો.

અજ્ઝત્તવિમોક્ખન્તિ અજ્ઝત્તધમ્મે અભિનિવિસિત્વા તતો વુટ્ઠિતમગ્ગો ‘‘અજ્ઝત્તવિમોક્ખો’’તિ ઇધ વુત્તોતિ અધિપ્પાયો. **ન વારેતબ્બો**તિ વિપસ્સનાપાદકેસુ કસિણાદિઝાનેસુ સતિઆદીનં નિબ્બેધભાગિયત્તા ન પટિક્ખિપિતબ્બોતિ અત્થો. અનુદ્ધરન્તા પન વિપસ્સના વિય બોધિયા મગ્ગસ્સ આસન્નકારણં ઝાનં ન હોતિ, ન ચ તથા એકન્તિકં કારણં, ન ચ વિપસ્સનાકિચ્ચસ્સ વિય ઝાનકિચ્ચસ્સ નિટ્ઠાનં મગ્ગોતિ કત્વા ન ઉદ્ધરન્તિ. તત્થ કસિણજ્ઝાનગ્ગહણેન તદાયત્તાનિ આરુપ્પાનિપિ ગહિતાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ. અસુભજ્ઝાનાનં અવચનં અવિતક્કાવિચારસ્સ અધિપ્પેતત્તા.

દુતિયનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તતિયનયવણ્ણના

૪૭૦-૪૭૧. તદઙ્ગસમુચ્છેદનિસ્સરણવિવેકનિસ્સિતતં વત્વા પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકનિસ્સિતત્તસ્સ અવચનં ‘‘સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતી’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૮૨; વિભ॰ ૪૭૧) ઇધ ભાવેતબ્બાનં બોજ્ઝઙ્ગાનં વુત્તત્તા. ભાવિતબોજ્ઝઙ્ગસ્સ હિ સચ્છિકાતબ્બા ફલબોજ્ઝઙ્ગા અભિધમ્મભાજનીયે વુત્તાતિ. વોસ્સગ્ગ-સદ્દો પરિચ્ચાગત્થો પક્ખન્દનત્થો ચાતિ વોસ્સગ્ગસ્સ દુવિધતા વુત્તા. **યથાવુત્તેના**તિ તદઙ્ગસમુચ્છેદપ્પકારેન તન્નિન્નભાવારમ્મણકરણપ્પકારેન ચ. **પરિણામેન્તં** વિપસ્સનાક્ખણે, **પરિણતં** મગ્ગક્ખણે.

તતિયનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૭૨. ઉપેક્ખનવસેનાતિ સભાવનિદ્દેસતં દસ્સેતિ, હાપનવડ્ઢનેસુ બ્યાપારં અકત્વા ઉપપત્તિતો ઇક્ખનવસેનાતિ અત્થો. **લોકિયઉપેક્ખનાય અધિકા ઉપેક્ખના અજ્ઝુપેક્ખના**તિ અયમત્થો ઇધ લોકુત્તરા એવ

અધિપ્પેતાતિ યુત્તોતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૧. મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગો

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૯૦. અભિધમ્મે લોકુત્તરચિત્તભાજનીયેપિ ‘‘તસ્મિં ખો પન સમયે ચત્તારો ખન્ધા હોન્તિ…પે॰… અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો હોતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૩૩૭) વુત્તત્તા ઇધાપિ અભિધમ્મભાજનીયે અભિધમ્માનુરૂપં દેસનં કરોન્તો ‘‘અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો’’તિ અરિયોપપદતં ન કરોતિ.

૪૯૩. **તસ્મિં સમયે**તિ લોકિયકાલેન એતેસં અતિરેકકિચ્ચં દસ્સેતિ. વિરતિઉપ્પાદનેન મિચ્છાવાચાદીનિ પુગ્ગલં પજહાપેન્તીતિ સમ્માદિટ્ઠાદીનિ પઞ્ચ **‘‘કારાપકઙ્ગાની’’**તિ વુત્તાનિ. સમ્માવાચાદિકિરિયા હિ વિરતિ, તઞ્ચ એતાનિ કારાપેન્તીતિ. **વિરતિવસેના**તિ વિરમણકિરિયાવસેન, ન કારાપકભાવેન કત્તુભાવેન ચાતિ અત્થો. **ઇમં… પે॰… કિચ્ચાતિરેકતં દસ્સેતુન્તિ** લોકુત્તરક્ખણેપિ ઇમાનેવ પઞ્ચ સમ્માવાચાદિત્તયસ્સ એકક્ખણે કારાપકાનીતિ દસ્સેતુન્તિ અત્થો. મિચ્છાદિટ્ઠાદિકા દસ, તપ્પચ્ચયા અકુસલા ચ દસાતિ વીસતિ અકુસલપક્ખિયા, સમ્માદિટ્ઠાદિકા દસ, તપ્પચ્ચયા ચ કુસલા દસાતિ વીસતિ કુસલપક્ખિયા ચ મહાચત્તારીસકસુત્તે (મ॰ નિ॰ ૩.૧૩૬) વુત્તાતિ તસ્સ એતં નામં.

પુઞ્ઞભાગિયાતિ પુઞ્ઞકોટ્ઠાસે ભવા, પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારેકદેસભૂતાતિ અત્થો. ખન્ધોપધિં વિપચ્ચતિ, તત્થ વા વિપચ્ચતીતિ **ઉપધિવેપક્કા**.

પઞ્ચઙ્ગિકમગ્ગં ઉદ્દિસિત્વા તત્થ એકેકં પુચ્છિત્વા તસ્સ તસ્સેવ સમયવવત્થાનં કત્વા વિસ્સજ્જનં **‘‘પાટિયેક્કં પુચ્છિત્વા પાટિયેક્કં વિસ્સજ્જન’’**ન્તિ વુત્તં. સહ પન પુચ્છિત્વા પઞ્ચન્નમ્પિ સમયવવત્થાનં કત્વા વિસ્સજ્જને ‘‘તત્થ કતમા સમ્માદિટ્ઠિયા પઞ્ઞા’’તિઆદિકો પટિનિદ્દેસો એકતો વિસ્સજ્જનપટિનિદ્દેસત્તા ન પાટિયેક્કં પુચ્છાવિસ્સજ્જનં નામ હોતીતિ. તત્થ પઞ્ચઙ્ગિકવારે એવ પાટિયેક્કં પુચ્છાવિસ્સજ્જનં સમ્માદિટ્ઠાદીસુ કારાપકઙ્ગેસુ એકેકમુખાય ભાવનાય મગ્ગુપ્પત્તિં સન્ધાય કતન્તિ વેદિતબ્બં. વાચાદીનિ હિ પુબ્બસુદ્ધિયા સિજ્ઝન્તિ, ન મગ્ગસ્સ ઉપચારેનાતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૨. ઝાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

માતિકાવણ્ણના

૫૦૮. ઝાનસ્સ **પુબ્બભાગકરણીયસમ્પદા** પાતિમોક્ખસંવરાદિ. અસુભાનુસ્સતિયો લોકુત્તરજ્ઝાનાનિ ચ ઇતો બહિદ્ધા નત્થીતિ **સબ્બપ્પકાર**-ગ્ગહણં કરોતિ, **સુઞ્ઞા પરપ્પવાદા સમણેભી**તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૯; અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧) વચનેન સમણભાવકરપુબ્બભાગકરણીયસમ્પદાસમ્પન્નસ્સપિ અભાવં દસ્સેતિ. સિક્ખાપદેસુ નામકાયાદિવસેન વુત્તેસુ વચનાનતિક્કમવસેન સિક્ખિતબ્બેસુ, અવીતિક્કમનવિરતિચેતનાસઙ્ખાતેસુ વા સિક્ખાકોટ્ઠાસેસુ પરિપૂરણવસેન સિક્ખિતબ્બેસુ સા સા ભિક્ખુસિક્ખાદિકા સિક્ખાપદેકદેસભૂતા સિક્ખિતબ્બાતિ આહ ''**સિક્ખાપદેસૂતિ ઇદમસ્સ સિક્ખિતબ્બધમ્મપરિદીપન**''ન્તિ.

સન્તોસાદિવસેન ઇતરીતરસન્તોસં, તસ્સ ચ વણ્ણવાદિતં, અલદ્ધા ચ અપરિતસ્સનં, લદ્ધા ચ અગધિતપરિભોગન્તિ એતે ગુણે દસ્સેતિ. ઝાનભાવનાય કારકોતિ પરિદીપનં **કારકભાવપરિદીપનં**. **અરઞ્ઞ**ન્તિઆદિના સેનાસનસ્સ પભેદં, **અપ્પસદ્દ**ન્તિઆદિના નિરાદીનવતં, **પટિસલ્લાનસારુપ્પ**ન્તિ આનિસંસં દીપેતીતિ આહ ''**સેનાસનપ્પભેદે...પે॰... પરિદીપન**''ન્તિ.

માતિકાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિદ્દેસવણ્ણના

૫૦૯. કમ્મત્થેહિ દિટ્ઠિ-સદ્દાદીહિ સાસનં વુત્તન્તિ ''**દિટ્ઠત્તા દિટ્ઠી**''તિઆદિ વુત્તં. **સભાવટ્ઠેના**તિ અવિપરીતટ્ઠેન. સિક્ખિયમાનો કાયાદીનિ વિનેતિ, ન અઞ્ઞથાતિ આહ ''**સિક્ખિતબ્બટ્ઠેન વિનયો**''તિ, વિનયો વા સિક્ખિતબ્બાનિ સિક્ખાપદાનિ, ખન્ધત્તયં સિક્ખિતબ્બન્તિ વિનયો વિયાતિ વિનયોતિ દસ્સેતિ. સત્થુ અનુસાસનદાનભૂતં સિક્ખત્તયન્તિ આહ ''**અનુસિટ્ઠિદાનવસેના**''તિ.

સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયત્તાતિ સમ્માદિટ્ઠિયા પચ્ચયત્તા. તિસ્સો હિ સિક્ખા સિક્ખન્તસ્સ સમ્માદિટ્ઠિ પરિપૂરતીતિ. ''તસ્માતિહ ત્વં ભિક્ખુ આદિમેવ વિસોધેહિ કુસલેસુ ધમ્મેસુ, કો ચાદિ કુસલાનં ધમ્માનં? સીલઞ્ચ સુવિસુદ્ધં દિટ્ઠિ ચ ઉજુકા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૬૯) વચનતો સમ્માદિટ્ઠિપુબ્બઙ્ગમં સિક્ખત્તયં. એતસ્મિઞ્ચ અત્થદ્વયે ફલકારણોપચારેહિ સિક્ખત્તયં ''દિટ્ઠી''તિ વુત્તં, કુસલધમ્મેહિ વા અત્તનો એકદેસભૂતેહીતિ અધિપ્પાયો. ભગવતો વિનયનકિરિયત્તા વિનયો સિક્ખત્તયં, તં પન વિનયનં ધમ્મેનેવ અવિસમસભાવેન, દેસનાધમ્મેન વા પવત્તં, ન દણ્ડાદિનાતિ ''**ધમ્મવિનયો**''તિ વુત્તં.

અનવજ્જધમ્મત્થન્તિ પરમાનવજ્જનિબ્બાનત્થં, અકુપ્પચેતોવિમુત્તિઅત્થં વા. ધમ્મેસુ અભિઞ્ઞેય્યાદીસુ અભિજાનનાદિકારણં સિક્ખત્તયન્તિ તં ''**ધમ્મવિનયો**''તિ વુત્તં. ''ઇમિસ્સા ઇમસ્મિ''ન્તિ પુનપ્પુનં વુચ્ચમાનં નિયમકરણં હોતિ, **એવ**-સદ્દલોપો વા કતોતિ અધિપ્પાયેનાહ ''**નિયમો કતો**''તિ.

૫૧૦. ભિક્ખુકોતિ અનઞ્ઞત્થેન ક-કારેન પદં વડ્ઢિતન્તિ “**ભિક્ખનધમ્મતાયા**”તિ અત્થમાહ. **ભિક્ખકોતિ** પન પાઠે ભિક્ખતીતિ ભિક્ખકોતિ અત્થો. **જલ્લિકં** રજમિસ્સં મલં, અમિસ્સં **મલમેવ. ભિન્નપટધરોતિ** નિબ્બચનં ભિન્નપટધરે ભિક્ખુ-સદ્દસ્સ નિરુળ્હત્તા વુત્તં.

યસ્સ ભાવેતબ્બો પહાતબ્બો ચ ઓધિ અવસિટ્ઠો અત્થિ, સો ઓધિસો, અરહા પન તદભાવા ઓધિરહિતોતિ “**અનોધિસો કિલેસાનં પહાના ભિક્ખૂ**”તિ વુત્તો. ઓધિ-સદ્દો વા એકદેસે નિરુળ્હોતિ સબ્બમગ્ગા સબ્બકિલેસા ચ અરહતા ભાવિતા પહીના ચ ‘‘ઓધી’’તિ ન વુચ્ચન્તિ. **પહાનાતિ** ઇદઞ્ચ નિબ્બચનં ભેદનપરિયાયવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

સેક્ખોતિઆદિના ભિક્ખુ-સદ્દેન વુચ્ચમાનં અત્થં ગુણવસેન દસ્સેતિ, હેટ્ઠા પન ‘‘સમઞ્ઞાય પટિઞ્ઞાયા’’તિ પઞ્ઞાયનવસેન, ‘‘ભિક્ખતી’’તિઆદિના નિબ્બચનવસેન દસ્સિતો.

સેક્ખો ભિક્ખૂતિ સત્ત સેક્ખા કથિતા, ભિન્નત્તા પાપકાનં...પે॰... ભિક્ખૂતિ ખીણાસવોવ કથિતોતિ ઇદં દ્વયં ‘‘સેક્ખોતિ પુથુજ્જનકલ્યાણકેન સદ્ધિં સત્ત અરિયા, ભિન્નત્તાતિ ઇમિના પન ચત્તારો ફલટ્ઠા’’તિ ઇમિના દ્વયેન ન સમેતિ, તદિદં નિપ્પરિયાયદસ્સનં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. “**સેસટ્ઠાનેસુ પુથુજ્જનકલ્યાણકાદયો કથિતા**”તિ વુત્તં, નનુ પટિઞ્ઞાય ભિક્ખુસીલોપિ વુત્તોતિ? વુત્તો, ન પન ઇધાધિપ્પેતો સબ્બપ્પકારજ્ઝાનનિબ્બત્તકસ્સ અધિપ્પેતત્તા.

ભગવતો વચનં ઉપસમ્પદાકમ્મકરણસ્સ કારણત્તા ઠાનં, તદનુરૂપં **ઠાનારહં**, અનૂનઞત્તિઅનુસ્સાવનં ઉપ્પટિપાટિયા ચ અવુત્તન્તિ અત્થો.

૫૧૧. નિપ્પરિયાયતો સીલં સમાદાનવિરતિઅવીતિક્કમનવિરતિભાવતોતિ અધિપ્પાયો. અનભિજ્ઝાદીનિ સન્ધાય ચેતસિકસીલસ્સ પરિયાયસીલતા વુત્તા. **નગરવડ્ઢકી** વત્થુવિજ્જાચરિયોતિ વદન્તિ. **ચતુબ્બિધો આહારો** અસિતાદીનિ, ભક્ખિતબ્બભુઞ્જિતબ્બલેહિતબ્બચુબિતબ્બાનિ વા.

પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો પિહિતિન્દ્રિયો હોતિ તિણ્ણં સુચરિતાનં ઇન્દ્રિયસંવરાહારત્તા, પાતિમોક્ખસંવરો વા ઇન્દ્રિયસંવરસ્સ ઉપનિસ્સયો હોતિ. ઇતિ પાતિમોક્ખસંવરેન પિહિતિન્દ્રિયો ‘‘પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો’’તિ વુત્તો. ઇમિના અધિપ્પાયેન ‘‘સંવુતો’’તિ એતસ્સ પિહિતિન્દ્રિયોતિ અત્થમાહ. **પાતિમોક્ખેન ચ સંવરેન ચાતિ** ઇદં પાતિમોક્ખતો અઞ્ઞં સીલં કાયિકઅવીતિક્કમાદિગ્ગહણેન ગહિતન્તિ ઇમિના અધિપ્પાયેન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. દુતિયો પનત્થો દ્વિન્નમ્પિ એકત્થતં સન્ધાય વુત્તો.

૫૧૩. સબ્બમ્પિ દુસ્સીલ્યન્તિ ઇમિના અભિજ્ઝાદયો ચ ગહિતાતિ સન્ધાયાહ “**મનસાપિ આચરતિ એવ, તસ્મા તં દસ્સેતુ**”ન્તિ. **તત્થાતિ** કાયિકવીતિક્કમાદિવસેન વુત્તેસુ અનાચારેસુ. **ગરુભણ્ડવિસ્સજ્જનમાપજ્જતીતિ** થુલ્લચ્ચયં આપજ્જતીતિ અત્થો.

અરોપિમોતિ સદ્ધિકભૂમિયં ઉટ્ઠિતો વુત્તો. **ફાતિકમ્મન્તિ** ગરુભણ્ડન્તરભૂતં કમ્મં. **દણ્ડકમ્મન્તિ** યથાવુત્તં હત્થકમ્મમાહ. સિનાયન્તિ એતેનાતિ **સિનાનં**, ચુણ્ણાદિ.

સચ્ચાલીકેન પિયવાદી ‘‘ચાટૂ’’તિ વુચ્ચતિ, ચાટું અત્તાનં ઇચ્છતીતિ ચાટુકામો, તસ્સ ભાવો **ચાટુકમ્યતા. મુગ્ગસૂપસ્સ અપ્પવિસનટ્ઠાનં નામ નત્થિ** સબ્બાહારેહિ અવિરુદ્ધત્તાતિ અધિપ્પાયો. પરિભટતિ ધારેતિ, પોસેતિ

વાતિ **પરિભટો**, અથ વા પરિવારભૂતો ભટો સેવકો **પરિભટો**.

ભણ્ડાગારિકકમ્મં ગિહીનં કરિયમાનં વુત્તં. પિણ્ડત્થં પટિપિણ્ડદાનં, પિણ્ડં દત્વા પટિપિણ્ડગ્ગહણં વા **પિણ્ડપટિપિણ્ડં**. સઙ્ઘભોગચેતિયભોગાનં અયોનિસો વિચારણં **સઙ્ઘુપ્પાદચેતિયુપ્પાદપટ્ઠપનં**, અત્તનો સન્તકે વિય પટિપજ્જનન્તિ કેચિ.

૫૧૪. ગાવો ચરન્તિ એત્થાતિ ગોચરો, ગોચરો વિયાતિ **ગોચરો**, અભિણ્હં ચરિતબ્બટ્ઠાનં. ગાવો વા ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ, તેહિ ચરિતબ્બટ્ઠાનં **ગોચરો**. અયુત્તો ગોચરો **અગોચરો**તિ તદઞ્ઞો યુત્તો ''ગોચરો''તિ વુત્તો.

વા-સદ્દો વિધુનનત્થોપિ હોતીતિ કત્વા આહ "**વિનિદ્ધુતકિબ્બિસાનિ વા**"તિ.

૫૧૫. અવરા પચ્છિમા મત્તા એતેસન્તિ **ઓરમત્તકાનિ**. **સંયમકરણીયાની**તિ કાયવાચાસંયમમત્તેન કત્તબ્બપટિકમ્માનિ, વિક્ખિપિતબ્બાનિ વા. ''પુન ન એવં કરોમી''તિ ચિત્તેન સંવરમત્તેન, ઇન્દ્રિયસંવરેનેવ વા કરણીયાનિ **સંવરકરણીયાનિ**. દિવિવિહારજનપદવાસી **દિવિવિહારવાસી**. મનસ્સ અધિટ્ઠાનમેવ **અધિટ્ઠાનાવિકમ્મં**. દેસના ઇધ "**વુટ્ઠાનાવિકમ્મ**"ન્તિ અધિપ્પેતા. તત્થ ''ચિત્તુપ્પાદકરણીયાનિ મનસિકારપટિબદ્ધાની''તિ વચનતો પાતિમોક્ખસંવરવિસુદ્ધત્થં અનતિક્કમનીયાનિ અનાપત્તિગમનીયાનિ વજ્જાનિ વુત્તાનીતિ આચરિયસ્સ અધિપ્પાયો. **ચતુબ્બિધસ્સા**તિ અત્તાનુવાદપરાનુવાદદણ્ડદુગ્ગતિભયસ્સ.

૫૧૬. ''ઇધ ભિક્ખૂ''તિ ભિક્ખુ એવ અધિપ્પેતોતિ સન્ધાય "**સેસસિક્ખા પન અત્થુદ્ધારવસેન સિક્ખા-સદ્દસ્સ અત્થદસ્સનત્થં વુત્તા**"તિ આહ. ભિક્ખુગ્ગહણં પન અગ્ગપરિસામુખેન સબ્બજ્ઝાનનિબ્બત્તકાનં ચતુન્નમ્પિ પરિસાનં દસ્સનત્થં કતં. ગુણતો વા ભિક્ખુ અધિપ્પેતોતિ સબ્બાપિ સિક્ખા ઇધાધિપ્પેતાતિ દટ્ઠબ્બા. **સબ્બેન સિક્ખાસમાદાનેના**તિ એત્થ યેન સમાદાનેન સબ્બાપિ સિક્ખા સમાદિન્ના હોન્તિ, તં એકમ્પિ સબ્બસમાદાનકિચ્ચકરત્તા સબ્બસમાદાનં નામ હોતિ, અનેકેસુ પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ. **સબ્બેન સિક્ખિતબ્બાકારેના**તિ અવીતિક્કમદેસનાવુટ્ઠાનવત્તચરણાદિઆકારેન. વીતિક્કમનવસેન સેસસ્સપિ નિસ્સેસતાકરણં સન્ધાય "**ભિન્નસ્સપી**"તિઆદિમાહ.

૫૧૯. આવરણીયેહિ ચિત્તપરિસોધનભાવના જાગરિયાનુયોગોતિ કત્વા આહ "**ભાવન**"ન્તિ. **સુપ્પપરિગ્ગાહક**ન્તિ ''સુપ્પપરિગ્ગાહકં નામ ઇદં ઇતો પુબ્બે ઇતો પરઞ્ચ નત્થિ, અયમેતસ્સ પચ્ચયો''તિઆદિના પરિગ્ગાહકં.

૫૨૦-૫૨૧. **યુત્તો**તિ આરમ્ભમાનો. સાતચ્ચં નેપક્કઞ્ચ પવત્તયમાનો જાગરિયાનુયોગં અનુયુત્તો હોતીતિ સમ્બન્ધં દસ્સેતિ.

૫૨૨. **લોકિયાયપિ...પે॰... આહા**તિ ઇદં વિપસ્સનાભાવનાય સતિપટ્ઠાનાદયો એકસ્મિં આરમ્મણે સહ નપ્પવત્તન્તિ, પવત્તમાનાનિપિ ઇન્દ્રિયબલાનિ બોજ્ઝઙ્ગેસ્વેવ અન્તોગધાનિ હોન્તિ. પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગગ્ગહણેન હિ તદુપનિસ્સયભૂતં સદ્ધિન્દ્રિયં સદ્ધાબલઞ્ચ ગહિતમેવ હોતિ ''સદ્ધૂપનિસં પામોજ્જ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૩) વુત્તત્તા. મગ્ગઙ્ગાનિ પઞ્ચેવ વિપસ્સનાક્ખણે પવત્તન્તીતિ ઇમમત્થં સન્ધાય વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૫૨૩. સમન્તતો, સમ્મા, સમં વા સાત્થકાદિપજાનનં સમ્પજાનં, તદેવ **સમ્પજઞ્ઞં**. **તેના**તિ સતિસમ્પયુત્તત્તા એવ ઉદ્દેસે અવુત્તાપિ સતિ નિદ્દેસે ''સતો''તિ ઇમિના વુત્તાતિ અધિપ્પાયો.

સાત્થકાનં અભિક્કમાદીનં સમ્પજાનનં **સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**. **એવં સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**. અભિક્કમાદીસુ પન ભિક્ખાચારગોચરે અઞ્ઞત્થાપિ ચ પવત્તેસુ અવિજહિતે કમ્મટ્ઠાનસઙ્ખાતે ગોચરે સમ્પજઞ્ઞં **ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**. અભિક્કમાદીસુ અસમ્મુય્હનમેવ સમ્પજઞ્ઞં **અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**.

દ્વે કથાતિ વચનકરણાકરણકથા ન કથિતપુબ્બા. વચનં કરોમિ એવ, તસ્મા સુબ્બચત્તા પટિવચનં દેમીતિ અત્થો.

કમ્મટ્ઠાનસીસેનેવાતિ કમ્મટ્ઠાનગ્ગેનેવ, કમ્મટ્ઠાનં પધાનં કત્વા એવાતિ અત્થો. તેન ''પત્તમ્પિ અચેતન''ન્તિઆદિના વક્ખમાનં કમ્મટ્ઠાનં, યથાપરિહરિયમાનં વા અવિજહિત્વાતિ દસ્સેતિ. ''તસ્મા''તિ એતસ્સ ''ધમ્મકથા કથેતબ્બાયેવાતિ વદન્તી''તિ એતેન સમ્બન્ધો. **ભયે**તિ પરચક્કાદિભયે.

અવસેસટ્ઠાનેતિ યાગુઅગ્ગહિતટ્ઠાને. **ઠાનચઙ્કમનમેવા**તિ અધિટ્ઠાતબ્બિરિયાપથવસેન વુત્તં, ન ભોજનાદિકાલે અવસ્સં કત્તબ્બનિસજ્જાયપિ પટિક્ખેપવસેન.

થેરો દારુચીરિયો –

> ''તસ્માતિહ તે, બાહિય, એવં સિક્ખિતબ્બં. દિટ્ઠે દિટ્ઠમત્તં ભવિસ્સતિ, સુતે મુતે વિઞ્ઞાતે. યતો ખો તે, બાહિય, દિટ્ઠે દિટ્ઠમત્તં ભવિસ્સતિ, સુતે મુતે વિઞ્ઞાતે વિઞ્ઞાતમત્તં ભવિસ્સતિ, તતો ત્વં, બાહિય, ન તેન, યતો ત્વં, બાહિય, ન તેન. તતો ત્વં, બાહિય, ન તત્થ, યતો ત્વં, બાહિય, ન તત્થ. તતો ત્વં, બાહિય, નેવિધ ન હુરં ન ઉભયમન્તરેન. એસેવન્તો દુક્ખસ્સા''તિ (ઉદા॰ ૧૦) –

એત્તકેન અરહત્તં સચ્છાકાસિ.

ખાણુઆદિપરિહરણત્થં, પતિટ્ઠિતપાદપરિહરણત્થં વા પસ્સેન હરણં **વીતિહરણ**ન્તિ વદન્તિ. યાવ પતિટ્ઠિતપાદો, તાવ આહરણં **અતિહરણં**, તતો પરં હરણં **વીતિહરણ**ન્તિ અયં વા એતેસં વિસેસો. **અવીચિ**ન્તિ નિરન્તરં.

પઠમજવનેપિ…પે॰… ન હોતીતિ ઇદં પઞ્ચવિઞ્ઞાણવીથિયં ઇત્થિપુરિસોતિ રજ્જનાદીનં અભાવં સન્ધાય વુત્તં. તત્થ હિ આવજ્જનવોટ્ઠબ્બનાનં અયોનિસો આવજ્જનવોટ્ઠબ્બનવસેન ઇટ્ઠે ઇત્થિરૂપાદિમ્હિ લોભો, અનિટ્ઠે ચ પટિઘો ઉપ્પજ્જતિ. મનોદ્વારે પન ઇત્થિપુરિસોતિ રજ્જનાદિ હોતિ, તસ્સ પઞ્ચદ્વારજવનં મૂલં, યથાવુત્તં વા સબ્બં ભવઙ્ગાદિ. એવં મનોદ્વારજવનસ્સ મૂલવસેન **મૂલપરિઞ્ઞા** વુત્તા. **આગન્તુકતાવકાલિકતા** પન પઞ્ચદ્વારજવનસ્સેવ અપુબ્બતિત્તરતાવસેન. **મણિસપ્પો** સીહળદીપે વિજ્જમાના એકા સપ્પજાતીતિ વદન્તિ. **ચલન**ન્તિ કમ્પનં.

અતિહરતીતિ યાવ મુખા આહરતિ. **વીતિહરતી**તિ તતો યાવ કુચ્છિ, તાવ હરતિ, કુચ્છિગતં વા પસ્સતો હરતિ. **અલ્લત્તઞ્ચ અનુપાલેતી**તિ વાયુઆદીહિ અતિવિસોસનં યથા ન હોતિ, તથા પાલેતિ. **આભુજતી**તિ પરિયેસનજ્ઝોહરણજિણ્ણાજિણ્ણતાદિં આવજ્જેતિ, વિજાનાતીતિ અત્થો. તંતંવિજાનનનિપ્ફાદકોયેવ હિ પયોગો

“**સમ્માપયોગો**”તિ વુત્તોતિ. અથ વા “સમ્માપટિપત્તિમાગમ્મ અબ્ભન્તરે અત્તા નામ કોચિ ભુજનકો નત્થી”તિઆદિના વિજાનનં **આભુજનં**.

અટ્ઠાનેતિ મનુસ્સામનુસ્સપરિગ્ગહિતે અયુત્તે ઠાને ખેત્તદેવાયતનાદિકે. **તુમ્બતો** વેળુનાળિઆદિઉદકભાજનતો. **તન્તિ** છડ્ડિતં ઉદકં.

ગતેતિ ગમનેતિ પુબ્બે અભિક્કમપટિક્કમગ્ગહણેન ગમનેપિ પુરતો પચ્છતો ચ કાયસ્સ અતિહરણં વુત્તન્તિ ઇધ ગમનમેવ ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં, વક્ખમાનો વા એતેસં વિસેસો.

એત્તકેનાતિ કમ્મટ્ઠાનં અવિસ્સજ્જેત્વા ચતુન્નં ઇરિયાપથાનં પવત્તનવચનમત્તેન ગોચરસમ્પજઞ્ઞં ન પાકટં હોતીતિ અત્થો. **એવં પન સુત્તે કમ્મટ્ઠાનં અવિભૂતં હોતી**તિ ચઙ્કમનટ્ઠાનનિસજ્જાસુ એવ પવત્તે પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ સુત્તે પવત્તા અપાકટા હોન્તીતિ અત્થો.

કાયાદિકિરિયામયત્તા આવજ્જનકિરિયાસમુટ્ઠિતત્તા ચ જવનં, સબ્બમ્પિ વા છદ્વારપ્પવત્તં **કિરિયામયપવત્તં** નામ, દુતિયજ્ઝાનં વચીસઙ્ખારવિરહા “તુણ્હીભાવો”તિ વુચ્ચતિ.

૫૨૬. ઉપાસનટ્ઠાનન્તિ ઇસ્સાસાનં વિય ઉપાસનસ્સ સિક્ખાયોગકરણસ્સ કમ્મટ્ઠાનઉપાસનસ્સ ઠાનન્તિ અત્થો. તમેવ હિ અત્થં દસ્સેતું “**યોગપથ**”ન્તિ આહાતિ. **સીસં ધોવતી**તિ ઇચ્છાદાસબ્યા ભુજિસ્સતં ઞાપયતિ, મિચ્છાપટિપન્નેહિ વા પક્ખિત્તં અયસરજં ધોવતિ.

૫૨૯. વિનયપરિયાયેન અદિન્નાદાનપારાજિકે આગતં. **સુત્તન્તપરિયાયેન** આરઞ્ઞકસિક્ખાપદે “પઞ્ચધનુસતિકં પચ્છિમ”ન્તિ આગતં આરઞ્ઞિકં ભિક્ખું સન્ધાય. ન હિ સો વિનયપરિયાયિકે અરઞ્ઞે વસનતો “આરઞ્ઞકો પન્તસેનાસનો”તિ સુત્તે વુત્તોતિ.

૫૩૦. “નિતુમ્બ”ન્તિપિ “નદીકુઞ્જ”ન્તિપિ યં વદન્તિ, તં કન્દરન્તિ અપબ્બતપદેસેપિ વિદુગ્ગનદીનિવત્તનપદેસં **કન્દર**ન્તિ દસ્સેતિ.

૫૩૧. ભાજેત્વા દસ્સિતન્તિ એતેન ભાજેતબ્બતં અન્તે નિદ્દેસસ્સ કારણં દસ્સેતિ.

૫૩૩. રહસ્સ કિરિયા રહસ્સં, તં અરહતિ તસ્સ યોગ્ગન્તિ **રાહસ્સેય્યકં**. વિચિત્તા હિ તદ્ધિતાતિ. રહસિ વા સાધુ રહસ્સં, તસ્સ યોગ્ગં **રાહસ્સેય્યકં**.

૫૩૬. પણિહિતોતિ સુટ્ઠુ ઠપિતો.

૫૩૭. પરિગ્ગહિતનિય્યાનન્તિ પરિગ્ગહિતનિય્યાનસભાવં, કાયાદીસુ સુટ્ઠુ પવત્તિયા નિય્યાનસભાવયુત્તન્તિ અત્થો. કાયાદિપરિગ્ગહણં ઞાણં વા પરિગ્ગહો, તં-સમ્પયુત્તતાય પરિગ્ગહિતં નિય્યાનભૂતં ઉપટ્ઠાનં કત્વાતિ અત્થો.

૫૪૨-૫૪૩. વિકારપ્પત્તિયાતિ ચિત્તસ્સ વિકારાપત્તિભાવેનાતિ અત્થો. **સબ્બસઙ્ગાહિકવસેના**તિ સત્તસઙ્ખારગતસબ્બકોધસઙ્ગાહિકવસેન. સબ્બસઙ્ગહણઞ્ચ સમુચ્છેદપ્પહાનસ્સપિ અધિપ્પેતત્તા કતન્તિ વેદિતબ્બં.

૫૪૯. ઇદં સન્ધાયાતિ ‘‘દ્વે ધમ્મા’’તિ સન્ધાય. એકવચનેન ‘‘થિનમિદ્ધ’’ન્તિ ઉદ્દિસિત્વાપિ નિદ્દેસે ‘‘સન્તા’’તિ **વચનભેદો**, બહુવચનં કતન્તિ અત્થો. **નિરોધસન્તતાયા**તિ વચનં અઙ્ગસન્તતાય, સભાવસન્તતાય વા સન્તતાનિવારણત્થં.

૫૫૦. થિનમિદ્ધવિકારવિરહા તપ્પટિપક્ખસઞ્ઞા **આલોકસઞ્ઞા** નામ હોતિ. તેનેવ વુત્તં ‘‘અયં સઞ્ઞા આલોકા હોતી’’તિ.

૫૫૩. ‘‘વન્તત્તા મુત્તત્તા’’તિઆદીનિ, ‘‘આલોકા હોતી’’તિઆદીનિ ચ **‘‘ચત્તત્તાતિઆદીની**’’તિ વુત્તાનિ. **આદિ**-સદ્દેન વા દ્વિન્નમ્પિ નિદ્દેસપદાનિ સઙ્ગહેત્વા તત્થ યાનિ યેસં વેવચનાનિ, તાનેવ સન્ધાય **‘‘અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાની**’’તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **પટિમુઞ્ચતો**તિ એતેન સારમ્ભં અભિભવં દસ્સેતિ. નિરાવરણા હુત્વા આભુજતિ સમ્પજાનાતીતિ **નિરાવરણાભોગા**, તંસભાવત્તા **વિવટા**.

૫૫૬. ‘‘વિકાલો નુ ખો, ન નુ ખો’’તિ અનિચ્છયતાય કતવત્થુજ્ઝાચારમૂલકો વિપ્પટિસારો **વત્થુજ્ઝાચારો** કારણવોહારેન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો.

૫૬૨. કિલિસ્સન્તીતિ કિલેસેન્તીતિ અત્થં વદન્તિ, સદરથભાવેન સયમેવ વા કિલિસ્સન્તિ. ન હિ તે ઉપ્પજ્જમાના કિલેસરહિતા ઉપ્પજ્જન્તીતિ.

૫૬૪. ઇધેવ ચ વિભઙ્ગે ‘‘ઉપેતો હોતી’’તિઆદિ **તત્થ તત્થ વુત્તમેવ**.

૫૮૮. નિદ્દેસવસેનાતિ ‘‘તત્થ કતમા ઉપેક્ખા? યા ઉપેક્ખા’’તિઆદિનિદ્દેસવસેન. ‘‘ઇમાય ઉપેક્ખાય ઉપેતો હોતી’’તિઆદિ **પટિનિદ્દેસવસેના**તિ વદન્તિ. ‘‘તત્થ કતમા…પે॰… ઇમાય ઉપેક્ખાય ઉપેતો હોતી’’તિ એતેન પુગ્ગલો નિદ્દિટ્ઠો હોતિ, ‘‘સમુપેતો’’તિઆદિના પટિનિદ્દિટ્ઠો. યાવ વા ‘‘સમન્નાગતો’’તિ પદં, તાવ નિદ્દિટ્ઠો, ‘‘તેન વુચ્ચતિ ઉપેક્ખકો’’તિ ઇમિના પટિનિદ્દિટ્ઠોતિ તેસં વસેન નિદ્દેસપટિનિદ્દેસા યોજેતબ્બા. **પકારેના**તિ ઉપેક્ખાય ‘‘ઉપેક્ખના’’તિઆદિધમ્મપ્પકારેન ‘‘ઉપેતો સમુપેતો’’તિઆદિપુગ્ગલપ્પકારેન ચ ઉપેક્ખકસદ્દસ્સ અત્થં ઠપેન્તો **પટ્ઠપેન્તિ**. ‘‘ઉપેક્ખા’’તિ એતસ્સ અત્થસ્સ ‘‘ઉપેક્ખના’’તિ **કારણં**. ઉપેક્ખનાવસેન હિ ઉપેક્ખાતિ. તથા ‘‘ઉપેતો સમુપેતો’’તિ એતેસં ‘‘ઉપાગતો સમુપાગતો’’તિ **કારણન્તિ** એવં ધમ્મપુગ્ગલવસેન **તસ્સ તસ્સત્થસ્સ કારણં દસ્સેન્તા વિવરન્તિ**, ‘‘ઉપેક્ખકો’’તિ ઇમસ્સેવ વા અત્થસ્સ ‘‘ઇમાય ઉપેક્ખાય ઉપેતો હોતી’’તિઆદિના **કારણં દસ્સેન્તા**. ‘‘ઉપેક્ખના અજ્ઝુપેક્ખના સમુપેતો’’તિઆદિના બ્યઞ્જનાનં વિભાગં **દસ્સેન્તા વિભજન્તિ**. ઉપેક્ખક-સદ્દન્તોગધાય વા ઉપેક્ખાય તસ્સેવ ચ ઉપેક્ખક-સદ્દસ્સ વિસું અત્થવચનં ‘‘યા ઉપેક્ખા ઉપેક્ખના’’તિઆદિના, ‘‘ઇમાય ઉપેક્ખાય ઉપેતો હોતી’’તિઆદિના ચ **બ્યઞ્જનવિભાગો**. સબ્બથા અઞ્ઞાતતા **નિકુજ્જિતભાવો**, કેનચિ પકારેન વિઞ્ઞાતેપિ નિરવસેસપરિચ્છિન્દનાભાવો **ગમ્ભીરભાવો**.

૬૦૨. ઉપરિભૂમિપ્પત્તિયાતિ ઇદં ‘‘રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા’’તિ એત્થેવ યોજેતબ્બં. વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનાદીનિપિ વા આકાસાનઞ્ચાયતનાદીનં ઉપરિભૂમિયોતિ સબ્બત્થાપિ ન ન યુજ્જતિ.

૬૧૦. વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનિદ્દેસે ‘‘અનન્તં વિઞ્ઞાણન્તિ તંયેવ આકાસં વિઞ્ઞાણેન ફુટં મનસિ કરોતિ અનન્તં ફરતિ, તેન વુચ્ચતિ અનન્તં વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ એત્થ **વિઞ્ઞાણેના**તિ એતં ઉપયોગત્થે કરણવચનં, તંયેવ આકાસં ફુટં

વિઞ્ઞાણં મનસિ કરોતીતિ કિર અટ્ઠકથાયં વુત્તં. અયં વા એતસ્સ અત્થો – તંયેવ આકાસં ફુટં વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણેન મનસિ કરોતીતિ. અયં પનત્થો યુત્તો – તંયેવ આકાસં વિઞ્ઞાણેન ફુટં તેન ગહિતાકારં મનસિ કરોતિ, એવં તં વિઞ્ઞાણં અનન્તં ફરતીતિ. યઞ્હિ આકાસં પઠમારુપ્પસમઙ્ગી વિઞ્ઞાણેન અનન્તં ફરતિ, તં ફરણાકારસહિતમેવ વિઞ્ઞાણં મનસિકરોન્તો દુતિયારુપ્પસમઙ્ગી અનન્તં ફરતીતિ વુચ્ચતીતિ.

૬૧૫. **તંયેવ વિઞ્ઞાણં અભાવેતી**તિ યં પુબ્બે ''અનન્તં વિઞ્ઞાણ''ન્તિ મનસિ કતં, તંયેવાતિ અત્થો. તસ્સેવ હિ આરમ્મણભૂતં પઠમેન વિય રૂપનિમિત્તં તતિયેનારુપ્પેન અભાવેતીતિ.

નિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૬૨૩. અભિધમ્મભાજનીયે પઞ્ચકનયદસ્સને ''પઞ્ચ ઝાનાની''તિ ચ, ''તત્થ કતમં પઠમં ઝાન''ન્તિ ચ આદિના ઉદ્ધટં. ઉદ્ધટાનંયેવ ચતુન્નં પઠમતતિયચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનાનં દસ્સનતો, દુતિયસ્સેવ વિસેસદસ્સનતો ચ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૬૪૦. **લોકુત્તરાપનેત્થા**તિ એતેસુ તીસુઝાનેસુ ''લોકુત્તરા સિયા અપ્પમાણારમ્મણા''તિ એવં કોટ્ઠાસિકા પન મગ્ગકાલે, ફલકાલે વા લોકુત્તરભૂતા એવાતિ અધિપ્પાયો. પરિચ્છિન્નાકાસકસિણાલોકકસિણાનાપાનબ્રહ્મવિહારચતુત્થાનિ **સબ્બત્થપાદકચતુત્થે** સઙ્ગહિતાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ.

બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધખીણાસવા મગ્ગં ભાવયિંસુ, **ફલં સચ્છિકરિંસૂ**તિ, **ભાવેસ્સન્તિ સચ્છિકરિસ્સન્તી**તિ ચ હેટ્ઠિમમગ્ગફલાનં વસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. કુસલતો તેરસસુ હિ ચતુત્થેસુ અયં કથા પવત્તા, ન ચ કુસલચતુત્થેન અરહત્તમગ્ગફલાનિ દટ્ઠું સક્કોતિ.

''કિરિયતો તેરસન્ન''ન્તિ એત્થ લોકુત્તરચતુત્થં કિરિયં નત્થીતિ ''દ્વાદસન્ન''ન્તિ વત્તબ્બં, કુસલતો વા તેરસસુ સેક્ખફલચતુત્થં અન્તોગધં કત્વા ''કિરિયતો તેરસન્ન''ન્તિ અસેક્ખચતુત્થેન સહ વદતીતિ વેદિતબ્બં. સબ્બત્થપાદકઞ્ચેત્થ ખીણાસવાનં યાનિ અભિઞ્ઞાદીનિ સન્તિ, તેસં સબ્બેસં પાદકત્તા **સબ્બત્થપાદક**ન્તિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ તેસં વટ્ટં અત્થીતિ. પરિચ્છન્નાકાસકસિણચતુત્થાદીનિ વિય વા નવત્તબ્બતાય સબ્બત્થપાદકસમાનત્તા **સબ્બત્થપાદકતા** દટ્ઠબ્બા.

મનોસઙ્ખારા નામ સઞ્ઞાવેદના, ચત્તારોપિ વા ખન્ધા. **નિમિત્તં આરબ્ભા**તિ એત્થ ''નિમિત્તં નિબ્બાનઞ્ચા''તિ વત્તબ્બં.

''અજ્ઝત્તો ધમ્મો અજ્ઝત્તસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૨૦.૨૮) એત્થ ''અજ્ઝત્તા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આવજ્જનાય

આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વુત્તત્તા ન ચેતોપરિયઞાણં વિય યથાકમ્મૂપગઞાણં પરસન્તાનગતમેવ જાનાતિ, સસન્તાનગતમ્પિ પન અપાકટં રૂપં દિબ્બચક્ખુ વિય અપાકટં કમ્મં વિભાવેતિ. તેનાહ ‘‘**અત્તનો કમ્મજાનનકાલે**’’તિ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઞાણવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૩. અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૬૪૨. **સબ્બધી**તિ દિસાદેસોધિના અનોધિસોફરણં વુત્તં, **સબ્બત્તતાય સબ્બાવન્ત**ન્તિ સત્તોધિના. તેનાહ ‘‘**અનોધિસો દસ્સનત્થ**’’ન્તિ. **તથા-સદ્દો ઇતિ-સદ્દો વા ન વુત્તો**તિ ‘‘મેત્તાસહગતેન ચેતસા’’તિ એતસ્સ અનુવત્તકં તં દ્વયં તસ્સ ફરણન્તરાદિટ્ઠાનં અટ્ઠાનન્તિ કત્વા ન વુત્તં, પુન ‘‘મેત્તાસહગતેન ચેતસા’’તિ વુત્તન્તિ અત્થો.

૬૪૩. **હિરોત્તપ્પાનુપાલિતા મેત્તા ન પરિહાયતિ** આસન્નસપત્તસ્સ રાગસ્સ સિનેહસ્સ ચ વિપત્તિયા અનુપ્પત્તિતોતિ અધિપ્પાયો.

૬૪૫. **અધિમુચ્ચિત્વા**તિ સુટ્ઠુ પસારેત્વાતિ અત્થો. તં દસ્સેન્તો ‘‘**અધિકભાવેના**’’તિઆદિમાહ, બલવતા વા અધિમોક્ખેન **અધિમુચ્ચિત્વા**.

૬૪૮. **હેટ્ઠા વુત્તોયેવા**તિ ‘‘સબ્બેન સબ્બં સબ્બથા સબ્બ’’ન્તિ એતેસં ‘‘સબ્બેન સિક્ખાસમાદાનેન સબ્બં સિક્ખં, સબ્બેન સિક્ખિતબ્બાકારેન સબ્બં સિક્ખ’’ન્તિ ચ **ઝાનવિભઙ્ગે** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૫૧૬) અત્થો વુત્તો. ઇધ પન સબ્બેન અવધિના અત્તસમતાય સબ્બસત્તયુત્તતાય ચ સબ્બં લોકં, સબ્બાવધિદિસાદિફરણાકારેહિ સબ્બં લોકન્તિ ચ અત્થો યુજ્જતિ.

૬૫૦. **પચ્ચત્થિકવિઘાતવસેના**તિ મેત્તાદીનં આસન્નદૂરપચ્ચત્થિકાનં રાગબ્યાપાદાદીનં વિઘાતવસેન. **યં અપ્પમાણં, સો અવેરો**તિ સો અવેરભાવોતિ અયં વા તસ્સ અત્થોતિ.

૬૫૩. નિરયાદિ **ગતિ**, ચણ્ડાલાદિ **કુલં**, અન્નાદીનં અલાભિતા **ભોગો. આદિ**-સદ્દેન દુબ્બણ્ણતાદિ ગહિતં.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૬૯૯. **ઇમસ્મિં પન…પે॰… કથિતા**તિ ઇમિના ઇમસ્મિં વિભઙ્ગે કથિતાનં લોકિયભાવમેવ દસ્સેન્તો ખન્ધવિભઙ્ગાદીહિ વિસેસેતીતિ ન અઞ્ઞત્થ લોકુત્તરાનં અપ્પમઞ્ઞાનં કથિતતા અનુઞ્ઞાતા હોતિ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૪. સિક્ખાપદવિભઙ્ગો

૧. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૭૦૩. પતિટ્ઠાનટ્ઠેનાતિ સમ્પયોગવસેન ઉપનિસ્સયવસેન ચ ઓકાસભાવેન. પિટ્ઠપૂવઓદનકિણ્ણનાનાસમ્ભારે પક્ખિપિત્વા મદ્દિત્વા કતા **સુરા** નામ. મધુકાદિપુપ્ફપનસાદિફલઉચ્છુમુદ્દિકાદિનાનાસમ્ભારાનં રસા ચિરપરિવાસિતા **મેરયં** નામ, આસવોતિ અત્થો.

૭૦૪. તંસમ્પયુત્તત્તાતિ વિરતિસમ્પયુત્તત્તા, વિરતિચેતનાસમ્પયુત્તત્તા વા.

કમ્મપથા એવાતિ અસબ્બસાધારણેસુ ઝાનાદિકોટ્ઠાસેસુ કમ્મપથકોટ્ઠાસિકા એવાતિ અત્થો. સુરાપાનમ્પિ ‘‘સુરાપાનં, ભિક્ખવે, આસેવિતં…પે॰… નિરયસંવત્તનિક’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૪૦) વિસું કમ્મપથભાવેન આગતન્તિ વદન્તિ. એવં સતિ એકાદસ કમ્મપથા સિયું, તસ્માસ્સ યથાવુત્તેસ્વેવ કમ્મપથેસુ ઉપકારકત્તસભાગત્તવસેન અનુપવેસો દટ્ઠબ્બો.

સત્તઇત્થિપુરિસારમ્મણતા તથાગહિતસઙ્ખારારમ્મણતાય દટ્ઠબ્બા. ‘‘પઞ્ચ સિક્ખાપદા પરિત્તારમ્મણા’’તિ હિ વુત્તં. ‘‘સબ્બાપિ હિ એતા વીતિક્કમિતબ્બવત્થું આરમ્મણં કત્વા વેરચેતનાહિ એવ વિરમન્તી’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૦૪) ચ વક્ખતીતિ.

ગોરૂપસીલકો પકતિભદ્દો. **કાકણિકમત્તસ્સ અત્થાયા**તિઆદિ લોભવસેન મુસાકથને વુત્તં. દોસવસેન મુસાકથને ચ નિટ્ઠપ્પત્તો સઙ્ઘભેદો ગહિતો. દોસવસેન પરસ્સ બ્યસનત્થાય મુસાકથને પન તસ્સ તસ્સ ગુણવસેન અપ્પસાવજ્જમહાસાવજ્જતા યોજેતબ્બા, મન્દાધિમત્તબ્યસનિચ્છાવસેન ચ. નિસ્સગ્ગિયથાવરવિજ્જામયિદ્ધિમયા સાહત્થિકાણત્તિકેસ્વેવ પવિસન્તીતિ દ્વે એવ ગહિતા.

પઞ્ચપિ કમ્મપથા એવાતિ ચેતનાસઙ્ખાતં પરિયાયસીલં સન્ધાય વુત્તં, વિરતિસીલં પન મગ્ગકોટ્ઠાસિકન્તિ. **તેસં પના**તિ સેસસીલાનં.

૭૧૨. ‘‘**કોટ્ઠાસભાવેના**’’તિ વુત્તં, ‘‘પતિટ્ઠાનભાવેના’’તિ પન વત્તબ્બં. એત્થ પન સિક્ખાપદવારે પહીનપઞ્ચભબ્બટ્ઠાનસ્સ અરહતો વિરમિતબ્બવેરસ્સ સબ્બથા અભાવા કિરિયેસુ વિરતિયો ન સન્તીતિ ન ઉદ્ધટા, સેક્ખાનં પન પહીનપઞ્ચવેરત્તેપિ તંસભાગતાય વેરભૂતાનં અકુસલાનં વેરનિદાનાનં લોભાદીનઞ્ચ સબ્ભાવા વિરતીનં ઉપ્પત્તિ ન ન ભવિસ્સતિ. અકુસલસમુટ્ઠિતાનિ ચ કાયકમ્માદીનિ તેસં કાયદુચ્ચરિતાદીનિ વેરાનેવ, તેહિ ચ તેસં વિરતિયો હોન્તેવ, યતો નફલભૂતસ્સપિ ઉપરિમગ્ગત્તયસ્સ અટ્ઠઙ્ગિકતા હોતિ. સિક્ખાવારે ચ અભાવેતબ્બતાય ફલધમ્માપિ ન સિક્ખિતબ્બા, નાપિ સિક્ખિતસિક્ખસ્સ ઉપ્પજ્જમાના કિરિયધમ્માતિ ન કેચિ અબ્યાકતા સિક્ખાતિ ઉદ્ધટા.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૭૧૪. સમ્પત્તવિરતિવસેનાતિ સમ્પત્તે પચ્ચુપ્પન્ને આરમ્મણે યથાવિરમિતબ્બતો વિરતિવસેનાતિ અત્થો.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સિક્ખાપદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૫. પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

૧. સઙ્ગહવારવણ્ણના

૭૧૮. **એસેવ નયો**તિ સઙ્ખેપેન દસ્સેત્વા તમેવ નયં વિત્થારતો દસ્સેતું “**ધમ્મપ્પભેદસ્સ હી**”તિઆદિમાહ. નિરુત્તિપટિભાનપ્પભેદા તબ્બિસયાનં અત્થાદીનં પચ્ચયુપ્પન્નાદિભેદેહિ ભિન્દિત્વા વેદિતબ્બા.

“**યં કિઞ્ચિ પચ્ચયસમુપ્પન્ન**”ન્તિ એતેન સચ્ચહેતુધમ્મપચ્ચયાકારવારેસુ આગતાનિ દુક્ખાદીનિ ગહિતાનિ. સચ્ચપચ્ચયાકારવારેસુ નિબ્બાનં, પરિયત્તિવારે ભાસિતત્થો, અભિધમ્મભાજનીયે વિપાકો કિરિયઞ્ચાતિ એવં પાળિયં વુત્તાનમેવ વસેન પઞ્ચ અત્થા વેદિતબ્બા, તથા ધમ્મા ચ.

વિદહતીતિ નિબ્બત્તકહેતુઆદીનં સાધારણં નિબ્બચનં, તદત્થં પન વિભાવેતુમાહ “**પવત્તેતિ ચેવ પાપેતિ ચા**”તિ. તેસુ પુરિમો અત્થો મગ્ગવજ્જેસુ દટ્ઠબ્બો. ભાસિતમ્પિ હિ અવબોધનવસેન અત્થં પવત્તેતીતિ. મગ્ગો પન નિબ્બાનં પાપેતીતિ તસ્મિં પચ્છિમો.

ધમ્મનિરુત્તાભિલાપેતિ એત્થ **ધમ્મ**-સદ્દો સભાવવાચકોતિ કત્વા આહ “**યા સભાવનિરુત્તી**”તિ, અવિપરીતનિરુત્તીતિ અત્થો. **તસ્સા અભિલાપે**તિ તસ્સા નિરુત્તિયા અવચનભૂતાય પઞ્ઞત્તિયા અભિલાપેતિ કેચિ વણ્ણયન્તિ. એવં સતિ પઞ્ઞત્તિ અભિલપિતબ્બા , ન વચનન્તિ આપજ્જતિ, ન ચ વચનતો અઞ્ઞં અભિલપિતબ્બં ઉચ્ચારેતબ્બં અત્થિ, અથાપિ ફસ્સાદિવચનેહિ બોધેતબ્બં અભિલપિતબ્બં સિયા, એવં સતિ અત્થધમ્મવજ્જં તેહિ બોધેતબ્બં ન વિજ્જતીતિ તેસં નિરુત્તિભાવો આપજ્જતિ. ‘‘ફસ્સોતિ ચ સભાવનિરુત્તિ, ફસ્સં ફસ્સાતિ ન સભાવનિરુત્તી’’તિ દસ્સિતોવાયમત્થો, ન ચ અવચનં એવંપકારં અત્થિ, તસ્મા વચનભૂતાય એવ તસ્સા સભાવનિરુત્તિયા અભિલાપે ઉચ્ચારણેતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

તં સભાવનિરુત્તિં સદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં સભાવનિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાતિ વુત્તત્તા નિરુત્તિસદ્દારમ્મણાય સોતવિઞ્ઞાણવીથિયા પરતો મનોદ્વારે નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પવત્તતીતિ વદન્તિ. ‘‘નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા’’તિ ચ વચનં સદ્દં ગહેત્વા પચ્છા જાનનં સન્ધાય વુત્તન્તિ. એવં પન અઞ્ઞસ્મિં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણે અઞ્ઞં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણન્તિ વુત્તન્તિ આપજ્જતિ. યથા પન દિબ્બસોતઞાણં મનુસ્સામનુસ્સાદિસદ્દપ્પભેદનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં તં તં સદ્દવિભાવકં, એવં સભાવાસભાવનિરુત્તિનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં પચ્ચુપ્પન્નસભાવનિરુત્તિસદ્દારમ્મણં તંવિભાવકઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાતિ વુચ્ચમાને ન પાળિવિરોધો હોતિ. **તં સભાવનિરુત્તિં સદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સા**તિ ચ પચ્ચુપ્પન્નસદ્દારમ્મણં પચ્ચવેક્ખણં પવત્તયન્તસ્સાતિ ન ન સક્કા વત્તું. તમ્પિ હિ ઞાણં સભાવનિરુત્તિં વિભાવેન્તંયેવ તંતંસદ્દપચ્ચવેક્ખણાનન્તરં તંતંપભેદનિચ્છયહેતુત્તા નિરુત્તિં ભિન્દન્તં પટિવિજ્ઝન્તમેવ ઉપ્પજ્જતીતિ ચ પભેદગતમ્પિ હોતીતિ. **સભાવનિરુત્તી**તિ માગધભાસા અધિપ્પેતાતિ તતો અઞ્ઞં સક્કટનામાદિસદ્દં સન્ધાય “**અઞ્ઞં પના**”તિ આહ. **બ્યઞ્જન**ન્તિ નિપાતપદમાહ.

કથિતં અટ્ઠકથાયં. **બોધિમણ્ડ**-સદ્દો પઠમાભિસમ્બુદ્ધટ્ઠાને એવ દટ્ઠબ્બો, ન યત્થ કત્થચિ બોધિરુક્ખસ્સ પતિટ્ઠિતટ્ઠાને. **સુવણ્ણસલાક**ન્તિ સેટ્ઠસલાકં, ધમ્મદેસનત્થં સલાકં ગહેત્વાતિ અત્થો, **ન પટિસમ્ભિદાયં ઠિતેન** પવારિતં, તસ્મા પટિસમ્ભિદાતો અઞ્ઞેનેવ પકારેન જાનિતબ્બતો ન સક્કટભાસાજાનનં પટિસમ્ભિદાકિચ્ચન્તિ અધિપ્પાયો.

ઇદં કથિતન્તિ માગધભાસાય સભાવનિરુત્તિતાઞાપનત્થં ઇદં ઇદાનિ વત્તબ્બં કથિતન્તિ અત્થો. **છદ્દન્તવારણ** (જા॰ ૧.૧૬.૯૭ આદયો) -**તિત્તિરજાતકા**દીસુ (જા॰ ૧.૪.૭૩ આદયો) તિરચ્છાનેસુ ચ માગધભાસા ઉસ્સન્ના, ન ઓટ્ટકાદિભાસા સક્કટં વા.

તત્થાતિ માગધસેસભાસાસુ. **સેસા પરિવત્તન્તિ** એકન્તેન કાલન્તરે અઞ્ઞથા હોન્તિ વિનસ્સન્તિ ચ. માગધા પન કત્થચિ કદાચિ પરિવત્તન્તીપિ ન સબ્બત્થ સબ્બદા સબ્બથા ચ પરિવત્તતિ, કપ્પવિનાસેપિ તિટ્ઠતિયેવાતિ “**અયમેવેકા ન પરિવત્તતી**”તિ આહ. **પપઞ્ચો**તિ ચિરાયનન્તિ અત્થો. બુદ્ધવચનમેવ ચેતસ્સ વિસયો, તેનેવ ‘‘નેલઙ્ગો સેતપચ્છાદો’’તિ ગાથં પુચ્છિતો ચિત્તો ગહપતિ ‘‘‘કિં નુ ખો એતં, ભન્તે, ભગવતા ભાસિત’ન્તિ? ‘એવં ગહપતી’તિ. ‘તેન હિ, ભન્તે, મુહુત્તં આગમેથ, યાવસ્સ અત્થં પેક્ખામી’’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૭) આહાતિ વદન્તિ.

સબ્બત્થકઞાણન્તિ અત્થાદીસુ ઞાણં. તઞ્હિ સબ્બેસુ તેસુ તીસુ ચતૂસુપિ વા પવત્તત્તા, કુસલકિરિયભૂતાય પટિભાનપટિસમ્ભિદાય ધમ્મત્થભાવતો તીસુ એવ વા પવત્તત્તા “**સબ્બત્થકઞાણ**”ન્તિ વુત્તં. ઇમાનિ ઞાણાનિ ઇદમત્થજોતકાનીતિ સાત્થકાનં પચ્ચવેક્ખિતબ્બત્તા સબ્બો અત્થો એતસ્સાતિપિ સબ્બત્થકં, સબ્બસ્મિં ખિત્તન્તિ વા. સેક્ખે પવત્તા અરહત્તપ્પત્તિયા વિસદા હોન્તીતિ વદન્તિ. પુબ્બયોગો વિય પન અરહત્તપ્પત્તિ અરહતોપિ પટિસમ્ભિદાવિસદતાય પચ્ચયો ન ન હોતીતિ પઞ્ચન્નમ્પિ યથાયોગં સેક્ખાસેક્ખપટિસમ્ભિદાવિસદત્તકારણતા યોજેતબ્બા.

પુચ્છાય પરતો પવત્તા કથાતિ કત્વા અટ્ઠકથા “**પરિપુચ્છા**”તિ વુત્તા. **પટિપત્તિં પૂરેતબ્બં મઞ્ઞિસ્સન્તી**તિ પટિપત્તિગરુતાય લાભં હીળેન્તેન સતસહસ્સગ્ઘનકમ્પિ કમ્બલં વાસિયા કોટ્ટેત્વા પરિભણ્ડકરણં મયા કતં આવજ્જિત્વા લાભગરુનો પરિયત્તિધરા ધમ્મકથિકાવ ભવિતું ન મઞ્ઞિસ્સન્તીતિ વુત્તં હોતિ. એત્થ ચ થેરસ્સ કઙ્ખુપ્પત્તિયા પુબ્બે અવિસદતં દસ્સેત્વા અરહત્તપ્પત્તસ્સ પઞ્હવિસ્સજ્જનેન અરહત્તપ્પત્તિયા વિસદતા દસ્સિતા. **તિસ્સત્થેરો** અનન્તરં વુત્તો તિસ્સત્થેરો એવાતિ વદન્તિ.

પભેદો નામ મગ્ગેહિ અધિગતાનં પટિસમ્ભિદાનં પભેદગમનં. **અધિગમો** તેહિ પટિલાભો, તસ્મા સો લોકુત્તરો, પભેદો કામાવચરો દટ્ઠબ્બો. **ન પન તથા**તિ યથા અધિગમસ્સ બલવપચ્ચયો હોતિ, ન તથા પભેદસ્સાતિ અત્થો. ઇદાનિ પરિયત્તિયાદીનં અધિગમસ્સ બલવપચ્ચયત્તાભાવં, પુબ્બયોગસ્સ ચ બલવપચ્ચયત્તં દસ્સેન્તો “**પરિયત્તિસવનપરિપુચ્છા હી**”તિઆદિમાહ. તત્થ **પટિસમ્ભિદા નામ નત્થી**તિ પટિસમ્ભિદાધિગમો નત્થીતિ અધિપ્પાયો. ઇદાનિ યં વુત્તં હોતિ, તં દસ્સેન્તો “**ઇમે પના**”તિઆદિમાહ. પુબ્બયોગાધિગમા હિ દ્વેપિ વિસદકારણાતિ ‘‘પુબ્બયોગો પભેદસ્સ બલવપચ્ચયો હોતી’’તિ વુત્તન્તિ.

સઙ્ગહવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સચ્ચવારાદિવણ્ણના

૭૧૯. હેતુવારે કાલત્તયેપિ હેતુફલધમ્મા ''અત્થા''તિ વુત્તા, તેસઞ્ચ હેતુધમ્મા ''ધમ્મા''તિ, ધમ્મવારે વેનેય્યવસેન અતીતાનઞ્ચ સઙ્ગહિતત્તા ''ઉપ્પન્ના સમુપ્પન્ના''તિઆદિ ન વુત્તન્તિ અતીતપચ્ચુપ્પન્ના ''અત્થા''તિ વુત્તા, તંનિબ્બત્તકા ચ ''ધમ્મા''તિ ઇદમેતેસં દ્વિન્નમ્પિ વારાનં નાનત્તં.

સચ્ચવારાદિવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૭૨૫. અવુત્તત્તાતિ ''તેસં વિપાકે ઞાણ''ન્તિ સામઞ્ઞેન વત્વા વિસેસેન અવુત્તત્તાતિ અધિપ્પાયો. એત્થ ચ કિરિયાનં અવિપાકત્તા ધમ્મભાવો ન વુત્તોતિ. યદિ એવં વિપાકા ન હોન્તીતિ અત્થભાવો ચ ન વત્તબ્બોતિ? ન, પચ્ચયુપ્પન્નત્તા. એવઞ્ચે કુસલાકુસલાનમ્પિ અત્થભાવો આપજ્જતીતિ. નપ્પટિસિદ્ધો, વિપાકસ્સ પન પધાનહેતુતાય પાકટત્તા ધમ્મભાવોવ તેસં વુત્તો. કિરિયાનં પચ્ચયત્તા ધમ્મભાવો આપજ્જતીતિ ચે? નાયં દોસો અપ્પટિસિદ્ધત્તા, કમ્મફલસમ્બન્ધસ્સ પન અહેતુત્તા ધમ્મભાવો ન વુત્તો. અપિચ ''અયં ઇમસ્સ પચ્ચયો, ઇદં પચ્ચયુપ્પન્ન''ન્તિ એવં ભેદં અકત્વા કેવલં કુસલાકુસલે વિપાકકિરિયધમ્મે ચ સભાવતો પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ધમ્મપટિસમ્ભિદા અત્થપટિસમ્ભિદા ચ હોતીતિપિ તેસં અત્થધમ્મતા ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા . કુસલાકુસલવારેસુ ચ ધમ્મપટિસમ્ભિદા કુસલાકુસલાનં પચ્ચયભાવં સત્તિવિસેસં સનિપ્ફાદેતબ્બતં પસ્સન્તી નિપ્ફાદેતબ્બાપેક્ખા હોતીતિ તંસમ્બન્ધેનેવ ''તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ વુત્તં. સભાવદસ્સનમત્તમેવ પન અત્થપટિસમ્ભિદાય કિચ્ચં નિપ્ફન્નફલમત્તદસ્સનતોતિ તસ્સા નિપ્ફાદકાનપેક્ખત્તા વિપાકવારે ''તેસં વિપચ્ચનકે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિ ન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

સભાવપઞ્ઞત્તિયાતિ ન સત્તાદિપઞ્ઞત્તિયા, અવિપરીતપઞ્ઞત્તિયા વા. **ખોભેત્વા**તિ લોમહંસજનનસાધુકારદાનાદીહિ ખોભેત્વા. **પુન ધમ્મસ્સવને જાનિસ્સથા**તિ અપ્પસ્સુતત્તા દુતિયવારં કથેન્તો તદેવ કથેસ્સતીતિ અધિપ્પાયો.

૭૪૬. ભૂમિદસ્સનત્થન્તિ એત્થ કામાવચરા લોકુત્તરા ચ ભૂમિ ''ભૂમી''તિ વેદિતબ્બા, ચિત્તુપ્પાદા વાતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૭૪૭. પચ્ચયસમુપ્પન્નઞ્ચ અત્થં પચ્ચયધમ્મઞ્ચાતિ વચનેહિ હેતાદિપચ્ચયસમુપ્પન્નાનં કુસલાકુસલરૂપાનમ્પિ અત્થપરિયાયં, હેતાદિપચ્ચયભૂતાનં વિપાકકિરિયરૂપાનમ્પિ ધમ્મપરિયાયઞ્ચ દસ્સેતિ. પટિભાનપટિસમ્ભિદાય કામાવચરવિપાકારમ્મણતા મહગ્ગતારમ્મણતા ચ પટિસમ્ભિદાઞાણારમ્મણત્તે ન યુજ્જતિ પટિસમ્ભિદાઞાણાનં કામાવચરલોકુત્તરકુસલેસુ કામાવચરકિરિયાલોકુત્તરવિપાકેસુ ચ ઉપ્પત્તિતો. સબ્બઞાણારમ્મણતાય સતિ યુજ્જેય્ય, ''યેન ઞાણેન તાનિ ઞાણાનિ જાનાતી''તિ (વિભ॰ ૭૨૬) વચનતો પન ન સબ્બઞાણારમ્મણતાતિ કથયન્તિ. સુત્તન્તભાજનીયે પન ''ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા''તિ અવિસેસેન વુત્તત્તા સબ્બઞાણારમ્મણતા સિયા. અભિધમ્મભાજનીયેપિ ચિત્તુપ્પાદવસેન કથનં નિરવસેસકથનન્તિ યથાદસ્સિતવિસયવચનવસેન ''યેન

ञाणेन तानि ञाणानि जानाती''ति यं वुत्तं, तं अञ्ञारम्मणतं न पटिसेधेतीति. यथा च अत्थपटिसम्भिदाविसयानं न निरवसेसेन कथनं अभिधम्मभाजनीये, एवं पटिभानपटिसम्भिदाविसयस्सपीति. एवं पटिभानपटिसम्भिदाय सब्बञाणविसयत्ता ''तिस्सो पटिसम्भिदा सिया परित्तारम्मणा सिया महग्गतारम्मणा सिया अप्पमाणारम्मणा''ति (विभ॰ ७४९) वुत्ता.

यदिपि ''सिया अत्थपटिसम्भिदा न मग्गारम्मणा''ति (विभ॰ ७४९) वचनतो अभिधम्मभाजनीये वुत्तपटिसम्भिदास्वेव पञ्हपुच्छकनयो पवत्तो. न हि मग्गो पच्चयुप्पन्नो न होति, अभिधम्मभाजनीये च पटिसम्भिदाञाणविसया एव पटिभानपटिसम्भिदा वुत्ताति न तस्सा महग्गतारम्मणताति. एवमपि द्वेपि एता पाळियो विरुज्झन्ति, तासु बलवतराय ठत्वा इतराय अधिप्पायो मग्गितब्बो. कुसलाकुसलानं पन पच्चयुप्पन्नत्तपटिवेधोपि कुसलाकुसलभावपटिवेधविनिमुत्तो नत्थीति निप्परियाया तत्थ धम्मपटिसम्भिदा एकन्तधम्मविसयत्ता, तथा विपाककिरियानं पच्चयभावपटिवेधोपि विपाककिरियभावपटिवेधविनिमुत्तो नत्थीति निप्परियाया तत्थ अत्थपटिसम्भिदा एकन्तिकअत्थविसयत्ता. किञ्चि पन ञाणं अप्पटिभानभूतं नत्थि ञेय्यप्पकासनतोति सब्बस्मिम्पि ञाणे निप्परियाया पटिभानपटिसम्भिदा भवितुं अरहति. निप्परियायपटिसम्भिदासु पञ्हपुच्छकस्स पवत्तियं द्वेपि पाळियो न विरुज्झन्ति.

सद्दारम्मणत्ता बहिद्धारम्मणाति एत्थ परस्स अभिलापसद्दारम्मणत्ताति भवितब्बं. न हि सद्दारम्मणता बहिद्धारम्मणताय कारणं सद्दस्स अज्झत्तस्स च सब्भावाति. अनुवत्तमानो च सो एव सद्दोति विसेसनं न कतन्ति दट्ठब्बं.

पञ्हपुच्छकवण्णना निट्ठिता.

पटिसम्भिदाविभङ्गवण्णना निट्ठिता.

૧૬. ઞાણવિભઙ્ગો

૧. એકકમાતિકાદિવણ્ણના

૭૫૧. ઓકાસટ્ઠેન સમ્પયુત્તા ધમ્મા આરમ્મણઞ્ચાપિ **ઞાણસ્સ વત્થુ. યાથાવકવત્થુવિભાવના**તિ નહેતાદિઅવિતથેકપ્પકારવત્થુવિભાવના. યથા એકં નહેતુ, તથા એકં અઞ્ઞમ્પીતિ હિ ગહેતબ્બં અવિતથસામઞ્ઞયુત્તં ઞાણારમ્મણં યાથાવકવત્થુ. યાથાવકેન વા અવિતથસામઞ્ઞેન વત્થુવિભાવના **યાથાવકવત્થુવિભાવના.**

દુકાનુરૂપેહીતિ દુકમાતિકાનુરૂપેહીતિ વદન્તિ. ઓસાનદુકસ્સ પન દુકમાતિકં અનિસ્સાય વુત્તત્તા દુકભાવાનુરૂપેહીતિ વત્તબ્બં. એવં **તિકાનુરૂપેહી**તિ એત્થાપિ દટ્ઠબ્બં. ઓસાનદુકે પન **અત્થો**તિ ફલં, અનેકત્થત્તા ધાતુસદ્દાનં તં જનેતીતિ **અત્થજાપિકા**, કારણગતા પઞ્ઞા. જાપિતો જનિતો અત્થો એતિસ્સાતિ **જાપિતત્થા,** કારણપઞ્ઞાસદિસી ફલપ્પકાસનભૂતા ફલસમ્પયુત્તા પઞ્ઞા.

૧૦. દસકમાતિકાવણ્ણના

૭૬૦. ''ચતસ્સો ખો ઇમા, સારિપુત્ત, યોનિયો. કતમા...પે॰... યો ખો મં, સારિપુત્ત, એવં જાન''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૨) વચનેન **ચતુયોનિપરિચ્છેદકઞાણં** વુત્તં, ''નિરયઞ્ચાહં, સારિપુત્ત, પજાનામી''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૩) **પઞ્ચગતિપરિચ્છેદકં. ''સંયુત્તકે આગતાનિ તેસત્તતિ ઞાણાનિ, સત્તસત્તતિ ઞાણાની**''તિ વુત્તં, તત્થ પન નિદાનવગ્ગે સત્તસત્તતિ આગતાનિ ચતુચત્તારીસઞ્ચ, તેસત્તતિ પન પટિસમ્ભિદામગ્ગે સુતમયાદીનિ આગતાનિ દિસ્સન્તિ, ન સંયુત્તકેતિ. **અઞ્ઞાનિપી**તિ એતેન ઇધ એકકાદિવસેન વુત્તં, અઞ્ઞત્થ ચ ''પુબ્બન્તે ઞાણ''ન્તિઆદિના, બ્રહ્મજાલાદીસુ ચ ''તયિદં તથાગતો પજાનાતિ 'ઇમાનિ દિટ્ઠિટ્ઠાનાનિ એવં ગહિતાની'તિ''આદિના વુત્તં અનેકઞાણપ્પભેદં સઙ્ગણ્હાતિ. યાથાવપટિવેધતો સયઞ્ચ અકમ્પિયં પુગ્ગલઞ્ચ તંસમઙ્ગિં ઞેય્યેસુ અધિબલં કરોતીતિ આહ ''**અકમ્પિયટ્ઠેન ઉપત્થમ્ભકટ્ઠેન ચા**''તિ.

સેટ્ઠટ્ઠાનં સબ્બઞ્ઞુતં. પટિજાનનવસેન સબ્બઞ્ઞુતં અભિમુખં ગચ્છન્તિ, અટ્ઠ વા પરિસા ઉપસઙ્કમન્તીતિ **આસભા**, બુદ્ધા. **ઇદં પના**તિ બુદ્ધાનં ઠાનં સબ્બઞ્ઞુતમેવ વદતિ. **તિટ્ઠમાનોવા**તિ અવદન્તોપિ તિટ્ઠમાનોવ પટિજાનાતિ નામાતિ અત્થો. **અટ્ઠસુ પરિસાસુ** ''અભિજાનામહં, સારિપુત્ત, અનેકસતં ખત્તિયપરિસં...પે॰... તત્ર વત મં ભયં વા સારજ્જં વા ઓક્કમિસ્સતીતિ નિમિત્તમેતં, સારિપુત્ત, ન સમનુપસ્સામી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૧) વચનેન દસ્સિતઅકમ્પિયઞાણયુત્તો દસબલોહન્તિ **અભીતનાદં નદતિ. સીહનાદસુત્તેન** ખન્ધકવગ્ગે આગતેન.

''દેવમનુસ્સાનં ચતુચક્કં વત્તતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૧) સુત્તસેસેન સપ્પુરિસૂપસ્સયાદીનં ફલસમ્પત્તિ પવત્તિ, પુરિમસપ્પુરિસૂપસ્સયાદિં ઉપનિસ્સાય પચ્છિમસપ્પુરિસૂપસ્સયાદીનં સમ્પત્તિ પવત્તિ વા વુત્તાતિ **આદિ**-સદ્દેન તત્થ ચ ચક્ક-સદ્દસ્સ ગહણં વેદિતબ્બં. પટિવેધનિટ્ઠત્તા અરહત્તમગ્ગઞાણં પટિવેધોતિ ''**ફલક્ખણે ઉપ્પન્નં નામા**''તિ વુત્તં. તેન પટિલદ્ધસ્સપિ દેસનાઞાણસ્સ કિચ્ચનિપ્ફત્તિપરસ્સ બુજ્ઝનમત્તેન હોતીતિ ''**અઞ્ઞાસિકોણ્ડઞ્ઞસ્સ સોતાપત્તિફલક્ખણે પવત્તં નામા**''તિ વુત્તં. તતો પરં પન યાવ પરિનિબ્બાના દેસનાઞાણપ્પવત્તિ તસ્સેવ પવત્તિતસ્સ ધમ્મચક્કસ્સ ઠાનન્તિ વેદિતબ્બં, પવત્તિતચક્કસ્સ ચક્કવત્તિનો ચક્કરતનટ્ઠાનં વિય.

સમાદીયન્તીતિ **સમાદાનાનિ**, તાનિ પન સમાદિયિત્વા કતાનિ હોન્તીતિ આહ "**સમાદિયિત્વા કતાન**"ન્તિ. **કમ્મમેવ વા કમ્મસમાદાનન્તિ** એતેન સમાદાન-સદ્દસ્સ અપુબ્બત્થાભાવં દસ્સેતિ મુત્તગત-સદ્દે ગત-સદ્દસ્સ વિય.

અગતિગામિનિન્તિ નિબ્બાનગામિનિં. વુત્તઞ્હિ "નિબ્બાનઞ્ચાહં, સારિપુત્ત, પજાનામિ નિબ્બાનગામિનિઞ્ચ પટિપદ"ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૩).

હાનભાગિયધમ્મન્તિ હાનભાગિયસભાવં, કામસહગતસઞ્ઞાદિધમ્મં વા. **તં કારણ**ન્તિ પુબ્બેવ કતાભિસઙ્ખારાદિં.

"**ઇદાની**"તિ એતસ્સ "ઇમિના અનુક્કમેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાની"તિ ઇમિના સહ યોજના કાતબ્બા. કિલેસાવરણં તદભાવઞ્ચાતિ **કિલેસાવરણાભાવં**. કિલેસક્ખયાધિગમસ્સ હિ કિલેસાવરણં **અટ્ઠાનં**, તદભાવો **ઠાનં**. અનધિગમસ્સ કિલેસાવરણં **ઠાનં**, તદભાવો **અટ્ઠાન**ન્તિ. તત્થ તદભાવગ્ગહણેન ગહિતં "અત્થિ દિન્ન"ન્તિઆદિકાય સમ્માદિટ્ઠિયા ઠિતિં તબ્બિપરીતાય ઠાનાભાવઞ્ચ અધિગમસ્સ ઠાનં પસ્સન્તેન ઇમિના ઞાણેન અધિગમાનધિગમાનં ઠાનાટ્ઠાનભૂતે કિલેસાવરણતદભાવે પસ્સતિ ભગવાતિ ઇમમત્થં સાધેન્તો આહ "**લોકિયસમ્માદિટ્ઠિઠિતિદસ્સનતો નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિઠાનાભાવદસ્સનતો ચા**"તિ. એત્થ ચ અધિગમટ્ઠાનદસ્સનમેવ અધિપ્પેતં ઉપરિ ભબ્બપુગ્ગલવસેનેવ વિપાકાવરણાભાવદસ્સનાદિકસ્સ વક્ખમાનત્તા. ઇમિના પન ઞાણેન સિજ્ઝનતો પસઙ્ગેન ઇતરમ્પિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **ધાતુવેમત્તદસ્સનતો**તિ રાગાદીનં અધિમત્તતાદિવસેન તંસહિતાનં ધાતૂનં વેમત્તતાદસ્સનતો, "અયં ઇમિસ્સા ધાતુયા અધિમત્તત્તા રાગચરિતો"તિઆદિના ચરિયાહેતૂનં વા, રાગાદયો એવ વા પકતિભાવતો ધાતૂતિ રાગાદિવેમત્તદસ્સનતોતિ અત્થો. **પયોગં અનાદિયિત્વા**તિ સન્તતિમહામત્તઅઙ્ગુલિમાલાદીનં વિય કામરાગબ્યાપાદાદિવસેન પયોગં અનાદિયિત્વા.

(૧.) એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૧. ન હેતુમેવાતિ એત્થ ચ ન હેતૂ એવાતિ અત્થો, બ્યઞ્જનસિલિટ્ઠતાવસેન પન રસ્સત્તં **મ**-કારો ચ કતો "અદુક્ખમસુખા"તિ એત્થ વિય. **ઇમિનાપિ નયેના**તિ એત્થ પુરિમનયેન હેતુભાવાદિપટિક્ખેપો, પચ્છિમનયેન નહેતુધમ્માદિકોટ્ઠાસસઙ્ગહોતિ અયં વિસેસો વેદિતબ્બો. **ચુતિ**ગ્ગહણેન ચુતિપરિચ્છિન્નાય એકાય જાતિયા ગહણં દટ્ઠબ્બં, **ભવ**ગ્ગહણેન નવધા વુત્તભવસ્સ. તદન્તોગધતાય તત્થ તત્થ **પરિયાપન્નતા** વુત્તા. **ઉપ્પન્નં મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યમેવા**તિ "ન રૂપં વિય ઉપ્પન્ના છવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યા"તિ રૂપતો એતેસં વિસેસનં કરોતિ.

૭૬૨. કપ્પતો કપ્પં ગન્ત્વાપિ ન ઉપ્પજ્જતીતિ ન કદાચિ તથા ઉપ્પજ્જતિ. ન હિ ખીરાદીનં વિય એતેસં યથાવુત્તલક્ખણવિલક્ખણતા અત્થીતિ દસ્સેતિ.

૭૬૩. સમોધાનેત્વાતિ લોકે વિજ્જમાનં સબ્બં રૂપં સમોધાનેત્વા. એતેન મહત્તેપિ અવિભાવકત્તં દસ્સેન્તો સુખુમત્તા ન વિભાવેસ્સતીતિ વાદપથં છિન્દતિ. **ચક્ખુપસાદે** મમ વત્થુમ્હીતિ અત્થો. **વિસયો**તિ ઇસ્સરિયટ્ઠાનન્તિ અધિપ્પાયો.

૭૬૪. અબ્બોકિણ્ણાતિ અબ્યવહિતા, અનન્તરિતાતિ અત્થો. વવત્થિતાનમ્પિ પટિપાટિનિયમો તેન પટિક્ખિત્તોતિ અત્થો. **અનન્તરતા**તિ અનન્તરપચ્ચયતા એતેન પટિક્ખિત્તાતિ અત્થો.

૭૬૫. સમનન્તરતાતિ ચ સમનન્તરપચ્ચયતા.

૭૬૬. આભુજનતોતિ આભુગ્ગકરણતો, નિવત્તનતો ઇચ્ચેવ અત્થો. એત્થ ચ ''પઞ્ચ વિઞ્ઞાણા અનાભોગા''તિ આભોગસભાવા ન હોન્તીતિ અત્થો, ''પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં નત્થિ આવટ્ટના વા''તિઆદીસુપિ આવટ્ટનભાવો વાતિઆદિના અત્થો દટ્ઠબ્બો.

ન કઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતીતિ એત્થ ન સબ્બે રૂપાદિધમ્મા ધમ્મગ્ગહણેન ગહિતાતિ યથાધિપ્પેતધમ્મદસ્સનત્થં ''**મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્માતિ એવં વુત્ત**''ન્તિ આહ.

રૂપાદીસુ અભિનિપતનં તેહિ સમાગમો તેસન્તિપિ વત્તું યુજ્જતીતિ આહ ''**રૂપાદીનં અભિનિપાતમત્ત**''ન્તિ. કમ્મત્થે વા સામિવચનં. વિઞ્ઞાણેહિ અભિનિપતિતબ્બાનિ હિ રૂપાદીનીતિ. **ઇદં વુત્તં હોતી**તિઆદીસુ હિ અયં અધિપ્પાયો – આરમ્મણકરણેન પટિવિજાનિતબ્બાનિ રૂપાદીનિ ઠપેત્વા કુસલાકુસલચેતનાય તંસમ્પયુત્તાનઞ્ચ યથાવુત્તાનં સહજપુબ્બઙ્ગમધમ્મેન પટિવિજાનિતબ્બાનં પટિવિજાનનં એતેસં નત્થીતિ. એવઞ્ચ કત્વા ''**દસ્સનાદિમત્તતો પન મુત્તા અઞ્ઞા એતેસં કુસલાદિપટિવિઞ્ઞત્તિ નામ નત્થી**''તિ કિચ્ચન્તરં પટિસેધેતિ.

અવિપાકભાવેન અઞ્ઞં અબ્યાકતસામઞ્ઞં અનિવારેન્તો કુસલાકુસલગ્ગહણઞ્ચ કરોતીતિ ચવનપરિયોસાનઞ્ચ **કિચ્ચં. પિ**-સદ્દેન સહજવનકાનિ વીથિચિત્તાનિ સમ્પિણ્ડેત્વા પઞ્ચદ્વારે પટિસેધને અયં અધિપ્પાયો સિયા – ''મનસા ચે પદુટ્ઠેન...પે॰... પસન્નેન ભાસતિ વા કરોતિ વા''તિ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) એવં વુત્તા ભાસનકરણકરા, તંસદિસા ચ સુખદુક્ખુપ્પાદકા બલવન્તો છટ્ઠદ્વારિકા એવ ધમ્મગ્ગહણેન ગહિતાતિ ન તેસં પઞ્ચદ્વારિકજવનેન પટિવિજાનનં અત્થિ, દુબ્બલાનં પન પુબ્બઙ્ગમપટિવિજાનનં તત્થ ન પટિસિદ્ધં ''ન કાયકમ્મં ન વચીકમ્મં પટ્ઠપેતી''તિ વિઞ્ઞત્તિદ્વયજનકસ્સેવ પટ્ઠપનપટિક્ખેપેન દુબ્બલસ્સ મનોકમ્મસ્સ અનુઞ્ઞાતત્તા. તથા કાયસુચરિતાદિકુસલકમ્મં કરોમીતિ, તબ્બિપરીતં અકુસલં કમ્મં કરોમીતિ ચ કુસલાકુસલસમાદાનં પઞ્ચદ્વારિકજવનેન ન હોતિ. તથા પટિચ્ચસમુપ્પાદવણ્ણનાયં વુત્તા ''પઞ્ચદ્વારિકચુતિ ચ ન પઞ્ચદ્વારિકચિત્તેહિ હોતિ ચુતિચિત્તસ્સ અતંદ્વારિકત્તા''તિ. યા પનાયં પાળિ ''પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ ન કઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતિ અઞ્ઞત્ર અભિનિપાતમત્તા''તિ, તસ્સા રૂપાદીનં આપાથમત્તં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞં કઞ્ચિ ધમ્મસભાવં ન પટિવિજાનાતીતિ અયમત્થો દિસ્સતિ. ન હિ રૂપં પટિગ્ગણ્હન્તમ્પિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં રૂપન્તિ ચ ગણ્હાતીતિ. સમ્પટિચ્છનસ્સપિ રૂપનીલાદિઆકારપટિવિજાનનં નત્થીતિ કિઞ્ચિ ધમ્મસ્સ પટિવિજાનનં પટિક્ખિત્તં, પઞ્ચહિ પન વિઞ્ઞાણેહિ સાતિસયં તસ્સ વિજાનનન્તિ ''અઞ્ઞત્ર અભિનિપાતમત્તા''તિ ન વુત્તં. યસ્સ પાળિયં બહિદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા વુત્તા, તતો અઞ્ઞં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદં ઇચ્છન્તેહિ પઞ્ચદ્વારજવનેન પટિસમ્ભિદાઞાણસ્સ સહુપ્પત્તિ પટિસિદ્ધા. **રૂપારૂપધમ્મે**તિ રૂપારૂપાવચરધમ્મેતિ અત્થો.

પઞ્ચદ્વારિકચિત્તેન ન પટિબુજ્ઝતીતિ કસ્મા વુત્તં, નનુ રૂપાદીનં આપાથગમને નિદ્દાપટિબોધો હોતીતિ? ન, પઠમં મનોદ્વારિકજવનસ્સ ઉપ્પત્તિતોતિ દસ્સેન્તો આહ ''**નિદ્દાયન્તસ્સ હી**''તિઆદિ. **પલોભેત્વા** સચ્ચસુપિનેન.

અબ્યાકતોયેવ આવજ્જનમત્તસ્સેવ ઉપ્પજ્જનતોતિ વદન્તિ. એવં વદન્તેહિ મનોદ્વારેપિ આવજ્જનં દ્વત્તિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જિત્વા જવનટ્ઠાને ઠત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતીતિ અધિપ્પેતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

તસ્સા એવ વસેનાતિ તસ્સા વસેન એકવિધેન ઞાણવત્થુ હોતીતિ ચ, વેદિતબ્બન્તિ ચ યોજના કાતબ્બા.

એકકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૨.) દુકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૭. અત્થ-સદ્દો અઞ્ઞત્ર સભાવં ગહેત્વા અધિકરણેસુ પવત્તમાનો અધિકરણવસેન લિઙ્ગપરિવત્તિં ગચ્છતીતિ અધિપ્પાયેન જાપિતા ચ સા અત્થા ચાતિ **જાપિતત્થા**તિ અયમત્થો વિભાવિતોતિ દટ્ઠબ્બો.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૩.) તિકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૮. **પઞ્ઞાપરિણામિતેસૂ**તિ પઞ્ઞાય પરિપાચિતેસુ. ‘‘યોગવિહિતેસૂતિ ઇદઞ્ચ વિસયવિસેસનમત્તમેવ, તસ્મા યાનિ પઞ્ઞાય વિહિતાનિ અહેસું હોન્તિ ભવિસ્સન્તિ ચ, સબ્બાનિ તાનિ યોગવિહિતાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ. સિક્ખિત્વા કાતબ્બં **સિપ્પં**, ઇતરં **કમ્મં**. અયમેતેસં વિસેસો. **વડ્ઢકીકમ્મ**ન્તિ ચ અસિક્ખિત્વાપિ કાતબ્બં થૂલકમ્મં ‘‘**કમ્મ**’’ન્તિ દટ્ઠબ્બં, પઞ્ઞા એવ વા તત્થ તત્થ ‘‘**કમ્મં સિપ્પ**’’ન્તિ ચ વેદિતબ્બા. **નાગમણ્ડલં** નામ મણ્ડલં કત્વા સપ્પે વિજ્જાય પક્કોસિત્વા બલિં દત્વા વિસાપનયનં. **પરિત્તં** રક્ખા, યેન ‘‘ફૂ’’તિ મુખવાતં દત્વા વિસં અપનયન્તિ, સો ઉણ્ણનાભિઆદિમન્તો **કુધમનકમન્તો**. ‘‘અ આ’’તિઆદિકા માતિકા ‘‘ક કા’’તિઆદિકો તપ્પભેદો ચ **લેખા**.

કુસલં ધમ્મં **સકં**, ઇતરં **નોસકં**. ચતુન્નં સચ્ચાનં પટિવિજ્ઝિતબ્બાનં તપ્પટિવેધપચ્ચયભાવેન **અનુલોમનં** દટ્ઠબ્બં. પુબ્બે ‘‘યોગવિહિતેસુ વા કમ્માયતનેસૂ’’તિઆદિના પઞ્ઞા વુત્તા, પુન તસ્સા વેવચનવસેન ‘‘અનુલોમિકં ખન્તિ’’ન્તિઆદિ વુત્તન્તિ અધિપ્પાયેન ‘‘**અનુ…પે૰… પઞ્ઞાવેવચનાની**’’તિ આહ. એત્થ ચ **એવરૂપિન્તિ** યથાવુત્તકમ્માયતનાદિવિસયં કમ્મસ્સકતસચ્ચાનુલોમિકસભાવં અનિચ્ચાદિપવત્તિઆકારઞ્ચાતિ અત્થો. યથાવુત્તા ચ ભૂમિસભાવપવત્તિઆકારનિદ્દેસા ખન્તિઆદીહિ યોજેતબ્બા. યસ્સા પઞ્ઞાય ધમ્મા નિજ્ઝાનપજાનનકિચ્ચસઙ્ખાતં ઓલોકનં ખમન્તિ અવિપરીતસભાવત્તા, સા પઞ્ઞા ધમ્માનં નિજ્ઝાનક્ખમનં એતિસ્સા અત્થીતિ **ધમ્મનિજ્ઝાનક્ખન્તી**તિ અત્થો.

૭૬૯. અસંવરં મુઞ્ચતીતિ સમાદાનસમ્પત્તવિરતિસમ્પયુત્તચેતના ‘‘**સીલં પૂરેન્તસ્સ મુઞ્ચચેતના**’’તિ વુત્તા. પુબ્બાપરપઞ્ઞાય ચ દાનસીલમયતાવચનતો મુઞ્ચઅપરચેતનાવસેન ‘‘આરબ્ભા’’તિ, પુબ્બચેતનાવસેન ‘‘અધિકિચ્ચા’’તિ ચ વત્તું યુત્તન્તિ ‘‘અધિકિચ્ચા’’તિપિ પાઠો યુજ્જતિ.

૭૭૦. પઞ્ચસીલદસસીલાનિ વિઞ્ઞાણસ્સ જાતિયા ચ પચ્ચયભૂતેસુ સઙ્ખારભવેસુ અન્તોગધાનીતિ ‘‘**ઉપ્પાદા વા**’’તિઆદિકાય ધમ્મટ્ઠિતિપાળિયા સઙ્ગહિતાનિ. ભવનિબ્બત્તકસીલસ્સ પઞ્ઞાપનં સતિપિ સવને ન તથાગતદેસનાયત્તન્તિ ભિક્ખુઆદીનમ્પિ તં વુત્તં.

અધિપઞ્ઞાય પઞ્ઞાતિ અધિપઞ્ઞાય અન્તોગધા પઞ્ઞા. અથ વા અધિપઞ્ઞાનિબ્બત્તેસુ, તદધિટ્ઠાનેસુ વા ધમ્મેસુ અધિપઞ્ઞા-સદ્દો દટ્ઠબ્બો, તત્થ પઞ્ઞા **અધિપઞ્ઞાય પઞ્ઞા**.

૭૭૧. અપાયુપ્પાદનકુસલતા અપાયકોસલ્લં સિયાતિ મઞ્ઞમાનો પુચ્છતિ ‘‘**અપાયકોસલ્લં કથં પઞ્ઞા નામ જાતા**’’તિ. તં પન પરસ્સ અધિપ્પાયં નિવત્તેન્તો ‘‘**પઞ્ઞવાયેવ હી**’’તિઆદિમાહ. **તત્રુપાયા**તિ તત્ર તત્ર

ઉપાયભૂતા. ઠાને ઉપ્પત્તિ એતસ્સાતિ **ઠાનુપ્પત્તિયં**. કિં તં? કારણજાનનં, ભયાદીનં ઉપ્પત્તિક્ખણે તસ્મિંયેવ ઠાને લહુઉપ્પજ્જનકન્તિ વુત્તં હોતિ.

તિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૪.) ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૭૯૩. ન પરિતસ્સતીતિ ‘‘અપિ નામ મે તણ્ડુલાદીનિ સિયુ’’ન્તિ ન પત્થેતિ, તદભાવેન વા ન ઉત્તસતિ.

૭૯૬. અપરપ્પચ્ચયેતિ પરેન નપત્તિયાયિતબ્બે. **ધમ્મે ઞાણ**ન્તિ સચ્ચવિસયં ઞાણં. અરિયસચ્ચેસુ હિ **ધમ્મ**-સદ્દો તેસં અવિપરીતસભાવત્તાતિ. સઙ્ખતપવરો વા અરિયમગ્ગો તસ્સ ચ ફલં **ધમ્મો**, તત્થ પઞ્ઞા તંસહગતા **ધમ્મે ઞાણં**. ન અઞ્ઞઞાણુપ્પાદનં **નયનયનં**, ઞાણસ્સેવ પન પવત્તિવિસેસોતિ અધિપ્પાયેનાહ ‘‘**પચ્ચવેક્ખણઞાણસ્સ કિચ્ચ**’’ન્તિ. એત્થ ચ **ઇમિના ધમ્મેના**તિ મગ્ગઞાણેનાતિ વુત્તં, દુવિધમ્પિ પન મગ્ગફલઞાણં પચ્ચવેક્ખણાય ચ મૂલં, કારણઞ્ચ નયનયનસ્સાતિ દુવિધેનપિ તેન ધમ્મેનાતિ ન ન યુજ્જતિ, તથા ચતુસચ્ચધમ્મસ્સ ઞાતત્તા, મગ્ગફલસઙ્ખાતસ્સ ચ ધમ્મસ્સ સચ્ચપટિવેધસમ્પયોગં ગતત્તા નયનં હોતીતિ તેન ઇમિના ધમ્મેન ઞાણવિસયભાવેન, ઞાણસમ્પયોગેન વા ઞાતેનાતિ ચ અત્થો ન ન યુજ્જતિ.

યદિપિ સબ્બેન સબ્બં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં દુક્ખં અભિજાનન્તિ, તથાપિ પચ્ચુપ્પન્ને સસન્તતિપરિયાપન્ને સવિસેસે અભિનિવેસો હોતીતિ આહ ‘‘**ન તઞ્ઞેવ ઇમ**’’ન્તિ. દિટ્ઠેન અદિટ્ઠેન નયતો **નયનઞાણં**, અદિટ્ઠસ્સ દિટ્ઠતાય કારણભૂતત્તા **કારણઞાણં**, અનુરૂપત્થવાચકો વા કારણ-સદ્દોતિ ધમ્મે ઞાણસ્સ અનુરૂપઞાણન્તિ અત્થો.

સમ્મુતિમ્હિ ઞાણન્તિ ધમ્મે ઞાણાદીનં વિય સાતિસયસ્સ પટિવેધકિચ્ચસ્સ અભાવા વિસયોભાસનમત્તજાનનસામઞ્ઞેન ઞાણન્તિ સમ્મતેસુ અન્તોગધન્તિ અત્થો. સમ્મુતિવસેન વા પવત્તં **સમ્મુતિમ્હિ ઞાણં**, અવસેસં પન ઇતરઞાણત્તયવિસભાગં ઞાણં તબ્બિસભાગસામઞ્ઞેન સમ્મુતિઞાણમ્હિ પવિટ્ઠત્તા **સમ્મુતિઞાણં** નામ હોતીતિ.

૭૯૭. કિલેસમૂલકે ચાતિ નીવરણમૂલકે ચ કામભવધમ્મે.

૭૯૮. સા હિસ્સાતિ એત્થ **અસ્સા**તિ યો ‘‘કામેસુ વીતરાગો હોતી’’તિ એવં વુત્તો, અસ્સ પઠમજ્ઝાનસમઙ્ગિસ્સાતિ અત્થો. **સ્વેવા**તિ એતેન કામેસુ વીતરાગભાવનાવત્થસ્સેવ પઠમજ્ઝાનસમઙ્ગિસ્સ ગહણે પવત્તે તસ્સ તતો પરં અવત્થં દસ્સેતું ‘‘**કામેસુ વીતરાગો સમાનો**’’તિ વુત્તં. ચતુત્થમગ્ગપઞ્ઞા છટ્ઠાભિઞ્ઞાભાવપ્પત્તિયા તં **પટિવિજ્ઝતિ** નામ, ઇતરા તદુપનિસ્સયત્તા. યથાનુરૂપં વા આસવક્ખયભાવતો, ફલે વા આસવક્ખયે સતિ યથાનુરૂપં તંનિબ્બત્તનતો ચતૂસુપિ મગ્ગેસુ પઞ્ઞા **છટ્ઠં અભિઞ્ઞં પટિવિજ્ઝતી**તિ દટ્ઠબ્બા.

૭૯૯. કામસહગતાતિ વત્થુકામારમ્મણા. **ચોદેન્તી**તિ કામાભિમુખં તન્નિન્નં કરોન્તીતિ અત્થો. **તદનુધમ્મતા**તિ તદનુધમ્મા ઇચ્ચેવ વુત્તં હોતિ. **તા**-સદ્દસ્સ અપુબ્બત્થાભાવતોતિ અધિપ્પાયેનાહ ‘‘**તદનુરૂપસભાવા**’’તિ. નિકન્તિં, નિકન્તિસહગતચિત્તુપ્પાદં વા ‘‘**મિચ્છાસતી**’’તિ વદતિ. ‘‘અહો વત મે અવિતક્કં ઉપ્પજ્જેય્યા’’તિ અવિતક્કારમ્મણા **અવિતક્કસહગતા**.

૮૦૧. અધિગમભાવેન અભિમુખં જાનન્તસ્સ **અભિજાનન્તસ્સ**, અભિવિસિટ્ઠેન વા ઞાણેન જાનન્તસ્સ, અનારમ્મણભૂતઞ્ચ તં ઠાનં પાકટં કરોન્તસ્સાતિ અત્થો.

૮૦૨. વસિતાપઞ્ચકરહિતં ઝાનં **અપ્પગુણં**. એત્થ ચતસ્સો પટિપદા ચત્તારિ આરમ્મણાનીતિ પઞ્ઞાય પટિપદારમ્મણુદ્દેસેન પઞ્ઞા એવ ઉદ્દિટ્ઠાતિ સા એવ વિભત્તાતિ.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૫.) પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૪. **પઞ્ચઙ્ગિકો સમ્માસમાધી**તિ સમાધિઅઙ્ગભાવેન પઞ્ઞા ઉદ્દિટ્ઠાતિ. પીતિફરણતાદિવચનેન હિ તમેવ વિભજતિ, ''સો ઇમમેવ કાયં વિવેકજેન પીતિસુખેન અભિસન્દેતી''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૬; મ॰ નિ॰ ૧.૪૨૭) નયેન પીતિયા સુખસ્સ ચ ફરણં વેદિતબ્બં. પીતિફરણતાસુખફરણતાહિ આરમ્મણે ઠત્વા ચતુત્થજ્ઝાનસ્સ ઉપ્પાદનતો “**પાદા વિય**”તિ તા વુત્તા.

દુતિયપઞ્ચકે ચ “**પઞ્ચઞાણિકો**”તિ સમાધિમુખેન પઞ્ચઞાણાનેવ ઉદ્દિટ્ઠાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ ચાતિ દટ્ઠબ્બાનિ. લોકિયસમાધિસ્સ પચ્ચનીકાનિ નીવરણપઠમજ્ઝાનનિકન્તિઆદીનિ નિગ્ગહેતબ્બાનિ. અઞ્ઞે કિલેસા વારેતબ્બા, ઇમસ્સ પન અરહત્તસમાધિસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધસબ્બકિલેસત્તા ન નિગ્ગહેતબ્બં વારેતબ્બઞ્ચ અત્થીતિ મગ્ગાનન્તરં સમાપત્તિક્ખણે ચ અપ્પયોગેનેવ અધિગતત્તા ચ ઠપિતત્તા ચ, અપરિહાનિવસેન ઠપિતત્તા વા **ન સસઙ્ખારનિગ્ગય્હવારિતગતો. સતિવેપુલ્લપ્પત્તત્તા**તિ એતેન અપ્પવત્તમાનાયપિ સતિયા સતિબહુલતાય સતો એવ નામાતિ દસ્સેતિ. **યથાપરિચ્છિન્નકાલવસેના**તિ એતેન પરિચ્છિન્દનસતિયા સતોતિ.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૬.) છક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૫. વિસુદ્ધિભાવં દસ્સેન્તો “**દૂર…પે॰… રમ્મણાયા**”તિ આહ. સોતધાતુવિસુદ્ધીતિ ચ ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા વુત્તાતિ તત્થ ઞાણં **સોતધાતુવિસુદ્ધિયા ઞાણં**. ''ચેતોપરિયઞાણ''ન્તિ ઇદમેવ અત્થવસેન “**પરચિત્તે ઞાણ**”ન્તિ ઉદ્ધટન્તિ દટ્ઠબ્બં. ચુતૂપપાતઞાણસ્સ દિબ્બચક્ખુઞાણેકદેસત્તા “**વણ્ણધાતુઆરમ્મણા**”તિ વુત્તં. મુદ્ધપ્પત્તેન ચુતૂપપાતઞાણસઙ્ખાતેન દિબ્બચક્ખુઞાણેન સબ્બં દિબ્બચક્ખુઞાણન્તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

છક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૭.) સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૬. **તદેવ ઞાણ**ન્તિ છબ્બિધમ્પિ પચ્ચવેક્ખણઞાણં વિપસ્સનારમ્મણભાવેન સહ ગહેત્વા વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો. **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણેના**તિ છપિ ઞાણાનિ સઙ્ખિપિત્વા વુત્તેન ઞાણેન. **ખયધમ્મ**ન્તિઆદિના હિ પકારેન પવત્તઞાણસ્સ દસ્સનં, ઞાણવિપસ્સનાદસ્સનતો વિપસ્સનાપટિવિપસ્સનાદસ્સનમત્તમેવાતિ ન તં અઙ્ગન્તિ અધિપ્પાયો. પાળિયં પન સબ્બત્થ ઞાણવચનેન અઙ્ગાનં વુત્તત્તા **નિરોધધમ્મન્તિ ઞાણન્તિ ઇતિ**-સદ્દેન પકાસેત્વા

વુત્તં વિપસ્સનાઞાણં સત્તમં ઞાણન્તિ અયમત્થો દિસ્સતિ. ન હિ યમ્પિ તં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં, તમ્પિ ઞાણન્તિ સમ્બન્ધો હોતિ તંઞાણગ્ગહણે એતસ્મિં ઞાણભાવદસ્સનસ્સ અનધિપ્પેતત્તા, ''ખયધમ્મં...પે॰... નિરોધધમ્મ''ન્તિ એતેસં સમ્બન્ધાભાવપ્પસઙ્ગતો ચાતિ.

સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૮.) અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૮. **વિહારિતબ્બટ્ઠેના**તિ પચ્ચનીકધમ્મે, દુક્ખં વા વિચ્છિન્દિત્વા પવત્તેતબ્બટ્ઠેન.

અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૧૦.) દસકનિદ્દેસો

પઠમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૯. અવિજ્જમાનં ઠાનં **અટ્ઠાનં**, નત્થિ ઠાનન્તિ વા **અટ્ઠાનં**. એસ ''**અનવકાસો**''તિ એત્થાપિ નયો. તદત્થનિગમનમત્તમેવ હિ ''નેતં ઠાનં વિજ્જતી''તિ વચનન્તિ. અસુખે સુખન્તિ દિટ્ઠિવિપલ્લાસોવ ઇધ સુખતો ઉપગમનસ્સ ઠાનન્તિ અધિપ્પેતન્તિ દસ્સેન્તો ''**એકન્ત...પે॰... અત્તદિટ્ઠિવસેના**''તિ પધાનદિટ્ઠિમાહ. ભેદાનુરૂપસ્સ સાવનં **અનુસ્સાવનં**, ભેદાનુરૂપેન વા વચનેન વિઞ્ઞાપનં.

લિઙ્ગે પરિવત્તે ચ સો એવ એકકમ્મનિબ્બત્તિતો ભવઙ્ગપ્પબન્ધો જીવિતિન્દ્રિયપ્પબન્ધો ચ, નાઞ્ઞોતિ આહ ''**અપિ પરિવત્તલિઙ્ગ**''ન્તિ. **અયં પઞ્હો**તિ ઞાપનિચ્છાનિબ્બત્તા કથા.

સઙ્ગામચતુક્કં સપત્તવસેન યોજેતબ્બં. સબ્બત્થ ચ પુરિમં અભિસન્ધિચિત્તં અપ્પમાણં, વધકચિત્તં પન તદારમ્મણઞ્ચ જીવિતિન્દ્રિયં આનન્તરિયાનાનન્તરિયભાવે પમાણન્તિ દટ્ઠબ્બં. **પુથુજ્જનસ્સેવ તં દિન્નં હોતિ**. કસ્મા? યથા વધકચિત્તં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણમ્પિ જીવિતિન્દ્રિયપ્પબન્ધવિચ્છેદનવસેન આરમ્મણં કત્વા પવત્તતિ, ન એવં ચાગચેતના. સા હિ ચજિતબ્બં આરમ્મણં કત્વા ચજનમત્તમેવ હોતિ, અઞ્ઞસકકરણઞ્ચ તસ્સ ચજનં, તસ્મા યસ્સ તં સકં કતં, તસ્સેવ દિન્નં હોતીતિ.

સણ્ઠ...પે॰... કપ્પવિનાસેયેવ મુચ્ચતીતિ ઇદં કપ્પટ્ઠકથાય ન સમેતિ. તત્થ હિ **અટ્ઠકથાયં** (કથા॰ અટ્ઠ॰ ૬૫૪-૬૫૭) વુત્તં ''આપાયિકોતિ ઇદં સુત્તં યં સો એકં કપ્પં અસીતિભાગે કત્વા તતો એકભાગમત્તં કાલં તિટ્ઠેય્ય, તં આયુકપ્પં સન્ધાય વુત્ત''ન્તિ. **કપ્પવિનાસેયેવા**તિ પન આયુકપ્પવિનાસેયેવાતિ અત્થે સતિ નત્થિ વિરોધો. એત્થ ચ **સણ્ઠહન્તે**તિ ઇદં સ્વે વિનસ્સિસ્સતીતિ વિય અભૂતપરિકપ્પવસેન વુત્તં. **એકદિવસમેવ પચ્ચતિ** તતો પરં કપ્પાભાવેન આયુકપ્પસ્સપિ અભાવતોતિ અવિરોધતો અત્થયોજના દટ્ઠબ્બા.

પકતત્તોતિ અનુક્ખિત્તો. **સમાનસંવાસકો**તિ અપારાજિકો.

કિં પન તન્તિ યો સો ''નિયતો''તિ વુત્તો, તં કિં નિયમેતીતિ અત્થો. તસ્સેવ પન યથાપુચ્છિતસ્સ નિયતસ્સ મિચ્છત્તસમ્મત્તનિયતધમ્માનં વિય સભાવતો વિજ્જમાનતં યથાપુચ્છિતઞ્ચ નિયામકહેતું પટિસેધેત્વા યેન

‘‘નિયતો’’તિ ‘‘સત્તક્ખત્તુપરમાદિકો’’તિ ચ વુચ્ચતિ, તં યથાધિપ્પેતકારણં દસ્સેતું ‘‘**સમ્માસમ્બુદ્ધેન હી**’’તિઆદિમાહ. જાતસ્સ કુમારસ્સ વિય અરિયાય જાતિયા જાતસ્સ **નામમત્તમેતં** નિયતસત્તક્ખત્તુપરમાદિકં, નિયતાનિયતભેદં નામન્તિ અત્થો. યદિ પુબ્બહેતુ નિયામકો, સોતાપન્નો ચ નિયતોતિ સોતાપત્તિમગ્ગતો ઉદ્ધં તિણ્ણં મગ્ગાનં ઉપનિસ્સયભાવતો પુબ્બહેતુકિચ્ચં, તતો પુબ્બે પન પુબ્બહેતુકિચ્ચં નત્થીતિ સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ **ઉપનિસ્સયાભાવો આપજ્જતિ**. યદિ હિ તસ્સપિ પુબ્બહેતુ ઉપનિસ્સયો સિયા, સો ચ નિયામકોતિ સોતાપત્તિમગ્ગુપ્પત્તિતો પુબ્બે એવ નિયતો સિયા, તઞ્ચ અનિટ્ઠં, તસ્માસ્સ પુબ્બહેતુના અહેતુકતા આપન્નાતિ ઇમમત્થં સન્ધાયાહ ‘‘**ઇચ્ચસ્સ અહેતુ અપ્પચ્ચયા નિબ્બત્તિં પાપુણાતી**’’તિ.

પટિલદ્ધમગ્ગો સોતાપત્તિમગ્ગો, તેનેવ સત્તક્ખત્તુપરમાદિનિયમે સતિ સત્તમભવાદિતો ઉદ્ધં પવત્તનકસ્સ દુક્ખસ્સ મૂલભૂતા કિલેસા તેનેવ ખીણાતિ ઉપરિ તયો મગ્ગા અકિચ્ચકા હોન્તીતિ અત્થો. યદિ ઉપરિ તયો મગ્ગા સત્તક્ખત્તુપરમાદિકં નિયમેન્તિ, તતો ચ અઞ્ઞો સોતાપન્નો નત્થીતિ સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ અકિચ્ચકતા નિપ્પયોજનતા આપજ્જતીતિ અત્થો. અથ સક્કાયદિટ્ઠાદિપ્પહાનં દસ્સનકિચ્ચં, તેસં પહાનેન સત્તક્ખત્તુપરમાદિતાય ભવિતબ્બં. સા ચુપરિમગ્ગેહિ એવ હોતીતિ સત્તમભવાદિતો ઉદ્ધં પવત્તિતો તેન વિના વુટ્ઠાને સક્કાયદિટ્ઠાદિપ્પહાનેન ચ તેન વિના ભવિતબ્બન્તિ આહ ‘‘**પઠમમગ્ગેન ચ અનુપ્પજ્જિત્વાવ કિલેસા ખેપેતબ્બા હોન્તી**’’તિ. **ન અઞ્ઞો કોચિ નિયમેતી**તિ નામકરણનિમિત્તતો વિપસ્સનાતો અઞ્ઞો કોચિ નિયામકો નામ નત્થીતિ અત્થો. વિપસ્સનાવ નિયમેતીતિ ચ નામકરણનિમિત્તતંયેવ સન્ધાય વુત્તં. તેનેવાહ ‘‘**ઇતિ સમ્માસમ્બુદ્ધેન ગહિતનામમત્તમેવ ત**’’ન્તિ.

ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ પન અત્થીતિ ‘‘ન મે આચરિયો અત્થિ, સદિસો મે ન વિજ્જતી’’તિઆદિં (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૫; ૨.૩૪૧; મહાવ॰ ૧૧; કથા॰ ૪૦૫) ઇમિસ્સા લોકધાતુયા ઠત્વા વદન્તેન ભગવતા ‘‘કિં પનાવુસો સારિપુત્ત, અત્થેતરહિ અઞ્ઞે સમણા વા બ્રાહ્મણા વા ભગવતા સમસમા સમ્બોધિયન્તિ એવં પુટ્ઠાહં, ભન્તે, નોતિ વદેય્ય’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૬૧) વત્વા તસ્સ કારણં દસ્સેતું ‘‘અટ્ઠાનમેતં અનવકાસો, યં એકિસ્સા લોકધાતુયા દ્વે અરહન્તો સમ્માસમ્બુદ્ધા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૯) ઇમં સુત્તં દસ્સેન્તેન ધમ્મસેનાપતિના ચ બુદ્ધક્ખેત્તભૂતં ઇમં લોકધાતું ઠપેત્વા અઞ્ઞત્થ અનુપ્પત્તિ વુત્તા હોતીતિ અધિપ્પાયો.

‘‘યો પન ભિક્ખૂ’’તિઆદિના વુત્તાનિ સિક્ખાપદાનિ **માતિકા**, તાય અન્તરહિતાય નિદાનુદ્દેસસઙ્ખાતે પાતિમોક્ખે પબ્બજ્જૂપસમ્પદાકમ્મેસુ ચ **સાસનં તિટ્ઠતી**તિ અત્થો. પાતિમોક્ખે વા અન્તોગધા પબ્બજ્જા ઉપસમ્પદા ચ તદુભયાભાવે પાતિમોક્ખાભાવતો, તસ્મા પાતિમોક્ખે, તાસુ ચ **સાસનં તિટ્ઠતી**તિ વુત્તં. **ઓસક્કિતં નામા**તિ પચ્છિમપટિવેધસીલભેદદ્વયં એકતો કત્વા તતો પરં વિનટ્ઠં નામ હોતીતિ અત્થો.

તાતિ રસ્મિયો. **કારુઞ્ઞન્તિ** પરિદેવનકારુઞ્ઞં.

અનચ્છરિયત્તાતિ દ્વીસુ ઉપ્પજ્જમાનેસુ અચ્છરિયત્તાભાવદોસતોતિ અત્થો. **વિવાદભાવતો**તિ વિવાદાભાવત્થં દ્વે ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ અત્થો.

એકં બુદ્ધં ધારેતીતિ **એકબુદ્ધધારણી**. એતેન એવંસભાવા એતે બુદ્ધગુણા, યેન દુતિયબુદ્ધગુણે ધારેતું અસમત્થા અયં લોકધાતૂતિ દસ્સેતિ. પચ્ચયવિસેસનિપ્ફન્નાનઞ્હિ ધમ્માનં સભાવવિસેસો ન સક્કા ધારેતુન્તિ. સમં ઉદ્ધં

પજ્જતીતિ **સમુપાદિકા**, ઉદકસ્સોપરિ સમં ગામિનીતિ અત્થો. **દ્વિન્નમ્પીતિ** દ્વેપિ, દ્વિન્નમ્પિ વા સરીરભારં. **છાદેન્તન્તિ** રોચયમાનં. **સકિં ભુત્તોવાતિ** એકમ્પિ આલોપં અજ્ઝોહરિત્વાવ મરેય્યાતિ અત્થો.

અતિધમ્મભારેનાતિ ધમ્મેન નામ પથવી તિટ્ઠેય્ય, સા કિં તેનેવ ચલતીતિ અધિપ્પાયો. પુન થેરો ''રતનં નામ લોકે કુટુમ્બં સન્ધારેન્તં અભિમતઞ્ચ લોકેન અત્તનો ગરુસભાવતાય સકટભઙ્ગસ્સ કારણં અતિભારભૂતં દિટ્ઠં. એવં ધમ્મો ચ હિતસુખવિસેસેહિ તંસમઙ્ગિનં ધારેન્તો અભિમતો ચ વિઞ્ઞૂહિ ગમ્ભીરાપ્પમેય્યભાવેન ગરુસભાવત્તા અતિભારભૂતો પથવીચલનસ્સ કારણં હોતી''તિ દસ્સેન્તો ''**ઇધ, મહારાજ, દ્વે સકટા**''તિઆદિમાહ. **એકસ્સાતિ** એકસ્મા, એકસ્સ વા સકટસ્સ રતનં, તસ્મા સકટતો ગહેત્વાતિ અત્થો. **ઓસારિતન્તિ** પવેસિતં આહટં વુત્તન્તિ અત્થો.

સભાવપકતિકાતિ અકિત્તિમપકતિકાતિ અત્થો. **કારણમહન્તત્તાતિ** મહન્તેહિ પારમિતાકારણેહિ બુદ્ધગુણાનં નિબ્બત્તિતોતિ વુત્તં હોતિ. પથવીઆદયો મહન્તા અત્તનો અત્તનો વિસયે એકેકાવ, એવં સમ્માસમ્બુદ્ધોપિ મહન્તો અત્તનો વિસયે એકો એવ. કો ચ તસ્સ વિસયો? યાવતકં ઞેય્યં, એવં આકાસો વિય અનન્તવિસયો ભગવા એકો એવ હોતીતિ વદન્તો લોકધાત્વન્તરેસુપિ દુતિયસ્સ અભાવં દસ્સેતિ.

પુબ્બભાગે આયૂહનવસેન **આયૂહનસમઙ્ગિતા** સન્નિટ્ઠાનચેતનાવસેન **ચેતનાસમઙ્ગિતા** ચ વેદિતબ્બા, સન્તતિખણવસેન વા. **વિપાકારહન્તિ** દુતિયભવાદીસુ વિપચ્ચનપકતિતં સન્ધાય વદતિ. **ચલતીતિ** પરિવત્તતિ. સુનખેહિ વજનસીલો **સુનખવાજિકો**.

પઠમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૧૦. ગતિતો અઞ્ઞા ગતિસમ્પત્તિ નામ નત્થીતિ દસ્સેન્તો ''**સમ્પન્ના ગતી**''તિ આહ. મહાસુદસ્સનાદિસુરાજકાલો પઠમકપ્પિકાદિસુમનુસ્સકાલો ચ **કાલસમ્પત્તિ**.

એકન્તં કુસલસ્સેવ ઓકાસોતિ ઇદં યદિપિ કોચિ કાયસુચરિતાદિપયોગસમ્પત્તિયં ઠિતં બાધેય્ય, તં પન બાધનં બાધકસ્સેવ ઇસ્સાદિનિમિત્તેન વિપરીતગ્ગાહેન જાતં. સા પયોગસમ્પત્તિ સભાવતો સુખવિપાકસ્સેવ પચ્ચયો, ન દુક્ખવિપાકસ્સાતિ ઇમમત્થં સન્ધાય વુત્તં. મક્કટો ભત્તપુટં બન્ધટ્ઠાને મુઞ્ચિત્વા ભુઞ્જિતું ન જાનાતિ, યત્થ વા તત્થ વા ભિન્દિત્વા વિનાસેતિ, એવં અનુપાયઞ્ઞૂપિ ભોગે. **સુસાને છડ્ડેત્વાતિ**આદિના ઘાતેત્વા છડ્ડિતસ્સ વુટ્ઠાનાભાવો વિય અપાયતો વુટ્ઠાનાભાવોતિ દસ્સેતિ.

''પચ્ચરી''તિપિ **ઉળુમ્પસ્સ** નામં, તેન એત્થ કતા ''મહાપચ્ચરી''તિ વુચ્ચતિ. **ઉદકે મરણં થલે મરણઞ્ચ એકમેવાતિ** કસ્મા વુત્તં, નનુ સક્કેન ''સમુદ્દારક્ખં કરિસ્સામી''તિ વુત્તન્તિ? સચ્ચં વુત્તં, જીવિતસ્સ લહુપરિવત્તિતં પકાસેન્તેહિ થેરેહિ એવં વુત્તં, લહુપરિવત્તિતાય જીવિતહેતુ ન ગમિસ્સામાતિ અધિપ્પાયો. અથ વા **ઉદકેતિ** નાગદીપં સન્ધાય વુત્તં, **થલેતિ** જમ્બુદીપં.

થેરો ન દેતીતિ કથમહં એતેન ઞાતો, કેનચિ કિઞ્ચિ આચિક્ખિતં સિયાતિ સઞ્ઞાય ન અદાસિ. તેનેવ ''મયમ્પિ ન જાનામા''તિ વુત્તં. **અપરસ્સાતિ** અપરસ્સ ભિક્ખુનો પત્તં આદાય...પે॰... થેરસ્સ હત્થે ઠપેસીતિ

યોજના. **અનાયતનેતિ** નિક્કારણે, અયુત્તે વા નસ્સનટ્ઠાને. **તુવં અત્તાનં રક્ખેય્યાસિ,** મયં પન મહલ્લકત્તા કિં રક્ખિત્વા કરિસ્સામ, મહલ્લકત્તા એવ ચ રક્ખિતું ન સક્ખિસ્સામાતિ અધિપ્પાયો. અનાગામિત્તા વા થેરો અત્તના વત્તબ્બં જાનિત્વા ઓવદતિ.

સમ્માપયોગસ્સ ગતમગ્ગોતિ સમ્માપયોગેન નિપ્ફાદિતત્તા તસ્સ સઞ્જાનનકારણન્તિ અત્થો.

ભૂતમત્થં કત્વા અભૂતોપમં કથયિસ્સતીતિ અધિપ્પાયો. **મનુસ્સાતિ** ભણ્ડાગારિકાદિનિયુત્તા મનુસ્સા મહન્તત્તા **સમ્પટિચ્છિતું નાસક્ખિંસુ.**

દુતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૧૧. **અચ્ચિતાતિ** ગતા. **પેચ્ચાતિ** પુન, મરિત્વાતિ વા અત્થો. **ઉસ્સન્નત્તાતિ** વિતક્કબહુલતાય ઉસ્સન્નત્તાતિ વદન્તિ, સૂરતાદીહિ વા **ઉસ્સન્નત્તા. દિબ્બન્તીતિ** કીળન્તિ.

સઞ્જીવકાળસુત્તસઙ્ઘાતરોરુવમહારોરુવતાપનમહાતાપનઅવીચિયો **અટ્ઠ મહાનિરયા.** એકેકસ્સ ચત્તારિ દ્વારાનિ, એકેકસ્મિં દ્વારે ચત્તારો ચત્તારો ગૂથનિરયાદયોતિ એવં **સોળસ ઉસ્સદનિરયે** વણ્ણયન્તિ.

સક્કસુયામાદયો વિય **જેટ્ઠકદેવરાજા.** પજાપતિવરુણઈસાનાદયો વિય દુતિયાદિટ્ઠાનન્તરકારકો **પરિચારકો હુત્વા.**

તતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુત્થબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૧૨. **કપ્પોતિ** દ્વેધાભૂતગ્ગો. એત્થ ચ બીજાદિધાતુનાનત્તવસેન ખન્ધાદિધાતુનાનત્તં વેદિતબ્બં.

ચતુત્થબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ચમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૧૩. **અજ્ઝાસયધાતૂતિ** અજ્ઝાસયસભાવો. યથા ગૂથાદીનં ધાતુસભાવો એસો, યં ગૂથાદીહેવ સંસન્દતિ, એવં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયસ્સેવેસ સભાવો, યં દુસ્સીલાદયો દુસ્સીલાદિકેહેવ સંસન્દન્તીતિ વુત્તં હોતિ. **ભિક્ખૂપિ આહંસૂતિ** અઞ્ઞમઞ્ઞં આહંસુ. આવુસો ઇમે મનુસ્સા ''યથાસભાગેન પરિભુઞ્જથા''તિ વદન્તા અમ્હે સભાગાસભાગે વિદિત્વા હીનજ્ઝાસયપણીતજ્ઝાસયતં પરિચ્છિન્દિત્વા ધાતુસંયુત્તકમ્મે ઉપનેન્તિ તસ્સ પયોગં દટ્ઠુકામાતિ અત્થો, એવં સભાગવસેનેવ અજ્ઝાસયધાતુપરિચ્છિન્દનતો અજ્ઝાસયધાતુસભાગવસેન નિયમેતીતિ અધિપ્પાયો.

પઞ્ચમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

છટ્ઠબલનિદ્દેસવણ્ણના

ચરિતન્તિ ઇધ દુચ્ચરિતં સુચરિતન્તિ વુત્તં. અપ્પરજં અક્ખં એતેસન્તિ **અપ્પરજક્ખા**તિ અત્થો વિભાવિતો, અપ્પરજં અક્ખિમ્હિ એતેસન્તિ **અપ્પરજક્ખા**તિપિ સદ્દત્થો સમ્ભવતિ. એત્થ ચ આસયજાનનાદિના યેહિ ઇન્દ્રિયેહિ પરોપરેહિ સત્તા કલ્યાણપાપાસયાદિકા હોન્તિ, તેસં જાનનં વિભાવેતીતિ વેદિતબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઆસયાનુસયઞાણાનં વિસું અસાધારણતા, ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તનાનાધિમુત્તિકતાઞાણાનં વિસું બલતા ચ સિદ્ધા હોતિ.

૮૧૫. **યદરિયા**તિ યે અરિયા. **આવસિંસૂ**તિ નિસ્સાય વસિંસુ. કે પન તે? ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ પઞ્ચઙ્ગવિપ્પહીનો હોતિ છળઙ્ગસમન્નાગતો એકારક્ખો ચતુરાપસ્સેનો પનુણ્ણપચ્ચેકસચ્ચો સમવયસટ્ઠેસનો અનાવિલસઙ્કપ્પો પસ્સદ્ધકાયસઙ્ખારો સુવિમુત્તચિત્તો સુવિમુત્તપઞ્ઞો’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૮; અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૯) એવં વુત્તા. એતેસુ પઞ્ચઙ્ગવિપ્પહીનપચ્ચેકસચ્ચપનોદનએસનાસમવયસજ્જનાનિ ‘‘સઙ્ખાયેકં પટિસેવતિ અધિવાસેતિ પરિવજ્જેતિ વિનોદેતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૬૮) વુત્તેસુ અપસ્સેનેસુ વિનોદનઞ્ચ મગ્ગકિચ્ચાનેવ, ઇતરે ચ મગ્ગેનેવ સમિજ્ઝન્તિ. તેનાહ ‘‘**એતઞ્હિ સુત્તં…પે॰… દીપેતી**’’તિ.

૮૧૬. આરમ્મણસન્તાનાનુસયનેસુ ઇટ્ઠારમ્મણે આરમ્મણાનુસયનેન **અનુસેતિ. આચિણ્ણસમાચિણ્ણા**તિ એતેન સમન્તતો વેઠેત્વા વિય ઠિતભાવેન અનુસયિતતં દસ્સેતિ. ભવસ્સપિ વત્થુકામત્તા, રાગવસેન વા સમાનત્તા ‘‘**ભવરાગાનુસયો…પે॰… સઙ્ગહિતો**’’તિ આહ.

૮૧૮. ‘‘પણીતાધિમુત્તિકા તિક્ખિન્દ્રિયા, ઇતરે મુદિન્દ્રિયા’’તિ એવં ઇન્દ્રિયવિસેસદસ્સનત્થમેવ અધિમુત્તિગ્ગહણન્તિ આહ ‘‘**તિક્ખિન્દ્રિયમુદિન્દ્રિયભાવદસ્સનત્થ**’’ન્તિ.

૮૧૯. **પહાનક્કમવસેના**તિ એત્થ પહાતબ્બપજહનક્કમો પહાનક્કમોતિ દટ્ઠબ્બો, યસ્સ પહાનેન ભવિતબ્બં, તં તેનેવ પહાનેન પઠમં વુચ્ચતિ, તતો અપ્પહાતબ્બન્તિ અયં વા પહાનક્કમો.

૮૨૦. મગ્ગસ્સ ઉપનિસ્સયભૂતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ **ઉપનિસ્સયઇન્દ્રિયાનિ**.

૮૨૬. નિબ્બુતિછન્દરહિતત્તા **અચ્છન્દિકટ્ઠાનં પવિટ્ઠા**. યસ્મિં ભવઙ્ગે પવત્તમાને તંસન્તતિયં લોકુત્તરં નિબ્બત્તતિ, તં તસ્સ **પાદકં**.

છટ્ઠબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સત્તમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૨૮. **નિદ્દાયિત્વા**તિ કમ્મટ્ઠાનં મનસિ કરોન્તો નિદ્દં ઓક્કમિત્વા પટિબુદ્ધો સમાપત્તિં સમાપન્નોમ્હીતિ અત્થો. નીવરણાદીહિ વિસુદ્ધચિત્તસન્તતિ એવ **ચિત્તમઞ્જૂસા**, સમાધિ વા, કમ્મટ્ઠાનં વા. **ચિત્તં ઠપેતુ**ન્તિ સમાપત્તિચિત્તં ઠપેતું. સઞ્ઞાવેદયિતાનં અપગમો એવ **અપગમવિમોક્ખો**.

સઞ્ઞામનસિકારાનં કામાદિદુતિયજ્ઝાનાદિપક્ખન્દનાનિ ‘‘**હાનભાગિયવિસેસભાગિયધમ્મા**’’તિ દસ્સિતાનિ, તેહિ પન ઝાનાનં તંસભાવતા ધમ્મ-સદ્દેન વુત્તા. પગુણભાવવોદાનં **પગુણવોદાનં**. તદેવ પઠમજ્ઝાનાદીહિ વુટ્ઠહિત્વા દુતિયજ્ઝાનાદિઅધિગમસ્સ પચ્ચયત્તા ‘‘**વુટ્ઠાનં નામા**’’તિ વુત્તં. ‘‘વોદાનમ્પિ વુટ્ઠાનં, તમ્હા તમ્હા

સમાધિમ્હા વુટ્ઠાનમ્પિ વુટ્ઠાન''ન્તિ ઇમાય વુટ્ઠાનપાળિયા અસઙ્ગહિતત્તા નિરોધસમાપત્તિયા વુટ્ઠાનં “**પાળિમુત્તકવુટ્ઠાનં નામા**”તિ વુત્તં. યે પન ‘‘નિરોધતો ફલસમાપત્તિયા વુટ્ઠાન''ન્તિ પાળિ નત્થીતિ વદેય્યું, તે ‘‘નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) ઇમાય પાળિયા પટિસેધેતબ્બા.

સત્તમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દસમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૩૧. રાગાદીહિ ચેતસો વિમુત્તિભૂતો સમાધિ **ચેતોવિમુત્તિ**. પઞ્ઞાવ વિમુત્તિ **પઞ્ઞાવિમુત્તિ**. **કમ્મન્તરવિપાકન્તરમેવા**તિ કમ્મન્તરસ્સ વિપાકન્તરમેવાતિ અત્થો. ચેતનાચેતનાસમ્પયુત્તકધમ્મે નિરયાદિનિબ્બાનગામિનિપટિપદાભૂતે કમ્મન્તિ ગહેત્વા આહ “**કમ્મપરિચ્છેદમેવા**”તિ. **અપ્પેતું ન સક્કોતિ** અટ્ઠમનવમબલાનિ વિય, તંસદિસં ઇદ્ધિવિધઞાણં વિય વિકુબ્બિતું. એતેન દસબલસદિસતઞ્ચ વારેતિ, ઝાનાદિઞાણં વિય વા અપ્પેતું વિકુબ્બિતુઞ્ચ. યદિપિ હિ ઝાનાદિપચ્ચવેક્ખણઞાણં સત્તમબલન્તિ તસ્સ સવિતક્કસવિચારતા વુત્તા, તથાપિ ઝાનાદીહિ વિના પચ્ચવેક્ખણા નત્થીતિ ઝાનાદિસહગતં ઞાણં તદન્તોગધં કત્વા એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં ઝાનાદિકિચ્ચં વિય ન સબ્બં બલકિચ્ચં કાતું સક્કોતીતિ દસ્સેતું “**તઞ્હિ ઝાનં હુત્વા અપ્પેતું ઇદ્ધિ હુત્વા વિકુબ્બિતુઞ્ચ ન સક્કોતી**”તિ વુત્તં, ન પન કસ્સચિ બલસ્સ ઝાનઇદ્ધિભાવતોતિ દટ્ઠબ્બં.

દસમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઞાણવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૭. ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગો

૧. એકકમાતિકાદિવણ્ણના

૮૩૨. ‘‘તેત્તિંસતિ તિકા’’તિ વુત્તં, તે પન **પઞ્ચતિંસ**. તથા ‘‘પુરિસમલાદયો અટ્ઠ નવકા’’તિ વુત્તં, તે પન **આઘાતવત્થુઆદયો નવ**. યે ‘‘દ્વે અટ્ઠારસકા’’તિઆદિમ્હિ વુત્તા, તે એવ ‘‘ઇતિ અતીતાનિ છત્તિંસા’’તિઆદિના તયો છત્તિંસકા કતાતિ આહ ‘‘**છ અટ્ઠારસકા**’’તિ, દ્વાસટ્ઠિ પન દિટ્ઠિગતાનિ અઞ્ઞત્થ વુત્તભાવેનેવ ઇધ નિક્ખિત્તાનીતિ ન ગહિતાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ.

એકકમાતિકાદિવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૧.) એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૪૩-૮૪૪. **અત્થિ પટિચ્ચં નામા**તિ યથા ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચા’’તિઆદીસુ નિસ્સયાદિપચ્ચયભાવેન પટિચ્ચાતિ વુત્તં, ન તથા ઇધ ખત્તિયાદિજાતીનં પરમત્થતો અવિજ્જમાનાનં નિસ્સયાદિપચ્ચયત્તસ્સ અભાવા. યેસુ પન ખન્ધેસુ સન્તેસુ ખત્તિયાદિસમ્મુતિ હોતિ, તેસં અબ્બોચ્છિન્નતાવ ખત્તિયાદિજાતિયા અત્થિતા, સા ઇધ પટિચ્ચ-સદ્દેન વિભાવિતાતિ અત્થો. **એકિસ્સા સેણિયા**તિ અસમ્ભિન્નાયાતિ અત્થો.

પઞ્હવિસ્સજ્જનાદિકિરિયાસુ પુરતો કરણં **પુરેક્ખારો. નિક્ખેપરાસી**તિ નિધાનરાસિ. **પત્થટાકિત્તિનો**તિ વિત્થિણ્ણાકિત્તિનો. **રત્તઞ્ઞુમદો**તિ પુરાણઞ્ઞુતામદોતિ વદન્તિ. ચિરરત્તિજાતેન, ચિરરત્તિપબ્બજિતેન વા જાનિતબ્બસ્સ, રત્તીનમેવ વા જાનનમદો. **ઉપટ્ઠાપકમાનો**તિ આણાકરણમાનો. આણાકરણઞ્હિ વિચારણં ઇધ ‘‘**યસો**’’તિ વુત્તન્તિ. પરિમણ્ડલત્તભાવનિસ્સિતો માનો **પરિણાહમદો**. સરીરસમ્પત્તિપારિપૂરિયા મદો **પારિપૂરિમદો**.

૮૪૫. વત્થુના વિનાપિ વત્તબ્બતાય **અવત્થુકં**, ન વત્થુનો અભાવા.

૮૪૬. **ચિત્તસ્સ વોસ્સજ્જન**ન્તિ ચિત્તસ્સ સતિતો મુચ્ચનં, કાયદુચ્ચરિતાદીસુ પક્ખન્દનં વા **વોસ્સગ્ગો. પતિટ્ઠાભાવો**તિ કુસલકરણે અટ્ઠાનં, અનુટ્ઠાનન્તિ અત્થો. પમાદસઙ્ખાતસ્સ **અત્થસ્સ** કાયદુચ્ચરિતે ચિત્તસ્સ વોસ્સગ્ગો પાણાતિપાતે મિચ્છાદિટ્ઠિયં કોધે ઉપનાહેતિ એવમાદિકો પરિયાયો અપરિયન્તો, તદત્થતપ્પરિયાયપ્પકાસકો વોસ્સગ્ગનિસ્સગ્ગાદિકો બ્યઞ્જનપરિયાયો ચાતિ સબ્બં તં સઙ્ખિપિત્વા એવરૂપોતિ ઇદં આકારનિદસ્સનં સબ્બપરિયાયસ્સ વત્તું અસક્કુણેય્યત્તા કતન્તિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**પરિયન્તાભાવતો**’’તિ. **વિસ્સટ્ઠાકારો**તિ સતિયા પચ્ચનીકભૂતે ચત્તારો ખન્ધે દસ્સેતિ.

૮૪૭. **ચિત્તસ્સ થદ્ધતા** તથાપવત્તચિત્તમેવાતિ વદન્તિ, માનવિસેસો વા દટ્ઠબ્બો. ઉપસઙ્કમને વન્દિતબ્બં હોતીતિ **પરિયન્તેનેવ ચરતિ**.

૮૪૮. ‘‘આપત્તિં આપન્નોસી’’તિ વુત્તે ‘‘આવુસો, ત્વં આપન્નોસી’’તિઆદિના તેન વુત્તં તસ્સેવ ઉપરિ ખિપનવસેન ‘‘**પટિપ્ફરિત્વા**’’તિ વદન્તિ. ‘‘તસ્મિં નામ દલિદ્દે, અકુસલે વા ઇદં કરોન્તે અહં કસ્મા ન કરોમી’’તિ એવં ઇધ પટિપ્ફરણં યુત્તં. કરણસ્સ ઉત્તરકિરિયા **કરણુત્તરિયં. અકુસલપક્ખો એસા**તિ સારમ્ભોતિ અધિપ્પાયો.

૮૪૯. અતિચ્ચ ઇચ્છતીતિ અતિચ્ચિચ્છો, તસ્સ ભાવો અતિચ્ચિચ્છતાતિ વત્તબ્બે ચ્ચિ-કારલોપં કત્વા “**અતિચ્છતા**”તિ વુત્તં. **અત્રિચ્છતા**તિ ચ સા એવ વુચ્ચતીતિ. તત્રાપિ નેરુત્તિકવિધાનેન પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. યથાલદ્ધં વા અતિક્કમિત્વા અત્ર અત્ર ઇચ્છનં **અત્રિચ્છતા**, સા એવ ર-કારસ્સ ત-કારં કત્વા “**અતિચ્છતા**”તિ વુત્તા.

અત્રિચ્છન્તિ અતિચ્છં, અત્ર વા ઇચ્છન્તો. કેન? **અતિલોભેન** અતિલોભમિચ્છાસઙ્ખાતેન **અતિલોભમદેન** ચ. અત્તનો હિતં **અત્તા**તિ વુત્તં. **હાયતિ** જીરતિ, આદિણ્ણો વા **અત્તા**, પત્તો વા **અત્તા**, નં જીરતિ ચન્દકિન્નરિં પત્થયિત્વા અસિતાભૂદેવિયા વિહીનો વિય.

ઇચ્છાહતસ્સાતિ ઇચ્છાય ઉપદ્દુતસ્સ, મુદ્દિતસ્સ વા.

અતિહીળયાનોતિ અવમઞ્ઞમાનો. **મલકન્તિ** એવંનામકં જનપદં, અબ્ભોકાસં વા. **કોદણ્ડકેના**તિ કુદણ્ડકેન રસ્સદણ્ડકેન. ગદ્દુલેનાતિ ચ વદન્તિ. **રુહિરમક્ખિતઙ્ગો**તિ રુહિરસિન્નગત્તો.

૮૫૦. જાનન્તસ્સેવ ભિય્યો ભિય્યો ચોદેન્તો વિય **સમ્ભાવેતુકામો હોતિ**. **પચ્ચયે**તિ ઉપાદાનાદિપચ્ચયે.

૮૫૧. યે પતિરૂપેન વઞ્ચેન્તિ, તે **ગણ્ઠિકા**, દુરાચારેન વા ગણ્ઠિભૂતા. **ગણ્ઠિકપુત્તા નામ ગણ્ઠિકા એવ હોન્તિ**, **તેન** સદ્ધિવિહારિકા ગણ્ઠિકભાવેન “**થેરો...પે॰... દીઘચઙ્કમે વિહરતી**”તિ વદન્તિ.

વટ્ટતિ ભન્તેતિ અયમ્પિ એકો પકારો, લાભિના એવ પન સક્કા ઞાતુન્તિ અત્તનો સમાપત્તિલાભિતં સૂચેતીતિ અત્થો. **પઞ્ચત્તયં** નામ ઉપરિપણ્ણાસકે દુતિયસુત્તં (મ॰ નિ॰ ૩.૨૧ આદયો). તસ્સ ગમ્ભીરત્તા વદતિ “**પઞ્ચત્તયં ઓલોકેન્તસ્સા**”તિ.

૮૫૨. **સિઙ્ગ**ન્તિ સિઙ્ગારં. તઞ્હિ કુસલસ્સ વિજ્ઝનતો સમાસેવિતતાય સીસે પરિક્ખતં સુનિખતં વિસાણં વિય, થિરત્તા ચ સિઙ્ગં વિયાતિ સિઙ્ગં, તં પનત્થતો રાગો.

૮૫૩. તેમનકરણત્થે **તિન્તિણ**-સદ્દો દટ્ઠબ્બો. **ખીયન**ન્તિ ચ યેન લોભેન પરં મમન્તિ વદન્તં ખીયતિ, સો વુત્તો. **ખીયનં** ભણ્ડનન્તિ ચ વદન્તિ. **તિન્તિણ**ન્તિ વા લોલુપ્પમિચ્ચેવ વુત્તં હોતિ. સઞ્ઞા-સદ્દો હિ એસો લોલુપ્પવાચકોતિ.

૮૫૪. **ઊરુપ્પમાણાપી**તિ એતેન મહન્તધનભાવેન અપૂતિતં દસ્સેતિ. **અથવા**તિઆદિના ચીવરમણ્ડનાદીનં વિસેસનાનિ “ઇમસ્સ વા પૂતિકાયસ્સ બાહિરાનં વા પરિક્ખારાનં મણ્ડના”તિઆદીનીતિ દસ્સેતિ. ચીવરેન હિ મણ્ડના **ચીવરમણ્ડના**, ચીવરસ્સ વા મણ્ડના **ચીવરમણ્ડના**, એવં **પત્તમણ્ડના સેનાસનમણ્ડના** ચાતિ અધિપ્પાયો. ઊનટ્ઠાનપૂરણં છવિરાગસુસણ્ઠાનાદિકરણઞ્ચ ચીવરાદીસુ કાયે ચ યથાયોગં યોજેતબ્બં. **તદહુજાતદારકો વિય હોતી**તિ દારકચાપલ્યં ન મુઞ્ચતીતિ અત્થો.

૮૫૫. સદિસા અનુરૂપા ભત્તિ સભાગો, ન સભાગો અસભાગો, માનથદ્ધતા, વિરોધો વા. તેનસ્સ માતાદીસુ વત્તનં **અસભાગવુત્તિતા**. એવંવિધાનં માનાધિકાનં અકુસલાનમિદં નામં.

૮૫૬. **પરિતસ્સિતા**તિ સઙ્કમ્પના, ઉક્કણ્ઠિતસ્સ વા તસ્સ તસ્સ તણ્હાયના.

૮૫૭. કુસલકરણે કાયસ્સ અવિપ્ફારિકતા લીનતા **જાતિઆલસ્યં**, ન રોગઉતુભોજનાદીહિ કાયગેલઞ્ઞં **તન્દી** નામ, અથ ખો પકતિઆલસ્યન્તિ અત્થો. **કાયાલસિય**ન્તિ નામકાયસ્સ આલસિયં, તદેવ રૂપકાયસ્સાપીતિ દટ્ઠબ્બં.

૮૫૮. અચ્ચસનાદીહિ ઉપ્પન્નધાતુક્ખોભનિમિત્તં આલસિયં **વિજમ્ભિતા**.

૮૫૯. ભત્તનિમિત્તેન ઉપ્પન્નં આલસ્યં **ભત્તસમ્મદો**.

૮૬૦. **ઇમેહિ પના**તિ ચિત્તસ્સ અકલ્યતાદીહિ. સબ્બત્થ **કિલેસવસેના**તિ થિનમિદ્ધકારણાનં રાગાદીનં વસેનાતિ દટ્ઠબ્બં.

૮૬૧. સમ્માઆજીવતો અપેતો કતોતિ **અપકતો**. સો આજીવુપદ્દવેન ઉપદ્દુતોતિ કત્વા આહ "**ઉપદ્દુતસ્સાતિ અત્થો**"તિ.

તિવિધમ્પિ તં તત્થ આગતં તસ્સ નિસ્સયભૂતાય ઇમાય પાળિયા **દસ્સેતુ**ન્તિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો.

પાપણિકાનીતિ આપણતો છડ્ડિતાનિ. **નન્તકાની**તિ અન્તરહિતાનિ, ચીરાનિ વા. ગિલાનસ્સ પચ્ચયભૂતા ભેસજ્જસઙ્ખાતા જીવિતપરિક્ખારા **ગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારા**. **પૂતિમુત્ત**ન્તિ પુરાણસ્સ અપુરાણસ્સ ચ સબ્બસ્સ ગોમુત્તસ્સેતં નામં. પૂતિભાવેન છડ્ડિતોસધન્તિપિ કેચિ.

અગબ્ભિકા એકદ્વારા દીઘસાલા કિર **ઉદ્દણ્ડો**. કુચ્છિતરજભૂતાય પાપિચ્છતાય નિરત્થકકાયવચીવિપ્ફન્દનિગ્ગહણં કોરજં, તં એતસ્સ અત્થીતિ કોરજિકો, અતિવિય કોરજિકો **કોરજિકકોરજિકો**. અતિપરિસઙ્કિતોતિ કેચિ. **મુખસમ્ભાવિતો**તિ કોરજિકકોરજિકાદિભાવેન પવત્તવચનેહિ અત્તનો મુખમત્તેન અઞ્ઞેહિ સમ્ભાવિતો. સો એવરૂપો એવરૂપતાય એવ અત્તાનં પરં વિય કત્વા "**અયં સમણો**"તિઆદિં કથેતિ.

પણિધાયાતિ "અરહાતિ મં જાનન્તૂ"તિ ચિત્તં ઠપેત્વા, પત્થેત્વા વા. **આપાથકજ્ઝાયી**તિ મનુસ્સાનં આપાથટ્ઠાને સમાધિં સમાપન્નો વિય નિસીદન્તો આપાથકે જનસ્સ પાકટટ્ઠાને ઝાયી.

અઞ્ઞં વિય કત્વા અત્તનો સમીપે ભણનં **સામન્તજપ્પિતં**. આકારસ્સ રસ્સત્તં કત્વા "**અઠપના**"તિ વુત્તં. કુહનં કુહો, તસ્સ અયના પવત્તિ **કુહાયના**, કુહસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ અયના ગતિકિરિયા **કુહાયના**.

૮૬૨. **પુટ્ઠસ્સા**તિ "કો તિસ્સો, કો રાજપૂજિતો"તિ પુટ્ઠસ્સ. **નહના**તિ બન્ધના પરિવેઠના.

૮૬૩. નિમિત્તેન ચરન્તો જીવન્તો નિમિત્તકારકો નેમિત્તિકો, તસ્સ ભાવો **નેમિત્તિકતા**. અત્તનો ઇચ્છાય પકાસનં **ઓભાસો**. કો પન સોતિ? "અજ્જ ભિક્ખૂનં પચ્ચયા દુલ્લભા જાતા"તિઆદિકા **પચ્ચયપટિસંયુત્તકથા**. ઇચ્છિતવત્થુસ્સ સમીપે કથનં **સામન્તજપ્પા**.

૮૬૪. બહિ છડ્ડનં **ઉક્ખેપના**. પરપિટ્ઠિમંસખાદનસીલો પરપિટ્ઠિમંસિકો, તસ્સ ભાવો **પરપિટ્ઠિમંસિકતા**.

૮૬૫. નિક્કત્તું અપ્પેન લાભેન બહુકં વઞ્ચેત્વા ગહેતું ઇચ્છનં નિજિગીસનં, તસ્સ ભાવો **નિજિગીસનતા**. તસ્સેવ ઇચ્છનસ્સ પવત્તિઆકારો, તંસહજાતં વા ગવેસનકમ્મં.

૮૬૬. વણ્ણસમ્પન્નં પોક્ખરં વણ્ણપોક્ખરન્તિ ઉત્તરપદલોપો પુબ્બપદસ્સ દટ્ઠબ્બો, વણ્ણપારિપૂરી વા **વણ્ણપોક્ખરતા**. ''અત્થજાપિકા''તિ એત્થ વિય જપ-સદ્દો ઉપ્પત્તિવાચકોતિ આહ **''પવત્તેતી''**તિ.

૮૬૭. સેય્યસદિસમાના ઉન્નતિવસેન પવત્તાતિ ઉભયત્થાપિ **''માનં જપ્પેતી''**તિ વુત્તં.

૮૬૮. હીનમાનો પન ઓનતિવસેન પવત્તિતો કેવલેન માનસદ્દેન નિદ્દેસં નારહતીતિ તંનિદ્દેસે **''ઓમાનં જપ્પેતી''**તિ (વિભ॰ ૮૭૪) વુત્તં.

૮૭૨. રાજભોગેન રટ્ઠભુઞ્જનકો રાજનિસ્સિતો **રટ્ઠિયો**.

૮૭૯. **પુગ્ગલં અનામસિત્વા**તિ યથા સેય્યસ્સ સેય્યમાનાદિનિદ્દેસેસુ ''પરેહિ સેય્યં અત્તાનં દહતી''તિ સેય્યાદિપુગ્ગલો માનુપ્પાદકો આમટ્ઠો, એવમેતસ્સ સેય્યમાનભાવેપિ માનુપ્પાદકપુગ્ગલવિસેસં અનામસિત્વા ''પરે અતિમઞ્ઞતિ''ચ્ચેવ વુત્તન્તિ અત્થો. પરે અતિક્કમિત્વા મઞ્ઞનઞ્હિ યસ્સ કસ્સચિ અતિમાનોતિ.

૮૮૦. પુરિમમાનસ્સ ઉપરિમાનો **માનાતિમાનો**, **અતિ**-સદ્દો ઉપરિ-સદ્દસ્સ અત્થં વદતીતિ દટ્ઠબ્બો. પુરિમમાનં વા અતિક્કન્તો માનો **માનાતિમાનો**.

૮૮૧. પક્ખિજાતીસુ વાયસો અન્તો લામકોતિ કત્વા **''કાકજાતિ વિયા''**તિ વુત્તં.

૮૮૨. થેરો કિર દોસચરિતો અહોસિ, તસ્મા આદિતોવ ''તુમ્હે અખીણાસવા''તિ અવત્વા ઉપાયેન કથેસીતિ વદન્તિ, દોસચરિતત્તા વા ખિપ્પં તતિયપદવારે વિરાગં ઉપ્પાદેસીતિ અધિપ્પાયો.

૮૮૩. **માનં અનુગતચ્છન્દો**તિ માનસમ્પયુત્તછન્દો, માનસભાવં અનુગતો માનચ્છન્દો વા.

૮૮૪. ''વિલમ્બન''ન્તિ ચ ઇત્થિપુરિસસમ્માનનાદિકિરિયાદિવિલમ્બનપટિસંયુત્તં કત્તબ્બં દટ્ઠબ્બં. તત્થ યુત્તમુત્તસિલિટ્ઠં પટિભાનં **વિલમ્બનપટિભાનં**.

૮૮૭. અમરવાદપટિસંયુત્તો વિતક્કો, અત્તનો અમરણત્થાય દેવભાવત્થાય વા વિતક્કો **અમરવિતક્કો**.

૮૮૮. પરેસુ અનુદ્દયા રાગવસેન અનુદ્દયકરણં એતસ્સાતિ પરાનુદ્દયો, તસ્સ ભાવો **પરાનુદ્દયતા**, પરેસુ વા અનુદ્દયસ્સેવ સહનન્દિતાદિકસ્સ ભાવો **પરાનુદ્દયતા**, તાદિસો રાગો. **તત્થા**તિ પરાનુદ્દયતાય સંસટ્ઠવિહારેન દસ્સિતાયાતિ અત્થો યુજ્જતિ.

૮૯૦. અનવઞ્ઞત્તિં પત્થેન્તો અનવઞ્ઞત્તત્થમેવ કામગુણે ચ પત્થેતીતિ આહ **''પઞ્ચકામ…પે॰… નિસ્સિતો હુત્વા''**તિ.

એકકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૨.) દુકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૯૧. **ઉપનય્હતી**તિ બન્ધતિ. અ-કારો અનન્તરત્થવાચકો, મરિયાદવાચકસ્સ વા આકારસ્સ રસ્સત્તં કત્વા ‘‘અટ્ઠપના’’તિ વુત્તન્તિ ‘‘**અનન્તરટ્ઠપના**’’તિઆદિમાહ. તત્થ પઠમુપ્પન્નસ્સ પવત્તાકારો મરિયાદા, તં અનતિક્કમિત્વા તસ્સેવ દળ્હીકરણવસેન ઠપના **મરિયાદટ્ઠપના. પકતિટ્ઠપના**મત્તમેવ, વિસેસનરહિતાતિ અત્થો.

૮૯૨. નિટ્ઠુરિયં ખેળપાતનં, નિટ્ઠુરિયં વિય **નિટ્ઠુરિયં. દસ્સેત્વા**તિ દન્તેહિ છિન્દિત્વા. તેન પન દસ્સનં **પળાસો**તિ દસ્સેતિ. **પળાસસ્સ આયના**તિ યુગગ્ગાહપ્પવત્તિ. સમભાવદહનં **જયો**, તસ્સ આહરણતો **આહારો. ધુરં ન દેતી**તિ પામોક્ખં ન દેતિ.

૮૯૪. કાયેન ચેતિયઙ્ગણાદિવત્તં કરોતિ ‘‘એવં વત્તસમ્પન્નો સદ્ધો કથં કાયદુચ્ચરિતાદીનિ કરિસ્સતી’’તિ પરેસં ઞાપનત્થં. **અતિચ્ચા**તિ અચ્ચયં કત્વા. **આસરન્તી**તિ આગચ્છન્તિ, પુન પટિચ્છાદને પવત્તન્તીતિ અત્થો. કોનામેવં કરોતીતિ વોચ્છિન્દનચ્છાદના વા **વોચ્છાદના**.

ન સમ્મા ભાસિતાતિ યો ન સમ્મા ભાસતિ, સો **સઠો**તિ દસ્સેતિ. **કુચ્છિ વા પિટ્ઠિ વા જાનિતું ન સક્કા**તિ અસન્તગુણસમ્ભાવનેનેવ ચિત્તાનુરૂપકિરિયાવિરહતો ‘‘એવંચિત્તો એવંકિરિયો’’તિ જાનિતું ન સક્કાતિ અત્થો.

અજો એવ **અજામિગો. નેલકો**તિ તરુણવચ્છો. યથા સો યક્ખો તાદિસં રૂપં દસ્સેત્વા ‘‘અજા’’તિ સઞ્ઞાય આગતાગતે ખાદતિ, એવમયમ્પિ તંતંસદિસગુણસમ્ભાવનેન તે તે વઞ્ચેતિ. તેનેતં સાઠેય્યં માયાતો બલવતરા વઞ્ચનાતિ દટ્ઠબ્બં. તેનેવ ‘‘**પરિક્ખત્તતા**’’તિ વુત્તં.

૯૦૮. સક્કાયદિટ્ઠાદીનં અભાવેપિ યં સંયોજનં હોતિ, તં બહિદ્ધા સંયોજનતો બહિદ્ધાસંયોજનસ્સ પુગ્ગલસ્સ વિસેસનભૂતં **બહિદ્ધાસંયોજનં નામ**.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૩.) તિકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૦૯. અકુસલમૂલાનેવ વટ્ટમૂલાનીતિ તેહિ કથિતેહિ વટ્ટમૂલસમુદાચારો કથિતો હોતીતિ આહ ‘‘**તીહિ…પે૰… કથિતો**’’તિ.

૯૧૯. **સસ્સતો લોકો**તિઆદિદસ્સનમેવ બ્રહ્મચરિયં મોક્ખસમ્પાપકં ઉત્તમચરિયન્તિ દિટ્ઠિગતિકેહિ સમ્મતન્તિ આહ ‘‘**દિટ્ઠિગતિકસમ્મતસ્સા**’’તિ. રૂપારૂપાવચરવિપાકેસુ સાતિસયો ભવરાગોતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં ‘‘**મહાબ્રહ્માન**’’ન્તિ.

૯૨૦. **કથંવિધન્તિ** કેનાકારેન સણ્ઠિતન્તિ અત્થોતિ કત્વા આહ ‘‘**આકારસણ્ઠાન**’’ન્તિ. **માનઠપના**તિ સેય્યાદિવસેન માનેન ઠપના, માનસઙ્ખાતા વા ઠપના.

૯૨૧. **ચેતસો ઉત્રાસો** દોમનસ્સં, દોસો વા, તંસમ્પયુત્તા વા ચેતનાદયો.

૯૨૨. **દેસનાસુખતાયા**તિ તિણ્ણં અદ્ધાનં વસેન વિચિકિચ્છાય દેસના સુખા ‘‘કઙ્ખતિ વિચિકિચ્છતી’’તિ, ન પન તથા મોહેનાતિ અધિપ્પાયો. **વણ્ણાદિભેદં સુત્વા**તિ કેચિ કિર વદન્તિ ‘‘ખત્તિયજીવો પણ્ડુવણ્ણો. કસ્મા? સો હિ

પુબ્બણ્હે રમતિ, પુબ્બણ્હે ચ છાયા પણ્ડુવણ્ણા. બ્રાહ્મણવેસ્સસુદ્દજીવા ઓદાતપીતકાળવણ્ણા. તે હિ મજ્ઝન્હસાયન્હરત્તીસુ ઓદાતપીતકાળછાયા કાળતમકાલેસુ રમન્તી''તિ તેસં વણ્ણભેદં, ''બ્યાપી પરિમણ્ડલો''તિઆદિના કથેન્તાનં સણ્ઠાનભેદઞ્ચ સુત્વા.

૯૨૩. **પુરિસપુગ્ગલો**તિ પદદ્વયં એકપદં કત્વા જાનન્તાનં વસેનાયં સમ્મુતિકથા પવત્તા, પદન્તરમેવ વા ઇદં પુગ્ગલવાચકન્તિ દસ્સેન્તો ''**અયં પના**''તિઆદિમાહ. અથ વા પુરિસોતિ વુત્તો ચ પુગ્ગલો એવ, ન પુરિસિન્દ્રિયયુત્તોવાતિ દસ્સનત્થમ્પિ ''**પુરિસપુગ્ગલો**''તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **અટ્ઠસુ આબાધેસૂ**તિ પિત્તસેમ્હવાતસમુટ્ઠાનઉતુવિપરિણામજઓપક્કમિકવિસમપરિહારજસન્નિપાતજકમ્મસમુટ્ઠાનેસુ. **પુબ્બે કત**ન્તિ પુરાણતરકમ્મં ઇચ્છન્તીતિ ઉપપજ્જવેદનીયઞ્ચ કિર પટિક્ખિપન્તિ. **આણત્તિમૂલકેન વા**તિ યોપિ આણાપેત્વા વધબન્ધાદિદુક્ખં ઉપ્પાદેતિ, તમ્પિ તંમૂલકં ન હોતિ, ઇસ્સરનિમ્માનમૂલમેવાતિ અધિપ્પાયો.

૯૨૪. **મોહસ્સ અનુદહનં** દાહકારણતાય વુત્તં, સભાવતોપિ પન અસમ્પટિવેધો સમ્પટિવેધસુખસ્સ પચ્ચનીકભૂતો દુક્ખો એવાતિ અનુદહનતા વેદિતબ્બા. એવઞ્ચ કત્વા ''ઉપેક્ખા વેદના ઞાણસુખા અઞ્ઞાણદુક્ખા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫) વુત્તા.

૯૨૬. **પુથુનિમિત્તારમ્મણેસૂ**તિ સુભનિમિત્તાદિવસેન પુથુનિમિત્તસભાવેસુ આરમ્મણેસુ, પુથુસભાવેસુ વા સુભનિમિત્તાદિઆરમ્મણેસુ. કોસજ્જપમાદનિદ્દેસાનં સમાનત્તેપિ અવિપ્ફારિકતાસણ્ઠાતા લીનવુત્તિતા **કોસજ્જં**, સતિવોસ્સગ્ગસણ્ઠાતં પમજ્જનં **પમાદો**તિ અયં વિસેસોતિ.

૯૩૧. **સગરુવાસ**ન્તિ સઓત્તપ્પવાસમાહ, **સજેટ્ઠકવાસ**ન્તિ સહિરિવાસં. અનાદિયના **અનદ્દા** ઓવાદઅગ્ગહણં, અચિત્તીકારોતિ અત્થો. સુક્ખકટ્ઠસ્સ વિય અનલ્લતા, અમુદુતા વા **અનદ્દા**. **અસીલ્ય**ન્તિ અસુખસીલતા અમુદુતા એવ.

૯૩૪. **ઉપારમ્ભો** દોસસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદો સિયા.

૯૩૬. ''ઇધ પાસાણં કરોતી''તિઆદિના ઠપનત્થેપિ કરોતિ-સદ્દો યુજ્જતીતિ આહ ''**કરોતીતિ ઠપેતી**''તિ. એત્થ ચાયં આવજ્જના અકુસલાનં આસન્નકારણત્તા ખુદ્દકવત્થૂસુ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા, તદનુકૂલકિચ્ચત્તા વા.

તિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૪.) ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૩૯. **ઇતીતિ નિદસ્સને નિપાતો**તિ એવં-સદ્દેન સમાનત્થોતિ દસ્સેતિ. **ભવાભવહેતૂતિપી**તિ એત્થ ભવન્તિ જાયન્તિ એતેનાતિ **ભવો**, સપ્પિઆદિભેસજ્જં. ભવો એવ પણીતતરો અભિવુદ્ધો **અભવો**. ભાવનારામતાઅરિયવંસપ્પહેય્યત્તા વા પુરિમતણ્હાત્તયવજ્જા સબ્બા તણ્હા ''ભવાભવહેતુ ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

એતાયાતિ છન્દાદિઅગતિયા. **ન ગચ્છન્તી**તિ ન પવત્તન્તિ, તં તં કિરિયં ન કરોન્તીતિ અત્થો. **ઇમિના**તિ છન્દાદિના અગતિગમનેન. છન્દાદીસુ યેન નિન્નો, તેન ગમનં **યથાનિન્નગમનં**.

‘‘રાજા’’તિઆદિના રાજાદિનિમિત્તો વિય ઊમિઆદિનિમિત્તો ચિત્તુત્રાસો **ઊમિઆદિભયં**, ‘‘ઊમિભયન્તિ ખો, ભિક્ખવે, કોધુપાયાસસ્સેતં અધિવચન’’ન્તિઆદિવચનતો (મ॰ નિ॰ ૨.૧૬૨; અ॰ નિ॰ ૪.૧૨૨; ઇતિવુ॰ ૧૦૯) કોધુપાયાસઓદરિકત્તપઞ્ચકામગુણમાતુગામા વા. તત્થ પઞ્ચકામગુણમાતુગામગ્ગહણેન તન્નિસ્સિતછન્દરાગગ્ગહણં વેદિતબ્બં, ઓદરિકત્તઞ્ચ લોભોવ. ઉક્ખેપનીયાદિકમ્મં **વિનયદણ્ડં**.

‘‘અથ ખો તિમ્બરુકો પરિબ્બાજકો યેન ભગવા...પે॰... એતદવોચ ‘કિં નુ ખો, ભો ગોતમ, સયંકતં સુખદુક્ખ’ન્તિ? મા હેવં તિમ્બરુકાતિ ભગવા અવોચા’’તિઆદિના નિદાનવગ્ગે (સં॰ નિ॰ ૨.૧૮) આગતત્તા ‘‘**તિમ્બરુકદિટ્ઠી**’’તિ વુત્તા.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૫.) પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪૦. **આગન્તું પન ન દેન્તી**તિ આગમનસ્સ પચ્ચયા ન હોન્તીતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

૯૪૧. **અવદેહનતો**તિ પૂરણેન મંસૂપચયહેતુતાય ચ ઉપચયનતો. ગિમ્હકાલે ભુઞ્જિત્વા સયન્તસ્સ સુખં હોતીતિ તં ઉતુસુખં ‘‘**સેય્યસુખ**’’ન્તિ વુત્તં, સયનિરિયાપથસુખન્તિ અત્થો. **વત**ન્તિ ધુતઙ્ગાનિ. **તપો**તિ ખન્ધકવત્તાનિ, વીરિયં વા. સીલગ્ગહણેન ખન્ધકવત્તમેથુનવિરતીનં ગહિતત્તા તપબ્રહ્મચરિયગ્ગહણં ન કત્તબ્બન્તિ ચે? ન, અગ્ગસીલતો વિસેસેત્વા તપબ્રહ્મચરિયાનં દેવત્તકારણત્તગ્ગહણસ્સ દસ્સનતો, બાહિરાનઞ્ચસ્સ વિનિબન્ધસ્સ પવત્તિદસ્સનતો વા. તેસઞ્હિ અવિહિંસાદિગોવતાદિદુક્કરકારિકામેથુનવિરતિયો યથાક્કમં સીલાદીનિ, તાનિ ચ તે દેવનિકાયં પણિધાય ચરન્તીતિ. **અઞ્ઞથા ચ** સદ્ધારુચિઆદીહિ ‘‘યતો ખો ભો અયં અત્તા રૂપી ચાતુમહાભૂતિકો માતાપેત્તિકસમ્ભવો કાયસ્સ ભેદા ઉચ્છિજ્જતી’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૮૫) વિકપ્પેત્વા.

૯૪૨. બ્યસનેસુ ઞાતિભોગરોગબ્યસનગ્ગહણેન તંનિમિત્તા સોકાદયો ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા. દસ્સનસવનેસુ પટિકૂલતા **દસ્સનસવનપટિકૂલતા**. એત્થ ચ આદીનવેહિ પઞ્ચહિ તેસં કારણભૂતા અક્ખન્તિયેવ ભિન્દિત્વા કથિતાતિ વેદિતબ્બા, અક્ખન્તિમૂલકા વા અપ્પિયતાદિહેતુભૂતા દુક્કટદુબ્ભાસિતતાદિદોસા.

મિચ્છાજીવનિમિત્તં મરણકાલે ઉપ્પન્નભયં ‘‘**આજીવકભય**’’ન્તિ વુત્તં. ‘‘આજીવિકાભય’’ન્તિ પન પાઠે પચ્ચયાનુપ્પત્તિં પસ્સતો આજીવિકનિમિત્તો ચિત્તુત્રાસોતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. કિત્તિસદ્દો સિલોકન્તિ તપ્પટિપક્ખા અસિલોકં અકિત્તિ. તેનાહ ‘‘**ગરહભય**’’ન્તિ.

૯૪૩. **ઉપ્પિલાવિત**ન્તિ ઉદગ્ગતાસઞ્ઞાતો અવૂપસમભાવો, અવૂપસમહેતુભૂતો વા પીતિયા આકારો.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૬.) છક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪૪. ‘‘કોધનો હોતિ ઉપનાહી’’તિઆદિના કોધાદિહેતુકા ઉપનાહાદયો કોધાદીનં સહાયકારણભાવેન સુત્તન્તે વુત્તાતિ કોધાદયો એવ **વિવાદમૂલાનિ**, તેનેત્થ તે એવ વુત્તા. **સન્દિટ્ઠિપરામસિતા** અત્તનો દિટ્ઠિયં અભિનિવિટ્ઠતા.

૯૪૫. અપ્પતિસ્સયોતિ પતિસ્સયભૂતેહિ ગરૂહિ વિરહિતો. **અપ્પમાદલક્ખણ**ન્તિ સતિઅવિપ્પવાસં કુસલાનુયોગસાતચ્ચં વા.

યુત્તપયુત્તતાતિ તન્નિન્નતાવસેન સુટ્ઠુ યુત્તતા. **ગણસઙ્ગણિકા** કિલેસવસેન પવત્તા સઙ્ગણિકા. ઇત્થિપટિસંયુત્તકથાસવને ઇત્થિસદ્દસવને ચ અસ્સાદો **સવનસંસગ્ગો**. ઇત્થિયા કસ્સચિ દાનગ્ગહણસ્સાદો **પરિભોગસંસગ્ગો**.

૯૪૬. સોમનસ્સેન સદ્ધિં ઉપવિચરન્તીતિ સોમનસ્સુપવિચારાતિ અકુસલસોમનસ્સસહગતા રૂપવિચારાદયો ઇધાધિપ્પેતાતિ વેદિતબ્બા, તથા **ઉપેક્ખુપવિચારા** ચ. **તંસમ્પયુત્તો વા**તિ એતેન વિચારગ્ગહણેન વિતક્કોપિ ગહિતોતિ વિતક્કપ્પવત્તનેન ''ઉપવિતક્કેતી''તિ ઇદમ્પિ વુત્તં હોતીતિ દસ્સેતિ.

૯૪૭. અઞ્ઞાણસમ્પયુત્તાતિ વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતચિત્તેસુ ઉપેક્ખા મોહોતિ વદન્તિ, લોભસમ્પયુત્તુપેક્ખાપિ પન ગેહસ્સિતા ન ન હોતિ.

૯૪૮. અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકો ''અધિચ્ચ સમુપ્પન્નો અત્તા ઉપ્પન્નો ભવિસ્સતી''તિ ગણ્હન્તો સસ્સતદિટ્ઠિકો હોતીતિ એવરૂપસ્સ દિટ્ઠિ વિયાતિ દસ્સેન્તો ''**અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકસ્સેવા**''તિ આહ. **ન સો જાતો**તિ એત્થ ''જાતૂ''તિ અયં નિપાતો ઉ-કારસ્સ ઓ-કારં કત્વા જાતોતિ વુત્તો, તેન વા સમાનત્થં નિપાતન્તરં એતં દટ્ઠબ્બં. **સબ્બાસવદિટ્ઠી**તિ **સબ્બાસવપરિયાયેન** આગતા દિટ્ઠિ.

છક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૭.) સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૫૧. દ્વાસટ્ઠિયા દિટ્ઠીસુ સત્તકસ્સ અઞ્ઞસ્સ અભાવા સત્ત ઉચ્છેદવાદા એવ ઇધ તથા અવત્વા ''સત્ત દિટ્ઠી''તિ વુત્તા.

સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૮.) અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૫૨. ''કમ્મં ખો મે કત્તબ્બં ભવિસ્સતી''તિઆદિના ઓસીદનાકારેન પવત્તચિત્તુપ્પાદા **કોસજ્જકારણાનિ**, કોસજ્જમેવ વા કોસજ્જન્તરકારણતાય **કોસજ્જકારણાની**તિ દટ્ઠબ્બાનિ. **માસાચિતં મઞ્ઞે**તિ એત્થ આચિત-સદ્દો તિન્ત-સદ્દસ્સ, મઞ્ઞે-સદ્દો ચ વિય-સદ્દસ્સ અત્થં વદતીતિ અધિપ્પાયેન ''તિન્તમાસો વિયા''તિ અયમત્થો વિભાવિતો, માસચયો વિયાતિ વા અત્થો.

૯૫૭. ફરતીતિ ફુસતિ, ઘટ્ટેતીતિ અત્થો. **અઞ્ઞેન કારણેના**તિ ''અજ્જ તયા વિકાલે ભુત્તં, તેન ત્વં આપત્તિં આપન્નોસી''તિ વુત્તો ''હિય્યો મયા કાલે ભુત્તં, તેનાહં અનાપન્નો''તિઆદિના અઞ્ઞેન અયુત્તેન કારણેન અઞ્ઞં યુત્તં કારણં પટિચ્છાદેતીતિ અત્થો. પુચ્છિતત્થતો બહિદ્ધા યથા તં ન અલ્લીયતિ, તથા કથાય અપનયનં વિક્ખિપનં **બહિદ્ધા અપનામના**.

૯૫૮. **અસઞ્ઞીવાદા**તિ પુગ્ગલેહિ દિટ્ઠિયો દસ્સેતિ. યેહિ વા અભિનિવેસેહિ અસઞ્ઞી અત્તાનં વદન્તિ, તે **અસઞ્ઞીવાદા**. **અરૂપસમાપત્તિનિમિત્ત**ન્તિ આકાસાદિં.

અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૯.) નવકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૦. દસમસ્સ અવુત્તત્તા ‘‘**સત્તેસુ ઉપ્પત્તિવસેનેવ કથિતાની**’’તિ વુત્તં.

૯૬૩. **સુખવિનિચ્છય**ન્તિ સેવિતબ્બાસેવિતબ્બસુખસન્નિટ્ઠાનન્તિ અત્થો. **અજ્ઝત્તં સુખ**ન્તિ સેવિતબ્બં નેક્ખમ્મસુખં. **વિનિચ્છયાતિ દ્વે વિનિચ્છયા**તિ ઇદં –

‘‘સાતં અસાતન્તિ યમાહુ લોકે,
તમૂપનિસ્સાય પહોતિ છન્દો;
રૂપેસુ દિસ્વા વિભવં ભવઞ્ચ,
વિનિચ્છયં કુબ્બતિ જન્તુ લોકે’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૮૭૩; મહાનિ॰ ૧૦૨) –

એતસ્સ નિદ્દેસે વુત્તં.

ઇધ વિનિચ્છયોતિ વુત્તોતિ ઇમિસ્સા વિભઙ્ગપાળિયા યો છન્દરાગસ્સ પચ્ચયસભાવેન વિનિચ્છય-સદ્દેન વુત્તો, **સક્કપઞ્હેપિ** (દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૭) છન્દસ્સ નિદાનભાવેન વિતક્ક-સદ્દેન સો એવ આગતોતિ એવં વિતક્કસ્સ વિનિચ્છયભાવં તસ્સેવ ઇધ ગહિતતઞ્ચ દસ્સેતિ. **બલવસન્નિટ્ઠાન**ન્તિ બલવતિયા તણ્હાય આરમ્મણસ્સ નિટ્ઠપેત્વા ગહણં.

૯૬૪. સતિપિ અઞ્ઞેસઞ્ચ સઞ્જતભાવે અહન્તિ અસ્મીતિ ચ સાતિસયા માનસ્સ સઞ્જતતાતિ કત્વા ‘‘**સઞ્જિત**’’ન્તિ માનો વુત્તો. સેય્યાદિવસેન ‘‘અહમસ્મી’’તિ અત્તનો સઞ્જરણં વા **સઞ્જિતં**. એત્થ ‘‘ભવિસ્સન્તી’’તિઆદિકા પવત્તિ તણ્હાદિટ્ઠીનં વિસેસવતીતિ તાસમ્પિ ઇઞ્જિતાદિભાવો વુત્તો.

નવકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૧૦.) દસકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૦. જાલક્ખિપસંવિધાનાદિકુસલતાસઙ્કપ્પનં **ઉપાયચિન્તા**, તસ્સા મિચ્છાભાવપટિચ્છાદનભાવેન પવત્તો તદાકારો **મોહો ઉપાયચિન્તાવસેન ઉપ્પન્નો**તિ દટ્ઠબ્બો. યથાકતે પન પાપે અનાદીનવદસ્સનવસેન પવત્તા સઞ્ઞા, સઙ્કપ્પો વા **પચ્ચવેક્ખણા**, તસ્સાપિ મિચ્છાભાવપટિચ્છાદકં તદાકારં, અનાદીનવદસ્સનં વા **પચ્ચવેક્ખણાકારેન ઉપ્પન્નો મોહો**તિ. **વિમુત્તસઞ્ઞિતા**તિ અધિમાનસમ્પયુત્તં, તિત્થિયાનં વા અત્તનો દિટ્ઠિયા વિમુત્તતાસઞ્જાનનં. ‘‘વિમુત્તોમ્હી’’તિ એવં પવત્તો અકુસલચિત્તુપ્પાદો **મિચ્છાવિમુત્તી**તિ કેચિ વદન્તિ. ફલં વિય વિમુત્તન્તિ ગહિતે પન દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તે દિટ્ઠિ **મિચ્છાઞાણં**, સમાધિ ચ **મિચ્છાવિમુત્તી**તિ યુત્તં સિયા.

દસકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૩. **સમૂહગાહતો**તિ તણ્હામાનદિટ્ઠીનં સાધારણગ્ગહણતોતિ વદન્તિ. ‘‘ઇત્થં એવં અઞ્ઞથા’’તિ પન વિસેસં અકત્વા ગહણં **સમૂહગાહો**તિ દટ્ઠબ્બો. **અઞ્ઞં આકાર**ન્તિ પરસન્તાનગતં આકારં. **અત્થી**તિ સદા સંવિજ્જતીતિ અત્થો. **સીદતી**તિ વિનસ્સતિ. **સંસયપરિવિતક્કવસેના**તિ ‘‘કિં નુ ખો અહં સિયં, ન સિય’’ન્તિ એવં પરિવિતક્કવસેન. **પત્થનાકપ્પનવસેના**તિ ‘‘અપિ નામ સાધુ પનાહં સિય’’ન્તિ એવં પત્થનાય કપ્પનવસેન.

સુદ્ધસીસાતિ તણ્હામાનદિટ્ઠીનં સાધારણસીસા વિસેસસ્સ અનિસ્સિતત્તા ‘‘સુદ્ધસીસા’’તિ વુત્તા. તત્થ દિટ્ઠિસીસેહિ દિટ્ઠિયા તણ્હા દસ્સિતા, સીસસીસમૂલકેહિ માનદિટ્ઠીહિ સયમેવ ચાતિ આહ ‘‘**એવમેતે…પે॰… તણ્હા વિચરિતધમ્મા વેદિતબ્બા**’’તિ. દિટ્ઠિમાનેસુપિ ‘‘**તણ્હાવિચરિતાની**’’તિ વચનઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિપ્પયોગીનં દિટ્ઠિમાનાનં તણ્હાય અવિપ્પયોગીનં તંમૂલકત્તાવ તપ્પધાનતાય કતન્તિ વેદિતબ્બં.

૯૭૪. **અવક્કરી**તિ નિપાતો નાનાભાવે વત્તતીતિ અનાનાકરણં અનવક્કરિ, તં કત્વા, અવક્કરિ વા અકત્વા અનવક્કરિ કત્વાતિ એવં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**અવિનિબ્ભોગં કત્વા**’’તિ. ‘‘અનવકારિં કરિત્વા’’તિ વા પાઠો, તત્થ અવકિરણં વિક્ખેપનં સમૂહસ્સ એકદેસાનં વિનિબ્ભુજ્જનં અવકારિ, તં અવકારિં વિનિબ્ભોગં અકત્વા, પઞ્ચપિ ખન્ધે સમૂહતો એકત્તેનેવ ગહેત્વા અત્તતો અવિનિબ્ભુજ્જિત્વા અસ્મીતિ છન્દમાનદિટ્ઠિયો પટિલભતીતિ અત્થો. **અસિતબ્યાભઙ્ગિતાયા**તિ દાત્તેન કાજેન ચાતિ એતેન પરિક્ખારેન, અસિતબ્યાભઙ્ગીહિ લવનવહનકિરિયા વા ‘‘અસિતબ્યાભઙ્ગી’’તિ વુત્તા.

૯૭૬. **અવકારિં કરિત્વા**તિ રૂપાદીનિ અત્તતો વિનિબ્ભુજ્જિત્વા ઇમિના રૂપેન…પે॰… ઇમિના વિઞ્ઞાણેન અસ્મીતિ છન્દં પટિલભતીતિ એવં સબ્બત્થ ઇમિનાતિ એતસ્સ અત્તતો અવિનિબ્ભુત્તેન રૂપાદિનાતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. અત્તતો હિ અવિનિબ્ભુત્તાનિ અબહિકતાનિ અહમિચ્ચેવ ગહિતાનિ રૂપાદીનિ ઉપાદાય ઉપગન્ત્વા પવત્તા તણ્હા ‘‘**અજ્ઝત્તિકસ્સ ઉપાદાયા**’’તિ વુત્તા, અત્તતો ચ વિનિબ્ભુત્તાનિ બહિકતાનિ ઉપગન્ત્વા પવત્તા ‘‘**બાહિરસ્સ ઉપાદાયા**’’તિ. **ખગ્ગેન વા છત્તેન વા અહં નિચ્ચો**તિ અભિમઙ્ગલસમ્મતેન ખગ્ગાદિના મમ વિનાસો નત્થીતિ મઞ્ઞતીતિ અત્થો. **એકેકસ્સા**તિ ઇદં અનાદિમ્હિ અનન્તે ચ સંસારે એકેકસ્સ અતીતાનાગતેસુ છત્તિંસાયપિ સમ્ભવદસ્સનત્થં વુત્તં, **એકેકસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ યથાલાભવસેના**તિ ઇદમ્પિ અનિસ્સિતતણ્હામાનદિટ્ઠિં કત્વા પુથુજ્જનસ્સ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્ને કસ્સચિ સમ્ભવદસ્સનત્થં.

તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૮. ધમ્મહદયવિભઙ્ગો

૧. સબ્બસઙ્ગાહિકવારવણ્ણના

૯૭૮. ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધા’’તિઆદિના **ખન્ધાદીનં** ધાતુસમ્ભવપરિયાપન્નપાતુભાવ ભૂમન્તરતીસુ ધાતૂસુઉપ્પાદકદાનાદિકુસલ કમ્મતબ્બિપાકઅભિજ્ઝેય્યાદિઆરમ્મણદુકદ્વયદિટ્ઠાદિકુસલત્તિકાદિતિકપઞ્ચકરૂપલોકિયદુકદ્વયભેદભિન્નાનં નિરવસેસતો સઙ્ગહિતત્તા દુતિયવારાદીનઞ્ચ એત્થ અનુપ્પવેસતો સબ્બસામઞ્ઞેન વુત્તો પઠમો **સબ્બસઙ્ગાહિકવારો** નામ, દુતિયો **ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિદસ્સનવારો નામા**તિ વુત્તં. તત્થ પન ‘‘કામધાતુયા કતિ ખન્ધા કતિ આયતનાની’’તિઆદિના (વિભ॰ ૯૯૧) તેસં અત્થિતા એવ વુત્તા, કિરિયાવિસેસસ્સ અપ્પયોગો ‘‘અત્થિ ભવતિ સંવિજ્જતી’’તિ સામઞ્ઞકિરિયાય વિઞ્ઞેય્યભાવતો, તેનાયં ‘‘સમ્ભવાસમ્ભવદસ્સનવારો’’તિ વત્તું યુત્તો, ચતુત્થો ચ ઉપપત્તિક્ખણે ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિદસ્સનવારોતિ તત્થ પાતુભાવાપાતુભાવવચનતો.

૯૭૯. **યથાપુચ્છ**ન્તિ પુચ્છાનુરૂપં અવિતથબ્યાકરણં પરેહિ કતમ્પિ સબ્બઞ્ઞુવચનં વિઞ્ઞાય કતત્તા **સબ્બઞ્ઞુબ્યાકરણમેવ** નામ હોતિ, કો પન વાદો સબ્બઞ્ઞુના એવ કતેતિ અધિપ્પાયો.

૨. ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિવારવણ્ણના

૯૯૧. **કામધાતુસમ્ભૂતાનઞ્ચા**તિ ઇદ્ધિયા રૂપધાતુગતાનં કામાવચરસત્તાનઞ્ચાતિ અત્થો. **ઘાનાયતનાદીનં અભાવેના**તિ એત્થ યદિ તદભાવેન ગન્ધાયતનાદીનિ આયતનાદિકિચ્ચં ન કરોન્તિ , અસઞ્ઞસત્તેસુ ચક્ખાયતનસ્સ અભાવેન રૂપાયતનં આયતનાદિકિચ્ચં ન કરેય્ય. તતો ‘‘અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં ઉપપત્તિક્ખણે દ્વાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિઆદિવચનં ન વત્તબ્બં સિયા. કામાવચરાદિઓકાસા તત્થ ઉપ્પજ્જમાનસત્તાનં, તત્થ પરિયાપન્નધમ્માનં વા અધિટ્ઠાનભાવેન ‘‘ધાતૂ’’તિ વુચ્ચન્તિ, તથા યેસુ કામાવચરાદિસત્તનિકાયેસુ કામાવચરાદિસત્તા ઉપ્પજ્જન્તિ, તેસં સત્તાનં ઉપ્પત્તિ એત્થાતિ સત્તુપ્પત્તીતિ વુચ્ચમાના તે સત્તનિકાયા ચ, ન પનેત્થ અપરિયાપન્નોકાસો અપરિયાપન્નસત્તનિકાયો ચ અત્થિ, યો ‘‘ધાતૂ’’તિ વુચ્ચેય્યાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો ‘‘**ઓકાસવસેન વા સત્તુપ્પત્તિવસેન વા અપરિયાપન્નધાતુ નામ નત્થી**’’તિ આહ. **સત્તુપ્પત્તિવસેના**તિ ઇમિના વા ઓકાસસત્તલોકદ્વયં સહ ગહેત્વા તાદિસાય અપરિયાપન્નધાતુયા અભાવં દસ્સેતિ, સત્તભાવેન વા ઉપ્પત્તિ સત્તુપ્પત્તિ, સત્તાવાસવસેન તંતંભવવસેન ઉપ્પજ્જમાના ઉપાદિન્નકક્ખન્ધા તંતંપરિયાપન્નાનં સદિસાધિટ્ઠાનભાવેન ધાતૂતિ વુચ્ચન્તીતિ એવં અપરિયાપન્નધાતુ નત્થીતિ અત્થો.

૩. પરિયાપન્નાપરિયાપન્નવારવણ્ણના

૯૯૯. **ભવવસેન ઓકાસવસેન ચ પરિચ્છિન્ના**તિ તત્થ અઞ્ઞત્થ ચ ઉપ્પજ્જમાના ઉપાદિન્નકક્ખન્ધા તંતંપરિયાપન્ના સબ્બે દટ્ઠબ્બા.

૬. ઉપ્પાદકકમ્મઆયુપ્પમાણવારો

(૧.) ઉપ્પાદકકમ્મવણ્ણના

૧૦૨૧. ખન્ધાદીનં ધાતુસમ્ભવાદિવસેન પભેદં વત્વા યે સત્તા ધાતુપ્પભેદવન્તો, યઞ્ચ તેસં ઉપ્પાદકકમ્મં, યો ચ તસ્સ વિપાકો, તેસં વસેન પભેદં દસ્સેતું "**તયો દેવા**"તિઆદિકો છટ્ઠવારો આરદ્ધો. ખન્ધાદયો એવ હિ ધાતુત્તયભૂતદેવવસેન દાનાદિકમ્મવસેન તંતંઆયુપ્પમાણપરિચ્છિન્નઉપાદિન્નકક્ખન્ધવસેન ચ ભિન્નાતિ. ચતુદોણં **અમ્બણં**, છદોણન્તિ એકે.

ઉપ્પાદકકમ્મવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૨.) આયુપ્પમાણવણ્ણના

૧૦૨૪. તયોપિ જનાતિ તયો જનસમૂહાતિ અધિપ્પાયો.

૧૦૨૫. આભાતિ સોભના પભા.

૧૦૨૬. કઞ્ચનપિણ્ડો વિય સસ્સિરિકા **કઞ્ચનપિણ્ડસસ્સિરિકા**. તત્થ પન સોભનપભાય કિણ્ણા સુભાકિણ્ણાતિ વત્તબ્બે આ-કારસ્સ રસ્સત્તં અન્તિમણ-કારસ્સ હ-કારઞ્ચ કત્વા "**સુભકિણ્હા**"તિ વુત્તા, અથ પન સુભેન કિણ્ણા સુભકિણ્ણા. પુરિમપદેસુપિ પરિત્તં સુભં એતેસન્તિ **પરિત્તસુભા**, અપ્પમાણં સુભં એતેસન્તિ **અપ્પમાણસુભા**તિ સુભ-સદ્દેન સમાસો યોજેતબ્બો હોતિ.

૧૦૨૭. આરમ્મણમનસિકારા પુબ્બભાગેન કથિતાતિ ઝાનક્ખણે તતો પચ્છા વા પરિત્તાદિકસિણારમ્મણભાવનાય આવજ્જનેન ચ ઝાનસ્સ આરમ્મણમનસિકારનાનત્તતા ન હોતિ, પુબ્બભાગભાવનાય પન પુબ્બભાગાવજ્જનેન ચ હોતીતિ અત્થો. પુબ્બભાગભાવનાય વસેન હિ ઝાનં પરિત્તપથવીકસિણાદીસુ તંતદારમ્મણં હોતિ, પુબ્બભાગેન તંતંકસિણાવજ્જનેન તંતંમનસિકારન્તિ. છન્દાદયો પન અપ્પનાક્ખણેપિ વિજ્જન્તિ. તત્થ **પણિધી**તિ ન તણ્હાપત્થના, અથ ખો છન્દપત્થનાવ દટ્ઠબ્બા. **અધિમોક્ખો** નિચ્છયો. **અભિનીહારો** ચિત્તપ્પવત્તિયેવ. યદિ પન ભવછન્દભવપત્થનાદયો તંતંભવવિસેસનિયામકા અધિપ્પેતા. "**અપ્પનાયપિ વટ્ટન્તી**"તિ એતસ્સ અપ્પનાય પવત્તાય તતો પચ્છાપિ વટ્ટન્તીતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. સઞ્ઞાવિરાગાદીહિ પન વિસેસિયમાનં આરમ્મણં તથા તથા તત્થ પવત્તો મનસિકારો ચ ભવવિસેસનિયામકો પુબ્બભાગોવ વટ્ટતીતિ "**આરમ્મણમનસિકારા પુબ્બભાગેન કથિતા**"તિ વુત્તં.

વિપુલા ફલાતિ વિપુલસન્તસુખાયુવણ્ણાદિફલા. **સુટ્ઠુ પસ્સન્તિ** પઞ્ઞાચક્ખુના મંસદિબ્બચક્ખૂહિ ચ.

૧૦૨૮. ''યાવ ન તં પાપકમ્મં બ્યન્તી હોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૦) વચનતો "**કમ્મમેવ પમાણ**"ન્તિ આહ, અબ્બુદાદિઆયુપ્પમાણપરિચ્છેદો પન કમ્મવસેનેવ કતોતિ અધિપ્પાયો.

નિલીયનોકાસસ્સ અભાવાતિ સમાનજાતિકેન અચ્છરાગણેન સબ્બદા પરિવારિયમાનસ્સ કામગુણાકિણ્ણસ્સ તબ્બિરહિતટ્ઠાનસ્સ અભાવાતિ અત્થો.

કિં નિયમેતીતિ કિં ઝાનં ઉપપત્તિં નિયમેતીતિ અત્થો. **નવ બ્રહ્મલોકે**તિ બ્રહ્મપારિસજ્જાદયો નવપિ સોધેત્વા. **મત્થકે**તિ વેહપ્ફલેસૂતિ અત્થો. **સેટ્ઠભવા નામા**તિ તતો પરં અગમનતો ઉત્તમભવાતિ અધિપ્પાયો. તેનેવ **ભવસીસાની**તિ ગહિતા. **ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસૂ**તિ વેહપ્ફલાદિટ્ઠાનાનિ એવ સન્ધાય વુત્તં. વેહપ્ફલતો પન પુરિમેસુ

નવસુ નિબ્બત્તઅનાગામી અરૂપધાતું ઉપપજ્જતીતિ કત્વા ‘‘રૂપધાતુયા ચુતસ્સ અરૂપધાતું ઉપપજ્જન્તસ્સ કસ્સચિ સત્ત અનુસયા અનુસેન્તિ, કસ્સચિ પઞ્ચ, કસ્સચિ તયો અનુસેન્તી’’તિ (યમ॰ ૨.અનુસયયમક.૩૧૧) ઇદં વુત્તં, ન વેહપ્ફલાદીસુ ઉપપન્નં સન્ધાયાતિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો સિયા. યં પન વુત્તં **‘‘નવસુ બ્રહ્મલોકેસુ નિબ્બત્તઅરિયસાવકાનં તત્રૂપપત્તિયેવ હોતિ, ન હેટ્ઠૂપપત્તી’’**તિ, એતેન હેટ્ઠૂપપત્તિ એવ નિવારિતા, ન તેસ્વેવ ઉપરૂપરિ વેહપ્ફલે ચ ઉપપત્તિ અરૂપધાતૂપપત્તિ ચ. **‘‘પઠમજ્ઝાનભૂમિયં નિબ્બત્તો અનાગામી નવ બ્રહ્મલોકે સોધેત્વા મત્થકે ઠિતો પરિનિબ્બાતી’’**તિ ઇદમ્પિ અનુપુબ્બેન આરોહન્તં સન્ધાય વુત્તન્તિ ન તેન તસ્સ મત્થકં અપ્પત્તસ્સ અરૂપધાતું ઉપપત્તિ નિવારિતાતિ દટ્ઠબ્બા.

યો વા અઞ્ઞત્થ તત્થ વા મગ્ગં ભાવેત્વા ચવિત્વા તત્થ ઉપપન્નો અવિક્ખમ્ભિતરૂપરાગો અરિયસાવકો, તં સન્ધાય અયં અટ્ઠકથા વુત્તા. તેનેવ ‘‘**નવસુ બ્રહ્મલોકેસુ નિબ્બત્તઅરિયસાવકાન**’’ન્તિ, ‘‘**પઠમજ્ઝાનભૂમિયં નિબ્બત્તો અનાગામી**’’તિ, ‘‘**ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ નિબ્બત્તઅનાગામિનો**’’તિ ચ સબ્બત્થ નિબ્બત્તગ્ગહણં કતં. તસ્સ પન યેન તત્થ ઉપપન્નો, તસ્મિં રૂપરાગે વિક્ખમ્ભિતે પુન ભવાભિલાસો ન ભવિસ્સતીતિ અરૂપરાગુપચ્છેદો ચ ભવિસ્સતિયેવ. યો પન પુથુજ્જનો તત્થ નિબ્બત્તો અરિયમગ્ગં ભાવેત્વા અરૂપેહિ વિક્ખમ્ભિતરૂપરાગો ઉપ્પન્ને મગ્ગે નિબ્બત્તભવાદીનવદસ્સનવસેન અનિવત્તિતભવાભિલાસો, તસ્સ વસેન યમકપાળિ પવત્તાતિ વા અયમત્થો અધિપ્પેતો સિયા.

આયુપ્પમાણવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. અભિઞ્ઞેય્યાદિવારવણ્ણના

૧૦૩૦. ‘‘રુપ્પનલક્ખણં રૂપં, ફુસનલક્ખણો ફસ્સો’’તિઆદિના સામઞ્ઞવિસેસલક્ખણપરિગ્ગાહિકા **સલક્ખણપરિગ્ગાહિકા** દિટ્ઠિકઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિયો **ઞાતપરિઞ્ઞા**, તતો પરં યાવ અનુલોમા **તીરણપરિઞ્ઞા**, ઉદયબ્બયાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય યાવ મગ્ગા **પહાનપરિઞ્ઞા**.

તત્થ તત્થાતિ ખન્ધાદીનં તાવ ખન્ધવિભઙ્ગાદીસુ પઞ્હપુચ્છકવારે વત્તબ્બં વુત્તં, હેતુઆદીનઞ્ચ ખન્ધાદીસુ અન્તોગધત્તા તત્થ તત્થ પઞ્હપુચ્છકવારે વત્તબ્બં વુત્તમેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

અભિઞ્ઞેય્યાદિવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધમ્મહદયવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ સમ્મોહવિનોદનિયા લીનત્થપદવણ્ણના

વિભઙ્ગ-મૂલટીકા સમત્તા.

નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્મપિટકે

વિભઙ્ગ-અનુટીકા

૧. ખન્ધવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

ચતુસચ્ચન્તોગધત્તા ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં ગાથાયં ''ચતુસચ્ચદસો''તિ નિપ્પદેસતો સચ્ચાનિ ગહિતાનીતિ નિપ્પદેસતો એવ તદત્થં વિભાવેન્તો **''ચત્તારિ સચ્ચાની''**તિઆદિમાહ. તત્થ **સમાહટાની**તિ સમાનીતાનિ, ચિત્તેન એકતો ગહિતાનીતિ અધિપ્પાયો. **''સમાહટાની''**તિ ચ એતેન સમાહારે અયં સમાસોતિ દસ્સેતિ. તેનેવસ્સ કતેકત્તસ્સ ચતુસચ્ચન્તિ નપુંસકનિદ્દેસો ''તિવટ્ટ''ન્તિઆદીસુ વિય. પત્તાદિપક્ખેપેન હિસ્સ ન ઇત્થિલિઙ્ગતા યથા પઞ્ચપત્તં, ચતુયુગં, તિભુવનન્તિ, તં ચતુસચ્ચં પસ્સિ અદક્ખિ, પરિઞ્ઞાપહાનસચ્છિકિરિયાભાવનાભિસમયવસેન પટિવિજ્ઝીતિ અત્થો. કસ્મા પનેત્થ અનન્તાપરિમાણેસુ અનઞ્ઞસાધારણેસુ મહાકરુણાસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાદીસુ બુદ્ધગુણેસુ સંવિજ્જમાનેસુ સાવકેહિ, પચ્ચેકબુદ્ધેહિ ચ સાધારણેન ચતુસચ્ચદસ્સનેન ભગવન્તં થોમેતીતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ **''સતિપિ સાવકાન''**ન્તિઆદિ. તત્થ **''અનઞ્ઞપુબ્બકત્તા''**તિ ઇમિના સાવકેહિ, **''તત્થ ચા''**તિઆદિના પચ્ચેકબુદ્ધેહિ ચ ભગવતો ચતુસચ્ચદસ્સનસ્સ અસાધારણતં, નિરતિસયતઞ્ચ દસ્સેતિ. **પરસન્તાનેસુ પસારિતભાવેન સુપાકટત્તા**તિ દેસનાનુભાવેન વેનેય્યસન્તાનેસુ ચતુસચ્ચદસ્સનસ્સ વિત્થારિતભાવેન યાવ દેવમનુસ્સેસુ સુપ્પકાસિતત્તા. નાથસદ્દં લોકે યાચનુપતાપિસ્સરિયાસીસાસુ પઠન્તીતિ તમત્થં દસ્સેતું **''નાથતીતિ નાથો''**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ યસ્મા ભગવા ચતુસચ્ચદસ્સનભાવેનેવ અત્તનો હિતસુખાસીસાય કિલેસબ્યસનુપતાપનસ્સ, હિતપટિપત્તિયાચનસ્સ ચ મત્થકં પત્તો, તસ્મા તં તેનેવ પકાસિતન્તિ અત્થુદ્ધારં અનામસિત્વા પદુદ્ધારવસેન નાથસદ્દસ્સ અત્થં દસ્સેન્તો **''વેનેય્યાનં હિતસુખં આસીસતી''**તિઆદિમાહ. ''ચતુસચ્ચદસો''તિ વા ઇમિના અનઞ્ઞસાધારણો ભગવતો ઞાણાનુભાવો પકાસિતોતિ ''નાથો''તિ ઇમિના અનઞ્ઞસાધારણં કરુણાનુભાવં વિભાવેતું **''વેનેય્યાન''**ન્તિઆદિ વુત્તં. પરમેન ચિત્તિસ્સરિયેન સમન્નાગતો ભગવા નાથોતિ વુચ્ચતીતિ યોજના. તથા પરમેન ચિત્તિસ્સરિયેન સમન્નાગતો સબ્બસત્તે ગુણેહિ ઈસતીતિ યોજેતબ્બં. **ચિત્તિસ્સરિયેના**તિ અરિયિદ્ધિઆદિના ચિત્તે વસીભાવેન. **ગુણેહિ ઈસતી**તિ પરમુક્કંસગતેહિ અત્તનો સીલાદિગુણેહિ ધમ્મેન ઇસ્સરિયં વત્તેતીતિ અત્થો. એવંભૂતો યસ્મા સબ્બાભિભૂ નામ હોતિ, તેન વુત્તં **''અભિભવતી''**તિ. તથા ચાહ ''સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે…પે॰… અભિભૂ અનભિભૂતો, તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩; દી॰ નિ॰ ૧.૧૮૮). દુવિધેનાપિ ઇસ્સરિયત્થં નાથસદ્દં દસ્સેતિ.

અટ્ઠારસપ્પભેદાય દેસનાય થોમનમેવાતિ યોજના. **સમાનગણનગુણેહી**તિ સમાનગણનેહિ ગુણેહિ કરણભૂતેહિ. **યથાવુત્તેન નિરતિસયેન ચતુસચ્ચદસ્સનેના**તિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ, દસબલેસુ વસીભાવસ્સ ચ પદટ્ઠાનભૂતેન. સચ્ચાભિસમ્બોધેન હિ અભિનીહારાનુરૂપં રૂપારૂપધમ્મેસુ છત્તિંસકોટિસતસહસ્સમુખપ્પવત્તેન સાતિસયં સન્તતિસમૂહકિચ્ચારમ્મણઘનપ્પભેદેન મહાવજિરઞાણસઙ્ખાતેન બુદ્ધાવેણિકેન સમ્મસનેન સમ્ભૂતેન ભગવા સમ્માસમ્બોધિયં પતિટ્ઠિતોવ કુસલાદિભેદેન, ફસ્સાદિભેદેન ચ ધમ્મે વિભજન્તો ચિત્તુપ્પાદકણ્ડાદિવસેન ધમ્મસઙ્ગહં ચતુધા દેસેતું સમત્થો અહોસિ. તથા અતીતંસે અપ્પટિહતઞાણતાદિબુદ્ધધમ્મસમન્નાગતો ભગવા અતીતાદિભેદતો ખન્ધાદિકે વિભજિત્વા દેસેતું સમત્થો અહોસિ. તેન વુત્તં **''યથાવુત્તેન…પે॰… વિભઙ્ગ''**ન્તિ. **''સબ્બઞ્ઞુભાસિતત્તા''**તિ વત્વા પુન **''અસબ્બઞ્ઞુના દેસેતું અસક્કુણેય્યતં દસ્સેન્તો''**તિ એતેન ધમ્મસઙ્ગણીવિભઙ્ગાનં અન્વયતો બ્યતિરેકતો ચ સમ્માસમ્બુદ્ધપ્પવેદિતતઞ્ઞેવ વિભાવેતિ. **સમ્માસમ્બુદ્ધતાદિગુણે**તિ બુદ્ધરતનસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધતા, ધમ્મસઙ્ઘરતનાનં સ્વાક્ખાતતા, સુપ્પટિપન્નતાતિ એવમાદિગુણે પકાસેતિ.

નનુ ચ ‘‘ચતુસચ્ચદસો’’તિઆદિના ભગવતોવ ગુણા વિભાવિતાતિ? સચ્ચં, તેનેવ ધમ્મસઙ્ઘાનમ્પિ ગુણા વિભાવિતા હોન્તિ તપ્પભવસ્સ અનઞ્ઞથાભાવતો, તદપદેસેન વા ધમ્મો, તદાધારો ચ સઙ્ઘો વુત્તોવ હોતીતિ વુત્તં ‘‘**બુદ્ધાદીનં...પે॰... વિભાવેતી**’’તિ.

અતીતંસેતિ અતીતકોટ્ઠાસે, પુબ્બન્તેતિ અત્થો. **અપ્પટિહતન્તિ** નપ્પટિહતં, ઞાણસ્સ પટિઘાતો નામ અઞ્ઞાણં, સબ્બમ્પિ વા કિલેસજાતં. તં યસ્મા ભગવતો સહ વાસનાય પહીનં, તસ્માસ્સ અતીતંસે સબ્બત્થકમેવ ઞેય્યાવરણપ્પહાનેન ઞાણં અપ્પટિહતન્તિ વુચ્ચતિ. એસ નયો સેસેસુપિ. કિં પનેતાનિ પાટિયેક્કં વિસું ઞાણાનિ, ઉદાહુ અતીતાદીસુ પવત્તનકઞાણાનિ એવ? તીસુ કાલેસુ અપ્પટિહતઞાણાનિ નામ પાટિયેક્કં ભગવતો તીણિ ઞાણાનેવાતિ વદન્તિ. એકંયેવ હુત્વા તીસુ કાલેસુ અપ્પટિહતઞાણં નામ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમેવ. **સબ્બં કાયકમ્મ**ન્તિ યં કિઞ્ચિ ભગવતા કત્તબ્બં કાયકમ્મં. **ઞાણપુબ્બઙ્ગમ**ન્તિ ઞાણપુરેચારિકં. **ઞાણાનુપરિવત્ત**ન્તિ ઞાણસ્સ અનુપરિવત્તનકં, સબ્બં કાયપયોગં પવત્તેન્તો ભગવા ઞાણેન પરિચ્છિન્દિત્વા ઞાણસહિતમેવ પવત્તેતીતિ અત્થો. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો. **છન્દસ્સા**તિ કત્તુકમ્યતાય, મહાકરુણાસમાયોગતો સત્તાનં એકન્તહિતેસિતાય હિતકિરિયાછન્દસ્સાતિ અત્થો. **ધમ્મદેસનાયા**તિ ધમ્મકથાય. અપરિક્ખયાપરિમેય્યપટિભાનતાય હિ ભગવતો કરણસમ્પત્તિયા ચ ધમ્મદેસના નિરન્તરં પવત્તિયમાનાપિ ન કદાચિપિ પરિક્ખયં ગચ્છતિ, અઞ્ઞદત્થુ ઉપરૂપરિ વડ્ઢતેવ. **વીરિયસ્સા**તિ પરહિતપટિપત્તિયં ઉસ્સાહસ્સ. **વિમુત્તિયા**તિ ફલવિમુત્તિયા. એત્થ ચ સમાધિઆદીનં અહાનિ તંતંપટિપક્ખસ્સ સવાસનપહીનત્તા અનઞ્ઞસાધારણતાય વેદિતબ્બા. છન્દાદીનં પન મહાકરુણાસમાયોગતોપિ. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

૧. **તે એવ ધમ્મે**તિ તે એવ કુસલાદિકે તિકદુકેહિ સઙ્ગહિતે ધમ્મે. સુત્તન્તે ખન્ધાદિવસેન વુત્તે ખન્ધાદિવસેન વિભજિતુન્તિ યોજના. નનુ સુત્તન્તે પટિસમ્ભિદાવસેન તે ન વુત્તાતિ? યદિપિ સરૂપતો ન વુત્તા, ‘‘જરામરણે ઞાણં, જરામરણસમુદયે ઞાણ’’ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૩૩) પન હેતુહેતુફલાદીસુ ઞાણવિભાગસ્સ વુત્તત્તા અત્થતો વુત્તા એવ હોન્તિ, પટિસમ્ભિદામગ્ગે (પટિ॰ મ॰ ૨.૩૦) વા પટિસમ્ભિદાનં આગતત્તા સુત્તન્તે પટિસમ્ભિદાવસેનપિ તે ધમ્મા વુત્તા એવ. **તત્થા**તિ તસ્મિં સુત્તન્તે. **સઙ્ખેપેના**તિ સમાસેન. ઉદ્દેસનિદ્દેસમત્તેનેવ હિ સુત્તન્તે ખન્ધાદયો દેસિતા, ન પટિનિદ્દેસાદિનાતિ સઙ્ખેપેન તે તત્થ વુત્તાતિ વુત્તા. **તત્થા**તિ વા ધમ્મસઙ્ગહે. તત્થાપિ હિ ‘‘તસ્મિં ખો પન સમયે ચત્તારો ખન્ધા હોન્તી’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૫૮) ખન્ધાદયો સઙ્ખેપેન વુત્તાતિ. વિભજીયન્તિ એત્થ, એતેન વા ખન્ધાદયોતિ વિભઙ્ગો, તે એવ પકિરીયન્તિ પટ્ઠપીયન્તિ એત્થ, એતેન વાતિ પકરણં, વિભઙ્ગો ચ સો પકરણઞ્ચાતિ **વિભઙ્ગપ્પકરણં**. **આદિસદ્દત્થજોતકેના**તિ ‘‘ઇતિ વા, ઇતિ એવરૂપા નચ્ચગીતવાદિતવિસૂકદસ્સના પટિવિરતો’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૩) વિય આદિસદ્દસ્સ અત્થદીપકેન. **પકારત્થજોતકેના**તિ ‘‘ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, સપ્પટિભયો બાલો, અપ્પટિભયો પણ્ડિતો’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૧) વિય પકારત્થવિભાવકેન. ‘‘**એકદેસેન સમુદાયં નિદસ્સેતી**’’તિ એતેન ‘‘રૂપક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’’તિ એત્થ ઇતિસદ્દસ્સ નિદસ્સનત્થતં દસ્સેતિ. નિદસ્સનત્થોપિ હિ ઇતિ-સદ્દો દિટ્ઠો યથા ‘‘અત્થીતિ ખો, કચ્ચાન, અયમેકો અન્તો’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫; ૩.૯૦). પરિસમાપનત્થો વા ‘‘તસ્માતિહ મે, ભિક્ખવે, ધમ્મદાયાદા ભવથ, નો આમિસદાયાદા. અત્થિ મે તુમ્હેસુ અનુકમ્પા ‘કિન્તિ મે સાવકા ધમ્મદાયાદા ભવેય્યું, નો આમિસદાયાદા’તિ’’ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૯) એવમાદીસુ વિય. પરિસમાપનઞ્હેતં સુત્તન્તભાજનીયસ્સ એકદેસદસ્સનેન યદિદં ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધા રૂપક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’’તિ તાવ તદત્થસ્સ સઙ્ગહિતત્તા. **તત્થા**તિ વિભઙ્ગપ્પકરણે. ‘‘**નિબ્બાનવજ્જાન**’’ન્તિ એત્થ યદિ નિબ્બાનવજ્જાનં...પે॰... અપ્પકતરપદત્તા ખન્ધાનં ખન્ધવિભઙ્ગો આદિમ્હિ વુત્તો, નનુ સહ નિબ્બાનેન

સબ્બધમ્મસઙ્ગાહકત્તા, સબ્બધમ્મસઙ્ગાહકેહિ ચ આયતનાદીહિ ખન્ધેહિ ચ અપ્પકતરપદત્તા સચ્ચવિભઙ્ગો આદિમ્હિ વત્તબ્બોતિ ? ન, તત્થાપિ દુક્ખસચ્ચવિભઙ્ગે એકદેસેન ખન્ધાનં એવ વિભજિતબ્બતો. યથાહ ''તત્થ કતમં દુક્ખં અરિયસચ્ચં? જાતિપિ દુક્ખા...પે॰... સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા''તિ (વિભ॰ ૧૯૦; દી॰ નિ॰ ૨.૩૮૭; મ॰ નિ॰ ૧.૧૨૦; ૩.૩૭૩). ઇધ પન અનવસેસતોવ ખન્ધા વિભજીયન્તીતિ નિબ્બાનવજ્જાનં...પે॰... અપ્પકતરપદત્તા ખન્ધાનં ખન્ધવિભઙ્ગો આદિમ્હિ વુત્તો.

અપિચ રૂપસમ્મૂળ્હા અરૂપસમ્મૂળ્હા ઉભયસમ્મૂળ્હાતિ તિવિધા બોધનેય્યપુગ્ગલા, તથા સંખિત્તરુચિનો વિત્થારરુચિનો નાતિસઙ્ખેપવિત્થારરુચિનો, તિક્ખિન્દ્રિયા મુદિન્દ્રિયા મજ્ઝિમિન્દ્રિયાતિ ચ. તેસુ અરૂપસમ્મૂળ્હાનં ઉપકારાય ખન્ધદેસના, રૂપસમ્મૂળ્હાનં આયતનદેસના, ઉભયસમ્મૂળ્હાનં ધાતુદેસના. તથા સંખિત્તરુચીનં ખન્ધદેસના, નાતિસઙ્ખેપવિત્થારરુચીનં આયતનદેસના, વિત્થારરુચીનં ધાતુદેસના. તિક્ખિન્દ્રિયાનં ખન્ધદેસના, મજ્ઝિમિન્દ્રિયાનં આયતનદેસના, મુદિન્દ્રિયાનં ધાતુદેસનાતિ ઇમિના પયોજનેન અનુક્કમેન ચ ખન્ધાયતનધાતુવિભઙ્ગાનં દેસનાક્કમોવ વેદિતબ્બો. તં પનેતં ખન્ધાદિત્તયં પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતુમુખેનેવ ઞાયમાનં યથાભૂતાવબોધાય હોતિ, નાઞ્ઞથાતિ દસ્સનત્થં સચ્ચવિભઙ્ગદેસના પવત્તા. સો ચ યથાભૂતાવબોધો વિસેસતો ઇન્દ્રિયસન્નિસ્સયેનાતિ ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગદેસના. ઇન્દ્રિયાનઞ્ચ ઇન્દટ્ઠો તંતંપચ્ચયધમ્મભૂતાનં યથાસકં પચ્ચયુપ્પન્નેસુ પચ્ચયભાવવિસેસેનેવાતિ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નવિભાગસન્દસ્સની પચ્ચયાકારવિભઙ્ગદેસના. પચ્ચયાકારસ્સ ખન્ધાદીનઞ્ચ અવિપરીતસભાવાવબોધો સતિપટ્ઠાનાદીસુ સમ્મામનસિકારેનાતિ સતિપટ્ઠાનસમ્મપ્પધાનઇદ્ધિપાદબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગદેસના. સ્વાયં સતિપટ્ઠાનાદીસુ સમ્મામનસિકારો ઇમાય પટિપત્તિયા હોતીતિ ઝાનઅપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગદેસના, સા સમ્માપટિપત્તિ એત્તકે સીલે પતિટ્ઠિતસ્સ સમ્ભવતીતિ સિક્ખાપદવિભઙ્ગદેસના, યથાવુત્તાય ચ સમ્માપટિપત્તિયા ઇમે આનિસંસાતિ પટિસમ્ભિદાઞાણવિભઙ્ગદેસના, તે ચિમે ઞાણવિસેસા ઇમેસુ કિલેસેસુ પહીયન્તેસુ ચ સમ્ભવન્તિ, નાઞ્ઞથાતિ કિલેસવિભઙ્ગદેસના, એવં વિત્થારતો દેસિતે ખન્ધાદિકે સઙ્ખેપતોપિ જાનન્તસ્સ અત્થસિદ્ધિ હોતિ એવાતિ દસ્સનત્થં પરિયોસાને ધમ્મહદયવિભઙ્ગદેસના પવત્તાતિ એવમેતેસં અટ્ઠારસન્નં મહાવિભઙ્ગાનં દેસનાક્કમકારણં વેદિતબ્બં.

રૂપાદીનન્તિ રૂપવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણાનં. **વેદયિતાદિસભાવત્તાભાવા**તિ યથાક્કમં અનુભવનસઞ્જાનનાભિસઙ્ખરણાદિસભાવત્તાભાવા. ન હિ રૂપં વેદયિતાદિસભાવં, વેદનાદિ વા રુપ્પનાદિસભાવં. યતો રૂપાદીનં વેદનાસમવરોધનેન ''ચત્તારો ખન્ધા''તિઆદિના સઙ્ખિપિત્વા ખન્ધા ૦૬ દેસેતબ્બા સિયું. **રુપ્પનાદિતો અઞ્ઞસ્સાભાવા**તિ રુપ્પનાનુભવનાદિસભાવતો અઞ્ઞસ્સ અતીતાદિકે ગહેત્વા રાસિવસેન વત્તબ્બસ્સ સંખિત્તસ્સ સભાવસ્સ અભાવા. ન હિ ચેતસિકાદિભાવો વેદનાદીનં સભાવો. **હેટ્ઠા ગણનેસૂ**તિ પઞ્ચતો હેટ્ઠા ગણનેસુ. **અનિટ્ઠાન**ન્તિ અપરિયોસાનં. રૂપાદીસુ હિ કતિપયે, એકમ્પિ વા અગ્ગહેત્વા વુચ્ચમાના ખન્ધવસેન દેસના અનવસેસસઙ્ખતધમ્મસઙ્ગાહિની ન સમ્ભવતિ. **ખન્ધસ્સા**તિ રાસટ્ઠસ્સ ખન્ધસ્સ. તેનેવાહ ''**ન હી**''તિઆદિ. **સવિભાગધમ્મેહી**તિ સપ્પભેદધમ્મેહિ.

''**સદ્દત્થસહિતં ખન્ધસદ્દસ્સ વિસયં દસ્સેતી**''તિ એતેન રાસિસદ્દસ્સ વિય રાસટ્ઠે ખન્ધસદ્દસ્સ વાચકભાવેન પવત્તિં દસ્સેતિ પરિયાયન્તરભાવતો. ગુણાદીસુ પન કેવલં તબ્બિસયપયોગભાવેનેવ પવત્તિ, ન વાચકભાવેનાતિ આહ ''**ગુણે...પે॰... ન સદ્દત્થ**''ન્તિ. **ખન્ધસદ્દો**તિ સીલાદિસદ્દે સન્નિધાપિતો ખન્ધસદ્દો. તેનેવાહ ''**સીલાદિગુણવિસિટ્ઠં**

રાસટ્ઠં દીપેતી”તિ. **કેચીતિ ધમ્મસિરિત્થેરં** સન્ધાય વદતિ. **એત્થાતિ** “સીલક્ખન્ધો સમાધિક્ખન્ધો”તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫) એત્થ. ન કેવલઞ્ચ સો એવ, અટ્ઠકથાચરિયેહિપિ એત્થ ગુણત્થતા ઇચ્છિતા એવ. તથા હિ **અટ્ઠસાલિનિયં** “સીલક્ખન્ધો સમાધિક્ખન્ધોતિઆદીસુ ગુણટ્ઠેના”તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫) વુત્તં. નનુ ચ કેવલોપિ ખન્ધસદ્દો “તિણ્ણં ખો, માણવ, ખન્ધાનં વણ્ણવાદી, ન ખો, આવુસો વિસાખ, તીહિ ખન્ધેહિ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો સઙ્ગહિતો”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) ચ આદીસુ સીલાદિવાચકો દિટ્ઠોતિ? ન, તત્થાપિ અધિકારાદિવચ્છેદકવસેનેવસ્સ સીલાદીસુ પવત્તિદસ્સનતો. **ન ખન્ધસદ્દો પઞ્ઞત્તિસદ્દસ્સ અત્થે વત્તતી**તિ નિરુત્તિવોહારાદિસદ્દા વિય પઞ્ઞત્તિપરિયાયો ન હોતીતિ અત્થો. **દારુક્ખન્ધોતિ પઞ્ઞત્તિ હોતી**તિ તસ્સ ખન્ધસદ્દસ્સ પઞ્ઞત્તિવિસેસપ્પવત્તિતં દસ્સેતિ. **વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ ખન્ધસદ્દો**તિ “વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો”તિ (યમ॰ ૧.ખન્ધયમક.૩૨) એત્થ વુત્તો ખન્ધસદ્દો. **સમુદાયે નિરુળ્હો**તિ અતીતાદિભેદભિન્નસ્સ પઞ્ઞાય અભિસંયૂહનેન રાસિકતે વિઞ્ઞાણસમૂહે નિરુળ્હો. **તાય એવ રુળ્હિયા પવત્તતી**તિ તાય સમુદાયે નિરુળ્હતાય તદવયવે એકસ્મિમ્પિ વિઞ્ઞાણે પવત્તતીતિ. એત્થ ચ ઞાણસમ્પયુત્તે નિરુળ્હો કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન કુસલભાવો વિય ઞાણવિપ્પયુત્તે વિઞ્ઞાણસમુદાયે નિરુળ્હો તદેકદેસેપિ રુળ્હિયા પવત્તતીતિ વેદિતબ્બં. અથ વા કિઞ્ચિ નિમિત્તં ગહેત્વા સતિપિ અઞ્ઞસ્મિં તન્નિમિત્તયુત્તે કિસ્મિઞ્ચિદેવ વિસયે સમ્મુતિયા ચિરકાલતાવસેન નિમિત્તવિરહેપિ પવત્તિ રુળ્હિ નામ, યથા મહિયં સેતીતિ મહિંસો, ગચ્છન્તીતિ ગાવોતિ, એવં ખન્ધસદ્દસ્સાપિ રુળ્હિભાવો વેદિતબ્બો.

રાસિતો ગુણતોતિ સબ્બત્થ ભુમ્મત્થે વા નિસ્સક્કવચનં દટ્ઠબ્બં. **નિયમેત્વા**તિ વવત્થપેત્વા. **પિણ્ડટ્ઠો**તિ સઙ્ઘાતત્થો. **તસ્મા**તિ યસ્મા પઞ્ચેવ ખન્ધા વુત્તા, કોટ્ઠાસટ્ઠે ચ ખન્ધટ્ઠે નિબ્બાનસ્સ વસેન છટ્ઠેનાપિ ખન્ધેન ભવિતબ્બં, તસ્મા **ખન્ધટ્ઠો નામ રાસટ્ઠોતિ યુત્તં**. “**યેસં વા અતીતાદિવસેન ભેદો અત્થી**”તિઆદિના અતીતાદિવિભાગભિન્નેસુ રુપ્પનાદિસભાવધમ્મેસુ વિસું વિસું કોટ્ઠાસભાવેન ગય્હમાનેસુ તબ્બિભાગરહિતસ્સ એકસ્સ નિબ્બાનસ્સ રાસટ્ઠતા વિય કોટ્ઠાસટ્ઠતાપિ ન સમ્ભવતીતિ દસ્સેતિ. એતેન પઞ્ઞત્તિયાપિ ખન્ધેસુ અગ્ગહણે કારણં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

> કસ્મા પનેત્થ ફસ્સાદિકે વિય સઙ્ખારક્ખન્ધે અનવરોધેત્વા વેદનાસઞ્ઞા વિસું ખન્ધભાવેન ગહિતાતિ? વિવાદમૂલતાદિવિસેસદસ્સનત્થં. ગહટ્ઠાનઞ્હિ વિવાદકારણં કામજ્ઝોસાનં. વુત્તઞ્ચેતં “પુન ચપરં, ભિક્ખવે, કામહેતુ કામનિદાનં કામાધિકરણં કામાનમેવ હેતુ માતાપિ પુત્તેન વિવદતિ, પુત્તોપિ માતરા વિવદતી”તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૬૮, ૧૭૮). પબ્બજિતાનં દિટ્ઠાભિનિવેસો. વુત્તમ્પિ ચેતં “યે દિટ્ઠિમુગ્ગય્હ વિવાદયન્તિ, ‘ઇદમેવ સચ્ચ’ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૮૩૮; મહાનિ॰ ૬૭) ચ વાદયન્તી”તિઆદિ. તેસુ કામજ્ઝોસાનં વેદનસ્સાદેન હોતિ, દિટ્ઠાભિનિવેસો સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન. સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન હિ ચિત્તવિપલ્લાસો, ચિત્તવિપલ્લાસેન દિટ્ઠિમાનતણ્હાપપઞ્ચાનં વિપલ્લાસોતિ. તથા વેદનાનુગિદ્ધો વિપલ્લત્થસઞ્ઞો ચ સંસરતિ. વેદનાનુગિદ્ધસ્સ હિ વેદનાપચ્ચયા તણ્હા સિદ્ધા હોતિ, તતો ચ તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનન્તિ આવટ્ટતિ ભવચક્કં. વિપલ્લત્થસઞ્ઞિસ્સ ચ “સઞ્ઞાનિદાના હિ પપઞ્ચસઙ્ખા”તિ (સુ॰ નિ॰ ૮૮૦) વચનતો દિટ્ઠિમાનતણ્હાપપઞ્ચાનં અનુપચ્છેદતો સંસારસ્સ અનુપચ્છેદોવ. ઇતિ વિવાદકારણાનં કામજ્ઝોસાનદિટ્ઠાભિનિવેસાનં કારણભાવો સંસારહેતુભાવોતિ ઇમસ્સ વિવાદમૂલતાદિવિસેસસ્સ દસ્સનત્થં સઙ્ખારક્ખન્ધે અનવરોધેત્વા વેદનાસઞ્ઞા વિસું ખન્ધભાવેન ગહિતાતિ વેદિતબ્બં.

ઓકાસેસૂતિ વિભજનકિરિયાય પવત્તિટ્ઠાનભાવતો અતીતાદયો ઓકાસાતિ વુત્તા. **ઇતિસદ્દેના**તિ “ઉપાદાયરૂપ”ન્તિ એવં અટ્ઠકથાયં વુત્તઇતિસદ્દેન. **નિદસ્સનત્થેના**તિ ઉદાહરણત્થેન. **સબ્બો**તિ સકલો એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભત્તો વિભજનનયો. **ઇદઞ્ચ વિભજન**ન્તિ “ચત્તારો ચ મહાભૂતા…પે॰… ઉપાદાયરૂપ”ન્તિ એવં વિભત્તં

ઇદઞ્ચ વિભજનં. **ઓળારિકાદીસૂ**તિ ઓળારિકસુખુમહીનપણીતદૂરસન્તિકેસુ. **ચક્ખાયતનન્તિઆદિવિભજનઞ્ચા**તિ ‘‘ચક્ખાયતનં...પે॰... ફોટ્ઠબ્બાયતનં ઇત્થિન્દ્રિયં...પે॰... કબળીકારો આહારો રૂપા સદ્દા ગન્ધા રસા ફોટ્ઠબ્બા’’તિ એવં પવત્તં વિભજનઞ્ચ. **યથાસમ્ભવ**ન્તિ યથારહં. એકાદસસુ ઓકાસેસુ યં યત્થ વિભજનં યુત્તં, તં તત્થ યોજેતબ્બં. **એવં વેદનાક્ખન્ધાદીસુપી**તિ યથા રૂપક્ખન્ધે યથાસમ્ભવં એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભજનં યોજેતબ્બન્તિ વુત્તં, એવં વેદનાક્ખન્ધાદીસુપિ યથાસમ્ભવં એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભજનં યોજેતબ્બન્તિ અત્થો.

તત્થ વેદનાક્ખન્ધો તાવ પુરિમે ઓકાસપઞ્ચકે સુખાદિવેદનાત્તિકવસેન વિભત્તો, ઇતરસ્મિં કુસલત્તિકવેદનાત્તિકસમાપન્નદુકસાસવદુકવસેન. સઞ્ઞાક્ખન્ધો પન પુરિમે ઓકાસપઞ્ચકે છફસ્સદ્વારવસેન, ઇતરસ્મિં ઓળારિકદુકે પટિઘસમ્ફસ્સદુકવસેન ચેવ યથાવુત્તકુસલત્તિકાદિવસેન ચ વિભત્તો. સેસેસુ કુસલત્તિકાદિવસેનેવ. તથા સઙ્ખારક્ખન્ધો. પટિઘસમ્ફસ્સદુકો પનેત્થ નત્થેવ. ચેતનાય એવ ચેત્થ નિદ્દેસો સઙ્ખારક્ખન્ધધમ્માનં ચેતનાપ્પધાનભાવદસ્સનત્થં. તથા હિ સા ‘‘સઙ્ખારક્ખન્ધો’’તિ વુત્તા. **તત્થા**તિ તસ્મિં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ વિભજને પટિનિદ્દેસે. **તં પન દ્વય**ન્તિ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયં. યઞ્હિ સત્તવિઞ્ઞાણધાતુદેસનાયં ‘‘મનોધાતુ, મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ’’તિ દ્વયં દેસિતં, તં છવિઞ્ઞાણકાયદેસનાયં ‘‘મનોવિઞ્ઞાણ’’ન્ત્વેવ વુચ્ચતીતિ.

પાળિનયેનાતિ ખન્ધવિભઙ્ગપાળિનયેન. **અઞ્ઞેન પકારેના**તિ ધમ્મસઙ્ગહે, તદટ્ઠકથાયઞ્ચ આગતેન પકારન્તરેન.

૧. રૂપક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૨. ‘‘કિઞ્ચી’’તિ પદં ‘‘એકચ્ચ’’ન્તિ ઇમિના સમાનત્થન્તિ આહ ‘‘**કિઞ્ચીતિ પકારન્તરભેદં આમસિત્વા અનિયમનિદસ્સન**’’ન્તિ. **ઉભયેના**તિ પકારભેદં અનામસિત્વા આમસિત્વા ચ અનિયમદસ્સનવસેન પવત્તેન ‘‘યં કિઞ્ચી’’તિ પદદ્વયેન. **અધિપ્પેતત્થ**ન્તિ રૂપં. **અતિચ્ચા**તિ અતિક્કમિત્વા. **પવત્તિતો**તિ પવત્તનતો. **નિયમનત્થ**ન્તિ નિવત્તનત્થં.

‘‘કિઞ્ચા’’તિ એત્થ કિં-સદ્દો પુચ્છાયં હેતુઅત્થદીપકો, કરણે ચેતં પચ્ચત્તવચનં, ચ-સદ્દો વચનાલઙ્કારોતિ આહ ‘‘**કેન કારણેન વદેથા**’’તિ. દુતિયવિકપ્પે પન વુત્તનયેનેવ કારણત્થે પવત્તં કિં-સદ્દં ‘‘વદેથા’’તિ કિરિયાપદસમ્બન્ધનેન ઉપયોગવસેન પરિણામેત્વા વદતિ ‘‘**તં કારણં વદેથા**’’તિ.

પુરિમસન્તાનસ્સ ભેદન્તિ પુરિમસન્તાનસ્સ વિનાસં, વિનાસાપદેસેન ચેત્થ સન્તાને વિસદિસુપ્પાદમેવ દસ્સેતિ. તેનેવાહ ‘‘**વિસદિસસન્તાનુપ્પત્તિદસ્સનતો**’’તિ. નનુ ચ અરૂપધમ્માનમ્પિ વિરોધિપચ્ચયસમવાયે વિસદિસુપ્પત્તિ અત્થીતિ? સચ્ચં અત્થિ, સા પન ન પાકટતરા, પાકટતરા ચ ઇધાધિપ્પેતા. તેનેવાહ ‘‘**સીતાદિસન્નિપાતે**’’તિ. તથા ચાહ ભગવા ‘‘સીતેનપિ રુપ્પતિ, ઉણ્હેનપિ રુપ્પતી’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯). ઇદાનિ ભેદ-સદ્દો ઉજુકમેવ વિકારાપત્તિં વદતીતિ દસ્સેન્તો ‘‘**ભેદો ચા**’’તિઆદિમાહ . **વિસદિસરૂપુપ્પત્તિયેવ**, ન ઉપ્પન્નસ્સ અઞ્ઞથાભાવોતિ અધિપ્પાયો. તેન **કાપિલિયં** પરિણામવાદં પટિક્ખિપતિ. યદિ પુરિમસન્તાનતો ભેદો વિસદિસુપ્પત્તિ રુપ્પનં, એવં સન્તે લક્ખણસ્સ અતિપ્પસઙ્ગો સિયાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ ‘‘**અરૂપક્ખન્ધાન**’’ન્તિઆદિ. એત્થ **સીતાદીહી**તિ **આદિ**-સદ્દેન યથા ઉણ્હજિઘચ્છાદયો સઙ્ગય્હન્તિ, એવં આહારાદીનમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **યેના**તિ યેન સીતાદીહિ સમાગમેન. **તત્થા**તિ તેસુ રૂપધમ્મેસુ. આહારાદિકસ્સ વા ઠિતિપ્પત્તસ્સાતિ સમ્બન્ધો. યથા રૂપધમ્માનં ઠિતિક્ખણે સીતાદીહિ સમાગમો હોતિ, એવં અરૂપક્ખન્ધાનં અઞ્ઞેહિ

સમાગમો નત્થિ અતિલહુપરિવત્તિતો, તસ્મા અરૂપધમ્મા રૂપધમ્માનં વિય પાકટસ્સ વિકારસ્સ અભાવતો ''રુપ્પન્તી''તિ, ''રુપ્પનલક્ખણા''તિ ચ ન વુચ્ચન્તીતિ સમ્બન્ધો. ''રુપ્પતી''તિ પદસ્સ કત્તુકમ્મસાધનાનં વસેન અત્થં દસ્સેતું અટ્ઠકથાયં ''કુપ્પતિ ઘટ્ટીયતિ પીળીયતિ ભિજ્જતી''તિ વુત્તન્તિ તદત્થં વિવરન્તો **''કુપ્પતીતિ એતેના''**તિઆદિમાહ. **કોપાદિકિરિયા**તિ કોપસઙ્ઘટ્ટનપીળનકિરિયા. કોપ-સદ્દો ચેત્થ ખોભપરિયાયો વેદિતબ્બો. **કત્તુભૂતો કમ્મભૂતો ચ અત્થો**તિ કત્તુકમ્મસાધનાનં વસેન વુચ્ચમાનો ભૂતુપાદાયરૂપસઙ્ખાતો અત્થો. **કમ્મકત્તુત્થેન ભિજ્જતિ-સદ્દેના**તિ યદા કમ્મકત્તુત્થો રુપ્પતિ-સદ્દો, તદા ભિજ્જતિ-સદ્દોપિ તદત્થો એવ વેદિતબ્બોતિ અત્થો. તત્થ યદા કમ્મત્થે ''રુપ્પતી''તિ પદં, તદા ''સીતેના''તિઆદીસુ કત્તુઅત્થે કરણવચનં. યદા પન ''રુપ્પતી''તિ પદં કત્તુઅત્થે કમ્મકત્તુઅત્થે વા, તદા હેતુમ્હિ કરણવચનં વેદિતબ્બં. **''યં પન રુપ્પતી''**તિઆદિના ''કુપ્પતી''તિઆદીનં કત્તુકમ્મત્થાનમ્પિ અત્થવચનાનં વચને કારણં દસ્સેતિ. યદિપિ અત્થ-સદ્દો ''પીળનટ્ઠો''તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૭; ૨.૮) સભાવપરિયાયોપિ હોતિ, ''કેનટ્ઠેના''તિ પનેત્થ અભિધેય્યપરિયાયો અધિપ્પેતોતિ આહ **''કેનટ્ઠેનાતિ પુચ્છાસભાગવસેન રુપ્પનટ્ઠેના''**તિ, રુપ્પનસદ્દાભિધેય્યભાવેનાતિ અત્થો. તેનેવાહ **''ન કેવલં સદ્દત્થોયેવ રુપ્પન''**ન્તિ. **તસ્સ અત્થસ્સા**તિ તસ્સ ભૂતુપાદાયપ્પભેદસ્સ સભાવધમ્મસ્સ. રુપ્પનલક્ખણઞ્ચ નામેતં અનિચ્ચતાદિ વિય કક્ખળત્તાદિતો અઞ્ઞન્તિ ન ગહેતબ્બં. પઞ્ઞત્તિવિસેસો હિ તન્તિ, કક્ખળત્તાદીનંયેવ પન અરૂપધમ્મવિધુરો સભાવવિસેસોતિ વેદિતબ્બં.

મુચ્છાપત્તિયાતિ મુચ્છાય મોહસ્સ આપજ્જનેન. **કપ્પસણ્ઠાનં ઉદક**ન્તિ કપ્પસણ્ઠાપકમહામેઘવુટ્ઠં ઉદકં. **તથા**તિ તપ્પકારતાય ખારભાવે **સતિ** ઉદકેન કપ્પવુટ્ઠાનકાલે વિય **પથવી વિલીયેય્ય**. લોકન્તરિયસત્તાનં પન પાપકમ્મબલેન અખારેપિ ખારે વિય સરીરસ્સ વિલીયના વેદિતબ્બા. **તેનેવા**તિ સઉસ્સદનિસ્સયનિરયસ્સ વુત્તત્તા એવ. ન હિ અવીચિમ્હિ પઞ્ચવિધબન્ધનાદિકમ્મકારણં કરોન્તિ.

૩. પકરણપ્પત્તં રૂપં પક્ખિપિત્વા માતિકા ઠપિતાતિ આનેત્વા સમ્બન્ધો. **મહાભૂતુ...પે॰... આપજ્જતિ** તપ્પકારભાવેન અતીતંસે ગણનં ગતન્તિ વુત્તત્તાતિ અધિપ્પાયો. **''ન હી''**તિઆદિના ધમ્મન્તરનિવત્તનત્થતા પકારન્તરનિવત્તનત્થતા ચ ભૂતુપાદાયગહણસ્સ નત્થીતિ દસ્સેતિ. **તંદસ્સને**તિ ગણનન્તરદસ્સને. **તંસભાવત્તા**તિ ભૂતુપાદાયસભાવત્તા. **''ન ચા''**તિઆદિના ભૂતુપાદાયસભાવો અતીતંસગણિતતાય તંસભાવસ્સપિ અઞ્ઞથા ગણિતત્તા, અતંસભાવસ્સ ચ તથા ગણિતત્તા અકારણન્તિ દસ્સેતિ. **''અજ્ઝત્ત...પે॰... લબ્ભતી''**તિ એતેન દુતિયનયે ન કેવલં યથાવુત્તોવ દોસો, અથ ખો અબ્યાપિતોપિ દોસોતિ દસ્સેતિ. તદેતં પન અકારણં કારણભાવસ્સેવ અનધિપ્પેતત્તા. ન હેત્થ ભૂતુપાદાયરૂપભાવો અતીતંસે ગણનસ્સ કારણન્તિ અધિપ્પેતં, યતો યથાવુત્તદોસાપત્તિ સિયા.

''કિન્તી''તિ એત્થ **''કિ''**ન્તિ પુબ્બે યં ''રૂપ''ન્તિ સામઞ્ઞતો ગહિતં, તસ્સ સરૂપપુચ્છા. **ઇતિ**-સદ્દો નિદસ્સનત્થો, ન કારણત્થો. તેનસ્સ યં રૂપં અતીતં નિરુદ્ધં...પે॰... અતીતંસેન સઙ્ગહિતં અતીતકોટ્ઠાસે ગણનં ગતં, તં કિન્તિ ચે? **''ચત્તારો ચ...પે॰... રૂપ''**ન્તિ ભૂતુપાદાયવિભાગદસ્સનમુખેન વિસેસં નિદસ્સેતિ. યત્તકા હિ ઇધ વિસેસા નિદ્દિટ્ઠા ચક્ખાયતનાદયો, તેસમિદં નિદસ્સનન્તિ. ન ચેત્થ પુરિમનયતો અવિસેસો. તત્થ હિ રૂપસ્સ ભૂતુપાદાયતામત્તસભાવદસ્સનતા વુત્તા. તેનાહ અટ્ઠકથાયં ''અતીતરૂપમ્પિ ભૂતાનિ ચેવા''તિઆદિ. ઇધ પન ભૂતુપાદાયેન નિદસ્સનભૂતેન રૂપસ્સ સબ્બવિસેસવિભાવનતા દસ્સિતા. એવઞ્ચ કત્વા અબ્યાપિતદોસોપિ ચેત્થ અનોકાસોવ, યં રૂપં અજ્ઝત્તં...પે॰... ઉપાદિન્નં, કિન્તિ? ચત્તારો ચ...પે॰... રૂપન્તિ તદઞ્ઞવિસેસનિદસ્સનસ્સ અધિપ્પેતત્તા. તથા ચાહ **''એવં સબ્બત્થ અત્થો વેદિતબ્બો''**તિ.

પરિયાયદેસનત્તાતિ સભાવતો પરિયાયનં પરિવત્તનં પરિયાયો, ઉજુકં અપ્પવત્તીતિ અત્થો. પરિયાયેન, પરિયાયભૂતા વા દેસના એત્થાતિ પરિયાયદેસનં, સુત્તન્તં. સુત્તન્તઞ્હિ વેનેય્યજ્ઝાસયવસેન દેસેતબ્બધમ્મે લેસતો લબ્ભમાનભાવકથનં, ન ઉજુનિપ્પદેસભાવકથનન્તિ પરિયાયદેસનં નામ. તેનેવ તં ''યથાનુલોમસાસન''ન્તિ વુચ્ચતિ. અભિધમ્મો પન દેસેતબ્બધમ્મે ઉજુનિપ્પદેસકથનન્તિ નિપ્પરિયાયદેસનં નામ, યતો ''યથાધમ્મસાસન''ન્તિ વુચ્ચતિ. **નિચ્છયેન દેસો**તિ વવત્થાનતો કથનં. તથા **ભદ્દેકરત્તસુત્તા**દીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૨ આદયો) વિય અતીતાદિભાવો અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નભાવો અદ્ધાવસેન ઇધાપિ ખન્ધવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયત્તા નિદ્દિસિતબ્બો સિયાતિ યોજના.

સન્નિપતિતન્તિ સમાગતં. **સન્તાનવસેના**તિ પુબ્બાપરવસેન. પુબ્બેનાપરસ્સ સમપ્પમાણતાય **અનૂનં અનધિકં**, તતો એવ **એકાકારં**. પવત્તિકાલવસેન વા **અનૂનં અનધિકં**, સમાનસભાવતાય **એકાકારં**. તેન વિસભાગઉતુના અનન્તરિતતં દસ્સેતિ. **એવં આહારેપી**તિ એત્થ વિસભાગાહારેન અનન્તરિતો અનેકવારં અનેકદિવસમ્પિ ભુત્તો સભાગેકાહારં નામ. ''તતો પુબ્બે વિસભાગઉતુઆહારસમુટ્ઠાનં અતીતં, પચ્છા અનાગત''ન્તિ હિ વુત્તન્તિ. ''એકાહારસમુટ્ઠાન''ન્તિ પન વુત્તત્તા એકસ્સેવ આહારસ્સ યોજના યુત્તરૂપાતિ અપરે. **પઞ્ચદ્વારવસેના**તિ એત્થ પઞ્ચદ્વારાવજ્જનતો પટ્ઠાય યાવ તદારમ્મણં, યાવ જવનં, યાવ વા વોટ્ઠબ્બનં, તાવ પવત્તા ચિત્તસન્તતિ એકવીથિ. **એકજવનસમુટ્ઠાનન્તિ** એકજવનવારસમુટ્ઠાનં. એત્થ ચ સમયં અનામસિત્વાવ સન્તતિવસેન, સન્તતિઞ્ચ અનામસિત્વાવ સમયવસેન અતીતાદિવિભાગો ગહેતબ્બો.

તેસન્તિ હેતુપચ્ચયાનં. **કલાપસ્સા**તિ રૂપકલાપસ્સ. **કમ્માનન્તરાદી**તિ કમ્માદિ, અનન્તરાદીતિ પચ્ચેકં આદિ-સદ્દો યોજેતબ્બો. તત્થ પઠમેન આદિસદ્દેન ઉપનિસ્સયપચ્ચયસ્સ આહારાદિનો ચ દુતિયેન સમનન્તરાનન્તરૂપનિસ્સયાદિનો સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. ચિત્તુપ્પાદસ્સ ચેત્થ કમ્માનન્તરાદિપચ્ચયવસેન, ઇતરસ્સ કમ્માદિવસેનેવ જનકભાવે યોજના દટ્ઠબ્બા. તથા ચિત્તુપ્પાદસ્સ પુરેજાતવસેન, ઇતરસ્સ પચ્છાજાતવસેન, ઉભયેસમ્પિ સહજાતવસેન ઉપત્થમ્ભનં વેદિતબ્બં . તેનેવાહ ''**યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બ**''ન્તિ. **ઉપ્પાદક્ખણે**તિ હેતુકિચ્ચક્ખણે. હેતુકિચ્ચં નામ તસ્સ તસ્સ ઉપ્પાદેતબ્બસ્સ ઉપ્પત્તિકરણં, તઞ્ચ તસ્મિં ખણે ઉપ્પન્નફલત્તા તતો પરં કત્તબ્બાભાવતો નિટ્ઠિતઞ્ચાતિ દટ્ઠબ્બં. ઇતરં પન તીસુપિ ખણેસુ પચ્ચયકિચ્ચં દટ્ઠબ્બન્તિ યોજના.

૬. **અનિટ્ઠનામનિવત્તનસ્સા**તિ અનિટ્ઠનામનિવત્તિયા અકારણભાવદસ્સનેન ઇટ્ઠનામલાભાપનસ્સ અકારણભાવં દસ્સેતિ.

દેવમનુસ્સસમ્પત્તિભવેતિ સમ્પત્તિયુત્તે સમ્પન્ને દેવમનુસ્સભવે. **સમિદ્ધસોભનતા**તિ અભિવુદ્ધસોભનતા. **તતો એવા**તિ સમ્પત્તિવિરહતો એવ, અસમ્પન્નત્તા એવાતિ અત્થો. **તેસંયેવ હત્થિઆદીનં સુખસ્સ હેતુભાવં ન ગચ્છન્તિ** સારણાદિવસેન દુક્ખપચ્ચયત્તા. **તેસ**ન્તિ હત્થિરૂપાદીનં. ''**તસ્સ તસ્સેવા**''તિઆદિના યથાવુત્તમત્થં વિવરતિ. અકુસલેન અત્તના કતેન નિબ્બત્તં દુક્ખસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ યોજના. **તસ્મા**તિ યસ્મા કમ્મં યસ્મિં સન્તાને નિબ્બત્તં, તત્થેવ સુખદુક્ખાનં પચ્ચયો હોતિ, ન અઞ્ઞત્થ, તસ્મા. **અટ્ઠકથાયં પના**તિ એકચ્ચમતદસ્સનં. તત્થ ''**અનિટ્ઠં નામ નત્થી**''તિ યસ્મા પટિસેધદ્વયેન કુસલકમ્મજસ્સ ઇટ્ઠભાવો નિયતો, તસ્મા ''કુસલકમ્મજમેવ ઇટ્ઠ''ન્તિ એવં અનિયમેત્વા ''કુસલકમ્મજં ઇટ્ઠમેવા''તિ એવમેત્થ નિયમો ગહેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો ''**અકુસલકમ્મજમ્પી**''તિઆદિમાહ. કિન્તિ અકુસલકમ્મજં સોભનં, યં પરેસં ઇટ્ઠં નામ સિયા? યદિ દુગ્ગતિયં કેસઞ્ચિ તિરચ્છાનાનં સણ્ઠાનાદિસમ્પત્તિ સુગતિયં સત્તાનં અકુસલનિસ્સન્દેન વિરૂપરૂપતા વિય કુસલનિસ્સન્દેન, કથં

તસ્સા અકુસલકમ્મજતા. અથ પન યં કેસઞ્ચિ અમનાપમ્પિ સમાનં રૂપં મનાપં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ, તં સન્ધાય વુત્તં, એવમ્પિ યથા કેસઞ્ચિ તિરચ્છાનાદીનં કુસલકમ્મજં મનુસ્સાદિરૂપં અમનાપતો ઉપટ્ઠહન્તમ્પિ કુસલવિપાકસ્સેવ આરમ્મણભાવતો અત્થતો ઇટ્ઠમેવ નામ હોતિ, એવં અકુસલકમ્મજં કેસઞ્ચિ મનાપં હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તમ્પિ અકુસલવિપાકસ્સેવ આરમ્મણભાવતો અત્થતો અનિટ્ઠમેવ નામ હોતિ, એવઞ્ચેતં સમ્પટિચ્છિતબ્બં. અઞ્ઞથા ''અટ્ઠાનમેતં અનવકાસો, યં કાયદુચ્ચરિતસ્સ ઇટ્ઠો કન્તો મનાપો વિપાકો ઉપ્પજ્જેય્યા''તિઆદિઅટ્ઠાનપાળિયા (મ॰ નિ॰ ૩.૧૩૧) વિરોધો સિયા. તેનેવાહ ''**કુસલકમ્મજસ્સ પના**''તિઆદિ. **સબ્બેસ**ન્તિ અત્તનો, પરેસઞ્ચ . **ઇટ્ઠસ્સ અભાવો વત્તબ્બો**તિ યથા ''કુસલકમ્મજં અનિટ્ઠં નામ નત્થી''તિ વુત્તં, એવં કિઞ્ચાપિ ''અકુસલકમ્મજં ઇટ્ઠં નામ નત્થી''તિ અટ્ઠકથાયં ન વુત્તં, તેન પન નયદસ્સનેન અકુસલકમ્મજસ્સ અભાવો વુત્તો એવ હોતીતિ સો સંવણ્ણનાવસેન નિદ્ધારેત્વા વત્તબ્બોતિ અધિપ્પાયો. એતેન કુસલકમ્મજમેવ ઇટ્ઠન્તિ પુરિમપદાવધારણસ્સ ગહેતબ્બતં દસ્સેતિ.

ઇદાનિ ''**હત્થિઆદીનમ્પી**''તિઆદિના તમેવત્થં વિવરતિ. **કુસલવિપાકસ્સા**તિ એત્થાપિ કુસલવિપાકસ્સેવ આરમ્મણન્તિ અત્થો. **મનુસ્સાન**ન્તિ ચ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. ઇતરેસમ્પિ ચ અકુસલકમ્મજં અકુસલવિપાકસ્સેવ, કુસલકમ્મજઞ્ચ કુસલવિપાકસ્સેવ આરમ્મણન્તિ દસ્સિતોવાયં નયોતિ. કસ્મા પન ઇટ્ઠાનિટ્ઠમિસ્સિતે વત્થુમ્હિ મનાપતાવ સણ્ઠાતીતિ આહ ''**ઇટ્ઠારમ્મણેન...પે॰... સક્કા વત્તુ**''ન્તિ. **સુટ્ઠુ વુત્ત**ન્તિ ''ઇટ્ઠાનિટ્ઠં એકન્તતો વિપાકેનેવ પરિચ્છિજ્જતી''તિ વદન્તેહિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણવવત્થાનં સમ્મદેવ વુત્તં. **તં અનુગન્ત્વા**તિ વિપાકવસેન ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણવવત્થાનં અનુગન્ત્વા. **સબ્બત્થા**તિ સુગતિદુગ્ગતીસુ, સબ્બેસુ વા આરમ્મણેસુ.

''અનિટ્ઠા''તિ વચનેનેવ તેસં ઇટ્ઠતા નિવત્તિતાતિ આહ ''**સદિસતા ચ રૂપાદિભાવોયેવા**''તિ. ઇટ્ઠાનેવ રૂપાદીનિ કામગુણાતિ સુત્તે વુત્તાનીતિ મિત્તપટિપક્ખો અમિત્તો વિય ઇટ્ઠપટિપક્ખા અનિટ્ઠાતિ અધિપ્પેતાતિ વુત્તં ''**અનિટ્ઠાતિ... પે॰... વોહારો વિયા**''તિ. **સબ્બાનિ વા**તિ એત્થ ''પિયરૂપં સાતરૂપ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૩; વિભ॰ ૨૦૩) વચનતો કથં અનિટ્ઠાનં રૂપાદીનં કામગુણભાવાપત્તીતિ ચે? તેસમ્પિ વિપલ્લાસવસેન તણ્હાવત્થુભાવતો પિયરૂપભાવસ્સ અધિપ્પેતત્તા. યદિ એવં કથં ''ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાનિ રૂપાનિ ઇટ્ઠાની''તિઆદિસુત્તપદં (મ॰ નિ॰ ૧.૧૬૬; ૨.૧૫૫; ૩.૫૭; સં॰ નિ॰ ૫.30) નીયતીતિ આહ ''**અતિસયેના**''તિઆદિ.

ઇન્દ્રિયબદ્ધરૂપવસેન પાળિયં હીનદુકનિદ્દેસો પવત્તોતિ દસ્સેતું ''**દ્વીસુપિ હીનપણીતપદેસૂ**''તિઆદિમાહ. **અવયવયોગે સામિવચનં**, ન કત્તરીતિ અધિપ્પાયો. ''તેસં તેસં સત્તાન''ન્તિ ઇન્દ્રિયબદ્ધરૂપે નિદ્દિટ્ઠે કસ્મા કમ્મજવસેન અત્થો વુત્તો, ન ચતુસન્તતિવસેનાતિ આહ ''**સત્તસન્તાન...પે॰... વુત્ત**''ન્તિ. પધાનત્તા હિ કમ્મજવસેન અત્થં વત્વા સેસેસુ ''એવં ઉતુસમુટ્ઠાનાદીસુપી''તિ અટ્ઠકથાયં અતિદેસો કતો . ''**તેહિ તેહીતિ એતસ્મિં અત્થે**''તિ ઇમિના ''તેસં તેસ''ન્તિ કત્તરિ સામિવચનં આસઙ્કતિ. તથા સતિ વિસયે વા સામિવચને લદ્ધગુણં દસ્સેતિ ''**ન કમ્મજવસેનેવા**''તિઆદિના, કમ્મજગ્ગહણઞ્ચેત્થ ઉપલક્ખણં દટ્ઠબ્બં.

મરિયાદાભૂતન્તિ ઉત્તમમરિયાદાભૂતં. તેનેવાહ ''**યસ્સ યેવ મનાપા, તસ્સ તેવ પરમા**''તિ. **તેસ**ન્તિ કામગુણાનં. **સભાવતો**તિ લક્ખણતો.

''**એકસ્મિંયેવ અસ્સાદનકુજ્ઝનતો**''તિઆદિના ''યસ્મા તેયેવ રૂપાદયો એકો અસ્સાદેતી''તિઆદિકં સુત્તન્તવિવરણં ઇટ્ઠાનિટ્ઠભાવે હેતુભાવેન વુત્તન્તિ દસ્સેતિ. **ઇટ્ઠાનિટ્ઠગ્ગહણં હોતી**તિ નિબ્બાને વિય અનિટ્ઠગ્ગહણં

સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન અઞ્ઞેસુપિ આરમ્મણેસુ ઇટ્ઠાનિટ્ઠાભિનિવેસો હોતીતિ અધિપ્પાયો.

વિભાગો નામ અસઙ્કરો, વિત્થારો ચાતિ "**વિભત્ત**"ન્તિ પદસ્સ "**વવત્થિતં, પકાસિત**"ન્તિ ચ અત્થમાહ. **અઞ્ઞેસ**ન્તિ અતિઅટ્ઠદલિદ્દાનં. **ઇદં ઇટ્ઠં, અનિટ્ઠઞ્ચ હોતી**તિ એત્થ **ચ**-સદ્દેન અનિટ્ઠં, ઇટ્ઠઞ્ચ હોતીતિ અયમ્પિ અત્થો વુત્તોતિ વેદિતબ્બં. **અનિટ્ઠં ઇટ્ઠ**ન્તિ ઇટ્ઠસ્સ ''અનિટ્ઠ''ન્તિ, અનિટ્ઠસ્સ ''ઇટ્ઠ''ન્તિ ગહણે યથાસઙ્ખ્યં યોજના. **ઇન્દ્રિયવિકારાપત્તિઆદિના**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન પુબ્બાભિસઙ્ખારાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. પુરેતરં પવત્તચિત્તાભિસઙ્ખારવસેનાપિ હિ વિનાવ સઞ્ઞાવિપલ્લાસં ઇટ્ઠં ''અનિટ્ઠ''ન્તિ, અનિટ્ઠઞ્ચ ''ઇટ્ઠ''ન્તિ ગય્હતીતિ.

તેન વિપાકેનાતિ તેન કુસલાકુસલવિપાકેન. **આરમ્મણસ્સ ઇટ્ઠાનિટ્ઠત**ન્તિ યત્થ તં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ બુદ્ધરૂપાદિકસ્સ ગૂથાદિકસ્સ ચ આરમ્મણસ્સ યથાક્કમં ઇટ્ઠતં અનિટ્ઠતઞ્ચ નિદસ્સેતિ. **વિજ્જમાનેપિ સઞ્ઞાવિપલ્લાસે આરમ્મણેન વિપાકનિયમદસ્સન**ન્તિ ઇટ્ઠારમ્મણે કુસલવિપાકોવ ઉપ્પજ્જતિ, અનિટ્ઠારમ્મણે અકુસલવિપાકોવાતિ એવં આરમ્મણેન વિપાકનિયમદસ્સનં. **આરમ્મણનિયમદસ્સનત્થ**ન્તિ યં કુસલવિપાકસ્સ આરમ્મણં, તં ઇટ્ઠં નામ. યં અકુસલવિપાકસ્સ આરમ્મણં, તં અનિટ્ઠં નામાતિ દસ્સનત્થં. આરમ્મણેન નિયામિતો હિ વિપાકો અત્તનો ઉપકારકસ્સ આરમ્મણસ્સ નિયામકો હોતીતિ.

દ્વારન્તરે દુક્ખસ્સ પચ્ચયભૂતસ્સ આરમ્મણસ્સ દ્વારન્તરે સુખવિપાકુપ્પાદનતો, દ્વારન્તરે સુખસ્સ પચ્ચયભૂતસ્સ આરમ્મણસ્સ દ્વારન્તરે દુક્ખવિપાકુપ્પાદનતો વિપાકેન આરમ્મણનિયમદસ્સનેન વિપાકવસેન ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા દસ્સિતાતિ યોજના.

૭. દુપ્પરિગ્ગહટ્ઠેન કારણભૂતેન લક્ખણસ્સ ઇન્દ્રિયાદિસભાવસ્સ દુપ્પટિવિજ્ઝતા, એવં સુપરિગ્ગહટ્ઠેન લક્ખણસુપ્પટિવિજ્ઝતા વેદિતબ્બા. "**દૂરે"તિ અવુત્તસ્સા**તિ લક્ખણતો ''દૂરે''તિ અકથિતસ્સ. **વુત્તમ્પી**તિ લક્ખણતો ''દૂરે''તિ વુત્તમ્પિ સુખુમરૂપં.

"**ભિન્દમાનો**"તિ સમ્ભિન્દમાનોતિ વુત્તં હોતીતિ આહ "**મિસ્સકં કરોન્તો**"તિ. યસ્મા પન ભેદનં વિભાગકરણમ્પિ હોતિ, તસ્મા દુતિયવિકપ્પે ''ભિન્દમાનો''તિ પદસ્સ "**વિસું કરોન્તો**"તિ અત્થમાહ. તતિયવિકપ્પે પન **ભિન્દમાનો**તિ વિનાસેન્તોતિ અત્થો. તેનાહ "**સન્તિકભાવં ભિન્દિત્વા દૂરભાવં, દૂરભાવઞ્ચ ભિન્દિત્વા સન્તિકભાવં કરોન્તો**"તિ. ન હિ સક્કા સન્તિકસ્સ તબ્ભાવં અવિનાસેત્વા દૂરભાવં કાતું, તથા ઇતરસ્સાપિ. સન્તિકભાવકરણેન ન ભિન્દતિ ન વિનાસેતિ, ન ચ ઓકાસદૂરતો લક્ખણતો દૂરં વિસું કરણેન ભિન્દતિ વિભાગં કરોતિ, નાપિ ઓકાસદૂરેન લક્ખણતો દૂરં વોમિસ્સકકરણેન ભિન્દતિ સમ્ભિન્દતીતિ યોજના. "**તિધા અત્થો દટ્ઠબ્બો**"તિ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં "**ન હી**"તિઆદિના વિવરતિ. વિસું કરોતિ, વોમિસ્સકં કરોતીતિ કરોતિ-સદ્દં આનેત્વા સમ્બન્ધો. "**એત્થાપી**"તિઆદિના યથા ''ઓકાસતો દૂરમેવ ભિન્દતી''તિ એત્થ ઓકાસતો દૂરસ્સ ઓકાસતો સન્તિકભાવકરણં અધિપ્પેતન્તિ વિનાસનં ભેદનં, એવં ''ન લક્ખણતો દૂરં ભિન્દતી''તિ એત્થાપિ લક્ખણતો દૂરસ્સ લક્ખણતો સન્તિકભાવાકરણં અભેદનં અવિનાસનન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ. વોમિસ્સકકરણવિભાગકરણત્થતં સન્ધાયાહ "**ભિન્દમાનોતિ એત્થ ચ અઞ્ઞથા ભેદનં વુત્ત**"ન્તિ. પચ્છિમનયે વિનાસનત્થમેવ સન્ધાય "**ભેદનં ઇધ ચ અઞ્ઞથા વુત્ત**"ન્તિ અવોચ.

રૂપક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૮. **ચક્ખાદયો પસાદા**તિ ઓળારિકત્તભાવપરિયાપન્ના ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાપસાદા, મનોમયત્તભાવપરિયાપન્ના ચક્ખુસોતપ્પસાદા ચ. **કાયવોહારં અરહન્તી**તિ કાયન્તોગધત્તા કાયેકદેસત્તા ચ કાયોતિ વત્તબ્બતં અરહન્તિ. **કાયો**તિ હિ અત્તભાવોપિ વુચ્ચતિ ''સક્કાયદિટ્ઠી''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૧; ૩.૧૫૫), કરજકાયોપિ ''સો ઇમમ્હા કાયા અઞ્ઞં કાયં અભિનિમ્મિનાતી''તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૪). **તબ્બત્થુકા**તિ ચક્ખાદિનિસ્સિતા કાયિકાતિ પરિયાયેન વુત્તા, નિપ્પરિયાયેન પન ચેતસિકાવ. યથાહ ''યં તસ્મિં સમયે તજ્જાચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજં ચેતસિકં નેવ સાતં નાસાતં ચેતોસમ્ફસ્સજં અદુક્ખમસુખં વેદયિત''ન્તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧૫૨). ''**ન હિ ચક્ખાદયો કાયપ્પસાદા હોન્તી**''તિ ઇમિના કાયપસાદનિસ્સિતા વેદના નિપ્પરિયાયેન કાયિકાતિ દસ્સેતિ. **કાયિકચેતસિકાદિભાવેના**તિ **આદિ**-સદ્દેન કુસલાકુસલાબ્યાકતાદિભાવા સઙ્ગય્હન્તિ. **તેના**તિ સુખાદિવેદનેકદેસસ્સ અદ્ધાસમયવસેન અતીતાદિભાવાભાવેન. કેચિ પનેત્થ ''હેટ્ઠા દસ્સિતનયત્તા પાકટત્તા અદ્ધાવસેન, એકમુહુત્તાદિપુબ્બણ્હાદીસુ ઉતુઆદિના રૂપસ્સ વિય વેદનાય વિભાગો ન ગય્હતીતિ સમયવસેન ચ અતીતાદિભેદો ન દસ્સિતો''તિ વદન્તિ. સન્તાનવસેન પવત્તાનમ્પિ વેદનાનં ચિત્તેન સમૂહતો ગહેતબ્બતં સન્ધાયાહ ''**વેદનાસમુદાયો**''તિ. **તેહી**તિ અદ્ધાસમયવસેન અતીતાદિભાવેહિ. **એત્થા**તિ એતસ્મિં વિભઙ્ગે. **તે**તિ ''વેદનેકદેસા''તિ વુત્તા કાયિકચેતસિકાદિભાવેન ભિન્ના સુખાદિવેદનાવિસેસા. યદિ વેદનેકદેસા એત્થ ગહિતા, ખણપરિચ્છિન્નાવ તે ગહેતબ્બા, ન સન્તતિપરિચ્છિન્નાતિ આહ ''**એકસન્તતિયં પના**''તિઆદિ. **તેસૂ**તિ સુખાદિભેદેસુ. **ભેદો**તિ વિસેસો. **તસ્સા**તિ સુખાદિવિસેસસ્સ. યથા ચેત્થ, એવં ''**તંસહિતતદુપ્પાદકા**''તિ એત્થાપિ તં-સદ્દેન સુખાદિવિસેસો પચ્ચામટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો. સન્તતિ પરિચ્છેદિકા ભવિતું અરહતીતિ સમ્બન્ધો. **સન્તતિખણવસેનેવ પરિચ્છેદો વુત્તો**, ન અદ્ધાસમયવસેનાતિ અધિપ્પાયો.

''**પુબ્બન્તાપરન્તમજ્ઝગતા**''તિ નિટ્ઠિતહેતુકિચ્ચા અનિટ્ઠિતપચ્ચયકિચ્ચાતિ વુત્તા, તં પન અતિક્કન્તહેતુપચ્ચયકિચ્ચન્તિ એવં વુત્તસ્સ નયસ્સ ઉપલક્ખણન્તિ આહ ''**પુબ્બન્તાપરન્તમજ્ઝગતાતિ એતેન હેતુપચ્ચયકિચ્ચવસેન વુત્તનયં દસ્સેતી**''તિ. એત્થ કુસલાકુસલકિરિયવેદનાનં રૂપસ્સ વિય, વિપાકાનં વિય ચ અયં નામ જનકહેતૂતિ નિપ્પરિયાયેન ન સક્કા વત્તું, પરિયાયેન પન અનન્તરપચ્ચયભૂતો હેતૂતિ વત્તબ્બો.

૧૧. **સન્તાપનકિચ્ચ**ન્તિ પરિડહનકિચ્ચં. **જાતિઆદિસઙ્કર**ન્તિ જાતિસભાવપુગ્ગલલોકિયલોકુત્તરતો સઙ્કરં સમ્ભેદં અકત્વા. **સમાનજાતિય**ન્તિ એકજાતિયં. સુખતો તજ્જાતિયા અદુક્ખમસુખા પણીતાતિ યોજેતબ્બાતિ સમ્બન્ધો. **સમાનભેદે**તિ ભૂમન્તરાદિસમાનવિભાગે. **ઉપબ્રૂહિતાનં ધાતૂન**ન્તિ ઉળારરૂપસમુટ્ઠાપનેન પણીતાનં રૂપધમ્માનં. **વિબાધિતાન**ન્તિ નિપ્પીળિતાનં મિલાપિતાનં. **ઉભય**ન્તિ સુખાદિદ્વયં. એત્થ ચ ખોભના, આલુળના ચ કાયિકસુખસ્સ વસેન વેદિતબ્બા. અભિસન્દના ઝાનસુખસ્સ. મદયના કામસુખસ્સ. તથા છાદના. આસિઞ્ચના સબ્બસ્સ. છાદના આસિઞ્ચના વા સબ્બસ્સ વસેન વેદિતબ્બા.

સભાવાદિભેદેન ચાતિ સભાવપુગ્ગલલોકિયાદિભેદેન ચ. એકન્તપણીતે લોકુત્તરે હીનપણીતાનં પટિપદાનં વસેન હીનપણીતતા. એકન્તહીને અકુસલે છન્દાદિવસેન હીનપણીતતા, ઓળારિકસુખુમતા ચ. તથા હિ વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ''યા ઓળારિકા, સા હીના. યા સુખુમા, સા પણીતા''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૧). અકુસલાદીસુ દોસસહગતાદિઅન્તરભેદવસેન ઉપાદાયુપાદાય ઓળારિકસુખુમતા તંતંવાપનવસેન વુચ્ચતિ, ન કુસલાકુસલાદિવસેનાતિ આહ ''**તંતંવાપનવસેન કથનેપિ પરિવત્તનં નત્થી**''તિ. **દોસુસ્સન્નતાયા**તિ

કિલેસાધિકતાય. **તથા**તિ દોસુસ્સન્નતાય. કથં પન કુસલેસુ દોસુસ્સન્નતા? ઉપનિસ્સયવસેન, કિલેસાધિકેહિ સન્તાને પવત્તમાના કુસલા ધમ્મા કિલેસેહિ સમ્બાધપ્પત્તિયા તિણાદીહિ સમ્બાધપ્પત્તાનિ વિય સસ્સાનિ વિપુલફલઉળારફલા ન હોન્તીતિ. **તથા**તિ મન્દદોસતાય. કુસલાનં મન્દદોસતાપિ વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બા. **ઓળારિકસુખુમનિકન્તી**તિ એત્થ અન્તોગધવિસેસં નિકન્તિયા ઓળારિકસુખુમતાસામઞ્ઞં વુત્તં. યથા હેત્થ ઓળારિકસામઞ્ઞેન ઓળારિકોળારિકતરોળારિકતમા નિકન્તિયો ગય્હન્તિ, તથા સુખુમસુખુમતરસુખુમતમા સુખુમતાસામઞ્ઞેન ગય્હન્તીતિ. સુખુમતમનિકન્તિવત્થુન્તિ ચેત્થ યાવ ભવગ્ગં વિપસ્સનાઞાણઞ્ચ વેદિતબ્બં.

૧૩. **યદિ સિયા**તિ યદિ અસમ્પયોગો વિસંસટ્ઠો સિયા.

સન્તિકતો અકુસલતોતિ અકુસલભાવેન સન્તિકતો લોભસહગતાદિઅકુસલવેદયિતતો. **અકુસલા**તિ દોસસહગતાદિઅકુસલવેદના **દૂરેતિ યથા ઉદ્ધરીયતિ. તતો દૂરતો કુસલતો**તિ તતો અકુસલતો દૂરતો કામાવચરાદિકુસલવેદયિતતો **કુસલા** કામાવચરાદિકુસલવેદના. “**ન સક્કા**”તિ વુત્તં ઉદ્ધરિતું અસક્કુણેય્યતં “**તથા હિ સતી**”તિઆદિના વિવરતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા દૂરતો સન્તિકુદ્ધરણં વુત્તનયેન સન્તિકતો સન્તિકુદ્ધરણમેવ હોતિ, તથા સતિ અત્થવિસેસો ન હોતિ, ઉપાદાયુપાદાય દૂરસન્તિકતા ઇધ વુચ્ચતિ. તસ્મા સન્તિકતો સન્તિકુદ્ધરણઞ્ચ ન સક્કા કાતું અત્થવિસેસાભાવતો, અનધિપ્પેતત્તા ચાતિ અધિપ્પાયો.

નનુ ચ અતિસયવચનિચ્છાવસેન અત્થેવ અત્થવિસેસોતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ “**દૂરદૂરતરતાય વિય સન્તિકસન્તિકતરતાય ચ અનધિપ્પેતત્તા**”તિ. **યા**તિ અકુસલવેદના. **તતો**તિ કુસલવેદયિતતો. **ઇધ વુત્તસ્સ દૂરસ્સા**તિ ઇમસ્મિં વેદનાક્ખન્ધવિભઙ્ગે ‘‘અકુસલા વેદના કુસલાબ્યાકતાહિ વેદનાહિ દૂરે’’તિઆદિના (વિભ॰ ૧૩) વુત્તસ્સ દૂરસ્સ. **દૂરતો અચ્ચન્તવિસભાગત્તા**તિ યતો યં ‘‘દૂરે’’તિ વુત્તં, તતો અચ્ચન્તવિસદિસત્તા તસ્સ વસેન **દૂરે સન્તિકં નત્થીતિ ન સક્કા દૂરતો સન્તિકં ઉદ્ધરિતું**. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – હેટ્ઠા યા વેદના યાય વેદનાય દૂરેતિ વુત્તા, સા એવ તસ્સા કેનચિપિ પરિયાયેન સન્તિકેતિ ન ઉદ્ધરિતબ્બાતિ. **સન્તિકે**તિ વુત્તવેદનંયેવ સન્ધાય વદતિ. **ભિન્ને**તિ લોભસહગતાદિવસેન વિભત્તે. **તત્થેવા**તિ ‘‘સન્તિકે’’તિ વુત્તઅત્થે એવ. ઇદં વુત્તં હોતિ – ‘‘અકુસલા વેદના અકુસલાય વેદનાય સન્તિકે’’તિ એવં વુત્તઅકુસલાય વેદનાયમેવ લોભસહગતાદિવસેન વિભત્તાય દૂરભાવોપિ લબ્ભતિ. એવં સેસેસુપીતિ.

યદિ સન્તિકતો દૂરં લબ્ભતિ, યદઙ્ગેન દૂરં લબ્ભતિ, તદઙ્ગેન દૂરતો સન્તિકં ઉદ્ધરિયેય્યાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ “**ઉપાદાયુપાદાય દૂરતો ચ સન્તિકં ન સક્કા ઉદ્ધરિતુ**”ન્તિઆદિ. તસ્સત્થો – યં સન્તિકતો દૂરં લબ્ભતિ, યદિપિ તં વિસભાગટ્ઠેન લબ્ભતિ, તથાપિ યં તત્થ સન્તિકં લબ્ભતિ, તં સભાગટ્ઠેનેવ લબ્ભતીતિ સન્તિકતોવ સન્તિકં ઉદ્ધટં સિયાતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા વિસભાગટ્ઠેન દૂરતા, સભાગટ્ઠેન ચ સન્તિકતા ઇચ્છિતા, તસ્મા. **લોભસહગતાય દોસસહગતા** વિસભાગતાય દૂરે સમાના કથં સન્તિકે ભવેય્યાતિ અધિપ્પાયો. નનુ તાસં અકુસલસભાગતા લબ્ભતેવાતિ તત્થ ઉત્તરમાહ “**વિસભાગતા**”તિઆદિ. તત્થ **ભેદં અગ્ગહેત્વા ન પવત્તતી**તિ ભેદં વિસેસં અસદિસતં ગહેત્વા એવ પવત્તતિ વિસભાગતા. **દૂરતાયા**તિ ઇધાધિપ્પેતાય દૂરતાય સભાગસ્સ અબ્યાપકત્તા દૂરતો સન્તિકુદ્ધરણં ન સક્કા કાતું. સતિ હિ સભાગબ્યાપકત્તે સિયા સન્તિકતાતિ દૂરતો સન્તિકુદ્ધરણં સક્કા કાતુન્તિ અધિપ્પાયો. “**ન હી**”તિઆદિના તમેવત્થં પાકટં કરોતિ. **સભાગતા**તિ સામઞ્ઞં. **ભેદ**ન્તિ વિસેસં. **અન્તોગધં કત્વાવા**તિ અભિબ્યાપેત્વાવ. **વિસભાગબ્યાપકત્તા સન્તિકતાયા**તિ ઇધાધિપ્પેતવિસભાગં બ્યાપેત્વા

પવત્તનતો હેટ્ઠા વુત્તસન્તિકતાય સન્તિકતો દૂરુદ્ધરણં સક્કા કાતું. તમેવત્થં “**અકુસલતા હી**”તિઆદિના પાકટં કરોતિ.

વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૧૭. તસ્સાપીતિ સઞ્ઞાયપિ. **તબ્બત્થુકત્તાતિ** ચક્ખુવત્થુકત્તા. **પટિઘવિઞ્ઞેય્યોતિ** યથાવુત્તપટિઘતો વિજાનિતબ્બો પટિઘવસેન ગહેતબ્બો. **ઉત્તરપદલોપં કત્વાતિ** પુરિમપદે ઉત્તરપદલોપં કત્વા.

વિઞ્ઞેય્યભાવે, ન ઉપ્પત્તિયન્તિ અધિપ્પાયો. **વચનન્તિ** સદ્દો, નામન્તિ અત્થો. **વચનાધીનાતિ** ગહેતબ્બતં પતિ સદ્દાધીના, નામાયત્તગહણાતિ અત્થો. યદેત્થ વત્તબ્બં, તં **નામરૂપદુકે** (ધ॰ સ॰ મૂલટી॰ ૧૦૧-૧૦૮) વુત્તમેવ. અધિવચનં પઞ્ઞત્તિપકાસકં ઞાપકં એતેસં અત્થીતિ **અધિવચના** યથા અરિસસોતિ. **તતોજોતિ** અધિવચનસઙ્ખાતતો અરૂપક્ખન્ધતો જાતો. અરૂપક્ખન્ધપરિયાપન્નત્તા ફસ્સેપિ યથાવુત્તો અત્થો સમ્ભવતીતિ દસ્સેતું “**સમ્ફસ્સોયેવ વા**”તિઆદિમાહ. ન કેવલં મનોદ્વારિકફસ્સે એવ, અથ ખો પઞ્ચદ્વારિકફસ્સેપિ ‘‘વિઞ્ઞેય્યભાવે વચનં અધિકિચ્ચ પવત્તા અધિવચના’’તિઆદિવુત્તપ્પકારો અત્થો સમ્ભવતિ. **ઇતીતિ** તસ્મા. **તેન પરિયાયેનાતિ** મનોસમ્ફસ્સજપરિયાયેન. **તતોજાપીતિ** પઞ્ચદ્વારિકફસ્સજાતાપિ. **અઞ્ઞપ્પકારાસમ્ભવતોતિ** પટિઘસમ્ફસ્સજપરિયાયસ્સ અસમ્ભવતો. **આવેણિકં** પટિઘસમ્ફસ્સજતા. **પકારન્તરં** અધિવચનસમ્ફસ્સજતા.

યદિ એવન્તિ યદિ પઞ્ચદ્વારિકફસ્સેહિ ઉપ્પન્નસઞ્ઞા પરિયાયતો નિપ્પરિયાયતો ચ ‘‘અધિવચનસમ્ફસ્સજા’’તિ વુચ્ચન્તિ, એવં ચત્તારોપિ અરૂપિનો ખન્ધા એવં વત્તું યુત્તા. એવં સન્તે સઞ્ઞાવ કસ્મા ‘‘અધિવચનસમ્ફસ્સજા’’તિ વુત્તાતિ આહ “**તિણ્ણં ખન્ધાન**”ન્તિઆદિ. તત્થ **તિણ્ણં ખન્ધાનન્તિ** વેદનાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણક્ખન્ધાનં. **અત્થવસેનાતિ** ‘‘વચનં અધિકિચ્ચ પવત્તા અધિવચના’’તિઆદિના વુત્તઅત્થવસેન અન્વત્થતાવસેન. **અત્તનો પત્તમ્પિ નામન્તિ** ‘‘અધિવચનસમ્ફસ્સજા’’તિ એવં અત્તનો અનુપ્પત્તમ્પિ નામં. **ધમ્માભિલાપોતિ** સભાવનિરુત્તિ. પુબ્બે ચતુન્નં અરૂપક્ખન્ધાનં સાધારણોપિ અધિવચનસમ્ફસ્સજવોહારો રુળ્હિવસેન સઞ્ઞાય એવ પવત્તોતિ વત્વા ઇદાનિ સો તદઞ્ઞારૂપક્ખન્ધસાધારણો સઞ્ઞાય નિવેસિતોતિ દસ્સેતું “**અથ વા**”તિઆદિમાહ. **રજ્જિત્વા ઓલોકનાદીસૂતિ** એત્થ **આદિ**-સદ્દેન કુજ્ઝિત્વા ઓલોકનાદિ વિય રજ્જિત્વા સવનાદિપિ સઙ્ગય્હતીતિ વેદિતબ્બં, તથાસોતાવધાનાદિનોપિ રત્તતાદિવિજાનનનિમિત્તતાસમ્ભવતો. ચક્ખુસમ્ફસ્સજાસઞ્ઞાય પન પાકટભાવં નિદસ્સનવસેન દસ્સેતું “**ઓલોકનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણવિસયસમાગમે**”તિઆદિમાહ.

ઓલોકનસ્સ અપાકટભાવે રત્તતાદિવિજાનનં ન હોતિ, પાકટભાવે ચ હોતીતિ આહ “**પસાદવત્થુકા એવા**”તિ. “**અઞ્ઞં ચિન્તેન્ત**”ન્તિ યં પુબ્બે તેન કથિતં, કાયેન વા પકાસિતં, તતો અઞ્ઞં કિઞ્ચિ અત્થં ચિન્તેન્તં. તેનેવાહ “**ઞાત**”ન્તિ.

સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦. "**હેટ્ઠિમકોટિયાતિ એત્થા**"તિ ઇદં પઠમં ''હેટ્ઠિમકોટિયા''તિ વચનં સન્ધાય વુત્તં. તસ્સ હિ ભુમ્મવસેન અત્થો ગહેતબ્બો. તેનાહ "**તત્થ હિ પધાનં દસ્સેત**"ન્તિ. હેટ્ઠિમકોટિયાવ પધાનં દસ્સેતન્તિ ઇમમત્થં ગહેત્વા "**યદિ એવ**"ન્તિઆદિના ચોદેતિ. ઇતરો ''હેટ્ઠિમકોટિયા પધાનમેવ દસ્સેત''ન્તિ એવમેત્થ નિયમો ગહેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો "**ઉપરિમકોટિગતભાવેના**"તિઆદિના તં પરિહરતિ. પધાનસ્સેવ દસ્સનં. પધાને હિ દસ્સિતે અપ્પધાનમ્પિ અત્થતો દસ્સિતમેવ હોતીતિ. તેનાહ **અટ્ઠકથાયં** ''તંસમ્પયુત્તસઙ્ખારા પન તાય ગહિતાય ગહિતાવ હોન્તી''તિ. યં હેટ્ઠિમકોટિયં લબ્ભતિ, તં ઉપરિમકોટિયમ્પિ લબ્ભતિ એવાતિ આહ "**હેટ્ઠિમકોટિ હિ સબ્બબ્યાપિકા**"તિ. દુતિયે કરણનિદ્દેસતં દસ્સેતું "**આગતાતિ સમ્બન્ધો**"તિ આહ. આગમનકિરિયા હિ હેટ્ઠિમકોટિયા કરણભાવેન તત્થ વુત્તાતિ. યથા ચ આગમનકિરિયાય, એવં વચનકિરિયાયપિ હેટ્ઠિમકોટિયા કરણભાવો સમ્ભવતીતિ દસ્સેતું "**પુરિમેપિ વા**"તિઆદિમાહ. "**એકૂનપઞ્ઞાસપ્પભેદે**"તિ ઇદં લોકિયચિત્તુપ્પાદે પાળિઆગતાનં સઙ્ખારક્ખન્ધધમ્માનં ઉપરિમકોટિં સન્ધાય વુત્તં. યેવાપનકધમ્મેહિ સદ્ધિં ઉપરિમકોટિયા ગય્હમાનાય ''તેપઞ્ઞાસા''તિ વત્તબ્બં સિયા, લોકુત્તરચિત્તુપ્પાદવસેન પન ''સત્તપઞ્ઞાસા''તિ.

સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના

સમુગ્ગમ-પદસ્સ તત્વતો પરિયાયતો ચ અત્થં દસ્સેતિ "**સઞ્જાતિયં આદિઉપ્પત્તિય**"ન્તિ. ભેદતો પન સમાયોગે ઉગ્ગમનન્તિ. તત્થ કેન સમાયોગે, કુતો, કથઞ્ચ ઉગ્ગમનન્તિ વિચારણાયં આહ "**તંતંપચ્ચયસમાયોગે**"તિઆદિ. **તત્થેવા**તિ પઞ્ચવોકારભવે એવ. તત્થ હિ પઞ્ચક્ખન્ધા પરિપુણ્ણા સમુગ્ગચ્છન્તિ. **યથાધિગતાનં** અધિગતપ્પકારાનં, પટિસન્ધિકાનન્તિ અત્થો. ઓપપાતિકસમુગ્ગમેનેવ ચેત્થ સંસેદજસમુગ્ગમોપિ ગહિતોતિ દટ્ઠબ્બો પઞ્ચક્ખન્ધપરિયાપન્નાનં તદા ઉપ્પજ્જનારહાનં ઉપ્પજ્જનતો. તત્થ સંસેદજા ઉપ્પજ્જિત્વા વડ્ઢન્તિ, ઇતરે ન વડ્ઢન્તીતિ ઇદમેતેસં નાનાકરણં. સુખુમજાતિયલોમા એવ કિર કેચિ એળકા હિમવન્તે વિજ્જન્તિ, તેસં લોમં સન્ધાય "**જાતિમન્તએળકલોમ**"ન્તિ વુત્તં અતિસુખુમત્તા તેસં લોમાનં. કેચિ પન ''અજપાકતિકેળકાદીહિ સઙ્કરરહિતાનં તેસં એળકવિસેસાનં નિબ્બત્તેળકસ્સ લોમં **જાતિઉણ્ણા**, તમ્પિ તઙ્ખણનિબ્બત્તસ્સા''તિ વદન્તિ. ગબ્ભં ફાલેત્વા ગહિતસ્સાતિ અપરે. **એવંસણ્ઠાનન્તિ** જાતિઉણ્ણંસુનો પગ્ઘરિત્વા અગ્ગે ઠિતતેલબિન્દુસણ્ઠાનં. **વણ્ણપ્પટિભાગો**તિ રૂપપટિચ્છન્નો સણ્ઠાનપટિચ્છન્નો ચ.

સન્તતિમૂલાનીતિ તસ્મિં ભવે રૂપસન્તતિયા મૂલભૂતાનિ. **અનેકિન્દ્રિયસમાહારભાવતો**તિ યથારહં ચક્ખાદિઅનેકિન્દ્રિયસઙ્ઘાતભાવતો. **પધાનઙ્ગ**ન્તિ ઉત્તમઙ્ગં સિરો.

ન તસ્સ તસ્સ ખન્ધસ્સ પરિપુણ્ણતં, તંતંખન્ધેકદેસસ્સેવ વુત્તત્તાતિ અધિપ્પાયો. **કામાવચરાન**ન્તિ કામાવચરસત્તાનં. **પરિહીનાયતનસ્સા**તિ પરિહીનસ્સ ચક્ખાદિઆયતનસ્સ વસેન. તત્થ દુગ્ગતિયં અન્ધસ્સ ચક્ખુદસકવસેન, બધિરસ્સ સોતદસકવસેન, અન્ધબધિરસ્સ ઉભયવસેન **સન્તતિસીસહાનિ વેદિતબ્બા**. નપુંસકસ્સ પન ભાવહાનિ વુત્તા એવ. તથા અન્ધબધિરાઘાનકસ્સ ચક્ખુસોતઘાનવસેન. તં પન ધમ્મહદયવિભઙ્ગપાળિયા વિરુજ્ઝતિ. તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. રૂપાવચરાનં પન ચક્ખુસોતવત્થુજીવિતવસેન ચત્તારિ સન્તતિસીસાનીતિ ઇતરેસં વસેન સન્તતિસીસહાનિ વેદિતબ્બા.

તેસન્તિ પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં. **વત્થુભાવેના**તિ વિચારણાય અધિટ્ઠાનભાવેન. **પટિસન્ધિયં ઉપ્પન્ના પવત્તા પઞ્ચક્ખન્ધા**તિ પટિસન્ધિક્ખણે પવત્તિક્ખણે ચ પઞ્ચક્ખન્ધે દસ્સેતિ. **ભુમ્મનિદ્દેસો**તિ ''પઞ્ચસુ ખન્ધેસૂ''તિ અયં ભુમ્મનિદ્દેસો. **અઞ્ઞથા**તિ નિદ્ધારણે અનધિપ્પેતે. ''**ભાવેનભાવલક્ખણત્થે**''તિ ઇદં વિસયાદિઅત્થાનં ઇધાસમ્ભવતો વુત્તં. **ઉભય**ન્તિ રૂપારૂપં. **રૂપારૂપસન્તતિ**ન્તિ રૂપસમુટ્ઠાપકં રૂપસન્તતિં અરૂપસન્તતિઞ્ચ. ''વત્થુ ઉપ્પાદક્ખણે દુબ્બલં હોતી''તિ ઇદં ન પટિસન્ધિક્ખણં એવ, નાપિ વત્થુરૂપં એવ સન્ધાય વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો આહ ''**સબ્બરૂપાનં ઉપ્પાદક્ખણે દુબ્બલતં સન્ધાય વુત્ત**''ન્તિ. ''**તદા હી**''તિઆદિ યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ કારણવચનં. તત્થ **ત**ન્તિ રૂપં. ''કમ્મક્ખિત્તત્તા''તિ ઇદં ન કમ્મજતામત્તં સન્ધાય વુત્તં, અથ ખો કમ્મજસ્સ પઠમુપ્પત્તિયં અપતિટ્ઠિતતં સન્ધાયાતિ દસ્સેન્તો ''**સતિપી**''તિઆદિમાહ. **તતો પર**ન્તિ તતો પટિસન્ધિતો પરં. સદિસસન્તાને યથા પતિટ્ઠિતં, ન તથા વિસદિસસન્તાનેતિ આહ ''**સમાનસન્તતિય**''ન્તિ.

અઙ્ગભાવન્તિ કારણભાવં. તેનેવાહ ''**સહાયભાવ**''ન્તિ. **તેસં ધમ્માન**ન્તિ યેહિ સદ્ધિં ઉપ્પન્નં, તેસં પટિસન્ધિયં ચિત્તચેતસિકધમ્માનં. **તદા**તિ ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે ચ રૂપુપ્પાદનમેવ નત્થિ. અનન્તરાદિપચ્ચયલાભેન ઉપ્પાદક્ખણે એવ ચિત્તસ્સ બલવભાવો, ન ઇતરત્ર. તેનાહ ''**યદા ચ રૂપુપ્પાદનં, તદા ઉપ્પાદક્ખણે**''તિ.

યેહાકારેહીતિ આહારિન્દ્રિયપચ્ચયાદિઆકારેહિ. **યથાસમ્ભવં પચ્ચયા હોન્તી**તિ ફસ્સાદયો આહારાદિવસેન યથારહં પચ્ચયા હોન્તિ. વુત્તઞ્હેતં **પટ્ઠાને** ''પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતા આહારા સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાનં, કટત્તા ચ રૂપાનં આહારપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૯).

ચુતિચિત્તેન સદ્ધિં ઉપ્પજ્જમાનં, ચુતિચિત્તેન વા કારણભૂતેન ઉપ્પજ્જમાનં. **તતો પુરિમતરેહિ ઉપ્પજ્જમાનં વિયા**તિ યથા ચુતિચિત્તતો આસન્નેહિ પુરિમતરેહિ ઉપ્પજ્જમાનં રૂપં ભવન્તરે ન ઉપ્પજ્જતિ, એવં ચુતિચિત્તેન ઉપ્પજ્જમાનમ્પિ અનુપચ્છિન્નેપિ વટ્ટમૂલેતિ અકારણં વટ્ટમૂલાવૂપસમો ચુતિચિત્તસ્સ રૂપુપ્પાદનેતિ દસ્સેતિ.

અરૂપસ્સાતિ આરુપ્પસ્સ.

ઉતુનાતિ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નેન ઉતુના. **સમુટ્ઠિતે રૂપે**તિ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે રૂપે સમુટ્ઠિતે પટિસન્ધિઅનન્તરં પઠમભવઙ્ગચિત્તં રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. **ઉપ્પાદનિરોધક્ખણા**તિ યથાવુત્તેસુ સોળસસુ ચિત્તેસુ આદિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણો, સોળસમચિત્તસ્સ નિરોધક્ખણો ચાતિ વદન્તિ, રૂપસ્સેવ પન ઉપ્પાદનિરોધક્ખણા વેદિતબ્બા.

ધરમાનક્ખણે એવાતિ તસ્સ ઉતુનો વિજ્જમાનક્ખણે એવ યદિ ગહિતા, ''**સોળસચિત્તક્ખણાયુકં રૂપ**''**ન્તિ વુત્તં હોતિ** સોળસહેવ ચિત્તેહિ તસ્સ ધરમાનતાય પરિચ્છિન્નત્તા. **ઉપ્પાદક્ખણં અગ્ગહેત્વા**તિ ઉતુનો ધરમાનક્ખણે ઉપ્પાદક્ખણં અગ્ગહેત્વા નિરોધક્ખણો અથ ગહિતો, ''**સત્તરસચિત્તક્ખણાયુકં રૂપ**''ન્તિ વુત્તં હોતિ ઉપ્પાદક્ખણસહિતેન ચ એકસ્સ ચિત્તક્ખણસ્સ ગહિતત્તા. ''**અધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુક**''ન્તિ વુત્તં હોતિ નિરોધક્ખણસ્સ બહિકતત્તા.

એવં ઉપ્પાદનિરોધક્ખણેસુ ગહિતેસુ અગ્ગહિતેસુ ચ સોળસસત્તરસચિત્તક્ખણાયુકતા, તતો અધિકચિત્તક્ખણાયુકતા ચ સિયાતિ દસ્સેત્વા ઇદાનિ તત્થ ઠિતપક્ખં દસ્સેન્તો ''**યસ્મા પના**''તિઆદિમાહ. તત્થ **તસ્સ ધરમાનક્ખણે ઉપ્પન્નેસૂ**તિ તસ્સ ઉતુનો ધરમાનક્ખણે ઉપ્પન્નેસુ સોળસસુ ચિત્તેસુ પટિસન્ધિપિ યસ્મા

ગહિતા, તસ્મા ઉતુનો **ઉપ્પાદક્ખણો ધરમાનક્ખણે ગહિતોતિ નિરોધક્ખણે અગ્ગહિતે** ''રૂપે ધરન્તેયેવ સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝન્તિ, તં પન સત્તરસમેન ચિત્તેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતી''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૬ પકિણ્ણકકથા) એવં અટ્ઠકથાયં વક્ખમાના અધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુકતા અધિપ્પેતા. ગહિતે વા નિરોધક્ખણે સોળસચિત્તક્ખણાયુકતા અધિપ્પેતાતિ સમ્બન્ધો. એત્થ ચ ''**અધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુકતા**''તિ ઇદં પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણો ગહિતોતિ કત્વા વુત્તં. યસ્મા પન **પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગવણ્ણનાયં** ''દ્વે ભવઙ્ગાનિ, આવજ્જનં, દસ્સનં, સમ્પટિચ્છનં, સન્તીરણં, વોટ્ઠબ્બનં, પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનિ, એકં ચુતિચિત્તન્તિ પઞ્ચદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા હોન્તિ, અથાવસેસએકચિત્તક્ખણાયુકે''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭), તથા તદારમ્મણપરિયોસાનાનિ, ''એકં ચુતિચિત્તં, તદવસાને તસ્મિઞ્ઞેવ એકચિત્તક્ખણટ્ઠિતિકે આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતી''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) ચ વક્ખતિ. તસ્મા રૂપસ્સ સોળસચિત્તક્ખણાયુકતાયપિ અત્થસિદ્ધિ હોતિયેવ. તેનાહ ''**સોળસચિત્તક્ખણાયુકતા અધિપ્પેતા**''તિ. તથાપિ ઉપ્પજ્જિત્વા ભવઙ્ગચલનસ્સ પચ્ચયો હોતિ, ન ઉપ્પજ્જમાનમેવાતિ સત્તરસચિત્તક્ખણાયુકતા વેદિતબ્બા.

ઓજાય સભાવસુખુમતા ઉપાદારૂપભાવતો. એત્થ ચ માતરા અજ્ઝોહટા ઓજા બાહિરબ્ભઞ્જનં વિય ગબ્ભમલ્લિના તસ્મિં સન્તાને ઓજટ્ઠમકરૂપુપ્પત્તિયા પચ્ચયો હોતિ. આહારસમુટ્ઠાનરૂપપવેણિયા ઓજાય વિય સેસતિસન્તતિઓજાય રૂપુપ્પાદનન્તિ ઉદરિયે ઓજા રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ ઉતુસમુટ્ઠાનભાવતો, ઉપાદિન્નકટ્ઠાને એવ પન સમુટ્ઠાપેતિ, રસહરણીહિ ગન્ત્વા કાયાનુસટન્તિ વેદિતબ્બં.

ચિત્તઞ્ચેવાતિ એત્થ ચ-સદ્દેન પટિયોગીનં કમ્મમેવ સમુચ્ચિનોતિ, ન ચિત્તેન સમ્પયુત્તધમ્મેતિ કત્વા આહ ''**ચિત્તસ્સ પુબ્બઙ્ગમતાય વુત્ત**''ન્તિ. ''**ચિત્તુપ્પાદં ગણ્હાતિ** 'ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતી'તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧) વિય, **ન કમ્મચેતનં વિય એકધમ્મમેવા**''તિ વુત્તે ''યથા ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ હેતુઆદયો ચિત્તસમ્પયુત્તધમ્માપિ સમુટ્ઠાપકાવ, એવં કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ કમ્મસમ્પયુત્તાપી''તિ ચોદનં સમુટ્ઠાપેત્વા તસ્સ પરિહારં વત્તું ''**કમ્મસમુટ્ઠાનઞ્ચા**''તિઆદિમાહ.

રૂપસ્સાતિ રૂપક્ખણસ્સ, રૂપસ્સ વા અદ્ધુનો. **નયદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં** પટિસન્ધિક્ખણે એવ રૂપારૂપધમ્માનં એકક્ખણે પાતુભાવોતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ અનધિપ્પેતત્તા. તેનેવાહ ''**તતો પરમ્પિ રૂપારૂપાનં સહુપ્પત્તિસબ્ભાવતો**''તિ. યથા ચ ''પટિસન્ધિક્ખણે એવા''તિ નિયમો ન ગહેતબ્બો, એવં ''એકક્ખણે એવ પાતુભાવો''તિપિ નિયમો ન ગહેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો ''**ન પનેત**''ન્તિઆદિમાહ. **તંદીપનત્થમેવાતિ** અસમાનકાલતાદીપનત્થમેવ, ન સહુપ્પાદદીપનત્થં. અદ્ધાનપરિચ્છેદકથા હિ અયન્તિ.

યદિ એવન્તિ યથા ફલપત્તાનિ, એવં રૂપારૂપધમ્મા યદિ દન્ધલહુપરિવત્તિનો. **અસમાનદ્ધત્તાતિ** અતુલ્યકાલત્તા. **નિચ્છિદ્દેસૂતિ** નિબ્બિવરેસુ. તેન નિરન્તરપ્પવત્તિં એવ વિભાવેતિ. **અયન્તિ** અદ્ધાનપરિચ્છેદકથા. ચિત્તજરૂપાદીનં ન તથા નિરન્તરભાવેન પવત્તિ, યથા કમ્મજરૂપાનન્તિ આહ ''**કમ્મજરૂપપ્પવત્તિં સન્ધાયા**''તિ. કમ્મજરૂપાનં વા ઇતરેસં મૂલભાવતો પધાનન્તિ ''**કમ્મજરૂપપ્પવત્તિં સન્ધાયા**''તિ વુત્તં. અચિત્તુપ્પાદકત્તા અબ્યાબજ્ઝતાય નિરોધસમાપત્તિયા નિબ્બાનપટિભાગતા વેદિતબ્બા. **પદે પદં અક્કમિત્વાતિ** લકુણ્ડકપાદતાય અત્તનો અક્કન્તપદસમીપે પદં નિક્ખિપિત્વા. યો હિ સીઘપદવિક્કમો લકુણ્ડકપાદો, સો ઇધાધિપ્પેતોતિ આહ ''**લહું લહું અક્કમિત્વાતિ અત્થો**''તિ. **સહેવ નિરુજ્ઝન્તીતિ** રૂપં કમ્મજમિધાધિપ્પેતન્તિ કત્વા વુત્તં. ઉતુજં પન ચુતિતો

ઉદ્ધમ્પિ પવત્તતિ એવ. **પુબ્બે વુત્તન્તિ** ‘‘રૂપસ્સ સત્તરસચિત્તક્ખણા, અરૂપસ્સ તતો એકભાગો’’તિ (વિભ॰ મૂલટી॰ ૨૦ પકિણ્ણકકથાવણ્ણના) એવં વુત્તં અદ્ધાનપ્પકારં.

એકુપ્પાદતોતિ સમાનુપ્પાદતો. સમાનત્થો હિ અયં એક-સદ્દો. **એકો દટ્ઠબ્બાકારો**તિ એકો ઞાતપરિઞ્ઞાય પસ્સિતબ્બાકારો. એવઞ્હિ સોળસાકારા સિયું, ઇતરથા વીસતિ, તતો અધિકા વા એતે આકારા ભવેય્યું. **તસ્સા**તિ પચ્છિમકમ્મજસ્સ. **હેટ્ઠા સોળસકે**તિ પરિયોસાનસોળસકસ્સ અનન્તરાતીતસોળસકે. **પચ્છિમસ્સા**તિ તત્થ પચ્છિમચિત્તસ્સ. નાનાનિરોધભાવં વિય એકુપ્પાદભાવમ્પિ પચ્છિમકમ્મજસ્સ ઠપને કારણં અનિચ્છન્તો “**યદિ પના**”તિ સાસઙ્કં વદતિ. “**સબ્બમ્પી**”તિઆદિના તત્થ અતિપ્પસઙ્ગં દસ્સેતિ. **વજ્જેતબ્બં** નાનુપ્પાદં એકનિરોધં. **ગહેતબ્બં** એકુપ્પાદનાનાનિરોધં. ઉભયમ્પિ **તદા નત્થિ** અનુપ્પજ્જનતો. તેનેવાહ “**કમ્મજરૂપસ્સ અનુપ્પત્તિતો**”તિ. **તતો પુબ્બે**તિ પચ્છિમકમ્મજરૂપુપ્પજ્જનતો ઓરં. **અઞ્ઞસ્સા**તિ યસ્સ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં, તતો અઞ્ઞસ્સ ચિત્તસ્સ. ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નસ્સ એકુપ્પાદતા, ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નસ્સ નાનાનિરોધતા ચ નત્થીતિ આહ “**ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુ ઉપ્પન્નરૂપાનિ વજ્જેત્વા**”તિ. **તેના**તિ રૂપેન. “**સઙ્ખલિકસ્સ વિય સમ્બન્ધો**”તિ એતેન અવિચ્છિન્નસમ્બન્ધો ઇધ ‘‘પવેણી’’તિ અધિપ્પેતોતિ દસ્સેતિ. **અઞ્ઞથા**તિ વિચ્છિજ્જમાનમ્પિ ગહેત્વા ‘‘પવેણી’’તિ વુચ્ચમાને. ન હિ રૂપધમ્માનં અરૂપધમ્માનં વિય અનન્તરપચ્ચયભાવો અત્થીતિ રૂપધમ્માનં ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નરૂપધમ્મે અગ્ગહેત્વા “**અટ્ઠચત્તાલીસા**”તિ વુત્તં. તેસં પન ગહણે એકૂનપઞ્ઞાસાવ સિયાતિ આહ “**એકૂનપઞ્ઞાસકમ્મજિયવચનં કત્તબ્બં સિયા**”તિ.

સુદીપનત્તાતિ સુખદીપનત્તા, નયદસ્સનભાવેન વા સુટ્ઠુ દીપનત્તા. તેનેવાહ “**એતેન હિ નયેના**”તિઆદિ. તત્થ **તન્તિ** રૂપં. **તેના**તિ રૂપેન. **ઉભયત્થા**તિ પચ્છિમકમ્મજરૂપપ્પવત્તિયં, તતો પુબ્બે ચ. **અઞ્ઞસ્સા**તિ એકસ્સ ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે ઉપ્પજ્જિત્વા તતો અઞ્ઞસ્સ ચિત્તસ્સ. **તસ્સા**તિ રૂપસ્સ. એત્થ ચ પચ્છિમકમ્મજરૂપપ્પવત્તિયં નિરુજ્ઝનકન્તિ વુત્તં તતો પુરેતરપ્પવત્તં રૂપં વેદિતબ્બં. **ચતુસન્તતિકરૂપેના**તિઆદિ યથાવુત્તસઙ્ગહગમનદસ્સનં. **એત્થા**તિ એતસ્મિં નાનુપ્પાદેકનિરોધતાદીપને. **ઠિતિક્ખણે**તિ અરૂપસ્સ રૂપસ્સ ચ ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નસ્સ રૂપસ્સ ચ અરૂપસ્સ ચ દસ્સિતત્તા. **અદસ્સિતસ્સા**તિ યથા એવ એત્થ, એવં તત્થ વિભજિત્વા અદસ્સિતસ્સ. કસ્મા પનેત્થ પચ્છિમકમ્મજેન દીપનાયં સમતિંસકમ્મજરૂપગ્ગહણં કતન્તિ આહ “**સમતિંસ...પે॰... યોજિત**”ન્તિ. તતો કમ્મતો જાતા **તંકમ્મજા**, તેસુ. સઙ્ખરોતીતિ સઙ્ખારો, જીવિતઞ્ચ તં સઙ્ખારો ચાતિ **જીવિતસઙ્ખારો**, આયુ. જીવિતેન સઙ્ખરીયન્તીતિ **જીવિતસઙ્ખારા**, ઉસ્માદયો.

અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેતિ યસ્સ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં રૂપં અઞ્ઞસ્સ તતો સત્તરસમસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે, ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નં અઞ્ઞસ્સ ઠિતિક્ખણેતિ સમ્બન્ધો. “**વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો**”તિ ઇદં પાળિયા વિરુજ્ઝન્તમ્પિ અટ્ઠકથાયં આગતભાવદસ્સનત્થં વુત્તન્તિ અયમેત્થ અધિપ્પાયોતિ અત્થો. **કસ્મા**તિ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપં સન્ધાય પાળિ પવત્તા, અટ્ઠકથાયં પન કમ્મજરૂપન્તિ સા તાય કેન કારણેન વિરુજ્ઝતીતિ આહ “**ચતુ...પે॰... ભવિતબ્બત્તા**”તિ, નિપ્ફન્નસ્સાતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ **અટ્ઠકથાયં** ‘‘યો ચાયં ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ...પે॰... કમ્માદિસમુટ્ઠાનસ્સાપિ અયમેવ ખણનિયમો’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૬ પકિણ્ણકકથા). **એતેહી**તિ યથાનીતો યમકપાઠો, ‘‘કાયસઙ્ખારો ચિત્તસમુટ્ઠાનો’’તિઆદિકો અટ્ઠકથાપદેસોતિ એતેહિ . **નત્થિયેવ** એકુપ્પાદએકનિરોધદીપનતોતિ અધિપ્પાયો. તેન હિ વુત્તં ‘‘યેન ચિત્તેન સદ્ધિં ઉપ્પજ્જતિ, તતો પટ્ઠાય સત્તરસમેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતી’’તિઆદિ.

પુન "**એતેહી**"તિ ઇમિના એકુપ્પાદનાનાનિરોધનાનુપ્પાદએકનિરોધદીપનવસેન પવત્તા અટ્ઠકથાપદેસા ગહિતાતિ વેદિતબ્બં, ઉભયત્થાપિ વા એતેહિ આચરિયેહીતિ અત્થો. તતિયો ભાગો, તેન અધિકા સોળસચિત્તક્ખણાયુકતા **તતિય...પે॰... યુકતા** વુત્તાતિ સમ્બન્ધો. **તતિય ભાગો**તિ ચ ઉપ્પાદટ્ઠિતિક્ખણે ઉપાદાય ભઙ્ગક્ખણો અધિપ્પેતો. યસ્મિં એકાદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા, અવસેસપઞ્ચચિત્તક્ખણાયુકે, યસ્મિં પઞ્ચદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા, અવસેસએકચિત્તક્ખણાયુકે તસ્મિંયેવ આરમ્મણેતિ યોજેતબ્બં. ઉભયઞ્ચેતં યથાક્કમં મનોદ્વારે પઞ્ચદ્વારે ચ આપાથગતં વેદિતબ્બં. ન ખો પનેવં સક્કા વિઞ્ઞાતું એકચિત્તક્ખણાતીતં આરમ્મણં સન્ધાય **પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગટ્ઠકથાયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) તથા વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો "**ન હિ સક્કા**"તિઆદિમાહ. **પઞ્ચદસા**તિ અતિરેકપઞ્ચદસ ચિત્તક્ખણા અતીતાતિ સમ્બન્ધો. "**તસ્મા**"તિઆદિના યત્થ ખણેકદેસં અગ્ગહિતન્તિ ન સક્કા વત્તું, તમેવ દસ્સેતિ. એવં તાવ ન રૂપં સત્તરસચિત્તક્ખણાયુકં, નાપિ તતિયભાગાધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુકં, અથ ખો સોળસચિત્તક્ખણાયુકમેવાતિ દસ્સિતં હોતિ.

> કસ્મા પનેત્થ રૂપમેવ સમાનેપિ અનિચ્ચસઙ્ખતાદિભાવે ચિરાયુકં જાતન્તિ? દન્ધપરિવત્તિભાવતો. અરૂપધમ્મા હિ સારમ્મણા ચિત્તપુબ્બઙ્ગમા, તે યથાબલં અત્તનો આરમ્મણવિભાવનવસેન પવત્તન્તીતિ તદત્થનિપ્ફત્તિસમનન્તરમેવ નિરુજ્ઝનતો લહુપરિવત્તિનો. તેનાહ ભગવા, ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ એવં લહુપરિવત્તં, યદિદં, ભિક્ખવે, ચિત્ત''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૮). રૂપધમ્મા પન અનારમ્મણા, તે આરમ્મણવસેન અરૂપધમ્મેહિ વિભાવેતબ્બા. સા ચ નેસં વોહારાનુગુણા વિભાવેતબ્બતા અત્તનો દન્ધપરિવત્તિતાય, તેસઞ્ચ લહુપરિવત્તિતાય સોળસહિ સત્તરસહિ વા ચિત્તક્ખણેહિ નિપ્પજ્જતીતિ રૂપમેવેત્થ ચિરાયુકં જાતં. કિઞ્ચ – લહુવિઞ્ઞાણવિસયસન્તતિમત્તાધીનવુત્તિતાય તિણ્ણં ખન્ધાનં, આરમ્મણૂપલદ્ધિમત્તભાવતો વિઞ્ઞાણસ્સ ચ લહુપરિવત્તિતા, દન્ધમહાભૂતપ્પચ્ચયતાય પન રૂપસ્સ દન્ધપરિવત્તિતા. નાનાધાતૂસુ તથાગતસ્સેવ યથાભૂતઞાણં, તેન ચ રૂપમેવ પુરેજાતપચ્ચયો વુત્તો, પચ્છાજાતપચ્ચયો ચ તસ્સેવાતિ ન એત્થ અનિચ્ચસઙ્ખતાદિભાવસામઞ્ઞેન રૂપારૂપં સમાનાયુકં પરિકપ્પેતબ્બં. વુત્તનયેન રૂપમેવ ચિરાયુકન્તિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

યથા ચ રૂપસ્સ સત્તરસચિત્તક્ખણાયુકતા, તતિયભાગાધિકસોળસચિત્તક્ખણાયુકતા વા ન હોતિ, તં દસ્સેત્વા ય્વાયં અટ્ઠકથાયં ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે રૂપુપ્પાદો વુત્તો, તત્થ ઠિતિક્ખણમેવ તાવ ચિત્તસ્સ અનનુજાનન્તો "**યો ચેત્થ...પે॰... વિચારેતબ્બો**"તિ વત્વા યમકે ઉપ્પન્નઉપ્પજ્જમાનવારાદિપાળિં આહરન્તો "**ચિત્તયમકે**"તિઆદિમાહ. તત્થ **પરિપુણ્ણવિસ્સજ્જને**તિ ઉભયમ્પિ યમકપદં અહાપેત્વા કતવિસ્સજ્જને. **ઉપ્પાદક્ખણે અનાગતઞ્ચા**તિ ઉપ્પાદક્ખણે ચ ચિત્તં, અનાગતઞ્ચ ચિત્તં ન નિરુદ્ધં, નિરુજ્ઝમાનન્તિ અત્થો. **ઠિતિક્ખણાભાવં ચિત્તસ્સ દીપેતી**તિ ઉપ્પન્નઉપ્પજ્જમાનવારાદીસુ ''ઠિતિક્ખણે''તિ અવચનં ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણં નામ નત્થીતિ ઇમમત્થં દીપેતિ બોધેતિ. ન હિ યથાધમ્મસાસને અભિધમ્મે લબ્ભમાનસ્સ અવચને કારણં દિસ્સતીતિ અધિપ્પાયો. ન કેવલમભિધમ્મે અવચનમેવ ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણાભાવજોતકં, અપિચ ખો સુત્તન્તપાળિપીતિ દસ્સેન્તો "**સુત્તેસુપી**"તિઆદિમાહ. તત્થ **અઞ્ઞથત્તં** નામ પુબ્બાપરવિસેસો. **ખણદ્વયસમઙ્ગિં ઠિત**ન્તિ પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ઠિતભાવમાહ. અઞ્ઞથત્તં પન સન્તાનેયેવ વેદિતબ્બં.

એત્થ ચ કેચિ ''યથાભૂતો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ, કિં તથાભૂતોવ ભિજ્જતિ, ઉદાહુ અઞ્ઞથાભૂતો? યદિ તથાભૂતોવ ભિજ્જતિ, ન જરતાય સમ્ભવો. અથ અઞ્ઞથાભૂતો, અઞ્ઞો એવ સોતિ સબ્બથાપિ ઠિતિક્ખણસ્સ અભાવોયેવા''તિ વદન્તિ. તત્થ એકધમ્માધારભાવેપિ ઉપ્પાદનિરોધાનં અઞ્ઞોવ ઉપ્પાદક્ખણો, અઞ્ઞો

નિરોધક્ખણો. ઉપ્પાદાવત્થઞ્હિ ઉપાદાય ઉપ્પાદક્ખણો, નિરોધાવત્થં ઉપાદાય નિરોધક્ખણો. ઉપ્પાદાવત્થાય ચ ભિન્ના નિરોધાવત્થાતિ એકસ્મિંયેવ સભાવધમ્મે યથા ઇચ્છિતબ્બા, અઞ્ઞથા અઞ્ઞોવ ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ, અઞ્ઞો ધમ્મો નિરુજ્ઝતીતિ આપજ્જેય્ય, એવં નિરોધાવત્થાય વિય નિરોધાભિમુખાવત્થાયપિ ભવિતબ્બં. સા ઠિતિ, જરતા ચાતિ સમ્પટિચ્છિતબ્બમેતં. યદિ એવં કસ્મા પાળિયં ઠિતિક્ખણો ન વુત્તોતિ? વિનેય્યજ્ઝાસયાનુરોધેન નયદસ્સનવસેન પાળિ ગતાતિ વેદિતબ્બા. અભિધમ્મદેસનાપિ હિ કદાચિ વિનેય્યજ્ઝાસયાનુરોધેન પવત્તતિ. તથા હિ રૂપસ્સ ઉપ્પાદો ''ઉપચયો, સન્તતી''તિ ભિન્દિત્વા દેસિતો. હેતુસમ્પયુત્તદુકાદિદેસના ચેત્થ નિદસ્સિતબ્બા.

''**યસ્સ વા પના**''તિઆદિ પુચ્છાવચનં. તસ્સ ''**નો**''તિ વિસ્સજ્જનં. **સમુદયસચ્ચં નિરુજ્ઝતી**તિ ચિત્તુપ્પાદસ્સ નિરોધક્ખણો વુત્તો. અયમેત્થ અધિપ્પાયો – યદિ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે રૂપં ઉપ્પજ્જેય્ય, તં દુક્ખસચ્ચન્તિ કત્વા ''નો''તિ વત્તું ન સક્કા, વુત્તઞ્ચેતં. તસ્મા વિઞ્ઞાયતિ ''ચિત્તસ્સ નિરોધક્ખણે રૂપુપ્પાદો નત્થી''તિ. તયિદમકારણં. અરૂપલોકઞ્હિ સન્ધાય, ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપં વા ''નો''તિ સક્કા વત્તુન્તિ. અયઞ્હિ યમકદેસનાય પકતિ, યદિદં યથાસમ્ભવયોજના. એતેન ''ન ચ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમેવા''તિઆદિવચનં પટિક્ખિત્તં દટ્ઠબ્બં. અથ વા પચ્ચાસત્તિઞાયેન યં સમુદયસચ્ચં નિરુજ્ઝતિ, તેન યં દુક્ખસચ્ચં ઉપ્પાદેતબ્બં ચિત્તચેતસિકતપ્પટિબદ્ધરૂપસઙ્ખાતં, તસ્સ તદા ઉપ્પત્તિ નત્થીતિ ''નો''તિ વિસ્સજ્જનં, ન સબ્બસ્સ.

સહુપ્પાદેકનિરોધવચનતોતિ ''યસ્સ કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ ચિત્તસઙ્ખારો નિરુજ્ઝતીતિ? આમન્તા''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૭૯) એવં સહુપ્પાદસહનિરોધવચનતો. **તેન વચનેના**તિ ''યસ્સ કાયસઙ્ખારો''તિઆદિવચનેન. **અઞ્ઞરૂપાન**ન્તિ કમ્મઉતુઆહારજરૂપાનં. **સહુપ્પાદસહનિરોધાદિકાન**ન્તિ એત્થાયં યોજના – અપ્પટિક્ખિત્તસહુપ્પાદસહનિરોધઅનનુઞ્ઞાતનાનુપ્પાદનાનાનિરોધઅનિવારિતઅબ્યાકતભાવાનં કમ્મજાદીનન્તિ. **એતેના**તિ ''યસ્સ કુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તી''તિઆદિકેન (યમ॰ ૩.ધમ્મયમક.૧૬૩) પાઠેન, ''ન ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમેવા''તિ યુત્તિવચનેન ચ. **યમકપાળિઅનુસ્સરણે**તિ યથાદસ્સિતચિત્તયમકપાળિયા યથારુતવસેનેવ અનુસ્સરણે વિજ્જમાને. **ભિજ્જમાનતા**તિ ચિત્તસ્સ ભિજ્જમાનતા નામ નિરુજ્ઝમાનતા ઠિતિયા અભાવતો. **સહાયભાવં નાપિ ગચ્છતિ** નિસ્સયત્થિભાવાદિના પચ્ચયભાવાભાવતો. ઉપ્પાદક્ખણે એવ હિ અનન્તરાદિપચ્ચયલાભેન ચિત્તસ્સ બલવતા. **એવઞ્ચ સતી**તિ એવઞ્ચ ઉતુનાપિ ભવઙ્ગચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ રૂપસમુટ્ઠાપને સતિ. **તંચિત્તક્ખણે**તિ તસ્સ ચિત્તસ્સ ખણે, ખણદ્વયેપીતિ અત્થો. **તેનેવા**તિ અતિલહુપરિવત્તિભાવેનેવ. અથ વા **તેનેવા**તિ દન્ધપરિવત્તિકતાય રૂપસ્સ સકલં એકચિત્તક્ખણં ઉપ્પજ્જમાનભાવેનેવ. **તન્તિ** ચિત્તં. પટિસન્ધિચિત્તં સમ્પયુત્તધમ્માનં વિય સહજાતરૂપધમ્માનમ્પિ સહજાતાદિપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતીતિ આહ ''**પટિસન્ધિતો ઉદ્ધ**''ન્તિ. ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં ચિત્તં સહજાતાદિપચ્ચયો હોતિયેવાતિ વુત્તં ''**અચિત્તસમુટ્ઠાનાન**''ન્તિ. **તદનન્તર**ન્તિ યેન ચિત્તેન સહુપ્પન્નં, તસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરં. **તન્તિ** રૂપં. **તદનન્તરં ચિત્ત**ન્તિ સહુપ્પન્નચિત્તાનન્તરં ચિત્તં. **યદિ એવ**ન્તિ યદિ સકલં ચિત્તક્ખણં રૂપં ઉપ્પજ્જમાનમેવ હોતિ, ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે એવ રૂપસ્સ ઉપ્પાદારમ્ભોતિ આહ ''**ન, ચિત્તનિરોધક્ખણે રૂપુપ્પાદારમ્ભાભાવતો**''તિ. **ચિત્તક્ખણે**તિ અત્તના સહુપ્પન્નચિત્તસ્સ ખણે. **તન્તિ** રૂપં. **રૂપસમુટ્ઠાપનપુરેજાતપચ્ચયકિચ્ચ**ન્તિ રૂપસમુટ્ઠાપનકિચ્ચઞ્ચ પુરેજાતપચ્ચયકિચ્ચઞ્ચ. **ઠિતિપ્પત્તિવિસેસાલાભ**ન્તિ ઠિતિપ્પત્તિયા લદ્ધબ્બો યો વિસેસો, તસ્સ અલાભં. **ઇદં વુત્ત**ન્તિ ''યેન સહુપ્પજ્જતિ, તંચિત્તક્ખણે રૂપં ઉપ્પજ્જમાનમેવા''તિ ઇદં પરિયાયેન વુત્તં.

યં યસ્સ સમ્બન્ધિભાવેન વુત્તં, તં દૂરે ઠિતમ્પિ તેન સમ્બન્ધનીયન્તિ આહ "**તતો પરં...પે॰... એતેન સહ સમ્બન્ધો**"તિ. તસ્મા ''તતો''તિ એત્થ તંસદ્દેન ચુતિં પચ્ચામસતીતિ વુત્તં "**ચુતિતો પરન્તિ અત્થો**"તિ.

નત્થીતિ કત્વાતિ યદિપિ યથા અટ્ઠકથાયં વુત્તં, તથા એકુપ્પાદેકનિરોધતા રૂપાનં અરૂપેહિ, અરૂપાનઞ્ચ રૂપેહિ નત્થિ. યથા ચ અમ્હેહિ વુત્તં, તથા અત્થેવાતિ અધિપ્પાયો.

ચતુત્થસ્સ પકારસ્સ વુચ્ચમાનત્તા "**તયો પકારે આહા**"તિ વુત્તં.

''તેસંયેવ રૂપાનં કાયવિકારો''તિઆદિના પરિનિપ્ફન્નાનં વિકારાદિભાવં દસ્સેત્વા ''સબ્બં પરિનિપ્ફન્નં સઙ્ખતમેવા''તિ વદન્તેન પરિનિપ્ફન્નતાપરિયાયો દસ્સિતો. **પુબ્બન્તાપરન્તપરિચ્છિન્નો**તિ પાતુભાવવિદ્ધંસભાવપરિચ્છિન્નો, ઉદયબ્બયપરિચ્છિન્નો વા. ''અયં દત્તો નામ હોતૂ''તિઆદિના નામકરણં **નામગ્ગહણં. સમાપજ્જનં** નિરોધસમાપત્તિયા સમથવિપસ્સનાનુક્કમેન નામકાયસ્સ નિરોધમેવ. **આદિ**-સદ્દેન સત્તકસિણાદિપઞ્ઞત્તિયા પઞ્ઞાપનં સઙ્ગણ્હાતિ. **નિપ્ફાદિયમાનો**તિ સાધિયમાનો.

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કમાદિવિનિચ્છયકથાવણ્ણના

ઉપ્પત્તિક્કમાદીસુ દેસનાક્કમોપિ લબ્ભતેવાતિ "**ચત્તારો સતિપટ્ઠાનાતિઆદિકો દેસનાક્કમોવા**"તિ વુત્તં. **અનુપુબ્બુક્કંસતો**તિ દાનસીલકામાદીનવાદિદસ્સનનેક્ખમ્મકથાનં અનુક્કમેન ઉક્કટ્ઠભાવતો કથાનં અનુપુબ્બુક્કંસતા વુત્તા. તેન ઉક્કંસક્કમો નામાયં વિસું કમોતિ દસ્સેતિ. તથાપિ દાનાદીનં દેસનાક્કમાવરોધને કારણમાહ "**ઉપ્પત્તિઆદિવવત્થાનાભાવતો**"તિ. તત્થ **આદિ**-સદ્દેન પહાનપટિપત્તિભૂમિક્કમે સઙ્ગણ્હાતિ. ''ચક્ખુઆદીનમ્પિ વિસયભૂત''ન્તિ ઇમિના પઞ્ચરૂપિન્દ્રિયગોચરતા અધિપ્પેતાતિ આહ "**એકદેસેના**"તિઆદિ. **એકદેસેના**તિ બાહિરોળારિકાયતનેહિ. **એત્થા**તિ ''યં વેદયતિ, તં સઞ્જાનાતી''તિ એતસ્મિં પદે વુત્તનયેન.

તંસભાવતાનિવત્તનત્થન્તિ અનાસવધમ્મસભાવતાનિવત્તનત્થં. **અનાસવા ખન્ધેસ્વેવ વુત્તાતિ અત્થો** સાસવાનમ્પિ ખન્ધેસુ વુત્તત્તા. નનુ ચ અનાસવધમ્મો ખન્ધેસુ અવુત્તોપિ અત્થીતિ? સચ્ચં અત્થિ, ખન્ધાધિકારે ખન્ધપરિયાપન્ના એવ અનાસવા ગય્હન્તીતિ નાયં દોસો.

યથા ફસ્સાદયો વિસેસતો તદનુગુણવુત્તિતાય સઙ્ખતાભિસઙ્ખરણસભાવાતિ સઙ્ખારક્ખન્ધે સમવરુદ્ધા, ન એવં વેદનાસઞ્ઞાવિઞ્ઞાણાનીતિ રૂપધમ્મા વિય તાનિ વિસું ખન્ધભાવેન વુત્તાનિ. એતેન ફસ્સાદીનં વિસું ખન્ધસદ્દવચનીયતાભાવો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. તેન વુત્તં "**ફુસનાદયો પના**"તિઆદિ. **ઇતિઆદીનઞ્ચ સુત્તાન**ન્તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન ''રૂપે ખો, ભિક્ખવે, સતિ રૂપં ઉપાદાય રૂપં અભિનિવિસ્સ ઉપ્પજ્જન્તિ સંયોજનાભિનિવેસવિનિબન્ધા. વેદનાય...પે॰... સઞ્ઞાય... સઙ્ખારેસુ... વિઞ્ઞાણે સતિ વિઞ્ઞાણં ઉપાદાય વિઞ્ઞાણં અભિનિવિસ્સ ઉપ્પજ્જન્તિ સંયોજનાભિનિવેસવિનિબન્ધા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫૮), તથા ''અહં રૂપં, મમ રૂપન્તિ પરિયુટ્ઠટ્ઠાયી હોતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧) ચ એવમાદીનં સુત્તપદાનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **એતેના**તિ અત્તના દસ્સિતસુત્તેન. **વક્ખમાનસુત્તવસેન ચા**તિ ''રૂપે ખો, ભિક્ખવે, સતી''તિઆદિકસ્સ **અટ્ઠકથાયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૬ પકિણ્ણકકથા)

વક્ખમાનસ્સ સુત્તસ્સ વસેન. “**પરિત્તારમ્મણાદિવસેન ન વત્તબ્બા**”તિ એતેન નવત્તબ્બારમ્મણાપિ દિટ્ઠિ ખન્ધે એવ નિસ્સાય ઉપ્પજ્જતિ, પગેવ ખન્ધારમ્મણાતિ દસ્સેતિ.

વેદનાકારણાયાતિ વેદનાયાતનાય. **છાદાપનતો**તિ રોચાપનતો. **બાહુલ્લેના**તિ બહુલભાવેન. ઉપાદાનક્ખન્ધા હિ બાહુલ્લપ્પવત્તિકા, ન ઇતરે.

પુટં કત્વાતિ ચ છત્તસદિસં પુટં બન્ધં કત્વા. **વત્થુમ્હી**તિ ચક્ખાદિવત્થુમ્હિ. **વટ્ટગતવેદનં સન્ધાય વુત્તં**. સા હિ ઇધ દટ્ઠબ્બભાવે ઠિતા. **ઊનેહી**તિ વત્થુના, કિલેસેહિ ચ ઊનેહિ.

માયાયાતિ ઇન્દજાલાદિમાયાય પયોગો માયાતિ અધિપ્પાયેનાહ “**માયાય દસ્સિતં રૂપં ‘માયા’તિ આહા**”તિ. **વત્થુભાવાદિતો**તિ **આદિ**-સદ્દેન આરમ્મણસમ્પયુત્તાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. **કત્થચી**તિ રૂપક્ખન્ધાદિકે. **કોચિ વિસેસો**તિ અસુભાદિકોવ.

તસ્સાતિ અજ્ઝત્તિકરૂપસ્સ. યસ્સ કામરાગપ્પહાનમુખેન સબ્બરાગપ્પહાનં સમ્ભવતિ, તં સન્ધાયાહ “**કામરાગમુખેન વા સબ્બલોભપ્પહાનં વદતી**”તિ. **યોજેતબ્બ**ન્તિ વેદનાય છન્દરાગં પજહન્તો તસ્સા સમુદયભૂતે ફસ્સેપિ છન્દરાગં પજહતીતિ યોજેતબ્બન્તિ. પરિઞ્ઞત્તયસ્સ યોજના પાકટા એવ.

તતોતિ દુક્ખુપ્પાદનસુખવિનાસનાનં અદસ્સનતો. **ભિન્દતી**તિ વિનાસેતિ. **તન્તિ** મનોસઞ્ચેતનાહારં ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાહિ પરિજાનાતિ તીરેતિ.

તં પજહન્તોતિ અવિજ્જં પજહન્તો. **પરામટ્ઠ**ન્તિ પરામાસસઙ્ખાતાય દિટ્ઠિયા નિચ્ચાદિવસેન ગહિતં. **વિઞ્ઞાણં નિચ્ચતો પસ્સન્તો દિટ્ઠુપાદાનં ઉપાદિયતી**તિ અયમત્થો “તદેવિદં વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતિ, અનઞ્ઞ”ન્તિઆદિસુત્તપદેહિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૯૬) દીપેતબ્બો.

કમાદિવિનિચ્છયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૩૪. તં વત્વાતિ તં ભૂમિવસેન જાનિતબ્બતં “સબ્બાપિ ચતુભૂમિકવેદના”તિઆદિના વત્વા. **સમ્પયુત્તતો દસ્સિતતાદી**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન હેતુજાતિભૂમિઇન્દ્રિયવત્થુસમ્ફસ્સજભેદતો દસ્સિતતં અનવસેસતો સઙ્ગણ્હાતિ.

યદિપિ તં-સદ્દો પુબ્બે વુત્તસ્સ સામઞ્ઞતો પટિનિદ્દેસો, તથાપિ અનન્તરમેવ પચ્ચામસિતું યુત્તો ઇતરત્થ અસમ્ભવતોતિ આહ “**અટ્ઠ…પે॰… યોજના**”તિ. “**અટ્ઠવિધત્તાભાવતો**”તિ ઇમિના તં અસમ્ભવં દસ્સેતિ.

પૂરણત્થમેવ વુત્તો, અપુબ્બતાભાવતોતિ અત્થો.

ગહણવડ્ઢનવસેનાતિ ગહણસ્સ વડ્ઢનવસેન. **ગહણ**ન્તિ ચેત્થ કથનં દટ્ઠબ્બં, તસ્સ વડ્ઢનં તસ્મિં તસ્મિં ઠાને અવુત્તસ્સ કથનં. તેનાહ “**પુબ્બે ગહિતતો અઞ્ઞસ્સ ગહણં વડ્ઢન**”ન્તિ, તતો એવ ચ “**પુરિમગહિતે**

અઞ્ઞુપચયવસેના”તિ વુત્તં. “**વટ્ટનસદ્દો છેદનત્થો**”તિ ઇદં યથા અસિવા “સિવા”તિ, દિટ્ઠઞ્ચ “અદિટ્ઠ”ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં દટ્ઠબ્બં. **નયનીહરણ**ન્તિ નીયતીતિ નયો, દેસના, તસ્સ નીહરણં પવત્તનં. **વટ્ટનકનયો**તિ યથાવુત્તવટ્ટનકવસેન પવત્તો દેસનાનયો. **અઞ્ઞે ભેદા**તિ એકવિધચતુબ્બિધાદયો ભેદા. યદિ અવિસિટ્ઠા, કસ્મા વુત્તાતિ આહ “**તથાપી**”તિઆદિ. તત્થ **પઞ્ઞાપ્પભેદજનનત્થ**ન્તિ ધમ્મવિસયાય પભેદગતાય પઞ્ઞાય વિનેય્યાનં નિબ્બત્તનત્થં, વિજ્જાટ્ઠાનાદિવસેન વિનેય્યાનં ધમ્મપટિસમ્ભિદાય ઉપ્પાદનત્થન્તિ અત્થો. અભિઞ્ઞેય્યધમ્મવિભાગતાય સમ્મસનવારસ્સ વિસયભાવતો વુત્તં “**એકેકસ્સ વારસ્સ ગહિતસ્સ નિય્યાનમુખભાવતો**”તિ. **ઇતરેપિ ભેદા વુત્તા**તિ દુવિધતિવિધભેદાનં યં નાનત્તં, તસ્સ વસેન ઇતરે ભેદા અનાનત્તાપિ યથાવુત્તકારણતો વુત્તા. “**ન કેવલ**”ન્તિઆદિના ભેદાનં અઞ્ઞમઞ્ઞઅપેક્ખતં દસ્સેત્વા “**તસ્મા**”તિઆદિના તેસં વિસિટ્ઠતં દસ્સેતિ.

યથા દુકમૂલકાદીસુ ભેદા ગણનાનુપુબ્બિયા પવત્તા પભેદન્તરાપેક્ખા, ન એવમેતે. એતે પન સત્તવિધાદિભેદા પભેદન્તરનિરપેક્ખા કેવલં બહુવિધભાવસામઞ્ઞેનેવ વુત્તાતિ દસ્સેતિ “**અઞ્ઞપ્પભેદનિરપેક્ખા**”તિઆદિના. દુકતિકપદત્થાનં યથારહં અપેક્ખિતબ્બાપેક્ખકભાવેન વુત્તત્તા યથા દુકે ઠપેત્વા વુત્તા તિકા તત્થ પક્ખિત્તા નામ જાતા, એવં તિકદુકપદત્થાનં અપેક્ખિતબ્બાપેક્ખકભાવેન વુત્તત્તા દુકે વત્વા વુત્તેસુપિ તિકેસુ તે પક્ખિત્તા નામ હોન્તીતિ આહ “**પરતો…પે॰… યોજિતત્તા**”તિ.

સમાનવીથિયન્તિ એકવીથિયં. **ચક્ખુસઙ્ઘટ્ટનાયા**તિ ચક્ખુરૂપપટિઘાતેન. **સો**તિ ચક્ખુરૂપપટિઘાતો. **તદુપ્પાદિકા**તિ તસ્સ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ ઉપ્પાદિકા. **સા**તિ આવજ્જનવેદના. નનુ ચ વેદનાપચ્ચયો ફસ્સો વુત્તો, ન ફસ્સપચ્ચયા વેદનાતિ? ન, વેદનાસીસેન ચિત્તુપ્પાદસ્સ ગહિતત્તાતિ. **તપ્પયોજનત્તા**તિ ચક્ખુસમ્ફસ્સપયોજનત્તા. પયોજયતીતિ **પયોજનં**, ફલં.

રૂપાવચરારૂપાવચરાનં વિપાકાનન્તિ અધિપ્પાયો. તે હિ ઇધ અગ્ગહિતા. તેનેવાહ “**તેસં સયમેવ મનોદ્વારભૂતત્તા**”તિઆદિ. **તતો**તિ ભવઙ્ગતો. **ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયાદિકુસલાદીન**ન્તિ એત્થ પુરિમેન **આદિ**-સદ્દેન “સોતસમ્ફસ્સપચ્ચયા”તિ એવમાદયો સઙ્ગહિતા, દુતિયેન અકુસલાદયો. “કામાવચરઅટ્ઠકુસલચિત્તવસેના”તિઆદિના કુસલાબ્યાકતાનમ્પિ કામાવચરાનંયેવ યોજિતત્તા વુત્તં “**સમાનવીથિયં લબ્ભમાનતા અટ્ઠકથાયં વુત્તા**”તિ. વેદનાપીતિસનિદસ્સનત્તિકવજ્જાનં એકૂનવીસતિયા તિકાનં વસેન **એકૂનવીસતિચતુવીસતિકા**. યદિ અસમાનવીથિયમ્પિ કુસલાદીનં લબ્ભમાનતા યોજેતબ્બા, અથ કસ્મા સમાનવીથિયંયેવ યોજિતાતિ આહ “**અટ્ઠકથાયં પના**”તિઆદિ. **તેનેવા**તિ અસમાનવીથિયં અપ્પટિક્ખિત્તત્તાયેવ.

ચિત્તસમ્બન્ધોતિ ચિત્તેન સમ્બન્ધો ચિત્તસમ્બન્ધં કત્વા ચિત્તસીસેન વેદનાય કથનં. **તિકભૂમિવસેના**તિ કુસલત્તિકાદિતિકવસેન, કામાવચરાદિભૂમિવસેન ચ. **દ્વારતિકવસેના**તિ ચક્ખાદિઉપ્પત્તિદ્વારવસેન, કુસલત્તિકાદિતિકવસેન ચ. **યત્થ કત્થચી**તિ દીપેતબ્બસ્સ અત્થસ્સ વિસેસાભાવતો સત્તવિધભેદાદીસુ યત્થ કત્થચિ. ન ચ દ્વારં અનામટ્ઠન્તિ યોજના. તેન સત્તવિધભેદતો તિંસવિધભેદે વિસેસં દસ્સેતિ. યદિપિ ઉભયત્થ ભૂમિયો આગતા, રૂપાવચરાદિભૂમિઆમસનેન પન અસમાનવીથિયં લબ્ભમાનતા દસ્સિતાતિ આહ “**અતિબ્યત્તા ચ એત્થ સમાનાસમાનવીથીસુ લબ્ભમાનતા**”તિ. **સુખદીપનાનિ હોન્તિ** દ્વારભૂમિઆમસનમુખેન વેદનાક્ખન્ધસ્સ વિભત્તત્તા. **ન ભૂમિયો અપેક્ખિત્વા ઠપિતા**તિ કથેતબ્બભાવેન ભૂમિયો અપેક્ખિત્વા ન ઠપિતા, ભૂમિવિભાગેન ન કથિતાતિ અત્થો. **અપેક્ખિતબ્બરહિતા**તિ દ્વારભૂમીનં અગ્ગહિતત્તા આકઙ્ખિતબ્બદ્વારાદિવિસેસરહિતા.

“**ઉપનિસ્સયકોટિયા**”તિ એત્થ નિપ્પરિયાયતો પરિયાયતો ચ ઉપનિસ્સયકોટિદસ્સનમુખેન ઇધાધિપ્પેતઉપનિસ્સયકોટિં દસ્સેતું “**સદ્ધં ઉપનિસ્સાયા**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ઉપનિસ્સયાન**ન્તિ વેદનાય ઉપનિસ્સયભૂતાનં. **દસ્સન**ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, દિસ્વા વા ગહણં. **ઉપનિસ્સયન્તભાવેના**તિ લામકૂપનિસ્સયભાવેન. યદિ ધાયનાદીનિ ઉપનિસ્સયો ભવેય્યું, પકતૂપનિસ્સયાનેવ સિયું. પકતૂપનિસ્સયો ચ નાનાવીથિયંયેવાતિ તદલાભવચનં ઇધ નાનાવીથિજોતકન્તિ દસ્સેતિ “**ધાનાદિદ્વારેસૂ**”તિઆદિના. **કસિણપરિકમ્માદીન**ન્તિ કસિણપરિકમ્મસમાપત્તિનિબ્બત્તનવિપસ્સનાવડ્ઢનાદીનં. **તદલાભો**તિ ઉપનિસ્સયાલાભો, સો ચ ધાયનાદીહિ પરેસં પટિપત્તિયા જાનિતું અસક્કુણેય્યત્તા. અન્તિમભવિકબોધિસત્તાદીનં સવનેન વિના તંકુસનં સિયા મૂલૂપનિસ્સયોતિ “**યેભુય્યેના**”તિ વુત્તં.

સમ્પન્નજ્ઝાસયોતિ વિવટ્ટૂપનિસ્સયસમ્પત્તિયા સમ્પન્નજ્ઝાસયો. **તેના**તિ ‘‘એવં ચક્ખુવિઞ્ઞાણ’’ન્તિ વચનેન. **તદુપનિસ્સય**ન્તિ તતો પરં ઉપ્પન્નકસિણરૂપદસ્સનાદીનં ઉપનિસ્સયભૂતં.

થામગમનં નામ કામરાગાદીનંયેવ આવેણિકો સભાવોતિ આહ “**અપ્પહીનકામરાગાદિકસ્સ વા**”તિ. ‘‘રાગો ઉપ્પન્નો’’તિઆદિના ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણે રાગપટિઘાનં ઉપ્પત્તિવિચારણાવ વુત્તા, ન નેસં કિચ્ચવિસેસોતિ કિચ્ચવિસેસેન વુત્તે દસ્સેન્તો “**અસમપેક્ખનાયા**”તિઆદિમાહ. **પવત્તા** વેદનાતિ અત્થો. **પકારન્તરેના**તિ ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા ઉપ્પન્નકિલેસાનં સમતિક્કમનસઙ્ખાતેન પકારન્તરેન. **તથા ભાવનાવસેના**તિ એત્થ **તથા**-સદ્દેન ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ ચતુભૂમિકવેદનાય ઉપનિસ્સયભાવો એવ પકારન્તરેન કથિતોતિ ઇમમેવત્થં આકડ્ઢતિ. ભાવનાયેવેત્થ **પકારન્તરં**.

સબ્બં સમ્મસનં ભાવનાતિ વેદિતબ્બા, ન નીવરણપ્પહાનપરિઞ્ઞાવ.

અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ચાતિ ફોટ્ઠબ્બમહાભૂતેસુ ઇતરીતરસ્સ, આપોધાતુયા ચ વસેન.

તેસન્તિ જાતિઆદીનં, કમ્મત્થે ચેતં સામિવચનં. સહજાતસ્સ મનોસમ્ફસ્સસ્સ બલવપચ્ચયભાવં દસ્સેતીતિ સમ્બન્ધો. **તસ્સ વા દસ્સનસ્સા**તિ તસ્સ વા જાતિઆદિકે ભયતો દસ્સનવસેન પવત્તસ્સ કામાવચરઞાણસ્સ.

તદેવ અત્તનો ફલસ્સેવ ફલભાવેનાતિ ‘‘મનોસમ્ફસ્સો’’તિ ફસ્સસ્સ કારણભાવેન યં વુત્તં, તદેવ વિઞ્ઞાણં અત્તનો ફલસ્સ ફલભાવેન વુત્તસ્સ ફસ્સસ્સ ‘‘ચક્ખુસમ્ફસ્સજ’’ન્તિઆદિના ફલભાવેન વત્તું ન યુત્તં. ‘‘મનોસમ્ફસ્સો’’તિઆદિના લબ્ભમાનોપિ વિઞ્ઞાણં પટિચ્ચ ફસ્સસ્સ પચ્ચયભાવો હેતુફલસઙ્કરપરિહરણત્થં ન વુત્તોતિ વત્વા યદિપિ ફસ્સો વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતિ, ન પન ફસ્સસ્સ વિય વિઞ્ઞાણં સો તસ્સ વિસેસપચ્ચયો હોતીતિ વિઞ્ઞાણસ્સ ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિતા ન વુત્તાતિ દસ્સેતું “**યસ્મા વા**”તિઆદિ વુત્તં.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૧૫૦. તં તં સમુદાયન્તિ તં તં ચિત્તુપ્પાદસઙ્ખાતધમ્મસમુદાયં, અનવસેસરૂપધમ્મસમુદાયઞ્ચ. **યથાસમ્ભવ**ન્તિ ચોપનં પત્તો સંવરો છટ્ઠદ્વારે, ઇતરો છસુપીતિ એવં યથાસમ્ભવં. **તતો**તિ અભિજ્ઝાદોમનસ્સાદિતો. **યથાયોગ**ન્તિ યો સંવરિતબ્બો, તદનુરૂપં.

કત્થચીતિ તે એવ પરિવટ્ટે સામઞ્ઞેન વદતિ. **કત્થચી**તિ વા તેસુ પરિવટ્ટેસુ કિસ્મિઞ્ચિપિ પદેસે. **કિઞ્ચિપિ** અપ્પકમ્પિ. **એકોવ પરિચ્છેદો**, ન આયતનવિભઙ્ગાદીસુ વિય નાનાતિ અધિપ્પાયો.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ખન્ધવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. આયતનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૧૫૪. અસાધારણતોતિ આવેણિકતો. તં નેસં અસાધારણભાવં વિપક્ખવસેન પતિટ્ઠાપેતું સાધારણં ઉદાહરણવસેન દસ્સેતિ **"આયતનસદ્દત્થો વિયા"**તિ. અથ વા ચક્ખાદિઅત્થો એવ ચક્ખાદિસદ્દવિસેસિતો આયતનત્થોતિ તં તાદિસં આયતનત્થં સન્ધાયાહ **"આયતનસદ્દત્થો વિય અસાધારણતો"**તિ.

યદિ વિસયસ્સાદનત્થો ચક્ખુ-સદ્દો, સોતાદીનમ્પિ અયં સમઞ્ઞા સિયાતિ અતિપ્પસઙ્ગં પરિહરન્તો **"સતિપી"**તિઆદિમાહ. દુતિયે અત્થવિકપ્પે **ચક્ખતી**તિ વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં સમવિસમં આચિક્ખતિ, આચિક્ખન્તં વિય, વિભાવેન્તં વિય વા હોતીતિ અત્થો. **રૂપમિવ** ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યં વિય **સવિગ્ગહમિવ** સબિમ્બકં વિય વણ્ણવાચકો રૂપ-સદ્દો અધિપ્પેતોતિ આહ **"વિત્થારણં વા રૂપસદ્દસ્સ અત્થો"**તિ.

વચનમેવાતિ સવિઞ્ઞત્તિકસદ્દમેવ. **ગમીયતી**તિ ઉપનીયતિ. અજ્ઝોહરણસ્સ રસગ્ગહણમૂલતાવચનેન રસસ્સ પરમ્પરાય જીવિતહેતુતં દસ્સેતિ. રસનિમિત્તઞ્હિ **રસગ્ગહણં**, રસગ્ગહણનિમિત્તં **અજ્ઝોહરણં**, તંનિમિત્તં **જીવિતન્તિ**. રસગ્ગહણમૂલતા ચ અજ્ઝોહરણસ્સ યેભુય્યતો વેદિતબ્બા. દિસ્સતિ અપદિસ્સતિ એતેન ફલન્તિ દેસો, હેતૂતિ આહ **"ઉપ્પત્તિદેસોતિ ઉપ્પત્તિકારણ"**ન્તિ. **તથા**તિ ચક્ખાયતનાદિપ્પકારેન. **મનોગોચરભૂતા**તિ મનસો એવ ગોચરભૂતા. **સામઞ્ઞલક્ખણેનેવા**તિ અનુભવનાદિવિસેસલક્ખણં અગ્ગહેત્વા ધમ્મભાવસઙ્ખાતસાધારણલક્ખણેનેવ . **એકાયતનત્તં ઉપનેત્વા વુત્તા** દ્વાદસ એકસભાવત્તા ભિન્દિત્વા વચને પયોજનાભાવા. દ્વારાલમ્બનવિભાગદસ્સનત્થા હિ આયતનદેસનાતિ.

પુબ્બન્તતોતિ પુરિમભાગતો પાકભાવતો. પાકભાવો હિ સભાવધમ્માનં પુબ્બન્તો, વિદ્ધંસાભાવો અપરન્તો.

નિવાસટ્ઠાનાદીસુ આયતન-સદ્દો ન આયતનત્થાદીસુ વિય પદત્થવિવરણમુખેન પવત્તો, અથ ખો તસ્મિં તસ્મિં દેવઘરાદિકે નિરુળ્હતાય એવમત્થોતિ આહ **"રુળ્હિવસેન આયતનસદ્દસ્સત્થં વત્તુ"**ન્તિ. **મનો**તિ દ્વારભૂતમનો . **નિસ્સયભાવો**તિ એત્થ નિસ્સયસદિસો નિસ્સયો, સદિસતા ચ ફલસ્સ તપ્પટિબદ્ધવુત્તિતાય દટ્ઠબ્બા. **વચનીયત્થો** ભાવત્થો.

તાવત્વતોતિ તત્તકતો. **ઊનચોદના**તિ દ્વાદસતો ઊનાનિ કસ્મા ન વુત્તાનીતિ ચોદના. યદિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અસાધારણં ધમ્મજાતં ધમ્માયતનં, એવં સન્તે ચક્ખાદીનમ્પિ ધમ્માયતનભાવો સિયાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ **"સતિપી"**તિઆદિ. **દ્વારારમ્મણભાવેહી**તિ ન આરમ્મણભાવેનેવ અસાધારણં, અથ ખો દ્વારારમ્મણભાવેહિ અસાધારણં સમ્ભવતીતિ વચનસેસો.

યેભુય્યસહુપ્પત્તિઆદીહીતિ યેભુય્યેન ચક્ખાયતનાદીનિ કસ્સચિ કદાચિ એકતો ઉપ્પજ્જન્તિ. ''કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ ઉપ્પજ્જન્તી''તિ હિ વુત્તં. તસ્મા આયતનાનં ઉપ્પત્તિક્કમો તાવ ન યુજ્જતિ, ન પહાનક્કમો કુસલાબ્યાકતાનં અપ્પહાતબ્બતો, ન પટિપત્તિક્કમો અકુસલાનં, એકચ્ચઅબ્યાકતાનઞ્ચ અપ્પટિપજ્જનીયતો, ન ભૂમિક્કમો અટ્ઠેકાદસન્નં આયતનાનં એકન્તકામાવચરત્તા, ઇતરેસં ચતુભૂમિપરિયાપન્નત્તા, એકચ્ચસ્સ લોકુત્તરભાવતો ચ. એવં ઉપ્પત્તિક્કમાદિઅયુત્તિયોજના વેદિતબ્બા. યેસુ વિજ્જમાનેસુ અત્તભાવસ્સ

પઞ્ઞાપના, તે ''મય્હં ચક્ખુ''ન્તિઆદિના અધિકસિનેહવત્થુભૂતા ચક્ખાદયો યથા અજ્ઝત્તિકતાય, એવં દસ્સનાદિકિચ્ચકરઇન્દ્રિયતા ચ પધાનાતિ આહ "**અજ્ઝત્તિકભાવેન, વિસયિભાવેન ચા**"તિ. **ઘાનાદિક્કમેના**તિ ઘાનં જિવ્હા કાયોતિ ઇમિના કમેન.

પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા વા ચક્ખાદીનિ પઠમં વુત્તાનિ, મનો પન કિઞ્ચિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં , કિઞ્ચિ યાવનવત્તબ્બારમ્મણન્તિ પચ્છા વુત્તં. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણેસુપિ ઉપાદારૂપારમ્મણાનિ ચત્તારિ પઠમં વુત્તાનિ, તતો ભૂતરૂપારમ્મણં. ઉપાદારૂપારમ્મણેસુપિ દૂરતરે દૂરે, સીઘતરં સીઘઞ્ચ આરમ્મણસમ્પટિચ્છનદીપનત્થં ચક્ખાદીનં દેસનાક્કમો. ચક્ખુસોતદ્વયઞ્હિ દૂરગોચરન્તિ પઠમં વુત્તં. તત્રાપિ ચક્ખુ દૂરતરગોચરન્તિ સબ્બપઠમં વુત્તં. પસ્સન્તોપિ હિ દૂરતરે નદિસોતં ન તસ્સ સદ્દં સુણાતિ. ઘાનજિવ્હાસુપિ ઘાનં સીઘતરવુત્તીતિ પઠમં વુત્તં. પુરતો ઠપિતમત્તસ્સ હિ ભોજનસ્સ ગન્ધો ગય્હતીતિ. યથાઠાનં વા તેસં દેસનાક્કમો. ઇમસ્મિઞ્હિ સરીરે સબ્બુપરિ ચક્ખુસ્સ અધિટ્ઠાનં, તસ્સ અધો સોતસ્સ, તસ્સ અધો ઘાનસ્સ, તસ્સ અધો જિવ્હાય, તથા કાયસ્સ યેભુય્યેન, મનો પન અરૂપીભાવતો સબ્બપચ્છા વુત્તો. તંતંગોચરત્તા તસ્સ તસ્સાનન્તરં બાહિરાયતનાનિ વુત્તાનીતિ વુત્તોવાયમત્થોતિ એવમ્પિ ઇમેસં કમો વેદિતબ્બો.

તતોતિ હદયવત્થુભેદતો. યઞ્હિ હદયવત્થું નિસ્સાય એકં મનોવિઞ્ઞાણં પવત્તતિ, ન તદેવ નિસ્સાય અઞ્ઞં પવત્તતિ. **નિદ્દેસવસેના**તિ સઙ્ખેપવિત્થારનિદ્દેસવસેન. **યોજેતબ્બં** ''કુસલસમુટ્ઠાનં કુસલસમુટ્ઠાનસ્સ સભાગ''ન્તિઆદિના.

સભાવોતિ વિસયિવિસયભાવો, તદભિનિબ્બત્તિયઞ્ચ યોગ્યતા. **કારણસમત્થતા**તિ કારણભૂતા સમત્થતા પચ્ચયભાવો. **દ્વારાદિભાવો**તિ દ્વારારમ્મણે દ્વારવુત્તિભાવો. **ઇમસ્મિં અત્થે**તિ અનન્તરં વુત્તઅત્થે. **યસ્મા**તિ યાય ધમ્મતાય યેન દ્વારાદિભાવેન કારણભૂતેન. **સમ્ભવનવિસેસન**ન્તિ કિરિયાય પરામસનમાહ. **યં** સમ્ભવનં, ધમ્મતાવેસાતિ અત્થો. **રિત્તકાનેવા**તિ ધુવાદિભાવરિત્તકાનેવ. વિસમાદીસુ અજ્ઝાસયો એતેસન્તિ વિસમાદિઅજ્ઝાસયાનિ, વિસમાદિઅજ્ઝાસયાનિ વિય હોન્તીતિ **વિસમાદિઅજ્ઝાસયાનિ**, ચક્ખાદીનિ. **વિસમભાવ...પે॰... વનભાવેહી**તિ વિસમભાવાદિસન્નિસ્સિતઅહિઆદિસદિસુપાદિન્નધમ્મેહિ ચક્ખાદીહિ, વનસન્નિસ્સિતમક્કટસદિસેન ચિત્તેન ચ અભિરમિતત્તા. **વનભાવો**તિ હિ વનજ્ઝાસયોતિ અત્થો.

પુરિમન્તવિવિત્તતાતિ પુબ્બભાગવિરહો. ઉપ્પાદતો પુરિમકોટ્ઠાસો હિ ઇધ પુરિમન્તો. **અપરન્તે**તિ અપરભાગે, ભઙ્ગતો ઉદ્ધન્તિ અત્થો. ઉદયબ્બયપરિચ્છિન્નો હિ સભાવધમ્મો. યં સન્ધાય વુત્તં ''અનિધાનગતા ભગ્ગા, પુઞ્જો નત્થિ અનાગતે''તિ (મહાનિ॰ ૧૦). **સદા અભાવો**તિ ન સદા અભાવપતિટ્ઠાપનં સબ્બકાલમ્પિ નત્થીતિ, અથ ખો ઉદયબ્બયપરિચ્છિન્નત્તા સદાભાવપટિક્ખેપોતિ આહ "**અનિચ્ચલક્ખણ**"ન્તિ. **સભાવવિજહન**ન્તિ ભઙ્ગપ્પત્તિમાહ . વિપરિવત્તનં ઉપ્પાદજરાવત્થાહિ સન્તાનં વિના ન વિકારાપત્તીતિ આહ "**સન્તાનવિકારાપત્તિ વા**"તિ.

જાતિધમ્મતાદીહીતિ જાતિજરાબ્યાધિમરણાદિસભાવતાહિ. **અનિટ્ઠતા**તિ ન ઇટ્ઠતા, દુક્ખતાતિ અત્થો. **પુરિમં સામઞ્ઞલક્ખણ**ન્તિ ''પટિપીળનટ્ઠેના''તિ પુબ્બે સામઞ્ઞતો વુત્તં દુક્ખલક્ખણં. પચ્ચયવસેન દુક્ખનાકારેન પવત્તમાનાનં સભાવધમ્માનં દુક્ખનં પુગ્ગલસ્સેવ વસેન દુક્ખમતાતિ આહ "**પુગ્ગલસ્સ પીળનતો દુક્ખમ**"ન્તિ. **દુક્ખવચન**ન્તિ ''દુક્ખ''ન્તિ સત્થુ વચનં.

“**નત્થિ એતસ્સ વસવત્તકો**”તિ ઇમિના નત્થિ એતસ્સ અત્તાતિ અનત્તાતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ, “**નાપિ ઇદં વસવત્તક**”ન્તિ ઇમિના પન ન અત્તાતિ અનત્તાતિ. **અત્તનો**તિ નિયકજ્ઝત્તં સન્ધાય વદતિ. **પરસ્મિ**ન્તિ તતો અઞ્ઞસ્મિં. **પરસ્સ ચ અત્તની**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **તં એતસ્સ નત્થી**તિ તં યથાવુત્તપરપરિકપ્પિતં વસવત્તકં એતસ્સ ચક્ખાદિનો નત્થિ, એતેન ચતુકોટિકસુઞ્ઞતાય સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. ‘‘સુઞ્ઞં તં તેન વસવત્તનાકારેના’’તિ ઇમિના ઉભયથાપિ અવસવત્તનટ્ઠે દસ્સિતબ્બે તત્થ તાવ એકં દસ્સેતું “**પરસ્સા**”તિઆદિં વત્વા પુન “**અથ વા**”તિઆદિના ઇતરં દસ્સેતિ. સામિ એવ સામિકો, ન સામિકો **અસ્સામિકો**તિ એવં અત્થે ગય્હમાને ‘‘અસ્સામિકતો’’તિ પદસ્સ સુઞ્ઞવિસેસનતાય પયોજનં નત્થિ. **કામકારિય**ન્તિ યથાકામકરણીયં. **અવસવત્તનત્થં વિસેસેત્વા દસ્સેતિ** સમાસદ્વયત્થસઙ્ગહતો.

સસન્તાને ધમ્માનં વિસદિસુપ્પત્તિ ઇધ ભાવસઙ્કન્તિગમનં નામાતિ આહ “**સન્તતિયં ભાવન્તરુપ્પત્તિયેવા**”તિ. તથા વિસદિસુપ્પત્તિયં પુરિમાકારવિગમો પકતિભાવવિજહનન્તિ આહ “**સન્તતિયા યથાપવત્તાકારવિજહન**”ન્તિ. ભવતીતિ વા ભાવો, અવત્થાવિસેસો, તસ્સ સઙ્કમનં **ભાવસઙ્કન્તિ**. સભાવધમ્મો હિ ઉપ્પાદક્ખણં ઠિતિક્ખણઞ્ચ પત્વા ભિજ્જતીતિ ઉપ્પાદાવત્થાય જરાવત્થં, તતો ભઙ્ગાવત્થં સઙ્કમતીતિ વુચ્ચતિ. તથા સઙ્કમતો ચ અત્તલાભક્ખણતો ઉદ્ધં જરામરણેહિ તંસભાવપરિચ્ચાગો પકતિભાવવિજહનન્તિ ખણવસેન ચેતં યોજેતબ્બં. **પુબ્બાપરવસેના**તિ ચ ખણાનં પુબ્બાપરવસેનાતિ અત્થો સમ્ભવતિ. **એકત્થત્તા**તિ સમાનાધિકરણત્તા, ન પન વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવાનં એકત્તા. ‘‘ચક્ખું અનિચ્ચ’’ન્તિ વુત્તે ‘‘અનિચ્ચં ચક્ખુ’’ન્તિપિ વુત્તમેવ હોતીતિ ‘‘યં ચક્ખુ, તં અનિચ્ચં, યં અનિચ્ચં, તં ચક્ખુ’’ન્તિ આપન્નમેવાતિ આહ “**અનિચ્ચાનં સેસધમ્માનમ્પિ ચક્ખુભાવો આપજ્જતી**”તિ.

તેહિ ચ અનિચ્ચદુક્ખલક્ખણેહિ ચ **અનત્તલક્ખણમેવ વિસેસેન દસ્સિતં** ‘‘યદનિચ્ચં, તં દુક્ખં, યં દુક્ખં, તદનત્તા’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫, ૪૫, ૭૬, ૮૫; ૨.૪.૧, ૨; પટિ॰ મ॰ ૨.૧૦) વિય. **દોસલક્ખણાકારનિદસ્સનત્થો**તિ દોસસ્સ લક્ખિતબ્બાકારનિદસ્સનત્થો. **એવં દુક્ખેના**તિ એવં નાનપ્પકારેન અક્ખિરોગાદિદુક્ખેન આબાધતાય. **અનત્તલક્ખણદીપકાન**ન્તિ અનત્તતાપઞ્ઞાપનસ્સ જોતકાનં ઉપાયભૂતાનં. ન હિ ઘટભેદકણ્ટકવેધાદિવસેન લબ્ભમાના અનિચ્ચદુક્ખતા સત્તાનં એકન્તતો અનત્તતાધિગમહેતૂ હોન્તિ. પચ્ચયપટિબદ્ધતાઅભિણ્હસમ્પટિપીળનાદિવસેન પન લબ્ભમાના હોન્તિ. તથા હિ ચક્ખાદીનિ કમ્માદિમહાભૂતાદિપચ્ચયપટિબદ્ધવુત્તીનિ, તતો એવ અહુત્વા સમ્ભવન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તીતિ અનિચ્ચાનિ, અભિણ્હસમ્પટિપીળિતત્તા દુક્ખાનિ, એવંભૂતાનિ ચ અવસવત્તનતો અનત્તકાનીતિ પરિગ્ગહે ઠિતેહિ સમુપચિતઞાણસમ્ભારેહિ પસ્સિતું સક્કા.

> કથં પનેતેસં હુત્વા અભાવો જાનિતબ્બોતિ? ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તદસ્સનતો. તં કથં ઞાયતીતિ? યુત્તિતો. કા પનેત્થ યુત્તીતિ? વિસેસગ્ગહણં. યદિ ચક્ખાદીનં ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં ન સિયા, બહિપચ્ચયભેદે યદિદં પચ્છા વિસેસગ્ગહણં, તં ન સિયા. યસ્સ હિ તાદિસં ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં નત્થિ, તસ્સ અસતિ બહિપચ્ચયવિસેસે કથં પચ્છા વિસેસગ્ગહણં ભવેય્ય, ભવતિ ચ વિસેસગ્ગહણં. તસ્મા અત્થિ નેસં ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં યં સણિકં સણિકં વડ્ઢન્તં પચ્છા પાકટતરં જાયતીતિ. તથા હિ સરીરસ્સ તાવ આનાપાનાનં અનવત્થાનતો પરિસ્સમતો ચ વિસેસગ્ગહણં. અનવટ્ઠિતા હિ અસ્સાસપસ્સાસા વાતા વારેન વારેન પવત્તનતો. યદિ હિ અસ્સસિતે વા પસ્સસ્સિતે વા સરીરસ્સ કોચિ પચ્છા વિસેસો ન સિયા, ન નેસં કોચિ ભેદો સિયા, દિટ્ઠો ચ સો. તસ્મા અસ્સસિતં સરીરં અઞ્ઞથા હોન્તં કમેન તાદિસં અવત્થં

પાપુણાતિ. યા પસ્સાસસ્સ પચ્ચયો હોતિ, પસ્સસિતે ચ પુન તથેવ અસ્સાસસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ આનાપાનાનં અનવત્થાનતોપિ સરીરસ્સ વિસેસગ્ગહણં અઞ્ઞથત્તસિદ્ધિ. તથા પરિસ્સમોપિ અસતિ વિસેસે પચ્છા સરીરસ્સ ન સિયા, યેનાયં ઇરિયાપથન્તરાદીનિ સેવનેન પરિસ્સમવિનોદનં કરોતિ.

અથ વા રૂપાદિભેદતોપિ વિસેસગ્ગહણં. રૂપગન્ધરસફસ્સાદીનઞ્હિ વિસેસેન યો સરીરે અનિન્દ્રિયબદ્ધેસુ ચ ખીરૂદકવત્થપુપ્ફફલોસધિધઞ્ઞાદીનં પચ્છા વિસેસો ગય્હતિ, સો અસતિ બહિપચ્ચયવિસેસે નેસં જરાદિઅવત્થાસુ વણ્ણબલાદિભેદો, રસવીરિયવિપાકાનુભાવભેદો ચ ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં વિના કથમુપલબ્ભેય્ય. યં પન તં ધમ્મતારૂપં સિલાદિ, તત્થ કથન્તિ? તસ્સાપિ સીતુણ્હસમ્ફસ્સભેદતો અત્થેવ વિસેસગ્ગહણં. તં ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં વિના ન યુજ્જતીતિ. સતિ ચ રૂપાદિભેદે સિદ્ધોવ તંનિસ્સયમહાભૂતભેદોપિ. ન હિ નિસ્સયમહાભૂતભેદેન વિના નિસ્સિતભેદો સમ્ભવતીતિ. એવં તાવ રૂપધમ્માનં વિસેસગ્ગહણતો ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં, તતો ચ હુત્વા અભાવસિદ્ધિ.

અરૂપધમ્માનં પન આરમ્મણાદિભેદેન વિસેસગ્ગહણં. યત્થ યત્થ હિ આરમ્મણે અરૂપધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ તત્થેવ તે ભિજ્જન્તિ, ન અઞ્ઞં સઙ્કમન્તિ, આરમ્મણધમ્મા ચ યથાસકં ખણતો ઉદ્ધં ન તિટ્ઠન્તીતિ. સ્વાયમત્થો પદીપાદિઉદાહરણેન વેદિતબ્બો. અઞ્ઞે એવ હિ ખણે ખણે રૂપાદયો પદીપજાલાય, તથા ખીરધારાદીસુ પતન્તીસુ, વાયુમ્હિ ચ પહરન્તે સમ્ફસ્સાનિ. યથા ચેતેસં ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં, કિમઙ્ગં પન ચિત્તચેતસિકાનં. કિઞ્ચ સદ્દભેદતો, સદ્દવિસેસતોપિ તન્નિમિત્તાનં ચિત્તચેતસિકાનં ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં, તતો વિસેસગ્ગહણં. પગુણઞ્હિ ગન્થં સીઘં પરિવત્તેન્તસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં સદ્દાનં ભેદો દિટ્ઠો. ન હિ કારણભેદેન વિના ફલભેદો અત્થિ. યથા તં વાદિતસદ્દાનં, એવં આરમ્મણભેદેન અરૂપધમ્માનં વિસેસગ્ગહણં. તેનેવ નેસં ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તં વેદિતબ્બં. જાતિભૂમિસમ્પયુત્તધમ્મભેદેન વિસેસગ્ગહણેપિ એસેવ નયો. એવં રૂપારૂપધમ્માનં વિસેસગ્ગહણતો ખણે ખણે અઞ્ઞથત્તસિદ્ધિ. યતો હુત્વા અભાવતો ચક્ખાદીનિ અનિચ્ચાનીતિ સિદ્ધાનિ, અનિચ્ચત્તા એવ અભિણ્હસમ્પટિપીળનતો દુક્ખાનિ, તતો ચ અવસવત્તનતો અનત્તકાનિ. તેનાહ ભગવા ''યદનિચ્ચં, તં દુક્ખં, યં દુક્ખં, તદનત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫, ૪૫, ૭૬, ૮૫; ૨.૪.૧, ૨; પટિ॰ મ॰ ૨.૧૦).

નિરન્તરં પવત્તમાનસ્સાતિ અભિણ્હસદ્દત્થં વિસેસેત્વા વદતિ. **ધાતુમત્તતાયા**તિ ધાતુમત્તભાવેન. **સમૂહતો**તિ સસમ્ભારચક્ખાદિપિણ્ડતો. ''**ચક્ખાદીન**''ન્તિ ઇદં ''સમૂહતો''તિ પદં અપેક્ખિત્વા સમ્બન્ધે સામિવચનં, ''વિનિબ્ભુજન''ન્તિ પદં અપેક્ખિત્વા કમ્મત્થેતિ વેદિતબ્બં. **ચત્તારિપિ ઘનાની**તિ સન્તતિસમૂહકિચ્ચારમ્મણઘનાનિ. **પવત્તરૂપાદિગ્ગહણતો**તિ રુપ્પનાદિવસેન પવત્તઞ્ચ તં રૂપાદિગ્ગહણઞ્ચાતિ પવત્તરૂપાદિગ્ગહણં, તતોતિ યોજેતબ્બં. **અનિચ્ચાદિગ્ગહણસ્સ સબ્ભાવા**તિ રૂપવેદનાદિઞાણતો ભિન્નસ્સ અનિચ્ચાદિઞાણસ્સ લબ્ભમાનત્તા. તેન સતિપિ રૂપાદિઅત્થાનં અનિચ્ચાદિભાવે રુપ્પનાદિભાવતો અનિચ્ચાદિભાવસ્સ ભેદમાહ. ઇદાનિ તમેવ ભેદં ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાવિસયતાય પાકટં કાતું ''**ન હી**''તિઆદિમાહ. **નાતિધાવિતુ**ન્તિ ઇધ લક્ખણલક્ખણવન્તા ભિન્ના વુત્તા. તત્થ લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાય ખન્ધારમ્મણતાવચનેન અભિન્નાતિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિરોધાપાદનેન અતિધાવિતું ન યુત્તં. કસ્માતિ ચે? વુત્તં ''**તે પનાકારા**''તિઆદિ. અધિપ્પાયોપિ ચેત્થ લક્ખણાનં રૂપાદિઆકારમત્તતાવિભાવનન્તિ દટ્ઠબ્બો. ''અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા''તિ હિ સઙ્ખારે સભાવતો સલ્લક્ખેન્તોયેવ લક્ખણાનિ ચ સલ્લક્ખેતીતિ. યથા અનિચ્ચાદિતો અનિચ્ચતાદીનં વુત્તનયેન ભેદો, એવં અનિચ્ચતાદીનમ્પિ

સતિપિ લક્ખણભાવસામઞ્ઞે નાનાઞાણગોચરતાય, નાનાપટિપક્ખતાય, નાનિન્દ્રિયાધિકતાય ચ વિમોક્ખમુખત્તયભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞભેદોતિ દસ્સેન્તો **''અનિચ્ચન્તિ ચ ગણ્હન્તો''**તિઆદિમાહ. તં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૧૫૫. પચ્ચયયુગળવસેનાતિ અજ્ઝત્તિકબાહિરપચ્ચયદ્વયવસેન. **અજ્ઝત્તિકબાહિરવસેન અબ્બોકારતો**તિ અજ્ઝત્તિકવસેન ચેવ બાહિરવસેન ચ અસઙ્કરતો.

૧૬૭. વિસઙ્ખારનિન્નસ્સાતિ નિબ્બાનપોણસ્સ. **વિનિમુત્તસઙ્ખારસ્સા**તિ સમુચ્છેદપટિપસ્સદ્ધિવિમુત્તીહિ સમુખેન, તપ્પટિબદ્ધછન્દરાગપ્પહાનેન ચ સુટ્ઠુ વિનિમુત્તસઙ્ખારસ્સ પરમસ્સાસભાવેન, ગતિભાવેન ચ પતિટ્ઠાનભૂતે. ''નિબ્બાનં અરહતો ગતી''તિ (પટિ॰ ૩૩૯) હિ વુત્તં. **ઠિતિભાવેના**તિ ચ પાઠો. **તંસચ્છિકરણાભાવે**તિ તસ્સ નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકરણાભાવે. **નીતો**તિ પાપિતો, પકાસિતોતિ અત્થો.

ચુણ્ણિતન્તિ ભેદિતં. **ત્વમેવ કિં ન જાનાસી**તિ કિં ત્વં ન જાનાસિયેવાતિ અત્થો. ''કિં ત્વં એકં નાનં જાનાસિ, કિં ત્વં ન જાનાસિ એવા''તિ એવં વિક્ખેપં કરોન્તં પરવાદિં **''નનુ ઞાતે''**તિઆદિના સકવાદી નિબન્ધતિ. **વિભજિત્વા**તિ ''રાગાદીનં ખીણન્તે ઉપ્પન્નત્તા''તિ ભાવત્થં વિભજિત્વા. રાગાદીનં ખયા ન હોન્તીતિ યોજના. સસભાવતા ચ નિબ્બાનસ્સ આપન્ના હોતીતિ સમ્બન્ધો.

નિબ્બાનારમ્મણકરણેન કારણભૂતેન. હેતુઅત્થે હિ ઇદં કરણવચનં. કિલેસક્ખયમત્તતં વા નિબ્બાનસ્સ ઇચ્છતો કિલેસક્ખયેન ભવિતબ્બન્તિ યોજના.

એવં કિલેસક્ખયમત્તે નિબ્બાને ખેપેતબ્બા કિલેસા બહુવિધા નાનપ્પકારા, મગ્ગો ચ ઓધિસો કિલેસે ખેપેતિ. સ્વાયં ''કતમં કિલેસક્ખયં નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા કતમે કિલેસે ખેપેતી''તિ પુરિમપુચ્છાદ્વયમેવ વદતિ. **તદેવા**તિ યં ''અવિજ્જાતણ્હાનં કિઞ્ચિ એકદેસમત્તમ્પી''તિ વુત્તં, તદેવ.

> એત્થ ચ યાયં ''કિલેસક્ખયોવ નિબ્બાન''ન્તિ નિબ્બાનસ્સ અભાવતાચોદના, તત્રાયં આગમતો યુત્તિતો ચસ્સ ભાવાભાવવિભાવના. તસ્મિં ભગવતા –
>
> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખત''ન્તિ (ઉદા॰ ૭૩; ઇતિવુ॰ ૪૩).
>
> ''અત્થિ , ભિક્ખવે, તદાયતનં, યત્થ નેવ પથવી ન આપો ન તેજો ન વાયો''તિ (ઉદા॰ ૭૧) –

ચ આદિના, તથા –

> ''ગમ્ભીરો દુદ્દસો દુરનુબોધો સન્તો પણીતો અતક્કાવચરો નિપુણો પણ્ડિતવેદનીયો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૩૭; સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૨; મહાવ॰ ૭-૮) –

‘‘અસઙ્ખતઞ્ચ વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામિ અસઙ્ખતગામિનિઞ્ચ પટિપદં, અનતં, અનાસવં, સચ્ચં, પારં, નિપુણં, સુદુદ્દસં, અજજ્જરં, ધુવં, અપલોકિતં, અનિદસ્સનં, નિપ્પપઞ્ચં, સન્તં, અમતં, પણીતં, સિવં, ખેમં, તણ્હાક્ખયં, અચ્છરિયં, અબ્ભુતં, અનીતિકં, અનીતિકધમ્મં, નિબ્બાનં, અબ્યાબજ્ઝં, વિરાગં, સુદ્ધિં, મુત્તિં, અનાલયં, દીપં, લેણં, તાણં, સરણં, પરાયણઞ્ચ વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામિ પરાયણગામિનિઞ્ચ પટિપદ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૭૭) –

એવમાદીહિ ચ સુત્તપદેહિ ‘‘અપ્પચ્ચયા ધમ્મા, અસઙ્ખતા ધમ્મા (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૭), સબ્બઞ્ચ રૂપં અસઙ્ખતા ચ ધાતૂ’’તિઆદીહિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૯૨, ૧૧૯૮, ૧૨૦૦) અભિધમ્મપદેસેહિ ચ પરમત્થભાવેનેવ દેસિતં. ન હિ સભાવવિરહિતસ્સ અભાવમત્તસ્સ ગમ્ભીરાસઙ્ખતાદિભાવો અબ્યાકતધમ્માદિભાવો ચ યુત્તો, વુત્તો ચ સો. તસ્મા ન અભાવમત્તં નિબ્બાનં.

અપિ ચાયં અભાવવાદી એવં પુચ્છિતબ્બો – યદિ કિલેસાભાવો નિબ્બાનં, સ્વાયમભાવો એકો વા સિયા અનેકો વા? યદિ એકો, એકેનેવ મગ્ગેન કતો સચ્છિકતો ચ હોતીતિ ઉપરિમાનં મગ્ગાનં નિરત્થકતા આપજ્જતિ. ન હિ એકં અનેકેહિ કમ્મપ્પવત્તેહિ સાધેતબ્બં દિટ્ઠં. અથ સિયા એકોવ સો કિલેસાભાવો, ન પન મગ્ગેહિ કાતબ્બો, અથ ખો સચ્છિકાતબ્બોતિ. એવં સતિ સુટ્ઠુતરં મગ્ગસ્સ નિરત્થકતા આપજ્જતિ કિલેસાનં અપ્પહાનતો. અકરોન્તો ચ મગ્ગો કિલેસાભાવં તસ્સ સચ્છિકિરિયાય કમત્થં સાધેય્ય, અથ મગ્ગાનં સંયોજનત્તયપ્પહાનાદિપટિનિયતકિચ્ચતાય પહાયકવિભાગેન કિલેસાભાવભેદો, એવં સતિ વિના સભાવભેદં બહુભાવો નત્થીતિ બહુભાવતાપદેસેનસ્સ સસભાવતા આપન્ના. અથાપિ સિયા ‘‘યેસં અભાવો, તેસં બહુભાવેન બહુભાવોપચારો’’તિ, એવં સતિ યેસં અભાવો, તેસં સભાવતાય સસભાવોપચારોપિ સિયા. તથા તેસં કિલેસસઙ્ખતાદિતાય કિલેસસઙ્ખતાદિભાવા ચ સિયું, ન ચેતં યુત્તન્તિ ન તેસં બહુભાવોપચારો યુત્તો. એકભાવોપિ ચસ્સ અસભાવતાય એવ વત્તું ન સક્કાતિ ચે? ન, અભાવસામઞ્ઞતો, અભાવસામઞ્ઞેન અભેદસમઞ્ઞાય એકત્તનિદ્દેસો. સતિ ચ એકત્તે પુબ્બે વુત્તદોસાનતિવત્તિ.

બહુભાવે ચ સસભાવતા સિદ્ધા. યદિપિ સિયા યથા બહુભાવો સસભાવતં, એવં સામઞ્ઞેન સસભાવતા બહુભાવં ન બ્યભિચરેય્યાતિ સસભાવપક્ખેપિ નિબ્બાનસ્સ બહુભાવો આપજ્જતીતિ? તં ન, કસ્મા? તથા સામઞ્ઞાભેદતો. ન હિ એવં વત્તું લબ્ભા યથા ખરભાવો સસભાવતં ન બ્યભિચરતિ, એવં સસભાવતાપિ ખરભાવં ન બ્યભિચરેય્યાતિ. એવઞ્હિ સતિ તદઞ્ઞસબ્બધમ્માભાવપ્પસઙ્ગો સિયા, તસ્મા બહુભાવો સસભાવતાપેક્ખો, ન સસભાવતા બહુભાવાપેક્ખાતિ ન સસભાવસ્સ નિબ્બાનસ્સ બહુભાવાપત્તિ. ‘‘એકઞ્હિ સચ્ચં ન દુતીયમત્થિ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૦; મહાનિ॰ ૧૧૯), એકા નિટ્ઠા ન પુથુનિટ્ઠા’’તિઆદિવચનતો.

અપિ ચેત્થ કિલેસાભાવો નામ રાગાદીનં સમુચ્છેદો અચ્ચન્તપ્પહાનં અનુપ્પાદનિરોધો. તસ્સ ચ એકત્તે એકેનેવ મગ્ગેન સાધેતબ્બતા કિચ્ચવિસેસાભાવતોતિ દસ્સનાદિમગ્ગવિભાગો ન સિયા. ઇચ્છિતો ચ સો ઓધિસોવ કિલેસાનં પહાતબ્બત્તા. સો ચ મગ્ગવિભાગો સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં નાતિતિક્ખતિક્ખતિક્ખતરતિક્ખતમભાવેન એકસ્મિમ્પિ સમુચ્છેદપ્પહાનયોગ્યભાવે સચ્છિકિરિયાવિસેસેન હોતીતિ નિબ્બાનસ્સ સસભાવતાયયેવ યુત્તો. અભાવો પન કિલેસાનં મગ્ગેન કાતબ્બો સિયા ‘‘મા મગ્ગસ્સ નિરત્થકતા અહોસી’’તિ, ન સચ્છિકાતબ્બો. કો હિ તસ્સ સભાવો, યો તેન સચ્છિકરિયેય્ય. સો ચ

કિલેસાભાવો એકેનેવ મગ્ગેન સાધેતબ્બો સિયા, ન ચતૂહિ ‘‘મા ચતુભાવનિબ્બાનતાપત્તિ, નિબ્બાનવિસેસાપત્તિ ચ અહોસી’’તિ. તતો દસ્સનાદિમગ્ગવિભાગો ન સિયાતિ સબ્બં આવત્તતિ.

યદિ ચ અભાવો ભાવસ્સ સિયાતિ તસ્સ ભાવધમ્મતા ઇચ્છિતા, એવં સતિ યથા સઙ્ખતધમ્મસ્સ તસ્સ જરામરણાદીનં વિય સઙ્ખતધમ્મતાપિ આપન્ના, એવં બહૂનં કિલેસાનં ધમ્મસ્સ તસ્સ બહુભાવાદિપ્પસઙ્ગોપિ દુન્નિવારોતિ અતંસભાવસ્સ અસઙ્ખતસ્સેકસ્સ સસભાવસ્સ નિબ્બાનભાવો વેદિતબ્બો.

યદિ એવં કસ્મા ‘‘રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૧૫, ૩૩૦) વુત્તન્તિ? ખયેન અધિગન્તબ્બત્તા. ખયો હિ અરિયમગ્ગો. યથાહ ‘‘ખયે ઞાણં, અનુપ્પાદે ઞાણ’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૪૨). તેન રાગાદિક્ખયપરિયાયેન અરિયમગ્ગેન અધિગન્તબ્બતો ‘‘પરમત્થં ગમ્ભીરં નિપુણં દુદ્દસં દુરનુબોધં નિબ્બાનં રાગાદિક્ખયો’’તિ વુત્તં. રાગાદિપ્પહાનમુખેન વા તથા પત્તબ્બતો, યથા અઞ્ઞત્થાપિ વુત્તં ‘‘મદનિમ્મદનો પિપાસવિનયો’’તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૪; ઇતિવુ॰ ૯૦).

અપિચ યથા પરિઞ્ઞેય્યતાય સઉત્તરાનં કામાનં રૂપાનઞ્ચ પટિપક્ખભૂતં તબ્બિધુરસભાવં નિસ્સરણં પઞ્ઞાયતિ, એવં સસભાવાનં સબ્બેસમ્પિ સઙ્ખતધમ્માનં પટિપક્ખભૂતેન તબ્બિધુરસભાવેન નિસ્સરણેન ભવિતબ્બં. યઞ્ચ તન્નિસ્સરણં, સા અસઙ્ખતા ધાતુ. કિઞ્ચ ભિય્યો – સઙ્ખતધમ્મારમ્મણં વિપસ્સનાઞાણં અપિ અનુલોમઞાણં કિલેસે તદઙ્ગવસેન પજહતિ, ન સમુચ્છેદવસેન પજહિતું સક્કોતિ. તથા સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણં પઠમજ્ઝાનાદીસુ ઞાણં વિક્ખમ્ભનવસેનેવ કિલેસે પજહતિ, ન સમુચ્છેદવસેન. ઇતિ સઙ્ખતધમ્મારમ્મણસ્સ, સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણસ્સ ચ ઞાણસ્સ કિલેસાનં સમુચ્છેદપ્પહાને અસમત્થભાવતો તેસં સમુચ્છેદપ્પહાનકરસ્સ અરિયમગ્ગઞાણસ્સ તદુભયવિપરીતસભાવેન આરમ્મણેન ભવિતબ્બં, સા અસઙ્ખતા ધાતુ. તથા ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખત’’ન્તિ (ઉદા॰ ૭૩; ઇતિવુ॰ ૪૩) ઇદં નિબ્બાનસ્સ પરમત્થતો અત્થિભાવજોતકં વચનં અવિપરીતત્થં ભગવતા ભાસિતત્તા. યઞ્હિ ભગવતા ભાસિતં, તં અવિપરીતત્થં યથા તં ‘‘સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચા, સબ્બે સઙ્ખારા દુક્ખા, સબ્બે ધમ્મા અનત્તા’’તિ (ધ॰ પ॰ ૨૭૭-૨૭૯; થેરગા॰ ૬૭૬-૬૭૮; નેત્તિ॰ ૫), તથા નિબ્બાન-સદ્દો કત્થચિ વિસયે યથાભૂતપરમત્થવિસયો ઉપચારવુત્તિસબ્ભાવતો સેય્યથાપિ સીહ-સદ્દો. અથ વા અત્થેવ પરમત્થતો અસઙ્ખતા ધાતુ ઇતરતબ્બિપરીતવિમુત્તિસભાવત્તા સેય્યથાપિ ‘‘પથવીધાતુ વેદના ચા’’તિ એવમાદીહિ નયેહિ યુત્તિતોપિ અસઙ્ખતાય ધાતુયા પરમત્થતો અત્થિભાવો વેદિતબ્બો.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૧૬૮. **કિઞ્ચીતિ** કિઞ્ચિ આરમ્મણં. **આલમ્બનતોતિ** આરમ્મણકરણતો.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

આયતનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. ધાતુવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૧૭૨. અભિધમ્મે ચ આગતાતિ ઇમસ્મિં ધાતુવિભઙ્ગે અભિધમ્મભાજનીયપઞ્હપુચ્છકેસુ, નિક્ખેપકણ્ડધમ્મહદયવિભઙ્ગાદીસુ ચ દેસનારુળ્હા. યથા પન સુત્તન્તે અભિધમ્મે ચ આગતા ખન્ધાદયો સુત્તન્તે દેસિતનિયામેન ખન્ધવિભઙ્ગાદીસુ સુત્તન્તભાજનીયવસેન વિભત્તા, એવમિધાપિ ચક્ખુધાતાદયો સુત્તન્તભાજનીયવસેન વિભજિતબ્બા સિયું. તત્થ ખન્ધાદીનં સબ્બસઙ્ગાહકો અભિધમ્મદેસનાવિસિટ્ઠો સુત્તન્તે આગતો અઞ્ઞો દેસેતબ્બાકારો નત્થીતિ તે રૂપક્ખન્ધાદિવસેનેવ સુત્તન્તભાજનીયે દેસિતા, ધાતૂનં પન સો અત્થીતિ તે તિણ્ણં ધાતુછક્કાનં વસેન ઇધ દેસિતાતિ દસ્સેન્તો આહ ''**સુત્તન્તેસ્વેવ...પે॰... વિભત્તન્તિ વેદિતબ્બ**''ન્તિ. તેનાહ અટ્ઠકથાયં ''સબ્બા ધાતુયો છહિ છહિ ધાતૂહિ સઙ્ખિપિત્વા''તિ.

કથં પન છસુ છસુ ધાતૂસુ અટ્ઠારસન્નં ધાતૂનં સમવરોધોતિ? સભાવનિસ્સયદ્વારારમ્મણસમ્પયોગસામઞ્ઞતો. તત્થ પઠમછક્કે તાવ પથવીતેજોવાયોધાતુયો સભાવતો ફોટ્ઠબ્બધાતુ. આપોધાતુઆકાસધાતુયો ધમ્મધાતુએકદેસો. વિઞ્ઞાણધાતુ સત્તવિઞ્ઞાણધાતુયો. ચતુધાતુગ્ગહણેન ચેત્થ તદાયત્તવુત્તિકા નિસ્સયાપદેસેન, વિઞ્ઞાણધાતુયા દ્વારારમ્મણભાવેન વા અવસિટ્ઠા રૂપધાતુયો સમવરુદ્ધા, વિઞ્ઞાણધાતુગ્ગહણેન તંસમ્પયોગતો ધમ્મધાતુએકદેસોતિ એવં સબ્બધાતુસમવરોધો દટ્ઠબ્બો. દુતિયે છપિ ધાતુયો સભાવતો, ધમ્માયતનેકદેસો, તંસમ્પયોગતો સત્તવિઞ્ઞાણધાતુયો, યથારહં તેસં નિસ્સયદ્વારારમ્મણભાવતો અવસિટ્ઠધાતુયો સમવરુદ્ધા. તતિયછક્કેપિ એસેવ નયો. એવમેત્થ છસુ છસુ ધાતૂસુ અટ્ઠારસન્નં ધાતૂનં સમવરોધો દટ્ઠબ્બો. તેન વુત્તં ''સબ્બા ધાતુયો છહિ છહિ ધાતૂહિ સઙ્ખિપિત્વા''તિ.

સુઞ્ઞોતિ અત્તસુઞ્ઞો, તેન સસભાવતાય ચ ઇધ ધાતુવોહારોતિ આહ ''**સુઞ્ઞે સભાવમત્તે નિરુળ્હો ધાતુસદ્દો**''તિ. તંતંભૂતવિવિત્તતા રૂપપરિયન્તોવ આકાસોતિ યેહિ વિવિત્તો, યેસઞ્ચ પરિચ્છેદો, તેહિ અસમ્ફુટ્ઠતા તેસં બ્યાપકભાવે સતિ ન હોતીતિ આહ ''**ચતૂહિ મહાભૂતેહિ અબ્યાપિતભાવો**''તિ. પરિચ્છિન્નવુત્તીનિ હિ ભૂતાનીતિ.

૧૭૩. અવયવવિનિમુત્તો સમુદાયો નામ કોચિ નત્થીતિ પુરિમત્થં અસમ્ભાવેન્તો ''**દ્વે એવ વા**''તિઆદિના સમુદાયેન વિના દુતિયત્થમાહ. **પચ્ચત્તં અત્તનિ જાતત**ન્તિ પાટિપુગ્ગલિકતં.

પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસોતિ વા લોમાદિઇતરકોટ્ઠાસેહિ અસમ્મિસ્સો વિસું એકો પથવીકોટ્ઠાસોતિ અત્થો.

પયોગન્તિ ભાવનાપયોગં. **વીરિય**ન્તિ ભાવનાનિપ્ફાદકં ઉસ્સાહં. **આયૂહન**ન્તિ તાદિસં ચેતનં.

ધાતુપટિક્કૂલવણ્ણમનસિકારાનન્તિ ધાતુમનસિકારપટિક્કૂલમનસિકારવણ્ણમનસિકારાનં. **અબ્યાપારતાયા**તિ ''અહમેતં નિપ્ફાદેમિ, મમ એસા નિપ્ફાદના''તિ ચેતનારહિતતાય. **કરોન્તી**તિ આભોગપચ્ચવેક્ખણાનિ ઉપ્પાદેન્તિ.

લક્ખણવસેનાતિ સભાવવસેન. સો પન યસ્મા પથવીધાતુયા કક્ખળખરતા હોતીતિ આહ ''**કક્ખળં ખરિગતન્તિઆદિવચનં સન્ધાય વુત્ત**''ન્તિ.

વેકન્તકં નામ સબ્બલોહચ્છેદનસમત્થં લોહં. તથા હિ તં વિકન્તતિ છિન્દતીતિ વિકન્તં, વિકન્તમેવ વેકન્તકન્તિ વુચ્ચતિ. **લોહસદિસ**ન્તિ લોહાકારં લોહમલં વિય ઘનસહિતં હુત્વા તિટ્ઠતિ. તાપેત્વા તાળિતં પન છિન્નં છિન્નં હુત્વા વિસરતિ, મુદુ મટ્ઠં કમ્મનિયં વા ન હોતિ, તેન "**લોહવિજાતી**"તિ વુચ્ચતીતિ. **તિપુતમ્બાદીહી**તિ તિપુતમ્બે મિસ્સેત્વા કતં **કંસલોહં**, સીસતમ્બે મિસ્સેત્વા કતં **વટ્ટલોહં**, જસદતમ્બે મિસ્સેત્વા કતં **આરકૂટં** . યં પન કેવલં જસદધાતુવિનિગ્ગતં, યં ''પિત્તલ''ન્તિપિ વદન્તિ, તં ઇધ નાધિપ્પેતં, યથાવુત્તમિસ્સકમેવ પન ગહેત્વા "**કિત્તિમ**"ન્તિ વુત્તં.

નિદસ્સનમત્તન્તિ મુત્તાનં જાતિતો અનેકભેદત્તા વુત્તં. તથા હિ હત્થિકુમ્ભં વરાહદાઠં ભુજઙ્ગસીસં વલાહકૂટં વેણુપબ્બં મચ્છસિરો સઙ્ખો સિપ્પીતિ અટ્ઠ મુત્તાયોનિયો. તત્થ **હત્થિકુમ્ભજા** પીતવણ્ણા પભાહીના. **વરાહદાઠજા** વરાહદાઠવણ્ણાવ. **ભુજઙ્ગસીસજા** નીલાદિવણ્ણા સુવિસુદ્ધા, વટ્ટલા ચ. **વલાહકજા** ભાસુરા દુબ્બિભાગરૂપા રત્તિભાગે અન્ધકારં વિધમન્તા તિટ્ઠન્તિ, દેવૂપભોગા એવ હોન્તિ. **વેણુપબ્બજા** કારફલસમાનવણ્ણા, ન ભાસુરા, તે ચ વેળવો અમનુસ્સગોચરે એવ પદેસે જાયન્તિ. **મચ્છસીસજા** પાઠીનપિટ્ઠિસમાનવણ્ણા, વટ્ટલા, લઘવો ચ હોન્તિ પભાવિહીના, તે ચ મચ્છા સમુદ્દમજ્ઝેયેવ જાયન્તિ. **સઙ્ખજા** સઙ્ખોરચ્છવિવણ્ણા, કોલપ્પમાણાપિ હોન્તિ પભાવિહીનાવ. **સિપ્પિજા** પન પભાવિસેસયુત્તાવ હોન્તિ નાનાસણ્ઠાના. એવં જાતિતો અટ્ઠવિધાસુ મુત્તાસુ યા મચ્છસઙ્ખસિપ્પિજા, તા સામુદ્દિકા. ભુજઙ્ગજાપિ કાચિ સામુદ્દિકાતિ વદન્તિ, ઇતરા અસામુદ્દિકા. તેન વુત્તં "**સામુદ્દિકમુત્તાતિ નિદસ્સનમત્તમેતં, સબ્બાપિ પન મુત્તા મુત્તા એવા**"તિ. બહુલતો વા અટ્ઠકથાયં એતં વુત્તં ''મુત્તાતિ સામુદ્દિકમુત્તા''તિ. બહુલઞ્હિ લોકે સામુદ્દિકાવ મુત્તા દિસ્સન્તિ. તત્થાપિ સિપ્પિજાવ, ઇતરા કદાચિ કાચીતિ.

૧૭૪. **ઇધ નત્થિ** નિયમો કેવલં દ્રવભાવસ્સેવ અધિપ્પેતત્તા.

૧૭૫. **નિસિતભાવેના**તિ સન્તાપનાદિવસપ્પવત્તેન તિખિણભાવેન. ઉસ્માકારઞ્હિ નિસાનં ઇધ નિસિતભાવો. **પાકતિકો**તિ સાભાવિકો કાયુસ્માતિ અધિપ્પેતો. **સદા**તિ સબ્બકાલં યાવ જીવિતિન્દ્રિયં પવત્તતિ. **પેતગ્ગિ** નિજ્ઝામતણ્હિકપેતગ્ગિ. **ઇધા**તિ બાહિરતેજોધાતુકથાયં.

૧૭૬. **વાયનં** બીજનં, તં પન થામસા પવત્તીતિ આહ "**સવેગગમનવસેના**"તિ. **સમુદીરણં** અલ્લપરિસોસનં, ભૂતસઙ્ઘાતસ્સ દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવો વા.

૧૭૭. ભિત્તિચ્છિદ્દાદિવસેન લબ્ભમાનં અજટાકાસં નિસ્સાયેવ પરિચ્છેદાકાસસ્સ પરિકમ્મકરણન્તિ આહ "**અજટાકાસસ્સ ચ કથિતત**"ન્તિ.

૧૭૯. **સુખદુક્ખફોટ્ઠબ્બસમુટ્ઠાપનપચ્ચયભાવેના**તિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બાનં નિબ્બત્તકભૂતેન પચ્ચયભાવેન. કસ્સ પન સો પચ્ચયભાવોતિ આહ "**સરીરટ્ઠકઉતુસ્સા**"તિ . **પચ્ચયભાવેના**તિ ચ હેતુમ્હિ કરણવચનં. તેન હિ કારણભૂતેન સુખદુક્ખફોટ્ઠબ્બાનં યથાવુત્તસમત્થતા હોતીતિ. "**તથેવા**"તિ ઇમિના ''યથાબલં સરીરેકદેસસકલસરીર''ન્તિ ઇદં અનુકડ્ઢતિ. **એવ**ન્તિ અત્તનો ફલૂપચારસિદ્ધેન ફરણપ્પકારેન. **એતેસ**ન્તિ સુખાદીનં. "**ઓળારિકપ્પવત્તિ એવ વા ફરણ**"ન્તિ ઇમિના નિરુપચારં એતેસં ફરણટ્ઠં દસ્સેતિ. **ઉભયવતો**તિ સુખદુક્ખવતો, સોમનસ્સદોમનસ્સવતો ચ, ફરણાફરણટ્ઠાનવતો વા.

૧૮૧. **એત્થ વુત્તં સઙ્કપ્પન્તિ** એતસ્મિં ''સઙ્કપ્પો કામો''તિઆદિકે (મહાનિ॰ ૧; ચૂળનિ॰ અજિતમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮) નિદ્દેસપદેસે વુત્તં સઙ્કપ્પં. તત્થ હિ કિલેસકામોવ ''સઙ્કપ્પરાગો પુરિસસ્સ કામો''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૬.૬૩; કથા॰ ૫૧૩) વિય. વત્થુકામસ્સ તથા તથા સઙ્કપ્પનતો પરિકપ્પનતો ''સઙ્કપ્પો''તિ વુત્તો, ન વિતક્કોતિ અયમેત્થ અત્થો વુત્તો. ટીકાયં પન વિતક્કવસેન અત્થં દસ્સેતું ''**સોપિ હી**''તિઆદિ વુત્તં. તત્રાપિ પુરિમો એવત્થો અધિપ્પેતોતિ ચે, સમ્પિણ્ડનત્થો **પિ**-સદ્દો નિરત્થકો સિયા, ''કિલેસસન્થવસમ્ભવતો''તિ ચ ન વત્તબ્બં સિયા, પરતો ચ ''બ્યાપાદવચનેન બ્યાપાદવિતક્કં દસ્સેતી''તિ વક્ખતિ. **કિલેસકામો વિભત્તો** કિલેસસમ્પયુત્તત્તાતિ અધિપ્પાયો. **કામપટિબદ્ધા**તિ એત્થ **કામ**-સદ્દેન વત્થુકામાપિ સઙ્ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા.

૧૮૨. **ઉભયત્થ ઉપ્પન્નો**તિ સત્તેસુ, સઙ્ખારેસૂતિ ઉભયત્થ ઉપ્પન્નો, સત્તાકારો, સઙ્ખારાકારોતિ વા આરમ્મણસ્સ ઉભયાકારગ્ગહણવસેન ઉપ્પન્નો. કમ્મપથવિસેસો, કમ્મપથવિનાસકો ચ કમ્મપથભેદોતિ દસ્સેતું ''**અભિજ્ઝાસંયોગેના**''તિઆદિ વુત્તં. તથા વિહિંસાય વિહિંસાવિતક્કં દસ્સેતીતિ યોજના. **વિહિંસાયા**તિ ચ વિહિંસાવચનેનાતિ અત્થો. **યથાસમ્ભવં પાણાતિપાતાદિવસેના**તિ **આદિ**-સદ્દેન અદિન્નાદાનમુસાવાદપેસુઞ્ઞફરુસવાચાસમ્ફપ્પલાપે સઙ્ગણ્હાતિ. **સબ્બ...પે॰... સઙ્ગાહકેહિ** કામનેક્ખમ્મધાતૂહિ. **દ્વે દ્વે**તિ બ્યાપાદવિહિંસાધાતુયો, અબ્યાપાદઅવિહિંસાધાતુયો ચ. ''**એત્થાતિ પના**''તિઆદિના સંકિલેસવોદાનાનં સઙ્કરભાવસ્સ અનિટ્ઠાપજ્જનસ્સ ચ દસ્સનેન પુરિમંયેવ અત્થં બ્યતિરેકમુખેન સમ્પાદેતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૧૮૩. આવેણિકત્થો અતિસયત્થો ચ વિસેસસદ્દો હોતીતિ તદુભયં દસ્સેતું ''**પુગ્ગલન્તરાસાધારણં, નીલાદિસબ્બરૂપસાધારણઞ્ચા**''તિ વુત્તં. અસાધારણકારણેનાપિ હિ નિદ્દેસો હોતિ યથા ''ભેરિસદ્દો, યવઙ્કુરો''તિ. અતિસયકારણેનપિ યથા ''અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં કમ્મસમાદાનાનં ઠાનસો હેતુસો વિપાકં યથાભૂતં પજાનાતી''તિ (કથા॰ ૩૫૫; પટિ॰ મ॰ ૨.૪૪). **ધાતુઅત્થો એવા**તિ ''ધાતુ''ઇતિ ઇમસ્સ ધાતુસદ્દસ્સેવ અત્થો. ધાતુવચનીયો હિ અત્થો ઉપસગ્ગેન જોતીયતિ.

પુરિમેન અસદિસો વિધાનધારણત્થાનં પાકટો ભેદોતિ. **વિસભાગલક્ખણા** વિસદિસસભાવા **અવયવા** ભાગા, તેસુ.

યથાસમ્ભવન્તિ કિરિયામનોધાતુ ઉપનિસ્સયકોટિયા, વિપાકમનોધાતુ વિપાકમનોવિઞ્ઞાણસ્સ અનન્તરાદિનાપિ, ઇતરસ્સ સબ્બાપિ ઉપનિસ્સયકોટિયાવ. ધમ્મધાતુ પન વેદનાદિકા સહજાતા સહજાતાદિના, અસહજાતા અનન્તરાદિના, ઉપનિસ્સયેન આરમ્મણાદિના ચ મનોવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયોતિ એવં મનોધાતુધમ્મધાતૂનં મનોવિઞ્ઞાણસ્સ હેતુભાવો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો. દ્વારભૂતમનોપિ સુત્તે ''મનોધાતૂ''તિ વુચ્ચતીતિ આહ ''**દ્વારભૂતમનોવસેન વા**''તિ. તસ્સા મનોધાતુયા મનોવિઞ્ઞાણસ્સ હેતુભાવો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બોતિ સમ્બન્ધો.

પુરિમનયેનાતિ વિસેસનં દુતિયનયસ્સ હીનત્તિકવસેનેવ વિભત્તત્તા. નાનાધાતૂનઞ્ચ ચક્ખુધાતુઆદીનન્તિ સમ્બન્ધો.

ન હિ દ્વે મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો સન્તિ અટ્ઠારસધાતુવિભાગદસ્સનેતિ અધિપ્પાયો. ખન્ધાયતનધાતિન્દ્રિયાનંયેવ વસેન સઙ્ખેપાદિવિભાગદસ્સનં તેસં બહુલં પરિઞ્ઞેય્યધમ્મસઙ્ગણ્હનતો. સચ્ચદેસના પન અતિસંખિત્તભાવતોયેવેત્થ બહિકતા.

નિજ્જીવસ્સાતિઆદિ વિસેસતો સત્તસુઞ્ઞતાદીપનત્થા ધાતુદેસનાતિ કત્વા વુત્તં. પુરિમનયો અઞ્ઞેસમ્પિ કમવુત્તીનં ધાતૂનં સમ્ભવતીતિ અધિપ્પાયેન વુત્તોતિ “**મનોધાતુયેવ વા**”તિઆદિના દુતિયનયો વુત્તો. તત્થ **અવિજ્જમાનેપિ પુરેચરાનુચરભાવે**તિ પુરેચરાનુચરાભિસન્ધિયા અભાવેપિ કેવલં અનન્તરપુબ્બકાલઅનન્તરાપરકાલતાય મનોધાતુ પુરેચરાનુચરા વિય દટ્ઠબ્બાતિ વુત્તા.

“**અઞ્ઞં અગ્ગહેત્વા પવત્તિતું અસમત્થતાયા**”તિ એતેન વિઞ્ઞાણસ્સ એકન્તસારમ્મણતાદસ્સનેન ‘‘આરમ્મણેન વિના સયમેવ નીલાદિઆભાસં ચિત્તં પવત્તતી’’તિ એવં પવત્તિતં વિઞ્ઞાણવાદં પટિસેધેતિ.

૧૮૪. એકનાનાસન્તાનગતાનન્તિ એકસન્તાનગતાનં અભિન્નસન્તાનગતાનં દ્વારાનં, નાનાસન્તાનગતાનં ભિન્નસન્તાનગતાનં આરમ્મણાનન્તિ યોજના. **એકનાનાજાતિકત્તા**તિ ચક્ખાદિએકેકજાતિકત્તા દ્વારાનં, નીલાદિઅનેકજાતિકત્તા આરમ્મણાનં.

ચક્ખાદિ એકમ્પિ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતિ, રૂપાદિ પન અનેકમેવ સંહતન્તિ ઇમસ્સ વા અત્થવિસેસસ્સ દસ્સનત્થં ચક્ખુરૂપાદીસુ વચનભેદો કતો. કિં પન કારણં ચક્ખાદિ એકમ્પિ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતિ, રૂપાદિ પન અનેકમેવાતિ? પચ્ચયભાવવિસેસતો. ચક્ખુ હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોન્તં અત્થિભાવેનેવ હોતિ તસ્મિં સતિ તસ્સ ભાવતો, અસતિ અભાવતો, યતો તં અત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ વુચ્ચતીતિ. તંનિસ્સયતા ચસ્સ ન એકદેસેન અલ્લીયનવસેન ઇચ્છિતબ્બા અરૂપભાવતો, અથ ખો ગરુરાજાદીસુ સિસ્સરાજપુરિસાદીનં વિય તપ્પટિબદ્ધવુત્તિતાય. ઇતરે ચ પચ્ચયા તેન તેન વિસેસેન વેદિતબ્બા. સ્વાયં પચ્ચયભાવો ન એકસ્મિં ન સમ્ભવતીતિ એકમ્પિ ચક્ખુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ દસ્સેતું પાળિયં ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચા’’તિ એકવચનનિદ્દેસો કતો.

રૂપં પન યદિપિ ચક્ખુ વિય પુરેજાતઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ પુરેતરં ઉપ્પન્નં હુત્વા વિજ્જમાનક્ખણેયેવ ઉપકારકત્તા, તથાપિ અનેકમેવ સંહતં હુત્વા પચ્ચયો હોતિ આરમ્મણભાવતો. યઞ્હિ પચ્ચયધમ્મં સભાવભૂતં, પરિકપ્પિતાકારમત્તં વા વિઞ્ઞાણં વિભાવેન્તં પવત્તતિ, તદઞ્ઞેસઞ્ચ સતિપિ પચ્ચયભાવે સો તસ્સ સારમ્મણસભાવતો યં કિઞ્ચિ અનાલમ્બિત્વા પવત્તિતું અસમત્થસ્સ ઓલુબ્ભ પવત્તિકારણતાય આલમ્બનીયતો આરમ્મણં નામ. તસ્સ યસ્મા યથા યથા સભાવૂપલદ્ધિ વિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયલાભો, તસ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞાણં રૂપં આરબ્ભ પવત્તમાનં તસ્સ સભાવં વિભાવેન્તમેવ પવત્તતિ. સા ચસ્સ ઇન્દ્રિયાધીનવુત્તિકસ્સ આરમ્મણસભાવૂપલદ્ધિ ન એકદ્વિકલાપગતવણ્ણવસેનેવ હોતિ, નાપિ કતિપયકલાપવણ્ણવસેન, અથ ખો આભોગાનુરૂપં આપાથગતવણ્ણવસેનાતિ અનેકમેવ રૂપં સંહચ્ચકારિતાય વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ દસ્સેન્તો ભગવા ‘‘રૂપે ચા’’તિ બહુવચનેન નિદ્દિસિ.

યં પન ‘‘રૂપાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા, તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧) વુત્તં, તં કથન્તિ? તમ્પિ યાદિસં રૂપાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયો, તાદિસમેવ સન્ધાય વુત્તં. કીદિસં પન તન્તિ? સમુદિતન્તિ પાકટોયમત્થો. એવઞ્ચ કત્વા યદેકે વદન્તિ ‘‘આયતનસલ્લક્ખણવસેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયો સલ્લક્ખણારમ્મણા, ન દબ્બસલ્લક્ખણવસેના’’તિ, તં યુત્તમેવ હોતિ. ન ચેત્થ સમુદાયારમ્મણતા આસઙ્કિતબ્બા સમુદાયાભોગસ્સેવ અભાવતો, સમુદિતા પન વણ્ણધમ્મા આરમ્મણપચ્ચયા હોન્તિ. કથં પન પચ્ચેકં અસમત્થા સમુદિતા આરમ્મણા હોન્તિ, ન હિ પચ્ચેકં દટ્ઠું અસક્કોન્તા અન્ધા સમુદિતા પસ્સન્તીતિ? નયિદમેકન્તિકં વિસું અસમત્થાનં સિવિકાવહનાદીસુ સમત્થતાય દસ્સનતો. કેસાદીનઞ્ચ યસ્મિં ઠાને ઠિતાનં પચ્ચેકં વણ્ણં ગહેતું ન સક્કા, તસ્મિંયેવ ઠાને સમુદિતાનં તં ગહેતું સક્કાતિ ભિય્યોપિ તેસં સંહચ્ચકારિતા પરિબ્યત્તા. એતેન કિં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પરમાણુરૂપં આરમ્મણં, ઉદાહુ તંસમુદાયોતિઆદિકા ચોદના પટિક્ખિત્તા વેદિતબ્બા. ‘‘સોતઞ્ચ પટિચ્ચ સદ્દે ચા’’તિઆદીસુપિ અયમેવ નયો.

એવમ્પિ અત્થો લબ્ભતીતિ ‘‘મનોધાતુયાપી’’તિ **પિ**-સદ્દેન ન કેવલં જવનપરિયોસાના મનોવિઞ્ઞાણધાતુયેવ સમ્પિણ્ડીયતિ, અથ ખો તદારમ્મણભવઙ્ગસઙ્ખાતાપિ સમ્પિણ્ડીયતીતિ એવમ્પિ અત્થો લબ્ભતિ, સમ્ભવતીતિ અત્થો. **એવં સતી**તિ એવં અઞ્ઞમનોધાતુપ્પવત્તિયા ઓરં પવત્તચિત્તાનં મનોવિઞ્ઞાણધાતુતાદસ્સને સતિ. સતિપિ મનસો સમ્ભૂતભાવે મનોધાતુયા મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવપ્પસઙ્ગો ન હોતિયેવ તંસભાવસ્સેવ મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવેન નિદ્દિટ્ઠત્તા. ઇદાનિ તમેવત્થં **‘‘પઞ્ચવિઞ્ઞાણધાતુમનોધાતૂ’’**તિઆદિના પાકટતરં કરોતિ. **તબ્બિધુરસભાવેના**તિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણધાતૂહિ વિસદિસસભાવેન. **ઉપ્પત્તિટ્ઠાનેન ચા**તિ મનોધાતુકિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુઆદીહિ પરિચ્છિન્નેન ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનેન ચ. ઇદાનિ એકત્તગ્ગહણં વિનાપિ યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ સમ્ભવં દસ્સેતું **‘‘અનુપનીતેપી’’**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સામઞ્ઞવસેના**તિ સદિસતાવસેન. **તસ્સા**તિ ભવઙ્ગાનન્તરં ઉપ્પન્નચિત્તસ્સ. **અમનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવાસિદ્ધિતો**તિ મનોધાતુભાવાસિદ્ધિતો. ન હિ ‘‘મનોવિઞ્ઞાણધાતુયાપિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધસમનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ ચિત્તં…પે॰… તજ્જા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ’’તિ ઇદં વચનં ભવઙ્ગાનન્તરં ઉપ્પન્નચિત્તસ્સ મનોધાતુભાવં સાધેતિ. સિદ્ધે હિ મનોધાતુભાવે તં તસ્સ નિવત્તકં સિયાતિ અધિપ્પાયો. મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા પન ઉપ્પન્નસ્સ ચિત્તસ્સ મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવદીપકં વચનં તાદિસાય મનોધાતુયાપિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવમેવ દીપેય્યાતિ કથં તસ્સા નિવત્તકં સિયાતિ આહ **‘‘ન હિ યં ચોદીયતિ, તદેવ પરિહારાય હોતી’’**તિ.

યદિ એવં પઞ્ચદ્વારાવજ્જનસ્સ મનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવાપત્તિ એવાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ **‘‘મનોધાતુયાપી’’**તિઆદિ. પઞ્ચવિઞ્ઞાણેહિ મનોધાતૂહિ ચ વિસિટ્ઠો સભાવો **પઞ્ચવિઞ્ઞાણ…પે॰… સભાવો**, તસ્સ વસેન. **ચુતિપટિસન્ધિભવઙ્ગાનન્તિ** તદારમ્મણમ્પિ ભવઙ્ગન્તોગધં કત્વા વુત્તં. **જવનાવસાનાની**તિ વા જવનારમ્મણત્તા તદારમ્મણમ્પિ ગહિતં દટ્ઠબ્બં. તેનેવાહ **‘‘છદ્વારિકચિત્તેહિ વા’’**તિઆદિ.

વિસું કાતું યુત્તન્તિ આવજ્જનમ્પિ યદિપિ રૂપાદિવિસયં હોતિ, જવનં વિય આરમ્મણરસાનુભવનં પન ન હોતીતિ એદિસે ઠાને વિસું કાતબ્બમેવ. **મનો ચાતિ ચ**-સદ્દો ‘‘મનઞ્ચ પટિચ્ચા’’તિઆદીસુ વિય ન સમ્પિણ્ડનત્થો, અથ ખો બ્યતિરેકત્થો દટ્ઠબ્બો.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

હેટ્ઠા વુત્તનયત્તાતિ ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં ‘‘પઞ્ચપણ્ણાસ કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ રજ્જન્તસ્સા’’તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૫૦; ૧૬૮) પરિત્તારમ્મણાદિભાવે દસ્સિયમાને ‘‘ચિત્તુપ્પાદરૂપવસેન તં તં સમુદાયં એકેકં ધમ્મં કત્વા’’તિઆદિના (વિભ॰ મૂલટી॰ ૧૫૦) તદત્થસ્સ ખન્ધવિભઙ્ગવણ્ણનાદીસુ વુત્તનયત્તા.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધાતુવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. સચ્ચવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

ઉદ્દેસવણ્ણના

૧૮૯. **સચ્ચવિનિમુત્તં નત્થિ** પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતુસન્દસ્સનવસેન પવત્તનતો. **સચ્ચેસુ કમતી**તિ સચ્ચેસુ વિસયભૂતેસુ પવત્તતિ. દેસેતબ્બત્થવિસયા હિ દેસનાતિ. **એતેસુ કમતી**તિ એતેસુ અરિયસચ્ચેસુ પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચસાધનવસેન પવત્તતિ. ''સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાત''ન્તિ વુત્તં અત્થસભાવં કમનકિરિયાય કત્તુભાવેન ગહિતન્તિ પાકટતરં કત્વા દસ્સેતું ''**કિં કમતી**''તિ પુચ્છતિ. **તબ્બોહારેના**તિ તદુપચારેન. એતેન નિપ્પરિયાયેન અત્થસભાવં સાસનં, પરિયાયેન વચનસભાવન્તિ દસ્સેતિ.

તંસભાવાતિ દુક્ખાદિસભાવા. **અમુસાસભાવા**તિ બાધનાદિભાવેન ભૂતસભાવા. **અઞ્ઞાકારરહિતા**તિ અબાધનાદિઆકારવિવિત્તા. **દ્વિધા**તિ દુક્ખદુક્ખતાતન્નિમિત્તતાહિ. રાગાદિકિલેસપરિળાહો **કિલેસદાહો**. સન્તાનસ્સ અવિપ્ફારિકતાકરણં **પુગ્ગલહિંસનં. અત્તનો એવ તિખિણભાવો**તિ સઙ્ખતધમ્મસ્સ અત્તનો સભાવેનેવ રુજાવહતિક્ખભાવો. **સરસેનેવા**તિ સભાવેનેવ. સમ્પિણ્ડકસ્સ સમુદયસ્સ, કિલેસસન્તાપરહિતસ્સ મગ્ગસ્સ, અવિપરિણામસ્સ નિરોધસ્સ દસ્સનેન યથાસઙ્ખ્યં દુક્ખસ્સ સઙ્ખતસન્તાપવિપરિણામટ્ઠા આવિ ભવન્તીતિ આહ ''**ઇતરે યથાક્કમં સમુદયમગ્ગનિરોધદસ્સનેહિ આવિભવનાકારા**''તિ. **બ્યાપેત્વા**તિ ભવાદીસુ નાનારમ્મણેસુ ચ વિસટા હુત્વા. અનેકત્થત્તા ધાતૂનં ''**ઊહનં રાસિકરણ**''ન્તિ વત્વા પુન તદત્થં વિવરતિ ''**દુક્ખનિબ્બત્તન**''ન્તિ. એકવોકારભવેપિ હિ રાસિભૂતમેવ દુક્ખં નિબ્બત્તતિ અનેકધમ્મસમૂહતો , પગેવ ચતુપઞ્ચવોકારભવેસુ. એત્થ ચ બ્યાપનત્થં આકારં, તસ્સ ચ ય-કારાગમં કત્વા સમ્પિણ્ડનત્થં **આયૂહન**ન્તિ પદં વેદિતબ્બં. **નિદદાતી**તિ દુક્ખસ્સ એકન્તકારણત્તા તં નિદસ્સેન્તં વિય જનેતીતિ દસ્સેન્તો ''**ઇદં તં દુક્ખ**''ન્તિઆદિમાહ. **દુક્ખ...પે॰... આવિ ભવતિ** રોગદસ્સનેન વિય રોગનિદાનં. **સંયોગ...પે॰... દસ્સનેહી**તિ સંયોગટ્ઠો વિસંયોગસભાવસ્સ નિરોધસ્સ, પલિબોધટ્ઠો નિય્યાનસભાવસ્સ મગ્ગસ્સ દસ્સનેન આવિ ભવતીતિ અત્થો. **તે**તિ સંયોગપલિબોધટ્ઠા.

એત્થાતિ એતસ્મિં આરમ્મણભૂતે સતિ. સમુદયતો વિવેકો **વિવેકટ્ઠો**. નિરોધો ચ તણ્હાક્ખયભાવતો સમુદયતો વિવિત્તો, તસ્મા અવિવેકભૂતસ્સ સમુદયસ્સ દસ્સનેન નિરોધસ્સ વિવેકટ્ઠો આવિ ભવતિ, નિબ્બાનાધિગમહેતુભૂતસ્સાપિ મગ્ગસ્સ સપ્પચ્ચયતાય સઙ્ખતભાવં પસ્સતો અપ્પચ્ચયસ્સ નિરોધસ્સ અસઙ્ખતટ્ઠો આવિ ભવતિ, તથા મરણધમ્મતાય દુક્ખં વિનસ્સન્તં પસ્સતો અમરણધમ્મસ્સ નિરોધસ્સ અમતટ્ઠો આવિ ભવતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ ''**વિવેકા**''તિઆદિના. **ઇતરે સમુદયનિરોધદુક્ખદસ્સનેહી**તિ એત્થ સમુદયદસ્સનેન ''નાયં હેતુ નિબ્બાનાધિગમાય, અયં પન હેતૂ''તિ હેતુટ્ઠો આવિ ભવતિ. તથા પરમગમ્ભીરસ્સ નિપુણતરસ્સ દુદ્દસસ્સ નિરોધસ્સ દસ્સનેન દસ્સનટ્ઠો સુખુમરૂપદસ્સનેન ચક્ખુનો વિય, દુક્ખદસ્સનેન પન અનેકરોગાતુરકપણજનદસ્સનેન ઇસ્સરજનસ્સ ઉળારભાવો વિય મગ્ગસ્સ આધિપતેય્યટ્ઠો આવિ ભવતિ.

તે પનેતે હેતુટ્ઠાદિકે સરૂપતો દસ્સેતું ''**તત્થ પલિબોધુપચ્છેદવસેના**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **પલિબોધુપચ્છેદવસેના**તિ સમુદયપ્પહાનવસેન. ''**મગ્ગાધિપતિનો ધમ્મા**''**તિ વચનતો**તિ યસ્મા સતિપિ ઝાનાદીનં આરમ્મણાધિપતિભાવે ''ઝાનાધિપતિનો ધમ્મા''તિ એવમાદિ ન વુત્તં, ''મગ્ગાધિપતિનો ધમ્મા'' ઇચ્ચેવ પન વુત્તં.

તસ્મા સાતિસયો મગ્ગઙ્ગધમ્માનં આરમ્મણાધિપતિભાવો. તેનાહ “**વિસેસતો વા આરમ્મણાધિપતિભૂતા મગ્ગઙ્ગધમ્મા હોન્તી**”તિ. **સો તેસં આકારો**તિ યો મગ્ગઙ્ગાનં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખણવસેન પવત્તધમ્માનં આરમ્મણાધિપતિપચ્ચયતાસઙ્ખાતો આકારો, સો મગ્ગસ્સ આધિપતેય્યટ્ઠો. પુરિમો પન આધિપતેય્યટ્ઠો સહજાતાધિપતિવસેન વુત્તો. **અભિસમેતબ્બટ્ઠો**તિ યથાવુત્તપીળનાદિઅત્થમેવ પટિવિજ્ઝિતબ્બતાય એકજ્ઝં કત્વા વદતિ. તેન અભિસમયસદ્દં કમ્મત્થં દસ્સેતિ. **અભિસમયસ્સા**તિ ઞાણસ્સ. **પવત્તિઆકારો**તિ પરિજાનનાદિવિસેસાકારો. સો હિ મગ્ગક્ખણે અસમ્મોહતો સિદ્ધો, પચ્છા પચ્ચવેક્ખણાદિના પાકટો હોતિ. આકારોપિ ઞાણેન અરણીયતો **અત્થો**તિ વુચ્ચતીતિ કત્વા તતિયનયો દસ્સિતો. **પીળનાદિના દસ્સિતો** વિસયવિભાગેનપિ વિસયિવિભાગો હોતિ યથા ‘‘રૂપસઞ્ઞા, સદ્દસઞ્ઞા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૭).

કુચ્છિતં ખન્તિ ગરહિતં હુત્વા અસારં. “**સમાગમો**”તિઆદિના અન્વયતો બ્યતિરેકતો ચ **સં**-સદ્દસ્સ સંયોગત્થજોતકત્તમાહ. ‘‘ઉપ્પન્નં ઉદિત’’ન્તિઆદીસુ કેવલસ્સ **પન્ન**-સદ્દસ્સ, **ઇત**-સદ્દસ્સ ચ પયોગે ઉપ્પત્તિઅત્થસ્સ અનુપલબ્ભનતો, **ઉ**-સદ્દસ્સ ચ પયોગે ઉપલબ્ભનતો સો ઉપ્પત્તિઅત્થં દીપેતીતિ આહ “**એવં ઉપ્પન્નં ઉદિતન્તિ એત્થાપી**”તિ. **વિસું પયુજ્જમાના**તિ આગમ-ઇત-પદેહિ વિના પયુજ્જમાના. **સધાતુકન્તિ** અન્તોનીતેન ધાતુના સધાતુકં. તેનેવ તે ‘‘ઉપસગ્ગા’’તિ ચ વુત્તા.

દુક્ખવિવેકભાવન્તિ દુક્ખવિવિત્તતં. **નિવત્તિયા**તિ નિબ્બાનસ્સ. **નિવત્તેત્વા**તિ અનુપ્પાદસદ્દેન વિસેસનવસેન નિવત્તેત્વા. નિરોધપચ્ચયતા નિરોધસ્સ મગ્ગસ્સ આરમ્મણપચ્ચયતા. **પુગ્ગલસચ્છિકિરિયાધમ્મભાવેહી**તિ પુગ્ગલધમ્મભાવેન સચ્છિકરણધમ્મભાવેન ચ. **ફલન્તિ** અરિયફલં. **તસ્સા**તિ નિટ્ઠાનભૂતાય ફલસઙ્ખાતાય **દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા** અભિસમયભૂતાય દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા પટિપદતા દટ્ઠબ્બા.

પટિવિજ્ઝનકાલે નિપ્પરિયાયેન બુદ્ધાદિસમઞ્ઞાતિ આહ “**પટિવિદ્ધકાલે પવત્ત**”ન્તિ. **તતો એવા**તિ તેન પકાસિતત્તા એવ.

તન્નિમિત્તભાવોતિ જાતિઆદિ વિય અધિટ્ઠાનભાવેન દુક્ખસ્સ કારણભાવો, ન સમુદયસચ્ચં વિય પભવભાવેન. ઉદયબ્બયપીળિતભાવો સઙ્ખારદુક્ખતા. **પવત્તનમેવા**તિ પવત્તિ એવ. **કિચ્ચં રસો**તિ રસસ્સ કિચ્ચત્થતં દસ્સેતિ. **પવત્તિનિવત્તીસૂ**તિ નિદ્ધારણે ભુમ્મં. **અવિકારતા** વિકારાભાવો નિચ્ચતા.

મરીચિમાયાઅત્તાનન્તિ મરીચિયા માયાય અત્તનો ચ **અરિયઞાણસ્સા**તિ અરિયાનં ઞાણસ્સ. તેન અરિયાનં મગ્ગઞાણાનુસારેન પવત્તનકઞાણમ્પિ સઙ્ગહિતં હોતિ. તેનાહ “**અવિતથગાહકસ્સા**”તિઆદિ . **તેસન્તિ** પટિવેધપચ્ચવેક્ખણઞાણાનં. તત્થ પટિવેધઞાણસ્સ પટિવિજ્ઝિતબ્બતા ગોચરભાવો, ઇતરસ્સ આરમ્મણભાવો. પટિવિજ્ઝિતબ્બતા, આરમ્મણભાવો વા પટિવેધઞાણસ્સ ગોચરભાવો, ઇતરસ્સ આરમ્મણભાવોવ.

બાધકપ્પભવભાવેનાતિ બાધકસ્સ ઉપ્પાદકભાવેન વિસું ગહિતત્તા ન તણ્હા બાધકભાવેન ગહિતા પવત્તિપવત્તિહેતૂનં અસઙ્કરવસેન બોધનતો. એવઞ્ચ કત્વા અભિધમ્મભાજનીયેપિ અયમત્થવણ્ણના યુજ્જતેવ . યદિપિ એવં ‘‘દુક્ખમેવ બાધક’’ન્તિ નિયમાનુપપત્તિ, સમુદયભાવપ્પસઙ્ગો ચાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ “**જાતિઆદીનં વિય વા**”તિઆદિ. બાધકત્તસ્સ બાધકત્તે ચ નિયમોતિ આહ “**દ્વિધાપિ બાધકત્થાવધારણેના**”તિ. યથા હિ બાધકત્તસ્સ દુક્ખે નિયતતા, એવં દુક્ખસ્સ ચ બાધકત્તે નિયતતાતિ. સુત્તન્તભાજનીયે તણ્હાય એવ સમુદયભાવસ્સ દસ્સિતત્તા તણ્હાવસેન નિયમં દસ્સેન્તો “**ન તણ્હાય વિના**”તિઆદિમાહ. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

હેસાતિ. “**કુસલેહિ વિના**”તિઆદિના દુક્ખહેતુતાય તણ્હાય પધાનભાવમાહ. તથા હિ સા કમ્મવિચિત્તતાય હેતુભાવં ગચ્છન્તી વિસેસેન કમ્મસ્સ સહકારિકારણં હોતીતિ. **દ્વિધાપિ નિયમેના**તિ મગ્ગોવ નિય્યાનં, નિય્યાનમેવ ચ મગ્ગોતિ દ્વિપ્પકારેન નિયમેન.

વચીસચ્ચં સચ્ચવાચા, તંસમુટ્ઠાપિકા ચેતના ચાતિ આહ “**વિરતિસચ્ચેતિ મુસાવાદવિરતિય**”ન્તિ. કેચિ પન ‘‘વિરતિસચ્ચં સમાદાનવિરતી’’તિ વદન્તિ, તેસમ્પિ ન સમાદાનમત્તં વિરતિસચ્ચં, અથ ખો સમાદાનાવિસંવાદનં. તં પન પટિઞ્ઞાસચ્ચત્તા મુસાવાદવિરતિયેવ હોતિ. તેનાહ “**ન હિ અઞ્ઞવિરતીસુ સચ્ચસદ્દો નિરુળ્હો**”તિ. સતિપિ દુક્ખસમુદયાવબોધે યાવદેવ નિરોધમગ્ગાધિગમત્થા પઞ્ઞાભાવનાતિ પચ્છિમદ્વયસ્સેવ સચ્ચત્થં સાતિસયં, તદધિગમસ્સ ચ અવિવાદહેતુકં સુત્તે વિભાવિતં દસ્સેન્તો “**તસ્સ પના**”તિઆદિમાહ.

ઠાનં નત્થીતિ અત્તનો વાદપતિટ્ઠાપનકારણં નત્થીતિ અત્થો. અત્તભાવપટિલાભેનેવ સત્તાનં જાતિઆદીનં પત્તિ સમ્મુખીભાવો ચ જાયતીતિ આહ “**સમ્પત્તતા, પચ્ચક્ખતા ચ પઠમતા**”તિ. ભગવતો દેસનાક્કમેનેવ વા પઠમાદિતા દટ્ઠબ્બા.

પરિજનનાદીહીતિ પરિઞ્ઞાપ્પહાનસચ્છિકિરિયાભાવનાહિ, નિસ્સક્કવચનઞ્ચેતં અઞ્ઞસદ્દપેક્ખાય. **ધમ્મઞાણકિચ્ચન્તિ** સભાવધમ્માવબોધકિચ્ચં. **પરિઞ્ઞેય્યાદીનિ એતપ્પરમાનેવા**તિ ઇતો પરં નેય્યં નત્થીતિ દસ્સેતિ.

દુક્ખાદીનં અરિયસચ્ચભાવસ્સ અનુરૂપં યુત્તં, આચરિયપરમ્પરાગતં વા સવનં **અનુસ્સવો**. સુતાનુસારેન, અઞ્ઞથા વા કક્ખળફુસનાદિઅનિચ્ચાદિસભાવસામઞ્ઞાકારપરિગ્ગણ્હનં **આકારપરિવિતક્કો**. યથાવિતક્કિતાકારસ્સ દિટ્ઠિસઞ્ઞાતાય દસ્સનભૂતાય પઞ્ઞાય નિજ્ઝાનક્ખમનં રોચનં **દિટ્ઠિનિજ્ઝાનક્ખન્તિ** . **આદિચ્ચો વિય પભાય નિરોધં ફુસતિ** સચ્છિકરોતિ કિલેસન્ધકારં વિદ્ધંસેતિ. **ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ પસ્સતી**તિ વુત્તં ‘‘યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતી’’તિઆદિના.

કાલન્તરદસ્સનન્તિ નાનાભિસમયં વદતિ. **એકદસ્સિનો**તિ એકસચ્ચદસ્સિનો. **ન યોજેતબ્બા સિયા**તિ યોજનાયઞ્ચ સબ્બદસ્સનં દસ્સનન્તરપરમન્તિ દસ્સનાનુપરમો આપજ્જેય્ય, સચ્ચાનઞ્ચ નાનાભિસમયે દુક્ખદસ્સનાદીહિ પઠમમગ્ગાદિપ્પહેય્યાનં સંયોજનત્તયાદીનં એકદેસપ્પહાનં આપજ્જતિ. તથા ચ સતિ એકદેસસોતાપત્તિમગ્ગટ્ઠતા, તદનન્તરઞ્ચ પત્તબ્બેન ફલેન એકદેસસોતાપન્નતા ચ આપજ્જતિ, તસ્મા ન સચ્ચાનં નાનાભિસમયો યુત્તો. યથા ચ નાનાભિસમયો ન યુત્તો, એવં આરમ્મણાભિસમયોપિ. યદિ હિ આરમ્મણકરણેન ચતુસચ્ચાભિસમયો ઇચ્છિતો, ન મગ્ગો સયમેવ અત્તાનં આરમ્મણં કરોતીતિ અપરિપુણ્ણો સચ્ચાભિસમયો સિયા. અઞ્ઞેન મગ્ગેન મગ્ગો આલમ્બીયતીતિ પરિપુણ્ણોવાતિ ચે? એવં સતિ યેન મગ્ગેન મગ્ગો આલમ્બિતો, સોપિ અઞ્ઞેન, સોપિ અઞ્ઞેનાતિ અનવટ્ઠાનં સિયા, તસ્મા ન આરમ્મણપટિવેધતો ચતુસચ્ચાભિસમયો યુત્તો, વુત્તનયેનેવ પન યુત્તો. કિઞ્ચ પરિચ્છિન્દિતબ્બં સમુચ્છિન્દિતબ્બઞ્ચ આલમ્બિત્વા પરિચ્છેદસમુચ્છેદભાવના મગ્ગઞાણસ્સ ન યુત્તા તતો અનિસ્સટભાવતો, સબ્બસઙ્ખતવિનિસ્સટં નિબ્બાનમેવ પન આરમ્મણતા યુત્તા. **અહેતુકદિટ્ઠિ અકિરિયદિટ્ઠિગ્ગહણેન ગહિતા** હેતુબ્યાપારોવ પરમત્થતો કિરિયાતિ કત્વા.

પવત્તેતીતિ સજ્જતિ, પવત્તિયા વા હેતુ હોતિ. **નિવત્તેતી**તિ સંહરતિ પલયં ગમેતિ, પલોકતાદિવસેન વા મોક્ખહેતુ હોતિ. **પધાનતો**તિ પકતિતો, યં ‘‘અબ્યત્ત’’ન્તિપિ વુચ્ચતિ.

“કાલો કરોતિ ભૂતાનિ, કાલો સંહરતી પજા;
કાલો સુત્તે જાગરતિ, કાલો હિ દુરતિક્કમો”તિ. –

એવંવાદા **કાલવાદિનો**. “કણ્ટકસ્સ તિખિણતા, કપિટ્ઠફલાદીનં પરિમણ્ડલતા, મિગપક્ખિસરીસપાદીનં વિચિત્તભાવોતિ એવમાદયો કેન કારિતા? સભાવેનેવ સિદ્ધા, એવં સબ્બમ્પિ, ન એત્થ કસ્સચિ કામકારો”તિ એવંવાદા **સભાવવાદિનો**. “લોકો નિયતો અચ્છેજ્જસુત્તાવુતાભેજ્જમણિસદિસો , ન એત્થ કસ્સચિ પુરિસકારો”તિ એવંપવત્તવાદા **નિયતિવાદિનો**, –

“યદિચ્છાય પવત્તન્તિ, યદિચ્છાય નિવત્તરે;
યદિચ્છાય સુખદુક્ખં, તસ્મા યદિચ્છતી પજા”તિ. –

એવંપવત્તવાદા યદિચ્છાવાદિસઞ્ઞાતા **અધિચ્ચસમુપ્પત્તિવાદિનો** ચ એત્થ સભાવવાદે એવ અન્તોગધાતિ દટ્ઠબ્બા. **અણૂહિ લોકો પવત્તતી**તિ આજીવકવાદં સન્ધાયાહ. સો હિ અકારણપરિગ્ગહો. કણાદવાદો પન ઇસ્સરિચ્છાવસેન અણૂનં સંયોગવિયોગતો લોકસ્સ પવત્તિનિવત્તિં વદતિ. **પધાનસ્સ અપ્પવત્તી**તિ મહતાદિભાવેન અપરિણામો, અનભિબ્યત્તિ વા. “અહમઞ્ઞો, પકતિ અઞ્ઞા”તિ એવં પવત્તપકતિપુરિસન્તરજાનનેન અત્તસુખદુક્ખમોહેસુ અવિભાગગ્ગહણે નિવત્તિતે કિર વુત્તનયેન પધાનં નપ્પવત્તતિ, સો વિમોક્ખોતિ કાપિલા. **એવમાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન મહાબ્રહ્મુનો સમીપતા, સંયોગોતિ એવમાદીનમ્પિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો.

એકત્તાતિ એકભાવતો એકોપિ વુત્તો. **તયો**તિ કિચ્ચવિભાગેન. **તાની**તિ સમ્માવાચાદિસીલાનિ. છન્દસ્સ સદ્દહનાનુકૂલાપિ છન્દનવસેન પવત્તિ હોતીતિ સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલેહિ સદ્ધિં છન્દિદ્ધિપાદો વુત્તો. તાદિસે કાલે ઉપેક્ખાનિમિત્તાનુબ્રૂહનેન ઉપકારા સમાધિસ્સ સમવાહિતાવસેન તાદિસકિચ્ચાવ ઉપેક્ખા વેદિતબ્બા.

વિઘાતકત્તાતિ સંહરણીયવસેન વિહન્તભાવતો.

અરિયસચ્ચદ્વયન્તિ સમુદયમગ્ગસચ્ચદ્વયં. **તેનેવા**તિ યથાવુત્તદુક્ખાદિસદ્દાનં પરિઞ્ઞેય્યાદિવાચકત્તા એવ. **આદિપદસઙ્ગહો**તિ “દુક્ખં, ન અરિયસચ્ચ”ન્તિ ઇમિના ચતુક્કે આદિપદે સઙ્ગહો. **તદપેક્ખ**ન્તિ અરિયસચ્ચસદ્દાપેક્ખં દુક્ખસદ્દં. **ચતુત્થપદસઙ્ગહો**તિ “નેવ દુક્ખં, ન અરિયસચ્ચ”ન્તિ ઇમિના પદેન સઙ્ગહો. **અવસેસકિલેસાદયો**તિ તણ્હાવજ્જકિલેસા અવસેસાકુસલા, સાસવાનિ કુસલમૂલાનિ, સાસવા ચ કુસલધમ્મા. તે હિ અભિધમ્મભાજનીયે સમુદયભાવેન વુત્તા, ન અરિયસચ્ચભાવેનાતિ આહ “**સમુદયો, ન અરિયસચ્ચ**”ન્તિ. **અઞ્ઞાનિ મગ્ગઙ્ગાની**તિ ફલસમ્માદિટ્ઠિઆદયો. **ઇમિના નયેના**તિ એત્થાયં યોજના – અત્થિ સમુદયો, ન અરિયસચ્ચં, અત્થિ અરિયસચ્ચં, ન સમુદયો, અત્થિ સમુદયો ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ, અત્થિ નેવ સમુદયો, ન અરિયસચ્ચં. તત્થ પઠમપદં વુત્તત્થં. નિરોધો અરિયસચ્ચં, ન સમુદયો, તણ્હા સમુદયો ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ, મગ્ગસમ્પયુત્તા ધમ્મા સામઞ્ઞફલાનિ ચ યસ્સ પહાનાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ, તદભાવતો નેવ સમુદયો, ન અરિયસચ્ચં. ઇતરસચ્ચદ્વયં અરિયસચ્ચં તસ્સ તસ્સ પભાવકટ્ઠેન સિયા સમુદયો, ન પન યસ્સ પહાનાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્થેન. ઇતરચતુક્કદ્વયેપિ આદિપદં વુત્તત્થમેવ. સેસેસુ સમુદયો અરિયસચ્ચં, ન નિરોધો, અસઙ્ખતધાતુ નિરોધો ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ, મગ્ગસમ્પયુત્તા ધમ્મા, સામઞ્ઞફલાનિ ચ યસ્સ સચ્છિકિરિયાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્થેન નેવ નિરોધો, ન અરિયસચ્ચં. ઇતરસચ્ચદ્વયં અરિયસચ્ચં, નિરોધધમ્મતાય સિયા નિરોધો, ન પન યસ્સ સચ્છિકિરિયાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્થેન. તથા નિરોધો અરિયસચ્ચં, ન મગ્ગો, અરિયમગ્ગો મગ્ગો

ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ, મગ્ગસમ્પયુત્તા ધમ્મા, સામઞ્ઞફલાનિ ચ યસ્સ ભાવનાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્થેન નેવ મગ્ગો, ન અરિયસચ્ચં. ઇતરસચ્ચદ્વયં સિયા મગ્ગો ઉપપત્તિમગ્ગભાવતો, ન પન યસ્સ ભાવનાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્થેન.

સન્તન્તિ સમાનં. **એવં ઇતરેસુપી**તિ કાતબ્બાપિ કિરિયા કારકરહિતા કેવલં અત્તનો પચ્ચયેહિ તાય પવત્તમાનાય પચ્ચયસામગ્ગી કિરિયં કરોતીતિ વોહારમત્તં હોતિ. નિબ્બુતિગમકેસુપિ એસેવ નયો.

સાસવતા અસુભતા કિલેસાસુચિપગ્ઘરણતો. **દુક્ખાદીન**ન્તિ દુક્ખસમુદયમગ્ગાનં. **સમુદયાદિભાવો**તિ દુક્ખસ્સ સમુદયમગ્ગભાવો, સમુદયસ્સ મગ્ગદુક્ખભાવો, મગ્ગસ્સ દુક્ખસમુદયભાવો ચ, ન પન નિરોધભાવો દુક્ખાદીનન્તિ સમ્બન્ધો. **અઞ્ઞમઞ્ઞસમઙ્ગિતા**તિ દુક્ખાદીનં ઇતરીતરસભાવયોગો. **તણ્હાયા**તિ આધારે ભુમ્મં. **પુનબ્ભવસ્સા**તિ પુનભવસઙ્ખાતસ્સ આયતિદુક્ખસ્સ. **પકતિવાદીન**ન્તિ કાપિલાનં. **વિકારા**તિ મહતાદયો બ્યત્તા. **વિભાવતો**તિ અભિબ્યત્તિતો, પરિણામતો વા પુબ્બે. **પટિપ્પલીના ચા**તિ પચ્છા પકતિયં પલયં ગતા વેસમ્મં મુઞ્ચિત્વા સત્તાદિસમભાવેન અન્તો સમોરુદ્ધા. તેનાહ "**પકતિભાવેનેવ તિટ્ઠન્તી**"તિ. **પકતિભાવેનેવા**તિ અબ્યત્તભાવેનેવ . **સમુદયભાવેના**તિ તણ્હાસઙ્ખાતપભવભાવેન. અઞ્ઞથા તંસમ્પયુત્તઅવિજ્જાદીનમ્પિ સમુદયભાવો લબ્ભતેવાતિ. **અવિભત્તેહી**તિ વેસમ્મવિરહેન પકતિભાવં ગતેહિ. "**વિકારેહી**"તિ સામઞ્ઞતો વુત્તે "**મહન્તા**"તિઆદિના સરૂપતો દસ્સેતિ. તત્થ **મહન્તો**તિ મહાબુદ્ધિ. તઞ્હિ કાપિલા ''મહાઅજ્ઝાસયો''તિ ચ વોહરન્તિ. રૂપતમ્મત્તાદયો પઞ્ચ **તમ્મત્તા**, અહંકારો ચાતિ છ **અવિસેસા**. ચક્ખુ સોતં ઘાનં જિવ્હા કાયો વાચા પાણિ પાદો પાયુ ઉપત્થં મનોતિ એકાદસિન્દ્રિયાનિ. પથવી આપો તેજો વાયો આકાસન્તિ પઞ્ચ **ભૂતવિસેસા**, તેહિ. "**પકતિભાવેનેવ ઠિતેહી**"તિ ઇમિના ''અવિભત્તેહી''તિ પદસ્સ અત્થં વદતિ. **સગબ્ભા**તિ સબીજા અસુઞ્ઞતા. **તન્તૂસૂ**તિ સુત્તેસુ સમવાયિકારણભૂતેસુ. તથા **કપાલેસુ**. તિવિધઞ્હિ તે કારણં વદન્તિ ઉપાદાનકારણં નિમિત્તકારણં સમવાયિકારણન્તિ. તત્થ તુરિવેમસલાકાદયો **ઉપાદાનકારણં**. તન્તવાયો **નિમિત્તકારણં**. તન્તવો **સમવાયિકારણ**ન્તિ. **દ્વીસુ અણૂસૂ**તિ પથવીભૂતેસુ વા આપોતેજોવાયોભૂતેસુ વા દ્વીસુ પરમાણૂસુ. **ઇધબુદ્ધિવોહારજનકો**તિ ''ઇધ તન્તૂસુ પટો, ઇધ કપાલેસુ ઘટો, ઇધ બીરણેસુ ઘટો''તિઆદિના નયેન હેતુફલાનં સમ્બન્ધભૂતેન સત્તાનં ઇધબુદ્ધિવોહારા જાયન્તિ. સો ગોવિસાણાનં વિય અવિસું સહસિદ્ધાનં સમ્બન્ધો **સમવાયો**. ખાણુસેનાનં વિય પન વિસુંસિદ્ધાનં સમ્બન્ધો **સંયોગો**. તીસુ અણૂસુ તિઅણુકં ફલં સમવેતં એકીભૂતમિવ સમ્બન્ધન્તિ યોજના. ''સમવેત''ન્તિ એતસ્સ ''એકીભૂતમિવ સમ્બન્ધ''ન્તિ ઇદં અત્થવિવરણં. **મહાપરિમાણ**ન્તિ મહન્તપરિમાણં મહાપથવીઆદિકં એકં ફલં, યં તે ''કારિયં દ્રબ્ય''ન્તિ વદન્તિ. યેહિ કારણેહિ આરદ્ધં કારિયદ્રબ્યં, તદન્તોગધાનિ એવ તાનિ કારણાનિ મઞ્ઞન્તીતિ આહ "**અત્તનો અન્તોગધેહિ કારણેહી**"તિ. સતિ સમવાયે હેતુમ્હિ ફલં સમવેતન્તિ ફલે હેતુ સિયા, તં નત્થીતિ દસ્સેન્તો આહ "**સમવાયાભાવા ફલે હેતુ નત્થીતિ હેતુસુઞ્ઞં ફલ**"ન્તિ.

આહારભેદેતિ કબળીકારાદિઆહારવિસેસે. **તપ્પચ્ચયધમ્મભેદે**તિ અજ્ઝોહરણીયવત્થુસળાયતનઅવિજ્જાઅભિસઙ્ખારસઙ્ખાતે તેસં પચ્ચયભૂતધમ્મવિસેસે, ઓજટ્ઠમકરૂપવેદનાપટિસન્ધિવિઞ્ઞાણનામરૂપસઙ્ખાતે વા તન્નિબ્બત્તધમ્મવિસેસે, તે પચ્ચયા એતેસં ધમ્મવિસેસાનન્તિ **તપ્પચ્ચયધમ્મભેદા** . રૂપાદિઆરમ્મણવસેન વાતિ યોજના. **યાનદ્વયવસેના**તિ સમથવિપસ્સનાયાનદ્વયવસેન. કિઞ્ચાપિ મગ્ગક્ખણે સમથવિપસ્સના યુગનદ્ધાવ, યથા પન સુઞ્ઞતાદિસમઞ્ઞા, એવં સમથવિપસ્સનાસમઞ્ઞાપિ આગમનતો મગ્ગસ્સ સિયુન્તિ આહ "**આગમનવસેન વુત્તો**"તિ. યસ્સ વા પઞ્ઞિન્દ્રિયં અધિકં, તસ્સ મગ્ગો વિપસ્સના, ઇતરસ્સ સમથોતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

સમાધિજાતિ સમાધાનટ્ઠોવ. **તતો એવાતિ** સમાધિઅનુગુણકિરિયત્તાવ.

આદાય ઊહિત્વાતિ ગહેત્વા વિય તક્કેત્વા વિતક્કેત્વા. **દ્વિન્નન્તિ** સમ્માદિટ્ઠિસમ્માસઙ્કપ્પાનં. **પુરિમકાલસ્સ વિય નિદ્દેસો** યથા ''એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા''તિ, ''એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ તયો મહાભૂતા''તિ ચ.

ઓગાહિતુન્તિ ઞાણેન પટિવિજ્ઝિતું. ગહેતું અસક્કુણેય્યતાય **સણ્હત્તં**. સુખુમાય પઞ્ઞાય ગહેતબ્બતાય **સુખુમત્તં**. **ઇતીતિ** ઇમિના કમેનાતિ અયમત્થોતિ અધિપ્પાયેનાહ **''ઇતિસદ્દેન વિજાનનક્કમં દસ્સેતી''**તિ. **એવં પકારેહીતિ એવં**-સદ્દેન જોતિયમાનો એવ અત્થો **પકાર**-સદ્દેન વુચ્ચતીતિ **''એવં-સદ્દેન વિજાનનકારણભૂતે નયે દસ્સેતી''**તિ વુત્તં. **ઇતીતિ** વા નિદસ્સનત્થો. તેન વુત્તપ્પભેદે પચ્ચામસનવસેન નિદસ્સેતિ. **એવં**-સદ્દો ઇદમત્થો. તેન **એવં પકારેહીતિ** ઇદંપકારેહિ, ઈદિસેહીતિ અત્થો.

ઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧. દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસો

જાતિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૦. ''જાતિઆદિનિદ્દેસે''તિ ઇમિના ''તત્થા''તિ પદસ્સ અત્થં વદતિ. **દુક્ખમાતિકાતિ** દુક્ખદુક્ખાદીનં દુક્ખવિસેસાનં ઉદ્દેસો. **પદદ્વયેતિ** ''પરિયાયદુક્ખં, નિપ્પરિયાયદુક્ખ''ન્તિ એતસ્મિં પદદ્વયે.

દુક્ખત્તાયેવાતિ નિપ્પરિયાયદુક્ખતં વદતિ. **સભાવેન નામં વિસેસેતીતિ** અન્વત્થસઞ્ઞતં દસ્સેતિ. **પુરિમેન** સભાવદુક્ખવાચકેન **દુક્ખસદ્દેન**. સો હિ વિસેસનં અવચ્છેદકભાવતો પચ્છિમં સઙ્ખારદુક્ખઙ્ઘં વિસેસેતિ. સો હિ નિવત્તેતબ્બગહેતબ્બસાધારણત્તા અવચ્છિન્દિતબ્બો. **તેનાતિ** વિપરિણામઅધિટ્ઠાનાદિપકારવિસેસેન.

દેસેતબ્બસ્સ અત્થસ્સ સઙ્ખિપનં ઇધ સઙ્ખેપો, સો ચ તબ્બિભાગાનં સાધારણભાવોતિ આહ **''સઙ્ખેપો સામઞ્ઞ''**ન્તિ. **અન્તોકરિત્વાતિ** અન્તોગધે કત્વા, સઙ્ગહેત્વા વા. **ઉભયથાપીતિ** સઙ્ખેપતોપિ વિત્થારતોપિ. સાધારણભાગાનં વિભજનં વિભાગો, વિત્થારોતિ આહ **''વિત્થારો પન વિસેસો''**તિ. **વિસેસન્તરનિવત્તકોતિ** વિભાગન્તરાસઙ્ગાહકો.

૧૯૧. અપરત્થાતિ ભુમ્મવચનં સામિઅત્થે યથા ''સબ્બત્થ પાદક''ન્તિ આહ **''સામિઅત્થેપિ હિ અપરત્થસદ્દો સિજ્ઝતી''**તિ. સિદ્ધિ પન ''ઇતરાહિપિ દિસ્સતી''તિ ઇમિના વેદિતબ્બા. યસ્મા ચ એવં સદ્દો સમ્ભવતિ, તસ્મા પાળિયં સામિવસેન વુત્તં અટ્ઠકથાયં ભુમ્મવસેન દસ્સિતન્તિ દીપેન્તો **''તેસં તેસન્તિ વા''**તિઆદિમાહ. **અપરસ્સાતિ** અપરસ્સ સત્તસ્સ. મનુસ્સાદિભેદો ઉપપત્તિભવો ગતિ, તબ્બિસેસભૂતા ખત્તિયાદિસામઞ્ઞાધિટ્ઠાના ખન્ધા જાતીતિ દસ્સેન્તો **''પઞ્ચગતિવસેના''**તિઆદિમાહ.

તિણાકારોતિ તિણવિકપ્પો, તિણવિસેસોતિ અત્થો. **એવન્તિ** નિદસ્સને. તેન વુત્તપ્પકારં પઠમં વિઞ્ઞાણપાતુભાવં પચ્ચામસતિ. **તદુપાદાયાતિ** તતો પટ્ઠાય. **અરિયભાવકરણત્તાતિ** અરિયભાવકારણત્તા. કરોતીતિ હિ કરણં. અરિયસદિસત્તા વા **અરિયસીલં**. પુથુજ્જનકલ્યાણકાનમ્પિ હિ ચતુપારિસુદ્ધિસીલં અરિયસીલસદિસં. **આકારવિકારાતિ** ઉપ્પજ્જનાદિઆકારવિકતિયો. **સહુપ્પાદકાતિ** ઉપ્પાદસહિતા ઉપ્પાદાવત્થા

ખન્ધા. **આયતનવસેના**તિ પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણાયતનવસેન. **યોનિવસેના**તિ અણ્ડજાદિયોનિવસેન. **એકેકેનેવ પદેના**તિ યથા દુતિયનયે જાતિઆદિપદેસુ દ્વીહિ દ્વીહિ પદેહિ પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણાયતનયોનિવિભાગેન સબ્બસત્તે પરિયાદિયિત્વા જાતિ દસ્સિતા, ન એવમિધ. ઇધ પનેતેસુ એકેકેનેવ પદેન અવિભાગતો **સબ્બસત્તે પરિયાદિયિત્વા. ઉભયત્થા**તિ પુરિમપચ્છિમનયેસુ ભાવનિદ્દેસોવ યુત્તો. અનભિહિતે વિભત્તિવિધાનં, નાભિહિતેતિ. **પાકટા નિબ્બત્તી**તિ અભિબ્યત્તા નિબ્બત્તિ.

દ્વિન્નં દ્વિન્નન્તિ એકવોકારભવે રૂપાયતનધમ્માયતનવસેન દ્વિન્નં, ચતુવોકારભવે મનાયતનધમ્માયતનવસેન દ્વિન્નં. **સેસે**તિ પઞ્ચવોકારભવે. **પઞ્ચન્ન**ન્તિ ચક્ખુસોતમનોરૂપધમ્માયતનવસેન પઞ્ચન્નં. તાનિ હિ રૂપભવે પઞ્ચવોકારે ઉપપત્તિક્ખણે ઉપ્પજ્જન્તિ. કામધાતુયં પટિસન્ધિક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાનન્તિ યોજના. **વિકલાવિકલિન્દ્રિયાન**ન્તિ અપરિપુણ્ણપરિપુણ્ણાયતનાનં સત્તાનં. ઇન્દ્રિયવસેનેવ હિ આયતનાનં વેકલ્લં ઇચ્છિતબ્બં. તત્થ વિકલિન્દ્રિયસ્સ સત્તન્નં નવન્નં દસન્નં પુનપિ દસન્નં, ઇતરસ્સ એકાદસન્નં આયતનાનં વસેન સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. **સત્તન્ન**ન્તિ કાયમનોરૂપગન્ધરસફોટ્ઠબ્બધમ્માયતનવસેન સત્તન્નં. ગબ્ભસેય્યકઞ્હિ સન્ધાયેતં વુત્તં. **નવન્ન**ન્તિ ચક્ખુસોતસદ્દાયતનવજ્જાનં નવન્નં. અન્ધબધિરવસેન હિદં વુત્તં. **દસન્ન**ન્તિ ચક્ખુસદ્દવજ્જાનં. **પુન દસન્ન**ન્તિ સોતસદ્દવજ્જાનં. અન્ધવસેન, બધિરવસેન ચેતં દ્વયં વુત્તં. **એકાદસન્ન**ન્તિ સદ્દવજ્જાનં.

તંદુક્ખભાવોતિ પરિયાયદુક્ખભાવો. **તત્થ નિબ્બત્તિનિવારણેના**તિ ઉપ્પલપદુમાદીસુ ઉપ્પત્તિપટિક્ખેપેન અભાવકથનેન. **દુક્ખુપ્પત્તિકારણે**તિ દુક્ખુપ્પત્તિયા હેતુભૂતે દુક્ખુપ્પત્તિટ્ઠાને.

મરણનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૩. ખન્ધભેદસ્સાતિ ખન્ધવિનાસસ્સ. **સો**તિ ખન્ધભેદો. **પબન્ધસમુચ્છેદો**તિ પબન્ધસ્સ અચ્ચન્તસમુચ્છેદો. **તબ્ભાવતો**તિ સમ્મુતિમરણભાવતો. **તદેકદેસભાવતો**તિ તદવયવભાવતો. **તસ્સેવ નામન્તિ અસમ્મોહત્થં વુત્તં** સબ્બસ્સાપિ એકકમ્મનિબ્બત્તજીવિતિન્દ્રિયપ્પબન્ધવિચ્છેદભાવતો. સમ્મુતિમરણમેવ હિ જાતિક્ખયમરણં, તં પન જાતિક્ખયમરણં ઉપક્કમમરણં, સરસમરણન્તિ દુવિધં. તત્થ સરસમરણમ્પિ આયુક્ખયમરણં, પુઞ્ઞક્ખયમરણન્તિ દુવિધં. એવમેતેસં તદેકદેસતા વેદિતબ્બા. યઞ્ચેત્થ ઉપક્કમમરણં, તં અકાલમરણં. સરસમરણં કાલમરણં. મરણેન સત્તા યથાલદ્ધઅત્તભાવેન વિયુજ્જન્તીતિ આહ ''**સમ્પત્તિભવક્ખન્ધેહિ વિયોજેતી**''તિ.

કારણત્થોતિ મૂલત્થો. મૂલઞ્હિ ''આદી''તિ વુચ્ચતિ ''કો ચાદિ કુસલાનં ધમ્માનં? સીલઞ્ચ સુવિસુદ્ધં, દિટ્ઠિ ચ ઉજુકા''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૬૯). તેનાહ ''**સન્ધિબન્ધનચ્છેદમૂલકન્તિ અત્થો**''તિ.

ફલકિરિયાગબ્ભા ઈદિસી હેતુકિરિયાતિ કત્વા વુત્તં ''**અન્તોગધા**''તિ. બ્યસનસ્સ હિ આપાદકેહિ આપાદનં આપાદેતબ્બઆપત્તિયા સહેવ સિજ્ઝતીતિ.

સોકનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૪. સુખં હિનોતિ પવત્તતિ એતેનાતિ સુખકારણં **હિતં. ભોગબ્યસનાદિપદત્થવિસેસ**ન્તિ ભોગબ્યસનં, સીલબ્યસનન્તિ એવં ભોગસીલપદાનં વસેન અત્થવિસેસં. **સમાસવિસેસ**ન્તિ ''રોગોયેવ બ્યસનં, દિટ્ઠિ એવ બ્યસન''ન્તિ સમાનાધિકરણવસેન સમાસવિસેસં. અન્નપાનવત્થયાનાદિ પરિભુઞ્જિતબ્બતો **ભોગો**તિ અધિપ્પેતો, સો

ચ ધમ્મસમૂહભાવેન. **તબ્બિનાસાતિ** ઞાતિભોગબ્યસનાનિ વુત્તાનીતિ તે વિકારભાવેન પઞ્ઞાપેતબ્બત્તા **પણ્ણત્તિમત્તા**. પરિનિપ્ફન્નં નામ ખન્ધપઞ્ચકં. અતંસભાવત્તા પણ્ણત્તિ અપરિનિપ્ફન્ના, અનિપ્ફન્ના ચ હોતીતિ વુત્તં "**અપરિનિપ્ફન્નતં સન્ધાય અનિપ્ફન્નાનીતિ આહા**"તિ. ન હિ પણ્ણત્તિ કેનચિ નિપ્ફાદીયતિ. અઞ્ઞત્થાપિ અપરિનિપ્ફન્ને અનિપ્ફન્નવોહારો આગતોતિ દસ્સેતું "**અપરિનિપ્ફન્નતંયેવા**"તિઆદિમાહ. કામઞ્ચેત્થ અપરિનિપ્ફન્નં ''અનિપ્ફન્ન''ન્તિ વુત્તં, ''નિપ્ફન્ન''ન્તિ પન ન પરિનિપ્ફન્નમેવ વુચ્ચતિ, નાપિ સબ્બો સભાવધમ્મોતિ દસ્સેન્તો "**ખન્ધવિભઙ્ગે ચા**"તિઆદિમાહ. નિપ્ફન્નતા વુત્તાતિ સમ્બન્ધો. **અનિપ્ફન્નતા** સભાવધમ્મત્તેપિ કેનચિ ન નિપ્ફાદીયતીતિ કત્વા.

સઙ્કુચિતં ચિન્તનન્તિ પીતિસોમનસ્સપટિપક્ખતો, દોસસમ્પયોગતો ચ આરમ્મણે અનભિરતિપ્પવત્તિમાહ. અન્તો અત્તનો નિસ્સયસ્સ નિદ્દહનવસેન વા ઝાનં ચિન્તનં **અન્તોનિજ્ઝાનં**. સતિપિ અનુસોચનભાવે અત્તનો કતાકતકુસલાકુસલવિસયો મનોવિલેખભૂતો વિપ્પટિસારો **કુક્કુચ્ચં**, યથાવુત્તઅન્તોનિજ્ઝાનં **સોકો**તિ ઉભિન્નં વિસેસો વેદિતબ્બો.

"**મનોદ્વારજવનક્ખણે**"તિ પરિબ્યત્તમન્તોનિજ્ઝાનં સન્ધાયાહ, ઇતરં પન પઞ્ચદ્વારજવનેસુપિ લબ્ભતેવ. તેનાહ "**કાયવિઞ્ઞાણાદી**"તિઆદિ. **દોમનસ્સસ્સા**તિ અસોચનાકારસ્સ દોમનસ્સસ્સ, સોચનાકારસ્સાપિ વા નાનાવીથિકસ્સ. તમ્પિ હિ દુક્ખમેવાતિ. **અઞ્ઞથા**તિ મનોદ્વારજવને એવ ગહિતે. **તત્થા**તિ કાયવત્થુકમનોદ્વારિકેસુ.

પરિદેવનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૫. આદેવનસદ્દં કત્વાતિ આદેવિત્વા, વિલપિત્વાતિ અત્થો. **પુગ્ગલસ્સ સમ્ભમભાવો**તિ યસ્સ સત્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ અનવટ્ઠાનભાવો. સમ્ભમં વા અબ્ભન્તરગતં તસ્સ પચ્ચુપટ્ઠાપેતિ પાકટભાવકરણેનાતિ **સમ્ભમપચ્ચુપટ્ઠાનો**.

મુટ્ઠીહિ પોથનાદીનિ **મુટ્ઠિપોથનાદીનિ**.

યેન દોમનસ્સેન. **પુબ્બે વુત્તદુક્ખતો**તિ ''અત્તનો ખન્ધં મુટ્ઠીહિ પોથેતી''તિઆદિના વુત્તદુક્ખતો. **તંનિદાન**ન્તિ પરિદેવનિદાનં.

દુક્ખદોમનસ્સનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૬-૭. કાયદુક્ખાભિભૂતસ્સ પતિકારાભિલાસાય તાદિસદુક્ખાવહપયોગકાલાદીસુ કાયિકદુક્ખસ્સ તદુપનિસ્સયતા વેદિતબ્બા. **એતેન દુક્ખેના**તિ અનાથતાહત્થપાદચ્છેદનાદિદુક્ખેન.

ઉપાયાસનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૮. દુક્ખટ્ઠાનનિસજ્જાદીનિ **દુક્ખટ્ઠાનાદીનિ**. દોમનસ્સસ્સ વત્થુ હોતિ ઉપાયાસોતિ સમ્બન્ધો.

અપ્પિયસમ્પયોગનિદ્દેસવણ્ણના

૧૯૯. અઞ્ઞસાપેક્ખસદ્દો અસમત્થસમાસોતિ તં દસ્સેતિ "**યેન સમાસો, ન તસ્સાયં પટિસેધકો અ-કારો**"તિ.

પચ્છિમદ્વયન્તિ ‘‘સમોધાનં મિસ્સીભાવો’’તિ ઇદં પદદ્વયં. **તદત્થવસેના**તિ સમોધાનત્થસ્સ, મિસ્સીભાવત્થસ્સ ચ વસેન સઙ્ખારેસુ લબ્ભતિ. આગતેહિ ચ તેહિ સઙ્ખારેહિ પુગ્ગલસ્સ સંયોગો હોતીતિ યોજના.

તંગહણમત્તન્તિ આપાથગતારમ્મણગ્ગહણમત્તં.

ઇચ્છાનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૧. તં કાલન્તિ ચુતિચિત્તનિરોધતો ઉદ્ધં કાલં. **‘‘યમ્પી’’**તિ **યં**-સદ્દો કરણત્થે પચ્ચત્તન્તિ **યેનપીતિ અત્થો વુત્તો.** ‘‘યં ઇચ્છ’’ન્તિ **યં**-સદ્દો યદા ઇચ્છાપેક્ખો, તદા ‘‘ન લભતી’’તિ એત્થ અલાભપધાનાભાવતો ઇચ્છા વિસેસીયતીતિ આહ **‘‘અલાભવિસિટ્ઠા ઇચ્છા વુત્તા હોતી’’**તિ. ‘‘ઇચ્છં ન લભતિ ય’’ન્તિ એવં કિરિયાપરામસનભૂતો **યં**-સદ્દો યદા ‘‘ન લભતી’’તિ એતં અપેક્ખતિ, તત્થ ગુણભૂતા ઇચ્છા, પધાનભૂતો અલાભોતિ આહ **‘‘તદા ઇચ્છાવિસિટ્ઠો અલાભો વુત્તો હોતી’’**તિ.

હિરોત્તપ્પરહિતા છિન્નિકા, ધુત્તિકાતિ વુચ્ચન્તીતિ આહ **‘‘છિન્નભિન્નગણેનાતિ નિલ્લજ્જેન ધુત્તગણેના’’**તિ. **કપ્પટિકા** સિબ્બિતપિલોતિકધારિનો.

અલબ્ભનેય્યઇચ્છન્તિ અલબ્ભનેય્યવત્થુસ્મિં ઇચ્છં.

ઉપાદાનક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૨. તાદિસસ્સ વત્થુનો સબ્ભાવાતિ સામગ્ગિતો અનવસેસગ્ગહણં સન્ધાયાહ.

અતિપાકટેન અતિ વિય પકાસેન દુક્ખેનાતિ અત્થો.

દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૩. મનો વિયાતિ **મનો**-સદ્દસ્સ વિય. **ઇક-સદ્દેના**તિ ‘‘પોનોભવિકા’’તિ એત્થ **ઇક**-સદ્દેન. **ગમિયત્થત્તા**તિ ઞાપિતત્થત્તા. કરણસીલતા હિ ઇધ સીલત્થો, સો ચ **ઇક**-સદ્દેન વુચ્ચતીતિ **કિરિયાવાચકસ્સ** કરણસદ્દસ્સ અદસ્સનં અપ્પયોગો. વુત્તત્થાનઞ્હિ અપ્પયોગો. સતિ પચ્ચયન્તરસમવાયે પુનબ્ભવસ્સ દાયિકા, તદભાવે અદાયિકાતિ વુત્તાતિ આહ **‘‘અદાયિકાપિ પુનબ્ભવં દેતિચ્ચેવા’’**તિ તંસભાવાનતિવત્તનતો. તેનેવાહ **‘‘સમાનસભાવત્તા, તદાનુભાવત્તા ચા’’**તિ. તત્થ **સભાવો** તણ્હાયનં. **આનુભાવો** પચ્ચયસમવાયે ફલનિપ્ફાદનસમત્થતા. **ઇતરેસૂ**તિ અવસિટ્ઠકિલેસાદીસુ. પવત્તિવિપાકદાયિનો કમ્મસ્સ સહાયભૂતા તણ્હા ‘‘ઉપધિવેપક્કા’’તિ અધિપ્પેતાતિ આહ **‘‘ઉપધિમ્હિ યથાનિબ્બત્તે’’**તિઆદિ. **યથાનિબ્બત્તે**તિ અત્તનો પચ્ચયેહિ નિબ્બત્તપ્પકારે. **નન્દનં** સંઉપ્પિલાવનં અભિતસ્સનં. **રઞ્જનં** વત્થસ્સ વિય રઙ્ગજાતેન ચિત્તસ્સ વિપરિણામનં, રમાપનં વા. **રાગસમ્બન્ધેના**તિ રાગપદસમ્બન્ધેન **‘‘ઉપ્પન્નસ્સા’’**તિ પુલ્લિઙ્ગવસેન વુત્તં. **રૂપારૂપભવરાગો વિસું વક્ખતી**તિ એત્થ **વક્ખતિ**-કિરિયાપદં કમ્મત્થે વેદિતબ્બં.

‘‘**સવત્થુકં ચક્ખુ**’’ન્તિ ઇમિના સકલં ચક્ખુદસકમાહ, દુતિયેન સસમ્ભારચક્ખું. **છિદ્દન્તિ** કણ્ણસ્સ છિદ્દપદેસં. **કણ્ણબદ્ધન્તિ** કણ્ણપાળિ. **વણ્ણસણ્ઠાનતો** રત્તકમ્બલપટલં વિય, **કિચ્ચતો** મુદુસિનિદ્ધમધુરરસદં મઞ્ઞન્તિ. **સામઞ્ઞેન ગહિતા**તિ વિસયેન અવિસેસેત્વા ગહિતા. **વિસયવિસિટ્ઠા**તિ ચક્ખાદિવિસયવિસિટ્ઠા. **એત્થ ઉપ્પજ્જતી**તિ સમુદાયાવયવેહિ વિય સામઞ્ઞવિસેસેહિ ન નાનત્તવોહારો ન હોતિ યથા ‘‘રુક્ખો સિંસપા’’તિ. ન હિ સબ્બો રુક્ખો સિંસપા. તસ્મા કિરિયાભેદસબ્ભાવતો ‘‘સયાના ભુઞ્જન્તિ સધના’’તિઆદીસુ વિય ‘‘ઉપ્પજ્જમાના’’તિ એત્થ કિરિયાય લક્ખણતા, ઇતરત્થ લક્ખિતબ્બતા ચ વુત્તા. **યદિ ઉપ્પજ્જમાના હોતી**તિ અનિચ્છિતત્તા સાસઙ્કં ઉપ્પાદકિરિયાય અત્થિભાવમાહ. તેન ઉપ્પાદે સતીતિ અયમેતસ્સ અત્થોતિ ‘‘ઉપ્પજ્જમાના’’તિ એત્થ ઉપ્પાદો હેતુભાવેન વુત્તો, ઇતરો ચ તસ્સ ફલભાવેનાતિ આહ ‘‘**સો હિ તેન ઉપયોજિતો વિય હોતી**’’તિ. **ઉપ્પજ્જમાના**તિ વા તણ્હાય તત્થ ઉપ્પજ્જનસીલતા ઉપ્પજ્જનસભાવો, ઉપ્પજ્જનસમત્થતા વા વુત્તા. તત્થેવ ચસ્સા ઉપ્પજ્જનસીલતા સક્કાયતો અઞ્ઞસ્મિં વિસયે પવત્તિયા અભાવતો, સમત્થતા પચ્ચયસમવાયેન, અઞ્ઞથા અસમત્થતા, યતો કદાચિ ન ઉપ્પજ્જતિ. **નિવિસમાના નિવિસતી**તિ એત્થાપિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બોતિ.

સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૪. તણ્હાય વિરજ્જનં હલિદ્દિરાગસ્સ વિય પલુજ્જનન્તિ કત્વા આહ ‘‘**ખયગમનવસેના**’’તિ. વિચ્છિન્નં નિરુજ્ઝનન્તિ વુત્તં ‘‘**અપ્પવત્તિગમનવસેના**’’તિ. ચજનં છડ્ડનં, હાપનં વાતિ આહ ‘‘**અનપેક્ખતાય ચજનવસેન, હાનિવસેન ચા**’’તિ.

તદપ્પવત્તિ વિયાતિ તસ્સા તિત્તઅલાબુવલ્લિયા અપ્પવત્તિ વિય. અપ્પવત્તિહેતુભૂતમ્પિ નિબ્બાનં તણ્હાય અપ્પવત્તિ વિય ગય્હતીતિ આહ ‘‘તદપ્પવત્તિ વિયા’’તિ યથા ‘‘રાગક્ખયો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૧૫, ૩૩૦). **અપ્પવત્તિભૂત**ન્તિ તણ્હાય અપ્પવત્તિયા પત્તં, પત્તબ્બન્તિ અત્થો. નિબ્બાનં આગમ્મ નિરુદ્ધાયપિ તણ્હાય પિયરૂપસાતરૂપેસુ નિરુદ્ધાતિ વત્તબ્બતાદસ્સનત્થં વુત્તાતિ યોજના. એત્થ ચ યસ્મા મગ્ગો, નિબ્બાનઞ્ચ તણ્હાય સમુચ્છેદસાધનં, તસ્મા ‘‘પુરિમા વા ઉપમા’’તિઆદિના ઉપમાદ્વયં ઉભયત્થ યથાક્કમં યોજિતં, ઉભયટ્ઠાનિયં પન ઉભયત્થાપિ લબ્ભતેવ.

નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૫. **તિત્થિયેહિ કપ્પિતસ્સ મગ્ગસ્સ** પકતિપુરિસન્તરઞાણાદિકસ્સ. **અરિયં લભાપેતી**તિ અરિયં સામઞ્ઞફલં લભાપેતિ.

તબ્બિપક્ખવિરતિસભાવાતિ તસ્સા સમ્માવાચાય વિપક્ખતો મિચ્છાવાચાય વિરતિસભાવા. **ભેદકરમિચ્છાવાચા** પિસુણવાચા, સબ્બાપિ વા મિચ્છાવાચા વિસંવાદનાદિવસેન ભેદકરીતિ આહ ‘‘**ભેદકરમિચ્છાવાચાપહાનેના**’’તિ. વિસંવાદનાદિકિચ્ચતાય હિ લૂખાનં અપરિગ્ગાહકાનં મુસાવાદાદીનં પટિપક્ખભૂતા સિનિદ્ધભાવેન પરિગ્ગાહકસભાવા સમ્માવાચા તપ્પચ્ચયસુભાસિતસમ્પટિગ્ગાહકે જને,

સમ્પયુત્તધમ્મે ચ પરિગ્ગણ્હન્તી પવત્તતીતિ **પરિગ્ગહલક્ખણા**. તેનાહ "**જને, સમ્પયુત્તે ચ પરિગ્ગણ્હનકિચ્ચવતી**"તિ. **ચીવરકમ્માદિકો** તાદિસો પયોગો. **કાતબ્બં** ચીવરરજનાદિકં. **નિરવજ્જસમુટ્ઠાપનકિચ્ચવા**તિ નિરવજ્જસ્સ કત્તબ્બસ્સ, નિરવજ્જાકારેન વા સમુટ્ઠાપનકિચ્ચવા. **સમ્પયુત્તધમ્મે ચ સમુટ્ઠાપેન્તો**તિ એત્થ સમુટ્ઠાપનં મિચ્છાકમ્મન્તપટિપક્ખભૂતસ્સ અત્તનો કિચ્ચસ્સ અનુગુણભાવેન સમ્પયુત્તાનં પવત્તનમેવ, ઉક્ખિપનં વા નેસં કાયિકકિરિયાય ભારુક્ખિપનં વિય. સમ્પયુત્તધમ્માનં, આજીવસ્સેવ વા વિસોધનં **વોદાપનં**.

દિટ્ઠેકટ્ઠાતિ દિટ્ઠિયા સહજપહાનેકટ્ઠા, પઠમમગ્ગસમ્માદિટ્ઠિવસેનેવ તં વેદિતબ્બં. ''દિટ્ઠેકટ્ઠઅવિજ્જાદયો''તિપિ પાઠો. એતસ્મિં પક્ખે ચતુમગ્ગસમ્માદિટ્ઠિયા સઙ્ગહો કતો હોતિ. ઉપરિમગ્ગસમ્માદિટ્ઠિયા પન દિટ્ઠિટ્ઠાને તંતંમગ્ગવજ્ઝો માનો ગહેતબ્બો. સો હિ ''અહ''ન્તિ પવત્તિઆકારતો દિટ્ઠિટ્ઠાનિયો. **પકાસેતી**તિ કિચ્ચપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ. **તેનેવ હિ અઙ્ગેના**તિ તેનેવ સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતેન મગ્ગઙ્ગેન. તથાપવત્તિતેન કરણભૂતેન, તેન વા કારણેન. અઙ્ગ-સદ્દો હિ કારણત્થોપિ હોતીતિ. **તત્થા**તિ મગ્ગે, મગ્ગચિત્તુપ્પાદે વા.

ઇમસ્સેવાતિ અરિયમગ્ગપરિયાપન્નસ્સેવ. યદિપિ વિરમિતબ્બતો વિરમન્તસ્સ ચેતનાપિ લબ્ભતેવ, વિરતિયા એવ પન તદા પધાનભાવોતિ આહ "**વિરમણકાલે વા વિરતિયો**"તિ. **સુભાસિતાદી**તિ અસમ્ફપ્પલાપાદિ. **આદિ**-સદ્દેન અપિસુણાદિ સઙ્ગહિતા. **ભાસનાદી**તિ એત્થ પન કાયસુચરિતાદિ. **અમગ્ગઙ્ગત્તા**તિ અમગ્ગસભાવત્તા. તમેવ ચેતનાય અમગ્ગસભાવતં દસ્સેતું "**એકસ્સ ઞાણસ્સા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ સમ્માવાચાદિકિચ્ચત્તયં નામ મિચ્છાવાચાદીનં તિણ્ણં પાપધમ્માનં સમુચ્છિન્દનં, મગ્ગચેતના ચ તંસભાવા ન હોતીતિ ન તસ્સા મગ્ગક્ખણે સમ્માવાચાદિભાવસિદ્ધિ. **તંસિદ્ધિયન્તિ** કિચ્ચત્તયસિદ્ધિયં. યથા પનસ્સા પુબ્બભાગે સુભાસિતવાચાદિભાવો, એવં મગ્ગક્ખણેપિ સિયા. એવં સન્તે યથા તત્થ એકસ્સ સમ્માસઙ્કપ્પસ્સ તિકિચ્ચતા, સમ્માદિટ્ઠિઆદીનઞ્ચ એકેકાનં ચતુકિચ્ચતા, એવં એકા મગ્ગચેતના સમ્માવાચાદિકિચ્ચત્તયસ્સ સાધિકા ભવેય્ય, તથા ચ સતિ મગ્ગે સમ્માવાચાદીનિ તીણિ અઙ્ગાનિ ન ભવેય્યું, છળઙ્ગિકો ચ અરિયમગ્ગો સિયાતિ તયિદમાહ "**એકાય ચેતનાયા**"તિઆદિના. યસ્મા પનેતં નત્થિ, તસ્મા મગ્ગપચ્ચયતાવચનતો ચ ન ચેતનાય મગ્ગભાવોતિ મગ્ગક્ખણે વિરતિયોવ સમ્માવાચાદયો.

બ્રૂહનં સુખં. **સન્તસુખં** ઉપેક્ખા. સા હિ ''ઉપેક્ખા પન સન્તત્તા, સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૪૪; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૩૨) વુત્તા. **વિતક્કાદીનન્તિ** તેયેવ અભિનિરોપનાદયો પાકટપરિયાયેન વુત્તા.

વચીસઙ્ખારભાવતો **વચીભેદસ્સ ઉપકારકો વિતક્કો**. "**સાવજ્જા...પે॰... ઉપકારકો એવા**"તિ ઇમિના વચીભેદતં સમુટ્ઠાપકચેતનાનં વિય વિરતિયાપિ વિસેસપચ્ચયો વિતક્કોતિ દસ્સેતિ. **વચીભેદનિયામિકા વાચા**તિ વચીદુચ્ચરિતવિરતિમાહ. સા હિ સમ્માવાચાભૂતા મિચ્છાવાચાસુ સંયમિની. તત્થ યથા વિસંવાદનાદિમિચ્છાવાચતો અવિરતો મિચ્છાકમ્મન્તતોપિ ન વિરમતેવ. યથાહ – ''એકં ધમ્મં...પે॰... અકારિય''ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૧૭૬). તથા અવિસંવાદનાદિના સમ્માવાચાય ઠિતો સમ્માકમ્મન્તમ્પિ પૂરેતિયેવાતિ આહ "**વચીભેદ...પે॰... ઉપકારિકા**"તિ. ધમ્માનં પવત્તિનિટ્ઠાભાવતો યથા ગતીતિ નિબ્બત્તિ વુચ્ચતિ, એવં પવત્તિભાવતો રસલક્ખણાનિપીતિ આહ "**કિચ્ચાદિસભાવે વા**"તિ.

અભિનન્દનન્તિ તણ્હાદિવસેન અભિનન્દનં.

વાચુગ્ગતકરણં **ઉગ્ગહો**, અત્થપરિપુચ્છનં **પરિપુચ્છા**તિ તદુભયં સવનાધીનન્તિ આહ "**સવનગ્ગાણે એવ અવરોધં ગચ્છન્તી**"તિ. ગ્ગાણેન પરિચ્છિન્દિત્વા ગહણં **પરિગ્ગણ્હનં**.

તસ્સાતિ પયોગસ્સ.

સોતિ કામવિતક્કપ્પવત્તિયા કારણભૂતો સુભનિમિત્તે અયોનિસોમનસિકારો. **તસ્સા**તિ કામવિતક્કસ્સ. ગતં ગમનં પવત્તિ, તસ્સ ઉપાયોતિ **ગતમગ્ગો**.

પહાતબ્બએકત્તન્તિ પહાતબ્બતાસામઞ્ઞં.

મગ્ગભાવેન ચતુબ્બિધમ્પિ એકત્તેનાતિ સોતાપત્તિમગ્ગાદિવસેન ચતુબ્બિધમ્પિ મગ્ગભાવેન એકત્તેન સામઞ્ઞતો ગહેત્વા ''અસ્સા''તિ એકવચનેન વુત્તન્તિ અત્થો. સબ્બસ્સ મગ્ગસ્સ અઞ્ઞમઞ્ઞં સદિસતા, તથા અસદિસતા ચ એકચ્ચસદિસતા ચ **ઝાનઙ્ગવસેન સબ્બસદિસસબ્બાસદિસએકચ્ચસદિસતા**, સો એવ વિસેસોતિ યોજેતબ્બં. વિપસ્સનાનિયામં ધુરં કત્વા આહાતિ સમ્બન્ધો. **ઇધ પના**તિ ઇમિસ્સા સમ્મોહવિનોદનિયં. **સમ્મસિ... પે॰... નિવત્તનતો**તિ પઠમત્થેરવાદં વદન્તો તદજ્ઝાસયં પુરક્ખત્વા વદતીતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં. ઇતરથા ઇતરવાદાપેત્થ દસ્સિતા એવાતિ. **પાદકજ્ઝાનનિયામ**ન્તિ પાદકજ્ઝાનનિયામં ધુરં કત્વા આહાતિ યોજના. ''વિપસ્સના ...પે॰... દટ્ઠબ્બો''તિ કસ્મા વુત્તં. ન હિ તસ્સા ઇધ પટિક્ખેપતા અત્થિ. તથા હિ વુત્તં ''કેચિ વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના નિયામેતીતિ વદન્તી''તિ? નયિદમેવં. **ઇધાપી**તિ ઇધ પાદકજ્ઝાનનિયામેપિ વિપસ્સનાનિયામો ન પટિક્ખિત્તોતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. તેનેવાહ "**સાધારણત્તા**"તિ. ''ઇધ પના''તિ ઇમિનાપિ પઠમત્થેરવાદો સઙ્ગહિતોતિ વેદિતબ્બો. યદિ એવં કસ્મા વિપસ્સનાનિયામો વિસું ગહિતોતિ? વાદત્તયાવિધુરતાદસ્સનત્થં. **અઞ્ઞે ચાચરિયવાદા**તિ સમ્મસિતજ્ઝાનપુગ્ગલજ્ઝાસયવાદા.

"**આરુપ્પે તિકચતુક્કજ્ઝાનં...પે॰... ન લોકિય**"ન્તિ ઇદં થેરવાદે આગતં પોરાણટ્ઠકથાયં તન્તિં કત્વા ઠપિતન્તિ **અટ્ઠસાલિનિયં** સઙ્ગહેત્વા વુત્તન્તિ આહ "**વુત્તં અટ્ઠસાલિનિયન્તિ અધિપ્પાયો**"તિ. **યેસૂ**તિ પચ્છિમજ્ઝાનવજ્જાનિ સન્ધાય વદતિ. તત્થ હિ અરૂપુપ્પત્તિયં સંસયો, ન ઇતરસ્મિં. ''ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાન''ન્તિ વુત્તે અવિસેસતો સાસવાનાસવં અપેક્ખીયતિ, નિવત્તેતબ્બગહેતબ્બસાધારણવચનેનેત્થ સાસવતો અવચ્છિન્દનત્થં ''તઞ્ચ લોકુત્તર''ન્તિ વત્વા નિવત્તિતધમ્મદસ્સનત્થં ''ન લોકિય''ન્તિ વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો આહ "**સમુદાયઞ્ચ...પે॰... આહા**"તિ. ઇતરથા બ્યભિચારાભાવતો ''લોકુત્તર''ન્તિ વિસેસનં નિરત્થકં સિયા. **તયો મગ્ગા**તિ દુતિયમગ્ગાદયો. **તજ્ઝાનિક**ન્તિ તિકચતુક્કજ્ઝાનિકં સોતાપત્તિફલાદિં. **અઞ્ઞઝાનિકાપી**તિ તિકચતુક્કજ્ઝાનતો અઞ્ઞઝાનિકાપિ ચતુક્કજ્ઝાનિકાપિ મગ્ગા ઉપ્પજ્જન્તિ. **પિ**-સદ્દેન તજ્ઝાનિકાપિ તિકચતુક્કજ્ઝાનિકાતિ અત્થો. યદિ એવં ચતુવોકારભવેપિ પઞ્ચવોકારભવે વિય મગ્ગસ્સ તિકચતુક્કજ્ઝાનિકભાવે કેનસ્સ ઝાનઙ્ગાદિનિયામોતિ આહ "**ઝાનઙ્ગાદિનિયામિકા પુબ્બાભિસઙ્ખારસમાપત્તી**"તિ. **પુબ્બાભિસઙ્ખારસમાપત્તી**તિ ચ પાદકભૂતા અત્તના અતિક્કન્તધમ્મવિરાગભાવેન વિપસ્સનાય પુબ્બાભિસઙ્ખારકારી અરૂપસમાપત્તિ, ફલસમાપત્તિ વા. તેનાહ "**પાદક**"ન્તિ. **ન સમ્મસિતબ્બા**તિ ન સમ્મસિતબ્બા સમાપત્તિ ઝાનઙ્ગાદિનિયામિકા સમ્મસિતબ્બાનં તિકચતુક્કજ્ઝાનાનં તત્થ અનુપ્પજ્જનતો, ઇતરત્થ ચ વિસેસાભાવતો. **ફલસ્સપી**તિ ચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનિકફલસ્સપિ.

દુક્ખઞાણાદીનન્તિ દુક્ખસમુદયઞાણાનં. **તંતંકુસલારમ્મણારમ્મણત્તા**તિ કામાવચરાદીસુ યેન યેન કુસલેન સદ્ધિં નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદયો ઉપ્પજ્જન્તિ, તસ્સ તસ્સ કુસલસ્સ આરમ્મણં આરમ્મણં એતેસન્તિ તંતંકુસલારમ્મણારમ્મણા , તબ્ભાવતો. **તંતંવિરમિતબ્બાદિઆરમ્મણત્તા**તિ વિસંવાદનવત્થુઆદિઆરમ્મણત્તા. વીતિક્કમિતબ્બતો એવ હિ વિરતીતિ. "**અઞ્ઞાન**"ન્તિ ઇદં ''નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદીન''ન્તિ એત્થાપિ યોજેતબ્બં અવયવેન વિના સમુદાયાભાવતો. **વિસેસપચ્ચયો**તિ ભિન્નસીલસ્સ, અપરિસુદ્ધસીલસ્સ વા સમ્મપ્પધાનાસમ્ભવતો સમાધાનસ્સ વિય વાયામસ્સ સીલં વિસેસપચ્ચયો. અયઞ્ચ અત્થો યદિપિ પુરિમસિદ્ધસીલવસેન યુત્તો, સહજાતવસેનાપિ પન લબ્ભતેવાતિ દસ્સેન્તો "**સમ્પયુત્તસ્સાપી**"તિ આહ. સહજમેવ ચેત્થ અધિપ્પેતન્તિ આહ "**સમ્પયુત્તસ્સેવ ચા**"તિઆદિ. સમ્મોસો પમાદો, તપ્પટિપક્ખો **અસમ્મોસો** અપ્પમાદો, સો ચિત્તસ્સ આરક્ખાતિ આહ "**ચેતસો રક્ખિતતા**"તિ.

સીલક્ખન્ધો ચાતિ **ચ**-સદ્દેન સમાધિક્ખન્ધો ચ. ખન્તિપ્પધાનત્તા સીલસ્સ અદોસસાધનતા, નીવરણજેટ્ઠકસ્સ કામચ્છન્દસ્સ ઉજુવિપચ્ચનીકભાવતો સમાધિસ્સ અલોભસાધનતા દટ્ઠબ્બા. **સાસન**ન્તિ પટિવેધસાસનં, ''સાસનબ્રહ્મચરિય''ન્તિ ચ વદન્તિ.

મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૦૬-૨૧૪. ''પરિઞ્ઞેય્યભાવરહિતે એકન્તપહાતબ્બે''તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ તણ્હાયપિ ચક્ખાદીનં વિય તણ્હાવત્થુતાવચનેન પરિઞ્ઞેય્યતા વુત્તા. યથાહ ''રૂપતણ્હા લોકે પિયરૂપં સાતરૂપં, એત્થેસા તણ્હા ઉપ્પજ્જમાના ઉપ્પજ્જતિ, એત્થ નિવિસમાના નિવિસતી''તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૩; વિભ॰ ૨૦૩). તપ્પટિબદ્ધસંકિલેસપ્પહાનવસેન સમતિક્કમિતબ્બતા હિ પરિઞ્ઞેય્યતા. એકન્તપહાતબ્બતા ચ ન તણ્હાય એવ, અથ ખો અવસેસાનં સંકિલેસધમ્માનમ્પિ. તથા હિ તેસં સબ્બસો અચ્ચન્તપ્પહાયિકા દસ્સનભાવનાતિ? સચ્ચમેતં, તથાપિ યથા ''દુક્ખં અરિયસચ્ચં પરિઞ્ઞેય્ય''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૯) તણ્હાવજ્જે ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકે પરિઞ્ઞેય્યભાવો નિરુળ્હો, ન તથા તણ્હાય, તણ્હાય પન ''યાયં તણ્હા પોનોભવિકા''તિઆદિના (વિભ॰ ૨૦૩; દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૧.૯૧, ૪૬૦; સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૪; પટિ॰ મ॰ ૧.૩૪) સમુદયભાવો વિય સાતિસયં પહાતબ્બભાવો નિરુળ્હોતિ દસ્સેતું "**પરિઞ્ઞેય્યભાવરહિતે એકન્તપ્પહાતબ્બે**"તિ વુત્તં. યસ્સ અસઙ્ગહિતો પદેસો અત્થિ, સો **સપ્પદેસો**, એકદેસોતિ અત્થો. **તત્થા**તિ અરિયસચ્ચસદ્દે. **સમુદયો**તિ સમુદયત્થો. ''નિપ્પદેસતો સમુદયં દસ્સેતુ''ન્તિ સમુદયસ્સેવેત્થ ગહણે કારણં દસ્સેતું "**દુક્ખનિરોધા પના**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **દુક્ખનિરોધા**તિ દુક્ખં, નિરોધો ચ. **અરિયસચ્ચદેસનાય**ન્તિ અરિયસચ્ચદેસનાયમ્પિ સચ્ચદેસનાયં વિય. **ધમ્મતો**તિ દેસેતબ્બધમ્મતો નિપ્પદેસા એવ. ''અવસેસા ચ કિલેસા''તિઆદિના દેસનાભેદો એવ હિ તત્થ વિસેસો. તેનાહ "**ન હિ તતો અઞ્ઞો**"તિઆદિ. **અપુબ્બો નત્થી**તિ ધમ્મતો અપુબ્બો નત્થીતિ અત્થો. **તસ્સા**તિ સમુદયસ્સ. **સબ્બત્થ તીસુપિ વારેસૂ**તિ અટ્ઠઙ્ગિકપઞ્ચઙ્ગિકસબ્બસઙ્ગાહિકભેદેસુ મહાવારેસુ, તદન્તોગધેસુ ચ પઞ્ચસુ કોટ્ઠાસેસુ. **અપુબ્બસ્સા**તિ ''અવસેસા ચ કિલેસા''તિઆદિના તણ્હાય અપુબ્બસ્સ. અવસિટ્ઠકિલેસાદીનઞ્હિ સમુદયતાવચનં ઇધ અપુબ્બદસ્સનં. તસ્સ યદિપિ દુતિયતતિયવારેસુ વિસેસો નત્થિ, પઞ્ચસુ પન કોટ્ઠાસેસુ ઉપરૂપરિ અપુબ્બં

દસ્સિતન્તિ કત્વા એવં વુત્તં. તઞ્હિ સમુદયવિસેસદસ્સનં, ઇતરં પન મગ્ગવિસેસદસ્સનં. તસ્સ ચ ધમ્મતો અપુબ્બાભાવો દસ્સિતોયેવ. યદિ એવં દુતિયાદિકોટ્ઠાસેસુ, પઠમકોટ્ઠાસેપિ વા કસ્મા તણ્હા ગહિતાતિ આહ **''અપુબ્બસમુદયદસ્સનત્થાયપિ હી''**તિઆદિ. **કેવલાયા**તિ તદઞ્ઞકિલેસાદિનિરપેક્ખાય. **દેસનાવસેન ન વુત્તો**તિ ન ધમ્મવસેનાતિ અધિપ્પાયો. તસ્મા દુક્ખાદીનિ તત્થ અરિયસચ્ચદેસનાયં સપ્પદેસાનિ દસ્સિતાનિ હોન્તિ પરિયાયેનાતિ દટ્ઠબ્બં. અભિધમ્મદેસના પન નિપ્પરિયાયકથાતિ કત્વા અટ્ઠકથાયં ''નિપ્પદેસતો સમુદયં દસ્સેતું''ઇચ્ચેવ વુત્તં. **પચ્ચયસઙ્ખાતન્**તિ પચ્ચયાભિમતં પચ્ચયભૂતં, પચ્ચયકોટ્ઠાસં વા.

તેસન્તિ કુસલધમ્માનં. **પચ્ચયાનં પહાનવસેના**તિ હેતુનિરોધેન ફલનિરોધં દસ્સેતિ, તપ્પટિબદ્ધકિલેસપ્પહાનેન વા કુસલાનં પહાનં વુત્તં. યથા ''ધમ્માપિ વો, ભિક્ખવે, પહાતબ્બા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૦). ઇતિ પરિયાયતો કુસલાનં પહાનં વુત્તં, ન નિપ્પરિયાયતો તદભાવતોતિ આહ **''ન હિ કુસલા પહાતબ્બા''**તિ. યથા ચ કુસલધમ્મેસુ, અબ્યાકતધમ્મેસુપિ એસેવ નયો. **નિરોધ**ન્તિ અસઙ્ખતધાતું. **અપ્પવત્તિભાવો**તિ યો નિરોધસ્સ નિબ્બાનસ્સ તણ્હાદિઅપ્પવત્તિહેતુભાવો, તં પહાનન્તિ વુત્તન્તિ અત્થો.

કાયકમ્માદિસુદ્ધિયાતિ પુબ્બભાગકાયકમ્મવચીકમ્મઆજીવસુદ્ધિયા દૂરતરૂપનિસ્સયતં અરિયમગ્ગસ્સ દસ્સેતીતિ સમ્બન્ધો. **પઞ્ચઙ્ગિકં...પે॰... પવત્તં દીપેતિ**, ન પન અરિયમગ્ગસ્સ પઞ્ચઙ્ગિકત્તાતિ અધિપ્પાયો. **ઞાપકનિદસ્સન**ન્તિ ઞાપકભાવનિદસ્સનં, એતેન **''વચનતો''**તિ ઇદં હેતુઅત્થે નિસ્સક્કવચનન્તિ દસ્સેતિ. **વચનતો**તિ વા ઈદિસસ્સ વચનસ્સ સબ્ભાવતો. પટિપદાય એકદેસોપિ **પટિપદા એવા**તિ અત્થો. **નિદ્દિટ્ઠો ધમ્મસઙ્ગાહકેહિ** સઙ્ગાયનવસેન.

ઝાનેહિ દેસનાપવેસો ''લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૨૭૭) ઝાનસીસેન દેસનાવ. તથા **ભાવનાપવેસો**. **પાળિગમન**ન્તિ પાળિપવત્તિ પાઠદેસના. **યથાવિજ્જમાનધમ્મવસેના**તિ તસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે લબ્ભમાનવિતક્કાદિધમ્મવસેન.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૨૧૫. તસ્સાતિ સુત્તન્તભાજનીયસ્સ. **એવં પના**તિ ''અપિચેસા સમ્માદિટ્ઠિ નામ પુબ્બભાગે નાનાક્ખણા નાનારમ્મણા''તિઆદિપ્પકારેન. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ લોકુત્તરમગ્ગસ્સેવ મગ્ગસચ્ચભાવસ્સ અધિપ્પેતત્તા. **તેના**તિ તેન કારણેન, અરિયમગ્ગસ્સેવ ઉદ્દિસિત્વા નિદ્દિટ્ઠત્તાતિ અત્થો.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સચ્ચવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગો

૧. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૧૯. ચક્ખુદ્વારભાવેતિ ચક્ખુદ્વારભાવહેતુ. **તંદ્વારિકેહી**તિ તસ્મિં દ્વારે પવત્તનકેહિ ચિત્તચેતસિકેહિ. તે હિ ‘‘તં દ્વારં પવત્તિઓકાસભૂતં એતેસં અત્થી’’તિ તંદ્વારિકા. નનુ ચ તબ્બત્થુકેહિપિ તં ઇન્દટ્ઠં કારેતિ. તેનાહ અટ્ઠકથાયં ‘‘તિક્ખે તિક્ખત્તા, મન્દે ચ મન્દત્તા’’તિ? સચ્ચં કારેતિ, તબ્બત્થુકાપિ પન ઇધ ‘‘તંદ્વારિકા’’ઇચ્ચેવ વુત્તા. અપરિચ્ચત્તદ્વારભાવંયેવ હિ ચક્ખુ નિસ્સયટ્ઠેન ‘‘વત્થૂ’’તિ વુચ્ચતિ. અથ વા તંદ્વારિકેસુ તસ્સ ઇન્દટ્ઠો પાકટોતિ ‘‘તંદ્વારિકેહી’’તિ વુત્તં. ઇન્દટ્ઠો પરેહિ અનુવત્તનીયતા પરમિસ્સરભાવોતિ દસ્સેન્તો ‘‘**તઞ્હિ…પે॰… અનુવત્તન્તી**’’તિ આહ. તત્થ **તન્તિ** ચક્ખું. **તે**તિ તંદ્વારિકે. કિરિયાનિટ્ઠાનવાચી આવી-સદ્દો ‘‘વિજિતાવી’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૮; ૨.૩૩; ૩.૧૯૯) વિયાતિ આહ ‘‘**પરિનિટ્ઠિતકિચ્ચજાનન**’’ન્તિ.

‘‘છ ઇમાનિ, ભિક્ખવે, ઇન્દ્રિયાનિ. કતમાનિ છ? ચક્ખુન્દ્રિયં…પે॰… મનિન્દ્રિય’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૪૯૫-૪૯૯) એવં કત્થચિ છપિન્દ્રિયાનિ આગતાનિ, કસ્મા પન સુત્તન્તે ખન્ધાદયો વિય ઇન્દ્રિયાનિ એકજ્ઝં ન વુત્તાનિ, અભિધમ્મે ચ વુત્તાનીતિ આહ ‘‘**તત્થ સુત્તન્તે**’’તિઆદિ. **નિસ્સરણૂપાયાદિભાવતો**તિ એત્થ લોકુત્તરેસુ મગ્ગપરિયાપન્નાનિ નિસ્સરણં, ઇતરાનિ નિસ્સરણફલં, વિવટ્ટસન્નિસ્સિતેન નિબ્બત્તિતાનિ સદ્ધિન્દ્રિયાદીનિ નિસ્સરણૂપાયો, ઇતરેસુ કાનિચિ પવત્તિભૂતાનિ, કાનિચિ પવત્તિઉપાયોતિ વેદિતબ્બાનિ.

ખીણાસવસ્સ ભાવભૂતોતિ છળઙ્ગુપેક્ખા વિય ખીણાસવસ્સેવ ધમ્મભૂતો.

દ્વે અત્થાતિ ઇન્દલિઙ્ગઇન્દસિટ્ઠટ્ઠા. **અત્તનો પચ્ચયવસેના**તિ યથાસકં કમ્માદિપચ્ચયવસેન. **તંસહિતસન્તાને**તિ ઇત્થિન્દ્રિયસહિતે, પુરિસિન્દ્રિયસહિતે ચ સન્તાને. **અઞ્ઞાકારેના**તિ ઇત્થિઆદિતો અઞ્ઞેન આકારેન. અનુવત્તનીયભાવો ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનં આધિપચ્ચન્તિ યોજના. **ઇમસ્મિઞ્ચત્થે**તિ આધિપચ્ચત્થે.

તેસન્તિ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીનં તિણ્ણં. યા સુખદુક્ખિન્દ્રિયાનં ઇટ્ઠાનિટ્ઠાકારસમ્ભોગરસતા વુત્તા, સા આરમ્મણસભાવેનેવ વેદિતબ્બા, ન એકચ્ચસોમનસ્સિન્દ્રિયાદીનં વિય પરિકપ્પવસેનાતિ દસ્સેન્તો ‘‘**એત્થ ચા**’’તિઆદિમાહ.

યદિપિ પુરિસિન્દ્રિયાનન્તરં જીવિતિન્દ્રિયં રૂપકણ્ડેપિ (ધ॰ સ॰ ૫૮૪) દેસિતં, તં પન રૂપજીવિતિન્દ્રિયં, ન ચ તત્થ મનિન્દ્રિયં વત્વા ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનિ વુત્તાનિ. ઇધ પન અટ્ઠકથાયં ઇન્દ્રિયાનુક્કમો વુત્તો સબ્બાકારેન યમકદેસનાય સંસન્દતીતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**સો ઇન્દ્રિયયમકદેસનાય સમેતી**’’તિ. **પુરિમપચ્છિમાનં અજ્ઝત્તિકબાહિરાન**ન્તિ ચક્ખાદીનં પુરિમાનં અજ્ઝત્તિકાનં, ઇત્થિન્દ્રિયાદીનં પચ્છિમાનં બાહિરાનં. **તેસં મજ્ઝે વુત્તં** ઉભયેસં ઉપકારકતાદીપનત્થન્તિ અધિપ્પાયો. તેન એવમ્પિ દેસનન્તરાનુરોધેન જીવિતિન્દ્રિયસ્સ અનુક્કમં વત્તું વટ્ટતીતિ દસ્સેતિ. કામઞ્ચેત્થ એવં વુત્તં, પરતો પન કિચ્ચવિનિચ્છયે ઇધ પાળિયં આગતનિયામેનેવ મનિન્દ્રિયાનન્તરં જીવિતિન્દ્રિયસ્સ, તદનન્તરઞ્ચ ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનં કિચ્ચવિનિચ્છયં દસ્સેસ્સતિ. **સબ્બં તં દુક્ખં** સઙ્ખારદુક્ખભાવેન, યથારહં વા દુક્ખદુક્ખતાદિભાવેન. **દુવિધત્તભાવાનુપાલકસ્સા**તિ રૂપારૂપવસેન દુવિધસ્સ અત્તભાવસ્સ અનુપાલકસ્સ. રૂપારૂપવસેન દુવિધમ્પિ હિ જીવિતિન્દ્રિયં ઇધ ગહિતં. ‘‘**પવત્તી**’’તિ એતેન

સહજાતધમ્માનં પવત્તનરસેન જીવિતિન્દ્રિયેન વેદયિતાનં પવત્તેતબ્બતં દીપેતિ. “**ભાવનામગ્ગસમ્પયુત્ત**”ન્તિ ઇમિના ફલભૂતં અઞ્ઞિન્દ્રિયં નિવત્તેતિ. ભાવનાગહણઞ્ચેત્થ સક્કા અવત્તું. ‘‘ભાવેતબ્બત્તા’’તિ વુત્તત્તા ભાવનાભાવો પાકટોવ. **દસ્સનાનન્તરા**તિ સમાનજાતિભૂમિકેન અબ્યવહિતતં સન્ધાયાહ, ન અનન્તરપચ્ચયં.

તસ્સાતિ ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવસ્સ. **અનઞ્ઞસાધારણત્તા**તિ અઞ્ઞેહિ અનિન્દ્રિયેહિ અસાધારણત્તા. એવં સામત્થિયતો કિચ્ચવિસેસં વવત્થપેત્વા પકરણતોપિ તં દસ્સેતિ “**ઇન્દ્રિયકથાય ચ પવત્તત્તા**”તિ. **અઞ્ઞેસ**ન્તિ અઞ્ઞેસં ઇન્દ્રિયસભાવાનમ્પિ સહજાતધમ્માનં. યેહિ તે ઇન્દટ્ઠં કારેન્તિ, તેસં વસવત્તાપનં નત્થિ, યથા મનિન્દ્રિયસ્સ પુબ્બઙ્ગમસભાવાભાવતો સયઞ્ચ તે અઞ્ઞદત્થુ મનિન્દ્રિયસ્સેવ વસે વત્તન્તિ. તેનાહ “**તંસમ્પયુત્તાનિપિ હી**”તિઆદિ. યદિ એવં કથં તેસં ઇન્દટ્ઠોતિ? ‘‘સુખનાદિલક્ખણે સમ્પયુત્તાનં અત્તાકારાનુવિધાપનમત્ત’’ન્તિ વુત્તોવાયમત્થો . “**ચેતસિકત્તા**”તિ ઇમિના સમ્પયુત્તધમ્માનં ચિત્તસ્સ પધાનતં દસ્સેતિ. તતો હિ ‘‘ચેતસિકા’’તિ વુચ્ચન્તિ. **સબ્બત્થા**તિ વસવત્તાપનં સહજાતધમ્માનુપાલનન્તિ એવં યાવ અમતાભિમુખભાવપચ્ચયતા ચ સમ્પયુત્તાનન્તિ તંકિચ્ચનિદ્દેસે. ‘‘અનુપ્પાદને, અનુપત્થમ્ભે ચ સતી’’તિ પદં આહરિત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. ન હિ પદત્થો સબ્ભાવં બ્યભિચરતીતિ જનકુપત્થમ્ભકત્તાભાવેપીતિ વુત્તં હોતિ. **તપ્પચ્ચયાન**ન્તિ ઇત્થિપુરિસનિમિત્તાદિપચ્ચયાનં કમ્માદીનં. **તપ્પવત્તને નિમિત્તભાવો**તિ ઇત્થિનિમિત્તાદિઆકારરૂપનિબ્બત્તને કારણભાવો. સ્વાયં ઇત્થિન્દ્રિયાદીનં તત્થ અત્થિભાવોયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. યસ્મિઞ્હિ સતિ યં હોતિ, અસતિ ચ ન હોતિ, તં તસ્સ કારણન્તિ. “**નિમિત્તભાવો અનુવિધાન**”ન્તિ ઇમિના **અનુવિધાન**સદ્દસ્સ કમ્મત્થતં દસ્સેતિ. **સુખદુક્ખભાવપ્પત્તા વિયા**તિ સયં સુખદુક્ખસભાવપ્પત્તા વિય, સુખન્તા દુક્ખન્તા ચ વિયાતિ અત્થો. **અસન્તસ્સ... પે॰... મજ્ઝત્તાકારાનુપાપનં** અઞ્ઞાણુપેક્ખનાદિવસેન વેદિતબ્બં. **સમાનજાતિય**ન્તિ અકુસલેહિ સુખદુક્ખેહિ અકુસલૂપેક્ખાય, અબ્યાકતેહિ અબ્યાકતૂપેક્ખાય, કુસલસુખતો કુસલૂપેક્ખાય. તત્થાપિ ભૂમિવિભાગેનાયમત્થો ભિન્દિત્વા યોજેતબ્બો. તં સબ્બં **ખન્ધવિભઙ્ગે** વુત્તઓળારિકસુખુમવિભાગેન દીપેતબ્બં. **આદિસદ્દેના**તિ ‘‘કામરાગબ્યાપાદાદી’’તિ એત્થ વુત્તઆદિસદ્દેન. સંયોજનસમુચ્છિન્દનતદુપનિસ્સયતા એવ સન્ધાય અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયસ્સ કિચ્ચન્તરાપસુતતા વુત્તા, તસ્સાપિ ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનપટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનકિચ્ચતા લબ્ભતેવ. અબ્યાપીભાવતો વા અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનકિચ્ચં ન વત્તબ્બં, તતો અઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સાપિ તં અટ્ઠકથાયં અનુદ્ધટં. મગ્ગાનન્તરઞ્હિ ફલં ‘‘તાય સદ્ધાય અવૂપસન્તાયા’’તિઆદિવચનતો (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૦૫) કિલેસાનં પટિપ્પસ્સમ્ભનવસેન પવત્તતિ, ન ઇતરં. અઞ્ઞથા અરિયા સબ્બકાલં અપ્પટિપ્પસ્સદ્ધકિલેસદરથા સિયું. ઇતરસ્સ પન નિચ્છન્દરાગેસુ સત્તવોહારો વિય રુળ્હિવસેન પટિપ્પસ્સદ્ધિકિચ્ચતા વેદિતબ્બા.

એત્થાહ – કસ્મા પન એત્તકાનેવ ઇન્દ્રિયાનિ વુત્તાનિ, એતાનિ એવ ચ વુત્તાનીતિ? આધિપચ્ચત્થસમ્ભવતોતિ ચે. આધિપચ્ચં નામ ઇસ્સરિયન્તિ વુત્તમેતં. તયિદં આધિપચ્ચં અત્તનો કિચ્ચે બલવન્તિ અઞ્ઞેસમ્પિ સભાવધમ્માનં લબ્ભતેવ. પચ્ચયાધીનવુત્તિકા હિ પચ્ચયુપ્પન્ના . તસ્મા તે તેહિ અનુવત્તીયન્તિ, તે ચ તે અનુવત્તન્તીતિ? સચ્ચમેતં, તથાપિ અત્થિ તેસં વિસેસો. સ્વાયં વિસેસો ‘‘ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિપ્પવત્તિયઞ્હિ ચક્ખાદીનં સિદ્ધમાધિપચ્ચ’’ન્તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૧૯) અટ્ઠકથાયં દસ્સિતોયેવ.

અપિચ ખન્ધપઞ્ચકે યાયં સત્તપઞ્ઞત્તિ, તસ્સા વિસેસનિસ્સયો છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાનીતિ તાનિ તાવ આધિપચ્ચત્થં ઉપાદાય ‘‘ચક્ખુન્દ્રિયં...પે॰... મનિન્દ્રિય’’ન્તિઆદિતો વુત્તાનિ. તાનિ પન યેન ધમ્મેન

પવત્તન્તિ, અયં સો ધમ્મો તેસં ઠિતિહેતૂતિ દસ્સનત્થં જીવિતં. તયિમે ઇન્દ્રિયપટિબદ્ધા ધમ્મા ઇમેસં વસેન ‘‘ઇત્થી, પુરિસો’’તિ વોહરીયન્તીતિ દસ્સનત્થં ભાવદ્વયં. સ્વાયં સત્તસઞ્ઞિતો ધમ્મપુઞ્જો પબન્ધવસેન પવત્તમાનો ઇમાહિ વેદનાહિ સંકિલિસ્સતીતિ દસ્સનત્થં વેદનાપઞ્ચકં. તતો વિસુદ્ધત્થિકાનં વોદાનસમ્ભારદસ્સનત્થં સદ્ધાદિપઞ્ચકં. તતો વોદાનસમ્ભારા ઇમેહિ વિસુજ્ઝન્તિ, વિસુદ્ધિપ્પત્તા, નિટ્ઠિતકિચ્ચા ચ હોન્તીતિ દસ્સનત્થં અન્તે અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીનિ તીણિ વુત્તાનિ. સબ્બત્થ ‘‘આધિપચ્ચત્થં ઉપાદાયા’’તિ પદં યોજેતબ્બં. એત્તાવતા અધિપ્પેતત્થસિદ્ધીતિ અઞ્ઞેસં અગ્ગહણં.

અથ વા પવત્તિનિવત્તીનં નિસ્સયાદિદસ્સનત્થમ્પિ એતાનિ એવ વુત્તાનિ. પવત્તિયા હિ વિસેસતો મૂલનિસ્સયભૂતાનિ છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાનિ. યથાહ ‘‘છસુ લોકો સમુપ્પન્નો’’તિઆદિ (સુ॰ નિ॰ ૧૭૧). તસ્સા ઉપ્પત્તિ ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયેહિ. વિસભાગવત્થુસરાગનિમિત્તા હિ યેભુય્યેન સત્તકાયસ્સ અભિનિબ્બત્તિ. વુત્તઞ્હેતં ‘‘તિણ્ણં ખો પન, મહારાજ, સન્નિપાતા ગબ્ભસ્સાવક્કન્તિ હોતિ, ઇધ માતાપિતરો ચ સન્નિપતિતા હોન્તિ, માતા ચ ઉતુની હોતિ, ગબ્ભો ચ પચ્ચુપટ્ઠિતો હોતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૮; ૨.૪૧૧; મિ॰ પ॰ ૪.૧.૬). અવટ્ઠાનં જીવિતિન્દ્રિયેન તેન અનુપાલેતબ્બતો. તેનાહ ‘‘આયુ ઠિતિ યપના યાપના’’તિઆદિ. ઉપભોગો વેદનાહિ . વેદનાવસેન હિ ઇટ્ઠાદિસબ્બવિસયુપભોગો. યથાહ – ‘‘વેદયતિ વેદયતીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા વેદનાતિ વુચ્ચતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯). એવં પવત્તિયા નિસ્સયસમુપ્પાદટ્ઠિતિસમ્ભોગદસ્સનત્થં ચક્ખુન્દ્રિયં યાવ ઉપેક્ખિન્દ્રિયન્તિ ચુદ્દસિન્દ્રિયાનિ દેસિતાનિ. યથા ચેતાનિ પવત્તિયા, એવં ઇતરાનિ નિવત્તિયા. વિવટ્ટસન્નિસ્સિતેન હિ નિબ્બત્તિતાનિ સદ્ધાદીનિ પઞ્ચ ઇન્દ્રિયાનિ નિવત્તિયા નિસ્સયો. ઉપ્પાદો અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયેન તસ્સ પઠમં ઉપ્પજ્જનતો. અવટ્ઠાનં અઞ્ઞિન્દ્રિયેન. ઉપભોગો અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયેન અગ્ગફલસમુપભોગતો. એવમ્પિ એતાનિ એવ ઇન્દ્રિયાનિ દેસિતાનિ. એત્તાવતા યથાધિપ્પેતત્થસિદ્ધિતો અઞ્ઞેસં અગ્ગહણં. એતેનાપિ નેસં દેસનાનુક્કમોપિ સંવણ્ણિતો વેદિતબ્બો.

૨૨૦. **કુસલાકુસલવીરિયાદીની**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન કુસલસમાધિઆદીનં, અબ્યાકતવીરિયાદીનઞ્ચ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **પચ્ચયાદીતિ આદિ**-સદ્દેન દેસારમ્મણાદયો ગહિતા, યથાવુત્તવીરિયાદીનિ, ચક્ખાદીનિ ચ સઙ્ગણ્હાતિ. ઇચ્ચેવં સબ્બસઙ્ગાહિકાનિ વીરિયિન્દ્રિયાદિપદાનિ, ચક્ખુન્દ્રિયાદિપદાનિ ચ. **તેના**તિ ‘‘એવં સન્તેપી’’તિઆદિના ભૂમિવિભાગકથનેન. **તન્નિવત્તનેના**તિ સબ્બેસં સબ્બભૂમિકત્તનિવત્તનેન. **અવિજ્જમાનસઙ્ગાહકત્ત**ન્તિ તસ્સં તસ્સં ભૂમિયં અનુપલબ્ભમાનસ્સ ઇન્દ્રિયસ્સ સઙ્ગાહકતા.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

ઇધ ઇમસ્મિં ‘‘સત્તિન્દ્રિયા અનારમ્મણા’’તિ એવં એકન્તાનારમ્મણત્તે વુચ્ચમાને **ન આભટ્ઠં** જીવિતિન્દ્રિયં ન ભાસિતં. ટીકાયં પન **અનાભટ્ઠ**ન્તિ કતસમાસં કત્વા વુત્તં. **રૂપધમ્મેસુ સઙ્ગહિતત**ન્તિ ‘‘રૂપ’’ન્તિ ગણિતતં. **અરૂપકોટ્ઠાસેન** અરૂપભાવેન સિયાપક્ખે સઙ્ગહિતં. કસ્મા? તસ્સ પરિત્તારમ્મણાદિતા અત્થીતિ. યસ્મા પન રૂપારૂપમિસ્સકસ્સેવ વસેન સિયાપક્ખસઙ્ગહો યુત્તો, ન એકદેસસ્સ, તસ્મા એકદેસસ્સ તં અનિચ્છન્તો આહ ‘‘**અધિપ્પાયો**’’તિ. ઇદાનિ તમત્થં પકાસેતું ‘‘**અરૂપકોટ્ઠાસેન પના**’’તિઆદિ વુત્તં. **નવત્તબ્બતા**તિ

પરિત્તારમ્મણાદિભાવેન નવત્તબ્બતા. કથં પન રૂપકોટ્ઠાસેનસ્સાનારમ્મણસ્સ નવત્તબ્બતાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**ન હિ અનારમ્મણ**"ન્તિઆદિ. "**અવિજ્જમાનારમ્મણાનારમ્મણેસૂ**"તિ ઇમિના ''અનારમ્મણા''તિ બાહિરત્થસમાસો અયન્તિ દસ્સેતિ . **નવત્તબ્બેસૂ**તિ સારમ્મણભાવેન નવત્તબ્બેસુ. **અનારમ્મણત્તા**તિ આરમ્મણરહિતત્તા. ''નવિન્દ્રિયા સિયા પરિત્તારમ્મણા, સિયા મહગ્ગતારમ્મણા, સિયા અપ્પમાણારમ્મણા, સિયા ન વત્તબ્બા 'પરિત્તારમ્મણા'તિપિ 'મહગ્ગતારમ્મણા'તિપિ 'અપ્પમાણારમ્મણા'તિપી''તિઆદીસુ (વિભ॰ ૨૨૩) વિય ન સારમ્મણસ્સેવ નવત્તબ્બતં દસ્સેતિ. યથા ચ ન સારમ્મણસ્સેવ નવત્તબ્બતાપરિયાયો, અથ ખો અનારમ્મણસ્સાપીતિ સારમ્મણે નિયમાભાવો. એવં નવત્તબ્બં સારમ્મણમેવાતિ અયમ્પિ નિયમો નત્થીતિ દસ્સેન્તો "**નવત્તબ્બસ્સ વા સારમ્મણત**"ન્તિ આહ. તસ્સ ન દસ્સેતીતિ સમ્બન્ધો. "**ન હી**"તિઆદિના તમેવત્થં વિવરતિ.

તત્થ રૂપનિબ્બાનાનં સુખાદિસમ્પયુત્તભાવેન નવત્તબ્બતા, ન પરિત્તારમ્મણાદિભાવેનાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ "**અથાપી**"તિઆદિ. તત્થ અથાપિ વત્તતીતિ સમ્બન્ધો. **સિયા અનારમ્મણન્તિપિ વત્તબ્બં સિયા**તિ અનારમ્મણં ધમ્માયતનં સારમ્મણેહિ વિસું કત્વા એવં વત્તબ્બં સિયા. **નવત્તબ્બ**-સદ્દો યદિ સારમ્મણેસ્વેવ વત્તેય્ય, ન ચેવં વુત્તં, અવચને ચ અઞ્ઞં કારણં નત્થીતિ દસ્સેન્તો આહ "**ન હિ પઞ્હપુચ્છકે સાવસેસા દેસના અત્થી**"તિ. તસ્મા **નવત્તબ્બ**-સદ્દો અનારમ્મણેસુપિ વત્તતેવાતિ અધિપ્પાયો. યાપિ ''અટ્ઠિન્દ્રિયા સિયા અજ્ઝત્તારમ્મણા''તિ અજ્ઝત્તારમ્મણાદિભાવેન નવત્તબ્બતા વુત્તા, સા જીવિતિન્દ્રિયસ્સ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકાલે પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણાભાવમત્તારમ્મણતં સન્ધાય વુત્તા, ન સારમ્મણસ્સેવ નવત્તબ્બતાદસ્સનત્થં, નાપિ અનારમ્મણસ્સ પરિત્તારમ્મણાદિભાવેન નવત્તબ્બતાભાવદસ્સનત્થન્તિ દસ્સેન્તો "**અટ્ઠિન્દ્રિયા સિયા અજ્ઝત્તારમ્મણાતિ એત્થ ચા**"તિઆદિમાહ. તત્થ **સિયા અજ્ઝત્તારમ્મણાતી**તિ **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો. તેન અવસિટ્ઠપાળિસઙ્ગણ્હનેન ''સિયા ન વત્તબ્બા 'અજ્ઝત્તારમ્મણા'તિપિ 'બહિદ્ધારમ્મણા'તિપિ 'અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા'તિપી''તિ ઇમાય પાળિયા વુત્તમત્થં જીવિતિન્દ્રિયસ્સ દસ્સેન્તો "**જીવિતિન્દ્રિયસ્સ...પે॰... નવત્તબ્બતા વેદિતબ્બા**"તિ આહ, તં વુત્તત્થમેવ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

ઉદ્દેસવારવણ્ણના

૨૨૫. "**વુત્તત્તા**"તિ ઇદં નિસ્સક્કં કિં લક્ખણં? હેતુલક્ખણં. યદિ એવં તંહેતુકો વિભજ્જવાદિભાવો આપજ્જતિ. ન હિ મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરેન વુત્તત્તા બુદ્ધસાવકા વિભજ્જવાદિનો અહેસુન્તિ? નયિદમેવં. તિવિધો હિ હેતુ ઞાપકો, કારકો, સમ્પાપકોતિ. તેસુ ઞાપકહેતુ ઇધાધિપ્પેતો, તસ્મા તેન મહાથેરેન "કિં વાદી, ભન્તે, સમ્માસમ્બુદ્ધો"તિ પુટ્ઠેન "વિભજ્જવાદી, મહારાજા"તિ તદા વુત્તવચનેન ઞાયતિ "સમ્માસમ્બુદ્ધસાવકા વિભજ્જવાદિનો"તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ **કિં...પે૦... વુત્તત્તા...પે૦... વિભજ્જવાદિનો**"તિ. "અહઞ્હિ, બ્રાહ્મણ, વિનયાય ધમ્મં દેસેમિ રાગસ્સા"તિઆદિં વત્વા "નો ચ ખો યં ત્વં સન્ધાય વદેસી"તિઆદિના (પારા૦ ૫-૯) વેરઞ્જબ્રાહ્મણસ્સ ભગવતા વેનયિકાદિભાવો વિભજ્જ વુત્તોતિ તં અનુવદન્તા સાવકાપિ તથા વદન્તીતિ આહ "**તે હિ વેનયિકાદિભાવં વિભજ્જ વદન્તી**"તિ. **ચીવરાદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન સોમનસ્સાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. તાનિપિ હિ સેવિતબ્બાસેવિતબ્બભાવેન વિભજ્જ વુત્તાનિ. વિભજ્જવાદિપરિસા **વિભજ્જવાદિમણ્ડલ**ન્તિ એતસ્મિં અત્થે યથા તં ઓતિણ્ણો નામ હોતિ, તંદસ્સનત્થં "**આચરિયે અનબ્ભાચિક્ખન્તેના**"તિઆદિ વુત્તં. સકસમયાવોક્કમાદિ હિ પરમત્થતો તદોતારો. "અસંકિલિટ્ઠાપિ અવિજ્જા અત્થિ અમગ્ગવજ્ઝા, યાય નિવુતા ખીણાસવાપિ નામગોત્તાદીસુ એકચ્ચં ન જાનન્તિ, સા કુસલચિત્તુપ્પાદેસુપિ પવત્તતી"તિ નિકાયન્તરિયા. તં સન્ધાયાહ "**અવિજ્જા પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનં હેતુપચ્ચયો હોતીતિઆદિં વદન્તો**"તિ. ઉપલક્ખણઞ્હેતં સહજાતકોટિયા. **આદિ**-સદ્દેન અકુસલચિત્તેનપિ ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, યા સંકિલિટ્ઠા પઞ્ઞાતિ, અચેતસિકં સીલં, અવિઞ્ઞત્તિસઙ્ખાતં રૂપભાવં દુસ્સિલ્યન્તિ એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. પરસમયાયૂહનં પરસમયે બ્યાપારાપત્તિયા. યો તત્થ સકસમયેન વિરુદ્ધો અત્થો, તસ્સ વા દીપનેન સિયા, પરસમયે વાદારોપનેન વા . તેસુ પુરિમં "આચરિયે અનબ્ભાચિક્ખન્તેના"તિ ઇમિના અપનીતન્તિ ઇતરં દસ્સેતિ "**પરસમયં...પે૦... અનાયૂહન્તેના**"તિ. **અસમ્પિણ્ડેન્તેના**તિ ઉપચયત્થં સન્ધાય વદન્તિ. આયૂહન-સદ્દો પન ઉપચયત્થો ન હોતીતિ કેચિવાદો ન સારતો ગહેતબ્બો.

તબ્બિપરિયાયેનાતિ યથાવિનયં અવટ્ઠાનેન. સાવજ્જસ્સ અનવજ્જતાદીપનાદિના **કમ્મન્તરં ભિન્દન્તો** વિનાસેન્તો, આલોળેન્તો વા **ધમ્મતં** ધમ્મસભાવં **વિલોમેતિ** વિપરીતતો દહતિ. **મહાપદેસે**તિ મહાઅપદેસે, બુદ્ધાદયો મહન્તે મહન્તે અપદિસિત્વા વુત્તાનિ મહાકારણાનિ. **મહાપદેસે**તિ વા મહાઓકાસે, મહન્તાનિ ધમ્મસ્સ પતિટ્ઠાનટ્ઠાનાનીતિ વુત્તં હોતિ. તત્રાયં વચનત્થો – અપદિસીયતીતિ અપદેસો, બુદ્ધો અપદેસો એતસ્સાતિ બુદ્ધાપદેસો. એસ નયો સેસેસુપિ. અત્થતો ચાયં મહાપદેસો "સમ્મુખા મેતં ભગવતો સુત"ન્તિઆદિના કેનચિ આભતસ્સ "ધમ્મો"તિ વા "અધમ્મો"તિ વા વિનિચ્છયને કારણં. કિં પન તન્તિ? તસ્સ યથાભતસ્સ સુત્તોતરણાદિ એવ. યદિ એવં કથં ચત્તારોતિ? ધમ્મસ્સ દ્વે સમ્પદાયો ભગવા, સાવકા ચ. તેસુ સાવકા સઙ્ઘગણપુગ્ગલવસેન તિવિધા. એવં "અમુમ્હા મયા અયં ધમ્મો પટિગ્ગહિતો"તિ અપદિસિતબ્બાનં ભેદેન ચત્તારો. તેનાહ "**સમ્મુખા મેતં ભગવતો સુત**"ન્તિઆદિ. નેત્તિયમ્પિ વુત્તં "બુદ્ધાપદેસો સઙ્ઘાપદેસો સમ્બહુલત્થેરાપદેસો એકત્થેરાપદેસો"તિ.

સુત્તસુત્તાનુલોમઆચરિયવાદઅત્તનોમતિમહાપદેસેતિ એત્થ તિસ્સો સઙ્ગીતિયો આરુળ્હાનિ તીણિ પિટકાનિ અત્થસૂચનાદિઅત્થેન **સુત્તં**. યથાવુત્તસ્સ સુત્તસ્સ અનુલોમતો યથાવુત્તા એવ ચત્તારો મહાપદેસા **સુત્તાનુલોમં**. પાળિયા અત્થગાહણેન ધમ્મતાયં પતિટ્ઠાપનતો અટ્ઠકથા **આચરિયવાદો**. નયગ્ગાહેન અનુબુદ્ધિયા અત્તનો પટિભાનં **અત્તનોમતિ**. એત્થ ચ સુત્તઆચરિયવાદઅત્તનોમતીનમ્પિ કેનચિ આભતસ્સ ધમ્માધમ્માદિભાવવિનિચ્છયને કારણભાવસભાવતો મહાપદેસતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. **સન્તિટ્ઠતિ** અપ્પટિબાહન્તો, અવિલોમેન્તો ચ. તબ્બિપરિયાયેન અતિધાવતિ. એકસ્સ પદસ્સ એકેન પકારેન અત્થં વત્વા તસ્સેવ પુન પકારન્તરેન અત્થં વદન્તો વા અપરેહિ પરિયાયેહિ નિદ્દિસતિ નામ યથા ''અવિજ્જા દુક્ખસચ્ચસ્સ યાથાવસરસલક્ખણં પટિવિજ્ઝિતું ન દેતી''તિઆદિં વત્વા પુન ''અયં અવિજ્જા દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણ''ન્તિ વુત્તાપિ ''દુક્ખસચ્ચસ્સ એકદેસો હોતી''તિઆદિવચનં. અથ વા હેતુભાવેન વુત્તસ્સ અત્થસ્સ પુન ફલભાવેન વચનં તમેવત્થં પુનરાવત્તેત્વા નિદ્દિસનં યથા ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ વત્વા પુન ''નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન''ન્તિ વચનં. અથ વા ''સબ્બમેતં ભવચક્કં કમ્મઞ્ચેવ વિપાકો ચ. કિલેસકમ્મવિપાકવસેન તિવિધ''ન્તિ ચ આદિના વુત્તસ્સેવત્થસ્સ દુવિધતિવિધાદિવિભાગદસ્સનં તમેવત્થં પુનરાવત્તેત્વા નિદ્દિસનન્તિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

સત્તવોહારોતિ ''સત્તો''તિ સમઞ્ઞા. યે હિ ધમ્મે સમૂહભૂતે સન્તાનવસેન વત્તમાને ઉપાદાય સત્તપઞ્ઞત્તિ, તસ્સા તતો અઞ્ઞથાનાઞ્ઞથાઅચ્ચન્તાભાવસઙ્ખાતે અન્તે અનુપગમ્મ યાથાવતો સઙ્ગહણં, બોધનઞ્ચ ધમ્મતાયં અકુસલસ્સ દુક્કરં દુરભિસમ્ભવન્તિ. અવિજ્જાદિકસ્સ પચ્ચયધમ્મસ્સ સઙ્ખારાદિપચ્ચયુપ્પન્નધમ્મં પતિ હેતુઆદિના પચ્ચયેન પચ્ચયભાવો **પચ્ચયાકારો**, પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ અત્થો.

વુત્તનયેનાતિ ''આચરિયે અનબ્ભાચિક્ખન્તેના''તિઆદિના વુત્તનયેન. કામઞ્ચેત્થ સબ્બાપિ અત્થવણ્ણના ઇમિનાવ નયેન કાતબ્બા, પટિચ્ચસમુપ્પાદવણ્ણનાય પન ગરુતરભાવં દસ્સેન્તો એવં વદતિ.

પાળિધમ્મન્તિ તેપિટકબુદ્ધવચનં. **પટિચ્ચસમુપ્પાદ**ન્તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદપાળિં.

અત્થં કત્વાતિ હિતં કત્વા. યથાયં હિતાવહો હોતિ, એવં કત્વા. **અટ્ઠિં કત્વા**તિ વા અત્તાનં અત્થિકં કત્વા. સુતચિન્તામયાદિં **ઞાણવિસેસં**. તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનાદિના **કિલેસક્ખયવિસેસં**.

ભવાદીસુ આદીનવપ્પટિચ્છાદનતો, બલવૂપનિસ્સયતો, કમ્મસ્સ વિસેસહેતુભાવતો ચ વટ્ટસ્સ મૂલકારણં અવિજ્જા. વિપાકવટ્ટનિમિત્તસ્સ કમ્મવટ્ટસ્સ કારણભૂતમ્પિ કિલેસવટ્ટં અવિજ્જામૂલકન્તિ દસ્સનત્થં અવિજ્જા આદિતો વુત્તા. તણ્હાપિ હિ અવિજ્જાય પટિચ્છાદિતાદીનવે એવ વિસયે અસ્સાદાનુપસ્સિનો પવત્તતિ, ન અઞ્ઞથા. **મૂલાદિદસ્સનસામઞ્ઞઞ્ચા**તિ વલ્લિયા મૂલમજ્ઝપરિયોસાનસ્સ દસ્સનેન પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ તંદસ્સનસામઞ્ઞઞ્ચ યોજેતબ્બં, સમન્તચક્ખુના સબ્બસ્સ દિટ્ઠત્તેપિ દેસનાકાલે દેસનાઞાણચક્ખુના બોધેતબ્બતાવસેન એકદેસદસ્સનસ્સ અધિપ્પેતત્તા.

દિટ્ઠિસહિતાય માનસહિતાય વા તણ્હાય ''અહ''ન્તિ, ઇતરાય ''મમ''ન્તિ **અભિવદતો**. ''અભિનન્દનતો''તિ હિ ઇમિના સપ્પીતિકાય તણ્હાય પવત્તિ દસ્સિતા. ''**અભિવદતો**''તિ ઇમિના તતો બલવતરાય દિટ્ઠિસહિતાય માનસહિતાય વા. ''**અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતો**''તિ ઇમિના પન તતોપિ બલવતમાય દિટ્ઠિસહિતાય, કેવલાય વા તણ્હાય પવત્તિ દસ્સિતા. ગિલિત્વા પરિનિટ્ઠાપેત્વા ઠાનઞ્હિ અજ્ઝોસાનં. **તપ્પચ્ચય**ન્તિ તણ્હાપચ્ચયં. કથં પન

નન્દિવચનેન ચતુબ્બિધમ્પિ ઉપાદાનં વુત્તન્તિ આહ "**નન્દિતા**"તિઆદિ. તત્થ **નન્દિતાતદવિપ્પયોગતાહી**તિ નન્દિભાવેન સભાવતો તણ્હુપાદાનં, તાય નન્દિયા તણ્હાય અવિપ્પયોગેન અવિનાભાવેન દિટ્ઠુપાદાનં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. "**દિટ્ઠાભિનન્દનભાવેના**"તિ ઇમિના દિટ્ઠિયાપિ નન્દિભાવમાહ.

પટિસન્ધિપવત્તિફસ્સાદયોતિ પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ ઉપ્પન્નફસ્સમનોસઞ્ચેતનાવિઞ્ઞાણાનિ. "**વિપાકવટ્ટભૂતે**"તિ ચ ઇદં પવત્તવિસેસનં દટ્ઠબ્બં. **વટ્ટૂપત્થમ્ભકા**તિ વટ્ટત્તયૂપનિસ્સયા. **ઇતરે**તિ અકમ્મજા. **તસ્મિ**ન્તિ યથાવુત્તે આહારચતુક્કે. **વત્તું વટ્ટન્તી**તિ તણ્હાનિદાનૂપનિસ્સયતો ''તણ્હાનિદાના''તિ વત્તું યુજ્જન્તિ.

યથા અરિયમગ્ગો અન્તદ્વયવજ્જિતમજ્ઝિમપટિપદાભાવતો ''ઞાયો''તિ વુચ્ચતિ, એવં પટિચ્ચસમુપ્પાદોપીતિ આહ "**ઞાયોતિ મગ્ગો, સોયેવ વા પટિચ્ચસમુપ્પાદો**"તિ. **અત્તનો પટિવેધાય સંવત્તતિ** અસમ્મોહપટિવેધેન પટિવિજ્ઝિતબ્બત્તા. **સંવત્તતી**તિ ચ નિમિત્તસ્સ કત્તૂપચારવસેનેતં વુત્તં યથા ''અરિયભાવકરાનિ સચ્ચાનિ અરિયસચ્ચાની''તિ. **પકતિઆદયો** હેટ્ઠા સચ્ચવિભઙ્ગે હેતુવિપ્પટિપત્તિકથાયં દસ્સિતા એવ. **અકારણં "કારણ"ન્તિ ગણ્હન્તિ** યથા કાપિલાદયો. **ન કિઞ્ચિ કારણં બુજ્ઝન્તિ** યથા તં અઞ્ઞે બાલપુથુજ્જના. **ઇતરાસ**ન્તિ મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાના દેસનાદીનં તિસ્સન્નં. **તદત્થતાસમ્ભવેપી**તિ યથાસકેહિ કારણેહિ પવત્તિદસ્સનત્થતાસમ્ભવેપિ. **અત્થન્તરસબ્ભાવતો**તિ પયોજનન્તરસબ્ભાવતો. વુત્તાનિ હિ અટ્ઠકથાયં (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૫) ''જરામરણાદિકસ્સ દુક્ખસ્સ અત્તના અધિગતકારણસન્દસ્સનત્થં. આહારનિદાનવવત્થાપનાનુસારેન યાવ અતીતં અદ્ધાનં અતિહરિત્વા પુન અતીતદ્ધતો પભુતિ હેતુફલપટિપાટિસન્દસ્સનત્થં. અનાગતદ્ધહેતુસમુટ્ઠાનતો પભુતિ અનાગતદ્ધસન્દસ્સનત્થ''ન્તિ તિસ્સન્નં યથાક્કમં તીણિ પયોજનાનિ.

તંતંફલપટિવેધોતિ જાતિઆદીનં જરામરણાદિતંતંફલાવગમો. **અનુવિલોકયતો**તિ પુરિમે વિકપ્પે વિપસ્સનાનિમિત્તં અનુવિલોકનં, દુતિયે દેસનાનિમિત્તં. કામુપાદાનભૂતા તણ્હા મનોસઞ્ચેતનાહારસઙ્ખાતસ્સ ભવસ્સ, તંસમ્પયુત્તાનં, તન્નિમિત્તાનઞ્ચ સેસાહારાનં વિસેસપચ્ચયો હોતીતિ આહ "**આહારતણ્હાદયો પચ્ચુપ્પન્નદ્ધા**"તિ. **આદિ**-સદ્દેન યાવ વિઞ્ઞાણં ગહેતબ્બં. **આહારતણ્હાદયો**તિ એત્થ પચ્ચુપ્પન્નકમ્મવટ્ટપરિયાપન્ને આહારે ગહેત્વા અદ્ધયોજનં કત્વા અનાગતવિપાકવટ્ટપરિયાપન્ને ગહેત્વા યોજેતું વુત્તં "**આહારા વા તણ્હાય પભાવેતબ્બા અનાગતો અદ્ધા**"તિ. **પભાવેતબ્બા**તિ આયતિં ઉપ્પાદેતબ્બા. **યુજ્જતી**તિ ફલભૂતે આહારે પચ્ચુપ્પન્ને પચ્ચક્ખતો દસ્સેત્વા ''તંનિદાનં તણ્હં તસ્સા નિદાન''ન્તિઆદિના ફલપરમ્પરાય કારણપરમ્પરાય ચ દસ્સનં તથાબુજ્ઝનકાનં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયાનુલોમતો, ધમ્મસભાવાવિલોમનતો ચ યુત્તિયા સઙ્ગય્હતિ. યદિ તણ્હાદયો અતીતો અદ્ધા, તણ્હાગ્ગહણેનેવ સઙ્ખારાવિજ્જા ગહિતાતિ કિમત્થં પુન તે ગહિતાતિ આહ "**સઙ્ખારાવિજ્જા તતોપિ અતીતતરો અદ્ધા વુત્તો સંસારસ્સ અનાદિભાવદસ્સનત્થ**"ન્તિ. **અતીત**ન્તિ વા અતીતતાસામઞ્ઞેન અતીતતરમ્પિ સઙ્ગહિતં દટ્ઠબ્બં.

પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિઆહારકાતિ પુનબ્ભવૂપપત્તિપચ્ચયા. **ઇતિ વચનતો**તિ એવં વુત્તવચનસબ્ભાવતો. વિઞ્ઞાણાહારો તાવ પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિયા હેતુ, ઇતરે પન કથન્તિ આહ "**તંસમ્પયુત્તત્તા...પે॰... કબળીકારાહારસ્સા**"તિ. તસ્સ આયતિં પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિઆહારકા ચત્તારો આહારાતિ સમ્બન્ધો. સદ્ધાદીનં ઉપનિસ્સયતા પરિચ્ચાગાદિકાલે, રાગાદીનં ગધિતસ્સ ભોજનાદિકાલે. તેન યથાક્કમં કુસલાકુસલકમ્મવિઞ્ઞાણાયૂહનં દસ્સિતં. **તસ્મા**તિ યસ્મા આયતિં પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિઆહારકા ચત્તારો આહારા ગય્હન્તિ, તસ્મા. **પુરિમોયેવત્થો**તિ ''આહારતણ્હાદયો પચ્ચુપ્પન્નદ્ધા''તિઆદિના વુત્તઅત્થો. **અતીતે**તિ અતીતે અદ્ધનિ. **તતો પર**ન્તિ તતો અતીતદ્ધતો પરં પચ્ચુપ્પન્ને અનાગતે ચ અદ્ધનિ ''સઙ્ખારપચ્ચયા

વિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિના. **પચ્ચક્ખાનન્તિ** પચ્ચુપ્પન્નભવપરિયાપન્નતાય પચ્ચક્ખભૂતાનં. **પચ્ચુપ્પન્નં હેતુન્તિ** એતરહિ વત્તમાનં તણ્હાદિકં આહારાદીનં હેતું.

સુત્તં આહરતિ ''આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૩). **વટ્ટહેતુનો**તિ વિપાકવટ્ટહેતુનો, સકલવટ્ટહેતુનો વા. અકુસલઞ્હિ કમ્મં કમ્મવટ્ટસ્સ કિલેસવટ્ટસ્સ ચ પચ્ચયો હોતિયેવ. "**ભવતણ્હાયપિ હેતુભૂતા**"તિ ઇમિના કિલેસવટ્ટસ્સાપિ અવિજ્જાય પચ્ચયભાવમાહ. **એવઞ્ચેતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતી**"તિઆદિના વટ્ટસીસાનમ્પિ અવિજ્જાતણ્હાનં સપ્પચ્ચયતાદસ્સનાપદેસેન સબ્બેસમ્પિ સઙ્ખતધમ્માનં હેતુફલપરમ્પરાવિચ્છેદવુત્તિયા પુરિમાય કોટિયા અપઞ્ઞાયનં વિભાવેતિ.

અવિજ્જં તણ્હા અનુવત્તતીતિ દુક્ખે તણ્હં અભિભવિત્વા પવત્તિયા તતો અવિજ્જાય બલવભાવમાહ. અવિજ્જાભિભૂતા હિ સત્તા સતિપિ તણ્હાપરિતસ્સિતે એકન્તાનત્થસઞ્ઞિતં અત્તકિલમથાનુયોગદુક્ખમનુયુઞ્જન્તિ. **તણ્હં અવિજ્જા અનુવત્તતી**તિ સુખે અવિજ્જં અભિભવિત્વા પવત્તિયા તતો તણ્હાય બલવભાવમાહ. યદિપિ સાવજ્જસુખાનુભવે બલવતીયેવ અવિજ્જા વિજ્જમાનઆદીનવં પટિચ્છાદેન્તી તિટ્ઠતિ, તણ્હા પન તતોપિ બલવતરતાય સત્તે વિપુલાનત્થસઞ્હિતે અનરિયે સુખે નિયોજેતીતિ અવિજ્જાય તદનુવત્તનં વુત્તં.

આયતનછક્કં વા કાયોતિ સમ્બન્ધો. **ચક્ખાદિનિસ્સયે સેસધમ્મે**તિ ચક્ખાદિનિસ્સયભૂતે, તપ્પટિબદ્ધે ચ સસન્તાનપરિયાપન્ને ધમ્મે. **ચક્ખાદિનિસ્સિતે એવ કત્વા**તિ ચક્ખાદિગ્ગહણેનેવ ગહિતે કત્વા. **ચક્ખાદિકાયન્તિ** ચક્ખાદિધમ્મસમૂહં પરેસં પઞ્ચક્ખન્ધં. **ફસ્સેન ફુટ્ઠો**તિ આરમ્મણં ફુસન્તેન વિય ઉપ્પન્નેન સુખવેદનિયેન, દુક્ખવેદનિયેન ચ ફસ્સેન ફુટ્ઠો. ફસ્સે હિ તથા ઉપ્પન્ને તંસમઙ્ગીપુગ્ગલો ફુટ્ઠોતિ વોહારો હોતીતિ.

યથા સળાયતનાનિ ફસ્સસ્સ વિસેસપચ્ચયો, એવં વેદનાયપીતિ દસ્સેન્તો "**સળાયતનાનં વેદનાય વિસેસપચ્ચયભાવ**"ન્તિ આહ. **તન્નિસ્સિતન્તિ** સળાયતનનિસ્સિતં. **અતીતદ્ધાવિજ્જાતણ્હામૂલકો**તિ અતીતદ્ધભૂતઅવિજ્જાતણ્હામૂલકો. **કાયસ્સ ભેદા કાયૂપગો**તિ ઉભયત્થાપિ કાયસદ્દેન ઉપાદિન્નક્ખન્ધપઞ્ચકો ગહિતો. તદુપગતા ઉપપજ્જનં પટિસન્ધિગ્ગહણં. **ઉભયમૂલો**તિ અવિજ્જાતણ્હામૂલો.

અનભિસમયભૂતત્તાતિ અભિસમયસ્સ પટિપક્ખભૂતત્તા. **અવિજ્જાયા**તિ અવિજ્જાય સતિ.

ગહણન્તિ ગહેતબ્બતં. **તસ્મા**તિ યસ્મા સતિ સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારત્તેપિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા પધાનતાય વિસું વુત્તા ગોબલીબદ્દઞાયેન, તસ્મા. **તત્થ વુત્તમ્પી**તિ સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારેસુ વુત્તમ્પિ અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારં **વજ્જેત્વા** અગ્ગહેત્વા ઇતરે સઙ્ખારા યોજેતબ્બા. એવઞ્હિ અત્થસ્સ ઉદ્ધરણુદ્ધરિતબ્બતાદ્વયં અસઙ્કરતો દસ્સિતં હોતિ. "**ઇધ વણ્ણેતબ્બભાવેના**"તિ ઇમિના અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાનં સતિપિ સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારભાવે યથાવુત્તમેવ પધાનભાવં ઉલ્લિઙ્ગેતિ. ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ તદેકદેસો વુત્તોતિ સમ્બન્ધો. ઇમસ્મિં અત્થવિકપ્પે સઙ્ગણ્હનવસેન સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારેહિ સઙ્ગહિતાપિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા ઇધ વણ્ણેતબ્બભાવેન પધાનાતિ વિસું ગહિતા, પુરિમસ્મિં તે વજ્જેત્વાતિ અયં વિસેસો. તેનાહ "**વણ્ણેતબ્બસબ્બસઙ્ગહણવસેન દુવિધતા વુત્તા**"તિ. સામઞ્ઞતો સઙ્ગય્હમાનમ્પિ પધાનભાવજોતનત્થં વિસું ગય્હતિ યથા તં ''પુઞ્ઞઞાણસમ્ભારા''તિ.

યેન કુસલાકુસલધમ્મા ''વિપાકધમ્મા''તિ વુચ્ચન્તિ, તં આયૂહનં, કિં પન તન્તિ? અનુપચ્છિન્નતણ્હાવિજ્જામાને સન્તાને સબ્યાપારતા. તેનાહ ''**પટિસન્ધિ...પે॰... આયૂહનરસા**''તિ. ચેતનાપધાનત્તા પન તસ્સ ચેતનાકિચ્ચં કત્વા વુત્તં. **રાસિકરણં, આયૂહન**ન્તિ ચ રાસિભૂતસ્સ રૂપારૂપસઙ્ખાતસ્સ ફલસ્સ નિબ્બત્તનતો વુત્તં. ''**અનારમ્મણતા અબ્યાકતતા**''તિ ઇદં અબ્યાકતસ્સેવ અનારમ્મણત્તા અબ્યાકતસમ્બન્ધિની અનારમ્મણતાતિ કત્વા વુત્તં. **આયતનં, ઘટન**ન્તિ ચ તંતંદ્વારિકધમ્મપ્પવત્તનમેવ દટ્ઠબ્બં.

અનનુબોધાદયો અવિજ્જાપદનિદ્દેસે આગતા. અવિજ્જાપદસમ્બન્ધેન **દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તા**તિ ઇત્થિલિઙ્ગનિદ્દેસો. **અસઞ્ઞાનત્તા**તિ અવિઞ્ઞાતત્તા.

સોકાદીનં સબ્ભાવાતિ ''જાતિપચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ અનિટ્ઠાપેત્વા તદનન્તરં સોકાદીનમ્પિ વુત્તાનં વિજ્જમાનત્તા તેસં વસેન **અઙ્ગબહુત્તપ્પસઙ્ગે** પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનં બહુભાવે આપન્ને. **દ્વાદસેવા**તિ કથં દ્વાદસેવ, નનુ સોકાદયોપિ ધમ્મન્તરભૂતા પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસનાયં વુત્તાતિ? સચ્ચં વુત્તા, ન પન અઙ્ગન્તરભાવેનાતિ દસ્સેન્તો ''**ન હી**''તિઆદિમાહ. તત્થ **ફલેના**તિ ફલભૂતેન જરામરણઙ્ગસઙ્ગહિતેન સોકાદિના. **મૂલઙ્ગં દસ્સેતુ**ન્તિ ઇમાય પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસનાય મૂલભૂતં અવિજ્જઙ્ગં સોચનાદીહિ સમ્મોહાપત્તિકથનેન દસ્સેતું **તે** સોકાદયો વુત્તા ભવચક્કસ્સ અવિચ્છેદદસ્સનત્થં. જરામરણં કારણં એતેસન્તિ જરામરણકારણા , સોકાદયો, તબ્ભાવો **જરામરણકારણતા**. જરામરણં નિમિત્તં એતસ્સાતિ **જરામરણનિમિત્તં. તં તન્નિમિત્તાન**ન્તિ એત્થ તન્તિ સુત્તં. **તન્નિમિત્તાનં** દુક્ખનિમિત્તાનં સોકાદીનં. **તતો પરાયા**તિ અનાગતે દુતિયત્તભાવતો પરાય તતિયત્તભાવાદીસુ પટિસન્ધિયા. **હેતુહેતુભૂતા**તિ કારણસ્સ કારણભૂતા. પટિસન્ધિયા હિ સઙ્ખારા કારણં, તેસં અવિજ્જા. **સુત્ત**ન્તિ ''અસ્સુતવા પુથુજ્જનો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨, ૧૭; સં॰ નિ॰ ૨.૬૧; ધ॰ સ॰ ૧૦૦૭) ઇમં સુત્તં સન્ધાય વદતિ. **અવિજ્જા સોકાદીનં કારણન્તિ દસ્સિતા** અસ્સુતવતાય અવિજ્જાભિભવનદીપનિયા તદુપ્પત્તિવચનતો. ''ન સોકાદીનં બાલસ્સ જરામરણનિમિત્તતામત્તસ્સ સાધકં સુત્ત''ન્તિ વુત્તમત્થં પાકટં કાતું ''**ન ચા**''તિઆદિ વુત્તં. તેન ન ચ જરામરણનિમિત્તમેવ દુક્ખં દુક્ખં, અથ ખો અવિજ્જાનિમિત્તમ્પેત્થ વુત્તનયેન યોજેતબ્બન્તિ દસ્સેતિ. એવં જરામરણેન સોકાદીનં એકસઙ્ખેપં કત્વા દ્વાદસેવ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનિ વેદિતબ્બાનિ.

> કસ્મા પનેત્થ જરામરણન્તા એવ દેસના કતા, કિં તતો પરા પવત્તિ નત્થીતિ? નો નત્થિ, અપ્પહીનકિલેસસ્સ હિ કમ્મતો, વિઞ્ઞાણાદિપરિયોસાનભૂતાય ચ ચુતિયા પટિસન્ધિપાતુભાવોતિ પવત્તિતદુપરમભૂતં જરામરણં પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિનિમિત્તં. તં પન કમ્મૂપપત્તિભવતો જાતિયા દસ્સિતત્તા ''ભવપચ્ચયા જાતી''તિ ઇમિનાવ પકાસિતન્તિ ન પુન વુચ્ચતિ, ન તતો પરં પવત્તિયા અભાવતો. એકકમ્મનિબ્બત્તસ્સ ચ સન્તાનસ્સ જરામરણં પરિયોસાનં. સતિ કિલેસવટ્ટે કમ્મુના તતો પુનબ્ભવૂપપત્તિ, અસતિ પન તસ્મિં ''એસેવન્તો દુક્ખસ્સા''તિ જરામરણપરિયોસાનાવ દેસના કતા. યસ્મા પન ન અમરણા જરા અત્થિ સબ્બેસં ઉપ્પત્તિમન્તાનં પાકાનન્તરભેદતો, ન ચાજરં મરણં અપાકભેદાભાવા, તસ્મા તદુભયમેકમઙ્ગં કતં, ન નામરૂપં વિય ઉભયટ્ઠાને એકજ્ઝં ઉપ્પત્તિયા, સળાયતનં વિય વા આયતનભાવેન કિચ્ચસમતાય. યા પનાયં ઓસાનં ગતા પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિ દીપિતા, તાય ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિઆદિ, કિલેસકમ્માભાવે તદભાવતો ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ એવમાદિ એવ વા અત્થતો પકાસિતો હોતીતિ વટ્ટત્તયસ્સ અનવટ્ઠાનેન પરિબ્ભમનં દસ્સિતં હોતિ. અથ વા જરાગહણેન પરિપક્કપરિપક્કતરાદિક્કમેન વત્તમાનં નામરૂપાદિ, સોકાદિ ચ ગય્હતિ, તથાસ્સ પરિપાકકાલવત્તિની અવિજ્જા ચ. યથાહ –

‘‘સ ખો સો, ભિક્ખવે, કુમારો વુદ્ધિમન્વાય ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકમન્વાય પઞ્ચહિ કામગુણેહિ સમપ્પિતો સમઙ્ગીભૂતો પરિચારેતિ ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યેહિ રૂપેહિ…પે॰… કાયવિઞ્ઞેય્યેહિ ફોટ્ઠબ્બેહિ…પે॰… રજનીયેહિ. સો ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા પિયરૂપે રૂપે સારજ્જતિ, અપ્પિયરૂપે રૂપે બ્યાપજ્જતિ, અનુપટ્ઠિતકાયસતિ ચ વિહરતિ પરિત્તચેતસો, તઞ્ચ ચેતોવિમુત્તિં પઞ્ઞાવિમુત્તિં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ, યત્થસ્સ તે પાપકા અકુસલા ધમ્મા અપરિસેસા નિરુજ્ઝન્તી’’તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૮).

એત્થ હિ પરિપક્કિન્દ્રિયસ્સ છસુ દ્વારેસુ સરાગાદિગ્ગહણેન તદવિનાભાવિતાય વિમુત્તિયા અપ્પજાનને ચ સોકાદીનં પચ્ચયભૂતા અવિજ્જા પકાસિતા. અપિચ ‘‘પિયપ્પભવા સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા’’તિ વચનતો કામાસવભવાસવેહિ, ‘‘તસ્સ ‘અહં રૂપં, મમ રૂપન્તિ પરિયુટ્ઠટ્ઠાયિનો…પે॰… રૂપવિપરિણામઞ્ઞથાભાવા ઉપ્પજ્જન્તિ સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧) વચનતો દિટ્ઠાસવતો, ‘‘અસ્સુતવા’’તિઆદિવચનતો અવિજ્જાસવતો સોકાદીનં પવત્તિ દીપિતાતિ તેસં હેતુતાય તગ્ગહણેન ગહિતા આસવા. તેસં સયઞ્ચ જરાસભાવતાય જરાગહણેન ગય્હન્તિ, તતો ચ ‘‘આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો’’તિ વચનતો આસવનિમિત્તાય ચ અવિજ્જાય જરાગહણેન ગહણં. તતો ચ ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિ આવટ્ટતિ ભવચક્કં. અપિચ ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ વત્વા ‘‘ભવપચ્ચયા જાતી’’તિ વદન્તેનપિ ભવચક્કસ્સ અનવટ્ઠાનતો પરિબ્ભમનં દસ્સિતં. એત્થ હિ વિઞ્ઞાણેન અવિજ્જાનિવુતસ્સ પુનબ્ભવો દસ્સિતો, જાતિયા તણ્હાય સમ્પયુત્તસ્સ, ઉભયત્થ ઉભિન્નં અનુવત્તમાનત્તાતિ અવિજ્જાતણ્હાનિમિત્તં ભવચક્કં અનવટ્ઠાનતો પરિબ્ભમતીતિ અયમત્થો દીપિતોતિ જરામરણન્તાપિ દેસના ન તતો પરં પવત્તિયા અભાવં સૂચેતિ અતદત્થત્તા, ન ચ પચ્ચયન્તરદસ્સનત્થમેવ પુન વચનન્તિ સક્કા વિઞ્ઞાતું એકત્રેવ તદુભયદેસનાય તસ્સ સિદ્ધત્તા. તથા યં કમ્મં અવિજ્જાહેતુકં, તં તણ્હાહેતુકમ્પિ. યં તણ્હાહેતુકં, તં અવિજ્જાહેતુકમ્પિ વેદિતબ્બં. કસ્મા? દ્વિન્નં ભવમૂલાનં અઞ્ઞમઞ્ઞાવિરહતો. યથા હિ તણ્હાપચ્ચયા કામુપાદાનહેતુકં કમ્મભવસઙ્ખારં વદન્તો ન વિના ભવતણ્હાય અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયોતિ દસ્સેતિ. તથા તમેવ અવિજ્જાપચ્ચયં દેસેન્તો ન અન્તરેન અવિજ્જાય ભવતણ્હા કમ્મભવસ્સ પચ્ચયોતિ. તતો ચ પુબ્બે પવત્તા અવિજ્જાદિપચ્ચયા સઙ્ખારાદયો , તણ્હુપાદાનાદિપચ્ચયા ભવાદયો ચ, તથા તણ્હાહેતુઉપાદાનપચ્ચયા ભવો, અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, ભવપચ્ચયા જાતિ, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, જાતિપચ્ચયા જરામરણં, વિઞ્ઞાણાદિપચ્ચયાનામરૂપાદીતિ એવમેતેસં અઙ્ગાનં પુબ્બાપરસમ્બન્ધો દસ્સિતો હોતીતિ વેદિતબ્બં.

ઉદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અવિજ્જાપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૬. પિતા કથીયતીતિ અસુકો અસુકસ્સ પિતાતિ પિતુભાવેન કથીયતિ. કથિયમાનો ચ અસન્દેહત્થં અઞ્ઞેહિ મિત્તદત્તેહિ વિસેસેત્વા કથીયતીતિ તં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**દીઘો…પે॰… દત્તો**’’તિ.

યાથાવોતિ અવિપરીતો. **કિચ્ચજાતિતો**તિ પટિચ્છાદનકિચ્ચતો, ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનતો ચ.

ગહણકારણવસેનાતિ ગહણસ્સ કારણભાવવસેન. અઞ્ઞસેતાદીનં નિવત્તકાનીતિ પદં આનેત્વા સમ્બન્ધો.

છાદેન્તિયાતિ છાદનાકારેન પવત્તન્તિયા. તથા પવત્તનહેતુ **તંસમ્પયુત્તા** અવિજ્જાસમ્પયુત્તા **દુક્ખારમ્મણા** હોન્તિ.

તસ્માતિ સભાવતો અગમ્ભીરત્તા તેસં દુદ્દસભાવકરણી તદારમ્મણતા અવિજ્જા ઉપ્પજ્જતિ. **ઇતરેસ**ન્તિ નિરોધમગ્ગાનં. સમાનેપિ પણીતઅસંકિલેસિકાદિભાવે સપ્પચ્ચયતો અપ્પચ્ચયસ્સ વિસેસં દસ્સેતું "**મગ્ગસ્સા**"તિઆદિ વુત્તં.

અવિજ્જાપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સઙ્ખારપદનિદ્દેસવણ્ણના

"**સોધેતિ અપુઞ્ઞફલતો**"તિ ઇમિના પુઞ્ઞસ્સ વિપાકદુક્ખવિવિત્તતં આહ, "**દુક્ખતો**"તિ ઇમિના ચેતોદુક્ખવિવિત્તતં, "**સંકિલેસતો**"તિ ઇમિના કિલેસદુક્ખવિવિત્તતં. "**અપુઞ્ઞફલતો**"તિ વા ઇમિના પુઞ્ઞસ્સ આયતિં હિતતં દસ્સેતિ. "**દુક્ખસંકિલેસતો**"તિ ઇમિના પવત્તિહિતતં પવત્તિસુખતઞ્ચ દસ્સેતિ. **તંનિપ્ફાદનેના**તિ હિતસુખનિબ્બત્તનેન. પુજ્જભવનિબ્બત્તકો **પુજ્જનિબ્બત્તકો**.

''એવમિદં પુઞ્ઞં પવડ્ઢતી''તિઆદીસુ પુઞ્ઞફલમ્પિ પુઞ્ઞન્તિ વુચ્ચતીતિ આહ "**પુઞ્ઞુપગન્તિ ભવસમ્પત્તુપગ**"ન્તિ.

આદિભાવનાતિ ''પથવી પથવી''તિઆદિના કસિણેસુ પવત્તભાવના. **પથવી પથવી**તિ વા એત્થ **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો, પકારત્થો વા. તેન ઇતરકસિણાનં ગહણં. **આદિભાવના**તિઆદિભૂતા ભાવના. સા હિ ''પરિકમ્મ''ન્તિ વુચ્ચતિ. **મણ્ડલકરણં** કસિણમણ્ડલકરણં.

દાનવસેનાતિ દેય્યધમ્મપરિચ્ચાગવસેન. **ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા દાનં** દિય્યતિ એતેનાતિ. **તત્થા**તિ તેસુ ચિત્તચેતસિકેસુ. **દાનં આરબ્ભા**તિ તેહિ નિબ્બત્તિયમાનં પરિચ્ચાગં ઉદ્દિસ્સ. યથા વા સો નિપ્પજ્જતિ, તથા ઠપેત્વા. **અધિકિચ્ચા**તિ તસ્સેવ વેવચનં. યથા વા સમ્પયુત્તેહિ નિબ્બત્તિયમાના દાનકિરિયા નિપ્ફત્તિવસેન અધિકતં પાપુણાતિ, તથા કત્વા. ચેતનાવસેનેવ હિ દાનાદિકમ્મનિપ્ફત્તિ. **ઇતરેસૂ**તિ ''સીલં આરબ્ભા''તિઆદીસુ.

અસરિક્ખકમ્પીતિ અત્તના અસદિસમ્પિ કટત્તારૂપન્તિ સમ્બન્ધો. **વિનાપિ** ચતુત્થજ્ઝાનવિપાકેન. **રૂપતણ્હાસઙ્ખાતસ્સા**તિ ''રૂપતણ્હા''તિ એત્થ વુત્તરૂપતણ્હમાહ. **ગુઞ્જ**ન્તિ ગુઞ્જફલપરિમાણં ધારણીયવત્થું. તથા **તણ્ડુલં**.

"**વચનવિસેસમત્તમેવા**"તિ અત્થવિસેસાભાવો વુત્તોતિ અત્થવિસેસાભાવમાહ "**કાયદ્વારે પવત્તિ એવ હિ આદાનાદિપાપના**"તિ. **પુરિમેના**તિ ''કાયદ્વારે પવત્તા''તિ ઇમિના. તઞ્હિ પવત્તિમત્તકથનતો દ્વારૂપલક્ખણં હોતિ. **પચ્છિમેના**તિ ''આદાના''દિવચનેન.

કાયવચીસઙ્ખારગ્ગહણેતિ ઉદ્દેસં સન્ધાયાહ. **કાયવચીસઞ્ચેતનાગહણે**તિ નિદ્દેસં. **વિઞ્ઞાણસ્સા**તિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ. સહજાતસ્સ પન અનન્તરસ્સ ચ પચ્ચયો હોતિયેવ. "**કુસલા વિપાકધમ્મા ચા**"તિ ઇદં સેક્ખપુથુજ્જનસન્તાને અભિઞ્ઞાચેતના ઇધાધિપ્પેતા, ન ઇતરાતિ કત્વા વુત્તં. તેન યથાવુત્તઅભિઞ્ઞાચેતનાપિ

પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો સિયા કુસલસભાવત્તા, વિપાકધમ્મત્તા વા તદઞ્ઞકુસલાકુસલચેતના વિયાતિ દસ્સેતિ. તયિદં લોકુત્તરકુસલાય અનેકન્તિકં. ન હિ સા પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો. અથ વિપાકદાયિનીતિ વુચ્ચેય્ય, એવમ્પિ અહોસિકમ્મેન અનેકન્તિકં. ન હિ તસ્સા વિપાકુપ્પાદનં અત્થીતિ આહ "**ન વિપાકુપ્પાદનેન કુસલતા વિપાકધમ્મતા ચા**"તિ. કેવલઞ્હિ યા અઞ્ઞેસં વિપાકધમ્માનં સબ્યાપારા સઉસ્સાહા પવત્તિ, તદાકારાવસ્સા અપ્પહીનકિલેસે સન્તાને પવત્તીતિ વિપાકધમ્મતા, અનવજ્જટ્ઠેન કુસલતા ચ વુત્તા. એવમ્પિ યદિ વિપાકધમ્મા અભિઞ્ઞાચેતના, કથં અવિપાકાતિ? અસમ્ભવતોતિ તં અસમ્ભવં દસ્સેતું "**સા પના**"તિઆદિ વુત્તં. અભિઞ્ઞાચેતના હિ યદિ વિપાકં ઉપ્પાદેય્ય, સભૂમિકં વા ઉપ્પાદેય્ય અઞ્ઞભૂમિકં વા. તત્થ અઞ્ઞભૂમિકસ્સ તાવ ઉપ્પાદનં અયુત્તં પચ્ચયાભાવતો, તથા અદસ્સનતો ચ. તેનાહ "**ન હી**"તિઆદિ. સભૂમિકં નવત્તબ્બારમ્મણં વા ઉપ્પાદેય્ય પરિત્તાદિઆરમ્મણં વા, તેસુ અત્તનો કમ્મસમાનારમ્મણતાય રૂપાવચરવિપાકસ્સ દસ્સિતત્તા, પરિત્તાદિઆરમ્મણત્તા ચ અભિઞ્ઞાચેતનાય નવત્તબ્બારમ્મણં ન ઉપ્પાદેય્ય. તથા એકન્તનવત્તબ્બારમ્મણત્તા રૂપાવચરવિપાકસ્સ પરિત્તાદિઆરમ્મણઞ્ચ ન ઉપ્પાદેય્યાતિ અયમસમ્ભવો. તેનાહ "**અત્તના સદિસારમ્મણઞ્ચા**"તિઆદિ. તત્થ **તિટ્ઠાનિકન્તિ** પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન ઠાનત્તયવન્તં. ''પથવીકસિણં આપોકસિણ''ન્તિઆદિના કુસલેન અભિન્નં કત્વા વિપાકસ્સ આરમ્મણં દેસિતન્તિ આહ "**ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે...પે॰... વુત્તત્તા**"તિ. ''રૂપાવચરતિકચતુક્કજ્ઝાનાનિ કુસલતો ચ વિપાકતો ચ કિરિયતો ચ ચતુત્થસ્સ ઝાનસ્સ વિપાકો આકાસાનઞ્ચાયતનં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં ઇમે ધમ્મા નવત્તબ્બા ''પરિત્તારમ્મણા''તિપિ 'મહગ્ગતારમ્મણા'તિપિ 'અપ્પમાણારમ્મણા'તિપી''તિ વચનતો રૂપાવચરવિપાકો એકન્તનવત્તબ્બારમ્મણોતિ આહ "**ન ચ રૂપાવચરવિપાકો પરિત્તાદિઆરમ્મણો અત્થી**"તિ. સ્વાયમસમ્ભવો પરિત્તાદિઆરમ્મણાય અભિઞ્ઞાચેતનાય વિપાકાભાવં સાધેતિ, ન નવત્તબ્બારમ્મણાય . નવત્તબ્બારમ્મણાપિ હિ સા અત્થીતિ ન બ્યાપીતિ વિપાકાનુપ્પાદને તસ્સા અઞ્ઞં કારણં દસ્સેતું "**કસિણેસુ ચા**"તિઆદિમાહ. સમાધિવિજમ્ભનભૂતા અભિઞ્ઞા સમાધિસ્સ આનિસંસમત્તન્તિ "**સમાધિફલસદિસા**"તિ વુત્તં. તસ્સ તસ્સ અધિટ્ઠાનવિકુબ્બનદિબ્બસદ્દસવનાદિકસ્સ યદિચ્છિતસ્સ કિચ્ચસ્સ નિપ્ફાદનમત્તં પન અભિઞ્ઞાચેતના, ન કાલન્તરફલા, દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં વિય નાપિ વિપાકફલા, અથ ખો યથાવુત્તઆનિસંસફલા દટ્ઠબ્બા.

> કેચિ પન ''સમાનભૂમિકતો આસેવનલાભેન બલવન્તાનિ ઝાનાનીતિ તાનિ વિપાકં દેન્તિ સમાપત્તિભાવતો, અભિઞ્ઞા પન સતિપિ ઝાનભાવે તદભાવતો તસ્મિં તસ્મિં આરમ્મણે આગન્તુકાવાતિ દુબ્બલા, તસ્મા વિપાકં ન દેતી''તિ વદન્તિ. તં અકારણં પુનપ્પુનં પરિકમ્મવસેન અભિઞ્ઞાયપિ વસીભાવસબ્ભાવતો. યં પન વદન્તિ ''પાદકજ્ઝાને અત્તના સમાનસભાવેહિ જવનેહિ લદ્ધાસેવને સમ્મદેવ વસીભાવપ્પત્તે પરિસુદ્ધતાદિઅટ્ઠઙ્ગસમન્નાગમેન સાતિસયે જાતે અભિઞ્ઞા નિબ્બત્તન્તિ, તાસઞ્ચ ચતુત્થજ્ઝાનિકત્તા ચતુત્થજ્ઝાનભૂમિકો એવ વિપાકો નિબ્બત્તેય્ય, સો ચ યથાવુત્તગુણેન બલવતા પાદકજ્ઝાનેનેવ કતોકાસેન સિજ્ઝતીતિ અનોકાસતાય અભિઞ્ઞા ન વિપાકં દેતી''તિ. તમ્પિ અકારણં અવિપાકભાવતો તાસં. સતિ હિ વિપાકદાયિભાવે વિપાકસ્સ અનોકાસચોદના યુત્તા, અવિપાકતા ચ તાસં વુત્તનયા એવ.

ન હોતીતિ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ન હોતીતિ. ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ અભિઞ્ઞાચેતનાતો નિબ્બિસેસેન વુત્તાતિ મઞ્ઞમાનો ''વિપાકે''તિ ચ વચનં ન વિપાકારહતામત્તવાચકો, અથ ખો વિપાકસબ્ભાવવાચકોતિ આહ "**વિચારેતબ્બ**"ન્તિ. તથા ચ વુત્તં ''ન હિ 'વિપાકે'તિ વચનં વિપાકધમ્મવચનં વિય વિપાકારહતં વદતી''તિ. તત્થ

યં વિચારેતબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. ઇદં પનેત્થ સન્નિટ્ઠાનં – યસ્મા ઉદ્ધચ્ચચેતના પવત્તિવિપાકમેવ દેતિ, ન પટિસન્ધિવિપાકં, તસ્મા તસ્સા પવત્તિવિપાકસ્સ વસેન વિભઙ્ગે વિપાકો ઉદ્ધટો. ઉભયવિપાકદાયિકાય પન ચેતનાય નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયો વુચ્ચતીતિ તદભાવતો પટ્ઠાને તસ્સા સો ન વુત્તો. યં પન અટ્ઠકથાયં ''વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવે અપનેતબ્બા''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૬ સઙ્ખારપદનિદ્દેસ) વુત્તં, તં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણમેવ સન્ધાય વુત્તં. ''**એવં ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ ન હોતી**''તિ ઇદમ્પિ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયતાભાવમત્તં ગહેત્વા વુત્તં. એવઞ્હેત્થ અઞ્ઞમઞ્ઞં પાળિયા અટ્ઠકથાય ચ અવિરોધો દટ્ઠબ્બો.

એત્થાતિ ઉદ્ધચ્ચચેતનાય વિપાકદાને. **અમતગ્ગપથે**તિ એવંનામકે પકરણે. ''પુથુજ્જનસન્તાને અકુસલા દસ્સનેન પહાતબ્બા, સેક્ખસન્તાને ભાવનાય પહાતબ્બા''તિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ વુત્તત્તા ''**પુથુજ્જનાનં પના**''તિઆદિ વુત્તં. ''**ન વુચ્ચન્તી**''તિ ઇમિના પુથુજ્જને પવત્તબહિદ્ધાસંયોજનાદીનં ભાવનાય પહાતબ્બપરિયાયાભાવં દસ્સેતિ. ''**યદિ વુચ્ચેય્યુ**''ન્તિઆદિના તમેવત્થં યુત્તિતો ચ આગમતો ચ વિભાવેતિ. તત્થ **કેસઞ્ચી**તિ સકભણ્ડે છન્દરાગાદીનં. **કેચી**તિ સક્કાયદિટ્ઠિઆદયો. **કદાચી**તિ અતીતાદિકે કિસ્મિઞ્ચિ કાલે. **યત્તત્તા**તિઆદિ પરિયાયવચનં. **ઉપનિસ્સાયા**તિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયે કત્વા.

ઇતરેસન્તિ નદસ્સનેનપહાતબ્બાનં. ન ચ ન હોન્તીતિ સમ્બન્ધો. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ યથાવુત્તપાળિયં ઉદ્ધચ્ચગ્ગહણેન ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદો ગહિતો, ન યત્થ કત્થચિ ઉદ્ધચ્ચન્તિ એવમત્થે સતિ. **તન્તિ** દિટ્ઠિં. ''અતીતાદિભાવેન નવત્તબ્બત્તે''તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ અનાગતા એવ પહાતબ્બાતિ? ન, ઉપ્પજ્જનારહા નિપ્પરિયાયેન અનાગતા નામ, પહાતબ્બા પન ન ઉપ્પજ્જનારહાતિ તેસં અતીતાદિભાવેન નવત્તબ્બતા વુત્તા. **દસ્સનં અપેક્ખિત્વા**તિ ભાવિતં દસ્સનમગ્ગં ઉપનિધાય. **સહાયવિરહા**તિ દસ્સનપહાતબ્બસઙ્ખાતસહકારિકારણાભાવતો. **વિપાકં ન જનયન્તી**તિ સકલકિલેસપરિક્ખયે વિય એકચ્ચપરિક્ખયેપિ તન્નિમિત્તં તં એકચ્ચં કમ્મં ન વિપચ્ચતીતિ અધિપ્પાયો. **વિપાકો વિભઙ્ગે વુત્તો**તિ પટિસન્ધિપવત્તિભેદં દુવિધમ્પિ વિપાકં સન્ધાયાહ.

અકુસલાનન્તિ યથાવુત્તવિસેસાનં પુથુજ્જનસન્તાને અકુસલાનં. **અપ્પહાતબ્બાન**ન્તિ અપ્પહાતબ્બસભાવાનં કુસલાદીનં. **અપ્પહાતબ્બવિરુદ્ધસભાવતા** સાવજ્જતા. ''**એવમ્પી**''તિઆદિ દોસન્તરદસ્સનં. તેન યદિપિ તેસં અકુસલાનં ઇમસ્મિં તિકે તતિયપદસઙ્ગહો ન સિયા, નવત્તબ્બતા પન આપજ્જતીતિ દીપેતિ. સબ્બેન સબ્બં ધમ્મવસેન અસઙ્ગહિતસ્સ તિકદુકેસુ નવત્તબ્બતાપત્તીતિ આહ ''**નાપજ્જતી**''તિ. ઇદાનિ તં નવત્તબ્બતાનાપજ્જનં ''ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે''તિઆદિના કારણતો, નિદસ્સનતો ચ વિભાવેતિ. **યત્થા**તિ યસ્મિં તિકે. **નિયોગતો**તિ નિયમતો એકન્તતો. **તેસ**ન્તિ પદત્તયસઙ્ગહિતધમ્માનં. **યથાવુત્તપદેસુ વિયા**તિ યથાવુત્તેસુ પઠમાદીસુ તીસુ પદેસુ. યથા ભિન્દિતબ્બા ચિત્તુપ્પાદા, ઇતરે ચ યથારહં રાસિત્તયવસેન ભિન્દિત્વા ભજાપિતા તંતંકોટ્ઠાસતો કતા, એવં. **તત્થાપી**તિ ચતુત્થકોટ્ઠાસેપિ. **ભજાપેતબ્બે**તિ નવત્તબ્બભાવં ભજાપેતબ્બે. **તદભાવા**તિ તસ્સ ચતુત્થકોટ્ઠાસસ્સ અભાવા. **તથા**તિ નવત્તબ્બભાવેન.

ઉપ્પન્નત્તિકે અતીતા, ઇધ યથાવુત્તઅકુસલા ન વુત્તા, અપેક્ખિતબ્બભાવેનારહિતાપિ તંસભાવાનતિવત્તનતો તથા વુચ્ચન્તીતિ નવત્તબ્બતાપત્તિદોસં પરિહરન્તો તસ્સ ઉદાહરણં તાવ દસ્સેતું ''**અથ વા યથા સપ્પટિઘેહી**''તિઆદિમાહ. તંસભાવો ચેત્થ સાવજ્જતાવિસિટ્ઠો દસ્સનપહાતબ્બભાવાભાવો. ''**એવઞ્ચ સતી**''તિઆદિના ઇમસ્મિં પક્ખે લદ્ધગુણં દસ્સેતિ. **ભાવનાય પહાતબ્બાન**ન્તિ પરિયાયેન નિપ્પરિયાયેન ચ

ભાવનાય પહાતબ્બાનં, તત્થ પુરિમાનં અમુખ્યસભાવત્તા, પચ્છિમાનં અવિપાકત્તા નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયતા ન વુત્તાતિ અધિપ્પાયો. યથા ચ ભાવનાય પહાતબ્બાનં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો નત્થિ, એવં દસ્સનેન પહાતબ્બાનં વસેન તેસં પચ્ચયલાભોપિ નત્થીતિ દસ્સેન્તો "**ન ચ...પે॰... વુત્તા**"તિ વત્વા તત્થ કારણમાહ "**યે હિ...પે॰... પવત્તન્તી**"તિ. તત્થ **ન તે દસ્સનતો ઉદ્ધં પવત્તન્તી**તિ યે દસ્સનેન પહાતબ્બપચ્ચયા કિલેસા, તે દસ્સનેન પહાતબ્બપક્ખિકા એવાતિ તેસં ભાવનાય પહાતબ્બપરિયાયો એવ નત્થિ, કથં તેસં વસેન દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયોતિ વુચ્ચેય્યાતિ અત્થો. અથ વા યે પુથુજ્જનસન્તાને ન દસ્સનેન પહાતબ્બા, ન તે પરમત્થતો ભાવનાય પહાતબ્બા. યે પન તે સેક્ખસન્તાને, ન તેસં પચ્ચયભૂતા દસ્સનેન પહાતબ્બા અત્થીતિ એવમ્પિ દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયોતિ ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. યદિ દસ્સનેનપહાતબ્બપચ્ચયા કિલેસા દસ્સનપક્ખિકા, તપ્પચ્ચયં ઉદ્ધચ્ચસહગતં દસ્સનેન પહાતબ્બં સિયાતિ કથં તસ્સ એકન્તભાવનાય પહાતબ્બતા વુત્તાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**દસ્સનેન પહાતબ્બપચ્ચયસ્સા**"તિઆદિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા સરાગવીતરાગસન્તાનેસુ સહાયવેકલ્લેન કમ્મસ્સ વિપાકાવિપાકધમ્મતા વિય પુથુજ્જનસેક્ખસન્તાનેસુ ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ વુત્તનયેન સવિપાકાવિપાકતા સિદ્ધા, તસ્મા. **તસ્સા**તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ. **તાદિસસ્સેવા**તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતભાવેન એકસભાવસ્સ.

એત્થ ચ યં "ન ભાવનાય પહાતબ્બમ્પિ અત્થિ ઉદ્ધચ્ચસહગત"ન્તિઆદિ અમતગ્ગપથે વુત્તં, તં અકારણં, કસ્મા? તસ્સ એકન્તેન ભાવનાય પહાતબ્બત્તા. યથાહ "કતમે ધમ્મા ભાવનાય પહાતબ્બા? ઉદ્ધચ્ચસહગતો ચિત્તુપ્પાદો"તિ (ધ॰ સ॰ ૧૫૮૩). યદિ હિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં ન ભાવનાય પહાતબ્બમ્પિ અભવિસ્સ, યથા અતીતારમ્મણત્તિકે "નિયોગા અનાગતારમ્મણા નત્થી"તિ વત્વા "કામાવચરકુસલસ્સ વિપાકતો દસ ચિત્તુપ્પાદા"તિઆદિના પુન વિભજિત્વા વુત્તં, એવમિધાપિ "કતમે ધમ્મા ભાવનાય પહાતબ્બા? નિયોગા ભાવનાય પહાતબ્બા નત્થી"તિ વત્વા "ઉદ્ધચ્ચસહગતો ચિત્તુપ્પાદો સિયા ભાવનાય પહાતબ્બો, સિયા ન વત્તબ્બો 'દસ્સનેન પહાતબ્બો'તિપિ 'ભાવનાય પહાતબ્બો'તિપી"તિઆદિ વત્તબ્બં સિયા, ન ચ તથા વુત્તં. યા ચ તમત્થં પટિપાદેન્તેન "યદિ વુચ્ચેય્યુ"ન્તિઆદિના યુત્તિ વુત્તા, સાપિ અયુત્તિ. કસ્મા? દસ્સનેન પહાતબ્બારમ્મણાનં રાગદિટ્ઠિવિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચાનં દસ્સનેન પહાતબ્બભાવસ્સેવ ઇચ્છિતત્તા.

યઞ્ચ "ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી"તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદો વુત્તોતિ દસ્સેતું અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસે ઉદ્ધચ્ચસ્સ અનુદ્ધરણં કારણભાવેન વુત્તં, તમ્પિ અકારણં અઞ્ઞથાપિ સાવસેસપાઠદસ્સનતો. તથા હિ "અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ, અનાગતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો"તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૨) એતેસં વિભઙ્ગે ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં કત્વા "પચ્ચુપ્પન્નો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સા"તિ ઇમસ્સ વિભઙ્ગે લબ્ભમાનમ્પિ ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં ન કતં.

સહાયભાવો ચ દસ્સનેન પહાતબ્બાનં ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ વિપાકદાનં પતિ વિચારેતબ્બો. કિં અવિજ્જાદિ વિય દાનાદીનં ઉપ્પત્તિયા એવ વિકુપ્પાદનસમત્થતાપાદનેન દસ્સનેન પહાતબ્બા ભાવનાય પહાતબ્બાનં સહકારિકારણં હોન્તિ, ઉદાહુ કિલેસો વિય કમ્મસ્સ પટિસન્ધિદાને સતીતિ, કિઞ્ચેત્થ – યદિ પુરિમનયો, સોતાપન્નાદિસેક્ખસન્તાને ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ કિરિયભાવો આપજ્જતિ, સહાયવેકલ્લેન અવિપાકસભાવતાય આપાદિતત્તા ખીણતણ્હાવિજ્જામાને સન્તાને દાનાદિ વિય. અથ દુતિયો, ભાવનાય પહાતબ્બાભિમતસ્સાપિ દસ્સનેન પહાતબ્બભાવો આપજ્જતિ, પટિસન્ધિદાને સતિ

અપાયગમનીયસભાવાનતિવત્તનતો. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ, તસ્મા પાળિયા અટ્ઠકથાય ચ અવિરુજ્ઝનવસેનેત્થ અત્થવિનિચ્છયો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

સાતિ ઉદ્ધચ્ચચેતના. **વિઞ્ઞાણપચ્ચયભાવે**તિ સમ્પુણ્ણવિપાકવિઞ્ઞાણપચ્ચયભાવે. **કારણં દસ્સેન્તો**તિ અવિકલફલુપ્પાદનાધિકારે તદભાવતો યદિપિ ઉદ્ધચ્ચચેતના વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવે અપનેતબ્બા, અવિજ્જાય પન પચ્ચયુપ્પન્નભાવે ગહેતબ્બાતિ ઇમં કારણં દસ્સેન્તો. **સબ્બાપી**તિ વીસતિપિ. તેનાહ "**એકવીસતીતિ વત્તબ્બ**"ન્તિ. **તન્તિ** યેન કારણેન સઙ્ખારગ્ગહણેન અભિઞ્ઞાચેતનાય અગ્ગહણં, તં કારણં. **ઇતરાવચનસ્સાપી**તિ ઉદ્ધચ્ચચેતનાવચનસ્સાપિ. કિં પન તં? વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવાભાવો એવ. **ભેદાભાવા**તિ કાયવચીસઙ્ખારવસેન વિભાગાભાવતો. **સંયોગો**તિ તિકન્તરપદવસેન સંયોજનં, તથા સઙ્ગહોતિ અત્થો.

સુખસઞ્ઞાય ગહણં અસ્સાદનન્તિ અધિપ્પાયેનાહ "**સુખસઞ્ઞાય...પે॰... દસ્સેતી**"તિ. "**સુખસઞ્ઞાયા**"તિ ચ ઇદં કરણત્થે કરણવચનં. વિપલ્લાસો હિ દુક્ખે સુખસઞ્ઞા. યં પન અટ્ઠકથાયં ''અઞ્ઞાણેના''તિ વુત્તં, તં હેતુમ્હિ કરણવચનં વિપલ્લાસસ્સાદનાનં અવિજ્જાય હેતુભાવદસ્સનતો. ''રથો સેતપરિક્ખારો''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૫.૪) પરિવારત્થોપિ પરિક્ખારસદ્દો હોતીતિ વુત્તં "**તણ્હાય પરિવારે**"તિ. **તણ્હાપરિવારે**તિ ચ તણ્હાય કિચ્ચસાધનેન સઙ્ખારાનં સહકારિકારણભાવં સન્ધાય વુત્તં. પરિક્ખારટ્ઠો સઙ્ખારટ્ઠો વિય ભૂસનટ્ઠો હોતીતિ દસ્સેન્તો "**સઙ્ખતે અલઙ્કતે**"તિ આહ. **પરિક્ખરોતિ** યથા ફલદાનસમત્થા હોન્તિ, તથા સઙ્ખરોતિ. **અમરણત્થા**તિ અમતત્થા, નિબ્બાનત્થાતિ અત્થો. **દુક્કરકિરિયા**તિ પઞ્ચાતપતપ્પનાદિદુક્કરચરિયા. દેવભાવાય તપો **દેવભાવત્થં તપો**. મારેતીતિ **મરો** હેતુઅત્થં અન્તોનીતં કત્વા. અમઙ્ગલમ્પિ મઙ્ગલપરિયાયેન વોહરન્તિ મઙ્ગલિકાતિ વુત્તં "**દિટ્ઠે અદિટ્ઠસદ્દો વિયા**"તિ યથા ''અસિવે સિવા''તિ.

પપાતં પતનદુક્ખસદિસન્તિ કત્વા વુત્તં "**જાતિઆદિપપાતદુક્ખ**"ન્તિ. ઇન્દદુદ્દબ્રહ્મકૂટસઞ્ઞિતપબ્બતસિખરપ્પપાતો **મરુપપાતો**. તં પુઞ્ઞફલં અત્થો પયોજનં એતસ્સાતિ **તદત્થો**.

પરિબ્બાજિકાય તરુણિયા. **અસવસો** અસેરિવિહારી. કિલેસાસુચિપગ્ઘરણેન પણ્ડિતેહિ **જિગુચ્છનીયં**. રાગાદિપરિળાહેન, કટુકવિપાકતાય ચ **દુક્ખં**. **આરભતિ** કરોતિ. સભયસ્સાપિ પિસાચનગરસ્સ કામગુણસમિદ્ધિયા સુખવિપલ્લાસહેતુભાવો વિયાતિ યોજના. ભિન્નજાતિયેન અવોમિસ્સતા **નિરન્તરતા**. જરાય મરણેન ચ અઞ્ઞથત્તં **વિપરિણામો**.

''ન તાવાહં પાપિમ પરિનિબ્બાયિસ્સામી''તિ વચનતો ''તાત એહિ, તાવ ઇદં રજ્જં પટિપજ્જાહી''તિઆદીસુ યદિપિ પરિમાણનિયમનકમપદપૂરણમત્તાદીસુપિ **તાવ**-સદ્દો દિસ્સતિ, ઇધ પન વક્ખમાનત્તાપેક્ખો અધિપ્પેતોતિ વુત્તં "**તાવાતિ વત્તબ્બન્તરાપેક્ખો નિપાતો**"તિ. **અવિજ્જાપચ્ચયા પન...પે॰... દસ્સેતી**તિ પુબ્બેનાપરં અટ્ઠકથાયં અવિરુજ્ઝનમાહ.

રાગાદિઅસ્સાદનકાલેસૂતિ રાગાદીનં અસ્સાદનકાલેસુ. ''રાગદિટ્ઠિસમ્પયુત્તાયા''તિ એત્થ રાગસમ્પયુત્તાય તાવ અવિજ્જાય યોજના હોતુ રાગસ્સ અસ્સાદનભાવતો, દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાય પન કથન્તિ આહ "**તદવિપ્પયુત્તા ચ દિટ્ઠી...પે॰... વેદિતબ્બા**"તિ. **તંસમ્પયુત્તસઙ્ખારસ્સા**તિ રાગાદિસમ્પયુત્તસઙ્ખારસ્સ. **અવિજ્જારમ્મણાદિત**ન્તિ અવિજ્જાય આરમ્મણાદિતં. **આદિ**-સદ્દેન આરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયપકતૂપનિસ્સયે, અનન્તરાદિકે ચ પચ્ચયે સઙ્ગણ્હાતિ. **અનવિજ્જારમ્મણસ્સા**તિ ન અવિજ્જારમ્મણસ્સ અવિજ્જં અનારબ્ભ પવત્તસ્સ.

આરમ્મણાધિપતિઅનન્તરાદિપચ્ચયવચનેસૂતિ આરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયપચ્ચયવચનેસુ અવુત્તસ્સ અનવિજ્જારમ્મણસ્સ, અનન્તરાદિપચ્ચયવચનેસુ અવુત્તસ્સ પઠમજવનસ્સ, દ્વીસુપિ વુત્તસ્સ અવિજ્જારમ્મણસ્સ દુતિયાદિજવનસ્સાતિ યોજેતબ્બં. અનન્તરપચ્ચયલાભિનો અનન્તરાદિના, સહજાતસ્સ હેતુઆદિના, અસહજાતસ્સ ઉપનિસ્સયાદિના સઙ્ખારસ્સ અવિજ્જા પચ્ચયો હોતીતિ અયમત્થો "**યં કિઞ્ચી**"તિઆદિના દસ્સિતોતિ વેદિતબ્બં. **સમતિક્કમભવપત્થનાવસે**નાતિ અવિજ્જાસમતિક્કમત્થાય અરૂપાવચરજ્ઝાનાનિ ઉપ્પાદેન્તસ્સ, અવિજ્જાસમ્મૂળ્હત્તા અરૂપભવસમ્પત્તિયો પત્થેત્વા તાનેવ ઝાનાનિ નિબ્બત્તેન્તસ્સાતિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારે વુત્તેન નયેન, વુત્તનયાનુસારેનાતિ અત્થો.

એકકારણવાદો આપજ્જતિ યથા પકતિઇસ્સરપજાપતિપુરિસકાલાદિવાદા. એકસ્મિંયેવ લોકસ્સ કારણભૂતે સતિ તતો સકલાય પવત્તિયા અનવસેસતો, સબ્બદા ચ પવત્તિતબ્બં અપેક્ખિતબ્બસ્સ કારણન્તરસ્સ અભાવતો. ન ચેતં અત્થિ કમેનેવ પવત્તિયા દસ્સનતો. કારણન્તરાપેક્ખતાય પન એકકારણવાદો અપહતો સિયા એકસ્સ ચ અનેકસભાવતાભાવા. યત્તકા તતો નિબ્બત્તન્તિ, સબ્બેહિ તેહિ સમાનસભાવેહેવ ભવિતબ્બં, ન વિસદિસેહિ, ઇતરથા તસ્સ એકભાવો એવ ન સિયાતિ ઇમમત્થમાહ "**સબ્બસ્સ…પે॰… પત્તિતો ચા**"તિ. **પારિસેસેના**તિ એકતો એકં, એકતો અનેકં, અનેકતો એકન્તિ ઇમેસુ **તીસુ પકારેસુ અવિજ્જમાનેસુ** અનુપલબ્ભમાનેસુ પારિસેસઞાયેન. અનેકતો અનેકન્તિ એકસ્મિં **ચતુત્થે એવ ચ** પકારે **વિજ્જમાને**. યદિદં ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, ફસ્સપચ્ચયા વેદના''તિઆદિના એકહેતુફલદીપનં, તં એત્થ દેસનાવિલાસેન, વિનેય્યજ્ઝાસયવસેન વા ધમ્માનં પધાનપાકટાસાધારણભાવવિભાવનત્થન્તિ એકહેતુફલદીપનં **ન નુપપજ્જતિ** ઉપપજ્જતિયેવાતિ દસ્સેતિ "**યસ્મા**"તિઆદિના.

યથાફસ્સન્તિ સુખવેદનીયાદિચક્ખુસમ્ફસ્સાદિતંતંફસ્સાનુરૂપન્તિ વુત્તં હોતીતિ દસ્સેન્તો "**સુખવેદનીય**"ન્તિઆદિં વત્વા "**વેદનાવવત્થાનતો**"તિ પદસ્સ અત્થં દસ્સેતું "**સમાનેસૂ**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સમાનેસૂ**તિ અવિસિટ્ઠેસુ. **ફસ્સવસેના**તિ સુખવેદનીયાદિફસ્સવસેન. **વિપરિયાયાભાવતો**તિ બ્યત્તયાભાવતો. ન હિ કદાચિ સુખવેદનીયં ફસ્સં પટિચ્ચ દુક્ખવેદના, દુક્ખાદિવેદનીયં વા ફસ્સં પટિચ્ચ સુખવેદના ઉપ્પજ્જતિ. **સુખાદિચક્ખુસમ્ફસ્સજાદીન**ન્તિ સુખાદીનં, ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદીનઞ્ચ વેદનાનં. **ઓળારિકસુખુમાદીતિ આદિ**-સદ્દેન હીનપણીતાદિસઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. તત્થ યં ઉપાદાય યા વેદના ''ઓળારિકા, હીના''તિ વા વુચ્ચતિ, ન તંયેવ ઉપાદાય તસ્સા કદાચિપિ સુખુમતા પણીતતા વા અત્થીતિ વુત્તં "**ઓળારિકસુખુમાદિસઙ્કરાભાવતો**"તિ. **યથાવુત્તસમ્ફસ્સસ્સા**તિ સુખવેદનીયાદિફસ્સસ્સ. સુખવેદનીયફસ્સતોયેવ સુખવેદના, ન ઇતરફસ્સતો. સુખવેદનીયફસ્સતો સુખવેદનાવ, ન ઇતરવેદના. તથા સેસેસુપીતિ ઉભયપદનિયમવસેન યથાફસ્સં વેદનાવવત્થાનં, યથાવેદનં ફસ્સવવત્થાનન્તિ પદદ્વયેન કારણન્તરાસમ્મિસ્સતા ફલસ્સ, ફલન્તરાસમ્મિસ્સતા ચ કારણસ્સ દસ્સિતા પઠમપક્ખે અસંકિણ્ણતાવવત્થાનન્તિ કત્વા. દુતિયપક્ખે પન પચ્ચયભેદભિન્નેન કારણવિસેસેન ફલવિસેસો, ફલવિસેસેન ચ કારણવિસેસો નિચ્છીયતીતિ અયમત્થો દસ્સિતો સન્નિટ્ઠાનં વવત્થાનન્તિ કત્વા. પુરિમસ્મિઞ્ચ પક્ખે ધમ્માનં અસઙ્કરતો વવત્થાનં વુત્તં, દુતિયસ્મિઞ્ચ યથાવવત્થિતભાવજાનનન્તિ અયમેતેસં વિસેસો. **ઉતુઆદયો**તિ **આદિ**-સદ્દેન ચિત્તવિસમાચારા પિત્તવાતાદયોપિ સઙ્ગય્હન્તિ. એકસ્મિં દોસે કુપિતે ઇતરેપિ ખોભં ગચ્છન્તિ. સન્તેસુપિ તેસુ **સેમ્હપટિકારેન રોગવૂપસમતો** સેમ્હો પાકટોતિ અત્થો.

''ભવો''તિ વુત્તાનં સઙ્ખારાનં કારણસ્સ પકારણં, કારણમેવ વા તણ્હાતિ આહ "**તણ્હાય સઙ્ખારકારણભાવસ્સ વુત્તત્તા**"તિ. **તસ્સાપી**તિ તણ્હાયપિ. તણ્હા હિ કામાસવો ભવાસવો ચ. કામાસવભવાસવા કામુપાદાનં, દિટ્ઠાસવો

ઇતરુપાદાનન્તિ આહ "**ચતુરુપાદાનભૂતા કામભવદિટ્ઠાસવા**"તિ. તે ચ "ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો"તિ વચનતો ઉપાદાનઞ્ચ, "તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન"ન્તિ વચનતો તણ્હા ચ સઙ્ખારસ્સ કારણન્તિ પાકટા. અનસ્સાદનીયેસુ અનેકાદીનવવોકિણ્ણેસુ સઙ્ખારેસુ અસ્સાદાનુપસ્સના અવિજ્જાય વિના ન હોતીતિ દસ્સેન્તો આહ "**અસ્સાદાનુપસ્સિનો...પે॰... દસ્સિતા હોતી**"તિ. **ખીણાસવસ્સ સઙ્ખારાભાવતો**તિ બ્યતિરેકેનપિ અવિજ્જાય સઙ્ખારકારણભાવં વિભાવેતિ. એકન્તેન હિ ખીણાસવોવ વિદ્દસુ. એતેન બાલાનં એવ સમ્ભવતો અવિજ્જાય અસાધારણતા વુત્તાતિ દસ્સેતિ. વત્થારમ્મણાદીનિ હિ ઇતરેસમ્પિ સાધારણાનિ. વત્થારમ્મણતણ્હુપાદાનાદીનિ વિય અવિજ્જાપિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં સાધારણકારણન્તિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ "**પુઞ્ઞભવાદી**"તિઆદિ. તત્થ **આદિ**-સદ્દેન અપુઞ્ઞાનેઞ્જભવા ગહેતબ્બા. **પુઞ્ઞભવો**તિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારહેતુકો ઉપપત્તિભવો. એસ નયો સેસેસુ. એત્થ ચ કિચ્ચકરણટ્ઠાનભેદેન કિચ્ચવતી અવિજ્જા ભિન્દિત્વા દસ્સિતા. ન હિ યદવત્થા અવિજ્જા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનં ઉપનિસ્સયો, તદવત્થા એવ ઇતરેસં ઉપનિસ્સયોતિ સક્કા વિઞ્ઞાતું. એત્થ ચ **ભવાદીનવપ્પટિચ્છાદન**ન્તિ અત્થતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં તંતંભવસઙ્ખાતદુક્ખહેતુસભાવાનભિસમયનિમિત્તતા.

ઠાનન્તિ ધરમાનતા અધિપ્પેતાતિ વુત્તં "**ઠાનવિરુદ્ધોતિ અત્થિતાવિરુદ્ધો**"તિ. ઠાનાવિરુદ્ધા ચક્ખુરૂપાદયો. "પુરિમચિત્તઞ્હી"તિઆદિના ઠાનવિરુદ્ધો ચ ઉદાહટોતિ આહ "**ન ઇદં એકન્તિકં સિયા**"તિ. "ચક્ખુરૂપાદયો"તિઆદિના હિ પરતો ઠાનાવિરુદ્ધા ઉદાહરીયન્તીતિ. પુરિમસિપ્પાદિસિક્ખા હિ પચ્છા પવત્તમાનસિપ્પાદિકિરિયાનં સમોધાનાસમ્ભવા ઠાનવિરોધોતિ યથાવુત્તમત્થં સમત્થેતું "**ન ચ સિપ્પાદીન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ત**ન્તિ પટિસન્ધિઆદિઠાનં. **ઇધા**તિ ઠાનસભાવકિચ્ચાદિગ્ગહણે. **આદિ**-સદ્દેન આરમ્મણભૂમિસન્તાનાદિવિરુદ્ધા ગહેતબ્બા, તે ચ અનુલોમતો ગોત્રભુસ્સ, ગોત્રભુતો મગ્ગસ્સ લિઙ્ગપરિવત્તનાદિવસેન ચ પવત્તિયં વેદિતબ્બા. નમનરુપ્પનવિરોધા સભાવવિરુદ્ધો પચ્ચયોતિ યોજના. તત્થ **નમનરુપ્પન**ન્તિ અરૂપરૂપભાવમેવ દસ્સેતિ. કમ્મં ચેતનાસભાવં, રૂપં રુપ્પનસભાવન્તિ સભાવવિરુદ્ધં. **મધુરમ્બિલરસાદી**તિ ખીરં મધુરરસં પિત્તુપસમનં મધુરવિપાકસભાવં, દધિ અમ્બિલરસં પિત્તબ્રૂહનં કટુકવિપાકસભાવન્તિ અતો સભાવવિરોધા.

દધિઆદીનીતિ દધિપલલાનિ. **ભૂતિણકસ્સા**તિ ભૂતિણકનામકસ્સ ઓસધિવિસેસસ્સ. **અવી** નામ એળકા, તા પન યેભુય્યેન રત્તલોમકા હોન્તીતિ વુત્તં "**રત્તા એળકા**"તિ. વિપાકાનમ્પિ પચ્ચયભાવતો, અવિપાકાનમ્પિ પચ્ચયુપ્પન્નભાવતો ન વિપાકધમ્મવિપાકાપેક્ખા પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નતાતિ વુત્તં "**વિપાકાયેવ તે ચ ના**"તિ. તેનાહ "**તસ્મા**"તિઆદિ. **તદવિપાકાન**ન્તિ તસ્સા અવિજ્જાય અવિપાકભૂતાનં. **ન ન યુજ્જતિ** યુજ્જતિ એવ પચ્ચયુપ્પન્નતામત્તસ્સ અધિપ્પેતત્તા. **તદવિરુદ્ધાન**ન્તિ તાય અવિજ્જાય અવિરુદ્ધાનં.

પુબ્બાપરિયવવત્થાનન્તિ કાયપવત્તિગતિજાતિઆદીનં યથારહં પુબ્બાપરભાવેન પવત્તિ, સા પન કેનચિ અકટા અકટવિધા પટિનિયતસભાવાતિ દસ્સેતું નિયતિવાદિના વુત્તનિદસ્સનં આહરન્તો "**અચ્છેજ્જસુત્તાવુતાભેજ્જમણીનં વિયા**"તિ આહ. દુતિયવિકપ્પે **સઙ્ગતી**તિ અધિચ્ચસમુપ્પાદો યાદિચ્છિકતા, યં સન્ધાય "યદિચ્છાય પવત્તનં નિવત્તનં યદિચ્છાયા"તિઆદિ વુચ્ચતિ. **ભાવો**તિ ધમ્માનં સભાવસિદ્ધિતા, યં સન્ધાય વદન્તિ "કણ્ટકસ્સ કોટિતિખિણભાવં, કપિટ્ઠફલસ્સ વટ્ટભાવં, મિગપક્ખીનં વા વિચિત્તવણ્ણસણ્ઠાનાદિતં કો અભિસઙ્ખરોતિ, કેવલં સભાવસિદ્ધોવાયં વિસેસો"તિ. તેનાહ "સબ્બે સત્તા, સબ્બે પાણા , સબ્બે ભૂતા, સબ્બે જીવા અવસા અબલા અવીરિયા નિયતિસઙ્ગતિભાવપરિણતા"તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮). **એતેહિ વિકપ્પનેહી**તિ યુતિઆદીસુ

સમ્મૂળ્હતાય ‘‘સત્તો મરતી’’તિઆદિવિકપ્પનેહિ કારણભૂતેહિ. **અકુસલં ચિત્તં કત્વાતિ** અયોનિસોમનસિકારપરિબ્રૂહનેન ચિત્તં અકુસલં કત્વા.

સુત્તાદિધમ્મન્તિ સુત્તગેય્યાદિપરિયત્તિધમ્મં. પરિયત્તિધમ્મઞ્હિ સમ્મદેવ જાનન્તો પટિપત્તિધમ્મં પરિપૂરેત્વા પટિવેધધમ્મે પતિટ્ઠહતિ. **ત**ન્તિ તં જાનનં, નિબ્બાનાભિસમયોતિ અત્થો.

સઙ્ખારપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વિઞ્ઞાણપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૭. યથાવુત્તસઙ્ખારપચ્ચયાતિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિવુત્તપ્પકારસઙ્ખારપચ્ચયા. વિઞ્ઞાણાદયો વેદનાપરિયોસાના એતરહિ વિપાકવટ્ટભૂતા ઇધાધિપ્પેતાતિ આહ ‘‘**તંકમ્મનિબ્બત્તમેવ વિઞ્ઞાણં ભવિતું અરહતી**’’તિ. અયઞ્ચ અત્થવણ્ણના ધાતુકથાપાળિયા ન સમેતીતિ દસ્સેન્તો ‘‘**ધાતુકથાયં પના**’’તિઆદિમાહ. તત્થ ધાતુકથાયં વચનતો સબ્બવિઞ્ઞાણફસ્સવેદનાપરિગ્ગહો કતો ધાતુકથાયન્તિ યોજના. **સપ્પદેસા**તિ સાવસેસા, વિપાકા એવાતિ અધિપ્પાયો. વિઞ્ઞાણાદીસુ હિ વિપાકેસુયેવ અધિપ્પેતેસુ યથા –

> ‘‘વિપાકેહિ ધમ્મેહિ યે ધમ્મા વિપ્પયુત્તા, તે ધમ્મા અસઙ્ખતં ખન્ધતો ઠપેત્વા પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ દ્વાદસહાયતનેહિ તેરસહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતા. કતિહિ અસઙ્ગહિતા? ન કેહિચિ ખન્ધેહિ ન કેહિચિ આયતનેહિ પઞ્ચહિ ધાતૂહિ અસઙ્ગહિતા’’તિ (ધાતુ॰ ૪૭૭) –

વિપાકવિપ્પયુત્તાનં સઙ્ગહાસઙ્ગહા વિસ્સજ્જિતા, એવમિધાપિ વિસ્સજ્જિતબ્બં સિયા. તેનાહ ‘‘**વિપાકા ધમ્માતિ ઇમસ્સ વિય વિસ્સજ્જનં સિયા**’’તિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા વિપ્પયુત્તેન સઙ્ગહિતાસઙ્ગહિતપદનિદ્દેસે નિપ્પદેસાવ વિઞ્ઞાણફસ્સવેદના ગહિતા, તસ્મા. **તત્થા**તિ ધાતુકથાયં. **અભિધમ્મભાજનીયવસેના**તિ ઇમસ્મિં પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગે અભિધમ્મભાજનીયવસેન. તેનાહ ‘‘**અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા ચા**’’તિઆદિ. તેન યથાવુત્તઅત્થવણ્ણના સુત્તન્તભાજનીયવસેન વુત્તાતિ યથાદસ્સિતં વિરોધં પરિહરતિ. યદિ અભિધમ્મભાજનીયવસેન ધાતુકથાપાળિ પવત્તા, અથ કસ્મા ‘‘કામભવો પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ એકાદસહાયતનેહિ સત્તરસહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતો. રૂપભવો પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ પઞ્ચહાયતનેહિ અટ્ઠહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતો’’તિઆદિના (ધાતુ॰ ૬૭-૬૮) ઉપાદિન્નક્ખન્ધવસેન ભવો વિસ્સજ્જિતોતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ ‘‘**ભવો પન...પે॰... ન અભિધમ્મભાજનીયવસેન ગહિતો**’’તિ. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ અભિધમ્મભાજનીયવસેન અગ્ગહિતત્તા એવ. **તત્થા**તિ ધાતુકથાયં. **વિપાકઞ્હેત**ન્તિ **હિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. યસ્મા યથાવુત્તબાત્તિંસવિધવિઞ્ઞાણં વિપાકં, તસ્મા તં સઙ્ખારપચ્ચયન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો ‘‘**વિઞ્ઞાણસ્સ વિપાકત્તા**’’તિઆદિમાહ.

‘‘**સોમનસ્સસહગતાનેવ સન્ધાય વુત્ત**’’ન્તિ ઇદં વિચારેતબ્બં ઉપેક્ખાસહગતકુસલાકુસલજવનાનન્તરમ્પિ સોમનસ્સસહગતતદારમ્મણસ્સ ઇચ્છિતત્તા. તથા હિ **અટ્ઠકથાયં** ‘‘ચતુન્નં પન દુહેતુકકુસલચિત્તાનં અઞ્ઞતરજવનસ્સ પરિયોસાને અહેતુકચિત્તં તદારમ્મણભાવેન પતિટ્ઠાતી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૯૮ વિપાકુદ્ધારકથા) વત્વા ‘‘ઇટ્ઠારમ્મણે પન સન્તીરણમ્પિ તદારમ્મણમ્પિ સોમનસ્સસહગતમેવા’’તિ વુત્તં. કુસલાકુસલઞ્હિ અભિઇટ્ઠમ્પિ આરમ્મણં તથાભિસઙ્ખરણેન કદાચિ ન મજ્ઝત્તં કત્વા ન પવત્તતિ, વિપાકં પન યથાસભાવતોવ આરમ્મણરસં અનુભવતિ. તેનાહ ‘‘ન સક્કા વિપાકં વઞ્ચેતુ’’ન્તિ. કિરિયજવનાનં પન વિસયાભિસઙ્ખરણસ્સ બલવભાવતો

તદનન્તરાનં તદારમ્મણાનં યથાવિસયં વેદનાવસેન તદનુગુણતા ઇચ્છિતા. યે પન કિરિયજવનાનન્તરં તદારમ્મણં ન ઇચ્છન્તિ, તેસં વત્તબ્બમેવ નત્થિ. યં પન ''જવનેન તદારમ્મણં નિયમેતબ્બ''ન્તિ વુત્તં, તં કુસલં સન્ધાય વુત્તન્તિ ચ વુત્તં. તસ્મા યથાવુત્તો વિચારેતબ્બો. તિહેતુકજવનાવસાને ચ દુહેતુકજવનાવસાને ચાતિ સમુચ્ચયત્થો **ચ**-સદ્દો. કેચિ પન વિભાગં અકત્વા ''કુસલજવનાવસાનેપિ અહેતુકતદારમ્મણં હોતીતિ 'યેભુય્યેના'તિ વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ. લોભચિત્તસ્સ વા સત્તાનં બહુલં ઉપ્પજ્જનતો ''**યેભુય્યેના**''તિ વુત્તં. ''સકિં વા''તિ વચનસિલિટ્ઠતાવસેન વુત્તં યથા ''અટ્ઠ વા દસ વા''તિ દસ્સેતું ''**દિરત્તતિરત્તાદીસુ વિય વેદિતબ્બ**''ન્તિ આહ. **વા-સદ્દસ્સ અભાવા**તિ સુય્યમાનસ્સ **વા**-સદ્દસ્સ અભાવેન વુત્તં. અત્થતો પન તત્થાપિ **વા**-સદ્દો લબ્ભતેવ. તિરત્તં પન વાસાદિકે લબ્ભમાને દિરત્તે વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ દિરત્તગ્ગહણં વિસું ન યોજેતીતિ અધિપ્પાયેન ''**વચનસિલિટ્ઠતામત્તેના**''તિ વુત્તં. કેવલં ''તિરત્ત''ન્તિ વુત્તે અઞ્ઞત્થ વાસાદિના અન્તરિતમ્પિ તિરત્તં ગણ્હેય્ય, દિરત્તવિસિટ્ઠં પન તિરત્તં વુચ્ચમાનં તેન અનન્તરિતમેવ તિરત્તં દીપેતીતિ આહ ''**નિરન્તરતિરત્તદસ્સનત્થં વા**''તિ. **બલવરૂપાદિકે આરમ્મણે**તિ અતિમહતિ રૂપાદિઆરમ્મણે. ''**અધિપ્પાયો**''તિ એતેન એકચિત્તક્ખણાયુકેપિ વિસયે કદાચિ તદારમ્મણં ઉપ્પજ્જેય્યાતિ ''**સકિં એવા**''તિઆદિના વુત્તમત્થં ઉલ્લિઙ્ગેતિ. ''સબ્બદ્વારેસુ તદારમ્મણે દ્વે એવ ચિત્તવારા આગતા''તિ વુત્તત્તા અયમ્પિ અત્થો વિચારેત્વા ગહેતબ્બો. **અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા**તિ અત્તનો અત્તનો અનુચ્છવિકેન પટિસન્ધાનકિચ્ચેન.

''કતિ પટિસન્ધિયો, કતિ પટિસન્ધિચિત્તાની''તિઆદિના પટિસન્ધિવિચારો પરતો વિત્થારતો કથીયતીતિ આહ ''**પટિસન્ધિકથા મહાવિસયાતિ કત્વા પવત્તિમેવ તાવ દસ્સેન્તો**''તિ. **અહેતુકદ્વયાદીન**ન્તિ **આદિ**-સદ્દેન મહાવિપાકમહગ્ગતવિપાકે સઙ્ગણ્હાતિ. **દ્વારનિયમાનિયમાવચન**ન્તિ દ્વારસ્સ નિયતાનિયતાવચનં, નિયતદ્વારં અનિયતદ્વારન્તિ વા અવચનન્તિ અત્થો. **અનુપ્પત્તિતો**તિ ન ઉપ્પજ્જનતો. યદિપિ ''અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા''તિ પટિસન્ધિપિ હેટ્ઠા ગહિતા, ''પવત્તિયં પના''તિ અધિકતત્તા પન પવત્તિયેવ પચ્ચામટ્ઠા. પચ્ચયુપ્પન્નભાવેન પઠમુદ્દિટ્ઠાનિ સબ્બાનિપિ લોકિયવિપાકચિત્તાનિ અન્વાદેસં અરહન્તીતિ આહ ''**તત્રસ્સાતિ પવત્તિયં બાત્તિંસવિધસ્સા**''તિ.

યથા કામાવચરપટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતસ્સ બીજસ્સ અભાવેપિ રૂપભવે ચક્ખુસોતિન્દ્રિયપવત્તિઆનુભાવતો ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણાનં સમ્ભવો, એવં તેનેવ કારણેન સમ્પટિચ્છનાદીનમ્પિ તત્થ સમ્ભવોતિ દસ્સેન્તો ''**ઇન્દ્રિયપવત્તિઆનુભાવતો એવા**''તિઆદિમાહ. તત્થ **ચક્ખુસોતદ્વારભેદેના**તિ ચક્ખુસોતદ્વારવિસેસેન ભવિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો. **તસ્સા**તિ ચક્ખુસોતદ્વારસ્સ. દ્વારવન્તાપેક્ખો દ્વારભાવોતિ આહ ''**વિઞ્ઞાણવીથિભેદાયત્તત્તા**''તિ. **તસ્મિઞ્ચ સતી**તિ તસ્મિં દ્વારભેદે વીથિભેદે ચ સતિ. **ભાવો**તિ ઉપ્પત્તિ. **જનકં અનુબન્ધતિ નામા**તિ તંસદિસે તબ્બોહારં કત્વા વુત્તં.

ઇદં પન વત્વાતિ રૂપારૂપાવચરધમ્મે આરબ્ભ તદારમ્મણાનુપ્પત્તિં વત્વા. **ભાવનાયા**તિ અકુસલભાવનાય સંકિલેસવડ્ઢનેન, સંકિલિટ્ઠસમાધાનેનાતિ અત્થો. તથા હિ લોભદોસસહગતચિત્તુપ્પાદેપિ સમાધિ ''અવટ્ઠિતિ અવિસાહારો અવિક્ખેપો અવિસાહટમાનસતા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૧) નિદ્દિટ્ઠો. **અવત્થુભાવદસ્સનત્થ**ન્તિ અટ્ઠાનભાવદસ્સનત્થં, અનારમ્મણભાવદસ્સનત્થન્તિ અત્થો.

''કેન કત્થા''તિ પદસ્સ ''**કેન ચિત્તેન કસ્મિં ભવે**''તિ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં વિત્થારતો દસ્સેતું ''**એકૂનવીસતી**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **તેન તેન ચિત્તેના**તિ તેન તેન અહેતુકદ્વયાદિચિત્તેન સદ્ધિં પવત્તમાના

પટિસન્ધિક્ખણે રૂપારૂપધમ્મા એકૂનવીસતિ પટિસન્ધિયોતિ યોજના. **તેન તેન ચિત્તેન** સહજાતાદિપચ્ચયતાય હેતુભૂતેન, કરણભૂતેન વા. **તત્થ તત્થ** ભવે.

અનુસ્સરણત્થો બ્યાપારો **અનુસ્સરણબ્યાપારો. કેચીતિ ધમ્મસિરિત્થેરં** સન્ધાય વદતિ. **તીસુ જવનવારેસુ... પે°... ભવિતબ્બન્તિ** કમ્માદિઉપટ્ઠાનસ્સ પરતો તીહિ જવનવારેહિ પવત્તિતબ્બન્તિ અત્થો. તેનાહ "**અનેક...પે°... અભિપ્પલમ્બનઞ્ચ હોતી**"તિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા એકજવનવારસ્સેવ કમ્માદિઉપટ્ઠાનેન મરણં ન સમ્ભવતિ, તસ્મા. **ફોટ્ઠબ્બસ્સા**તિ પહારફોટ્ઠબ્બસ્સ . ભવઙ્ગચિત્તે વત્તમાને, અન્તરન્તરા પઞ્ચદ્વારવીથિયા વા વત્તમાનાય ફોટ્ઠબ્બસમાયોગે પઠમં કાયદ્વારાવજ્જનુપ્પત્તિ યુત્તા, તથાપિ કિસ્મિઞ્ચિ ચિન્તિયમાને તમેવારબ્ભ એકસ્મિં જવનવારે પવત્તે પચ્છા કાયદ્વારાવજ્જનુપ્પત્તિ સિયા ચિત્તસ્સ લહુપરિવત્તિભાવતોતિ કેચિવાદસ્સ અધિપ્પાયો. યથા નિદ્દાયન્તસ્સ ફોટ્ઠબ્બસમાયોગેન પબુજ્ઝનકાલે મનોદ્વારાવજ્જનમેવ આવટ્ટેતિ, ન કાયદ્વારાવજ્જનં. ''પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ ન પટિબુજ્ઝતી''તિ (વિભ॰ ૭૫૧) હિ વુત્તં. એવંસમ્પદં વા એતં દટ્ઠબ્બં. **લહુકપચ્ચુપટ્ઠાનન્તિ** લહુઉપટ્ઠાનં. **મનોદ્વારસ્સ વિસયો** કમ્માદિકો. **લહુકતા**તિ લહુપટ્ઠાનતા. **રૂપાનન્તિ** ચક્ખાદિરૂપધમ્માનં. **વિસયભાવેપી**તિ રૂપાયતનાદિવિસયસબ્ભાવેપિ. **યેસં વિસયો અત્થી**તિ યેસં નિપ્પરિયાયેન વિસયો અત્થિ. **તંદસ્સનત્થમેવા**તિ તેસં સારમ્મણાનંયેવ દસ્સનત્થં. **તેના**તિ તસ્મા.

"**ભૂમિચિત્તુપ્પાદાદિવસેના**"તિ ઇદં કમ્મં સન્ધાય વુત્તં, કમ્મનિમિત્તસ્સપિ વસેન લબ્ભતેવ તસ્સ છળારમ્મણભાવતો. ગતિનિમિત્તસ્સ પન પભેદો નીલાદિકોયેવ.

અનુપચ્છિન્નેસુ મગ્ગેન અપ્પહીનેસુ. **તઞ્ચ** કમ્માદિં. **ભવન્તરનિન્નાદિતા** ચિત્તસન્તાનસ્સ ભવપત્થનાય તથાભિસઙ્ખતત્તા. યસ્મિઞ્હિ ચિત્તસન્તાને પુઞ્ઞાદિચેતનાય વિય ભવપત્થનાય પરિભાવના અનુપચ્છિન્ના, તત્થેવ ભવન્તરપરિયાપન્નચિત્તુપ્પત્તિ. તં પન ચિત્તં તથા ઉપ્પજ્જમાનં તાય વિનામિતં વિય હોતીતિ વુત્તં "**અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવિનામિત**"ન્તિ. **સબ્બત્થા**તિ સુગતિદુગ્ગતીસુ. **ઇતરાયા**તિ સુગતિપટિસન્ધિનિન્નાય ચુતિયા. "**નિચ્છિનન્તી**"તિ વુત્તસ્સ નિચ્છયસ્સ નિબન્ધનં આગમં દસ્સેન્તો "**નિમિત્તસ્સાદગધિતં વા**"તિઆદિમાહ.

અકુસલે હિ દુગ્ગતૂપનિસ્સયે નિયમિતે કુસલં સુગતૂપનિસ્સયોતિ નિયમિતમેવ હોતીતિ.

અનિટ્ઠં આરમ્મણં આહ યતો દુગ્ગતિપટિસન્ધિ દસ્સીયતીતિ અધિપ્પાયો. યદિ એવં ''રાગાદિહેતુભૂત''ન્તિ કસ્મા વુત્તન્તિ આહ "**તમ્પિ હિ...પે°... હોતી**"તિ. **તમ્પી**તિ અનિટ્ઠારમ્મણમ્પિ. યસ્મા પન હીનં આરમ્મણન્તિ આરમ્મણભૂતકમ્મનિમિત્તં અધિપ્પેતં, તસ્મા "**અકુસલવિપાકજનકકમ્મસહજાતાનં વા**"તિઆદિ વુત્તં. કમ્મનિમિત્તભૂતઞ્હિ આરમ્મણં યં વિપાકસ્સ જનકં કમ્મં, તેન સહજાતાનં, તસ્સ કમ્મસ્સ સદિસાસન્નજવનસહજાતાનઞ્ચ રાગાદીનં આરમ્મણપચ્ચયસઙ્ખાતો હેતુ હોતિ, સો એવ ચસ્સ હીનભાવોતિ દસ્સેતું "**તઞ્હી**"તિઆદિ વુત્તં. **કમ્મવસેન અનિટ્ઠન્તિ** હીનસ્સ અકુસલકમ્મસ્સ આરમ્મણતો આરમ્મણતાવસેન હીનન્તિ કત્વા અનિટ્ઠં, સભાવેન ઇટ્ઠમ્પીતિ અધિપ્પાયો. "**અઞ્ઞથા ચા**"તિઆદિના કમ્મનિમિત્તારમ્મણસ્સ અકુસલવિપાકસ્સ ન સમ્ભવોતિ દસ્સેતિ. **આસન્નકતકમ્મારમ્મણસન્તતિયન્તિ** આસન્નકતસ્સ કમ્મસ્સ આરમ્મણસન્તાને. **તંસદિસન્તિ** યથાવુત્તકમ્મારમ્મણસદિસં. **પટિસન્ધિઆરમ્મણૂપટ્ઠાપકન્તિ** પટિસન્ધિયા આરમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાપકં. ચુતિઆસન્નજવનાનં પટિસન્ધિજનકત્તે અયમત્થો લબ્ભેય્યાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ "**ન ચ**

પટિસન્ધિયા"તિઆદિ. **તંસમાનવીથિયન્તિ** તાય પટિસન્ધિયા એકવીથિયં. **ન અસ્સાદિતાનીતિ** અસ્સાદનભૂતાય તણ્હાય ન આમટ્ઠાનિ.

સમત્તાતિ પરિપુણ્ણા, પરિયત્તા વા. "મરણકાલે...પે॰... સમાદિન્ના"તિ વચનતો યથાવુત્તચુતિઆસન્નજવનાનં પટિસન્ધિદાનં સિદ્ધન્તિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**ન ચ દુબ્બલેહી**"તિઆદિ. "**વક્ખતિ ચા**"તિઆદિના વુત્તમેવત્થં ઉપચયેન પાકટતરં કરોતિ. ઞાણવત્થુવિભઙ્ગવણ્ણનાયઞ્હિ "પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ ન કઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતી"તિ પદાનં અત્થં વિવરન્તો વક્ખતિ "**સબ્બમ્પિ...પે॰... પટિક્ખિત્તાની**"તિ. તત્થ **પટિવિજાનનાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ઇરિયાપથકપ્પનકાયવચીકમ્મુપટ્ઠાપનકુસલાકુસલધમ્મસમાદાનસમાપજ્જનવુટ્ઠાનાનિ સઙ્ગણ્હાતિ. ઉપપજ્જનસુપિનદસ્સનાદીનં મનોદ્વારિકચિત્તેનેવ પવત્તિ પાકટાતિ તાનિ બહિ કરોન્તો "**ચવનપરિયોસાનં કિચ્ચ**"ન્તિ આહ. **સહજવનકાનીતિ** જવનસહિતાનિ, પઞ્ચદ્વારિકજવનેહિ સદ્ધિન્તિ અત્થો.

તત્થાતિ "પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ ન કઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતી"તિ પાળિવણ્ણનાયં. **ન કઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતીતિ** એત્થ ન સબ્બે રૂપાદિધમ્મા ધમ્મગ્ગહણેન ગહિતાતિ યથાધિપ્પેતધમ્મદસ્સનત્થં "મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્માતિ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) એવં વુત્તં એકમ્પિ કુસલં વા અકુસલં વા ન પટિવિજાનાતી"તિ અટ્ઠકથાયં વુત્તન્તિ દસ્સેત્વા તસ્સ અત્થં વિવરન્તો "**યેસ**"ન્તિઆદિમાહ. તસ્સત્થો – **યેસં** કુસલાકુસલધમ્માનં **પટિવિભાવનપ્પવત્તિયા** સિદ્ધા વિપાકધમ્મતા યોનિસોમનસિકારઅયોનિસોમનસિકારસમુટ્ઠાના, યાય **સુખં વા દુક્ખં વા** તંસન્તાને **અન્વેતિ** અનુગચ્છતિ, પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં **સા** વિપાકધમ્મતા **પટિક્ખિત્તા** પટિસેધિતાતિ. **તાદિસમેવાતિ** કુસલાકુસલધમ્મપટિવિજાનનસદિસમેવ. યદિ પઞ્ચદ્વારે યથાવુત્તકિચ્ચસ્સ કરણે સહજવનકાનિ વીથિચિત્તાનિ પટિક્ખિત્તાનિ, કથં તત્થ ચવનુપપજ્જનાનિ સમ્ભવન્તીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**તદારમ્મણાનન્તરં પના**"તિઆદિ. નિપ્પરિયાયેન મનોદ્વારિકભાવો મનોદ્વારાવજ્જનુપ્પત્તિપુબ્બકોતિ તદભાવેનાહ "**ઇમિના અધિપ્પાયેના**"તિ. અવસેસેકચિત્તક્ખણાયુકે રૂપાદિમ્હીતિ યોજના.

ઉપચારો વિય દટ્ઠબ્બા સમાનારમ્મણત્તા, ઉપપત્તિનિમિત્તત્તા ચ. **કેચીતિ ધમ્મસિરિત્થેરં** સન્ધાય વદતિ. **મહગ્ગતાવસાનં વદન્તીતિ** યથાપચ્ચયં મહગ્ગતસમાપત્તિં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠિતસ્સ સા વીથિ ઉપ્પજ્જતિ, તતો ચુતિચિત્તં હોતીતિ વદન્તિ. **અતીતારમ્મણા એકાદસવિધાતિ** નવ કામાવચરસુગતિચુતિયો, દ્વે વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનઆરુપ્પચુતિયોતિ એવં અતીતારમ્મણા એકાદસવિધા સુગતિચુતિયો. પઞ્ચ રૂપાવચરા, વુત્તાવસેસા દ્વે અરૂપાવચરાતિ **નવત્તબ્બારમ્મણા સત્તવિધા** ચુતિયો. દુગ્ગતિચુતિ પન પરતો વુચ્ચતીતિ ઇધ ન ગહિતા. તથા હિ વક્ખતિ "દુગ્ગતિચુતિયા પન...પે॰... ન દસ્સિતા"તિ.

એવમાદિકેતિ આદિ-સદ્દેન "સુદ્ધાય વા જવનવીથિયા"તિઆદિવચનં સઙ્ગણ્હાતિ. તથા હિ વુત્તં "સુદ્ધાય વાતિ મહગ્ગતકમ્મનિમિત્તારમ્મણાય જવનવીથિયા"તિ. "**વિઞ્ઞાયતી**"તિ ઇમિના યદિપિ "પથવીકસિણાદી"તિઆદિસદ્દેન અરૂપાવચરજ્ઝાનારમ્મણસ્સાપિ સઙ્ગહો સમ્ભવતિ, "ચક્ખુસોતાનં વા"તિ પન દ્વારદ્વયસ્સેવ વસેન વિકપ્પન્તરકરણં યથાધિપ્પેતસ્સ અત્થસ્સ ઞાપકન્તિ દસ્સેતિ. ઞાપકઞ્ચ નામ અગતિકા ગતીતિ યથાવુત્તં ઞાપકં અસમ્ભાવેન્તો "**અથાપી**"તિઆદિમાહ. યો યત્થ સમ્ભવતિ, તસ્સ યોજના **યથાસમ્ભવયોજના**, તાય. **અયમ્પિ પટિસન્ધીતિ** આરુપ્પચુતિયા અનન્તરં પટિસન્ધિં વદતિ. **તત્થેવાતિ** "પથવીકસિણાદિકં વા નિમિત્ત"ન્તિ વુત્તે પઠમે વિકપ્પે એવ. હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા પટિસન્ધિ નત્થીતિ યોજના. **તેનાતિ** તસ્મા. **તતોતિ** ચતુત્થારુપ્પચુતિતો. **તત્થેવાતિ** ચતુત્થારુપ્પે એવ. **અતીતારમ્મણા** પટિસન્ધિ, તતો

ચતુત્થારુપ્પચુતિતો **કામાવચરે અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ**. **ઇતરાહી**તિ આરુપ્પચુતીહિ. દુતિયા આરુપ્પપટિસન્ધિ અતીતારમ્મણા, ઇતરા નવત્તબ્બારમ્મણાતિ આહ "**યથાસમ્ભવ**"ન્તિ. **અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા ચ કામાવચરપટિસન્ધી**તિ એત્થાપિ ઇતરાહીતિ સમ્બન્ધો. સબ્બત્થ ચ ''યોજેતબ્બા''તિ સમ્બન્ધિતબ્બં. **ઇમસ્સ વિસેસસ્સા**તિ ''તેના''તિઆદિના યથાવુત્તસ્સ વિસેસસ્સ. **વિસું ઉદ્ધરણં કતં** અધિકવચનમઞ્ઞમત્થં બોધેતીતિ.

આરમ્મણવસેન એકવિધાયાતિ અતીતારમ્મણતાવસેન એકવિધાય. **દુવિધા**તિ અતીતારમ્મણા, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા ચાતિ દ્વિપ્પકારા. દુગ્ગતિચુતિયા આરમ્મણવસેન ''એકવિધાયા''તિ પદં આનેત્વા યોજેતબ્બં. અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતાય દ્વિપ્પકારા કામાવચરપટિસન્ધિ, નવત્તબ્બારમ્મણતાય એકપ્પકારા રૂપાવચરપટિસન્ધિ, નવત્તબ્બાતીતારમ્મણતાય દ્વિપ્પકારા આરુપ્પપટિસન્ધીતિ આહ "**દ્વિએકદ્વિપ્પકારાનં કામરૂપારુપ્પાનં વસેના**"તિ. "**તથેવા**"તિ ઇમિના ''દ્વિએકદ્વિપ્પકારાનં કામરૂપારુપ્પાનં વસેના''તિ પદદ્વયં આકડ્ઢતિ. **દુવિધાયા**તિ નવત્તબ્બાતીતારમ્મણતાવસેન દુવિધાય. **પચ્ચેક**ન્તિ વિસું વિસું. **દ્વિન્નં દ્વિન્નં કામારુપ્પાન**ન્તિ એત્થાયં યોજના – નવત્તબ્બારમ્મણાય આરુપ્પચુતિયા અનન્તરા અતીતારમ્મણા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા ચ દ્વે કામપટિસન્ધી, નવત્તબ્બારમ્મણા અતીતારમ્મણા ચ દ્વે આરુપ્પપટિસન્ધી, તથા અતીતારમ્મણાયપીતિ ઇમાસં વસેન અટ્ઠવિધા.

''દ્વિદ્વી''તિ ગાથાય વુત્તમેવત્થં સુખગ્ગહણત્થં સઙ્ગહેત્વા દસ્સેતિ. યદિપિ ''કમ્મસ્સ કતત્તા''તિઆદિનાપિ કમ્મસ્સ વિપાકાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયભાવો ગહિતોયેવ હોતિ, ''કુસલાકુસલં કમ્મ''ન્તિઆદિના પન વિસું ઉપનિસ્સયપચ્ચયભાવો દસ્સીયતીતિ "**કામાવચરસ્સ…પે॰… આદિના નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો દસ્સિતપ્પકારો**"તિ આહ.

આદિના વિમિસ્સવિઞ્ઞાણેનાતિ એકસ્સ ભવસ્સ આદિભૂતેન રૂપવિમિસ્સેન પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન. **અઞ્ઞત્થા**તિ સંસેદજઓપપાતિકયોનિયં. અવચનં પટિક્ખેપં મઞ્ઞમાનો "**ગન્ધરસાહારાનં પટિક્ખિત્તત્તા**"તિ વત્વા સબ્બેન સબ્બં રૂપભવે તે નત્થીતિ અધિપ્પાયેનાહ "**ચક્ખુસોતવત્થુસત્તકજીવિતછક્કભાવેપી**"તિ. **પાળિય**ન્તિ ધમ્મહદયવિભઙ્ગપાળિયં. **પઞ્ચાયતનાની**તિ ચક્ખુસોતમનરૂપધમ્માયતનાનિ. **પઞ્ચ ધાતુયો**તિ તા એવ પઞ્ચ ધાતુયો. વુત્તઞ્હિ – ''રૂપધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કતમાનિ પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તિ? ચક્ખાયતનં રૂપાયતનં સોતાયતનં મનાયતનં ધમ્માયતનં. ઇમાનિ પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તિ. કતમા પઞ્ચ ધાતુયો પાતુભવન્તિ? ચક્ખુધાતુ…પે॰… ધમ્મધાતુ. ઇમા પઞ્ચ ધાતુયો પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૧૬). **છ આયતનાનિ** સદ્દાયતનેન સદ્ધિં તાનિયેવ. **નવ ધાતુયો**તિ ચક્ખુરૂપચક્ખુવિઞ્ઞાણસોતસદ્દસોતવિઞ્ઞાણમનોધમ્મમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો. **સબ્બસઙ્ગહવસેના**તિ અનવસેસપરિગ્ગહવસેન. **તત્થા**તિ રૂપધાતુયં. "**કથાવત્થુમ્હિ ચા**"તિઆદિના ન કેવલં ધમ્મહદયવિભઙ્ગપાળિયંયેવ, અથ ખો પકરણન્તરેપિ ગન્ધાદયો પટિક્ખિત્તાતિ દસ્સેતિ. તત્થ **ઘાનાયતનાદીનં વિયા**તિ સદિસૂદાહરણદસ્સનં. યથા ઘાનાયતનાદીનં તત્થ રૂપભવે ભાવો અત્થિ, તા પટિક્ખિત્તા, એવં ગન્ધાયતનાદીનઞ્ચાતિ. **અત્થિ તત્થ ઘાનાયતન**ન્તિ પુચ્છા સકવાદિસ્સ. યઞ્હિ તત્થ આયતનં નત્થિ, તસ્સ વસેનાયં ચોદના. તતો પરવાદી યં તત્થ અજ્ઝત્તિકાનં તિણ્ણં આયતનાનં ઘાનાદિકં સણ્ઠાનનિમિત્તં, તદેવ આયતનન્તિ લદ્ધિયા "**આમન્તા**"તિ પટિજાનાતિ. બાહિરાનં ગન્ધાયતનાદીનં વસેન પુટ્ઠો યસ્મા ઘાનપ્પસાદાદયો તત્થ ન ઇચ્છતિ, તસ્મા તેસં ગોચરં પટિસેધેન્તો "**ન હેવં વત્તબ્બે**"તિ પટિક્ખિપતિ. **આદિ**-સદ્દેન ''અત્થિ તત્થ જિવ્હાયતનન્તિ? આમન્તા. અત્થિ તત્થ રસાયતનન્તિ? ન હેવં વત્તબ્બે''તિઆદિનયપ્પવત્તાનં અનુલોમપટિલોમસંસન્દનપઞ્હાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **અફોટ્ઠબ્બાયતનાન**ન્તિ ફોટ્ઠબ્બાયતનભાવરહિતાનં, અફોટ્ઠબ્બસભાવાનન્તિ અત્થો.

ઇદાનિ અનાયતનસભાવે ગન્ધરસે પટિજાનિત્વાપિ દોસં વદન્તો "**યદિ ચા**"તિઆદિમાહ. **અવચને નત્થિ કારણં** યથાધમ્મસાસને અભિધમ્મે, તેસં વા નિસત્તનિજ્જીવસભાવત્તાતિ અધિપ્પાયો. યથા ચ ધાતુભાવો, એવં ધમ્મભાવો ચ તેસં એકન્તિકો, તથા આયતનભાવો ચાતિ સબ્બથાપિ તત્થ વિજ્જમાનાનં ગન્ધરસાનં આયતનેસુ અવચને કારણં નત્થીતિ દસ્સેન્તો "**ધમ્મભાવો ચા**"તિઆદિમાહ. **અઞ્ઞસ્સ** પરમત્થસ્સ અભાવા. **કોચિ આયતનસભાવો**તિ ધમ્માયતનમેવ સન્ધાય વદતિ. તેન યદિ રૂપભવે ગન્ધરસા વિજ્જન્તિ, યથાવુત્તકારણતો ગન્ધરસાયતનભાવેન અવુચ્ચમાનાપિ ધમ્માયતનભાવેન વત્તબ્બા સિયું, ન ચ વુત્તા. તસ્મા નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં ''નત્થેવ રૂપભવે ગન્ધરસા''તિ દસ્સેતિ. કિઞ્ચ રૂપધાતુયં ગન્ધરસભાવેન અવુત્તાનં, કામધાતુયં વુત્તાનં તેસં કિં ગન્ધરસભાવતો અઞ્ઞેન સભાવેન રૂપધાતુયં અત્થિભાવો, ઉદાહુ ગન્ધરસભાવેન. યદિ પુરિમો પક્ખો ધમ્માયતને તેસં સઙ્ગહો સિયા અનાયતનસભાવસ્સ સભાવધમ્મસ્સ અભાવા, અથ દુતિયો તેનેવ કારણેન નેસં ગન્ધરસાયતનભાવો સિદ્ધોતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો "**યદિ ચા**"તિઆદિમાહ. **તસ્મા**તિ યસ્મા ગન્ધરસા ધમ્મહદયવિભઙ્ગે ન વુત્તા, કથાવત્થુમ્હિ ચ તેસં ભાવો પટિક્ખિત્તો, કુસિતું અસક્કુણેય્યા પથવીઆદયો વિય ઘાયિતું સાયિતુઞ્ચ અસક્કુણેય્યા તે નત્થિ, ધાતુસદ્દેન ચ તે ગહિતા, ધમ્મભાવો ચ તેસં એકન્તિકો, તસ્મિઞ્ચ સતિ સિદ્ધો આયતનભાવો, તસ્મા. **તથા**તિ પાળિયં અવુત્તધમ્મે હાપેત્વા ચક્ખુસત્તકાદિવસેન. **એવ**ન્તિ ચક્ખુસત્તકાદિવસેન રૂપગણનાય કરિયમાનાય. **ધમ્મતા**તિ પાળિધમ્મો , રૂપભવે વા પવત્તનકરૂપધમ્મતા. "**ન વિલોમિતા**"તિ ઇમિના યથાપટિઞ્ઞાતં ધમ્મં દીપિતં ઉલ્લિઙ્ગેતિ.

એત્થ ચ રૂપાવચરસત્તાનં ઘાનજિવ્હાયતનાભાવતો વિજ્જમાનાપિ ગન્ધરસા આયતનકિચ્ચં ન કરોન્તીતિ તે અનામસિત્વા પાળિયં ''પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, છ આયતનાની''તિઆદિ વુત્તં. ''તયો આહારા''તિ ચ અજ્ઝોહરિતબ્બસ્સ આહારસ્સ અભાવેન ઓજટ્ઠમકરૂપસમુટ્ઠાપનસઙ્ખાતસ્સ આહારકિચ્ચસ્સ અકરણતો, ન સબ્બેન સબ્બં ગન્ધરસાનં ઓજાય ચ અભાવતો. ઇતિ વિસયિનો કિચ્ચસ્સ ચ અભાવેન વિસયો, કિચ્ચવા ચ ધમ્મો ન વુત્તો. યસ્મિઞ્હિ ભવે વિસયી નત્થિ, તસ્મિં તંહેતુકો નિપ્પરિયાયેન વિસયસ્સ આયતનભાવો નત્થીતિ વિજ્જમાનસ્સાપિ અવચનં, યથા રૂપભવે પથવીતેજોવાયોધાતૂનં ફોટ્ઠબ્બાયતનભાવેન. યસ્સ પન યત્થ વચનં, તસ્સ તત્થ વિસયીસબ્ભાવહેતુકો નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો વુત્તો દિટ્ઠો યથા તત્થેવ રૂપાયતનસ્સ. યદિ વિસયીસબ્ભાવહેતુકો વિસયસ્સ નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો, કથં અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં દ્વે આયતનાનિ પાતુભવન્તીતિ. અસઞ્ઞસત્તાનઞ્હિ ચક્ખાયતનં નત્થિ, અચક્ખાયતનભાવેન ચ નેસં રૂપાયતનં અઞ્ઞેસં અવિસયોતિ? નાયં વિરોધો. યેન અધિપ્પાયેન રૂપધાતુયં સઞ્ઞીનં ગન્ધાયતનાદીનં અવચનં, તેન રૂપાયતનસ્સાપિ અવચનન્તિ અસઞ્ઞીનં એકં આયતનં વત્તબ્બં. યથાસકઞ્હિ ઇન્દ્રિયગોચરભાવાપેક્ખાય યેસં નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો અત્થિ, તેસુ નિદ્દિસિયમાનેસુ તદભાવતો રૂપધાતુયં સઞ્ઞીનં ગન્ધાદિકે વિસું આયતનભાવેન અવત્વા ધમ્મસભાવાનતિવત્તનતો, મનોવિઞ્ઞાણસ્સ ચ વિસયભાવૂપગમનતો ધમ્માયતનન્તોગધે કત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ પાળિયં વુત્તં. એતદત્થઞ્હિ ''ધમ્માયતન''ન્તિ સામઞ્ઞતો નામકરણં, પિટ્ઠિવટ્ટકાનિ વા તાનિ કત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ વુત્તં. યેન ચ પન અધિપ્પાયેન અસઞ્ઞીનં રૂપાયતનં વુત્તં, તેન સઞ્ઞીનમ્પિ ગન્ધાદીનં વિસું ગહણં કાતબ્બન્તિ ઇમસ્સ નયસ્સ દસ્સનત્થં ''અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં દ્વે આયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૧૭) વુત્તં. અસતિપિ હિ અત્તનો ઇન્દ્રિયે રૂપસ્સ વણ્ણાયતનસભાવાતિક્કમો નત્થેવાતિ તં રૂપાયતનન્ત્વેવ વુચ્ચતિ. ઇમિના ચ નયદસ્સનેન ગન્ધાદીનિ તીણિ પક્ખિપિત્વા સઞ્ઞીનં અટ્ઠ આયતનાનિ, અસઞ્ઞીનં પઞ્ચાતિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ. એવઞ્ચેતં સમ્પટિચ્છિતબ્બં. અઞ્ઞથા રૂપલોકે કુસિતુમસક્કુણેય્યતાય પથવીઆદીનં વચીઘોસો એવ ન સિયા. ન હિ પટિઘટ્ટનાનિઘંસમન્તરેન

સદ્દપ્પવત્તિ અત્થિ, ન ચ કુસનસભાવાનં કત્થચિ અકુસનસભાવતા સક્કા વિઞ્ઞાતું. ફોટ્ઠબ્બાયતનસઙ્ખાતસ્સ ચ ભૂતત્તયસ્સ અભાવે રૂપભવે રૂપાયતનાદીનમ્પિ સમ્ભવો એવ ન સિયા, તસ્મા કુસિતું સક્કુણેય્યતાયપિ પથવીઆદીનં તત્થ કાયિન્દ્રિયાભાવેન તેસં ફોટ્ઠબ્બભાવો ન વુત્તો. એવઞ્ચ કત્વા રૂપધાતુયં તેસં સપ્પટિઘવચનઞ્ચ સમત્થિતં હોતિ. વુત્તઞ્હિ ''અસઞ્ઞસત્તાનં અનિદસ્સનસપ્પટિઘં એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ દ્વે મહાભૂતા''તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૨.૨૨.૧૭). પટિઘો હેત્થ ભૂતત્તયસ્સ કાયપ્પસાદં પતિ તંનિસ્સયભૂતઘટ્ટનદ્વારેન અભિમુખભાવો, સો ચ કુસિતું અસક્કુણેય્યસભાવસ્સ ઘટ્ટનાય અભાવતો નત્થિ. નનુ ''દ્વે આયતનાની''તિ એત્થ પરિયાયાયતનં અધિપ્પેતં, અથ કસ્મા ગન્ધાયતનાદીનિપિ ગહેત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ ન વુત્તન્તિ? ''નયદસ્સનવસેન દેસના પવત્તા''તિ વુત્તોવાયમત્થો. અથ વા તત્થ રૂપાયતનસ્સેવ વચનં કદાચિ અઞ્ઞભૂમિકાનં પસાદસ્સ વિસયભાવં સન્ધાય, ન પન ઇતરેસં અભાવતો. નાપિ પરિયાયેન ગન્ધાયતનાદીનં આયતનસભાવાભાવતો. અસઞ્ઞીનઞ્હિ રૂપાયતનં સમાનભૂમિકાનં વેહપ્ફલાનં, ઉપરિભૂમિકાનઞ્ચ સુદ્ધવાસાનં પસાદસ્સ વિસયભાવં ગચ્છતિ, ન પન ગન્ધરસાતિ તેસંયેવ તત્થાવચનં યુત્તં. કથાવત્થુમ્હિ ચ નિપ્પરિયાયેન ગન્ધાયતનાદીનં અત્થિભાવં પટિજાનન્તં સન્ધાય પટિસેધો કતો. યદિપિ ચેતં વચનં તત્થ ગન્ધાયતનાદીનં અભાવવિભાવનં ન હોતિ, અત્થિભાવદીપનમ્પિ પન અઞ્ઞવચનં નત્થેવાતિ? નયિદમેવં અટ્ઠકથાસુ તત્થ નેસં અત્થિભાવસ્સ નિદ્ધારેત્વા વુત્તત્તા. યઞ્હિ અટ્ઠકથાવચનં પાળિયા ન વિરુજ્ઝતિ, તં પાળિ વિય પમાણભૂતં અગરહિતાય આચરિયપરમ્પરાય યાવજ્જતના આગતત્તા. તત્થ સિયા – યં પાળિયા ન વિરુજ્ઝતિ અટ્ઠકથાવચનં, તં પમાણં. ઇદં પન વિરુજ્ઝતીતિ? નયિદમેવં યથા ન વિરુજ્ઝતિ , તથા પટિપાદિતત્તા. ચક્ખાદીનં આયતનાનં, તન્નિસ્સયાનઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનં સત્તસુઞ્ઞતાસન્દસ્સનત્થં ભગવતો ધાતુદેસનાતિ આયતનભાવેન વુત્તાનંયેવ ધાતુભાવદીપનતો ધાતુભાવસ્સાપિ નેસં અવચનં યુજ્જતિ એવ, તસ્મા યથા પાળિયા અવિરોધો હોતિ, તથા ચક્ખુદસકાદિવસેન અટ્ઠકથાયં રૂપગણના કતાતિ ન એત્થ ધમ્મતાવિલોમનાસઙ્કાય ઓકાસોતિ વેદિતબ્બં.

એળકસ્સ જાતકાલે ઉણ્ણા **જાતિઉણ્ણા**તિ પઠમો અત્થો. તતો સુખુમતરતં સન્ધાય "**ગબ્ભં...પે॰... ઇતિપિ વદન્તી**"તિ વુત્તં. સમ્ભવનસ્સ ભેદો વા **સમ્ભવભેદો**, પવત્તિભેદોતિ અત્થો.

રૂપીબ્રહ્મેસૂતિ અધિકરણે ભુમ્મં, **ઓપપાતિકયોનિકેસૂ**તિ નિદ્ધારણેતિ દસ્સેન્તો "**ઓપપાતિકયોનિકેહિ રૂપીબ્રહ્મે નિદ્ધારેતી**"તિ આહ. તેન ''ઓપપાતિકયોનિકેસૂ''તિ સામઞ્ઞતો વુત્તરાસિતો ''રૂપીબ્રહ્મેસૂ''તિ વિસેસં નિદ્ધારેતિ. **ન સમેતી**તિ ન સંસન્દતિ, વિરુજ્ઝતીતિ અત્થો. યાય પાળિયા ન સમેતિ, તં દસ્સેન્તો "**ધમ્મહદયવિભઙ્ગે હી**"તિઆદિમાહ.

એકાદસાતિ પરિપુણ્ણાયતનસ્સ સદ્દાયતનવજ્જાનિ એકાદસાયતનાનિ. **કસ્સચિ દસાયતનાની**તિ અન્ધસ્સ ચક્ખાયતનવજ્જાનિ. **કસ્સચિ અપરાનિ દસાયતનાની**તિ બધિરસ્સ સોતાયતનવજ્જાનિ. **કસ્સચિ નવાયતનાની**તિ અન્ધબધિરસ્સ ચક્ખુસોતાયતનવજ્જાનિ. **કસ્સચિ સત્તાયતનાની**તિ ગબ્ભસેય્યકસ્સ રૂપગન્ધરસકાયફોટ્ઠબ્બમનોધમ્માયતનવસેન વુત્તં.

"**ન વુત્તં અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી**"તિ ઇદં ''ન હિ પાળિયં...પે॰... વુત્તા''તિ એતસ્સ અત્થવિવરણં. ચક્ખુસોતઘાનવિકલસ્સ હિ ઉપપજ્જમાનસ્સ અટ્ઠેવ આયતનાનિ સિયુન્તિ. સતિ ચ અઘાનકુપપત્તિયં પુનપિ ''કસ્સચિ અપરાનિ દસાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ વત્તબ્બં સિયા. તથા ચ સતિ યથા અન્ધબધિરસ્સ વસેન ''કસ્સચિ નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૦૭) એકવારં વુત્તં, એવં અન્ધાઘાનકસ્સ, બધિરાઘાનકસ્સ

ચ વસેન ''કસ્સચિ અપરાનિ નવાયતનાનિ, કસ્સચિ અપરાનિ નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ વત્તબ્બં સિયા, એવં ન વુત્તન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ "**તથા...પે॰... ન ચ તં વુત્ત**"ન્તિ. **એવં ધાતુપાતુભાવાદિપઞ્હેસૂ**તિ ''કસ્સચિ એકાદસ ધાતુયો પાતુભવન્તિ, કસ્સચિ દસ ધાતુયો, કસ્સચિ અપરા દસ ધાતુયો, કસ્સચિ નવ ધાતુયો, કસ્સચિ સત્ત ધાતુયો પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૦૭) એવં ધાતુપાતુભાવપઞ્હો વેદિતબ્બો. **આદિ**-સદ્દેન ''કસ્સચિ ચુદ્દસિન્દ્રિયાનિ પાતુભવન્તી''તિઆદિ (વિભ॰ ૧૦૦૭) નયપ્પવત્તા ઇન્દ્રિયપઞ્હાદયો સઙ્ગહિતા.

એત્થ ચ યથા ''સત્તતિ ઉક્કંસતો ચ રૂપાની''તિ પદં ''સંસેદજોપપાતીસૂ''તિ એત્થ યોનિદ્વયવસેન યોજીયતિ, ન એવં ''અવકંસતો તિંસા''તિ ઇદં, ઇદં પન સંસેદજયોનિવસેનેવ યોજેતબ્બં, એકયોગનિદ્દિટ્ઠસ્સાપિ એકદેસો સમ્બન્ધં લભતીતિ. સંસેદજસ્સેવ ચ જચ્ચન્ધબધિરઅઘાનકનપુંસકસ્સ જિવ્હાકાયવત્થુદસકાનં વસેન તિંસ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ વુત્તં, ન ઓપપાતિકસ્સાતિ અયમેત્થ અટ્ઠકથાય અધિપ્પાયો. યે પન ''ઓપપાતિકસ્સ જચ્ચન્ધ... પે॰... ઉપ્પજ્જન્તીતિ **મહાઅટ્ઠકથાયં** વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ, તં ન ગહેતબ્બં. સો હિ પમાદપાઠો. એવઞ્ચ કત્વા આયતનયમકવણ્ણનાય ''કામધાતુયં પન અઘાનકો ઓપપાતિકો નત્થિ. યદિ ભવેય્ય, 'કસ્સચિ અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી'તિ વદેય્યા''તિ (યમ॰ અટ્ઠ॰ આયતનયમક ૧૮-૨૧) વક્ખતિ. અપરે પનાહુ ''કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, યાવ 'કસ્સચિ નવાયતનાની'તિ પાળિ ઓપપાતિકે સન્ધાય વુત્તા. તસ્મા પુબ્બેનાપરં અટ્ઠકથાયં અવિરોધો સિદ્ધો હોતિ, તથા ચ યથાવુત્તપાળિયા અયમત્થવણ્ણના અઞ્ઞદત્થુ સંસન્દતિ સમેતિયેવા''તિ. યં પનેકે વદન્તિ ''ઓપપાતિકગ્ગહણેન સંસેદજાપિ સઙ્ગય્હન્તિ. તથા હિ **ધમ્મહદયવિભઙ્ગે** 'કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તી'તિઆદીનં (વિભ॰ ૧૦૦૭) ઉદ્દેસે 'ઓપપાતિકાનં પેતાન'ન્તિઆદિના ઓપપાતિકગ્ગહણમેવ કતં, ન સંસેદજગ્ગહણ''ન્તિ, તં પરિપુણ્ણાયતનાનંયેવ સંસેદજાનં ઓપપાતિકેસુ સઙ્ગહણવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તથા હિ વક્ખતિ ''સંસેદજયોનિકા પરિપુણ્ણાયતનાપરિપુણ્ણાયતનભાવેન ઓપપાતિકસઙ્ગહં કત્વા વુત્તા''તિ ''પધાનાય વા યોનિયા સબ્બં પરિપુણ્ણાયતનયોનિં દસ્સેતું 'ઓપપાતિકાન'ન્તિ વુત્ત''ન્તિ ચ. અટ્ઠકથાયં પન યોનિદ્વયં સરૂપેનેવ પકાસેતું, સંસેદજયોનિવસેનેવ ચ અવકંસતો પવત્તિં દસ્સેતું ઓપપાતિકયોનિયા ઇતરં અસઙ્ગહેત્વા ''સંસેદજોપપાતીસૂ''તિ વુત્તન્તિ. સબ્બં તં વીમંસિત્વા ગહેતબ્બં.

ચુતિપટિસન્ધીનન્તિ અનન્તરાતીતચુતિયા, તદનન્તરાય મિસ્સામિસ્સભેદાય પટિસન્ધિયા. **ખન્ધાદીહી**તિ ખન્ધારમ્મણગતિહેતુવેદનાપીતિવિતક્કવિચારેહિ. મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણાય મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણા, અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાય અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાતિ એવમાદિનો અરૂપભૂમીસુયેવ ચુતિપટિસન્ધીનં ભેદાભેદવિસેસસ્સ સમ્ભવતો "**નયમુખમત્તં દસ્સેત્વા**"તિ વુત્તં. **એકચ્ચસુગતી**તિ મહગ્ગતવજ્જસુગતિ અધિપ્પેતાતિ આહ "**રૂપારૂપાવચરાન**"ન્તિઆદિ. કેચિ પન ''યથા મહગ્ગતાવજ્જા, એવં ઉત્તરકુરુકવજ્જા''તિપિ વદન્તિ. **એકચ્ચસુગતિચુતિયા**તિ વુત્તસુગતિચુતિયા. યદિપિ ''અયં નામ દુગ્ગતિપટિસન્ધિ ન હોતી''તિ નિયમો નત્થિ, દેસના પન સોતપતિતા ગતાતિ વદન્તિ. નિયતબોધિસત્તાપેક્ખાય વા એવં વુત્તં. તેસઞ્હિ એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધિ નત્થિ અવીચિઆદીસુ અનુપપજ્જનતો. "**એકચ્ચદુગ્ગતિચુતિયા**"તિ એત્થાપિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

એકચ્ચસુગતિપટિસન્ધીતિ પન કામાવચરસુગતિપટિસન્ધિ વેદિતબ્બા. **સયમેવા**તિ અત્તના એવ. "**ભેદવિસેસો એવ ચ એવં વિત્થારેન દસ્સિતો**"તિ ઇદં ''અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાયા''તિઆદિં સન્ધાય વુત્તં. "**ચતુક્ખન્ધાય...પે॰... પટિસન્ધિ હોતી**"તિ ઇદં પન અભેદવિસેસદસ્સનમેવાતિ. **એકેકસ્મિં ભેદે**તિ

‘‘અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાયા’’તિ એવમાદિકે એકેકસ્મિં ભાગે. **તત્થ તત્થેવા**તિ ‘‘અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાય મહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણા, અમહગ્ગતજ્ઝત્તારમ્મણાય મહગ્ગતજ્ઝત્તારમ્મણા’’તિઆદિના તસ્મિં તસ્મિં ભેદે, **તત્થ તત્થેવ** વા ભવાદિકે ચવિત્વા ઉપપજ્જન્તસ્સ વસેન ચુતિપટિસન્ધિયોજના વેદિતબ્બા. ભુમ્મત્થે અયં તો-સદ્દોતિ દસ્સેન્તો ‘‘**તતો હેતું વિનાતિ તત્થ હેતું વિના**’’તિ આહ. તસ્સત્થો – તસ્મિં પુરિમભવે નિપ્ફન્નં અવિજ્જાસઙ્ખારાદિકં કારણં વિના ન હોતીતિ.

અતિમન્દભાવૂપગમનં સકિચ્ચાસમત્થતા. પઞ્ચદ્વારિકવિઞ્ઞાણવસેન ચુતિ પટિસિદ્ધા, ન તદનન્તરવિઞ્ઞાણવસેન. સ્વાયમત્થો ‘‘પઞ્ચન્નં દ્વારાન’’ન્તિઆદિના હેટ્ઠા અટ્ઠકથાયમાગતોતિ આહ ‘‘**પઞ્ચદ્વારિકવિઞ્ઞાણાનન્તરમ્પિ હિ પુબ્બે ચુતિ દસ્સિતા**’’તિ. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. ચુતિચિત્તેન સદ્ધિં ચક્ખાયતનાદીનં નિરોધો હોતીતિ દસ્સેતું ‘‘**યમકે ચા**’’તિઆદિ વુત્તં. **પરિણતત્તા**તિ પરિપાકવસેન પરિયોસાનં ગતત્તાતિ અધિપ્પાયો. **ફસ્સાદયો** યથાવુત્તચેતનાસહજાતફસ્સાદયો. યથાઉપટ્ઠિતે કમ્માદિઆરમ્મણે અનેકવારં ઉપ્પત્તિયા સન્તાનસ્સ અભિસઙ્ખરણં તત્થ પટિસન્ધિ**વિઞ્ઞાણપતિટ્ઠાનસ્સ હેતુભાવો**.

સન્તાનવસેન નિપ્પજ્જમાનાનં નમનાદિકિરિયાનં એકસ્મિં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેયેવ અત્થસિદ્ધીતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**નમન…પે॰… દસ્સેતી**’’તિ. **પથવિયં સબલપયોગેહી**તિ પથવિયા આધારણભૂતાય અત્તનો બલેન પયોગેન ચ કરણભૂતેન.

સદ્દહેતુકોતિ સદ્દસ્સ પધાનાદિભાવં સન્ધાય વુત્તં. તાદિસો પબ્બતકુચ્છિઆદિપદેસોપિ તસ્સ હેતુયેવ. **પદીપન્તરાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન તેલવટ્ટિઆદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. **તતો** સદ્દાદિપ્પવત્તિતો પુબ્બે અભાવા. પટિઘોસાદીનઞ્હિ સદ્દાદિપ્પવત્તિતો સતિ પુરિમસિદ્ધિયં તે સદ્દાદિપચ્ચયદેસં ગચ્છેય્યું, ન પન તે અત્થીતિ વુત્તં ‘‘**તતો પુબ્બે અભાવા**’’તિ. ઉપમેય્યેપિ એવમેવ અત્થો યોજેતબ્બો. યથા ચ હેતુદેસં ન ગચ્છતિ હેતુસમુપ્પન્નં, એવં તતો નાગચ્છતીતિ આહ ‘‘**તસ્મા ન…પે॰… આગત**’’ન્તિ. તે સદ્દાદયો પચ્ચયા એતેસન્તિ **તપ્પચ્ચયા. વુત્તનયેના**તિ ઉપમાયં વુત્તનયેનેવ. પુરિમભવહેતુદેસે સન્નિહિતં હુત્વા પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં તતો અઞ્ઞત્ર ભવન્તરે તં ઉપગન્ત્વા તપ્પચ્ચયં ન હોતીતિ અત્થો. પચ્ચયતો નિબ્બત્તમાનં પચ્ચયુપ્પન્નં અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વા પચ્ચયદેસં અનુપગતમેવ હુત્વા નિબ્બત્તતીતિ પઠમો અત્થો. પઠમં પચ્ચયેન સમોધાનગતં હુત્વા તતો અઞ્ઞત્ર ગન્ત્વા પચ્ચયુપ્પન્નવત્થુભાવં નાપજ્જતીતિ દુતિયો અત્થો. **યથાસમ્ભવ**ન્તિ યાય ‘‘ન ખીરતો દધિ સમ્ભૂતં સિયા, ન ખીરસામિનો દધિ સિયા’’તિ ચ ખીરદધીસુ એકન્તં એકતાય નાનતાય ચ દોસયોજના કતા. ઇમિના નયેન બીજાદીસુ સબ્બહેતૂસુ, અઙ્કુરાદીસુ સબ્બહેતુસમુપ્પન્નેસુ યથાસમ્ભવં હેતુઅનુરૂપં, હેતુસમુપન્નાનુરૂપઞ્ચ દોસયોજના કાતબ્બા. સન્તાનબદ્ધેસુ ધમ્મેસુ એકન્તએકતાપટિસેધેન સસ્સતગાહસ્સ પટિસેધિતત્તા વુત્તં ‘‘**સયંકતં સુખં દુક્ખન્તિ ઇમં દિટ્ઠિં નિવારેતી**’’તિ. તથા એકન્તનાનતાપટિસેધેન ઉચ્છેદગાહો પટિસેધિતો હોતીતિ આહ ‘‘**પરંકતં સુખં દુક્ખં અઞ્ઞો કરોતિ, અઞ્ઞો પટિસંવેદેતીતિ ઇમં દિટ્ઠિં નિવારેતી**’’તિ. તેન કતનાસો, અકતાગમો ચ નિવત્તિતો હોતીતિ અધિચ્ચસમુપ્પન્નદિટ્ઠિનિવારણેનેવ નિયતિસભાવવાદપટિસેધોપિ કતોતિ દટ્ઠબ્બં.

તત્થાતિ અઙ્કુરાદિપ્પબન્ધસઙ્ખાતે ભૂતુપાદારૂપસન્તાને. **તન્તિ** વિજ્જાપાટવાદિ. **અઞ્ઞસ્સા**તિ બાલકાલે કતવિજ્જાપરિયાપુણનાદિતો અઞ્ઞસ્સ. સઙ્ખારતો અઞ્ઞો તણ્હાદિકો **અઞ્ઞપચ્ચયો**.

નિય્યાતનાદિ એવ ફલં નિય્યાતનાદિફલં, અફલિતં નિય્યાતનાદિફલં એતસ્સાતિ **અફલિ...પે॰... ફલં**, યથાવુત્તકિરિયાકરણં.

પિણ્ડવસેનાતિ અકતાવયવવિભાગસ્સ સમુદાયસ્સ વસેન. **સબ્બત્થા**તિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિકે સબ્બસ્મિં પચ્ચયધમ્મે, પટિસન્ધિભેદે વા પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મે. **બલવકમ્મસ્સ વસેન યોજેતબ્બો**. ભુસો નિસ્સયો હિ **ઉપનિસ્સયો**. ''અવિસેસેના''તિ વુત્તેપિ કામાવચરપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પઞ્ચન્નં પવત્તે, ઇતરો પઠમજ્ઝાનવિપાકાદીનં પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ પચ્ચયો હોતીતિ પાકટોયમત્થોતિ તં અવિભજિત્વા ''**સબ્બપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં સહ સઙ્ગણ્હાતિ**''ચ્ચેવ વુત્તં. **દ્વાદસાકુસલચેતનાભેદો**તિ નયિદં સમાસપદં, સન્ધિવસેન પનેતં વુત્તં. **દ્વાદસા**તિ ચ ભુમ્મત્થે પચ્ચત્તવચનં, દ્વાદસસુ અકુસલચેતનાસુ. **અકુસલચેતનાભેદો**તિ એકાદસાકુસલચેતનાપભેદો, દ્વાદસાકુસલચેતનાપભેદો ચાતિ અત્થો વેદિતબ્બો. એવઞ્હિ સતિ ન એત્થ કિઞ્ચિ વિચારેતબ્બં હેટ્ઠા વિત્થારિતત્તા. કેચિ પન ''દ્વાદસાકુસલચેતનાભેદોતિ ઇદં 'છન્નં પવત્તે'તિઆદિના યોજેતબ્બ''ન્તિ વદન્તિ, તેસં મતેન ઉદ્ધચ્ચચેતનાય ગહણે પયોજનં વિચારેતબ્બમેવ પટિસન્ધિયાપિ પચ્ચયભાવસ્સ વુત્તત્તા. **એકસ્સા**તિ એત્થ એવ-સદ્દો લુત્તનિદ્દિટ્ઠોતિ આહ ''**એકસ્સેવ પચ્ચયભાવનિયમો**''તિ. **મિલાતમાલાદીન**ન્તિ મિલાતમાલકિલિટ્ઠવત્થાદીનં. મનોપદોસિકાનં તદઞ્ઞવત્થૂનમ્પિ **અનિટ્ઠતા કથં ન સિયા**, સિયા એવાતિ અધિપ્પાયો. **અટ્ઠકથાયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) પન પચુરતાભાવતો તં અનામસિત્વા ''**તથા કામાવચરદેવલોકેપી**''તિ વુત્તં . કેચિ પન ''દેવલોકે અનિટ્ઠં નામ પરિકપ્પનવસેન, સભાવતો પન તત્થુપ્પન્નં ઇટ્ઠમેવા''તિ વદન્તિ.

''**એકૂનતિંસચેતનાભેદમ્પી**''તિ ઇમિના ઉદ્ધચ્ચચેતનાયપિ પવત્તિવિપાકદાયિતં અનુજાનાતિ, અટ્ઠકથાઅધિપ્પાયવસેન વા એવમાહ. પઞ્ચદસન્નં અહેતુકવિપાકવિઞ્ઞાણાનં પઞ્ચટ્ઠાનાનિ દ્વે અપનેત્વા અવસેસાનં **તેરસન્નં**. દ્વે દ્વે ચક્ખુસોતસમ્પટિચ્છનવિઞ્ઞાણાનિ, તીણિ સન્તીરણાનીતિ **નવન્નં**. **એકદેસપચ્ચયભાવેના**તિ એકદેસસ્સ વીસતિચેતનાભેદસ્સ કામાવચરચિત્તસઙ્ખારસ્સ પચ્ચયભાવેન એકૂનતિંસચેતનાભેદો સમુદાયો વુત્તો. **સ્વેવા**તિ અવયવગતેનાપિ વિસેસેન સમુદાયો વોહરીયતિ યથા ''અલઙ્કતો રાજકુમારો''તિ.

યત્થાતિ પઞ્ચવોકારભવં સન્ધાયાહ. તત્થ હિ ''કામાવચરસુગતિયં તાવ ઠિતસ્સા''તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) પટિસન્ધિયં પવત્તિયઞ્ચ વિપાકસ્સ વિત્થારપ્પકાસનં કતં. **ચતુત્થજ્ઝાનભૂમી**તિ વેહપ્ફલભૂમિં વદતિ. તેનાહ ''**અસઞ્ઞારુપ્પવજ્જા**''તિ. ચતુત્થજ્ઝાનમેવ હિ ભાવનાવિસેસપ્પવત્તં અસઞ્ઞભૂમિં આરુપ્પભૂમિઞ્ચ નિપ્ફાદેતિ, ચતુક્કનયવસેન વા સંવણ્ણના વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. અટ્ઠ મહાવિપાકા, પરિત્તવિપાકેસુ પચ્છિમો, પઞ્ચ રૂપાવચરવિપાકાતિ એવં **ચુદ્દસન્નં**. **સત્તન્ન**ન્તિ સેસાનં પરિત્તવિપાકાનંયેવ સત્તન્નં.

ભવાદયોતિ ભવયોનિગતિસત્તાવાસે. **તિણ્ણં વિઞ્ઞાણાન**ન્તિ પુરિમાનં તિણ્ણં આરુપ્પવિપાકવિઞ્ઞાણાનં. **તીસૂ**તિ પઞ્ચમાદીસુ તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ. **વુત્તનયેના**તિ ''કામભવે પન દુગ્ગતિયં અટ્ઠન્નમ્પિ પરિત્તવિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયા''ન્તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) વુત્તનયેનેવ.

વિઞ્ઞાણપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નામરૂપપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૮. યદિપિ સુત્તન્તે અભિધમ્મે ચ પટિચ્ચસમુપ્પાદનિદ્દેસે રૂપપદસ્સ દેસનાભેદો નત્થિ, અભિધમ્મે પન ''સબ્બં રૂપં ન હેતૂ''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૫૮૪) સુત્તન્તતો તસ્સ દેસનાભેદો અત્થેવાતિ આહ **''સુત્તન્તા…પે॰… ભેદો''**તિ. સઙ્ખ્યેય્યેસુ પરિચ્છેદતો ગહિતેસુ અત્થસિદ્ધો તત્થ સઙ્ખ્યાપરિચ્છેદોતિ વુત્તં **''અત્થતો પન વુત્તમેવ હોતી''**તિ.

ઓપપાતિકસત્તેસૂતિ વા સામઞ્ઞતો સબ્બે ઓપપાતિકા વુત્તા. તેસુ બ્રહ્મકાયિકાદિગ્ગહણેન રૂપાવચરાવ વુત્તાતિ તદઞ્ઞે સન્ધાય **સેસઓપપાતિકાન**ન્તિ સેસગ્ગહણં સાત્થકમેવ. **વુત્તનયેના**તિ ''દ્વે વા તયો વા દસકા, ઓમતો આદિના સહા''તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) રૂપમિસ્સકવિઞ્ઞાણે વુત્તનયેન.

''દ્વે સન્તતિસીસાની''તિ આરબ્ભ યાવ ''સત્ત સન્તતિસીસાની''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૮) એત્તકં અટ્ઠકથાપાઠં સન્ધાય વુત્તં **''સત્તકપરિયોસાન''**ન્તિ. એકેકચિત્તક્ખણે તિક્ખત્તું રૂપુપ્પત્તિં અનનુજાનન્તો આહ **''ઇમિનાધિપ્પાયેના''**તિ. ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ સબ્બં રૂપં ઉપ્પજ્જતીતિ હિ અત્તનો અધિપ્પાયો.

''રૂપાજનકકમ્મજ''ન્તિ ઇદં ભૂતકથનમત્તં દટ્ઠબ્બં પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં અતંસભાવતાભાવા. **રૂપાજનકકમ્મજ**ન્તિ વા ચુતિચિત્તં સન્ધાય વુત્તં. પટિસન્ધિચિત્તં પન ''પવત્તિય''ન્તિ ઇમિનાવ નિવત્તિતં. ''સબ્બેસમ્પિ ચુતિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતી''તિ (ધ॰ સ॰ મૂલટી॰ ૬૩૬) અટ્ઠસાલિનીટીકાયં વુત્તોવાયમત્થો. પઞ્ચવિઞ્ઞાણક્ખણે તપ્પચ્ચયા રૂપુપ્પત્તિયા અભાવેન વુત્તં **''પઞ્ચવિઞ્ઞાણપ્પવત્તિકાલં સન્ધાયા''**તિ. તત્થાપિ અસહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયા અત્થેવ રૂપુપ્પત્તીતિ આહ **''સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયઞ્ચા''**તિ. **ભવઙ્ગાદી**તિ ભવઙ્ગસમ્પટિચ્છનસન્તીરણતદારમ્મણાનિ. **અઞ્ઞેના**તિ યથાવુત્તકમ્મવિઞ્ઞાણતો અઞ્ઞેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણેન. રૂપમેવ હિ કુસલાકુસલકિરિયચિત્તપ્પવત્તિક્ખણે અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણપચ્ચયા ઉપ્પજ્જતિ, ન નામં ભવઙ્ગં. **તંજનકેના**તિ ભવઙ્ગાદિજનકેન. કમ્મવિઞ્ઞાણપ્પચ્ચયા વિપાકચિત્તપ્પવત્તિકાલે વિપાકનામસ્સ કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ ચ વસેન. સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયા પન ઇતરચિત્તપ્પવત્તિકાલેપિ વિપાકો વિપાકનામવસેન, ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપવસેન ચ નામરૂપસ્સ સમ્ભવો દસ્સેતબ્બોતિ આહ **''સહજાત…પે॰… યોજેતબ્બ''**ન્તિ. રૂપસદ્દેન ચ અત્તનો એકદેસેનાતિ સમ્બન્ધો. ''સરૂપાનં એકદેસો એકવિભત્તિય''ન્તિ (પાણિની ૧.૨.૬૪) સદ્દલક્ખણં સન્ધાયાહ **''સરૂપાનં એકદેસો''**તિ. ઇચ્છિતો હિ એકદેસરૂપાનમ્પિ એકદેસો યથા ''નિદસ્સિતવિપક્ખેહી''તિ. નિદસ્સિતો ચ નિદસ્સિતવિપક્ખો ચ **નિદસ્સિતવિપક્ખો**તિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. **''ઠાન''**ન્તિ ઇમિના સેસસદ્દસ્સ અત્થં વદતિ. સરૂપેન ઠપનઞ્હિ ઇધ સેસનં.

યં-તં-સદ્દાનં અબ્યભિચારિતસમ્બન્ધત્તા અવુત્તમ્પિ તતો-સદ્દં આનેત્વા આહ **''તતો યુત્તમેવ ઇદન્તિ યોજેતબ્બ''**ન્તિ. વિપાકસ્સ અજનકં વિપાકાજનકં, નિસ્સન્દફલમત્તદાયકકમ્મં, તં સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિ **વિપાકાજનકકમ્મસમુટ્ઠાનં**. **વુત્તનયેના**તિ ''વત્થુકાયવસેન રૂપતો દ્વે સન્તતિસીસાનિ, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધા''તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૮) વુત્તેન નયેન. **ઉભય**ન્તિ નામં રૂપઞ્ચ.

કમ્મારમ્મણપટિસન્ધિઆદિકાલેતિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન સમ્મસનાદિકાલસઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **ત**ન્તિ અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં.

યદિપિ ''અત્થિ રૂપં ચિત્તસમુટ્ઠાન''ન્તિઆદિવચનતો (ધ॰ સ॰ ૫૮૪) રૂપસ્સપિ વિઞ્ઞાણપચ્ચયતા સુત્તતો જાનિતબ્બા, વિઞ્ઞાણસન્નિસ્સિતા ઇટ્ઠાનુભવનાદયો તસ્મિં સતિ સબ્ભાવતો, અસતિ ચ અભાવતો યથા

સદ્ધેય્યાદિવત્થુમ્હિ સદ્ધાદયોતિ નામસ્સપિ યુત્તિતો વિઞ્ઞાણપચ્ચયતા સિદ્ધા, અટ્ઠકથાયં પન વુત્તમત્થં દસ્સેન્તો "**સુત્તતો નામં…પે॰… જાનિતબ્બ**"ન્તિ આહ. યાવદેવ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નધમ્મમત્તતાવિભાવનમુખેન અવિપરીતતો પવત્તિનિવત્તિસન્દસ્સનં પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસના, તાવદેવ ચ ધમ્મચક્કપ્પવત્તનન્તિ દસ્સેન્તો "**યસ્મા**"તિઆદિમાહ . યસ્મા પન પવત્તિનિવત્તિવિભાવનતો સચ્ચદેસનાવ પચ્ચયાકારદેસના, સચ્ચદેસના ચ ધમ્મચક્કપ્પવત્તનં. યથાહ ''ઇદં દુક્ખન્તિ મે ભિક્ખવે…પે॰… બારાણસિયં ઇસિપતને મિગદાયે અનુત્તરં ધમ્મચક્કં પવત્તિત''ન્તિઆદિ, તસ્મા ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ પદસ્સ સચ્ચદેસનાભાવદીપનેન ધમ્મચક્કપ્પવત્તનભાવં દસ્સેતું "**નામરૂપમત્તતાવચનેનેવ વા**"તિઆદિ વુત્તં.

નામરૂપપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સળાયતનપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૨૯. યથાસમ્ભવન્તિ સમ્ભવાનુરૂપં. તેન ચતુન્નં તાવ ભૂતાનં સહજાતનિસ્સયઅત્થિઅવિગતવસેન ચક્ખાયતનાદીનં પઞ્ચન્નં પચ્ચયભાવો, વત્થૂસુ પન હદયવત્થુનો છટ્ઠાયતનસ્સ પટિસન્ધિયં સહજાતનિસ્સયઅઞ્ઞમઞ્ઞવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન, પવત્તિયં યસ્મા અનન્તરચિત્તેન સદ્ધિં ઉપ્પન્નમેવ વત્થુ ઠિતિપ્પત્તિયા બલવભાવેન તસ્સ નિસ્સયો ભવિતું સક્કોતિ, ન સહજાતં, તસ્મા પુરેજાતનિસ્સયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન. ઇતરવત્થૂનં પઞ્ચવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતસ્સ છટ્ઠાયતનસ્સ ઇન્દ્રિયપચ્ચયવસેન ચ, જીવિતસ્સ ઇન્દ્રિયઅત્થિઅવિગતવસેન પચ્ચયભાવો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. **એકપ્પકારેનેવા**તિ યથા ચક્ખાદીનં મનાયતનસ્સ પટિનિયતદસ્સનાદિકિચ્ચાનુવિધાનતો નિયતો એકપ્પકારેનેવ પચ્ચયભાવો, ન એવં રૂપાયતનાદીનં, તેસં પન રૂપારમ્મણાદિના પકારન્તરેન તસ્સ પચ્ચયભાવોતિ "**અનિયમતો**"તિ વુત્તં. કેચિ પન ''નિયમતો''તિ પદં ''સસન્તતિપરિયાપન્ન''ન્તિ ઇમિના સમ્બન્ધિત્વા અત્થં વદન્તિ ''એકન્તેન સસન્તતિપરિયાપન્ન''ન્તિ.

"**છટ્ઠાયતનઞ્ચ મનાયતનઞ્ચ છટ્ઠાયતન**"ન્તિ ઇમિના વિગ્ગહેન અત્થતો, ઇતરેહિ દ્વીહિ સદ્દતોપિ અત્થતોપિ સરૂપતં દસ્સેતિ. "**ચક્ખાદીહિ સહ 'સળાયતન'ન્તિ વુત્ત**"ન્તિ વુત્તનયેન એકસેસં કત્વા મનાયતનં ચક્ખાદીહિ સદ્ધિં ''સળાયતન''ન્તિ પાળિયં વુત્તં ''નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન''ન્તિ. **યથાવુત્તો**તિ ''છટ્ઠાયતનઞ્ચ મનાયતનઞ્ચા''તિઆદિના અત્તના વુત્તપ્પકારો. **સબ્બત્થા**તિ નામરૂપસદ્દેન સળાયતનસદ્દેન ચ સદ્દસરૂપતાસુ, અત્થસરૂપતાસુ વા. યદિ સુત્તન્તભાજનીયે વિપાકછટ્ઠાયતનમેવ અધિપ્પેતં, અથ કસ્મા ''ઇતરં પના''તિઆદિ વુત્તં. અવિપાકઞ્હિ તત્થ ઇતરન્તિ અધિપ્પેતન્તિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**પચ્ચયનયે પના**"તિઆદિ.

સહજાતાદીસુ હેતુઆહારિન્દ્રિયપચ્ચયે પક્ખિપિત્વા **દસધા**, તતો એકં અપનેત્વા **નવધા**, તતો એકં અપનેત્વા **અટ્ઠધા** પચ્ચયભાવો વેદિતબ્બો. એવમેત્થ સાધારણવસેન **અવકંસો**, હેતુઆદિઅસાધારણવસેન **ઉક્કંસો**તિ ઝાનાદીનમ્પિ વસેન વેદિતબ્બો.

પટિસન્ધિયં અરૂપધમ્મા કમ્મજરૂપસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે પચ્ચયા હોન્તીતિ "**પવત્તે**"તિ વિસેસેતિ. "**પચ્છાજાતવિપ્પયુત્તાદયો એવા**"તિ નિયમેન સહજાતપુરેજાતવિપ્પયુત્તાદયો નિવત્તેતિ.

‘‘અવસેસમનાયતનસ્સા’’તિ અવસેસગ્ગહણમ્પિ પકરણતો વિસિટ્ઠવિસયમેવાતિ દસ્સેતું ‘‘**પઞ્ચક્ખન્ધભવે**’’તિઆદિમાહ, યતો અટ્ઠકથાયં ‘‘વત્થુરૂપ’’ન્તિઆદિ વુત્તં. **યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો**તિ **નામરૂપસ્સ** પટિસન્ધિયં સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયઅત્થિઅવિગતાદિપચ્ચયભાવો **સહજાતાદિસાધારણપચ્ચયભાવો,** સમ્પયુત્તવિપાકહેતુઆહારિન્દ્રિયાદિપચ્ચયભાવો **સમ્પયુત્તાદિઅસાધારણપચ્ચયભાવો** નામસ્સ, રૂપસ્સ પન વિપ્પયુત્તપચ્ચયભાવો યોજેતબ્બો.

સળાયતનપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ફસ્સપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૦. **તદભેદવસેના**તિ તસ્સ ફસ્સસ્સ અભેદવસેન, ફસ્સભાવસામઞ્ઞેનાતિ અત્થો. **ન યુત્તં** એકસ્સેવ વચનં. **અઞ્ઞસ્સાપી**તિ યથાવુત્તતો અઞ્ઞસ્સાપિ. સબ્બાયતનતો હિ એકસ્સ ફસ્સસ્સ અસમ્ભવચોદનાયં તપ્પસઙ્ગેન એકાયતનતો અનેકસ્સાપિ સમ્ભવો નત્થીતિ ચોદના ‘‘ઈદિસી ધમ્મતા નત્થી’’તિ ઞાપનત્થાતિ દસ્સેતિ ‘‘**અઞ્ઞસ્સાપી**’’તિઆદિના. **નિદસ્સનવસેના**તિ ઉદાહરણદસ્સનવસેન . **એકફસ્સસ્સ સમ્ભવતો**તિ કારણાપદેસો. એકફસ્સસમ્ભવસ્સ લબ્ભમાનત્તા ‘‘સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો’’તિ ભગવતા વુત્તન્તિ પરિહારં દસ્સેન્તોતિ યોજના. **સેસેસૂ**તિ એકન્તિઆદીસુ. નવધા પચ્ચયત્તે એકં વિપાકમનાયતનં વિભાવયે. **તથા ચા**તિ આરમ્મણપુરેજાતઅત્થિઅવિગતવસેન. ય્વાયં પચ્ચયભાવો યાદિસાનં હોતિ, તં દસ્સેતું ‘‘**પચ્ચુપ્પન્નાનિ**...પે॰... **સન્ધાય વુત્ત**’’ન્તિ આહ. અતીતાનાગતકાલવિમુત્તાનમ્પિ આરમ્મણમત્તતાય સમ્ભવતો આહ ‘‘**આરમ્મણ**...પે॰... **સન્ધાય વુત્ત**’’ન્તિ. તત્થ **ત**ન્તિ રૂપાયતનાદિં.

ફસ્સપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વેદનાપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૧. **અનન્તરાદીહી**તિ અનન્તરસમનન્તરૂપનિસ્સયનત્થિવિગતપચ્ચયેહિ. **ઉપનિસ્સયે**તિ અનન્તરૂપનિસ્સયે. અનન્તરસમનન્તરપચ્ચયા હિ અનન્તરતાવસેનેવ અનન્તરૂપનિસ્સયે અન્તોગધા. નત્થિવિગતપચ્ચયા પન અનન્તરસમનન્તરપચ્ચયધમ્માનંયેવ તથાભાવતો તદન્તોગધા. **તસ્સા**તિ ઉપનિસ્સયસ્સ.

સબ્બસ્સાતિ વિપાકસ્સ, અવિપાકસ્સ ચ. પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિચિત્તસમ્પયુત્તાય હિ વેદનાય સહજાતમનોસમ્ફસ્સો વુત્તનયેન અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતિ. અનન્તરો અનન્તરાદિના, અનાનન્તરો ઉપનિસ્સયવસેનેવ પચ્ચયો હોતિ. સમ્ભવદસ્સનઞ્ચેતં, ન તાસં મનોદ્વારિકભાવદસ્સનન્તિ દટ્ઠબ્બં.

વેદનાપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તણ્હાપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૨. યથા ચ રસાયનજાનિ ઓજાજીવિતાનિ, એવં તંનિમિત્તં સુખં, તદપનેય્યં જરાદિદુક્ખઞ્ચ ધમ્મારમ્મણભાવેન યોજેતબ્બં.

કમ્મફલાભિપત્થનાવસેન સત્તા કમ્માનિપિ આયૂહન્તીતિ સાતિસયં તણ્હાય વિપાકવેદના ઉપનિસ્સયો, ન તથા ઇતરાતિ આહ "**વિપાકા વિસેસેન...પે॰... અવિસેસેન ઇતરા ચા**"તિ. **ઇતરા**તિ અવિપાકાતિ અત્થો. "**સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા**"તિ ઇદં ઇટ્ઠસભાવંયેવ ઉપેક્ખં સન્ધાય વુત્તં, ન અનિટ્ઠસભાવં. તેનાહ "**ઉપેક્ખા પના**"તિઆદિ. **સબ્બસ્સા**તિ અવીતરાગસ્સ વીતરાગસ્સ ચ વેદનાવતો પુગ્ગલસ્સ.

વેદનાપચ્ચયા એવાતિ અયં નિયમો નિયમન્તરનિવત્તનપરોતિ નાસ્સ પચ્ચયન્તરનિવત્તનત્થતા દટ્ઠબ્બા. એતેન પચ્ચયુપ્પન્નન્તરપટિક્ખેપોપિ નિવત્તિતો હોતિ.

તણ્હાપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઉપાદાનપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૩. **પુરિમદિટ્ઠિ**ન્તિ "સસ્સતો અત્તા"તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૧) પગેવ અભિનિવિટ્ઠં સસ્સતગાહં સન્ધાય વુત્તં. તેનાહ "**અત્તગ્ગહણં...પે॰... દટ્ઠબ્બ**"ન્તિ. **ઉપાદિયમાન**ન્તિ ગણ્હન્તં. **લોકોતિ વા ગહણ**ન્તિ યં "લોકો સસ્સતો"તિ ગહણં, સા દિટ્ઠીતિ અત્થો. તેનાહ "**દિટ્ઠુપાદાનભૂત**"ન્તિ. "**ધમ્મસઙ્ખેપ...પે॰... દિટ્ઠિમત્તમેવા**"તિ ઇદં બ્યવહિતાનં પદાનં સમ્બન્ધદસ્સનં. તત્થ સઙ્ખેપતો તણ્હાદળ્હત્તં, સઙ્ખેપતો દિટ્ઠિમત્તમેવ ચત્તારિ ઉપાદાનાનીતિ અધિપ્પાયો. **ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારતો**તિ સમુદાયભૂતતો ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારતો તદવયવભૂતં સઙ્ખેપં વિત્થારઞ્ચ નિદ્ધારેતિ.

સસ્સતગાહપુબ્બઙ્ગમો, ઉચ્છેદગાહપુબ્બઙ્ગમો ચ અત્તગાહોતિ યોજના. **તેસ**ન્તિ યથાવુત્તસસ્સતુચ્છેદગાહાનં મૂલભાવેન વિધાયકત્તા **સામિભૂતો. આદિના વા**તિ "પઠમં અત્તવાદુપાદાન"ન્તિઆદિના વા વાક્યેન.

યેન ભવસ્સાદેન ગધિતચિત્તો ભવનિબ્બત્તકં કમ્મં કત્વા ઉપપન્નો, સા ભવનિકન્તિ સન્તાને ચિરાનુબન્ધા અભિણ્હુપ્પત્તિકા ઉપપન્નમત્તસ્સ ઉપ્પજ્જતીતિ આહ "**યદિપિ...પે॰... પવત્તિતબ્બત્તા**"તિ. અરહત્તમગ્ગવજ્ઝત્તા ભવરાગસ્સપિ કામુપાદાનભાવો અત્થેવાતિ આહ "**તણ્હાદળ્હત્તં ન હોતીતિ મઞ્ઞમાનો**"તિ. ભવરાગોપિ હિ સવિસયે દળ્હં પવત્તતીતિ. **સબ્બાપિ તણ્હા કામુપાદાન**ન્તિ એત્થાપિ તસ્સ અરહત્તમગ્ગવજ્ઝતા વુત્તાતિ આનેત્વા યોજેતબ્બં.

ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતા ન આરમ્મણભૂતાતિ અધિપ્પાયો. **તેના**તિ ખન્ધાનં આલયભાવેન. **આરમ્મણાનન્તરપકતૂપનિસ્સયા**તિ આરમ્મણૂપનિસ્સયઅનન્તરૂપનિસ્સયપકતૂપનિસ્સયા. **અનન્તરપચ્ચયાદીન**ન્તિ અનન્તરસમનન્તરઆરમ્મણપચ્ચયાદીનં.

ઉપાદાનપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ભવપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૪. "**ભવતી**"તિ ઇદં ઉપપત્તિભવનિબ્બચનં. **દ્વયસ્સા**તિ કમ્મુપપત્તિભવદ્વયસ્સ. **નિપ્ફાદનફલં** ફલસ્સ ઉપ્પાદનસમત્થતા. **નિબ્બત્તનં** નિપ્ફાદનં.

‘‘ભગવંમૂલકા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૮૩; ૯.૧; ૧૦.૫૮; ૧૧.૧૯) વિય ‘‘સઞ્ઞાવંભવો’’તિ વત્તબ્બે અત્થિ-અત્થે વા **વં**-સદ્દો લુત્તનિદ્દિટ્ઠોતિ આહ **‘‘સઞ્ઞાભવો’’**તિ. **તસ્સ વા અત્થેતિ** તસ્સ વન્તુસદ્દસ્સ અત્થે, અત્થિ-અત્થેતિ અત્થો. **અકારં કત્વાતિ** યથા ‘‘પીતિસુખં અસ્સ અત્થી’’તિ અત્થે અકારં કત્વા ઉપ્પાદેત્વા ઝાનં પીતિસુખન્તિ વુચ્ચતિ, એવં સઞ્ઞા અસ્સ અત્થીતિ સઞ્ઞો, ભવો, સોવ **સઞ્ઞભવો. એકસ્મિન્તિ** રૂપક્ખન્ધે એવ. **પવત્તત્તાતિ** પવત્તકપવત્તનટ્ઠાનાનં અભેદેપિ ઉપચારવસેન ભિન્નં વિય કત્વા દસ્સેતિ.

કમ્મસઙ્ખાતતન્તિ ‘‘કમ્મ’’ન્તિ વત્તબ્બતં, કમ્મકોટ્ઠાસતં વા. ‘‘ચેતનાહં, ભિક્ખવે, કમ્મં વદામી’’તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૬.૬૩) સુત્તેપિ ચેતનાય કમ્મભાવો આગતોવ. નિપ્પરિયાયેન પન ચેતનાવ કમ્મભવોતિ વુત્તમત્થં અભિધમ્મપાળિયાવ સાધેન્તો **‘‘વુત્તઞ્હી’’**તિઆદિમાહ. ઇમાય હિ વેદનાસઞ્ઞાવિઞ્ઞાણક્ખન્ધેહિ, મનાયતનમનોવિઞ્ઞાણધાતૂહિ, સઙ્ખારક્ખન્ધધમ્માયતનધમ્મધાતુએકદેસેન ચ કમ્મભવસ્સ સમ્પયુત્તતં વદન્તિયા ધાતુકથાપાળિયા તસ્સ ચેતનાભાવો દીપિતોતિ.

ધમ્મભેદતોતિ ચેતનાચેતનાસમ્પયુત્તભાવેન, કુસલાકુસલાબ્યાકતભાવેન ચ ધમ્મવિભાગતો. ‘‘પુનવચન’’ન્તિ ઇમિનાવ પુનરુત્તિદોસાપત્તિ પટિઞ્ઞાતાતિ પરસ્સ આસઙ્કં દસ્સેન્તો **‘‘સાત્થકમેવિદં પુનવચનન્તિ એતં ન યુત્તન્તિ ચે’’**તિ આહ. **ભવેકદેસભાવેનાતિ** કમ્મભવસ્સ એકદેસત્તા સઙ્ખારાનં. તેન યેસં ધમ્માનં સમુદાયો ભવો વુત્તો, તદેકદેસા સઙ્ખારા, સમુદાયેકદેસા ચ અત્થતો ભિન્ના એવાતિ વુત્તમેવેતન્તિ દસ્સેતિ. પુન યથાવુત્તમેવ ભેદં મનસિ કત્વા અત્થતો પુનવચનાભાવં દસ્સેન્તો **‘‘પરેન વા’’**તિઆદિમાહ.

અન્તોગધેતિ કામભવાદિઅન્તોગધે સઞ્ઞાભવાદિકે. **કામભવાદિકેતિ** કામરૂપારૂપભવે.

ઉપાદાનભેદન્તિ કામુપાદાનાદિઉપાદાનવિસેસં.

તેનાતિ સીલબ્બતુપાદાનેન. **વક્ખમાનેનાતિ** ‘‘ઇદં સીલબ્બતં નામા’’તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૩૪) **અટ્ઠકથાયં** વક્ખમાનેન પકારેન. **પુરાણં** બ્રહ્મણ્ડલિઙ્ગખન્દપુરાણાદિ. ‘‘સેતવધયજ્જં આરભતે ભૂતિકામો’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ મહાટી॰ ૨.૬૫૦) પસુમારણવિધાનયુત્તો યઞ્ઞવિધિ **પસુબન્ધવિધિ.**

અત્તનો સુદ્ધિમગ્ગપરામાસમત્તત્તા સીલબ્બતુપાદાનસ્સ અત્તવાદુપાદાનનિમિત્તં વુત્તં.

મગ્ગપચ્ચયા હોન્તિ મિચ્છાનિય્યાનસભાવત્તા. અનન્તરસ્સ પન કામકમ્મભવસ્સ અનન્તરસમનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયનત્થિવિગતાસેવનપચ્ચયેહિ ઉપાદાનસ્સ પચ્ચયભાવો પાકટોયેવાતિ ન વુત્તો.

ભવપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

જાતિજરામરણાદિપદનિદ્દેસવણ્ણના

૨૩૫. ઉપપત્તિભવુપ્પત્તીતિ ઉપપત્તિભવે, ઉપપત્તિભવભાવેન વા ઉપાદિન્નક્ખન્ધાનં ઉપ્પત્તિ. **જાયમાનસ્સ** ખન્ધસ્સ. **જાતિ** નિબ્બત્તિવિકારો. ઉપપત્તિભવોપિ જાતિયા પચ્ચયો. કસ્મા? ઉપપત્તિભવે અસતિ જાતિયા અભાવાતિ યોજના. **‘‘જાયમાનરૂપપદટ્ઠાનતા’’**તિઆદિનાપિ તસ્સ જાતિયા પચ્ચયભાવંયેવ વિભાવેતિ.

સતિપિ સુક્કસોણિતાદિકે પિતુગતવિસેસાદિકારણે બાહિરે પચ્ચયે તસ્સ પન અનિયતત્તા, હીનપણીતાદિવિસેસસ્સ ચ અધિપ્પેતત્તા વુત્તં “**અજ્ઝત્ત...પે॰... અભાવા**”તિ.

જાતિજરામરણાદિપદનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ભવચક્કકથાવણ્ણના

૨૪૨. સમ્બન્ધં ઇતં ગતન્તિ **સમિતં**. તેનાહ “**સઙ્ગત**”ન્તિ.

ભવચ્છન્દો ભવરાગો. **તસ્સારુપ્પકથાસવનન્તિ** તસ્સ બાલભાવસ્સ અયુત્તકારિતાય અનુચ્છવિકકથાસવનં. એતેન પરૂપવાદહેતુકાદિદુક્ખં દસ્સેતિ, “**કમ્મકારણાદસ્સન**”ન્તિ ઇમિના દણ્ડહેતુકં, ઇતરેન દુગ્ગતિનિબ્બત્તિહેતુકં . **ગમેન્તીતિ** ઞાપેન્તિ. ફલેનાપિ હિ અબ્યભિચારિના હેતુ ઞાયતિ, વુટ્ઠિનિમિત્તેન વિય મહોઘેન ઉપરિદેસે વુટ્ઠિનિપાતો. તેન વુત્તં “**બોધેન્તી**”તિ.

વિસેસનિવત્તિઅત્થો મત્તસદ્દો ‘‘અવિતક્કવિચારમત્તા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૬) વિય. અપ્પહીનાવિજ્જા કારણલાભે ઉપ્પત્તિઅરહતાય સમીપેયેવાતિ આહ “**સન્નિહિતભાવકરણેના**”તિ. **વેદેતીતિ** વેદયતિ. તસ્સ અત્થવચનં **અનુભવતીતિ**. વેદં વા ઞાણં કરોતિ ઉપ્પાદેતીતિ **વેદેતિ**. તસ્સ અત્થવચનં **જાનાતીતિ**. **વેદિયતીતિ** પન કમ્મકત્તુકમ્માનં વસેન નિદ્દેસોતિ તસ્સપિ અત્થં દસ્સેન્તો “**જાનાતિ, ઞાયતિ ચા**”તિ આહ. **ચ-સદ્દત્થોતિ** સમુચ્ચયત્થો, બ્રહ્માદિના ચ કારકેન, અત્તના ચ વેદકેન રહિતન્તિ અત્થો. **ચ-સદ્દત્થસમાસન્તિ** દ્વન્દસમાસમાહ.

ચતુબ્બિધમ્પિ વા સુઞ્ઞતન્તિ ધુવભાવાદિસુઞ્ઞતં, અત્તાદિસુઞ્ઞતઞ્ચ સન્ધાય વદતિ.

પુબ્બન્તતોતિ અતીતકોટ્ઠાસતો. વેદનાવસાનમ્પિ ભવચક્કં પરિપુણ્ણમેવાતિ દસ્સેતું “**વેદના વા**”તિઆદિ વુત્તં. અવિજ્જાગહણેન વા તણ્હુપાદાનાનિ, સઙ્ખારગ્ગહણેન ભવો, વિઞ્ઞાણાદિગ્ગહણેન જાતિજરામરણાનિ સોકાદયો ચ ગહિતાતિ એવમ્પિ **વેદનાવસાનં ભવચક્કન્તિ યુત્તમેવેતં**. **તણ્હામૂલકે ચાતિ** તણ્હુપાદાનગ્ગહણેન અવિજ્જા ગહિતાતિઆદિના યોજેતબ્બં. તેનાહ “**દ્વિન્નં...પે॰... હોતી**”તિ. તત્થ **દ્વિન્નન્તિ** પુરિમપચ્છિમાનં ઉભિન્નં હેતુફલવજ્જાનં. **વિપરીતાભિનિવેસં કરોન્તીતિ** નિમિત્તં કત્તુઉપચારેન વદતિ. અનુપચ્છેદમેવ પકાસેતીતિ યોજના.

હેતુફલસન્ધિ, ફલહેતુસન્ધિ, પુનપિ હેતુફલસન્ધીતિ એવં હેતુઆદિપુબ્બકા **હેતુફલહેતુપુબ્બકા**. **હેતુફલહેતુફલવસેનાતિ** અવિજ્જાદિહેતુ, વિઞ્ઞાણાદિફલ, તણ્હાદિહેતુ, જાતિફલવસેન. ઉપસગ્ગવિસેસેન અત્થવિસેસો હોતીતિ “**આકિરીયન્તી**”તિ પદસ્સ **પકાસીયન્તીતિ** અત્થો વુત્તો. **કિલેસકમ્મવિપાકાતિ** અવિજ્જાદિકે વેદનાપરિયોસાને વદતિ. **વિપાકકિલેસકમ્મેહીતિ** વિઞ્ઞાણાદીહિ ભવપરિયોસાનેહિ. પુન કમ્મસ્સ વિપાકસમ્બન્ધો વુત્તનયત્તા ન ગહિતો. “**વટ્ટાની**”તિ ચ ઇદં ‘‘તીણિ વટ્ટાની’’તિ વિગ્ગહવસેન લબ્ભમાનં ગહેત્વા વુત્તં.

‘‘પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો’’તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૪૨) અટ્ઠકથાય આગતત્તા આસન્નપચ્ચક્ખતં સન્ધાય વુત્તં “**ઇમિસ્સા**”તિ. **વિભઙ્ગપાળિયા વસેન દસ્સિતં**, તસ્મા ન અટ્ઠકથાય પુબ્બાપરવિરોધો યથાપાઠં અત્થસ્સ પકાસિતત્તાતિ અધિપ્પાયો. તત્થ ચેતનાસમ્પયુત્તાનઞ્ચ ચેતનાય ચ સઙ્ખારભાવેન કમ્મભવભાવેન ચ વત્તબ્બમેવાતિ પાળિદ્વયાધિપ્પાયવિવરણવસેન દસ્સેતું “**તત્થા**”તિઆદિ વુત્તં. **ભવસ્સાતિ** ઉપપત્તિભવસ્સ.

‘‘ભવો’’તિ વુત્તા ચેતનાસમ્પયુત્તાતિ સમ્બન્ધો. **ગહણન્તિ** નિકામનવસેન આરમ્મણસ્સ ગહણં. તેનાહ “**કામુપાદાનં કિચ્ચેનાહા**”તિ. ઇતરાનિ કિચ્ચેનાહાતિ યોજના. **તીસુ અત્થવિકપ્પેસૂ**તિ ‘‘તં કમ્મં કરોતો પુરિમા ચેતનાયો’’તિઆદિના વુત્તેસુ તીસુ આયૂહનચેતનાનં અત્થવિકપ્પેસુ. નનુ ચ તતિયે અત્થવિકપ્પે આયૂહનસ્સ અવસાને ચેતના ન વુત્તાતિ? યદિપિ સરૂપતો ન વુત્તા, ‘‘તંસમ્પયુત્તા’’તિ પન સદ્દતો પધાનભાવેન વુત્તસ્સ આયૂહનસ્સ અપ્પધાનભાવેન વુત્તા અવસાને પચ્છતો વુત્તા વિય હોતીતિ ઇમં પરિયાયં સન્ધાય “**તીસુપિ…પે॰… અવસાને**”તિ વુત્તં.

નિપ્પરિયાયેન પન યેસુ આયૂહનસ્સ અવસાને ચેતના વુત્તા, તે દસ્સેતું “**દ્વીસુ…પે॰… આહા**”તિ વુત્તં. **તતિયે** અત્થવિકપ્પે **વુત્તે** આયૂહનસઙ્ખારે તંસમ્પયુત્તાતિ આહાતિ યોજના. **કમ્મસ્સ પચ્ચયભૂતન્તિ** સઙ્ખારપચ્ચયં. તેન ‘‘કમ્મકરણકાલે’’તિ એત્થ કમ્મ-સદ્દેન સબ્બસ્સપિ સઙ્ખારસ્સ ગહિતતં દસ્સેતિ. તેનાહ “**ન કમ્મસમ્પયુત્તમેવા**”તિ.

કમ્માનેવાતિ કમ્માનિયેવ. વિપાકધમ્મતાય **કમ્મસરિક્ખકા**. સહજાતકોટિયા, ઉપનિસ્સયકોટિયા ચ તસ્સ કમ્મસ્સ ઉપકારકાતિ **તદુપકારકા. સંખિપ્પન્તી**તિ સંખિપીયન્તિ સંયૂહીયન્તિ. ‘‘સંખિપ્પન્તિ એત્થા’’તિ અધિકરણસાધનવસેન સઙ્ખેપસદ્દસ્સ અત્થં વત્વા પુન કમ્મસાધનવસેન વત્તું “**સંખિપીયતી**”તિઆદિ વુત્તં.

તત્થાપીતિ ‘‘કમ્મ’’ન્તિ વુત્તકમ્મસમ્ભારેપિ. **ગમનધમ્મ**ન્તિ ભઙ્ગુપગમનધમ્મં. તેન **ઇત્તર**ન્તિ ભઙ્ગપરન્તિ વુત્તં હોતિ. **તેના**તિ વિનસ્સનધમ્મતાદીપકેન ઇત્તરસદ્દેન. **નિસ્સારતં** અત્તસારાભાવં દીપેતિ. એવં ‘‘ઇત્તર’’ન્તિઆદિના અનિચ્ચં ચલં ઇત્તરં અદ્ધુવન્તિ ચતુન્નં પદાનં અત્થવિસેસવાચિતં દસ્સેતિ. **ઠાનસો**તિ એત્થ વુત્તટ્ઠાનં નામ પચ્ચયો. **અઞ્ઞમ્પી**તિ અઞ્ઞત્થ વુત્તં. **તસ્સ તસ્સ** ફલસ્સ. ધમ્મમત્તસમ્ભવે સતિ વટ્ટુપચ્છેદે સતીતિ યોજના. **એવન્તિ** વુત્તપ્પકારેન સમુચ્ચયત્થે ચ-સદ્દે સતિ.

સચ્ચાનિયેવ પભવોતિ સમાનાધિકરણપક્ખં સન્ધાયાહ “**સચ્ચપ્પભવતોતિ સચ્ચતો**”તિ. ‘‘યસ્સ પહાનત્થં ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતી’’તિ એવંભૂતં અરિયસચ્ચં **વિસેસં અકત્વા**.

તેહિ સોકાદીહિ. ‘‘સોકદોમનસ્સુપાયાસા અવિજ્જાય અવિયોગિનો’’તિઆદિના પુબ્બે વુત્તનયેન **સિદ્ધાય અવિજ્જાય**. **અત્તનોયેવા**તિ પચ્ચયુપ્પન્નં અનપેક્ખિત્વા અત્તનોયેવ પવત્તસઙ્ખાતકિચ્ચતો.

સોકાદયોપિ હીતિ એત્થ **હિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. યસ્મા ‘‘સોકાદયો પચ્ચયાયત્તા અવસવત્તિનો’’તિ ઇદં ‘‘જાતિપચ્ચયા…પે॰… સમ્ભવન્તી’’તિ એતેન વચનેન સિદ્ધં, તસ્મા તં ‘‘અત્તા સોચતી’’તિઆદિદસ્સનનિવારણન્તિ અત્થો.

સતિ ચ પરિગ્ગહે રજ્જં વિય ગતિયો અનેકાનત્થાનુબન્ધના, તાહિ ચ વિઞ્ઞાણસ્સ ઉપદ્દુતતાતિ દસ્સેતું “**સઙ્ખારપરિગ્ગહિતં…પે॰… રજ્જે**”તિ વુત્તન્તિ એવં વા એત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. યથાઉપટ્ઠિતાનિ કમ્માદીનિ ચુતિઆસન્નજવનેહિ પરિકપ્પેત્વા વિય ગહિતાનિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેનપિ પરિકપ્પિતાનિ વિય હોન્તિ, તં પનસ્સ પરિકપ્પનં અત્થતો આરમ્મણકરણમેવાતિ વુત્તં “**પરિ…પે॰… તો**”તિ. સઙ્કપ્પનં વા પરિકપ્પનન્તિ વુત્તં “**વિતક્કેન વિતક્કનતો**”તિ. સસમ્ભારચક્ખુઆદયો સળાયતનસ્સ **પતિટ્ઠાવિસેસો**.

યદાકારાય જાતિયા યદાકારં જરામરણં સમ્ભવતિ, સમ્ભવન્તઞ્ચ યથાનુપુબ્બં પવત્તં, સો અત્થો **જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો**, સહિતસ્સ સમુદિતસ્સ પુગ્ગલસ્સ જીરણભિજ્જનાવત્થા ધમ્મા જરામરણાપદેસેન વુત્તા, સા ચ નેસં અવત્થા જાતિપુબ્બિકા, તે ચ સમુદિતા એવ પવત્તન્તીતિ એવં જાતિતો જરામરણસ્સ સમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો વેદિતબ્બો. જાતિતો જરામરણં ન ન હોતિ હોતિયેવ એકન્તેન જાતસ્સ જરામરણસમ્ભવતો, ન ચ જાતિં વિના હોતિ અજાતસ્સ તદભાવતોતિ જરામરણસ્સ જાતિપચ્ચયતં અન્વયબ્યતિરેકેહિ વિભાવેતિ "**ન જાતિતો**"તિઆદિના. **ઇત્થન્તિ** જાતિપચ્ચયા જરામરણસ્સ નિબ્બત્તાકારં વદતિ.

નિરોધા નિરોધસઞ્ઞાતન્તિ પચ્ચયનિરોધા પચ્ચયુપ્પન્નનિરોધસઞ્ઞાતં. અનુલોમદેસનાય ચ વેમજ્ઝતો પટ્ઠાયાતિ યોજના.

અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારેકદેસો સરાગો રાગેન સહજેકટ્ઠોતિ કત્વા. **સબ્બોપિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો સરાગો** પહાનેકટ્ઠભાવતો. યસ્મા પન અકુસલધમ્મો અકુસલધમ્મસ્સ સભાગો, અનકુસલધમ્મો વિસભાગો, યથારહં પચ્ચયો ચ હોતિ, તસ્મા ''અપટિપક્ખભાવતો, રાગપ્પવટ્ટકો''તિ ચ વુત્તં . ''તદેવ વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતી''તિ મિચ્છાભિનિવેસસબ્ભાવતો સંસરણકિરિયાયપિ સબ્યાપારતા વિઞ્ઞાણસ્સ વુત્તા. સબ્યાપારતાભિનિવેસબલવતાય, સઙ્કન્તિઅભિનિવેસબલવતાયાતિ પચ્ચેકં યોજેતબ્બં. "**અસહવત્તનતો, સહવત્તનતો**"તિ એતેન અસહવુત્તિ વિનિબ્ભોગો, સહવુત્તિ અવિનિબ્ભોગોતિ દસ્સેતિ.

સભાવાધિગમનિમિત્તતા **ઓભાસનં**. ચક્ખાદિસન્નિસ્સયેન હિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ રૂપાદિસભાવં ઉપલભન્તિ. **ઇતરે** કુસનસઙ્ગતિસન્નિપાતટ્ઠા. **છન્નન્તિ** છન્નમ્પિ સમ્ફસ્સાનં.

આદાનન્તિ ઉપસદ્દેન વિનાપિ દળ્હગાહો અધિપ્પેતોતિ આહ "**આદાનટ્ઠો ચતુન્નમ્પિ ઉપાદાનાનં સમાનો**"તિ. **ગહણન્તિ** નિકામનવસેન વિસયસ્સ પટિચ્છન્નન્તિ વુત્તં "**ગહણટ્ઠો કામુપાદાનસ્સા**"તિ. **ઇતરેસન્તિ** દિટ્ઠુપાદાનાદીનં. **તસ્માતિ** વિભત્તિયા અલુત્તભાવતો. **તેનાતિ** ખિપનસદ્દેન. હાનિ વા ખીણભાવો ખયોતિ "**ખયટ્ઠો વા**"તિઆદિ વુત્તં. **દ્વિન્નન્તિ** જરામરણાનં. મરણૂપનયનરસત્તા વા જરાયપિ મરણટ્ઠો એવ દસ્સિતો.

નીયન્તિ ગમેન્તીતિ **નયા**, એકત્તાદયો. કેહિ નીયન્તિ? અવિજ્જાદિઅત્થેહીતિ ઇમમત્થમાહ "**અવિજ્જાદી**"તિઆદિના. **સેન ભાવેનાતિ** સકેન અવિજ્જાદિભાવેન, તં અમુઞ્ચિત્વા એવ. ન હિ અવિજ્જાદિવિનિમુત્તં એકત્તં નામ કિઞ્ચિ પરમત્થતો અત્થિ. **સેન ભાવેનાતિ** વા સકેન એકત્તાદિભાવેન. અવિજ્જાદીસુ વિઞ્ઞાયમાનો હેતુફલધમ્માનં એકસન્તતિપતિતાદિસઙ્ખાતો એકત્તાદિભાવો તેનેવ સભાવેન ઞાયતિ, ન અવિજ્જાદિભાવેનાતિ. તે હિ નેતબ્બાતિ **તેસં નયા. અત્થા એવ વા** અવિજ્જાદયો. અનેકેપિ સમાના ધમ્મા યેન સન્તાનાનુપચ્છેદેન ''એક''ન્તિ ઞાયન્તિ વોહરીયન્તિ, સો તત્થ કરણભાવેન વત્તબ્બતં અરહતિ, તથા ઇતરેપીતિ આહ "**એકત્તાદીહિ ચ અત્થા 'એક'ન્તિઆદિના નીયન્તી**"તિ. તત્થ **નીયન્તીતિ** ઞાયન્તિ, પઞ્ઞાપીયન્તિ ચ. પુરિમપચ્છિમાનં ધમ્માનં નિરોધુપ્પાદનિરન્તરતાય નામકાયસ્સ, સમ્બન્ધવુત્તિતાય રૂપકાયસ્સ, ઉભયસ્સ ચ અઞ્ઞમઞ્ઞસન્નિસ્સિતતાય દુવિઞ્ઞેય્યનાનતો એકીભૂતસ્સ વિય ઘનભાવપ્પબન્ધો હેતુફલભાવેન સમ્બન્ધો સમ્મા તાનોતિ સન્તાનો, તસ્સ અનુપચ્છેદો તથાપવત્તિ એકત્તન્તિ આહ "**સન્તાનાનુપચ્છેદો એકત્ત**"ન્તિ.

સમ્બન્ધરહિતસ્સાતિ હેતુફલભાવેન અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધભાવરહિતસ્સ. **સત્તન્તરોતિ** અઞ્ઞો સત્તો. **ઉચ્છેદદિટ્ઠિમુપાદિયતીતિ** યથાનુરૂપકારણતો ફલપ્પવત્તિં અસમનુપસ્સન્તો નાનાસન્તાને વિય

અસમ્બન્ધનાનત્તદસ્સનતો હેતુભાવરહિતાનં નિપ્પયોજનાનં પુરિમુપ્પન્નાનં ધમ્માનં નિરોધે હેતુનિયમાભાવતો એકન્તેન ઉપ્પત્તિ ન યુત્તા, તથા સન્તાનેન ઉપ્પત્તિ, સદિસભાવેન ઉપ્પત્તિ, સમાનજાતિદેસપરિણામવયરૂપબલસણ્ઠાનાનં ઉપ્પત્તિ ન યુત્તાતિઆદીનિ વિકપ્પેન્તો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ.

કસ્મા ઉપ્પત્તિ ન સિયાતિ વાલિકાહિ વિય તિલેહિપિ તેલસ્સ, ઉચ્છુતો વિય ગાવિતોપિ ખીરસ્સ અઞ્ઞાભાવતો કેન કારણેન તેહિ તેસં ઉપ્પત્તિ ન સિયા, ઇતરેહિ એવ ચ નેસં ઉપ્પત્તિ હોતીતિ. **તસ્મા**તિ અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞતો ઉપ્પત્તિયં સબ્બસ્સ સબ્બસો ઉપ્પત્તિયા ભવિતબ્બં, ન ચેતં અત્થિ, તસ્મા. યસ્મા નિયતિવાદી અનુરૂપા હેતુતો ફલુપ્પત્તિં ન ઇચ્છતિ, સભાવસિદ્ધમેવ ચ ધમ્મપ્પવત્તિં ઇચ્છતિ, તસ્મા ‘‘**અવિજ્જમાનેપિ હેતુમ્હી**’’તિ વુત્તં. સભાવસિદ્ધા એવ હિ અચ્છેજ્જસુત્તાવુતાભેજ્જમણિ વિય કમલઙ્ઘનરહિતા તથા તથા સરીરિન્દ્રિયસુખાદિભાવપરિણામાય નિયતિયાવ કાયા સમાગચ્છન્તિ, યતો ગતિજાતિબન્ધા, અપવગ્ગો ચ હોતીતિ નિયતિવાદો. તેનાહ ‘‘**નિયતતાય...પે॰... પવત્તન્તી**’’તિ. નિયતિઅત્થો વુત્તોયેવ.

એતસ્સ અત્થસ્સ **સાધકં** સુત્તં. આકુલમેવ, આકુલભાવો વા **આકુલકં**. **જટિતા**તિ હેટ્ઠુપરિયવસેન પવત્તમાનેહિ કિલેસકમ્મવિપાકેહિ જાતજટા. **નીડ**ન્તિ કુલાવકં. **સંસાર**ન્તિ ઇધ સમ્પત્તિભવપ્પબન્ધમાહ અપાયાદિપદેહિ દુગ્ગતિપ્પબન્ધસ્સ વુત્તત્તા.

ભવચક્કકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૪૩. તં પટિચ્ચસમુપ્પાદં. **એકેકચિત્તાવરુદ્ધ**ન્તિ અભિધમ્મભાજનીયે વિય એકેકસ્મિં ચિત્તે અવરુદ્ધં અન્તોગધં અકત્વા. **અસહજાતાનઞ્ચ** ‘‘અસહજાતાનં, સહજાતાનઞ્ચા’’તિ એવં પઠમપદે એકસેસનિદ્દેસો દટ્ઠબ્બો. ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ અસહજાતાયેવ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્ના દસ્સિતા વિપાકવિઞ્ઞાણસ્સેવ અધિપ્પેતત્તા. ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ’’ન્તિ (વિભ॰ ૨૨૫) ચ એવમાદીસુ અસહજાતા, સહજાતા ચ. ‘‘**એકેકેન નયેના**’’તિ પુરાતનો પાઠો, એતરહિ પન ‘‘એકેકેન ચતુક્કેન’’ ઇચ્ચેવ બહૂસુ પોત્થકેસુ પાઠો. **નયચતુક્કવારા**તિ નયેસુ ચતુક્કાનં વારા, અવિજ્જામૂલકાદીસુ નવસુ નયેસુ પચ્ચેકં પચ્ચયચતુક્કાદીનં ચતુન્નં ચતુક્કાનં ‘‘નામપચ્ચયા છટ્ઠાયતન’’ન્તિઆદિવિસેસભિન્ના ચત્તારો વારાતિ અત્થો. **વવત્થિતા**તિ યથાવુત્તવિસેસેન અસંકિણ્ણા. **ચતુક્કાન**ન્તિ વારચતુક્કાનં વારસોળસકસ્સ નયભાવતોતિ અધિપ્પાયો.

૧. પચ્ચયચતુક્કવણ્ણના

પચ્ચયસહિતપચ્ચયુપ્પન્નાનિ અઙ્ગભાવેન વુત્તાનિ, ન કેવલં પચ્ચયા. તસ્મા ‘‘છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સો’’તિ એત્થ ન છટ્ઠાયતનસ્સ અઙ્ગતા. તેન વુત્તં ‘‘**ન, તસ્સ અનઙ્ગત્તા**’’તિ. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ પચ્ચયસહિતસ્સ પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ અઙ્ગભાવતો. **તીસુ પકારેસૂ**તિ ‘‘પઠમો સબ્બસઙ્ગાહિકટ્ઠેના’’તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૪૩) અટ્ઠકથાયં વુત્તેસુ તીસુપિ પકારેસુ. **પચ્ચયવિસેસાદી**તિ એત્થ નામં, છટ્ઠાયતનઞ્ચ પચ્ચયવિસેસો. **આદિ**-સદ્દેન યોનિવિસેસો, આયતનાનં અપારિપૂરિપારિપૂરિભવવિસેસો ચ ગહિતો. તે હિ દુતિયવારાદીનં નાનત્તકરા.

અત્થવિસેસેનાતિ યદિપિ અઞ્ઞત્થ ''સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો''તિ સળાયતનપચ્ચયો વુત્તો, તથાપિ સહજાતાદિનામસન્નિસ્સયેન પવત્તનતો નામમત્તપચ્ચયાપિ સો હોતીતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ નાનાનયવિચિત્તતાનુમિતસ્સ ગમ્ભીરભાવસ્સ વિભાવનસઙ્ખાતેન, અનવસેસનામપચ્ચયદસ્સનસઙ્ખાતેન ચ અત્થવિસેસેન. તથા હિ ''યેહિ, આનન્દ, આકારેહિ યેહિ લિઙ્ગેહિ યેહિ નિમિત્તેહિ યેહિ ઉદ્દેસેહિ નામકાયસ્સ પઞ્ઞત્તિ હોતિ, તેસુ આકારેસુ...પે॰... ઉદ્દેસેસુ અસતિ અપિ નુ ખો રૂપકાયે અધિવચનસમ્ફસ્સો પઞ્ઞાયેથા''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૧૪) ફસ્સસ્સ નામપચ્ચયતાવિભાવનવસેન મહાનિદાનદેસના પવત્તા. તથા ''નામરૂપપચ્ચયા ફસ્સોતિ ઇચ્ચસ્સ વચનીય''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૭) ''નામરૂપપચ્ચયા''તિ વદન્તેન ''નામપચ્ચયા''તિપિ વુત્તમેવ હોતીતિ.

વારચતુક્કે ''સઙ્ખારો''તિ વુત્તં, સોકાદયો ન વુત્તા, પુરિમસ્મિં વારદ્વયે રૂપં ન વુત્તં, વારત્તયે સળાયતનં ન વુત્તન્તિ યોજેતબ્બં.

સબ્બ...પે॰... રણતોતિ સબ્બસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ પવત્તિટ્ઠાનભૂતસબ્બભવસાધારણતો, વિઞ્ઞાણસ્સ વા પવત્તિટ્ઠાનભૂતસબ્બભવસાધારણતો. **સમાનં ફલં** સમાનો **પચ્ચયો** સહજાતાદિપચ્ચયેહિ ઉપકત્તબ્બતો, ઉપકારકતો ચ. **તસ્સ** વિઞ્ઞાણસ્સ. **વિઞ્ઞાણાહરણ**ન્તિ વિપાકવિઞ્ઞાણનિબ્બત્તનં. **અસ્સ** વિઞ્ઞાણસ્સ.

ગતિસૂચકોતિ હિ-સદ્દં લોકે ગતિઅત્થં વદન્તીતિ કત્વા વુત્તં. ''વિગત''ન્તિ એત્થ વિ-સદ્દો પટિસેધદીપકોતિ દ્વે પટિસેધા પકતિં ગમેન્તીતિ આહ ''**વિગતતાનિવારણવસેન ગતિ એવ હોતી**''તિ.

તિધા ચતુધા પઞ્ચધા વાતિ એત્થ સઞ્ઞામનસિકારાદયો સહજાતનિસ્સયઅત્થિપચ્ચયવસેન તિધા, ફસ્સચેતનાદયો તેસઞ્ચેવ આહારાદીનઞ્ચ વસેન ચતુધા, વેદનાવિતક્કાદયો તેસઞ્ચેવ ઝાનિન્દ્રિયાદીનઞ્ચ વસેન પઞ્ચધા. યથા સમાધિ, એવં વીરિયમ્પિ દટ્ઠબ્બં. તમ્પિ હિ અધિપતિન્દ્રિયમગ્ગપચ્ચયેહિ **છધા** પચ્ચયો હોતિ.

''**વચનવસેના**''તિ ઇમિના ઇમસ્મિં ચતુક્કે સહજાતપચ્ચયં ધુરં કત્વા દેસના પવત્તાતિ તેસં અધિપ્પાયોતિ દસ્સેતિ. **અત્થો**તિ પચ્ચયધમ્મો. **કત્થચી**તિ કિસ્મિઞ્ચિ વારે અત્તનો પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ યથાસકેહિ પચ્ચયો ન ન હોતિ. ''**અત્થતો**''તિ ચ પાઠો. ''ભવપચ્ચયા જાતી''તિઆદિ ન વત્તબ્બં સિયા, વુત્તઞ્ચ તં. તસ્મા સહજાતપચ્ચયવસેનેવ પઠમચતુક્કો વુત્તોતિ ન ગહેતબ્બન્તિ દસ્સેતિ. તેનાહ ''**ન ચ તં ન વુત્ત**''ન્તિઆદિ. ઇમસ્સ ચ ''ભવપચ્ચયા જાતીતિઆદિ ન વત્તબ્બં સિયા''તિ ઇમિના સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. **પચ્ચયવચનમેવા**તિ ''અવિજ્જાપચ્ચયા''તિઆદીસુ વુત્તપચ્ચયવચનમેવ ચ. **તેસ**ન્તિ તેસં આચરિયાનં. અયોજેત્વા વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. કથં પન વુત્તન્તિ આહ ''**સામઞ્ઞેન...પે॰... સન્ધાય વુત્ત**''ન્તિ. એત્થ ચ ''**સહજાતસૂચક**''ન્તિઆદિના યથાધિપ્પેતસ્સ અત્થસ્સ વચનતો અસિદ્ધિમાહ, ''**સહજાતતો**''તિઆદિના પન અત્થાપત્તિતો. અસમ્ભવે હિ અઞ્ઞસ્સ અત્થતો સિજ્ઝેય્ય વચનતો વા અત્થતો વા અધિપ્પેતત્થસાધનાતિ.

અઞ્ઞત્થાતિ અઞ્ઞસ્મિં સુત્તે. અતીતદ્ધં નિદ્ધારેત્વા પચ્ચુપ્પન્નાનાગતેહિ સદ્ધિં **અદ્ધત્તયદસ્સનત્થં**. **તંદેસનાપરિગ્ગહત્થ**ન્તિ મહાનિદાનદેસનાપરિગ્ગહત્થં. સો ચ ઉભિન્નં દેસનાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં સંસન્દનભાવદસ્સનત્થં. એવં સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધભાસિતા દેસના અઞ્ઞદત્થુ સંસન્દતીતિ.

ઇમસ્સાતિ ઇમસ્સ તતિયવારસ્સ.

અપરાપેક્ખતાય, અપરિકિલિટ્ઠુપપત્તિતાય, અસુચિઅમક્ખિતતાય કામાવચરદેવાનં, સબ્બેસઞ્ચ બ્રહ્માનં તથા ઉપપજ્જનતો ચ ઓપપાતિકયોનિયા પધાનતા વેદિતબ્બા. **સઙ્ગહનિદસ્સનવસેના**તિ ઓપપાતિકયોનિયા એવ સંસેદજયોનિયા સઙ્ગહસ્સ નિદસ્સનવસેન ઉદાહરણવસેન. આરમ્મણપચ્ચયસ્સાપિ ફસ્સસ્સ સતિપિ પવત્તિહેતુભાવે સો પન સહજાતાદિપચ્ચયભૂતસ્સ અજ્ઝત્તિકસ્સ છટ્ઠાયતનસ્સ વિય ન સાતિસયોતિ વુત્તં ''**આરમ્મણપચ્ચયો ચેત્થ પવત્તકો ન હોતી**''તિ.

કેસઞ્ચીતિ પરિપુણ્ણાયતનાનં ગબ્ભસેય્યકાનં. ''**પચ્છિમ...પે॰... સદા સમ્ભવતી**''તિ ઇદં ગબ્ભસેય્યકાનં વિય ઇતરયોનિકાનં કમેન આયતનુપ્પત્તિ નત્થીતિ વુત્તં. તથા ચાહ અટ્ઠકથાયં ''સહુપ્પત્તિદીપનતો''તિ.

પચ્ચયચતુક્કવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. હેતુચતુક્કવણ્ણના

૨૪૪. અભાવતોતિ ભાવાભાવતો. યઞ્હિ જાતિક્ખણમત્તેયેવ ભવતિ, ન તતો પરં, તં જાતિયા અવિગતપચ્ચયો સિયા અવિગતપચ્ચયનિયમસબ્ભાવતો. ભવો પન યસ્મા જાતિક્ખણતો પરમ્પિ ભવતિ, તસ્મા ન સો તસ્સા અવિગતપચ્ચયો હોતિ. તેન વુત્તં ''**તતો ઉદ્ધં ભાવતોતિ અત્થો**''તિ. **ભવે**તિ ભવપદે, ભવે વા નિપ્ફાદેતબ્બે. એસ નયો **જાતિઆદીસૂ**તિ એત્થાપિ. ''**યથા પના**''તિઆદિના ''અવિગતપચ્ચયસ્સ અભાવતો, નિયમાભાવતો ચા''તિ વુત્તાનં હેતૂનં વુત્તનયેન અબ્યાપિભાવવિભાવનેન અકારણતં દસ્સેતિ અયાવભાવિનો પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ, પચ્ચયધમ્મસ્સ ચ અવિગતપચ્ચયભાવદસ્સનતો. **સઙ્ખારક્ખન્ધે**તિઆદિ મગ્ગસોધનવસેન વુત્તં. તસ્સ પરિહારં સયમેવ વદતિ. સો ખણો એતસ્સ અત્થીતિ તઙ્ખણિકો, ન તઙ્ખણિકો **અતઙ્ખણિકો**, તસ્સ સબ્ભાવા, અયાવભાવિકસબ્ભાવાતિ અત્થો. યથા પન હેતૂ હોન્તિ, તં દસ્સેતું ''**સઙ્ખતલક્ખણાનં પના**''તિઆદિમાહ.

એવન્તિ એવં યથાવુત્તનયે સતિ, એવં સન્તેતિ અત્થો. ''**ન હિ...પે॰... અત્થી**''તિ ઇમિના જાતિઆદીનં અવિગતપચ્ચયવસેન પચ્ચયુપ્પન્નભાવો વિય પચ્ચયભાવોપિ નત્થીતિ દસ્સેતિ. તત્થ કારણમાહ ''**અસભાવધમ્મત્તા**''તિ.

કથં પન અસભાવધમ્માનં જાતિઆદીનં પચ્ચયુપ્પન્નતા, પચ્ચયતા ચાતિ આહ ''**જાયમાનાનં પના**''તિઆદિ. **તસ્સા**તિ જાતિજરામરણસ્સ. **વત્તબ્બપદેસો**તિ ''ઠપેત્વા''તિ વત્તબ્બપદેસો. કો પન સોતિ? યથાવુત્તં નામં, નામરૂપઞ્ચ સઙ્ખારક્ખન્ધેન રૂપક્ખન્ધેન ચ જરામરણાનં સઙ્ગહિતત્તા . ''**યો ભવો જાતિયા પચ્ચયો**''તિ એતેન ભવસઙ્ગહિતાનિપિ જાતિઆદીનિ જાતિયા અપ્પચ્ચયત્તા એવ ''ઠપેત્વા''તિ ન વુત્તાનીતિ દસ્સેતિ, પચ્ચયભાવાસઙ્કા એવ નેસં તસ્સા નત્થીતિ અધિપ્પાયો. તેનેવ **ઠપેતબ્બગહેતબ્બવિસેસે સતી**તિ સાસઙ્કં વદતિ.

હેતુચતુક્કવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કવણ્ણના

૨૪૬. પચ્ચયુપ્પન્નસ્સાતિ પચ્ચયુપ્પન્નભાવિનો. **વિસું ઠિતસ્સા**તિ ભવેન અસઙ્ગહિતસ્સ. **સપ્પદેસમેવ ગહિતં** ઇધ વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સેવ અધિપ્પેતત્તા નિરુળ્હત્તા ચ. પચ્ચયુપ્પન્નં ઠપેત્વા પચ્ચયભૂતંયેવ નામં ગહિતં,

અવિગતપચ્ચયનિયમાભાવો વિય ભવે ઉપાદાનસ્સ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયનિયમાભાવોતિ યોજના. **વુત્તનયેના**તિ ‘‘સઙ્ખતલક્ખણાનં પના’’તિઆદિના વુત્તનયેન.

અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો વિય **અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો**તિ અયમત્થો ઇધાધિપ્પેતોતિ દસ્સેન્તો ‘‘**અઞ્ઞમઞ્ઞ…પે॰… અધિપ્પેતો સિયા**’’તિ આહ. તથા ચ વદન્તિ ‘‘અઞ્ઞમઞ્ઞન્તેત્થ ન પટ્ઠાને આગતઅઞ્ઞમઞ્ઞવસેન ગહેતબ્બ’’ન્તિ. **ચક્ખાયતનુપચયાદીન**ન્તિ ઉપરૂપરિ ચિતાનિ વિય ઉપ્પન્નચક્ખાયતનાદીનિ, ચક્ખાયતનાદીનં વા ઉપત્થમ્ભકાનિ ચક્ખાયતનુપચયાદીનિ.

અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સઙ્ખારાદિમૂલકનયમાતિકાવણ્ણના

૨૪૭. યદિપિ સામઞ્ઞતો ગતવિસેસો, તથાપિ સામઞ્ઞગ્ગહણેન નયગતો વિસેસો સરૂપતો દસ્સિતો હોતીતિ ‘‘**નામપચ્ચયા અવિજ્જા**’’તિ વત્વાપિ નામવિસેસાનં તસ્સા પચ્ચયભાવો દસ્સેતબ્બોતિ આહ ‘‘**નામવિસેસાનં… પે॰… વુત્તા**’’તિ. ‘‘યદેવ પન નામ’’ન્તિઆદિ કસ્મા વુત્તં, નનુ નામગ્ગહણેન અગ્ગહિતોપિ જાતિઆદિ ભવગ્ગહણેન ગહિતોતિ દસ્સિતોવાયમત્થોતિ ચોદનં સન્ધાયાહ ‘‘**ભવગ્ગહણેન ચા**’’તિઆદિ. **ઇધાપી**તિ ‘‘ભવપચ્ચયા અવિજ્જા’’તિ ઇધાપિ. **ન સિયા**તિ ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા અવિજ્જા’’તિ વુત્તં ન સિયા. **તસ્મા**તિ યસ્મા સામઞ્ઞચોદિતં વિસેસચોદિતમેવ ન હોતિ, તસ્મા. **સો**તિ ભવો. **તેના**તિ સભાવાસભાવધમ્મસઙ્ગહણેન.

ઉપાદાનસ્સપિ ભવેકદેસત્તા વુત્તં ‘‘**ઉપાદાનપચ્ચયા…પે॰… અગ્ગહિતે**’’તિ. ‘‘ભવપચ્ચયા જાતી’’તિ ઇદં વચનં સન્ધાયાહ ‘‘**ભવસદ્દો…પે॰… વુચ્ચમાનો**’’તિ. ‘‘નામપચ્ચયા અવિજ્જા’’તિ એત્થ પચ્ચયુપ્પન્નં ઠપેત્વા પચ્ચયસ્સ ગહણતો અવિજ્જાવિનિમુત્તા એવ ચત્તારો ખન્ધા નામસદ્દેન વુચ્ચન્તીતિ આહ ‘‘**ન નામસદ્દો નિરવસેસબોધકો**’’તિ. ન ચેત્થ એકંસતો કારણં મગ્ગિતબ્બં. યેન **ભવ**-સદ્દો નિરવસેસબોધકો, ન **નામ**-સદ્દોતિ આહ ‘‘**એવંસભાવા હિ એતા નિરુત્તિયો**’’તિ. **ઇમિના અધિપ્પાયેના**તિ ભવસદ્દો નિરવસેસબોધકો ઉપાદિન્નચતુક્ખન્ધવિસયત્તાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન. જાયમાનાદિધમ્મવિકારભાવતો જાયમાનાદિક્ખન્ધપટિબદ્ધા જાતિઆદયો વુચ્ચેય્યું, ન પન જાતિઆદિપટિબદ્ધા જાયમાનાદિક્ખન્ધાતિ ન એકચિત્તક્ખણે જાતિઆદીનં અવિજ્જાય પચ્ચયભાવો સમ્ભવતીતિ ઇમમત્થમાહ ‘‘**જાયમાનાનં પના**’’તિઆદિના. નાનાચિત્તક્ખણે પન જાતિઆદયો અવિજ્જાય ઉપનિસ્સયપચ્ચયો હોન્તીતિ ‘‘**એકચિત્તક્ખણે**’’તિ વિસેસિતં. **તેનેવા**તિ અસમ્ભવેનેવ.

માતિકાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલનિદ્દેસવણ્ણના

૨૪૮-૯. તન્તિ દિટ્ઠુપાદાનં. **ઇતરસ્સા**તિ કામુપાદાનસ્સ. **તણ્હાગહણેના**તિ ‘‘તણ્હાપચ્ચયા’’તિ એત્થ તણ્હાગહણેન ગહિતત્તા. યદિ એવં નામગ્ગહણેન ગહિતા તણ્હા કસ્મા પુન વુત્તાતિ આહ ‘‘**નામે વિય વિસેસપચ્ચયત્તાભાવા**’’તિ. ‘‘નામપચ્ચયા છટ્ઠાયતન’’ન્તિ એત્થ હિ કામતણ્હાપિ નામે સઙ્ગહિતાતિ નામસ્સ યથારહં છટ્ઠાયતનસ્સ પચ્ચયભાવો વુત્તોતિ અત્થિ તત્થ વિસેસપચ્ચયત્તં, ઉપાદાનસ્સ પન ભવસઙ્ગહોપિ અત્થીતિ ‘‘તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન’’ન્તિ એતેન ‘‘કામુપાદાનપચ્ચયા ભવો’’તિ એતસ્સ નત્થેવ વિસેસોતિ વુત્તં ‘‘**નામે વિય**

વિસેસપચ્ચયત્તાભાવા''તિ. તણ્હા એતિસ્સા પચ્ચયોતિ **તણ્હાપચ્ચયા**, દિટ્ઠિ . **ભવસ્સ પચ્ચયભૂતા**તિ દુવિધસ્સપિ ભવસ્સ કારણભૂતા. ઉભયેનપિ ઉપાદાનસ્સ ભવનિદ્દેસે ઠપેતબ્બતંયેવ વિભાવેતિ. **પચ્ચયુપ્પન્નં પચ્ચયો ચ એકમેવા**તિ ''તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન''ન્તિ એત્થ વુત્તપચ્ચયુપ્પન્નં, ''ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો''તિ એત્થ વુત્તપચ્ચયો ચ એકો એવત્થો, તસ્મા પચ્ચયો વિસું પચ્ચયુપ્પન્નતો ભિન્નં કત્વા ન વિભત્તો.

૨૫૨. **ઉપત્થમ્ભકસમુટ્ઠાપનપચ્છાજાતપચ્ચયવસેના**તિ ઉપત્થમ્ભકસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ સમુટ્ઠાપનવસેન, પચ્છાજાતપચ્ચયવસેન ચ.

૨૫૪. **પઞ્ચન્ન**ન્તિ ચક્ખાયતનાદીનં પઞ્ચન્નં. **સહજાતાદિપચ્ચયો**તિ સહજાતનિસ્સયઅત્થિઅવિગતાદિપચ્ચયો. **વત્થુસઙ્ખાતં** રૂપં. **પુરેજાતાદિપચ્ચયો**તિ પુરેજાતનિસ્સયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયો. **પચ્છાજાતાદિપચ્ચયો**તિ પચ્છાજાતવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયો. **છટ્ઠસ્સ સહજાતાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતાદયો ગહિતા.

૨૬૪. **યસ્સા**તિ ''યસ્સ ચ હોતી''તિ એત્થ વુત્તં ''યસ્સા''તિ પદં સન્ધાય વુત્તં. તેનાહ ''**હોતીતિ યોજેતબ્બ**''ન્તિ.

૨૮૦. **તસ્સા**તિ ''બલવકિલેસભૂતાય વિચિકિચ્છાયા''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૮૦) પદસ્સ. **તેના**તિ ''તણ્હાટ્ઠાને''તિ પદેન. **ચિત્તુપ્પાદકણ્ડાદીસૂ**તિ **આદિ**-સદ્દેન ઇમસ્મિં પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયાદિં સઙ્ગણ્હાતિ.

અકુસલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કુસલાબ્યાકતનિદ્દેસવણ્ણના

૩૦૬. **સબ્યાપારાની**તિ સઉસ્સાહાનિ, વિપાકધમ્માનીતિ અત્થો. પરિહીનં અવિજ્જાટ્ઠાનં એતેસન્તિ **પરિહીનાવિજ્જાટ્ઠાના**.

સન્ધાયાતિ અધિપ્પાયં વિભાવેન્તો વિય વદતિ, સરૂપેનેવ પન ''ન ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તી''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૦૬) **અટ્ઠકથાયં** વુત્તં. નામરૂપં ન ન લબ્ભતીતિ યોજના.

કુસલાબ્યાકતનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અવિજ્જામૂલકકુસલનિદ્દેસવણ્ણના

૩૩૪. **કુસલફલે**તિ કુસલવિપાકપટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ ગહિતત્તા તસ્સ સાદુરસવિસરુક્ખબીજસદિસતા વુત્તા.

યદિપિ ''સઙ્ખારહેતુક''ન્તિઆદિના યોજના લબ્ભતિ, અવિગતચતુક્કાદીનિ પન ન લબ્ભન્તિ યથાલાભયોજનાય દસ્સિતત્તા.

અવિજ્જામૂલકકુસલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કુસલમૂલકવિપાકનિદ્દેસવણ્ણના

૩૪૩. કમ્મં વિય પચ્ચયો હોતિ વિપાકભાવતોતિ અધિપ્પાયો. વિપાકસ્સ કમ્મં પચ્ચયો હોન્તં સાતિસયં હોતીતિ તસ્સ નિપ્પરિયાયતા, તંસમ્પયુત્તાનં પરિયાયતા સિયાતિ અધિપ્પાયેન ''**પરિયાયેન ઉપનિસ્સયપચ્ચયોતિ વુત્તાની**''તિ આહ. ''કુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ ધમ્મસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩), અકુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ ધમ્મસ્સ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩), વિપાકધમ્મધમ્મો નેવવિપાકનવિપાકધમ્મધમ્મસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૩.૧૦૩) પન વચનતો નિપ્પરિયાયેન સબ્બેપિ કુસલાકુસલા ધમ્મા વિપાકસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયો હોતીતિ અયમત્થો દિસ્સતિ. ''કુસલમૂલં અકુસલમૂલ''ન્તિ ઇમેસં અન્વાદેસોપિ પચ્ચયસદ્દાપેક્ખાય ''એસા''તિ પુલ્લિઙ્ગવસેન વુત્તોતિ દસ્સેન્તો આહ ''**એસાતિ...પે॰... યોજેતબ્બ**''ન્તિ.

''**મનસિકારોપી**''તિઆદિના અપ્પહીનાવિજ્જાનમ્પિ કિરિયાય કુસલાકુસલમૂલાનિ, અવિજ્જા ચ ઉપનિસ્સયા ન હોન્તીતિ દસ્સેતિ. કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટભૂતાનિયેવ સઙ્ખારવિઞ્ઞાણાનિ પચ્છિમનયે અધિપ્પેતાનીતિ વુત્તં ''**કિરિયાનિ પન...પે॰... ગચ્છન્તી**''તિ. તેસં પચ્ચયાનં વસેન અનેકપ્પકારતોતિ અધિપ્પાયોતિ યોજના.

નવાદિભેદાનન્તિ નવઅટ્ઠસત્તછાતિ એવંપભેદાનં. **ચતુન્નં ચતુક્કાન**ન્તિ પુરિમનયે પચ્છિમનયે ચ આગતાનં યથાલાભં ચતુન્નં ચતુન્નં ચતુક્કાનં. ''કુસલાકુસલાનં પન વિપાકે ચા''તિ **ચ**-સદ્દેન કુસલાકુસલે ચાતિ સમુચ્ચેતબ્બોતિ આહ ''**કુસલ...પે॰... વત્તબ્બ**''ન્તિ. **મૂલપદેકપચ્ચયતાવસેના**તિ મૂલપદસ્સ એકપચ્ચયભાવવસેન ઉપનિસ્સયપચ્ચયતાવસેન. **એકસ્સેવ નયસ્સા**તિ કુસલાકુસલેસુ અવિજ્જામૂલકસ્સ, વિપાકેસુ કુસલાકુસલમૂલકસ્સાતિ એવં એકસ્સેવ નયસ્સ વસેન. **ધમ્મપચ્ચયભેદે**તિ ધમ્મસ્સ પચ્ચયભૂતસ્સ, પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ વા પચ્ચયભાવેન ભેદેતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો ''**અવિજ્જાદીન**''ન્તિઆદિં વત્વા પુન તમેવ ''**તંતંચિત્તુપ્પાદા**''તિઆદિના પકારન્તરેન વિભાવેતિ.

કુસલમૂલકવિપાકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

ઉદ્દેસવારવણ્ણના

૩૫૫. સમાનસદ્દવચનીયાનં અત્થાનં ઉદ્ધરણં **અત્થુદ્ધારો**. સો યસ્મા સદ્દત્થવિચારો ન હોતિ, તસ્મા વુત્તં **"ન ઇધ...પે॰... અત્થદસ્સન"ન્તિ. પ-સદ્દો પધાનત્થદીપકો** ''પણીતા ધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૪) વિય.

અનવસ્સુતતા અનુપકિલિટ્ઠતા. તેનાહ **"તદુભયવીતિવત્તતા"**તિ.

ભુસત્થં પક્ખન્દનન્તિ ભુસત્થવિસિટ્ઠં પક્ખન્દનં અનુપવિસનં.

અસ્સાદસ્સાતિ તણ્હાય. ''નિચ્ચં અત્તા''તિ અભિનિવેસવત્થુતાય દિટ્ઠિયા વિસેસકારણાનં ચિત્તધમ્માનં તણ્હાયપિ વત્થુભાવતો વિસેસગ્ગહણં, તથા કાયવેદનાનં દિટ્ઠિયાપિ વત્થુભાવસમ્ભવતો **"વિસેસેના"**તિ વુત્તં. સરાગવીતરાગાદિવિભાગદ્વયવસેનેવ ચિત્તાનુપસ્સનાય વુત્તત્તા તં **"નાતિપભેદગત"**ન્તિ વુત્તં. **ધમ્મા**તિ ઇધ સઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધા અધિપ્પેતા, સઙ્ખારક્ખન્ધો ચ ફસ્સાદિવસેન અનેકભેદોતિ ધમ્માનુપસ્સના **"અતિપભેદગતા"**તિ વુત્તા. સરાગાદિવિભાગવસેન સોળસભેદત્તા વા ચિત્તાનુપસ્સના નાતિપભેદગતા વુત્તા, સુત્તે આગતનયેન નીવરણાદિવસેન અનેકભેદત્તા ધમ્માનુપસ્સના અતિપભેદગતા વુત્તા. ''વિસુદ્ધિમગ્ગોતિ વુત્તાની''તિ આનેત્વા યોજેતબ્બં. તા અનુપસ્સના એતેસન્તિ **તદનુપસ્સના**, ચિત્તધમ્માનુપસ્સિનો પુગ્ગલા, તેસં.

તત્થ ''અસુભભાવદસ્સનેના''તિ યથાઠિતવસેનાપિ યોજના લબ્ભતેવ. **ભવોઘસ્સ વેદના વત્થુ** ભવસ્સાદભાવતો. **નિચ્ચગ્ગહણવસેના**તિ અત્તાભિનિવેસવિસિટ્ઠસ્સ નિચ્ચગ્ગહણસ્સ વસેન. તથા હિ વુત્તં **"સસ્સતસ્સ અત્તનો"**તિ. ઓઘેસુ વુત્તનયા એવ યોગાસવેસુપિ યોજના અત્થતો અભિન્નત્તાતિ તે ન ગહિતા. **નિચ્ચગ્ગહણવસેના**તિ અત્તાભિનિવેસવિસિટ્ઠસ્સ નિચ્ચગ્ગહણસ્સ વસેન. પઠમોઘતતિયચતુત્થગન્થયોજનાયં વુત્તનયેનેવ કાયચિત્તધમ્માનં ઇતરુપાદાનવત્થુતા ગહેતબ્બાતિ વેદનાય દિટ્ઠુપાદાનવત્થુતા દસ્સિતા. તથા કાયવેદનાનં છન્દદોસાગતિવત્થુતા કામોઘબ્યાપાદકાયગન્થવત્થુતાવચનેન વુત્તાતિ. તેનાહ **"અવુત્તાનં વુત્તનયેન વત્થુભાવો યોજેતબ્બો"**તિ.

ધારણતા અસમ્મુસ્સનતા, અનુસ્સરણમેવ વા. **એકત્તે**તિ એકસભાવે નિસ્સરણાદિવસેન. **સમાગમો** સચ્છિકિરિયા. **સતિપટ્ઠાનસભાવો** સમ્માસતિતા નિય્યાનસતિતા સમાનભાગતા એકજાતિતા સભાગતા. **પુરિમસ્મિ**ન્તિ ''એકત્તે નિબ્બાને સમાગમો એકત્તસમોસરણ''ન્તિ એતસ્મિં અત્થે. **વિસુ**ન્તિ નાનાઅત્થદ્વયભાવેન. તદેવ ગમનં સમોસરણન્તિ સતિસદ્દત્થન્તરાભાવા...પે॰... એકભાવસ્સાતિ યોજેતબ્બં. **સતિસદ્દત્થવસેન અવુચ્ચમાને**તિ ''એકો સતિપટ્ઠાનસભાવો એકત્ત''ન્તિઆદિના અવુચ્ચમાને, ''એકત્તે નિબ્બાને સમાગમો એકત્તસમોસરણ''ન્તિ એવં વુચ્ચમાનેતિ અત્થો. **ધારણતાવ સતી**તિ ''સરણતા''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪) વુત્તધારણતા એવ સતીતિ કત્વા. **સતિસદ્દત્થન્તરાભાવા**તિ સતિસઙ્ખાતસ્સ સરણેકત્તસમોસરણસદ્દત્થતો અઞ્ઞસ્સ અત્થસ્સ અભાવા. **પુરિમ**ન્તિ સરણપદં. **નિબ્બાનસમોસરણેપી**તિ યથાવુત્તે દુતિયે અત્થે સરણેકત્તસમોસરણપદાનિ

સહિતાનેવ સતિપટ્ઠાનેકભાવસ્સ ઞાપકાનિ, એવં નિબ્બાનસમોસરણેપિ ‘‘એકત્તે નિબ્બાને સમાગમો એકત્તસમોસરણ’’ન્તિ એતસ્મિમ્પિ અત્થે સતિ…પે॰… કારણાનિ.

આનાપાનપબ્બાદીનન્તિ આનાપાનપબ્બઇરિયાપથચતુસમ્પજઞ્ઞ કોટ્ઠાસ ધાતુમનસિકારનવસિવથિકપબ્બાનીતિ એતેસં. ઇમેસુ પન યસ્મા કેસુચિ દેવાનં કમ્મટ્ઠાનં ન ઇજ્ઝતિ, તસ્મા તાનિ અનામસિત્વા યદિપિ કોટ્ઠાસધાતુમનસિકારવસેનેવેત્થ દેસના પવત્તા, દેસનન્તરે પન આગતં અનવસેસં કાયાનુપસ્સનાવિભાગં દસ્સેતું ‘‘ચુદ્દસવિધેન કાયાનુપસ્સનં ભાવેત્વા’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૫) વુત્તં. તેનાહ ‘‘**મહાસતિપટ્ઠાનસુત્તે વુત્તાન**’’ન્તિ. ‘‘**તથા**’’તિ ઇમિના ‘‘મહાસતિપટ્ઠાનસુત્તે (દી॰ નિ॰ ૨.૩૮૨) વુત્તાન’’ન્તિ ઇમમેવ ઉપસંહરતિ. **પઞ્ચવિધેના**તિ નીવરણઉપાદાનક્ખન્ધાયતનબોજ્ઝઙ્ગઅરિયસચ્ચાનં વસેન પઞ્ચધા. **ભાવનાનુભાવો** અરિયમગ્ગગ્ગહણસમત્થતા.

તંનિયમતોતિ તસ્સા કાયાનુપસ્સનાદિપટિપત્તિયા નિયમતો. તસ્સા ભિક્ખુભાવે નિયતે સાપિ ભિક્ખુભાવે નિયતાયેવ નામ હોતિ.

કાયાનુપસ્સનાઉદ્દેસવણ્ણના

એત્થાતિ કાયે. અવયવા અસ્સ અત્થીતિ અવયવી, સમુદાયો, સમૂહોતિ અત્થો, સો પન અવયવવિનિમુત્તં દ્રબ્યન્તરન્તિ ગાહો લદ્ધિ **અવયવીગાહો**. હત્થપાદાદિઅઙ્ગુલિનખાદિઅઙ્ગપચ્ચઙ્ગે સન્નિવેસવિસિટ્ઠે ઉપાદાય યાયં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસમઞ્ઞા ચેવ કાયસમઞ્ઞા ચ, તં અતિક્કમિત્વા ઇત્થિપુરિસરથઘટાદિદ્રબ્યન્તિપરિકપ્પનં **સમઞ્ઞાતિધાવનં**. અથ વા યથાવુત્તસમઞ્ઞં અતિક્કમિત્વા પકતિઆદિદ્રબ્યાદિજીવાદિકાયાદિપદત્થન્તરપરિકપ્પનં **સમઞ્ઞાતિધાવનં**. નિચ્ચસારાદિગાહભૂતો અભિનિવેસો **સારાદાનાભિનિવેસો**.

ન તં દિટ્ઠન્તિ તં ઇત્થિપુરિસાદિ દિટ્ઠં ન હોતિ. દિટ્ઠં વા ઇત્થિપુરિસાદિ ન હોતીતિ યોજના. **યથાવુત્ત**ન્તિ કેસાદિભૂતુપાદાયસમૂહસઙ્ખાતં.

કેસાદિપથવિન્તિ કેસાદિસઞ્ઞિતં સસમ્ભારપથવિં. **પુબ્બાપરિયભાવેના**તિ સન્તાનવસેન. **અઞ્ઞત્થા**તિ ‘‘આપોકાય’’ન્તિ એવમાદીસુ.

અજ્ઝત્તબહિદ્ધાતિ સપરસન્તાને કાયો વુત્તોતિ. ‘‘**કાયો**’’તિ ચેત્થ સમ્મસનુપગા રૂપધમ્મા અધિપ્પેતાતિ આહ ‘‘**અજ્ઝત્તબહિદ્ધાધમ્માન**’’ન્તિ. ઘટિતં એકાબદ્ધં આરમ્મણં **ઘટિતારમ્મણં**, એકારમ્મણભૂતન્તિ અત્થો. તેનાહ ‘‘**એકતો આરમ્મણભાવો નત્થી**’’તિ.

અન્તોઓલીયના અન્તોસઙ્કોચો અન્તરાવોસાનં.

દ્વીહીતિ અભિજ્ઝાવિનયદોમનસ્સવિનયેહિ.

સતિ ચ સમ્પજઞ્ઞઞ્ચ **સતિસમ્પજઞ્ઞં**, તેન. **એતેન** કરણભૂતેન. વિપક્ખધમ્મેહિ અનન્તરિતત્તા **અવિચ્છિન્નસ્સ. તસ્સ** સબ્બત્થિકકમ્મટ્ઠાનસ્સ.

કાયાનુપસ્સનાઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વેદનાનુપસ્સનાદિઉદ્દેસવણ્ણના

સુખાદીનન્તિ સુખદુક્ખાદુક્ખમસુખાનં.

રૂપાદિઆરમ્મણનાનત્તભેદાનં વસેન યોજેતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો. તથા ચ સેસેસુપિ. **સવત્થુકાવત્થુકાદીતિ આદિ**-સદ્દેન હીનાદિયોનિઆદિભેદં સઙ્ગણ્હાતિ. વિસું વિસું ન વત્તબ્બન્તિ ચોદનં દસ્સેતીતિ યોજના. **એકત્થા**તિ કાયાદીસુ એકસ્મિં. **પુરિમચોદનાયા**તિ ''પુબ્બે પહીનત્તા પુન પહાનં ન વત્તબ્બ''ન્તિ ચોદનાય. **પહીન**ન્તિ વિક્ખમ્ભિતં. **પટિપક્ખભાવનાયા**તિ મગ્ગભાવનાય. **ઉભયત્થા**તિ ઉભયચોદનાય. **ઉભય**ન્તિ પરિહારદ્વયં. યસ્મા પુરિમચોદનાય નાનાપુગ્ગલપરિહારો, નાનાચિત્તક્ખણિકપરિહારો ચ સમ્ભવતિ, દુતિયચોદનાય પન નાનાચિત્તક્ખણિકપરિહારોયેવ, તસ્મા વુત્તં ''**સમ્ભવતો યોજેતબ્બ**''ન્તિ. મગ્ગસતિપટ્ઠાનભાવનં સન્ધાય વુત્તં. **સબ્બત્થા**તિ સબ્બેસુ કાયાદીસુ.

વેદનાનુપસ્સનાદિઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઉદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કાયાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૫૬. **અજ્ઝત્તાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ઇધ વુત્તા બહિદ્ધાઅજ્ઝત્તબહિદ્ધાઅનુપસ્સનપ્પકારા વિય મહાસતિપટ્ઠાનસુત્તે વુત્તા સમુદયધમ્માનુપસ્સિઆદિઅનુપસ્સનપ્પકારાપિ કાયાનુપસ્સનાભાવતો ગહિતા ઇચ્ચેવ વેદિતબ્બં. **તત્થા**તિ અજ્ઝત્તાદિઅનુપસ્સનાયં. **ચુદ્દસ પકારા** મહાસતિપટ્ઠાનસુત્તે આગતચુદ્દસપ્પકારાદિકે અપેક્ખિત્વા ઇધ વુત્તા. અજ્ઝત્તાદિપ્પકારો એકો પકારોતિ આહ ''**એકપ્પકારનિદ્દેસેના**''તિ. **બાહિરેસૂ**તિ એકચ્ચેસુ અઞ્ઞતિત્થિયેસુ. તેસમ્પિ હિ આનાપાનાદિવસેન સમથપક્ખિકા કાયાનુપસ્સના સમ્ભવતિ. તેનાહ ''**એકદેસસમ્ભવતો**''તિ.

તચસ્સ ચ અતચપરિચ્છિન્નતા તચેન અપરિચ્છિન્નતા અત્થીતિ યોજના. ''દીઘબાહુ નચ્ચતૂ''તિઆદીસુ વિય અઞ્ઞપદત્થેપિ સમાસે અવયવપદત્થસઙ્ગહો લબ્ભતેવાતિ વુત્તં ''**કાયેકદેસભૂતો તચો ગહિતો એવા**''તિ. તચપટિબદ્ધાનં નખદન્તન્હારુમંસાનં, તચપટિબદ્ધાનં તદનુપ્પવિટ્ઠમૂલાનં કેસલોમાનં, તપ્પટિબદ્ધપટિબદ્ધાનં ઇતરેસં સમૂહભૂતો સબ્બો કાયો ''તચપરિયન્તો''ત્વેવ વુત્તોતિ દસ્સેન્તો ''**તપ્પટિબદ્ધા**''તિઆદિમાહ. અત્થિ કેસા, અત્થિ લોમાતિ સમ્બન્ધો. તત્થ **અત્થી**તિ પુથુત્તવાચી એકં નિપાતપદં, ન કિરિયાપદં. કિરિયાપદત્તે હિ સન્તીતિ વત્તબ્બં સિયા, વચનવિપલ્લાસેન વા વુત્તન્તિ.

કમ્મટ્ઠાનસ્સ વાચુગ્ગતકરણાદિના ઉગ્ગણ્હનં **ઉગ્ગહો**. કોટ્ઠાસપાળિયા હિ વાચુગ્ગતકરણં, મનસિકિરિયાય કેસાદીનં વણ્ણાદિતો ઉપધારણસ્સ ચ પગુણભાવાપાદનં ઇધ ઉગ્ગહો. યેન પન નયેન યોગાવચરો તત્થ કુસલો હોતિ, સો **વિધી**તિ વુત્તો.

પુરિમેહીતિ પુરિમપુરિમેહિ પઞ્ચકછક્કેહિ સમ્બન્ધો વુત્તો. ''મંસં...પે॰... વક્ક''ન્તિ હિ અનુલોમતો વક્કપઞ્ચકસ્સ પુન ''વક્કં...પે॰... કેસા''તિ વક્કપઞ્ચકસ્સ, તચપઞ્ચકસ્સ ચ પટિલોમતો સજ્ઝાયક્કમો સમ્બન્ધો દસ્સિતો. સ્વાયં સજ્ઝાયોતિ સમ્બન્ધો. **વિસું તિપઞ્ચાહ**ન્તિ અનુલોમતો પઞ્ચાહં, પટિલોમતો પઞ્ચાહં, અનુલોમપટિલોમતો પઞ્ચાહન્તિ એવં પઞ્ચકછક્કેસુ પચ્ચેકં તિપઞ્ચાહં. **પુરિમેહિ એકતો તિપઞ્ચાહ**ન્તિ તચપઞ્ચકાદીહિ સદ્ધિં અનુલોમતો વક્કપઞ્ચકાદીનિ એકજ્ઝં કત્વા વુત્તનયેનેવ તિપઞ્ચાહં . **આદિઅન્તદસ્સનવસેના**તિઆદિભૂતસ્સ અનુલોમતો સજ્ઝાયસ્સ, અનુલોમપટિલોમતો સજ્ઝાયે અન્તભૂતસ્સ પટિલોમતો સજ્ઝાયસ્સ દસ્સનવસેન. તેનાહ "**અનુલોમ...પે॰... અન્તિમો**"તિ. **એતમ્પી**તિ યદિદં પુરિમેહિ સદ્ધિં પચ્છિમસ્સ પઞ્ચકાદિનો એકતો સજ્ઝાયકરણં, પઞ્ચકાદીનં પચ્ચેકં અનુલોમાદિના સજ્ઝાયપ્પકારતો અઞ્ઞો સજ્ઝાયપ્પકારો એસોતિ અત્થો. દ્વિન્નં હત્થાનં એકમુખા અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધા ઠપિતા અઙ્ગુલિયો ઇધ હત્થસઙ્ખલિકાતિ અધિપ્પેતાતિ આહ "**અઙ્ગુલિપન્તી**"તિ. **અસુભલક્ખણં** કેસાદીનં પટિક્કૂલભાવો. થદ્ધાદિભાવો **ધાતુલક્ખણં**.

અત્તનો કોટ્ઠાસો, સમાનો વા કોટ્ઠાસો સકોટ્ઠાસો, તત્થ ભવો **સકોટ્ઠાસિકો**, કમ્મટ્ઠાનં.

કાયાનુપસ્સનં હિત્વાતિ અસુભતો વા ધાતુતો અનુપસ્સનં મનસિકારં અકત્વા. પુબ્બે વિય પરિયન્તતાલઞ્ચ આદિતાલઞ્ચ અગન્ત્વા.

સમાધાનાદિવિસેસયોગેન અધિકં ચિત્તન્તિ **અધિચિત્તં**. તેન વુત્તં "**સમથવિપસ્સનાચિત્ત**"ન્તિ. **મનસિકરણં ચિત્ત**ન્તિ એકન્તં સમાધિનિમિત્તસ્સેવ સમન્નાહારકં ચિત્તં. વિક્ખેપવસેન ચિત્તસ્સ નાનારમ્મણે વિસટપ્પવત્તિ ઇધ પભઞ્જનં, સમાધાનેન તદભાવતો **ન ચ પભઞ્જનસભાવં**.

સક્ખિભવનતા પચ્ચક્ખકારિતા. **પુબ્બહેતાદિકે**તિ **આદિ**-સદ્દેન તદનુરૂપમનસિકારાનુયોગાદિં સઙ્ગણ્હાતિ.

સમપ્પવત્તન્તિ લીનુદ્ધચ્ચરહિતં. **તથાપવત્તિયા**તિ મજ્ઝિમસમથનિમિત્તં પટિપત્તિયા, તત્થ ચ પક્ખન્દનેન સિદ્ધાય યથાવુત્તસમપ્પવત્તિયા. **પઞ્ઞાય તોસેતી**તિ યાયં તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અનતિવત્તના, ઇન્દ્રિયાનં એકરસતા, તદુપગવીરિયવાહના, આસેવનાતિ ઇમાસં સાધિકા ભાવનાપઞ્ઞા, તાય અધિચિત્તં તોસેતિ પહટ્ઠં કરોતિ. યથાવુત્તવિસેસસિદ્ધિયાવ હિ તંસાધિકાય પઞ્ઞાય તં ચિત્તં સમ્પહંસિતં નામ હોતિ. એવં સમ્પહંસન્તો ચ યસ્મા સબ્બસો પરિબન્ધવિસોધનેન પઞ્ઞાય ચિત્તં વોદાપેતીતિ ચ વુચ્ચતિ, તસ્મા "**સમુત્તેજેતિ ચા**"તિ વુત્તં. **નિરસ્સાદ**ન્તિ પુબ્બેનાપરં વિસેસાલાભેન ભાવનારસવિરહિતં. **સમ્પહંસેતી**તિ ભાવનાય ચિત્તં સમ્મા પહાસેતિ પમોદેતિ. **સમુત્તેજેતી**તિ સમ્મા તત્થ ઉત્તેજેતિ.

આસયો પવત્તિટ્ઠાનં.

વવત્થિતતન્તિ અસંકિણ્ણતં.

અન્તોતિ અબ્ભન્તરે કોટ્ઠાસે. **સુખુમ**ન્તિ સુખુમન્હારુઆદિં સન્ધાય વદતિ.

તાલપટ્ટિકા તાલપત્તવિલિવેહિ કતકટસારકો.

ગણનાય **મત્તા**-સદ્દો કતિપયેહિ ઊનભાવદીપનત્થં વુચ્ચતિ. દન્તટ્ઠિવજ્જિતાનિ તીહિ ઊનાનિ તીણિ અટ્ઠિસતાનિ. તસ્મા "**તિમત્તાની**"તિ વુત્તં. યં પન વિસુદ્ધિમગ્ગે ''અતિરેકતિસતઅટ્ઠિકસમુસ્સય''ન્તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૨૨) વુત્તં, તં દન્તટ્ઠીનિપિ ગહેત્વા સબ્બસઙ્ગાહિકનયેન વુત્તં. ''ગોપ્ફકટ્ઠિકાદીનિ અવુત્તાની''તિ ન વત્તબ્બં ''એકેકસ્મિં પાદે દ્વે ગોપ્ફકટ્ઠીની''તિ વુત્તત્તા, ''આનિસદટ્ઠિઆદીની''તિ પન વત્તબ્બં.

તેન અટ્ઠિનાતિ ઊરુટ્ઠિના.

મરુમ્પેહીતિ મરુમ્પચુણ્ણેહિ.

સુસમાહિતચિત્તેન હેતુભૂતેન. **નાનારમ્મણવિપ્ફન્દનવિરહેના**તિ નાનારમ્મણભાવેન વિપ્ફન્દનં નાનારમ્મણવિપ્ફન્દનં, તેન વિરહેન. **અનતિક્કન્તપીતિસુખસ્સ** ઝાનચિત્તસ્સ. તંસમઙ્ગીપુગ્ગલસ્સ વા.

પટિક્કૂલધાતુવણ્ણવિસેસન્તિ પટિક્કૂલવિસેસં, ધાતુવિસેસં, વણ્ણકસિણવિસેસં. વક્કપઞ્ચકાદીસુ પઞ્ચસુ વિસું, હેટ્ઠિમેહિ એકતો ચ સજ્ઝાયે છન્નં છન્નં પઞ્ચાહાનં વસેન પઞ્ચ માસા પરિપુણ્ણા લબ્ભન્તિ, તચપઞ્ચકે પન વિસું તિપઞ્ચાહમેવાતિ આહ "**અદ્ધમાસે ઊનેપી**"તિ. **માસન્તરગમનં** સજ્ઝાયસ્સ સત્તમાદિમાસગમનં.

યમેન્તન્તિ બન્ધેન્તં.

''નીલં પીત''ન્તિઆદિના સઙ્ખાટે નીલાદિવવત્થાનં તંનિસ્સયત્તા મહાભૂતે ઉપાદાયાતિ આહ "**મહાભૂતં…પે॰… દુગ્ગન્ધન્તિઆદિના**''તિ. ઉપાદાયરૂપં મહાભૂતેન પરિચ્છિન્નન્તિ યોજના. **તસ્સા**તિ ઉપાદારૂપસ્સ. **તતો**તિ મહાભૂતતો. છાયાય આતપપચ્ચયભાવો આતપો પચ્ચયો એતિસ્સાતિ, આતપસ્સ છાયાય ઉપ્પાદકભાવો **છાયાતપાનં આતપપચ્ચયછાયુપ્પાદકભાવો**. તેન ઉપ્પાદેતબ્બઉપ્પાદકભાવો અઞ્ઞમઞ્ઞપરિચ્છેદકતાતિ દસ્સેતિ. **આયતનાનિ ચ દ્વારાનિ ચા**તિ દ્વાદસાયતનાનિ, તદેકદેસભૂતાનિ દ્વારાનિ ચ.

સપ્પચ્ચયભાવાતિ સપ્પચ્ચયત્તા.

યથાવુત્તેન આકારેનાતિ ''ઇતિ ઇદં સત્તવિધં ઉગ્ગહકોસલ્લં સુગ્ગહિતં કત્વા''તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૬), ''ઇમં પન કમ્મટ્ઠાનં ભાવેત્વા અરહત્તં પાપુણિતુકામેના''તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૬) વા વુત્તપ્પકારેન વિધિના. ''અવિસેસતો પન સાધારણવસેન એવં વેદિતબ્બા''તિ, ''ઇતો પટ્ઠાયા''તિ ચ વદન્તિ. **વણ્ણાદિમુખેના**તિ વણ્ણપટિક્કૂલસુઞ્ઞતામુખેન. **ઉપટ્ઠાન**ન્તિ કમ્મટ્ઠાનસ્સ ઉપટ્ઠાનં, યો ઉગ્ગહોતિ વુત્તો. **એત્થા**તિ ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનપઠમજ્ઝાનવિપસ્સનાસુ એકસ્મિં સન્ધીયતિ. કેન? કમ્મટ્ઠાનમનસિકારેનેવ, તસ્મા ઉગ્ગહોવ સન્ધિ **ઉગ્ગહસન્ધી**તિ વેદિતબ્બં.

ઉટ્ઠાનકં ઉપ્પજ્જનકં. સાતિરેકાનિ છ અમ્બણાનિ **કુમ્ભં**. **તતો**તિ મુખધોવનખાદનભોજનકિચ્ચતો. **નિવત્તતી**તિ અરહત્તાધિગમેન અચ્ચન્તનિવત્તિવસેન નિવત્તતિ.

કમ્મમેવાતિ મનસિકારકમ્મમેવ. **આરમ્મણ**ન્તિ પુબ્બભાગભાવનારમ્મણં.

તથાતિ વનમક્કટો વિય.

એકન્તિ એકં કોટ્ઠાસં.

સત્તગહણરહિતેતિ સત્તપઞ્ઞત્તિમ્પિ અનામસિત્વા દેસિતત્તા વુત્તં. સસન્તાનતાય અહંકારવત્થુમ્હિ અપ્પહીનમાનસ્સ પહીનાકારં સન્ધાયાહ ''**વિદ્ધસ્તાહંકારે**''તિ. **તત્થા**તિ પરસ્સ કાયે.

૩૫૭. **આદિમ્હિ સેવના** મનસિકારસ્સ ઉપ્પાદના આરમ્ભો.

૩૬૨. **ગમિતા**તિ વિગમિતા.

કાયાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વેદનાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૬૩. **સમ્પજાનસ્સા**તિ સમ્મા પકારેહિ જાનન્તસ્સ, વત્થારમ્મણેહિ સદ્ધિં સુખસામિસાદિપ્પકારેહિ અવિપરીતં વેદનં જાનન્તસ્સાતિ અત્થો. પુબ્બભાગભાવના વોહારાનુસારેનેવ પવત્તતીતિ આહ ''**વોહારમત્તેના**''તિ. **વેદયામી**તિ ''અહં વેદયામી''તિ અત્તુપનાયિકા વુત્તાતિ, પરિઞ્ઞાતવેદનોપિ વા ઉપ્પન્નાય સુખવેદનાય લોકવોહારેન ''સુખં વેદનં વેદયામી''તિ જાનાતિ, વોહરતિ ચ, પગેવ ઇતરો. તેનાહ ''**વોહારમત્તેન વુત્ત**''ન્તિ.

ઉભયન્તિ વીરિયસમાધિં. **સહ યોજેત્વા**તિ સમધુરકિચ્ચતો અનૂનાધિકં કત્વા. અત્થધમ્માદીસુ સમ્મોહવિદ્ધંસનવસેન પવત્તા મગ્ગપઞ્ઞા **એવ લોકુત્તરપટિસમ્ભિદા**.

વણ્ણમુખાદીસુ **તીસુપિ મુખેસુ. પરિગ્ગહસ્સા**તિ અરૂપપરિગ્ગહસ્સ. ''વત્થુ નામ કરજકાયો''તિ વચનેન નિવત્તિતં દસ્સેન્તો ''**ન ચક્ખાદીનિ છ વત્થૂની**''તિ આહ. અઞ્ઞમઞ્ઞુપત્થમ્ભેન ઠિતેસુ દ્વીસુ નળકલાપેસુ એકસ્સ ઇતરપટિબદ્ધટ્ઠિતિતા વિય નામકાયસ્સ રૂપકાયપટિબદ્ધવુત્તિતાદસ્સનઞ્હેતં નિસ્સયપચ્ચયવિસેસદસ્સનન્તિ.

તેસન્તિ યેસં ફસ્સવિઞ્ઞાણાનિ પાકટાનિ, તેસં. **અઞ્ઞેસ**ન્તિ તતો અઞ્ઞેસં, યેસં ફસ્સવિઞ્ઞાણાનિ ન પાકટાનિ. સુખદુક્ખવેદનાનં સુવિભૂતવુત્તિતાય વુત્તં ''**સબ્બેસં વિનેય્યાનં વેદના પાકટા**''તિ. **વિલાપેત્વા વિલાપેત્વા**તિ સુવિસુદ્ધં નવનીતં વિલાપેત્વા સીતિભૂતં અતિસીતલે ઉદકે પક્ખિપિત્વા પત્થિન્નં ઠિતં મત્થેત્વા પરિપિણ્ડેત્વા પુન વિલાપેત્વાતિ સતવારં એવં કત્વા.

તત્થાપીતિ યત્થ અરૂપકમ્મટ્ઠાનં એવ...પે॰... દસ્સિતં, તત્થાપિ. યેસુ સુત્તેસુ તદન્તોગધં રૂપકમ્મટ્ઠાનન્તિ યોજના.

વેદનાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચિત્તાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૬૫. કિલેસસમ્પયુત્તાનં ન વિસુદ્ધતા હોતીતિ સમ્બન્ધો. **ઇતરેહિપી**તિ અત્તના સમ્પયુત્તકિલેસતો ઇતરેહિપિ અસમ્પયુત્તેહિ. **વિસું વચન**ન્તિ અઞ્ઞાકુસલતો વિસું કત્વા વચનં. **વિસિટ્ઠગ્ગહણ**ન્તિ વિસિટ્ઠતાગહણં, આવેણિકસમોહતાદસ્સનન્તિ અત્થો, યતો તદુભયં મોમૂહચિત્તન્તિ વુચ્ચતિ.

ચિત્તાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધમ્માનુપસ્સનાનિદ્દેસો

ક. નીવરણપબ્બવણ્ણના

૩૬૭. એકસ્મિં યુગે બદ્ધગોણાનં વિય એકતો પવત્તિ **યુગનદ્ધતા**.

ગહણાકારેનાતિ અસુભેપિ આરમ્મણે ''સુભ''ન્તિ ગહણાકારેન. **નિમિત્તન્તિ ચા**તિ સુભનિમિત્તન્તિ ચ વુચ્ચતીતિ યોજના. એકંસેન સત્તા અત્તનો અત્તનો હિતસુખમેવ આસીસન્તીતિ કત્વા વુત્તં ''**આકઙ્ખિતસ્સ હિતસુખસ્સા**''તિ. **અનુપાયો** એવ ચ હિતવિસિટ્ઠસ્સ સુખસ્સ અયોનિસોમનસિકારો, આકઙ્ખિતસ્સ વા યથાધિપ્પેતસ્સ હિતસુખસ્સ **અનુપાયભૂતો**. અવિજ્જન્ધા હિ તાદિસેપિ પવત્તન્તીતિ. **નિપ્ફાદેતબ્બે**તિ અયોનિસોમનસિકારેન નિબ્બત્તેતબ્બે કામચ્છન્દેતિ અત્થો.

તદનુકૂલત્તાતિ તેસં અસુભે ''સુભ''ન્તિ, ''અસુભ''ન્તિ ચ પવત્તાનં અયોનિસોમનસિકારયોનિસોમનસિકારાનં અનુકૂલત્તા. રૂપાદીસુ અનિચ્ચાદિઅભિનિવેસસ્સ, અનિચ્ચસઞ્ઞાદીનઞ્ચ યથાવુત્તમનસિકારૂપનિસ્સયતા તદનુકૂલતા.

આહારે પટિક્કૂલસઞ્ઞં સો ઉપ્પાદેતીતિ સમ્બન્ધો. **તબ્બિપરિણામસ્સા**તિ ભોજનપરિણામસ્સ નિસ્સન્દાદિકસ્સ. **તદાધારસ્સા**તિ ઉદરસ્સ, કાયસ્સેવ વા. **સો**તિ ભોજનેમત્તઞ્ઞૂ. સુત્તન્તપરિયાયેન કામરાગો ''કામચ્છન્દનીવરણ''ન્તિ વુચ્ચતીતિ આહ ''**અભિધમ્મપરિયાયેના**''તિ. અભિધમ્મે હિ ''નીવરણં ધમ્મં પટિચ્ચ નીવરણો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નપુરેજાતપચ્ચયા''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૮) એતસ્સ વિભઙ્ગે ''અરૂપે કામચ્છન્દનીવરણં પટિચ્ચ થિનમિદ્ધનીવરણં ઉદ્ધચ્ચનીવરણં અવિજ્જાનીવરણં ઉપ્પજ્જતી''તિઆદિવચનતો ભવરાગોપિ કામચ્છન્દનીવરણં વુત્તન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. તેનાહ ''**સબ્બોપિ લોભો કામચ્છન્દનીવરણ**''ન્તિ.

સીમાભેદે કતેતિ અત્તાદિમરિયાદાય ભિન્નાય, અત્તાદીસુ સબ્બત્થ એકરૂપાય મેત્તાભાવનાયાતિ અત્થો. **વિહારાદિઉદ્દેસરહિત**ન્તિ વિહારાદિપદેસપરિચ્છેદરહિતં. **ઉગ્ગહિતાય** મેત્તાય. **અટ્ઠવીસતિવિધા**તિ ઇત્થિઆદિવસેન સત્તવિધા પચ્ચેકં અવેરાદીહિ યોજનાવસેન અટ્ઠવીસતિવિધા. **સત્તાદિઇત્થિઆદિઅવેરાદિયોગેના**તિ એત્થ સત્તાદિઅવેરાદિયોગેન વીસતિ, ઇત્થિઆદિઅવેરાદિયોગેન અટ્ઠવીસતીતિ અટ્ઠચત્તારીસં એકિસ્સા દિસાય. તથા સેસદિસાસુપીતિ સબ્બા સઙ્ગહેત્વા આહ ''**અસીતાધિકચતુસતપ્પભેદા**''તિ.

કતાકતાનુસોચનઞ્ચ ન હોતીતિ યોજના. ''બહુકં સુતં હોતિ સુત્તં ગેય્ય''ન્તિઆદિવચનતો (અ॰ નિ॰ ૪.૬) બહુસ્સુતતા નવઙ્ગસ્સ સાસનસ્સ વસેન વેદિતબ્બા, ન વિનયમત્તસ્સેવાતિ વુટ્ટતં પન અનપેક્ખિત્વા ઇચ્ચેવ વુત્તં, ન બહુસ્સુતતઞ્ચાતિ.

તિટ્ઠતિ અનુપ્પન્ના વિચિકિચ્છા **એત્થ** એતેસુ ''અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાન''ન્તિઆદિકાય (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સ॰ નિ॰ ૨.૨૦) પવત્તિયા અનેકભેદેસુ પુરિમુપ્પન્નેસુ વિચિકિચ્છાધમ્મેસૂતિ તે **ઠાનીયા** વુત્તા.

અટ્ઠવત્થુકાપીતિ ન કેવલં સોળસવત્થુકા, નાપિ રતનત્તયવત્થુકા ચ, અથ ખો અટ્ઠવત્થુકાપિ. રતનત્તયે સંસયાપન્નસ્સ સિક્ખાદીસુ કઙ્ખાસમ્ભવતો, તત્થ નિબ્બેમતિકસ્સ તદભાવતો ચ સેસવિચિકિચ્છાનં રતનત્તયવિચિકિચ્છામૂલિકતા દટ્ઠબ્બા. **અનુપવિસનં** ''એવમેત''ન્તિ સદ્દહનવસેન આરમ્મણસ્સ પક્ખન્દનં.

નીવરણપબ્બવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ખ. બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના

તેનાતિ અત્થસન્નિસ્સિતગ્ગહણેન.

પચ્ચયવસેન દુબ્બલભાવો **મન્દતા**.

પબ્બતપદેસવનગહનન્તરિતોપિ ગામો ન દૂરે, પબ્બતં પરિક્ખિપિત્વા ગન્તબ્બતાય આવાસો અરઞ્ઞલક્ખણૂપેતો, તસ્મા મંસસોતેનેવ અસ્સોસીતિ વદન્તિ.

સમ્પત્તિહેતુતાય પસાદો સિનેહપરિયાયેન વુત્તો.

ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખભાવાપાદનં **તેજનં**. **તોસનં** પમોદનં.

બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સમથવિપસ્સનાવસેન પઠમસ્સ સતિપટ્ઠાનસ્સ, **સુદ્ધવિપસ્સનાવસેન** ઇતરેસં. **આગમનવસેન વુત્તં** અઞ્ઞથા મગ્ગસમ્માસતિયા કથં કાયારમ્મણતા સિયાતિ અધિપ્પાયો. **કાયાનુપસ્સિઆદીનં** ચતુબ્બિધાનં પુગ્ગલાનં વુત્તાનં. તેનાહ **''ન હિ સક્કા એકસ્સ…પે॰… વત્તુ''**ન્તિ. **અનેકસતિસમ્ભવાવબોધપસઙ્ગા**તિ એકચિત્તુપ્પાદેન અનેકિસ્સા સતિયા સમ્ભવસ્સ, સતિ ચ તસ્મિં અનેકાવબોધસ્સ ચ આપજ્જનતો. **સકિચ્ચપરિચ્છિન્ને**તિ અત્તનો કિચ્ચવિસેસવિસિટ્ઠે. **ધમ્મભેદેના**તિ આરમ્મણભેદવિસિટ્ઠેન ધમ્મવિસેસેન. **ન ધમ્મસ્સ ધમ્મો કિચ્ચ**ન્તિ એકસ્સ ધમ્મસ્સ અઞ્ઞધમ્મો કિચ્ચં નામ ન હોતિ તદભાવતો. **ધમ્મભેદેન** ધમ્મસ્સ વિભાગેન. **તસ્સ ભેદો**તિ તસ્સ કિચ્ચસ્સ ભેદો નત્થિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા નયિધ ધમ્મસ્સ વિભાગેન કિચ્ચભેદો ઇચ્છિતો, કિચ્ચભેદેન પન ધમ્મવિભાગો ઇચ્છિતો, તસ્મા. તેન વુત્તં **''એકાવા''**તિઆદિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૩૭૪. ''કાયે કાયાનુપસ્સી''તિ ઇદં પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન સતિપટ્ઠાનવિસેસનં, તઞ્ચ આગમનસિદ્ધં, અઞ્ઞથા તસ્સ અસમ્ભવતોતિ આહ **''આગમનવસેન…પે॰… દેસેત્વા''**તિ. **પુગ્ગલં અનામસિત્વા**તિ ''કાયે કાયાનુપસ્સી''તિ એવં પુગ્ગલં અગ્ગહેત્વા. તથા અનામસનતો એવ **આગમનવિસેસનં અકત્વા**. **નયદ્વયે**તિ અનુપસ્સનાનયો, સુદ્ધિકનયોતિ એતસ્મિં નયદ્વયે.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૩૯૦. કારણસદ્દો યુત્તિવાચકો ''સબ્બમેતં અકારણં વદતી''તિઆદીસુ વિય, તસ્મા **કારણપ્પધાના**તિ યુત્તિપ્પધાના, અનુપ્પન્નપાપકાનુપ્પાદનાદિકિરિયાય અનુરૂપપ્પધાનાતિ એવં વા એત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. અનુપ્પન્નપાપકાદીનં અનુપ્પાદાદિ **અનુપ્પન્નપાપકાનુપ્પાદાદિ**.

૩૯૧. ''**ન અઞ્ઞો ધમ્મો**તિ યથા તણ્હાયનમિચ્છાભિનિવેસવાયમનસભાવાનં તણ્હાદીનં છન્દપરિયાયો અઞ્ઞધમ્મો નામ હોતિ કત્તુકમ્યતાસઙ્ખાતસ્સ છન્દનિયસ્સ તેસુ અભાવા, ધમ્મચ્છન્દો પન તંસભાવત્તા અઞ્ઞધમ્મો ન હોતિ. તેનાહ ''**ધમ્મચ્છન્દોતિ સભાવચ્છન્દો**''તિ.

૪૦૬. **અટ્ઠકથાય**ન્તિ પોરાણટ્ઠકથાયં. **વટ્ટાનત્થસંવત્તનતો**તિ સંસારદુક્ખસમ્ભવતો.

ન સક્કોન્તીતિ આહ ''સન્તાય સમાપત્તિયા પરિહીના બ્રહ્મચરિયવાસે સન્થમ્ભિતું ન સક્કોન્તી''તિ.

તત્થ દુવિધાયાતિ યોજેતબ્બં. **ઉપ્પન્નાયેવા**તિ ઉપ્પન્નપુબ્બા એવ ઉપ્પજ્જન્તિ સમુદાચારાદિવસેન.

સબ્બાસુ અવત્થાસૂતિ પકતત્તાદિઅવત્થાસુ. પકતત્તાવત્થેન હિ સબ્બેન સબ્બં તાનિ ન ચરિતબ્બાનિ. ઇતરાવત્થેન ચ તદવત્થાય તાનિ તાનિયેવ ચરિતબ્બાનિ. **વત્તબ્બન્તિઆદીની**તિ **આદિ**-સદ્દેન ''ન એકચ્છન્ને અનાવાસે વત્થબ્બં, ન એકચ્છન્ને આવાસે વા અનાવાસે વા વત્થબ્બં, ન એકાસને નિસીદિતબ્બં, ન નીચે આસને નિસિન્ને ઉચ્ચે આસને નિસીદિતબ્બં, ન છમાયં નિસિન્ને આસને નિસીદિતબ્બં, ન એકચઙ્કમે ચઙ્કમિતબ્બં, ન નીચે ચઙ્કમે ચઙ્કમન્તે ઉચ્ચે ચઙ્કમે ચઙ્કમિતબ્બં, ન છમાયં ચઙ્કમન્તે ચઙ્કમે ચઙ્કમિતબ્બ''ન્તિ ઇમાનિ સઙ્ગણ્હાતિ. **તેસ**ન્તિ પારિવાસિકવુડ્ઢતરાદીનં વસેન. **સમ્પિણ્ડેત્વા**તિ સઙ્કડ્ઢિત્વા. **એકેકં કત્વા**તિ નવાપિ એકમેકં કત્વા. ''અભિવાદનપચ્ચુટ્ઠાનઞ્જલિકમ્મસામીચિકમ્મં ન સાદિતબ્બં, આસનાભિહારં, સેય્યાભિહારં, પાદોદકં, પાદપીઠં, પાદકથલિકં, પત્તચીવરપટિગ્ગહણં ન સાદિતબ્બ''ન્તિ ઇદં સબ્બમ્પિ અસાદિયનસામઞ્ઞેન એકં. **દસા**તિ ''ન સીલવિપત્તિયા, ન આચારવિપત્તિયા, ન દિટ્ઠિવિપત્તિયા, ન આજીવવિપત્તિયા, ન ભિક્ખૂ ભિક્ખૂહિ ભેદેતબ્બા, ન ગિહિદ્ધજો ધારેતબ્બો, ન તિત્થિયદ્ધજો ધારેતબ્બો, ન તિત્થિયા સેવિતબ્બા, ભિક્ખૂ સેવિતબ્બા, ભિક્ખુસિક્ખાય સિક્ખિતબ્બ''ન્તિ (ચૂળવ॰ ૬૦) એવમાગતા દસ.

''**કમ્મઞ્ચા**''તિ પચ્ચત્તવસેન વુત્તં કમ્મં ''અવિપક્કવિપાકસ્સા''તિ એત્થ ''કમ્મસ્સા''તિ સામિવચનવસેન પરિણામેત્વા યોજેતબ્બં. ભૂતાપગતુપ્પન્નન્તિ વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. **ઇધા**તિ ઇમિસ્સા સમ્મોહવિનોદનિયા. ''એવં કતે ઓકાસે વિપાકો...પે॰... ઉપ્પન્નોતિ વુચ્ચતી''તિ વદન્તો **વિપાકમેવ વદતિ**. **તત્થા**તિ અટ્ઠસાલિનિયં. મગ્ગેન સમુચ્છિન્ના થામગતા કામરાગાદયો ''અનુસયા''તિ વુચ્ચન્તીતિ આહ ''**અનુસયિત...પે॰... મગ્ગેન પહાતબ્બા**''તિ.

આહતખીરરુક્ખો વિય આરમ્મણં, કથં? નિમિત્તગ્ગાહવસેન. તમેવત્થં વિવરતિ ''**અધિગત**''ન્તિઆદિના. તત્થ નિમિત્તગ્ગાહવસેન આરમ્મણસ્સ અધિગ્ગહિતત્તા તં આરમ્મણં અનુસ્સરિતાનુસ્સરિતક્ખણે કિલેસુપ્પત્તિહેતુભાવેન ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતો અધિગતમેવ નામ હોતીતિ આહ ''**અધિગતં નિમિત્તગ્ગાહવસેના**''તિ, તં આરમ્મણં

પાતુભૂતકિલેસન્તિ અધિપ્પાયો. કિલેસુપ્પત્તિનિમિત્તતાય ઉપ્પત્તિરહં કિલેસં “**આરમ્મણં અન્તોગધકિલેસ**”ન્તિ વુત્તં. તઞ્ચ ખો ગાહકે લબ્ભમાનં ગહેતબ્બે ઉપચરિત્વા, યથા નિસ્સિતે લબ્ભમાનં નિસ્સયે ઉપચરિત્વા ‘‘મઞ્ચા ઉક્કુટ્ઠિં કરોન્તી’’તિ. ઇદાનિ ઉપચારં મુઞ્ચિત્વા નિપ્પરિયાયેનેવ અત્થં દસ્સેન્તો “**નિમિત્તગ્ગાહ…પે॰… સદિસા**”તિ આહ. **વિત્થારેતબ્બ**ન્તિ ‘‘યથા કિં? સચે ખીરરુક્ખ’’ન્તિઆદિના વિત્થારેતબ્બં.

તિધાતિ અતીતાદિવસેન તિધા. **આભતો** ઉપમાવસેન. **અપ્પહીનતાદસ્સનત્થમ્પી**તિ **પિ**-સદ્દેન ‘‘તિધા નવત્તબ્બતાદસ્સનત્થમ્પી’’તિ વુત્તમેવ સમ્પિણ્ડેતિ. **એવં મગ્ગેન પહીનકિલેસા દટ્ઠબ્બા** મગ્ગે અનુપ્પન્ને ઉપ્પત્તિરહાનમ્પિ ઉપ્પન્ને સબ્બેન સબ્બં અભાવતો.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૪૨૭. વીરિયજેટ્ઠિકાય પન મગ્ગભાવનાય ન વત્તબ્બાનિ સમ્મપ્પધાનાનિ “**મગ્ગાધિપતીની**”**તિ વા** “**નમગ્ગાધિપતીની**”**તિ વા**તિ વાતિ એત્થ પઠમસ્સ વીરિયન્તરાભાવો, ઇતરસ્સ ઇતરાધિપતિનો, નમગ્ગભૂતવીરિયાધિપતિનો ચ અભાવો નવત્તબ્બતાય કારણન્તિ ઇમમત્થમાહ “**મગ્ગાધિપતીની**”તિઆદિના. **તદા**તિ વીરિયજેટ્ઠિકમગ્ગભાવનાકાલે.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૪૩૧. પઠમો કત્તુઅત્થો ‘‘ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધી’’તિ. **દુતિયો કરણત્થો** ‘‘ઇજ્ઝન્તિ એતાયા’’તિ. પજ્જિતબ્બા ઇદ્ધિ વુત્તા ‘‘ઇદ્ધિં પજ્જન્તિ પાપુણન્તી’’તિ કત્તુસાધનસ્સ ઇદ્ધિસદ્દસ્સ કરણસાધનેન પાદસદ્દેન સમાનાધિકરણતાય અસમ્ભવતો, ઇજ્ઝનકસ્સ ચ અત્થસ્સ કરણભૂતેન પાદેન પજ્જિતબ્બત્તા ‘‘ઇદ્ધિ એવ પાદો’’તિ સદ્દયોજના ન સમ્ભવતીતિ ઇમમત્થમાહ ‘‘**ન ચ…પે॰… વત્તુ**’’ન્તિ. **ઇદ્ધિકિરિયાકરણેના**તિ ઇજ્ઝનકિરિયાય કરણભૂતેન અત્થેન સાધેતબ્બા ચ ઇદ્ધિ પજ્જિતબ્બાતિ યોજના. **દ્વિન્નં કરણાન**ન્તિ ઇજ્ઝનપજ્જનકિરિયાકરણાનં ઇદ્ધિપાદત્થાનં. **ન અસમાનાધિકરણતા સમ્ભવતિ** પટિસેધદ્વયં પકતિયં ઠપેતીતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા પઠમેનત્થેન સમાનાધિકરણસમાસો, દુતિયેન સામિવચનસમાસો ઇદ્ધિપાદસદ્દાનં ન યુજ્જતિ, તસ્મા. યથાવુત્તા વા પઠમેનત્થેન સમાનાધિકરણસમાસવસેનેવ યોજના યુજ્જતિ પાદસ્સ પજ્જમાનકોટ્ઠાસભાવતો. દુતિયેનત્થેન ઇતરસમાસેનેવ યોજના યુજ્જતિ પાદસ્સ ઇજ્ઝનકરણૂપાયભાવતો.

કેચીતિ **ધમ્મસિરિત્થેરં** સન્ધાય વદતિ. **દુવિધત્થાયા**તિ નિબ્બત્તિઅત્થાય, વુદ્ધિઅત્થાય ચ. **વિસુ**ન્તિ ‘‘ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદો’’તિ ઇમસ્મા વિસું. **સમાસયોજનાવસેના**તિ ‘‘ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો’’તિ એવં સમાસયોજનાવસેન. **યથાયુત્તો**તિ કત્તુકરણત્થેસુ યો યો યુત્તો. **પટિલાભપુબ્બભાગાન**ન્તિ વિસેસાધિગમતંપુબ્બભાગાનં યથાક્કમં કત્તિદ્ધિકરણિદ્ધિભાવં સન્ધાય વુત્તોતિ યોજના. ઉત્તરચૂળભાજનીયે ‘‘છન્દોયેવ છન્દિદ્ધિપાદો, ચિત્તમેવ, વીરિયમેવ, વીમંસાવ વીમંસિદ્ધિપાદો’’તિ વુત્તત્તા આહ ‘‘**ઉત્તરચૂળભાજનીયે વા વુત્તેહિ છન્દાદીહિ ઇદ્ધિપાદેહી**’’તિઆદિ.

છન્દચિત્તવીમંસિદ્ધિપાદેસુ તાવ યુત્તં પધાનસઙ્ખારગ્ગહણં અપુબ્બત્તા, વીરિયિદ્ધિપાદે પન કથન્તિ ચોદનં સન્ધાયાહ ‘‘**વીરિયિદ્ધિપાદનિદ્દેસે**’’તિઆદિ. યદિ દ્વેયેવ સમન્નાગમઙ્ગાનિ, છન્દાદયો કિમત્થિયાતિ આહ ‘‘**સમાધિવિસેસનાની**’’તિ. **ન ઇધ…પે॰… વુત્તા હોતિ** અતબ્બિસેસનત્તા. યદિપિ સમાધિવિસેસનસમન્નાગમઙ્ગદસ્સનત્થં દ્વિક્ખત્તું વીરિયં આગતન્તિ વુત્તં, તં પન ‘‘વીરિયસમાધિસમન્નાગત’’ન્તિ એત્તાવતાપિ સિદ્ધં હોતિ. એવં સિદ્ધે સતિ પુન વચનં વીરિયન્તરસબ્ભાવં નુ ખો દીપેતીતિ કદાચિ આસઙ્કેય્યાતિ તદાસઙ્કાનિવત્તનત્થં ‘‘**વીરિયઞ્ચા**’’તિઆદિમાહ. **છન્દાદીહિ વિસિટ્ઠો**તિ છન્દાદીનં અધિપતિપચ્ચયતાવિસેસેન વિસિટ્ઠો. તેનેવ હિ છન્દાદિમુખેનેવ ઇદ્ધિપાદા દેસિતા. તથા ચ વુત્તં ‘‘છન્દં ચે ભિક્ખુ અધિપતિં કરિત્વા લભતિ સમાધિ’’ન્તિઆદિ. **તંતંઅવસ્સયનવસેના**તિ તસ્સ તસ્સ છન્દસ્સ સમાધિનો અવસ્સયતાવસેન, પચ્ચયવિસેસતાયાતિ અત્થો. **ઉપાયત્થેન…પે॰… વુત્તા હોતિ** અધિગમૂપાયતાપિ નિસ્સયભાવોયેવાતિ. ‘‘**તેનેવા**’’તિઆદિના યથાવુત્તં છન્દાદીનં ઇદ્ધિપાદતં પાળિયાયેવ વિભાવેતિ. તત્થ **તેનેવા**તિ છન્દાદીનંયેવ ઉપાયત્થભાવેનેવ ઇદ્ધિપાદભાવસ્સ અધિપ્પેતત્તા. **ઉપાયિદ્ધિપાદદસ્સનત્થમેવા**તિ છન્દાદિકે ધુરે જેટ્ઠકે પુબ્બઙ્ગમે કત્વા નિબ્બત્તિતસમાધિ છન્દાદીનં ઇદ્ધિયા અધિગમૂપાયતાદસ્સનં ઉપાયિદ્ધિપાદદસ્સનં, તદત્થમેવ ‘‘તથાભૂતસ્સ વેદનાક્ખન્ધો…પે॰… વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’’તિ તત્થ તત્થ પાળિયં નિસ્સયિદ્ધિપાદદસ્સનં કતં છન્દાદિવિસિટ્ઠાનંયેવ વેદનાક્ખન્ધાદીનં અધિપ્પેતત્તા. એવઞ્ચેતં સમ્પટિચ્છિતબ્બં. **અઞ્ઞથા** કેવલં ઇદ્ધિસમ્પયુત્તાનંયેવ ખન્ધાનં વસેન ઇદ્ધિપાદભાવે ગય્હમાને **ચતુબ્બિધતા ન હોતિ** વિસેસકારણાભાવતોતિ અધિપ્પાયો.

૪૩૩. **તોસનં** સત્થુ આરાધનં, સિક્ખાય વા. **થામભાવતો**તિ થિરભાવતો. કુલાપદેસે જાતિમા પુરિસ્સરો હોતીતિ "**પુબ્બઙ્ગમત્તા ચિત્તસ્સ વિસિટ્ઠજાતિસદિસતા**"તિ વુત્તં. વિચારણાપઞ્ઞાહેતુકત્તા મન્તસ્સ વીમંસાસદિસતા સુવિઞ્ઞેય્યાવાતિ ન ઉદ્ધટા.

છન્દાદિકેતિ છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારા, વીરિયચિત્તવીમંસાસમાધિપધાનસઙ્ખારાતિ ઇમે તયો તયો ધમ્મે. **અભેદતો** ભેદં અકત્વા અભિન્દિત્વા ઇદ્ધિભાવસામઞ્ઞેન, ઇદ્ધિપાદભાવસામઞ્ઞેન ચ સઙ્ગણ્હિત્વા. તેનાહ "**સમ્પિણ્ડેત્વા**"તિ. ભેદનં વા સમ્ભેદનં મિસ્સીકરણન્તિ આહ "**અમિસ્સેત્વા**"તિ. તથા હિ "સેસા પન સમ્પયુત્તકા ચત્તારો ખન્ધા ઇદ્ધિપાદાયેવા"તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૪૩૩) ઇદ્ધિઇદ્ધિપાદે અમિસ્સેત્વાપિ કથિતં. **વિસેસેના**તિ ભેદેન ચતૂસુ ઇદ્ધિપાદેસુ અસમ્મિસ્સભાવેન આવેણિકત્તા. આવેણિકા હિ છન્દાદયો તસ્સ તસ્સ ઇદ્ધિપાદસ્સ. **અવિસેસેના**તિ અભેદેન, ચતુરિદ્ધિપાદસાધારણભાવેનાતિ અત્થો.

છન્દિદ્ધિપાદસમાધિદ્ધિપાદાદયોતિ **આદિ**-સદ્દેન પધાનસઙ્ખારં, વીરિયચિત્તવીમંસા ચ સઙ્ગણ્હાતિ. **પાદો**તિ તેહિ સમ્પયુત્તં ચતુક્ખન્ધમાહ. "છન્દિદ્ધિપાદે પવિસન્તી"તિઆદિના **વિસિટ્ઠેસ્વેવ પવેસં અવત્વા**. **ચતૂસૂ**તિ છન્દો, સમાધિ, પધાનસઙ્ખારા, તંસમ્પયુત્તા ખન્ધાતિ એવં ચતૂસુ. છન્દહેતુકો, છન્દાધિકો વા સમાધિ અધિપ્પેતોતિ આહ "**છન્દવતો કો સમાધિ ન ઇજ્ઝિસ્સતી**"તિ. **ઇતી**તિ એવં અનેન પકારેન, યં સમાધિભાવનામુખં. સમાધિભાવનાનુયોગેન ભાવિતા ખન્ધા **સમાધિભાવિતા**.

"**યે હી**"તિઆદિના "અભિનવં નત્થી"તિ સઙ્ખેપતો વુત્તં વિવરતિ. **તિણ્ણન્તિ** છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારાનં. **ઇદન્તિ** "ઇમે હિ તયો"તિઆદિવચનં. **પુરિમસ્સા**તિ "છન્દો સમાધી"તિઆદિવચનસ્સ. **કારણભાવેના**તિ સાધનભાવેન. **તેના**તિ "ઇમે હિ તયો ધમ્મા"તિઆદિવચનેન. યસ્મા છન્દાદયો તયો ધમ્મા અઞ્ઞમઞ્ઞં, સમ્પયુત્તકાનઞ્ચ નિસ્સયભાવેન પવત્તન્તિ, તસ્મા તેસમ્પિ ઇદ્ધિપાદભાવો વુત્તો. સો પન નિસ્સયભાવો સમ્પયોગાવિનાભાવીતિ આહ "**તદન્તોગધત્તા**"તિ, સમ્પયુત્તકન્તોગધત્તાતિ અત્થો. છન્દાદીનં વિય સમ્પયુત્તક્ખન્ધાનં સભાવતો ઇદ્ધિભાવો નત્થીતિ આહ "**ઇદ્ધિભાવપરિયાયો અત્થી**"તિ. તેન વુત્તં "**સેસા સમ્પયુત્તકા...પે॰... ન અત્તનો સભાવેના**"તિ. **એકદેસસ્સા**તિ છન્દાદીનં. **ચતુન્નમ્પિ** ખન્ધાનં, છન્દાદીનં વા **ચતુન્નં**. **પુનપી**તિ "સમ્પયુત્તકા પના"તિઆદિં સન્ધાયાહ. **ઇમિના** ચતુક્ખન્ધતદેકદેસાનં ઇદ્ધિભાવદીપનેન.

પુબ્બે વુત્તતો વચનક્કમેન અઞ્ઞન્તિ આહ "**અપુબ્બન્તિ કત્વા**"તિ. કેનટ્ઠેન ઇદ્ધિ પટિલાભો, કેનટ્ઠેન પાદો પુબ્બભાગોતિ યથાક્કમં યોજના. યદિ પતિટ્ઠાનટ્ઠેન પાદો, નિસ્સયિદ્ધિપાદોયેવ વુત્તો સિયા, ન ઉપાયિદ્ધિપાદોતિ આહ "**ઉપાયો ચા**"તિઆદિ. **સબ્બત્થા**તિ સુત્તન્તભાજનીયે, અભિધમ્મભાજનીયે ચ. તેનાહ "**સુત્તન્તભાજનીયે હી**"તિઆદિ. **સમાધિવિસેસનભાવેના**તિ "છન્દાધિપતિ, છન્દહેતુકો, છન્દાધિકો વા સમાધિ છન્દસમાધી"તિઆદિના સમાધિસ્સ વિસેસનભાવેન . "સમાધિસેવનવસેના"તિ ચ પાઠો. તત્થ **સમાધિસેવનવસેના**તિ છન્દાધિકે અધિપતિં કરિત્વા સમાધિસ્સ આસેવનવસેન. **ઉપાયભૂતાનન્તિ** "છન્દવતો ચે સમાધિ ઇજ્ઝતિ, મય્હેવ ઇજ્ઝતી"તિ સમાધિઆસેવનાય ઉપાયભૂતાનં.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૪૪. સાધિપતિવારાનિ અટ્ઠસતાનિ, તેસુ પચ્ચેકં ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા ન સમ્ભવન્તીતિ આહ "**સાધિપતિવારાનં પરિપુણ્ણાનં અભાવા**"તિ. તત્થ કારણમાહ "**ન હિ અધિપતીનં અધિપતયો વિજ્જન્તી**"તિ. યદિ હિ અધિપતી સિયું સાધિપતીતિ ઇદ્ધિપાદભેદેન દ્વત્તિંસ નયસતાનિ, સુદ્ધિકાનિ અટ્ઠાતિ ચત્તારિ નયસહસ્સાનિ ભવેય્યું, તં પન નત્થીતિ અધિપ્પાયો. યત્તકા પન નયા ઇધ લબ્ભન્તિ, તં દસ્સેતું "**એકેકસ્મિં પના**"તિઆદિ વુત્તં. સુદ્ધિકાનિ અટ્ઠ નયસતાનિ સાધિપતિકાનિપિ અટ્ઠેવાતિ ચતુન્નં મગ્ગાનં વસેન સોળસ નયસતાનિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

સયં જેટ્ઠકભાવેન પવત્તનતો ચત્તારો અધિપતયો અઞ્ઞમઞ્ઞં ગરું ન કરોન્તિ. તસ્મા ''ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા ન મગ્ગાધિપતિનો''તિ વુત્તા. તેનાહ "**અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પન અધિપતયો ન ભવન્તી**"તિ. **એતમત્થન્તિ** ''અધિપતયો અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અધિપતી ન ભવન્તી''તિ એતમત્થં. **અધિપતિનો**તિ અધિપતિ ભવિતું સમત્થસ્સ. **અધિપતિં ન કરોન્તી**તિ અધિપતિં કત્વા ગરું કત્વા નપ્પવત્તન્તિ. **અધિપતીનં સહભાવે**તિ અધિપતિકિચ્ચકરણેન સહપવત્તિયં. "**અવીમંસાધિપતિકસ્સ મગ્ગસ્સ અભાવા**"તિ ઇદં ''અધિપતિતાસમત્થા ધમ્મા અધિપતિભાવેનેવ પવત્તેય્યુ''ન્તિ દોસારોપનવસેનાહ, ન યથાધિગતવસેન. અધિપતિધમ્માનઞ્હિ પુબ્બાભિસઙ્ખારે સતિ અધિપતિભાવેન પવત્તિ, ન અઞ્ઞથાતિ સહભાવેપિ તદભાવં સન્ધાય વિસેસનં ન કત્તબ્બં સિયાતિ સક્કા વત્તું. **અઞ્ઞમઞ્ઞાધિપતિકરણભાવે**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અધિપતિં કત્વા પવત્તિયં. **વીમંસાધિપતિકત્તવચનન્તિ** વીમંસાધિપતિકભાવસ્સ વચનં. **ન વત્તબ્બં સિયા** સબ્બેસમ્પિ અધિપતીનં સાધિપતિકત્તાતિ અધિપ્પાયો. **સહભાવો પટિક્ખિત્તો એવ** સાધિપતિભાવસ્સ અનેકંસિકતાવચનતો.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

પઠમનયવણ્ણના

૪૬૬. પતિટ્ઠાનં ઇધ સંસારે અવટ્ઠાનં, તસ્સ મૂલં કિલેસાતિ આહ “**કિલેસવસેન પતિટ્ઠાન**”ન્તિ. પતિટ્ઠાનાય પન બ્યાપારાપત્તિ કમ્મન્તિ વુત્તં “**અભિસઙ્ખારવસેન આયૂહના**”તિ. યસ્મા કિલેસેસુ તણ્હાદિટ્ઠિયો તણ્હાદિટ્ઠિચરિતાનં વિસેસતો સંસારનાયિકા, કિલેસસહિતમેવ ચ કમ્મં પતિટ્ઠાનાય હોતિ, ન કેવલં, તસ્મા વુત્તં “**તણ્હાદિટ્ઠીહિ…પે॰… આયૂહના**”તિ. તથા તણ્હાય ભવસ્સાદભાવતો, દિટ્ઠિયા વિભવાભિનન્દનભૂતાય વિભવાભિસઙ્ખરણભાવતો “**તણ્હાવસેન પતિટ્ઠાનં, દિટ્ઠિવસેન આયૂહના**”તિ વુત્તં. દિટ્ઠીસુપિ અન્તોમુખપ્પવત્તાય ભવદિટ્ઠિયા વિસેસતો સંસારે અવટ્ઠાનં, યતો ઓલીયનાતિ વુચ્ચતીતિ આહ “**સસ્સતદિટ્ઠિયા પતિટ્ઠાન**”ન્તિ. બહિમુખપ્પવત્તાપિ વિભવદિટ્ઠિ ભવાભિસઙ્ખરણં નાતિવત્તતીતિ વુત્તં “**ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા આયૂહના**”તિ. લયાપત્તિ યથારદ્ધસ્સ આરમ્ભસ્સ અનિટ્ઠાનં અન્તોસઙ્કોચભાવતોતિ આહ “**લીનવસેન પતિટ્ઠાન**”ન્તિ. ઉદ્ધતાપત્તિ અનુપાયભૂતા બ્યાપારાપત્તિ અસઙ્કોચભાવતોતિ વુત્તં “**ઉદ્ધચ્ચવસેન આયૂહના**”તિ. તથા કોસજ્જપક્ખિકત્તા ચ કામસુખાનુયોગસ્સ ઉદ્ધચ્ચપક્ખિકત્તા ચ અત્તકિલમથાનુયોગસ્સ તદુભયવસેન પતિટ્ઠાનાયૂહના વુત્તા, ઇતરં વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં. **ઇધાતિ** ઇમિસ્સા **સમ્મોહવિનોદનિયા. અવુત્તાનન્તિ** ‘‘કિલેસવસેન પતિટ્ઠાન’’ન્તિઆદીનં વસેન વેદિતબ્બા પતિટ્ઠાનાયૂહનાતિ યોજના.

સમપ્પવત્તે ધમ્મેતિ લીનુદ્ધચ્ચવિરહેન સમપ્પવત્તે સમ્પયુત્તધમ્મે. **પટિસઙ્ખિક્ખતી**તિ પતિરૂપં સઙ્કલેતિ ગણેતિ તુલેતિ. તેનાહ “**ઉપપત્તિતો ઇક્ખતી**”તિ. **તદાકારો**તિ પટિસઙ્ખાનાકારો ઉપપત્તિતો ઇક્ખનાકારો. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ પટિસઙ્ખાનસભાવત્તા એવ ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ. **પચ્છિમપચ્છિમકારણભાવો**તિ પચ્છિમસ્સ પચ્છિમસ્સ કારણભાવો. પુરિમં પુરિમઞ્હિ પચ્છિમસ્સ પચ્છિમસ્સ વિસેસપચ્ચયોતિ.

૪૬૭. અવિપરીતકાયાદિસભાવગ્ગહણસમત્થતાય **બલવતી એવ સતિ. પઞ્ઞા ગહિતા** સતિનેપક્કેનાતિ અત્થો. **એવંચિત્તો**તિ એવં લાભસક્કારસિલોકસન્નિસ્સિતચિત્તો. **ચિરકતવત્તાદિવસેના**તિ ચિરકતવત્તાદિસીસેન. “**વુત્તો**”તિ ઇમિનાપિ ‘‘કત્વા આહ કાયવિઞ્ઞત્તિં…પે॰… કોટ્ઠાસ’’ન્તિ યોજના.

પરેસન્તિ ન અનન્તરાનં. **સબ્બેસં…પે॰… યોજેતબ્બા** ‘‘સબ્બે બોજ્ઝઙ્ગા સબ્બેસં પચ્ચયવિસેસા હોન્તિયેવા’’તિ. કામેતીતિ કામો, અસ્સાદનવસેન આમસતીતિ આમિસં, કામોવ આમિસન્તિ **કામામિસં**, કિલેસકામો. વત્થુકામો પન આમસીયતીતિ **આમિસં**. એવં સેસદ્વયમ્પિ. તેસુ લોકીયન્તિ એત્થ સુખવિસેસાતિ **લોકો**, ઉપપત્તિવિસેસો. **વટ્ટં** સંસારો. કામસ્સાદવસેન પવત્તો લોભો **કામામિસં**. ભવવિસેસપત્થનાવસેન પવત્તો **લોકામિસં**. વિભવો નામ કિમત્થિયો, કો વા તં અભિપત્થેય્યાતિ વટ્ટાનુગેધભૂતો લોભો વટ્ટામિસન્તિ ચ વદન્તિ. **તદારમ્મણ**ન્તિ તસ્સા તણ્હાય આરમ્મણં, રૂપાદિ. **લોકધમ્મા** લાભાદયો. વુત્તાવસેસા સબ્બાવ તણ્હા **સંસારજનકો રાગો**.

પઠમનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુતિયનયવણ્ણના

૪૬૮-૯. **સબ્બે સત્તા**તિ કામભવાદીસુ, સઞ્ઞીભવાદીસુ, એકવોકારભવાદીસુ ચ સબ્બભવેસુ સબ્બે સત્તા. આહારતો ઠિતિ એતેસન્તિ **આહારટ્ઠિતિકા**, પચ્ચયટ્ઠિતિકા. યેન પચ્ચયેન તે તિટ્ઠન્તિ, સો એકોવ ધમ્મો ઞાતપરિઞ્ઞાસઙ્ખાતાય ''આહારટ્ઠિતિકા''તિ અભિઞ્ઞાય અભિઞ્ઞેય્યો. **દ્વે ધાતુયો**તિ સઙ્ખતાસઙ્ખતધાતુયો. **તિસ્સો ધાતુયો**તિ કામધાતુરૂપધાતુઅરૂપધાતુયો. **પઞ્ચ વિમુત્તાયતનાની**તિ ''ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો સત્થા ધમ્મં દેસેતિ અઞ્ઞતરો વા ગરુટ્ઠાનિયો''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૨, ૩૫૫; અ॰ નિ॰ ૫.૨૬) આગતાનિ વિમુચ્ચનકારણાનિ. **અનુત્તરિયાની**તિ દસ્સનાનુત્તરિયાદીનિ છ અનુત્તરિયાનિ. **નિદ્દસવત્થૂની**તિ યેહિ કારણેહિ નિદ્દસો હોતિ, તાનિ નિદ્દસવત્થૂનિ નામ. દેસનામત્તઞ્ચેતં. ખીણાસવો હિ દસવસ્સો હુત્વા પરિનિબ્બુતો પુન દસવસ્સો ન હોતિ. ન કેવલઞ્ચ દસવસ્સો, નવવસ્સોપિ...પે॰... એકમુહુત્તિકોપિ ન હોતિયેવ પુન પટિસન્ધિયા અભાવા, અટ્ઠુપ્પત્તિવસેન પનેવં વુત્તં. તાનિ પન ''ઇધ, ભિક્ખુ, સિક્ખાસમાદાને તિબ્બચ્છન્દો હોતી''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૧) સુત્તે આગતાનિયેવ. ''સમ્માદિટ્ઠિસ્સ પુરિસપુગ્ગલસ્સ મિચ્છાદિટ્ઠિ નિજ્જિણ્ણા હોતી''તિઆદીનિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૬૦; અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૦૬) **દસ નિજ્જરવત્થૂનિ**. **ખન્ધાદયો**તિ ખન્ધાયતનધાતાદયો. **વિનન્ધન**ન્તિ ''ભવાદિવિનન્ધનટ્ઠેન વાનં વુચ્ચતિ તણ્હા''તિ દસ્સેતિ. **ગમન**ન્તિ અસ્સાદનવસેન આરમ્મણે પવત્તિમાહ. તેન વુત્તં ''**પિયરૂપસાતરૂપેસૂ**''તિ.

વિપસ્સનાસહગતન્તિ વેદિતબ્બં વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકત્તા. ''મગ્ગં અપ્પત્તં કાયિકં વીરિય''ન્તિ વિસેસેત્વા વુત્તત્તા પન લોકુત્તરવીરિયમ્પિ પરિયાયેન કાયિકં નામ અત્થીતિ દીપિતં હોતિ.

રૂપાવચરે પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિ ન વુચ્ચતીતિ આહ ''**રૂપાવચરે...પે॰... પટિક્ખિત્તા**''તિ. યથા વિપસ્સનાસહગતા પીતિ પરિયાયેન ''પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો''તિ વુચ્ચતિ, એવં રૂપાવચરે પીતિ નિબ્બેધભાગિયા વત્તબ્બા સિયા. એવં લબ્ભમાનાપિ અલબ્ભમાનં ઉપાદાય ન વુત્તા. ''**અવિતક્કઅવિચારા**''તિ વિસેસનં સન્તપણીતાય પીતિયા દસ્સનત્થં. **બોજ્ઝઙ્ગભૂતા**તિ પરિયાયબોજ્ઝઙ્ગભૂતા. **અવિતક્કઅવિચારો પીતિ...પે॰... ન વુત્તો** સવિતક્કસવિચારત્તા તસ્સ. ન હિ કામાવચરા અવિતક્કઅવિચારા પીતિ અત્થિ.

ઇધ વુત્તો પરિયાયેનાતિ અત્થો. મગ્ગપટિવેધાનુલોમનતો વિપસ્સનાય વિય પાદકજ્ઝાનેસુપિ સતિઆદયો ''બોજ્ઝઙ્ગા''ત્વેવ વુચ્ચન્તીતિ આહ ''**નિબ્બેધભાગિયત્તા ન પટિક્ખિપિતબ્બો**''તિ. એવં કસિણજ્ઝાનાદીસુ બોજ્ઝઙ્ગે ઉદ્ધરન્તાનં અધિપ્પાયં વત્વા અનુદ્ધરન્તાનં અધિપ્પાયં વત્તું ''**અનુદ્ધરન્તા પના**''તિઆદિમાહ. તે હિ આસન્નેકન્તકિચ્ચનિબ્બત્તીહિ વિપસ્સનાક્ખણે બોજ્ઝઙ્ગે ઉદ્ધરન્તિ, ન ઝાનક્ખણે તદભાવતો. તેનાહ ''**વિપસ્સનાકિચ્ચસ્સ વિય...પે॰... ન ઉદ્ધરન્તી**''તિ. કસિણનિસ્સન્દો અરૂપાનીતિ આહ ''**તદાયત્તાની**''તિ.

દુતિયનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તતિયનયવણ્ણના

૪૭૦-૧. વોસ્સજ્જનં પહાનં વોસ્સગ્ગો, વોસ્સજ્જનં વા વિસ્સટ્ઠભાવો નિરાસઙ્ગાનુપ્પવેસોતિ આહ ''**વોસ્સગ્ગસદ્દો...પે॰... દુવિધતા વુત્તા**''તિ. વિપસ્સનાક્ખણે **તદઙ્ગતન્નિન્નપ્પકારેન**, મગ્ગક્ખણે **સમુચ્છેદતદારમ્મણકરણપ્પકારેન**.

તતિયનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૭૨. ઉપેક્ખનમુપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ સભાવો, સો ચ સમાધિવીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગે વિય સમ્પયુત્તાનં ઊનાધિકભાવબ્યાવટો અહુત્વા તેસં અનૂનાનધિકભાવે મજ્ઝત્તાકારપ્પવત્તીતિ ઇમમત્થં આહ ‘‘**ઉપેક્ખનવસેના**’’તિઆદિના. તત્થ **ઉપપત્તિતો ઇક્ખનન્તિ** પટિસઙ્ખાનમાહ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૧. મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગો

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૯૦. **અભિધમ્મે**તિ ધમ્મસઙ્ગહે. સો હિ નિબ્બત્તિતાભિધમ્મદેસના, ન વિભઙ્ગદેસના વિય સુત્તન્તનયવિમિસ્સા. **અરિયોપપદતં ન કરોતિ** વિનાપિ તેનસ્સ અરિયભાવસિદ્ધિતો. તેનાહ અટ્ઠકથાયં ‘‘યથા હી’’તિઆદિ.

૪૯૩. “**લોકિયકાલેના**”તિ ઇદં પુબ્બભાગભાવનાનુભાવેન કિચ્ચાતિરેકસિદ્ધીતિ દસ્સનત્થં વુત્તં. **એતેસન્તિ** સમ્માદિટ્ઠિઆદીનં. અપ્પહાને, પહાને ચ આદીનવાનિસંસવિભાવનાદિના વિસેસપ્પચ્ચયત્તા **સમ્માદિટ્ઠિઆદીનિ મિચ્છાવાચાદીનિ પજહાપેન્તીતિ વુત્તાનિ**. મિચ્છાવાચાદિતો નિવત્તિ સમ્માવાચાદિકિરિયાતિ વુત્તં “**સમ્માવાચાદિકિરિયા હિ વિરતી**”તિ. સમ્માદિટ્ઠિઆદયો વિય **ન કારાપકભાવેન**, તંસમઙ્ગીપુગ્ગલો વિય **ન કત્તુભાવેન**. **લોકુત્તરક્ખણેપી**તિ ન કેવલં લોકિયક્ખણેયેવ, અથ ખો લોકુત્તરક્ખણેપિ.

ખન્ધોપધિં વિપચ્ચતીતિ પટિસન્ધિદાયિકં સન્ધાયાહ. **તત્થ વિપચ્ચતી**તિ પવત્તિવિપાકદાયિકં.

એકેકન્તિ ‘‘તત્થ કતમા સમ્માદિટ્ઠી’’તિઆદિના એકેકં અઙ્ગં પુચ્છિત્વા. **તસ્સ તસ્સેવા**તિ એકેકઅઙ્ગસ્સેવ, ન અઙ્ગસમુદાયસ્સ. **સહ પન પુચ્છિત્વા**તિ ‘‘તત્થ કતમો પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગો’’તિ પુચ્છિત્વા. **એકતો વિસ્સજ્જનપટિનિદ્દેસત્તા**તિ યદિપિ ‘‘તત્થ કતમા સમ્માદિટ્ઠિ? યા પઞ્ઞા’’તિઆદિના (વિભ॰ ૪૯૫) વિસ્સજ્જનં કતં, ‘‘તત્થ કતમો પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગો’’તિ (વિભ॰ ૪૯૪) પન એકતો કતાય પુચ્છાય વિસ્સજ્જનવસેન પટિનિદ્દેસભાવતો ન પાટિયેક્કં પુચ્છાવિસ્સજ્જનં નામ હોતિ. કસ્મા પનેત્થ પઞ્ચઙ્ગિકવારે એવ પાટિયેક્કં પુચ્છાવિસ્સજ્જનં કતં, ન અટ્ઠઙ્ગિકવારેતિ ચોદનં સન્ધાયાહ “**તત્થા**”તિઆદિ. **એકેકમુખાયા**તિ સમ્માદિટ્ઠિઆદિમુખાય. તેન વુત્તં ‘‘અરિયં વો, ભિક્ખવે, સમ્માદિટ્ઠિં દેસેસ્સામિ સઉપનિસં સપરિક્ખાર’’ન્તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૮). **પુબ્બસુદ્ધિયા સિજ્ઝન્તિ**. તથા હિ વુત્તં ‘‘પુબ્બેવ ખો પનસ્સ કાયકમ્મં વચીકમ્મં આજીવો સુપરિસુદ્ધો હોતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩૧), તસ્મા સમ્માવાચાદિમુખા ભાવના નત્થીતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ “**ન મગ્ગસ્સ ઉપચારેના**”તિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૨. ઝાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

માતિકાવણ્ણના

૫૦૮. **પાતિમોક્ખસંવરાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારતા, ભોજને મત્તઞ્ઞુતા, સતિસમ્પજઞ્ઞં, જાગરિયાનુયોગોતિ એવમાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. **અસુભાનુસ્સતિયો**તિ અસુભઝાનાનિ, અનુસ્સતિઝાનાનિ ચ. સતિ સમણભાવકરપુબ્બભાગકરણીયસમ્પત્તિયં સમણભાવોપિ સિદ્ધોયેવ હોતીતિ આહ “**સુઞ્ઞા…પે॰… દસ્સેતી**”તિ. કારણે હિ સિદ્ધે ફલમ્પિ સિદ્ધમેવ હોતીતિ. સિક્ખાપદાનં સરૂપં, સિક્ખિતબ્બાકારં, સઙ્ખેપતો વિભાગઞ્ચ દસ્સેતું “**સિક્ખાપદેસૂ**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **નામકાયાદિવસેના**તિ નામકાયપદકાયબ્યઞ્જનકાયવસેન વુત્તેસુ. ઇમિના સિક્ખાપદાનં સિક્ખાય અધિગમૂપાયભૂતપઞ્ઞત્તિસભાવતં દસ્સેતિ. તેસુ સિક્ખિતબ્બાકારો સત્થુઆણાનતિક્કમોયેવાતિ આહ “**વચ…પે॰… તબ્બેસૂ**”તિ. **સિક્ખાકોટ્ઠાસેસૂ**તિ વુત્તપ્પભેદેસુ અધિસીલસિક્ખાભાગેસુ. તેસુ સમાદાનમેવ સિક્ખિતબ્બાકારોતિ વુત્તં “**પરિપૂરણવસેન સિક્ખિતબ્બેસૂ**”તિ. **સિક્ખાપદેકદેસભૂતા**તિ સિક્ખાપદસમુદાયસ્સ અવયવભૂતા. ભિક્ખુસિક્ખા હિ ઇધાધિપ્પેતા ‘‘ઇધ ભિક્ખૂ’’તિ વુત્તત્તા. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘સેસસિક્ખા પન અત્થુદ્ધારવસેન સિક્ખાસદ્દસ્સ અત્થદસ્સનત્થં વુત્તા’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૫૧૬).

માતિકાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિદ્દેસવણ્ણના

૫૦૯. **દિટ્ઠત્તા**તિ સયમ્ભૂઞાણેન સચ્છિકતત્તા. **ખન્તિ**આદીસુપિ એસેવ નયો. સયમ્ભૂઞાણેન સચ્છિકરણવસેનેવ હિ ભગવતો ખમનરુચ્ચનાદયો, ન અઞ્ઞેસં વિય અનુસ્સવાકારપરિવિતક્કાદિમુખેન. **અવિપરીતટ્ઠો** એકન્તનિય્યાનટ્ઠેન વેદિતબ્બો. **સિક્ખિયમાનો**તિ સિક્ખાય પટિપજ્જિયમાનો . **સિક્ખિતબ્બાનિ સિક્ખાપદાની**તિ સિક્ખાપદપાળિં વદતિ. **ખન્ધત્તય**ન્તિ સીલાદિક્ખન્ધત્તયં. ‘‘સબ્બપાપસ્સ…પે॰… બુદ્ધાન સાસન’’ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૧૮૩; દી॰ નિ॰ ૧.૯૦; નેત્તિ॰ ૩૦) વચનતો આહ “**અનુસાસનદાનભૂતં સિક્ખત્તય**”ન્તિ.

સમ્માદિટ્ઠિયા પચ્ચયત્તાતિ મગ્ગસમ્માદિટ્ઠિયા એકન્તહેતુભાવતો. એત્થ ચ **સમ્માદિટ્ઠી**તિ કમ્મસ્સકતાસમ્માદિટ્ઠિ, કમ્મપથસમ્માદિટ્ઠિ ચ. **ફલકારણોપચારેહી**તિ ફલૂપચારેન સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયત્તા, કારણૂપચારેન સમ્માદિટ્ઠિપુબ્બઙ્ગમત્તા. **કુસલધમ્મેહિ અત્તનો એકદેસભૂતેહી**તિ સમ્માદિટ્ઠિધમ્મે સન્ધાયાહ. કુસલપઞ્ઞાવિઞ્ઞાણાનં વા પજાનનવિજાનનવસેન દસ્સનં **દિટ્ઠી**તિ. તેન અવયવધમ્મેન સમુદાયસ્સ ઉપચરિતતં દસ્સેતિ. **વિનયનકિરિયત્તા**તિ દેસનાભૂતં સિક્ખત્તયમાહ. **ધમ્મેના**તિ ધમ્મતો અનપેતેન. **અવિસમસભાવેના**તિ અવિસમેન સભાવેન, સમેનાતિ અત્થો.

૫૧૦. **અનઞ્ઞત્થેના**તિ ગરહાદિઅઞ્ઞત્થરહિતેન સકત્થેન. **ભિન્નપટધરે**તિ ભિક્ખુસારુપ્પવસેન પઞ્ચખણ્ડાદિના છેદેન છિન્નચીવરધરે.

ભેદનપરિયાયવસેન વુત્તં, તસ્મા કિલેસાનં પહાના કિલેસાનં ભેદા ભિક્ખૂતિ વુત્તં હોતિ.

ગુણવસેનાતિ સેક્ખધમ્માદિગુણાનં વસેન. તેન ભાવત્થતો ભિક્ખુસદ્દો દસ્સિતો હોતિ.

ઇદં દ્વયન્તિ ''એત્થ ચા''તિઆદિના પરતો સઙ્ગહદસ્સનવસેન વુત્તં ''સેક્ખો''તિઆદિકં વચનદ્વયં. **ઇમિના**તિ ''સેક્ખો ભિક્ખુ ભિન્નત્તા પાપકાન''ન્તિ પદાનં અત્થદસ્સનેન. **ન સમેતિ** સેક્ખઅસેક્ખપુથુજ્જનાસેક્ખદીપનતો. **તદિદ**ન્તિ પઠમદ્વયં. **નિપ્પરિયાયદસ્સનં** અરિયાનં , અસેક્ખાનંયેવ ચ સેક્ખભિન્નકિલેસભાવદીપનતો. **વુત્તો**તિ પટિઞ્ઞાવચનં, સચ્ચં વુત્તોતિ અત્થો. **ન પન ઇધાધિપ્પેતો** અત્થુદ્ધારવસેન દસ્સિતત્તા.

ભગવતો વચનન્તિ ઉપસમ્પદાકમ્મવાચમાહ. **તદનુરૂપ**ન્તિ તદનુચ્છવિકં, યથાવુત્તન્તિ અત્થો. પરિસાવત્થુસીમાસમ્પત્તિયો ''સમગ્ગેન સઙ્ઘેન અકુપ્પેના''તિ (વિભ॰ ૫૧૦) ઇમિના પકાસિતાતિ ''**ઠાનારહ**''ન્તિ પદસ્સ ''**અનૂન...પે॰... અવુત્ત**''ન્તિ એત્તકમેવ અત્થમાહ.

૫૧૧. અવીતિક્કમનવિરતિભાવતોતિ અવીતિક્કમસમાદાનભૂતા વિરતીતિ કત્વા વારિત્તસીલં પત્વા વિરતિ એવ પધાનન્તિ ચેતનાસીલસ્સપિ પરિયાયતા વુત્તા. ''**નગરવડ્ઢકી વત્થુવિજ્જાચરિયો**''તિ ઇદં ઇધાધિપ્પેતનગરવડ્ઢકીદસ્સનં. વત્થુવિજ્જા, પાસાદવિજ્જાતિ દુવિધા હિ વડ્ઢકીવિજ્જા. **લેહિતબ્બ**ન્તિ સાયિતબ્બં. **ચુબિતબ્બ**ન્તિ પાતબ્બં.

ઇન્દ્રિયસંવરાહારત્તાતિ ઇન્દ્રિયસંવરહેતુકત્તા. પાતિમોક્ખસીલં સિક્ખાપદસીલં ન પકતિસીલાદિકેન ગય્હતીતિ આહ ''**પાતિમોક્ખતો અઞ્ઞં સીલં કાયિકઅવીતિક્કમાદિગ્ગહણેન ગહિત**''ન્તિ. તં પન પાતિમોક્ખસીલેન ન સઙ્ગય્હતીતિ ન સક્કા વત્તું, કાયિકવાચસિકસંવરસ્સ તબ્બિનિમુત્તસ્સ અભાવતોતિ દસ્સેન્તો ''**ઇમિના અધિપ્પાયેન વુત્ત**''ન્તિ આહ.

> તત્થ પાતિમોક્ખસદ્દસ્સ એવં અત્થો વેદિતબ્બો – કિલેસાનં બલવભાવતો, પાપકિરિયાય સુકરભાવતો, પુઞ્ઞકિરિયાય ચ દુક્કરભાવતો બહુક્ખત્તું અપાયેસુ પતનસીલોતિ પાતી, પુથુજ્જનો, અનિચ્ચતાય વા ભવાદીસુ કમ્મવેગક્ખિત્તો ઘટિયન્તં વિય અનવટ્ઠાનેન પરિબ્ભમનતો ગમનસીલોતિ પાતી, મરણવસેન વા તમ્હિ તમ્હિ સત્તનિકાયે અત્તભાવસ્સ પાતનસીલોતિ પાતી, સત્તસન્તાનો, ચિત્તમેવ વા. તં પાતિનં સંસારદુક્ખતો મોક્ખેતીતિ **પાતિમોક્ખં**. ચિત્તસ્સ હિ વિમોક્ખેન સત્તોપિ ''વિમુત્તો''તિ વુચ્ચતિ. વુત્તઞ્હિ ''ચિત્તવોદાના વિસુજ્ઝન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦), ''અનુપાદાય આસવેહિ ચિત્તં વિમુત્ત''ન્તિ (મહાવ॰ ૨૮) ચ. અથ વા અવિજ્જાદિના હેતુના સંસારે પતતિ ગચ્છતિ પવત્તતીતિ પાતી. ''અવિજ્જાનીવરણાનં સત્તાનં તણ્હાસંયોજનાનં સન્ધાવતં સંસરત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૨૪; ૩.૯૯; ૫.૫૨૦; કથા॰ ૭૫) હિ વુત્તં. તસ્સ પાતિનો સત્તસ્સ તણ્હાદિસંકિલેસત્તયતો મોક્ખો એતેનાતિ **પાતિમોક્ખં**. ''કણ્ઠેકાળો''તિઆદીનં વિય તસ્સ સમાસસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.
>
> અથ વા પાતેતિ વિનિપાતેતિ દુક્ખેતિ પાતિ, ચિત્તં. વુત્તઞ્હિ ''ચિત્તેન નીયતિ લોકો, ચિત્તેન પરિકસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૬૨). તસ્સ પાતિનો મોક્ખો એતેનાતિ **પાતિમોક્ખં**. પતતિ વા એતેન અપાયદુક્ખે વા સંસારદુક્ખે વાતિ પાતી, તણ્હાદિસંકિલેસો. વુત્તઞ્હિ ''તણ્હા જનેતિ પુરિસં (સં॰ નિ॰

૧.૫૫-૫૭), તણ્હાદુતિયો પુરિસો’’તિ (ઇતિવુ॰ ૧૫; મહાનિ॰ ૧૯૧; ચૂળનિ॰ પારાયનાનુગીતિગાથા નિદ્દેસ ૧૦૭) ચ આદિ. તતો મોક્ખોતિ **પાતિમોક્ખં**.

અથ વા પતતિ એત્થાતિ પાતીનિ, છ અજ્ઝત્તિકબાહિરાનિ આયતનાનિ. વુત્તઞ્હિ ‘‘છસુ લોકો સમુપ્પન્નો, છસુ કુબ્બતિ સન્થવ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૭૦; સુ॰ નિ॰ ૧૭૧). તતો છઅજ્ઝત્તિકબાહિરાયતનસઙ્ખાતતો પાતિતો મોક્ખોતિ **પાતિમોક્ખં**.

અથ વા પાતો વિનિપાતો અસ્સ અત્થીતિ પાતી, સંસારો, તતો મોક્ખોતિ **પાતિમોક્ખં**.

અથ વા સબ્બલોકાધિપતિભાવતો ધમ્મિસ્સરો ભગવા ‘‘પતી’’તિ વુચ્ચતિ, મુચ્ચતિ એતેનાતિ મોક્ખો, પતિનો મોક્ખો તેન પઞ્ઞત્તત્તાતિ પતિમોક્ખો, પતિમોક્ખો એવ **પાતિમોક્ખં**. સબ્બગુણાનં વા મૂલભાવતો ઉત્તમટ્ઠેન પતિ ચ સો યથાવુત્તેનત્થેન મોક્ખો ચાતિ પતિમોક્ખો, પતિમોક્ખો એવ **પાતિમોક્ખં**. તથા હિ વુત્તં ‘‘પાતિમોક્ખન્તિ મુખમેતં પમુખમેત’’ન્તિ (મહાવ॰ ૧૩૫) વિત્થારો.

અથ વા પ-ઇતિ પકારે, અતીતિ અચ્ચન્તત્થે નિપાતો, તસ્મા પકારેહિ અચ્ચન્તં મોક્ખેતીતિ **પાતિમોક્ખં**. ઇદઞ્હિ સીલં સયં તદઙ્ગવસેન, સમાધિસહિતં પઞ્ઞાસહિતઞ્ચ વિક્ખમ્ભનવસેન સમુચ્છેદવસેન ચ અચ્ચન્તં મોક્ખેતિ મોચેતીતિ **પાતિમોક્ખં**. પતિ પતિ મોક્ખોતિ વા પતિમોક્ખો, તમ્હા તમ્હા વીતિક્કમદોસતો પચ્ચેકં મોક્ખોતિ અત્થો, પતિમોક્ખોયેવ **પાતિમોક્ખં**. મોક્ખો વા નિબ્બાનં, તસ્સ મોક્ખસ્સ પટિબિમ્બભૂતોતિ પતિમોક્ખં. સીલસંવરો હિ નિબ્બેધભાગિયો સૂરિયસ્સ અરુણુગ્ગમનં વિય નિબ્બાનસ્સ ઉદયભૂતો તપ્પટિભાગો વિય હોતિ યથારહં કિલેસનિબ્બાપનતોતિ પતિમોક્ખં, પતિમોક્ખંયેવ **પાતિમોક્ખં**.

અથ વા મોક્ખં પતિ વત્તતિ, મોક્ખાભિમુખન્તિ વા પતિમોક્ખં, પતિમોક્ખંયેવ **પાતિમોક્ખન્તિ**. ઇદમ્પિ પાતિમોક્ખસદ્દસ્સ મુખમત્તદસ્સનમેવ. સબ્બાકારેન પન જિનપાતિમોક્ખો ભગવાવ અનવજ્જપતિમોક્ખં પાતિમોક્ખં સંવણ્ણેય્ય.

૫૧૩. ગરુભણ્ડવિસ્સજ્જનકરણભૂતં એતસ્સ અત્થીતિ **ગરુભણ્ડવિસ્સજ્જનં**. **ગરુભણ્ડન્તરભૂતં** થાવરાદિ. ઊનકં ન વટ્ટતીતિ **ઞાતિકમ્મં** વુત્તં. અતિરેકગ્ઘનકં, તદગ્ઘનકમેવ વા વટ્ટતીતિ. **યથાવુત્તન્તિ** પોક્ખરણિતો પંસુઉદ્ધરણાદિથાવરકમ્મં.

ધારેતિ, **પોસેતિ વા** પરેસં દારકે.

ગિહીનં કરિયમાનં વુત્તં, **ન** સઙ્ઘસ્સ, ગણસ્સ વાતિ અત્થો. **પિણ્ડપટિપિણ્ડન્તિ** ઉત્તરપદલોપં, પુરિમપદે ઉત્તરપદલોપઞ્ચ કત્વા નિદ્દેસોતિ આહ ‘‘**પિણ્ડત્થ**’’ન્તિઆદિ. **અયોનિસો વિચારણં** અયાથાવપટિપત્તિ.

૫૧૪. ગચ્છન્તિ યથાસકં વિસયે પવત્તન્તીતિ **ગાવો**, ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ.

વિધુનનં પપ્ફોટનં, પવાહનન્તિ અત્થો.

૫૧૫. યથા કરણત્થો કરણીયસદ્દો, એવં વિકિરણત્થોપિ હોતીતિ આહ "**વિક્ખિપિતબ્બાની**"તિ, વિદ્ધંસિતબ્બાનીતિ અત્થો. સંયમનીયાનિ વા **સંયમકરણીયાનિ**, ''ન પુન એવં કરોમી''તિ અત્તનો દહનં મનસા અધિટ્ઠાનં સંયમનં, સંયમનકરણીયાનિ **સંવરકરણીયાની**તિ ચિત્તમત્તાયત્તા એવ સંયમસંવરા આચરિયેન અધિપ્પેતાતિ આહ "**અનાપત્તિગમનીયાની**"તિ . અન્તેવાસિકત્થેરો પન દેસનાપિ ચિત્તુપ્પાદમનસિકારેહિ વિના ન હોતીતિ દેસનાવિસુદ્ધિં નિસ્સરણં વદતિ.

૫૧૬. ''અલઙ્કતો ચેપિ…પે॰… સ ભિક્ખૂ''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૪૨) વિય ઇધાપિ **ગુણતો ભિક્ખુ અધિપ્પેતો**. તથા ચ વુત્તં ''ઇધ ભિક્ખૂતિ પટિપત્તિયા ભિક્ખુભાવદસ્સનતો એવમાહા''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૫). યત્તકં એકેન પુગ્ગલેન અસેસેત્વા સમાદાતું સક્કા, તં સન્ધાયાહ "**યેન સમાદાનેન સબ્બાપિ સિક્ખા સમાદિન્ના હોન્તી**"તિ યથા ઉપસમ્પદાપારિપૂરિયા અસેસં ઉપસમ્પન્નસિક્ખાસમાદાનં. **તન્તિ** સમાદાનં. **અનેકેસૂ**તિ વિસું વિસું સમાદાનેસુ. યથા સમાદિન્નાય સિક્ખાય સબ્બેન સબ્બં અવીતિક્કમનં સિક્ખિતબ્બાકારો, એવં સતિ વીતિક્કમે દેસનાગામિનિયા દેસના, વુટ્ઠાનગામિનિયા વુટ્ઠાનં તદુપાયભૂતં પારિવાસિકવત્તચરણાદીતિ વુત્તં "**અવીતિ…પે॰… આકારેના**"તિ. યં સિક્ખાપદં પમાદેન વીતિક્કન્તં, તં સિક્ખિયમાનં ન હોતીતિ સેસિતં નામ હોતીતિ આહ "**વીતિક્કમનવસેન સેસસ્સા**"તિ.

૫૧૯. ચિત્તપરિસોધનભાવનાતિ ચિત્તસ્સ પરિસોધનભૂતા આવરણીયધમ્મવિક્ખમ્ભિકા સમાધિવિપસ્સનાભાવના ચિત્તપરિસોધનભાવના. **સુપ્પપરિગ્ગાહક**ન્તિ નિદ્દાપરિગ્ગાહકં. **ઇદ**ન્તિ ઇદં અબ્બોકિણ્ણભવઙ્ગોત્તરણસઙ્ખાતં કિરિયમયચિત્તાનં અપ્પવત્તનં સુપ્પં નામ. **ઇતો** ભવઙ્ગોત્તરણતો. **પુબ્બે ઇતો** કિરિયમયચિત્તપ્પવત્તિતો પરઞ્ચ નત્થિ. **અયં** કાયકિલમથો, થિનમિદ્ધઞ્ચ **એતસ્સ** સુત્તસ્સ પચ્ચયો.

૫૨૨. સતિપટ્ઠાનાદયોતિ સતિપટ્ઠાનસમ્મપ્પધાનઇદ્ધિપાદા, એકચ્ચે ચ મગ્ગધમ્મા સહ ન પવત્તન્તિ, તસ્મા પાળિયં ન વુત્તાતિ અધિપ્પાયો. એતે તાવ એકસ્મિં આરમ્મણે સહ ન પવત્તન્તીતિ ન ગણ્હેય્યું, ઇન્દ્રિયબલાનિ કસ્મા ન ગહિતાનીતિ આહ "**પવત્ત…પે॰… હોન્તી**"તિ. એવમ્પિ સદ્ધિન્દ્રિયબલાનિ બોજ્ઝઙ્ગેહિ ન સઙ્ગય્હન્તીતિ કથં તેસં તદન્તોગધતાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**પીતિ…પે॰… વુત્તત્તા**"તિ.

૫૨૩. સમન્તતોતિ સબ્બભાગેસુ સબ્બેસુ અભિક્કમાદીસુ, સબ્બભાગતો વા તેસુ એવ અભિક્કમાદીસુ અત્થાનત્થાદિસબ્બભાગતો સબ્બાકારતો. **સમ્મા**તિ અવિપરીતં યોનિસો. **સમ**ન્તિ અવિસમં, ઇટ્ઠાદિઆરમ્મણે રાગાદિવિસમરહિતં કત્વાતિ અત્થો.

ભિક્ખા ચરીયતિ એત્થાતિ ભિક્ખાચારો, ભિક્ખાય ચરણટ્ઠાનં, સો એવ ગોચરો, ભિક્ખાય ચરણમેવ વા સમ્પજઞ્ઞસ્સ વિસયભાવતો ગોચરો, તસ્મિં **ભિક્ખાચારગોચરે**. સો પન અભિક્કમાદિભેદભિન્નન્તિ વિસેસનવસેન વુત્તં "**અભિક્કમાદીસુ પના**"તિ. **કમ્મટ્ઠાનસઙ્ખાતે**તિ યોગકમ્મસ્સ ભાવનાય પવત્તિટ્ઠાનસઙ્ખાતે આરમ્મણે, ભાવનાકમ્મેયેવ વા, યોગિનો સુખવિસેસહેતુતાય વા કમ્મટ્ઠાનસઙ્ખાતે સમ્પજઞ્ઞસ્સ વિસયભાવેન **ગોચરે**. **અભિક્કમાદીસૂ**તિ અભિક્કમપટિક્કમાદીસુ ચેવ ચીવરપારુપનાદીસુ ચ. **અસમ્મુય્હનં** ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારવસેનેવ તેસં પવત્તિ, ન અઞ્ઞથાતિ યાથાવતો જાનનં.

કમ્મટ્ઠાનં પધાનં કત્વાતિ ચીવરપારુપનાદિસરીરપરિહરણકિચ્ચકાલેપિ કમ્મટ્ઠાનમનસિકારમેવ પધાનં કત્વા.

તસ્માતિ યસ્મા ઉસ્સુક્કજાતો હુત્વા અતિવિય મં યાચસિ, યસ્મા ચ જીવિતન્તરાયાનં દુજ્જાનતં વદસિ, ઇન્દ્રિયાનિ ચ તે પરિપાકં ગતાનિ, તસ્મા. **તિહા**તિ નિપાતમત્તં. **તે** તયા. **એવન્તિ** ઇદાનિ વત્તબ્બાકારં વદતિ. **સિક્ખિતબ્બ**ન્તિ અધિસીલસિક્ખાદીનં તિસ્સન્નમ્પિ સિક્ખાનં વસેન સિક્ખનં કાતબ્બં. યથા પન સિક્ખિતબ્બં, તં દસ્સેન્તો ''**દિટ્ઠે દિટ્ઠમત્તં ભવિસ્સતી**''તિઆદિમાહ.

તત્થ **દિટ્ઠે દિટ્ઠમત્ત**ન્તિ રૂપાયતને ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન દિટ્ઠમત્તં. યથા હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં રૂપે રૂપમત્તમેવ પસ્સતિ, ન નિચ્ચાદિસભાવં, એવં સેસતંદ્વારિકવિઞ્ઞાણેહિપિ મે એત્થ દિટ્ઠમત્તમેવ ભવિસ્સતીતિ સિક્ખિતબ્બન્તિ અત્થો. અથ વા **દિટ્ઠે દિટ્ઠં** નામ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, રૂપે રૂપવિજાનનન્તિ અત્થો. **મત્તા**તિ પમાણં. દિટ્ઠં મત્તા એતસ્સાતિ **દિટ્ઠમત્તં**, ચક્ખુવિઞ્ઞાણમત્તમેવ મે ચિત્તં ભવિસ્સતીતિ અત્થો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા આપાથગતે રૂપે ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ન રજ્જતિ ન દુસ્સતિ ન મુય્હતિ, એવં રાગાદિવિરહેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણમત્તમેવ મે જવનં ભવિસ્સતિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણપ્પમાણેનેવ નં ઠપેસ્સામીતિ. અથ વા **દિટ્ઠં** નામ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન દિટ્ઠરૂપં. **દિટ્ઠે દિટ્ઠં** નામ તત્થેવ ઉપ્પન્નં સમ્પટિચ્છનસન્તીરણવોટ્ઠબ્બનસઙ્ખાતં ચિત્તત્તયં. યથા તં ન રજ્જતિ ન દુસ્સતિ ન મુય્હતિ, એવં આપાથગતે રૂપે તેનેવ સમ્પટિચ્છનાદિપ્પમાણેન જવનં ઉપ્પાદેસ્સામિ, નાસ્સ તં પમાણં અતિક્કમિત્વા રજ્જનાદિવસેન ઉપ્પજ્જિતું દસ્સામીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. એસ નયો સુતમુતેસુ. **મુત**ન્તિ ચ તદારમ્મણવિઞ્ઞાણેહિ સદ્ધિં ગન્ધરસફોટ્ઠબ્બાયતનં વેદિતબ્બં. **વિઞ્ઞાતે વિઞ્ઞાતમત્ત**ન્તિ એત્થ પન **વિઞ્ઞાતં** નામ મનોદ્વારાવજ્જનેન વિઞ્ઞાતારમ્મણં, તસ્મિં વિઞ્ઞાતે. **વિઞ્ઞાતમત્ત**ન્તિ આવજ્જનપ્પમાણં. યથા આવજ્જનં ન રજ્જતિ ન દુસ્સતિ ન મુય્હતિ, એવં રજ્જનાદિવસેન ઉપ્પજ્જિતું અદત્વા આવજ્જનપ્પમાણેનેવ ચિત્તં ઠપેસ્સામીતિ અયમેત્થ અત્થો. **એવઞ્હિ તે બાહિય સિક્ખિતબ્બ**ન્તિ એવં ઇમાય પટિપદાય તયા બાહિય તિસ્સન્નં સિક્ખાનં અનુપવત્તનવસેન સિક્ખિતબ્બં. ઇતિ ભગવા બાહિયસ્સ સંખિત્તરુચિતાય છહિ વિઞ્ઞાણકાયેહિ સદ્ધિં છળારમ્મણભેદભિન્નં વિપસ્સનાવિસયં દિટ્ઠાદીહિ ચતૂહિ કોટ્ઠાસેહિ વિભજિત્વા તત્થસ્સ ઞાતતીરણપરિઞ્ઞં દસ્સેતિ.

કથં? એત્થ હિ રૂપાયતનં પસ્સિતબ્બટ્ઠેન **દિટ્ઠં** નામ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણં પન સદ્ધિં તંદ્વારિકવિઞ્ઞાણેહિ દસ્સનટ્ઠેન, તદુભયમ્પિ યથાપચ્ચયં પવત્તમાનં ધમ્મમત્તમેવ, ન એત્થ કોચિ કત્તા વા કારેતા વા. યતો તં હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચં, ઉદયબ્બયપટિપીળનટ્ઠેન દુક્ખં, અવસવત્તનટ્ઠેન અનત્તાતિ કુતો તત્થ પણ્ડિતસ્સ રજ્જનાદીનં ઓકાસોતિ અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો. એસ નયો સુતાદીસુપિ.

ઇદાનિ ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાસુ પતિટ્ઠિતસ્સ ઉપરિ સહ ફલેન પહાનપરિઞ્ઞં દસ્સેતું ''**યતો ખો તે બાહિયા**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **યતો**તિ યદા, યસ્મા વા. **તે**તિ તવ. **તતો**તિ તદા, તસ્મા વા. **તેના**તિ તેન દિટ્ઠાદિના, દિટ્ઠાદિપટિબદ્ધેન વા રાગાદિના. ઇદં વુત્તં હોતિ – બાહિય, તવ યસ્મિં કાલે, યેન વા કારણેન દિટ્ઠાદીસુ મયા વુત્તવિધિં પટિપજ્જન્તસ્સ અવિપરીતસભાવાવબોધેન દિટ્ઠાદિમત્તં ભવિસ્સતિ, તસ્મિં કાલે, તેન વા કારણેન ત્વં તેન દિટ્ઠાદિપટિબદ્ધેન રાગાદિના સહ ન ભવિસ્સસિ, રત્તો વા દુટ્ઠો વા મૂળ્હો વા ન ભવિસ્સસિ પહીનરાગાદિકત્તા, તેન વા દિટ્ઠાદિના સહ પટિબદ્ધો ન ભવિસ્સસીતિ. **તતો ત્વં, બાહિય, ન તત્થા**તિ યદા, યસ્મા વા ત્વં તેન રાગેન વા રત્તો, દોસેન વા દુટ્ઠો, મોહેન વા મૂળ્હો ન ભવિસ્સસિ, તદા, તસ્મા વા ત્વં તત્થ દિટ્ઠાદિકે ન ભવિસ્સસિ, તસ્મિં દિટ્ઠે વા સુતમુતવિઞ્ઞાતે વા ''એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા''તિ (મહાવ॰ ૨૧) તણ્હામાનદિટ્ઠીહિ અલ્લીનો પતિટ્ઠિતો ન ભવિસ્સસિ. એત્તાવતા પહાનપરિઞ્ઞં મત્થકં પાપેત્વા ખીણાસવભૂમિ દસ્સિતા. **તતો ત્વં, બાહિય, નેવિધ, ન હુરં, ન ઉભયમન્તરેના**તિ યદા ત્વં, બાહિય, તેન રાગાદિના તત્થ દિટ્ઠાદીસુ પટિબદ્ધો ન ભવિસ્સસિ, તદા ત્વં નેવ ઇધ લોકે, ન પરલોકે, ન ઉભયત્થ હોસિ. **એસેવન્તો દુક્ખસ્સા**તિ

કિલેસદુક્ખસ્સ, વટ્ટદુક્ખસ્સ ચ અયમેવ અન્તો અયં પરિચ્છેદો પરિવટુમભાવોતિ અયમેવ હિ એત્થ અત્થો . યે પન ‘‘ઉભયમન્તરેના’’તિ પદં ગહેત્વા અન્તરાભવં નામ ઇચ્છન્તિ, તેસં તં મિચ્છા. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં પરતો **અન્તરાભવકથાયં** (કથા॰ ૫૦૫ આદયો) આવિ ભવિસ્સતિ.

એતેસન્તિ અતિહરણવીતિહરણાનં.

‘‘**તત્થ હી**’’તિઆદિના પઞ્ચવિઞ્ઞાણવીથિયં પુરેતરં પવત્તઅયોનિસોમનસિકારવસેન આવજ્જનાદીનં અયોનિસો આવજ્જનાદિના ઇટ્ઠાદિઆરમ્મણે લોભાદિપ્પવત્તિમત્તં હોતિ, ન પન ઇત્થિપુરિસાદિવિકપ્પગાહો, મનોદ્વારેયેવ પન સો હોતીતિ દસ્સેતિ. **તસ્સા**તિ ‘‘ઇત્થી, પુરિસો’’તિ રજ્જનાદિકસ્સ. **ભવઙ્ગાદી**તિ ભવઙ્ગઆવજ્જનદસ્સનાનિ, સમ્પટિચ્છનસન્તીરણવોટ્ઠબ્બનપઞ્ચદ્વારિકજવનઞ્ચ. **અપુબ્બતિત્તરતાવસેના**તિ અપુબ્બતાઇત્તરભાવાનં વસેન.

અતિહરતીતિ મુખદ્વારં અતિક્કમિત્વા હરતિ. **તંતંવિજાનનનિપ્ફાદકો**તિ તસ્સ તસ્સ પરિયેસનાદિવિસયસ્સ, વિજાનનસ્સ ચ નિપ્ફાદકો. યેન હિ પયોગેન પરિયેસનાદિ નિપ્ફજ્જતિ, સો તબ્બિસયં વિજાનનમ્પિ નિપ્ફાદેતિ નામ હોતિ. **સમ્માપટિપત્તિ**ન્તિ ધમ્મેસુ અવિપરીતપટિપત્તિં યથાભૂતાવબોધં.

ગમનેપીતિ ગમનપયોગેપિ. **અતિહરણં** યથાઠિતસ્સેવ કાયસ્સ ઇચ્છિતદેસાભિમુખકરણં. **ગમનં** દેસન્તરુપ્પત્તિ. **વક્ખમાનો**તિ ‘‘અભિક્કન્તે પટિક્કન્તેતિ...પે॰... અદ્ધાગમનવસેન કથિતો. ગતે ઠિતે નિસિન્નેતિ એત્થ વિહારે ચુણ્ણિકપાદુદ્ધારઇરિયાપથવસેન કથિતો’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૫૨૩) વક્ખમાનો વિસેસો.

પવત્તેતિ ચક્કમાદીસુ પવત્તે રૂપારૂપધમ્મે. **પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ** અનિચ્ચાદિતો.

કાયિકકિરિયાદિનિબ્બત્તકજવનં ફલૂપચારેન ‘‘**કાયાદિકિરિયામય**’’ન્તિ વુત્તં. **કિરિયાસમુટ્ઠિતત્તા**તિ પન કારણૂપચારેન.

૫૨૬. **કમ્મટ્ઠાનઉપાસનસ્સા**તિ કમ્મટ્ઠાનભાવનાય. **યોગપથ**ન્તિ ભાવનાયોગ્ગકિરિયાય પવત્તનમગ્ગં.

૫૩૭. **કાયાદીસૂ**તિ કાયવેદનાચિત્તધમ્મેસુ. **સુટ્ઠુ પવત્તિયા**તિ અસુભાનુપસ્સનાદિવસેન પવત્તિયા. **નિય્યાનસભાવો** સમ્માસતિતા એવ . **ઉપટ્ઠાન**ન્તિ સતિં કિચ્ચતો દસ્સેતિ. એત્થ ચ યથાવુત્તો પરિગ્ગહો જાતો એતિસ્સાતિ **પરિગ્ગહિતા**, તં પરિગ્ગહિતં નિય્યાનભૂતં સતિં કત્વાતિ અત્થો વેદિતબ્બો.

૫૪૨-૩. પકુપ્પનં ઇધ **વિકારાપત્તિભાવો**.

૫૫૦. **તપ્પટિપક્ખસઞ્ઞા**તિ થિનમિદ્ધપટિપક્ખસઞ્ઞા. સા અત્થતો તદઙ્ગાદિવસેન થિનમિદ્ધવિનોદનાકારપ્પવત્તા કુસલવિતક્કસમ્પયુત્તસઞ્ઞા, તથાભૂતો વા ચિત્તુપ્પાદો સઞ્ઞાસીસેન વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

૫૫૩. **સારમ્ભ**ન્તિ આરમ્ભવન્તં, સહારમ્ભન્તિ અત્થો. **નિરાવરણાભોગા** થિનમિદ્ધન્ધકારવિગમેન નિરાવરણસમન્નાહારસઞ્ઞા. **વિવટા** અપ્પટિચ્છાદના.

૫૬૪. **તત્થ તત્થા**તિ ‘‘ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતી’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૫૧૧).

૫૮૮. યથા કેનચિ નિક્કુજ્જિતં ‘‘ઇદં નામેત’’ન્તિ પકતિઞાણેન ન ઞાયતિ, એવં સબ્બપ્પકારેન અવિદિતં નિક્કુજ્જિતં વિય હોતીતિ આહ ‘‘**સબ્બથા અઞ્ઞાતતા નિક્કુજ્જિતભાવો**’’તિ. **નિરવસેસપરિચ્છિન્દનાભાવો**તિ દુવિઞ્ઞેય્યતાય નિરવસેસતો પરિચ્છિન્દિતબ્બતાભાવો, પરિચ્છિન્દિકાભાવો વા. એકદેસેનેવ હિ ગમ્ભીરં ઞાયતિ.

આચિક્ખન્તીતિઆદિતો પરિબ્યત્તં કથેન્તિ. **દેસેન્તી**તિ ઉપદિસનવસેન વદન્તિ, પબોધેન્તિ વા. **પઞ્ઞાપેન્તી**તિ પજાનાપેન્તિ, સંપકાસેન્તીતિ અત્થો. **પટ્ઠપેન્તી**તિ પકારેહિ અસઙ્કરતો ઠપેન્તિ. **વિવરન્તી**તિ વિવટં કરોન્તિ. **વિભજન્તી**તિ વિભત્તં કરોન્તિ. **ઉત્તાનીકરોન્તી**તિ અનુત્તાનં ગમ્ભીરં ઉત્તાનં પાકટં કરોન્તિ. એત્થ ચ ‘‘**પઞ્ઞાપેન્તી**’’તિઆદીહિ છહિ પદેહિ અત્થપદાનિ દસ્સિતાનિ. ‘‘**આચિક્ખન્તિ દેસેન્તી**’’તિ પન દ્વીહિ પદેહિ બ્યઞ્જનપદાનીતિ એવં અત્થબ્યઞ્જનપદસમ્પન્નાય ઉળારાય પસંસાય પસંસનં દસ્સેતિ. યં પનેતેસુ અત્થબ્યઞ્જનપદેસુ વત્તબ્બં, તં **નેત્તિઅટ્ઠકથાયં (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૨૩ આદયો)** વિત્થારતો વુત્તમેવ, તસ્મા તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૬૦૨. **એત્થેવ યોજેતબ્બં** તસ્સ હેટ્ઠાભૂમિસમતિક્કમનમુખેન ભૂમિવિસેસાધિગમુપાયદીપનતો. **સબ્બત્થાપી**તિ ‘‘રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા, આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા’’તિ સબ્બેસુપિ સમતિક્કમવચનેસુ.

૬૧૦. **તંયેવ આકાસં ફુટં વિઞ્ઞાણ**ન્તિ તંયેવ કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં ‘‘અનન્ત’’ન્તિ મનસિકારેન ફુટં ફરિત્વા ઠિતં પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં ‘‘અનન્તં વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ **મનસિ કરોતી**તિ અત્થો. દુતિયવિકપ્પે પન સામઞ્ઞજોતના વિસેસે તિટ્ઠતીતિ ‘‘ફુટ’’ન્તિ ઇમિના વિઞ્ઞાણમેવ વુત્તન્તિ **ફુટં વિઞ્ઞાણ**ન્તિ પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણમાહ. તઞ્હિ આકાસસ્સ સફરણકવિઞ્ઞાણં. **વિઞ્ઞાણેના**તિ ચ કરણત્થે કરણવચનં, તઞ્ચ દુતિયારુપ્પવિઞ્ઞાણં વદતીતિ આહ ‘‘**વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણેન મનસિ કરોતી**’’તિ. **તેના**તિ પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણેન. **ગહિતાકાર**ન્તિ અનન્તફરણવસેન ગહિતાકારં. **મનસિ કરોતી**તિ દુતિયારુપ્પપરિકમ્મમનસિકારેન મનસિ કરોતિ. **એવ**ન્તિ યથાવુત્તાકારં કસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણેન અનન્તફરણવસેન યો ગહિતાકારો, તં મનસિ કરોન્તંયેવ. **તં વિઞ્ઞાણ**ન્તિ તં દુતિયારુપ્પવિઞ્ઞાણં. **અનન્તં ફરતી**તિ ‘‘અનન્ત’’ન્તિ ફરતિ, તસ્મા દુતિયોયેવત્થો યુત્તોતિ. ‘‘**યઞ્હી**’’તિઆદિના યથાવુત્તમત્થં પાકટં કરોતિ. **તંફરણાકારસહિત**ન્તિ તસ્મિં આકાસે ફરણાકારસહિતં. **વિઞ્ઞાણ**ન્તિ પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં.

૬૧૫. **પુબ્બે**તિ દુતિયારુપ્પપરિકમ્મકાલે. યં ‘‘અનન્તં વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ મનસિ કતં, **તંયેવ** પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણમેવ. તંયેવ હિ અભાવેતિ. આરમ્મણાતિક્કમવસેન હિ એતા સમાપત્તિયો લદ્ધબ્બાતિ.

નિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૬૨૩. ચતુક્કનયે દુતિયજ્ઝાનમેવ યેસં વિચારો ઓળારિકતો ન ઉપટ્ઠાતિ, યેસઞ્ચ ઉપટ્ઠાતિ, તેસં વસેન દ્વિધા ભિન્દિત્વા દેસિતન્તિ ચતુક્કનયતો પઞ્ચકનયો નીહતોતિ આહ ‘‘**ઉદ્ધટાનંયેવ ચતુન્નં...પે॰... દસ્સનતો ચા**’’તિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૬૪૦. **તીસૂ**તિ પઠમાદીસુ તીસુ. ચતુક્કનયેન હિ તં વુત્તં. **એવંકોટ્ઠાસિકા**તિ અપ્પમાણાતિ વુત્તા. તેનાહ “**લોકુત્તરભૂતા એવાતિ અધિપ્પાયો**”તિ. પરિચ્છિન્નાકાસ…પે॰… ચતુત્થાનં વટ્ટવિપસ્સનાપાદકત્તા “**સબ્બત્થપાદકચતુત્થે સઙ્ગહિતાની**”તિ વુત્તં.

અયં કથાતિ પરિત્તારમ્મણાદિકથા. હેટ્ઠિમો અરિયો ઉપરિમસ્સ અરિયસ્સ લોકુત્તરચિત્તાનિ પટિવિજ્ઝિતું ન સક્કોતીતિ વુત્તં “**ન ચ…પે॰… સક્કોતી**”તિ.

‘‘કિરિયતો દ્વાદસન્ન’’ન્તિ ચ પાઠો અત્થિ. **સહ વદતિ** લોકુત્તરફલચતુત્થતાસામઞ્ઞેનાતિ અધિપ્પાયો. ઇધ સબ્બસદ્દસ્સ પદેસસબ્બવાચિભાવતો એકદેસસ્સ અસમ્ભવેપિ સબ્બત્થપાદકતા એવ વેદિતબ્બાતિ દસ્સેતું “**સબ્બત્થ…પે॰… દટ્ઠબ્બ**”ન્તિ આહ. **પરિચ્છિન્નાકાસકસિણચતુત્થાદીની**તિ **આદિ**-સદ્દેન આનાપાનચતુત્થાદયો સઙ્ગહિતા. **નવત્તબ્બતાયા**તિ નવત્તબ્બારમ્મણતાય.

નિબ્બાનઞ્ચાતિ વત્તબ્બં તદારમ્મણસ્સાપિ બહિદ્ધારમ્મણભાવતો.

“**સસન્તાનગતમ્પી**”તિ ઇદં **રૂપ**-સદ્દેન, **કમ્મ**-સદ્દેન ચ સમ્બન્ધિતબ્બં ‘‘સસન્તાનગતમ્પિ અપાકટં રૂપં દિબ્બચક્ખુ વિય સસન્તાનગતમ્પિ અપાકટં કમ્મં વિભાવેતી’’તિ. પાકટે પન સસન્તાનગતે રૂપે, કમ્મે ચ અભિઞ્ઞાઞાણેન પયોજનં નત્થીતિ “**અપાકટ**”ન્તિ વિસેસેત્વા વુત્તં.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઝાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૩. અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૬૪૨. **દિસાદેસોધિના**તિ ''એકં દિસ''ન્તિઆદિદિસોધિના, વિહારગામનિગમનગરજનપદરજ્જાદિદેસોધિના ચ. **સત્તોધિના**તિ ''સબ્બા ઇત્થિયો, સબ્બે પુરિસા, અરિયા, અનરિયા''તિઆદિવસપ્પવત્તેન સત્તોધિના. **એતસ્સા**તિ એતસ્સ પદસ્સ, પદત્થસ્સ વા. **અનુવત્તક**ન્તિ અધિકારવસેન પવત્તકં. **તં દ્વય**ન્તિ તથા-સદ્દો, ઇતિ-સદ્દોતિ ઉભયં. ''તથા દુતિય''ન્તિ હિ વુત્તે ''તથા-સદ્દો યથા મેત્તાસહગતેન ચેતસા પુરત્થિમાદીસુ એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતિ, તથા દુતિયમ્પિ દિસં મેત્તાસહગતેન ચેતસા ફરિત્વા વિહરતી''તિ ઇમમત્થં દીપેતિ. સેસદ્વયેપિ એસેવ નયો. યસ્મા **ઇતી**તિ અયં ઇતિ-સદ્દો પકારત્થે, એવન્તિ વુત્તં હોતિ, તસ્મા ''યથા મેત્તાસહગતેન ચેતસા એકં, દુતિયં, તતિયં, ચતુત્થં દિસં ફરિત્વા વિહરતિ, એવં ઉદ્ધં, અધો, તિરિયં મેત્તાસહગતેન ચેતસા ફરિત્વા વિહરતી''તિ ઇમમત્થં દીપેતિ. તેન વુત્તં ''**મેત્તા…પે॰… તં દ્વય**''ન્તિ. **તસ્સા**તિ દ્વયસ્સ. **ફરણન્તરાદિટ્ઠાન**ન્તિ ફરણતો અઞ્ઞં ફરણન્તરં, તં આદિ યસ્સ, તં ફરણન્તરાદિ. ફરણન્તરઞ્હેતં મેત્તાભાવનાય, યદિદં વિપુલતા. **આદિ**-સદ્દેન ભુમ્મન્તરપગુણભાવાદિ ગય્હતિ, તસ્સ ફરણન્તરાદિનો ઠાનં ઠાનભૂતો ''વિપુલેના''તિઆદિના વુચ્ચમાનો મેત્તાભાવનાવિસેસો. વુત્તપ્પકારમત્તપરામસનસ્સ **તસ્સ** દ્વયસ્સ **અટ્ઠાનં** અનોકાસોતિ. **ઇતિ કત્વા** ઇમિના કારણેન ન વુત્તં તં દ્વયન્તિ અત્થો.

૬૪૩. **રાગસ્સા**તિ કામરાગસ્સ. **સિનેહસ્સા**તિ પુત્તસિનેહાદિસિનેહસ્સ. **વિપત્તિયા**તિ રાગસિનેહસઙ્ખાતાય મેત્તાભાવનાય વિપત્તિયા વિનાસસ્સ. **અનુપ્પત્તિતો** હિરોત્તપ્પબલેન અનુપ્પજ્જનતો.

૬૪૫. **અધિમુચ્ચિત્વા**તિ ભાવનાચિત્તં આરમ્મણે સુટ્ઠુ વિસ્સજ્જેત્વા, તં પનેત્થ અધિમુચ્ચનં યસ્મા ફરણવસેનેવ હોતિ, તસ્મા વુત્તં ''**સુટ્ઠુ પસારેત્વા**''તિ. યસ્મા પન આરમ્મણે સુટ્ઠુ અસંસપ્પનવસેનેવ તં મેત્તાભાવનાય અધિમુચ્ચનં હોતિ, તસ્મા ''**બલવતા વા અધિમોક્ખેન અધિમુચ્ચિત્વા**''તિ ચ વુત્તં.

૬૪૮. **એતેસં** પદાનં **સબ્બેન** સકલેન દિસાદેસાદિભેદેન **અવધિના. સબ્બાવધિદિસાદિફરણાકારેહી**તિ સબ્બાવધિભૂતદિસાદેસપુગ્ગલફરણપ્પકારેહિ.

૬૫૦. **વિઘાતવસેના**તિ વિક્ખમ્ભનવસેન.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૬૯૯. **કથિતાનં** કુસલાદિધમ્માનં. ઇમસ્મિં પન અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગે કથિતા અપ્પમઞ્ઞા, તા ચ સભાવતો લોકિયા એવ, ન ખન્ધવિભઙ્ગાદીસુ કથિતા ખન્ધાદયો વિય લોકુત્તરાપીતિ એકંસતો સબ્બાસં અપ્પમઞ્ઞાનં લોકિયભાવમેવ દીપેતું અટ્ઠકથાયં ''ઇમસ્મિં પના''તિઆદિ વુત્તન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ ''**ઇમસ્મિં પન…પે॰… હોતી**''તિ.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૪. સિક્ખાપદવિભઙ્ગો

૧. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૭૦૩. સિક્ખાસઙ્ખાતાનં કુસલધમ્માનં પઞ્ચ સીલઙ્ગાનિ નિસ્સયભાવેન વા પતિટ્ઠા સિયું, ઉપનિસ્સયભાવેન વાતિ તદુભયં દસ્સેન્તો આહ ''**સમ્પયોગવસેન, ઉપનિસ્સયવસેન ચ ઓકાસભાવેના**''તિ.

૭૦૪. ''કમ્મપથા એવા''તિ નિયમસ્સ કતત્તા વુત્તં ''**અસબ્બસાધારણેસૂ**''તિ. ન હિ સક્કા ઇન્દ્રિયાદિસાધારણકોટ્ઠાસવસેન નિયમં કાતું. **કમ્મપથકોટ્ઠાસિકા એવ**, ન ઝાનાદિકોટ્ઠાસિકા. **કમ્મપથભાવેન આગતન્તિ વદન્તિ**, દુગ્ગતિયા, તત્થ ઉપ્પજ્જનદુક્ખસ્સ ચ પવત્તિઉપાયભાવતોતિ અધિપ્પાયો. **અસ્સ** સુરાપાનસ્સ. **ઉપકારકત્તં** સબ્બેસં. **સભાગત્તં** મિચ્છાચારસ્સ.

તથાગહિતસઙ્ખારારમ્મણતાયાતિ ''સત્તં અવહરામિ, સત્તે વિપ્પટિપજ્જામી''તિઆદિના સત્તાકારેન ગહિતસઙ્ખારારમ્મણતાય, ન પન સત્તપઞ્ઞત્તિઆરમ્મણતાયાતિ અધિપ્પાયો. ''**પઞ્ચ સિક્ખાપદા**''તિઆદિના તમેવત્થં વિવરતિ.

તસ્સ તસ્સાતિ યસ્સ યસ્સ બ્યસનત્થાય. સયં વા ઉસુઆદિં ખિપતિ, ઓપાતખણનાદિં કરોતિ, તાદિસં મન્તં પરિજપ્પતિ, કમ્મજઇદ્ધિં વળઞ્જેતિ, અઞ્ઞેન વા તં સબ્બં કારેતીતિ આહ ''**નિસ્સગ્ગિય...પે॰... દ્વે એવ ગહિતા**''તિ.

યદિપિ કોટ્ઠાસવારે વિરતિ સરૂપેન નાગતા ''યેવાપના''ત્વેવ વુત્તા, ભજાપિયમાના પન મગ્ગભાવંયેવ ભજતીતિ આહ ''**વિરતિસીલં પન મગ્ગકોટ્ઠાસિક**''ન્તિ. **સેસસીલાન**ન્તિ સેસઅવીતિક્કન્તસીલાનં.

૭૧૨. અભબ્બટ્ઠાનાતિ પાણાતિપાતાદયો. યથા પાણાતિપાતાદયો વેરહેતુતાય વેરં, એવં તદઞ્ઞેપિ અકુસલાતિ વુત્તં ''**તંસભાગતાય વેરભૂતાન**''ન્તિ. વિરતીનં ઉપ્પત્તિ ન ન ભવિસ્સતિ સેક્ખાનન્તિ યોજના. ''**અકુસલસમુટ્ઠિતાનિ ચા**''તિઆદિનાપિ સેક્ખાનં ઉભયેન વિરતિસબ્ભાવંયેવ વિભાવેતિ. તસ્સત્થો – યાનિ અકુસલસમુટ્ઠિતાનિ કાયકમ્માદીનિ, તાનિ તેસં સેક્ખાનં કાયદુચ્ચરિતાદીનીતિ વેરાનિયેવ , **તેહિ** વેરેહિ **તેસં** સેક્ખાનં વિરતિયો સમ્ભવન્તિયેવ. **યતો**તિ યસ્મા પાણાતિપાતાદિવિરમિતબ્બનિપ્પરિયાયવેરાભાવેપિ કાયદુચ્ચરિતાદિવેરમત્તતો સેક્ખાનં વિરતિસમ્ભવતો. **નફલભૂતસ્સાપી**તિ યથા ફલસ્સ મગ્ગપટિબિમ્બભૂતત્તા મગ્ગસદિસં સત્તઅટ્ઠઙ્ગિકતા સિયા, એવં અફલભૂતસ્સાપિ સકદાગામિમગ્ગાદિકસ્સ યતો વિરતિસમ્ભવતો **અટ્ઠઙ્ગિકતા હોતિ**, અઞ્ઞથા પઞ્ચઙ્ગિકો એવ સિયાતિ અધિપ્પાયો.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૭૧૪. યથાવિરમિતબ્બતોતિ યો યો પાણાતિપાતાદિ વિરમિતબ્બો, તતો વિરતિવસેન.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સિક્ખાપદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૫. પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

૧. સઙ્ગહવારવણ્ણના

૭૧૮. ‘‘એસેવ નયો’’તિ ધમ્માદીસુ કતો અતિદેસો સઙ્ખેપતો તેસં દસ્સનં હોતીતિ આહ **‘‘સઙ્ખેપેન દસ્સેત્વા’’**તિ. તેસં નિરુત્તિપટિભાનાનં વિસયા **તબ્બિસયા**, તેસં, નિરુત્તિપટિભાનવિસયભૂતાનન્તિ અત્થો. **પચ્ચયુપ્પન્નાદિભેદેહી**તિ પચ્ચયુપ્પન્નનિબ્બાનભાસિતત્થાદિભેદેહિ.

દુક્ખહેતુફલજાતાદિધમ્મજરામરણાનિ **દુક્ખાદીનિ**. સચ્ચહેતુધમ્મપચ્ચયાકારવારેસુ દુક્ખસમુદયાદિપરિયાયેન આગતો ફલનિબ્બત્તકો હેતુ, સચ્ચપચ્ચયાકારવારેસુ અરિયમગ્ગો, પરિયત્તિવારે ભાસિતં, અભિધમ્મભાજનીયે કુસલં, અકુસલન્તિ એવં પાળિયં વુત્તાનંયેવ વસેન પઞ્ચ ધમ્મા વેદિતબ્બાતિ ઇમમત્થમાહ **‘‘તથા ધમ્મા ચા’’**તિ ઇમિના.

નિબ્બત્તકહેતુઆદીનન્તિ નિબ્બત્તકસમ્પાપકઞાપકાનં. **પુરિમો**તિ પવત્તનત્થો. **તસ્મિન્**તિ મગ્ગે. **પચ્છિમો**તિ પાપનત્થો દટ્ઠબ્બો.

અવિપરીતનિરુત્તીતિ બુદ્ધાદીહિ આચિણ્ણા તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ વાચકભાવે નિરુળ્હા યાથાવનિરુત્તિ. યસ્મા વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતો સદ્દો પઞ્ઞત્તીતિ અત્તનો અધિપ્પાયો, તસ્મા પરમતતો તં દસ્સેન્તો **‘‘અવચનભૂતાયા’’**તિ વિસેસેત્વા **‘‘કેચિ વણ્ણયન્તી’’**તિ આહ. **એવં સતી**તિ એવં નિરુત્તિયા પઞ્ઞત્તિભાવે સતિ. પઞ્ઞત્તિ અભિલપિતબ્બાતિ આપજ્જતીતિ વુત્તે, હોતુ, કો દોસો તસ્સા વચનીયભાવતોતિ કદાચિ વદેય્યાતિ આસઙ્કન્તો આહ **‘‘ન ચ વચનતો…પે॰… ઉચ્ચારેતબ્બં અત્થી’’**તિ. **તેસં** અત્થધમ્માનં. ન વચનન્તિ **અવચનં** અવચનસભાવં. **એવંપકારન્**તિ એવંવિધં એવં નિયતલિઙ્ગવિસેસજોતનાકારં.

પરતોતિ પરભાગે અનન્તરમનોદ્વારે. સદ્દગ્ગહણાનુસારેન ગહિતાય નામનિરુત્તિયં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પવત્તતીતિ વદન્તિ. યદિ એવં કસ્મા પાળિયં ‘‘નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા’’તિ વુત્તાતિ આહ **‘‘નિરુત્તિ…પે॰… સન્ધાય વુત્ત’’**ન્તિ. **પચ્છા જાનનન્**તિ સદ્દગ્ગહણુત્તરકાલં નામનિરુત્તિયા જાનનં. **એવન્**તિ એવં સદ્દગ્ગહણતો પચ્છા નામનિરુત્તિં આરબ્ભ પવત્તં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાતિ ગય્હમાને. એવં નિરુત્તિયા નામપઞ્ઞત્તિપક્ખે પાળિયા, અટ્ઠકથાય ચ વિરોધં દસ્સેત્વા સદ્દપક્ખે તદભાવં દસ્સેન્તો **‘‘યથા પના’’**તિઆદિમાહ. **તંતંસદ્દવિભાવકન્**તિ યથા તસ્સ તસ્સ સદ્દપ્પભેદનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં દિબ્બસોતઞાણં સદ્દારમ્મણમેવ તં તં સદ્દં વિભૂતં કરોતિ, એવં નિરુત્તિપ્પભેદનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં નિરુત્તિસદ્દારમ્મણમેવ નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાઞાણં તં વિભૂતં કરોતીતિ તસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા વુત્તા. સદ્દં પન વિભાવેન્તં એકન્તતો સદ્દૂપનિબન્ધં પઞ્ઞત્તિમ્પિ વિભાવેતિયેવ, યતો સભાવાસભાવવિસેસવિભાવનં સમ્પજ્જતિ. અઞ્ઞથા હિ સદ્દમત્તગ્ગહણે વિસેસાવબોધો એવ ન સિયાતિ પોરાણા પઞ્ઞત્તિવિભાવનમ્પિ તસ્સ ઇચ્છન્તિ. **તંવિભાવકન્**તિ નિરુત્તિસદ્દવિભાવકં. **ન પાળિવિરોધો હોતી**તિ યદિપિ અભિધમ્મભાજનીયે ‘‘યાય નિરુત્તિયા તેસં ધમ્માનં પઞ્ઞત્તિ હોતી’’તિ (વિભ॰ ૭૨૭) વુત્તં, તમ્પિ સભાવનિરુત્તિસદ્દેન ધમ્માનં પબોધનમેવ સન્ધાય વુત્તં, ન તબ્બિનિમુત્તં પઞ્ઞત્તિન્તિ ‘‘નિરુત્તિસદ્દારમ્મણા

નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા''તિ વુચ્ચમાને પાળિયા વિરોધો ન હોતીતિ અત્થો. ''પચ્ચવેક્ખન્તસ્સા''તિ વુત્તત્તા સદ્દં ગહેત્વા પચ્છા ગહિતાય પઞ્ઞત્તિયા પચ્ચવેક્ખણેન ભવિતબ્બન્તિ આસઙ્કેય્યાતિ તદાસઙ્કાનિવત્તનત્થમાહ ''**તં સભાવનિરુત્તિં સદ્દં આરમ્મણં કત્વા**''તિઆદિ. **સભાવનિરુત્તિં વિભાવેન્તંયેવા**તિ સભાવનિરુત્તિવિસયસ્સ સમ્મોહસ્સ પગેવ વિદ્ધંસિતત્તા અત્થસાધનવસેન અભિઞ્ઞાઞાણં વિય તં વિભાવેન્તમેવ પવત્તતિ. તેનાહ ''**નિરુત્તિં ભિન્દન્તં પટિવિજ્ઝન્તમેવ ઉપ્પજ્જતી**''તિ. પભેદગમનઞ્ચેત્થ અનવસેસતો નિરુત્તિવિભાગજાનનં. તથા સેસેસુ. **સક્કટનામાદી**તિ સક્કટવસેન વુત્તનામાખ્યાતાદિ. નિપાતપદં નામાદિપદાનિ વિય અત્થં ન વદતિ, અથ ખો બ્યઞ્જેતિ જોતેતીતિ ''**બ્યઞ્જન**''ન્તિ વુત્તં નિપાતપદં.

બોધિ ઞાણં મણ્ડભૂતં એત્થાતિ **બોધિમણ્ડો**, મહાબોધિટ્ઠાનં. તેનાહ ''**પઠમાભિસમ્બુદ્ધટ્ઠાને**''તિ. **અઞ્ઞેન પકારેના**તિ ઉગ્ગહાદિપ્પકારેન.

અઞ્ઞથા હોન્તીતિ પુરિસયુગે પુરિસયુગે એકદેસેન પરિવત્તન્તા કાલન્તરે અઞ્ઞાકારા ભવન્તિ. **વિનસ્સન્તી**તિ તંતંભાસાનં મનુસ્સાનં વિનાસેન ન પઞ્ઞાયન્તિ, મનુસ્સાનં દુરુગ્ગહણાદિના કત્થચિ કદાચિ પરિવત્તન્તીપિ બ્રહ્મલોકાદીસુ યથાસભાવેનેવ અવટ્ઠાનતો ન સબ્બત્થ, સબ્બદા, સબ્બથા ચ પરિવત્તતિ. તેનાહ ''**કપ્પવિનાસેપિ તિટ્ઠતિયેવા**''તિ. **એતસ્સ** નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાઞાણસ્સ.

અત્થાદીસુ ઞાણન્તિ અત્થપટિસમ્ભિદાદિ. અત્થધમ્મનિરુત્તિવસેન **તીસુ**. અત્થધમ્મનિરુત્તિપટિભાનવસેન **ચતૂસુપિ વા**. અત્થધમ્માદિના અત્તના જોતેતબ્બેન સહ અત્થેનાતિ **સાત્થકાનિ**. **સબ્બો** અત્થધમ્માદિકો **અત્થો** વિસયભૂતો **એતસ્સ** ઞાણસ્સ અત્થીતિ **સબ્બત્થકં**. **સબ્બસ્મિં** અત્થાદિકે વિસયે **ખિત્તં** અત્તનો પચ્ચયેહિ ઠપિતં પવત્તિતં. **અરહત્તપ્પત્તિયા વિસદા હોન્તિ** પટિપક્ખધમ્માનં સબ્બસો વિદ્ધંસિતત્તા. **પઞ્ચન્નન્તિ** અધિગમપરિયત્તિસવનપરિપુચ્છાપુબ્બયોગાનં. **યથાયોગન્તિ** યં યં યસ્સ પુગ્ગલસ્સ વિસદતાય યુજ્જતિ, તથા યોજેતબ્બં.

પરિપુચ્છાહેતુ પવત્તા કથા પરિપુચ્છાતિ વુત્તાતિ આહ ''**પુચ્છાય...પે॰... પરિપુચ્છાતિ વુત્તા**''તિ.

તેહીતિ મગ્ગેહિ. **પટિલાભો** નામ પુબ્બયોગસમ્પત્તિયા અત્થાદિવિસયસ્સ સમ્મોહસ્સ સમુચ્છિન્દનં, તં પન મગ્ગકિચ્ચમેવાતિ આહ ''**સો લોકુત્તરો**''તિ. અત્થાદીનં પભેદતો સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાપના યથારહં પરિત્તકુસલમહાકિરિયચિત્તવસેન હોતીતિ વુત્તં ''**પભેદો કામાવચરો**''તિ. **યથા** પુબ્બયોગો **અધિગમસ્સ બલવપચ્ચયો** સભાવહેતુભાવતો, **ન તથા પભેદસ્સ** અસભાવહેતુતાય, પરમ્પરપચ્ચયતાય ચાતિ અધિપ્પાયો. **પરિયત્તિઆદીનં** પભેદસ્સ બલવપચ્ચયતાય , **અધિગમસ્સ** ચ તદભાવે એસેવ નયો. **તત્થા**તિ નિમિત્તત્થે ભુમ્મં, તાસુ પરિયત્તિસવનપરિપુચ્છાસુ નિમિત્તભૂતાસૂતિ અત્થો. **યં વુત્તં હોતી**તિ ''એતેસુ પના''તિઆદિના અટ્ઠકથાવચનેન યં અત્થજાતં વુત્તં હોતિ. **તં દસ્સેન્તો**તિ તં નિદ્ધારેત્વા દસ્સેન્તો. ''**પુબ્બયોગાધિગમા**''તિ વત્વા ''**દ્વેપી**''તિ વચનં અધિગમસહિતોયેવ પુબ્બયોગો પભેદસ્સ બલવપચ્ચયો, ન કેવલોતિ દસ્સનત્થં. તેન વુત્તં અટ્ઠકથાયં ''દ્વેપિ એકતો હુત્વા''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૧૮). ''દ્વેપિ વિસદકારણા''તિ વુત્તે પુબ્બયોગસ્સાપિ વિસદકારણત્તં લબ્ભતેવાતિ આહ ''**દ્વેપિ વિસદકારણાતિ...પે॰... વુત્ત**''ન્તિ.

સઙ્ગહવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સચ્ચવારાદિવણ્ણના

૭૧૯. કાલત્તયેપીતિ અતીતાદીસુ તીસુપિ કાલેસુ. **હેતુફલધમ્મા** હેતૂનં ફલભૂતા ધમ્મા, પચ્ચયનિબ્બત્તાતિ અત્થો. **તેસઞ્ચ હેતુધમ્મા**તિ તેસં હેતુફલાનં પચ્ચયનિબ્બત્તાનં હેતુભૂતા ધમ્મા ''ધમ્મા''તિ વુત્તાતિ યોજના. **વિનેય્યવસેના**તિ તથાવિનેતબ્બપુગ્ગલજ્ઝાસયવસેન. **ઉપ્પન્ના સમુપ્પન્નાતિઆદિ ન વુત્ત**ન્તિ ઉપ્પન્ના સમુપ્પન્ના ઉટ્ઠિતા સમુટ્ઠિતા પચ્ચુપ્પન્નાતિઆદિ ન વુત્તં એકન્તપચ્ચુપ્પન્નસ્સેવ સઙ્ગાહકત્તા. **તંનિબ્બત્તકા**તિ તેસં અત્થભાવેન વુત્તાનં નિપ્ફાદકા. **ધમ્માતિ વુત્તા** ધમ્મભાવેન કથિતા.

સચ્ચવારાદિવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૭૨૫. સામઞ્ઞેન વત્વા વિસેસેન અવુત્તત્તાતિ ''તેસં વિપાકે''તિ યથાવુત્તકુસલવિપાકતાદિસામઞ્ઞેન વત્વા સહેતુકાહેતુકાદિવિસેસેન અવુત્તત્તા, સરૂપેન નિદ્ધારેત્વા અવુત્તત્તાતિ અત્થો. **અવિપાકત્તા**તિ અવિપાકધમ્મત્તા. **યદિ એવ**ન્તિ પચ્ચયભાવતો લબ્ભમાનોપિ ધમ્મભાવો અવિપાકધમ્મતાય કિરિયાનં યદિ ન વુત્તો, એવં સતિ. સતિપિ પચ્ચયુપ્પન્નભાવે અવિપાકભાવતો અત્થભાવોપિ ન વત્તબ્બો. તેનાહ ''**વિપાકા ન હોન્તીતિ અત્થભાવો ચ ન વત્તબ્બો**''તિ. **એવઞ્ચે**તિ યદિ પચ્ચયુપ્પન્નત્તા કિરિયાનં અત્થભાવો વુત્તો. **નપ્પટિસિદ્ધો** ઇચ્છિતોવાતિ અત્થો. યદિ એવં કસ્મા ન વુત્તોતિ આહ ''**વિપાકસ્સ પના**''તિઆદિ. **તેસ**ન્તિ કુસલાકુસલાનં, વિપાકકિરિયધમ્માનઞ્ચ. **અત્થધમ્મતા**તિ વુત્તનયેન લબ્ભમાનોપિ યથાક્કમં અત્થભાવો, ધમ્મભાવો ચ ન વુત્તો. **પચ્ચયભાવં સત્તિવિસેસં સનિપ્ફાદેતબ્બત**ન્તિ પદત્તયેનાપિ વિપાકધમ્મતમેવાહ. સા હિ વિપાકાનં હેતુભાવતો પચ્ચયભાવો, તદુપ્પાદનસમત્થતાય સત્તિવિસેસો, **તેહિ** સગબ્ભા વિય હોતીતિ ''સનિપ્ફાદેતબ્બતા''તિ ચ વુચ્ચતિ. તં **પસ્સન્તી** નિપ્ફાદકવિસેસાપિ **નિપ્ફાદેતબ્બાપેક્ખા હોતિ** ધમ્મપટિસમ્ભિદા. **તંસમ્બન્ધેના**તિ નિપ્ફાદેતબ્બસમ્બન્ધેન. ધમ્મપટિસમ્ભિદં વદન્તેન અત્થપટિસમ્ભિદાપિ વુત્તા.

સભાવધમ્મે પઞ્ઞત્તિ **સભાવપઞ્ઞત્તી**તિ આહ ''**ન સત્તાદિપઞ્ઞત્તિયા**''તિ. સભાવેન, નિરુત્તિયેવ વા સભાવપઞ્ઞત્તીતિ વુત્તાતિ આહ ''**અવિપરીતપઞ્ઞત્તિયા વા**''તિ.

૭૪૬. વોહારભૂમિં, અધિગમભૂમિઞ્ચ એકજ્ઝં કત્વા આહ ''**કામાવચરા, લોકુત્તરા ચ ભૂમિ ભૂમી**''તિ. **ચિત્તુપ્પાદા વા** પવત્તિટ્ઠાનભાવતો ભૂમિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના

૭૪૭. સબ્બઞાણારમ્મણતાયાતિ પટિસમ્ભિદાપટિસમ્ભિદાઞાણારમ્મણતાય. ''સુત્તન્તભાજનીયે પન…પે॰… સિયા''તિ ઇદં અભિધમ્મભાજનીયેન વિરુજ્ઝતિ, તસ્સ વા સાવસેસદેસનતા આપજ્જતીતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ ''**અભિધમ્મભાજનીયે**''તિઆદિ. **નિરવસેસકથન**ન્તિ અસેસેત્વા કથનં. તેન ચિત્તુપ્પાદસઙ્ગહિતે અત્થે અસેસેત્વા

દેસના ઇધ અભિધમ્મભાજનીયસ્સ ભારો, ન સબ્બઞેય્યધમ્મેતિ દસ્સેતિ. **યથાદસ્સિતવિસયવચનવસેના**તિ દસ્સિતપ્પકારવિસયસ્સ કથનવસેન, ધમ્મત્થવસેન દસ્સિતે તંતંચિત્તુપ્પાદે તત્થ ધમ્મનિરુત્તાભિલાપેન ઞાણસ્સ કથનવસેનાતિ અત્થો. **અઞ્ઞારમ્મણતં ન પટિસેધેતિ** અતપ્પરભાવતોતિ અધિપ્પાયો. **ન નિરવસેસેન કથનં** અચિત્તુપ્પાદપરિયાપન્નસ્સ વિસયસ્સ અકથિતત્તા. એવં પટિભાનપટિસમ્ભિદાવિસયસ્સાપિ ન નિરવસેસેન કથનન્તિ સુત્તન્તભાજનીયે અવિસેસવચનેન સબ્બઞાણારમ્મણતંયેવ પટિભાનપટિસમ્ભિદાય પતિટ્ઠાપેતિ. તથા **તિસ્સો પટિસમ્ભિદા**તિઆદિપઞ્હપુચ્છકપાળિયાપિ. **તિસ્સો**તિ અત્થધમ્મપટિભાનપટિસમ્ભિદા. નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા હિ ‘‘પરિત્તારમ્મણા’’તેવ વુત્તા.

યદિપિ સિયા ન તસ્સા મહગ્ગતારમ્મણતાતિ સમ્બન્ધો. ‘‘**ન હિ મગ્ગો પચ્ચયુપ્પન્નો ન હોતી**’’તિ ઇમિના ‘‘અત્થપટિસમ્ભિદા ન મગ્ગારમ્મણા’’તિ વચનસ્સ યથાવુત્તત્થસાધકતં વિભાવેતિ. **તસ્સા**તિ પટિભાનપટિસમ્ભિદાય **ન મહગ્ગતારમ્મણતા** સમ્ભવતિ નનુ નયં અનુસ્સરન્તસ્સાતિ અધિપ્પાયો. **દ્વેપી**તિ ‘‘અત્થપટિસમ્ભિદા ન મગ્ગારમ્મણા, તિસ્સો પટિસમ્ભિદા સિયા પરિત્તારમ્મણા, સિયા મહગ્ગતારમ્મણા, સિયા અપ્પમાણારમ્મણા’’તિ ચ દ્વેપિ એતા પાળિયો. તાસુ બલવતરાય ઠાનસ્સ, ઇતરાય અધિપ્પાયમગ્ગનસ્સ ચ ઉપાયદસ્સનમુખેન તાસં અઞ્ઞમઞ્ઞં અવિરોધં દસ્સેતું ‘‘**કુસલાકુસલાનં પના**’’તિઆદિમાહ. ‘‘**નિપ્પરિયાયા તત્થ ધમ્મપટિસમ્ભિદા**’’તિ એતેન તત્થ અત્થપટિસમ્ભિદાય પરિયાયભાવમાહ. **તથા વિપાકકિરિયાનન્તિ**આદિ યથાધિપ્પેતસ્સ અત્થસ્સ વિસદિસૂદાહરણદસ્સનં. ઉભયેનપિ ‘‘અત્થપટિસમ્ભિદા ન મગ્ગારમ્મણા’’તિ (વિભ૰ ૭૪૯) વચનં સુત્તન્તનયાનુગતં નિપ્પરિયાયત્થસ્સ તત્થ અધિપ્પેતત્તાતિ દીપેતિ. **કિઞ્ચિ પન ઞાણન્તિ**આદિ ‘‘તિસ્સો પટિસમ્ભિદા’’તિઆદિપાળિયા સમત્થકં. યથાધિપ્પેતસ્સ અત્થસ્સ પટિભાનં દીપનં **પટિભાનં**. તેનાહ ‘‘**ઞેય્યપ્પકાસનતો**’’તિ. ઇતિ યા ‘‘તિસ્સો પટિસમ્ભિદા’’તિ પાળિ, તસ્સા બલવભાવવિભાવનેન ઇતરાય અધિપ્પાયમગ્ગનં કતન્તિ વેદિતબ્બં. **નિપ્પરિયાયા**તિ પરિયાયરહિતા ઉજુકં સરૂપેનેવ પવત્તા. **નિપ્પરિયાય... પે૰... પવત્તિયન્તિ** એકન્તિકઅત્થારમ્મણં ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, ઞાણારમ્મણં પટિભાનપટિસમ્ભિદાતિ ગહેત્વા દેસનાયં.

સો એવાતિ પરસ્સ અભિલાપસદ્દો એવ. અનુવત્તમાનતા ચસ્સ નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પચ્ચુપ્પન્નમેવ સદ્દં આરમ્મણં કરોન્તી, સદ્દં સુત્વા ‘‘અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનન્તીતિ ચ આદિવચનવસેન વેદિતબ્બો.

પઞ્હપુચ્છકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૬. ઞાણવિભઙ્ગો

૧. એકકમાતિકાદિવણ્ણના

૭૫૧. સમ્પયુત્તાનં નિસ્સયપચ્ચયતાય, આરમ્મણસ્સ પવત્તિટ્ઠાનતાય ઓકાસટ્ઠો વેદિતબ્બો. **નહેતાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ''અહેતુકા''તિઆદિકં સબ્બં એકવિધેન ઞાણવત્થું સઙ્ગણ્હાતિ. **એકં નહેતૂ**તિ નહેતુતાય એકં પઞ્ચવિઞ્ઞાણં નહેતૂતિ વુત્તા તેસં નહેતુતા. એકન્તાહેતુભાવેન હિ તે એકપ્પકારાવાતિ. **અઞ્ઞમ્પી**તિ અહેતુકાદિ. **અવિતથસામઞ્ઞયુત્ત**ન્તિ તેનેવ અહેતુકતાદિના યથાભૂતેન સમાનભાવેન યુત્તં. **ઞાણારમ્મણ**ન્તિ ઞાણસ્સ આરમ્મણં યથાવુત્તપઞ્ચવિઞ્ઞાણાદિ. **વત્થુવિભાવના**તિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણાદિકસ્સ ઞાણવત્થુસ્સ યથાવુત્તવિસેસેન વિભાવના પકાસના પઞ્ઞા.

ઓસાનદુકસ્સાતિ ''અત્થજાપિકા પઞ્ઞા, જાપિતત્થા પઞ્ઞા''તિ ઇમસ્સ દુકસ્સ. દુકમાતિકા ધમ્મસઙ્ગણિયં વુત્તદુકમાતિકાતિ આહ ''**દુકમાતિકં અનિસ્સાયા**''તિ.

''ચિન્તામયા પઞ્ઞા''તિઆદિકા તિકમાતિકં અનિસ્સાય વુત્તાતિ આહ ''**એવં તિકાનુરૂપેહીતિ એત્થાપિ દટ્ઠબ્બ**''ન્તિ. યદિપિ જાપ-સદ્દો બ્યત્તવચને, માનસે ચ પવત્તતિ, જનનત્થેપિ પન દટ્ઠબ્બોતિ દસ્સેન્તો આહ ''**અનેકત્થત્તા ધાતુસદ્દાન**''ન્તિઆદિ. કુસલપઞ્ઞા વિપાકસઙ્ખાતસ્સ, કિરિયપઞ્ઞા પરિકમ્માદિભૂતા અત્તના નિબ્બત્તેતબ્બફલસઙ્ખાતસ્સ અત્થસ્સ નિબ્બત્તનતો અત્થજાપિકાતિ વુત્તાતિ આહ ''**અત્થજાપિકા કારણગતા પઞ્ઞા**''તિ. વિપાકપઞ્ઞા, કિરિયપઞ્ઞા ચ સહજાતાદિપચ્ચયવસેન તંતંવિપાકાદિઅત્થં જાપેતિ જનેતીતિ આહ ''**જાપિતો જનિતો અત્થો એતિસ્સાતિ જાપિતત્થા**''તિ. સતિપિ સહજાતાનં પચ્ચયભાવે વિપાકકિરિયપઞ્ઞા ન કુસલા વિય વિપાકાનં નિપ્પરિયાયેન કારણવોહારં લભતીતિ આહ ''**કારણપઞ્ઞાસદિસી**''તિ. વિભાવનત્થેન પઞ્ઞા આરમ્મણં વિય સમ્પયુત્તેપિ પકાસેતિયેવાતિ વુત્તં ''**ફલપ્પકાસનભૂતા**''તિ. યતો સા આલોકોભાસપજ્જોતપરિયાયેહિ વિભાવિતા.

૧૦. દસકમાતિકાવણ્ણના

૭૬૦. ''જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઞાણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ ઞાણં. અતીતમ્પિ અદ્ધાનં જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઞાણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ ઞાણં. અનાગતમ્પિ અદ્ધાનં જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઞાણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ ઞાણં. યમ્પિસ્સ તં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં, તમ્પિ ખયધમ્મં વયધમ્મં વિરાગધમ્મં નિરોધધમ્મન્તિ ઞાણં. ભવપચ્ચયા…પે॰… અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા…પે॰… નિરોધધમ્મ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૩૪) એવમાગતાનિ **સત્તસત્તતિ ઞાણાનિ**. ''જરામરણે ઞાણં, જરામરણસમુદયે ઞાણં, જરામરણનિરોધે ઞાણં, જરામરણનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં. જાતિયા ઞાણં…પે॰… સઙ્ખારેસુ ઞાણં…પે॰… પટિપદાય ઞાણ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૩૩) એવમાગતાનિ **ચતુચત્તારીસં ઞાણાનિ**. સુતમયઞાણાદીનિ અનાવરણઞાણપરિયોસાનાનિ પટિસમ્ભિદામગ્ગે (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૧ આદયો) આગતાનિ **તેસત્તતિ ઞાણાનિ**. તેનાહ ''**તેસત્તતિ પન…પે॰… ન સંયુત્તકે**''તિ. ''સંયુત્તકે''તિ વા ઇદં ''સત્તસત્તતિ ઞાણાની''તિ ઇમિના સમ્બન્ધિતબ્બં, ન ''તેસત્તતી''તિ ઇમિના. **અઞ્ઞત્થ** નિક્ખેપકણ્ડાદીસુ. યથા સમ્માપટિવેધાભાવતો મિચ્છાઞાણાદિ થુસરાસિમ્હિ નિખાતખાણુકો વિય આરમ્મણે ચઞ્ચલં હોતિ, ન એવં હોતિ યથાભૂતાવબોધકં ઞાણન્તિ આહ

“**યાથાવપટિવેધતો સયઞ્ચ અકમ્પિય**”ન્તિ. અધિબલકરણં ઉપત્થમ્ભનન્તિ તં પુગ્ગલે આરોપેન્તો આહ “**પુગ્ગલઞ્ચ...પે॰... કરોતી**”તિ. વિસભાગધમ્મેસુ વા અકમ્પિયત્થો, સભાગધમ્મેસુ ઉપત્થમ્ભનત્થો વેદિતબ્બો.

અભિમુખં ગચ્છન્તીતિ ‘‘ઉપગચ્છન્તી’’તિ પદસ્સ અત્થવચનં. ઉપગમનઞ્ચેત્થ સબ્બઞ્ઞુતાય પટિજાનનમેવાતિ વુત્તં “**પટિજાનનવસેના**”તિ. **અટ્ઠ વા પરિસા ઉપસઙ્કમન્તી**તિ એત્થાપિ પટિજાનનવસેન સબ્બઞ્ઞુતન્તિ યોજેતબ્બં. અટ્ઠસુ પરિસાસુ દસ્સિતઅકમ્પિયઞાણયુત્તોતિ સમ્બન્ધો.

ફલસમ્પત્તિપવત્તીતિ સપ્પુરિસૂપનિસ્સયાદીનં કારણસમ્પત્તીનં ફલભૂતાય પતિરૂપદેસવાસઅત્તસમ્માપણિધિઆદિસમ્પત્તિયા પવત્તનં. **આદિ**-સદ્દેન સુત્તસેસા સઙ્ગહિતા. **તત્થ** સપ્પુરિસૂપનિસ્સયાદિકે. કસ્મા પનેત્થ સમાને અત્થકિચ્ચે પટિવેધઞાણસ્સ વિય દેસનાઞાણસ્સાપિ યાવ અરહત્તમગ્ગા ઉપ્પજ્જમાનતા ન વુત્તાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ “**પટિવેધનિટ્ઠત્તા**”તિઆદિ . **પટિવેધનિટ્ઠત્તા**તિ પટિવેધસ્સ પરિયોસાનત્તા. **તેના**તિ પટિવેધપરિયોસાનભૂતેન અરહત્તમગ્ગઞાણેન. તદધિગમેન હિ સમ્પત્તસકલસબ્બઞ્ઞુગુણો ભગવા અનન્તપટિભાનો અનુપમાય બુદ્ધલીળાય ધમ્મં દેસેતું સમત્થો અહોસિ. “**પટિલદ્ધસ્સાપી**”તિ ઇમિના સબ્બથા લભાપકસ્સ પટિવેધાનુરૂપતા દેસનાઞાણસ્સ અસક્કુણેય્યાતિ દીપેતિ, તેન ચ પટિવેધનમત્તેનેત્થ અત્થસિદ્ધીતિ દસ્સેતિ. તેનાહ “**દેસનાઞાણસ્સા**”તિઆદિ.

હાનભાગિયધમ્મન્તિ વા હાનભાગિયભાવસ્સ કારણં. **કામસહગતસઞ્ઞાદિધમ્મ**ન્તિ કામગુણારમ્મણં સઞ્ઞામનસિકારાદિં. **પુબ્બેવ કતાભિસઙ્ખારાદિ**ન્તિ ‘‘ચન્દે વા સૂરિયે વા એત્તકં ગતે વુટ્ઠહિસ્સામી’’તિઆદિના સમાપજ્જનતો પુબ્બે પવત્તચિત્તાભિસઙ્ખારપરિકમ્માદિં.

તદભાવગ્ગહણેનાતિ કિલેસાવરણાભાવગ્ગહણેન. **ઠિતિ**ન્તિ અત્થિભાવં. **તબ્બિપરીતાયા**તિ ‘‘નત્થિ દિન્ન’’ન્તિઆદિકાય મિચ્છાદિટ્ઠિયા. **ઠાનાભાવ**ન્તિ અપ્પવત્તિં, નત્થિભાવં વા. **ઉપરી**તિ ઇમિસ્સા બલાનં અનુક્કમકથાય ઉપરિ અનન્તરમેવ. **વિપાકાવરણાભાવદસ્સનાદિકસ્સા**તિ **આદિ**-સદ્દેન કમ્માવરણાભાવદસ્સનં સઙ્ગણ્હાતિ. **ઇતર**ન્તિ અધિગમસ્સ અટ્ઠાનદસ્સનં. **તંસહિતાનં ધાતૂન**ન્તિ રાગાદિસહિતાનં સભાવાનં. **વેમત્તતા** ચ તેસં પચ્ચયવિસેસસિદ્ધેન અવત્થાદિવિસેસેન વેદિતબ્બા. **ચરિયાહેતૂન**ન્તિ રાગાદિચરિયાકારણભૂતાનં ધમ્માનં.

૧. એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૧. અયં વિસેસોતિ સમાનેપિ નયદ્વયસ્સ તેસં અહેતુભાવાદિદીપને એકસ્સ હેતુભાવાદિપટિસેધતા, ઇતરસ્સ રાસન્તરાસઙ્ગહોતિ ઇદં નાનાકરણં. **એકાય જાતિયા**તિ આદાનનિક્ખેપપરિચ્છિન્નસ્સ એકસ્સ ભવસ્સ. **તદન્તોગધતાયા**તિ ગતિઅન્તોગધતાય. **તત્થ તત્થા**તિ તંતંગતિચુતિભવેસુ.

૭૬૨. તથાતિ અઞ્ઞદ્વારારમ્મણતાય. **ખીરાદીનં...પે॰... વિલક્ખણતા**તિ યથા ખીરસ્સ દધિભાવેન, દધિનો તક્કભાવેન વિલક્ખણતાપત્તિ, ન એવં પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં નહેતુભાવાદિતો અઞ્ઞસ્સ સભાવાપત્તિ અત્થીતિ અત્થો.

૭૬૩. મહન્તેપીતિ પુથુત્તેપિ. બહુભાવવાચકો હિ અયં મહા-સદ્દો ‘‘મહાજનો’’તિઆદીસુ વિય રૂપસઙ્ઘાટસ્સ અધિપ્પેતત્તા. અઞ્ઞથા સભાવધમ્મસ્સ કા મહન્તતા, સુખુમતા વા. ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વચનં કત્વા વુત્તત્તા આહ “**ચક્ખુપસાદે મમ વત્થુમ્હી**”તિ. **ઇસ્સરિયટ્ઠાન**ન્તિ ઇસ્સરિયપવત્તનટ્ઠાનં. તથા હિ નં અઞ્ઞત્થ ભાવિતં

વિભાવેન્તમેવ તિટ્ઠતિ, અઞ્ઞવિઞ્ઞાણાનિ ચ તેન દિન્નનયાનેવ તત્થ પવત્તન્તિ, અપિ દિબ્બચક્ખુઞાણં, યતો તં અન્ધસ્સ ન નિપ્ફજ્જતિ.

૭૬૪. વવત્થિતાનમ્પીતિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અસંકિણ્ણાનમ્પિ. **પટિપાટિનિયમો** નિયતાનુપુબ્બિકતા. **તેનાતિ** ''અબ્બોકિણ્ણા''તિ વચનેન.

૭૬૬. આવટ્ટનભાવો આવજ્જનકિચ્ચતા.

તેસન્તિ રૂપાદીનં. એતેસઞ્હિ રૂપાદીનં પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ સમાગમો. **અભિનિપતિતબ્બાનિ** આલમ્બિતબ્બાનિ, વિજાનિતબ્બાનીતિ અત્થો. તેનાહ ''**આરમ્મણકરણેન પટિવિજાનિતબ્બાની**''તિ. કુસલાકુસલચેતનાય, તંસમ્પયુત્તાનઞ્ચ યથાવુત્તાનં ''મનોપુબ્બઙ્ગમા...પે॰... અકુસલં વા''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬૬) એવં વુત્તાનં પટિવિજાનિતબ્બાનં પટિવિજાનનન્તિ સમ્બન્ધો. કમ્મત્થે હિ એતં સામિવચનં. **સહજપુબ્બઙ્ગમધમ્મેનાતિ** દસ્સનાદીહિ સહજાતફસ્સાદિના પુબ્બઙ્ગમેન આવજ્જનાદિના. **કિચ્ચન્તરન્તિ** દસ્સનાદિકિચ્ચતો અઞ્ઞં સમ્પટિચ્છનાદિકિચ્ચં.

અવિપાકભાવેન કારણેન, તેન વા સદ્ધિં. **અઞ્ઞન્તિ** રૂપભાવાદિં. **ભાસનકરણકરાતિ** વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપનવસેન પવત્તકુસલાકુસલચિત્તુપ્પાદધમ્મા. તે એવ કાયઙ્ગવાચઙ્ગં અચોપેત્વા પવત્તા **તંસદિસા**. **પુબ્બઙ્ગમપટિવિજાનનન્તિ** પુબ્બઙ્ગમભાવેન વિજાનનં મનોદ્વારિકજવનાનં પુરેચરભાવેન ગહણં. **તત્થાતિ** પઞ્ચદ્વારે. ''**ન પટિસિદ્ધ**''ન્તિ વત્વા સ્વાયમપ્પટિસેધો સામત્થિયલદ્ધોતિ દસ્સેતું ''**ન કાયકમ્મં...પે॰... અનુઞ્ઞાતત્તા**''તિ વુત્તં. ''**તથા**''તિ ઇદં યથા કાયવચીકમ્મપટ્ઠપનં, એવં કુસલાદિધમ્મસમાદાનમ્પિ નત્થીતિ ઉપસંહરણત્થં વેદિતબ્બં. યદિ ન ભવતો ચવતિ, કથં પઞ્ચદ્વારે ચુતિ વુત્તાતિ આહ ''**ન પઞ્ચદ્વારિક...પે॰... અતંદ્વારિકત્તા**''તિ. **તસ્સા** પાળિયા. **આપાથમત્તન્તિ** આપાથગમનમત્તં આરમ્મણપચ્ચયભાવમત્તં. **અઞ્ઞન્તિ** ''રૂપં નીલ''ન્તિ એવમાદિધમ્મવિસેસં. તેનાહ ''**ધમ્મસભાવ**''ન્તિ. **રૂપન્તિ ચ ન ગણ્હાતીતિ** રૂપારમ્મણમ્પિ સમાનં ''રૂપં નામેત''ન્તિ ન ગણ્હાતિ. તથા ચાહુ એકે ''ચક્ખુવિઞ્ઞાણસમઙ્ગી નીલં વિજાનાતિ, નો તુ નીલ''ન્તિ. **રૂપનીલાદિઆકારો** રૂપારમ્મણરૂપાદાનાકારપઞ્ઞત્તિ. તજ્જાપઞ્ઞત્તિ હેસા યથા અનિચ્ચતાદિ. **સાતિસયં** સવિતક્કસવિચારત્તા. **તતો અઞ્ઞન્તિ** સદ્દારમ્મણતો અઞ્ઞં નામપઞ્ઞત્તિઆરમ્મણં, અઞ્ઞથા સહુપ્પત્તિપટિસેધો ન સમ્ભવેય્યાતિ અધિપ્પાયો.

મનોદ્વારેપીતિ ન પઞ્ચદ્વારેયેવ દુતિયે મોઘવારે, અથ ખો મનોદ્વારેપિ. **આવજ્જનં દ્વત્તિક્ખત્તું...પે॰... દટ્ઠબ્બં** એકચિત્તક્ખણિકસ્સ આવજ્જનસ્સ ઉપ્પત્તિયં તથા અસમ્ભવતો.

તસ્સાતિ યાથાવકવત્થુવિભાવનાય પઞ્ઞાય.

એકકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દુકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૭. અધિકરણેસૂતિ પદત્થેસુ. **અઞ્ઞત્ર સભાવં ગહેત્વાતિ** અત્થસદ્દસ્સ તત્થ પવત્તનાકારદસ્સનં, તેન અત્થસદ્દસ્સ સભાવત્થતં દસ્સેતિ. **અધિકરણવસેન લિઙ્ગપરિવત્તિં ગચ્છતિ.** ''અભિધેય્યાનુરૂપં લિઙ્ગવચનાની''તિ હિ સદ્દવિદૂ વદન્તિ.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તિકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૮. **પરિપાચિતેસૂ**તિ સાધિતેસુ. ''વિહિતેસૂ''તિ એત્થ દુદ્ધાદીસુ વિય ભૂતકાલતા નાધિપ્પેતાતિ આહ "**વિસયવિસેસનમત્તમેવા**"તિ. "**કમ્મં, સિપ્પ**"ન્તિ પઞ્ઞા કારણૂપચારેન વુત્તાતિ આહ "**પઞ્ઞા એવ વા…પે॰… વેદિતબ્બા**"તિ.

કુસલં કમ્મં સકં એકન્તં હિતસુખાવહત્તા. તપ્પટિપક્ખત્તા **ઇતરં** અકુસલં કમ્મં **નોસકં**. સચ્ચપટિવેધાનુલોમનં સચ્ચાનુલોમનં વુત્તન્તિ આહ "**તપ્પટિવેધપચ્ચયભાવેના**"તિ. મગ્ગસચ્ચસ્સ અનુલોમનતો વા સચ્ચાનુલોમિકતા, તથા પરમત્થસચ્ચસ્સ અનુલોમનતો. તેનાહ અટ્ઠકથાયં "**મગ્ગસચ્ચસ્સા**"તિઆદિ. **પઞ્ઞા વુત્તા** પઞ્ઞાવિસયે પઞ્ઞાકિચ્ચસ્સ દસ્સિતત્તા. ''યોગવિહિતેસૂ''તિઆદિના વુત્તભૂમિનિદ્દેસો, ''કમ્મસ્સકતં સચ્ચાનુલોમિક''ન્તિ વુત્તસરૂપનિદ્દેસો, ''રૂપં અનિચ્ચ''ન્તિઆદિના વુત્તપ્પકારનિદ્દેસો ચ **યથાવુત્તા…પે॰… નિદ્દેસા**. ''યોગવિહિતેસુ કમ્માયતનેસુ ખન્તિં, કમ્મસ્સકતં ખન્તિં, 'રૂપં અનિચ્ચ'ન્તિ ખન્તિ''ન્તિઆદિના ખન્તિઆદિપદેહિ યોજેતબ્બા. **ઓલોકનં** પચ્ચક્ખકરણં. **ધમ્મા ઓલોકનં ખમન્તી**તિ પઞ્ઞાય તદોલોકનસમત્થતમાહ.

૭૬૯. **મુઞ્ચતી**તિ પજહતિ. આરબ્ભ-કિરિયાય અધિટ્ઠાનં સમઙ્ગિભાવો, અધિકરણં પટ્ઠપનન્તિ આહ "**મુઞ્ચ…પે॰… વત્તું યુત્ત**"ન્તિ.

૭૭૦. પઞ્ચસીલદસસીલાનિ કમ્મવટ્ટેકદેસભૂતાનિ સન્ધાય તેસં ધમ્મટ્ઠિતિયં સમવરોધો વુત્તો. **સતિપિ સવને**તિ ''ઇધ, ભિક્ખવે, અરિયસાવકો પાણાતિપાતા પટિવિરતો''તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૮.૩૯; કતા॰ ૪૮૦) તથાગતતો સવને સતિપિ. **ભિક્ખુઆદીનમ્પિ તં વુત્તં** અધિસીલપઞ્ઞાપનં વિય ન બુદ્ધાવેણિકન્તિ.

અધિપઞ્ઞાનિબ્બત્તેસૂતિ ઠપેત્વા અધિપઞ્ઞં તદઞ્ઞેસુ મગ્ગફલધમ્મેસુ. **તદધિટ્ઠાનેસૂ**તિ તસ્સા અધિપઞ્ઞાય અધિટ્ઠાનેસુ વિપસ્સનાધમ્મેસુ.

૭૭૧. **અપાયુપ્પાદનં** અવટ્ઠિનિબ્બત્તનં. **તસ્મિંયેવ ઠાને**તિ તસ્મિંયેવ ખણે.

તિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૭૯૩. પરિતસ્સનં પરિત્તાસો, ચિત્તુત્રાસો ચાતિ "**ન પરિતસ્સતી**"તિ પદસ્સ "**ન પત્થેતિ ન ઉત્તસતી**"તિ અત્થમાહ.

૭૯૬. **અરિયસચ્ચેસુ ધમ્મસદ્દો** ''દિટ્ઠધમ્મો''તિઆદીસુ વિય. **અરિયમગ્ગો, તસ્સ ચ ફલં ધમ્મો** યથાનુસિટ્ઠં પટિપન્ને અપાયેસુ અપતમાને ધારેતીતિ. **તત્થ પઞ્ઞા**તિ તસ્મિં અરિયમગ્ગફલે નિસ્સયભૂતે પઞ્ઞા. તેનાહ "**તંસહગતા**"તિ. અવિદિતં વિદિતં વિય નેતિ ઞાપેતીતિ **નયો**, અનુમાનં, તસ્સ **નયનં** પવત્તનં, તં પન વિસુંયેવેકં ઞાણુપ્પાદનન્તિ આસઙ્કાય નિવત્તનત્થમાહ "**ન અઞ્ઞ…પે॰… વિસેસો**"તિ. અત્તનો હિ અધિગમાનુસારેન

પરાધિગતાનં કાલત્તયે મગ્ગાદીનં પવત્તિઆકારાનુમાનં **નયનયનં**. અનુમિનનાકારમેવ હિસ્સ સન્ધાય વુત્તં ‘‘**ઞાણસ્સેવ પવત્તિવિસેસો**’’તિ. **કારણઞ્ચ નયનયનસ્સ** સચ્ચેસુ પચ્ચક્ખપવત્તનતો. ‘‘**તથા**’’તિ ઇમિના યથા મગ્ગઞાણતો અઞ્ઞાપિ ‘‘ઇમિના ધમ્મેના’’તિ વત્તું યુત્તં, તથા પકારન્તરેનપિ ‘‘ઇમિના ધમ્મેન ઞાણેના’’તિ એત્થ અત્થો યુજ્જતીતિ ઇમમત્થં ઉપસંહરતિ. **તેના**તિ તસ્મા ઞાણેન ઞાતતો સમ્પયોગેહિ નયનયનતો. **ઞાણવિસયભાવેના**તિ પટિવેધઞાણસ્સ વિસયભાવેન. **ઞાતેન** પટિવિદ્ધેન ચતુસચ્ચધમ્મેન, ઞાણસમ્પયોગેન વા ઞાતેન જાનિત્વા ઠિતેન મગ્ગફલધમ્મેન.

સબ્બેન સબ્બન્તિ સબ્બપ્પકારેન સબ્બં, અનવસેસન્તિ અત્થો. અદ્ધત્તયપરિયાપન્નઞ્હિ સબ્બં તેભૂમકસઙ્ખારગતં સમ્મસીયતિ. **નયનતો**તિ નયગ્ગાહતો. **અનુરૂપત્થવાચકો વા કારણસદ્દો** ‘‘કારણં વદતી’’તિઆદીસુ વિય.

અન્વયઞાણસ્સપિ પરિયોગાહેત્વા પવત્તનતો સવિસેસો વિસયાવબોધોતિ વુત્તં ‘‘**ધમ્મે ઞાણ…પે॰… અભાવા**’’તિ. **વિસયોભાસનમત્તજાનનસામઞ્ઞેના**તિ અસતિપિ અભિસમેચ્ચ ગહણે વિસયવિભાવનસઙ્ખાતઅવબોધસામઞ્ઞમત્તેન. ‘‘**ઞાણ**’’**ન્તિ સમ્મતેસૂ**તિ ‘‘ઞાણ’’ન્તિ વોહરિતેસુ લદ્ધઞાણવોહારેસુ. **સમ્મુતિવસેના**તિ ધમ્મઞાણાદિ વિય સમુખેન વિસયે અપ્પવત્તિત્વા પઞ્ઞત્તિમુખેન પવત્તં. **અવસેસ**ન્તિ સમ્મુતિઞાણમેવાહ. **ઇતરઞાણત્તયવિસભાગ**ન્તિ ધમ્મઞાણાદિઞાણત્તયવિધુરં.

૭૯૭. **કામભવધમ્મે**તિ કામભવસઙ્ખાતે ધમ્મે.

૭૯૮. **સા**તિ પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞા. **વીતરાગભાવનાવત્થસ્સા**તિ ‘‘વીતરાગો હોતી’’તિ એવં વુત્તસ્સ. **ત**ન્તિ છળભિઞ્ઞં. મગ્ગઞાણઞ્હિ કિચ્ચતો મગ્ગસચ્ચમ્પિ પટિવિજ્ઝતિ. **ઇતરા**તિ હેટ્ઠિમમગ્ગપઞ્ઞા. **તદુપનિસ્સયત્તા**તિ તસ્સા છળભિઞ્ઞાય, તસ્સ વા પટિવિજ્ઝનસ્સ ઉપનિસ્સયત્તા પટિવિજ્ઝતિ નામ. **યથાનુરૂપ**ન્તિ દિટ્ઠાસવાદીનં યથાનુરૂપં. **આસવક્ખયે**તિ આસવક્ખયપરિયાયે કારણૂપચારેન. **તંનિબ્બત્તનતો**તિ તસ્સ આસવક્ખયસઙ્ખાતસ્સ ફલસ્સ નિબ્બત્તનતો. ઇદઞ્ચ ‘‘આસવાનં ખયે ઞાણં છળભિઞ્ઞા’’તિ સુત્તે આગતત્તા વુત્તં.

૮૦૧. **અભિવિસિટ્ઠેન વા ઞાણેન પાકટં કરોન્તસ્સા**તિ અધિગમવસેન પકાસં વિભૂતં કરોન્તસ્સ.

૮૦૨. **વસિતાપઞ્ચકરહિતં** વસિભાવં અપાપિતં પટિલદ્ધમત્તં. પટિપદારમ્મણસહગતા પઞ્ઞા પટિપદારમ્મણસમ્બન્ધિનીતિ આહ ‘‘**પઞ્ઞાય પટિપદારમ્મણુદ્દેસેના**’’તિ.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૪. **તમેવ** પઞ્ઞં ‘‘દ્વીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા પીતિફરણેના’’તિઆદિના **વિભજતિ**. અભિસન્દનપરિસન્દનપરિપૂરણાનિપિ પરિપ્ફરણં વિય ફરણાપીતિયા, તંસહગતસુખસ્સ ચ કિચ્ચવિસેસભૂતાનિ અધિપ્પેતાનીતિ આહ ‘‘**અભિસન્દેતીતિ…પે॰… વેદિતબ્બ**’’ન્તિ. **આદિના નયેના**તિ ‘‘અભિસન્દેતી’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૬; મ॰ નિ॰ ૧.૪૨૭) સુત્તે આગતનયેન. ફરણઞ્ચેત્થ પીતિસુખસમુટ્ઠિતપણીતરૂપેહિ કાયસ્સ અભિબ્યાપનં

દટ્ઠબ્બં. **આરમ્મણે**તિ પીતિફરણતાસુખફરણતાસીસેન વુત્તાનં તિકદુકઝાનાનં આરમ્મણે. **તા**તિ પીતિફરણતાસુખફરણતા.

સમાધિમુખેનાતિ સમાધિં મુખં પમુખં કત્વા, સમાધિસીસેનાતિ અત્થો, સમાધિપમુખેન વા ઉદ્દેસનિદ્દેસેન. **અઞ્ઞે કિલેસા** દિટ્ઠિમાનાદયો . **અપ્પયોગેના**તિ ઝાનવિમોક્ખાદીનં વિય ઉપ્પાદનીયપરિકમ્મપયોગેન વિના. આવજ્જનાસદિસો હિ ફલસમાપત્તિઅત્થો સમ્મસનચારો. **ઠપિતત્તા**તિ પવત્તિતત્તા. **સતિબહુલતાયા**તિ સતિયા અભિણ્હુપ્પત્તિયા. પરિચ્છિન્દનસતિયા કાલસ્સ સતોતિ દસ્સેતીતિ યોજના.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. છક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૫. **વિસુદ્ધિભાવન્તિ** વિસુદ્ધિયા સબ્ભાવં. “**દિબ્બચક્ખુઞાણેકદેસત્તા**”તિ ઇદં તસ્સ પરિભણ્ડઞાણત્તા વુત્તં. તથા હિ પાળિયં ‘‘સત્તાનં ચુતૂપપાતઞાણાય ચિત્તં અભિનીહરતિ અભિનિન્નામેતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૭) આરભિત્વા ‘‘સો દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેના’’તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૬) વુત્તં. દિબ્બસ્સ તિરોહિતવિપ્પકટ્ઠાદિભેદસ્સ, ઇતરસ્સ ચ રૂપાયતનસ્સ દસ્સનસમત્થસ્સાપિ દિબ્બચક્ખુઞાણસ્સ સિખાપત્તિ ચવમાનોપપજ્જમાનસત્તદસ્સનન્તિ આહ “**મુદ્ધપ્પત્તેન ચા**”તિઆદિ.

છક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૬. **છબ્બિધમ્પિ પચ્ચવેક્ખણઞાણન્તિ** ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઞાણ’’ન્તિઆદિના (વિભ॰ ૮૦૬) વુત્તં પટિચ્ચસમુપ્પાદઞ્ઞાનં પચ્ચવેક્ખણવસેન પવત્તઞાણં. **સહ ગહેત્વા**તિ એકજ્ઝં ગહેત્વા વિપસ્સનારમ્મણભાવસામઞ્ઞેન એકત્તેન ગહેત્વા. **સઙ્ખિપિત્વા વુત્તેના**તિ પુબ્બે છધા વુત્તં વિય દસ્સિતં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણન્તિ એવં સઙ્ખિપિત્વા વુત્તેન. ‘‘ખયધમ્મ’’ન્તિઆદિના પકારેન દસ્સનન્તિ સમ્બન્ધો. **પવત્તઞાણસ્સા**તિ ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણ’’ન્તિઆદિના પવત્તસ્સ ઞાણસ્સ, પવત્તે વા સંસારવટ્ટે ઞાણસ્સ. ઞાણારમ્મણા વિપસ્સના **ઞાણવિપસ્સના**. **વિપસ્સના**તિ ચ ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણ’’ન્તિઆદિના પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નધમ્મે વિભાગેન દસ્સનતો ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં ઇધાધિપ્પેતં. તસ્સ ખયધમ્મતાદિજાનનં **પટિવિપસ્સના**. તેનાહ “**વિપસ્સનાપટિવિપસ્સનાદસ્સનમત્ત**”ન્તિ.

એવમેત્થ અટ્ઠકથાધિપ્પાયવસેન પાળિયા અત્થં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અત્તનો અધિપ્પાયવસેન દસ્સેતું “**પાળિયં પના**”તિઆદિમાહ. **સબ્બત્થા**તિ અદ્ધત્તયે પચ્ચયવિસેસેન પચ્ચયુપ્પન્નવિસેસનિદ્ધારણે. **ઞાણવચનેના**તિ ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણ’’ન્તિઆદિના ઞાણસ્સ ગહણેન. **અઞ્ઞાનન્તિ** સત્તસત્તતિયા અઞ્ઞાનં. **ઇતિસદ્દેના**તિ ‘‘નિરોધધમ્મ’’ન્તિ એત્થ વુત્તઇતિસદ્દેન. **પકાસેત્વા**તિ ઞાણસ્સ પવત્તિઆકારં જોતેત્વા. તેન ધમ્મટ્ઠિતિઞાણતો અઞ્ઞંયેવ પરિયોસાને વુત્તં ઞાણન્તિ દસ્સેતિ. તેનાહ “**વિપસ્સનાઞાણં સત્તમં ઞાણ**”ન્તિ. અયમેવ ચેત્થ અત્થો યુત્તોતિ દસ્સેન્તો “**ન હી**”તિઆદિમાહ. તત્થ “**તમ્પિ ઞાણન્તિ સમ્બન્ધો ન હોતી**”તિ એવં સમ્બન્ધો ન યુત્તો

અઙ્ગન્તરભાવસ્સ અવિભાવનતોતિ અત્થો. તેન વુત્તં "**તંઞાણ...પે॰... અનધિપ્પેતત્તા**"તિ. ન હિ વિસું વિસું વુત્તમેવ એકજ્ઝં વચનમત્તેન અત્થન્તરં હોતીતિ. "**ખયધમ્મં...પે॰... ચા**"તિ ઇમિના પુરિમસ્મિં પક્ખે ઉપચયેન દોસમાહ.

સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૮. **પચ્ચનીકધમ્મે**તિ નીવરણાદિપચ્ચનીકધમ્મે. **દુક્ખન્તિ** સમાપજ્જને અસતિ ઉપ્પજ્જનકદુક્ખં.

અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. દસકનિદ્દેસો

પઠમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૯. ન ઠાનન્તિ **અટ્ઠાનં**, અનુપલબ્ભનત્થો અયમકારોતિ આહ "**અવિજ્જમાનં ઠાનં અટ્ઠાન**"ન્તિ. અભાવત્થો વા, ન અઞ્ઞપટિપક્ખાદિઅત્થોતિ આહ "**નત્થિ ઠાનન્તિ વા અટ્ઠાન**"ન્તિ. કો પનેતસ્સ અત્થદ્વયસ્સ વિસેસોતિ? પઠમો હેતુપચ્ચયેહિ અનુપલબ્ભમાનતં વદતિ, દુતિયો સબ્બેન સબ્બં અભાવન્તિ અયમેતેસં વિસેસો. તણ્હુપાદાનાદીનમ્પિ સુખતો ઉપગમનસ્સ હેતુભાવે દિટ્ઠિવિપલ્લાસસ્સ સો સાતિસયો અસુખેપિ દળ્હં પવત્તાપનતોતિ આહ "**દિટ્ઠિવિપલ્લાસોવ...પે॰... અધિપ્પેત**"ન્તિ. ''અત્તદિટ્ઠિવસેના''તિ કસ્મા વિસેસેત્વા વુત્તં, નનુ અરિયસાવકસ્સ સબ્બાપિ દિટ્ઠિયો નત્થીતિ? સચ્ચં નત્થિ, અત્તદિટ્ઠિસન્નિસ્સયા પન સબ્બદિટ્ઠિયોતિ દસ્સેતું "**અત્તદિટ્ઠિવસેનાતિ પધાનદિટ્ઠિમાહા**"તિ વુત્તં. **ભેદાનુરૂપસ્સ** વત્થુનો. **ભેદાનુરૂપેન** ''અધમ્મે ધમ્મો''તિઆદિનયપ્પવત્તેન.

સો એવાતિ યો લિઙ્ગે અપરિવત્તે તસ્મિં અત્તભાવે ભવઙ્ગજીવિતિન્દ્રિયપ્પબન્ધો, સો એવ. તઞ્હિ ઉપાદાય એકજાતિસમઞ્ઞા, ન ચેત્થ ભાવકલાપજીવિતિન્દ્રિયસ્સ વસેન ચોદના કાતબ્બા તદઞ્ઞસ્સેવ અધિપ્પેતત્તા. તઞ્હિ તત્થ અવિચ્છેદવુત્તિયા પબન્ધવોહારં લભતિ, ઇતરમ્પિ વા ભાવાનુપાલનતાસામઞ્ઞેનાતિ અનોકાસાવ ચોદના.

સપત્તવસેન યોજેતબ્બન્તિ ''સપત્તં મારેમીતિ અભિસન્ધિના સપત્તેન નિપન્નટ્ઠાને નિપન્નં મનુસ્સભૂતો મનુસ્સભૂતં માતરં પિતરં વા મારેન્તો''તિઆદિના યોજેતબ્બં. **સબ્બત્થા**તિ ચતૂસુપિ વિકપ્પેસુ. **પુરિમં અભિસન્ધિચિત્ત**ન્તિ પુબ્બભાગિયો મરણાધિપ્પાયો. **અપ્પમાણં** તેન અત્થસિદ્ધિયા અભાવતો. **પુથુજ્જનસ્સેવ તં દિન્નં હોતી**તિ એત્થ યથા અરહત્તં પત્વા પરિભુત્તમ્પિ પુથુજ્જનકાલે દિન્નં પુથુજ્જનદાનમેવ હોતિ, એવં મરણાધિપ્પાયેન પુથુજ્જનકાલે પહારે દિન્ને અરહત્તં પત્વા તેનેવ પહારેન મતે કસ્મા અરહન્તઘાતોયેવ હોતિ, ન પુથુજ્જનઘાતોતિ? વિસેસસમ્ભવતો. યથા હિ દાનં દેય્યધમ્મસ્સ પરિચ્ચાગમત્તેન હોતિ, ન એવં વધો. સો હિ પાણો, પાણસઞ્ઞિતા, વધકચેતના, ઉપક્કમો, તેન મરણન્તિ ઇમેસં પઞ્ચન્નં અઙ્ગાનં પારિપૂરિયાવ હોતિ, ન અપારિપૂરિયા. તસ્મા અરહત્તં પત્તસ્સેવ મરણન્તિ અરહન્તઘાતોયેવ હોતિ , ન પુથુજ્જનઘાતો. યસ્મા પન ''ઇમં મારેમી''તિ યં સન્તાનં આરબ્ભ મારણિચ્છા, તસ્સ પુથુજ્જનખીણાસવભાવેન પયોગમરણક્ખણાનં વસેન સતિપિ સન્તાનભેદે અભેદોયેવ. યદા ચ અત્થસિદ્ધિ, તદા ખીણાસવભાવો. તસ્મા અરહન્તઘાતોવ હોતીતિ નિચ્છિતં. કથં પનેત્થ વધકચેતના વત્તમાનવિસયા સિયાતિ આહ "**વધકચિત્તં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણમ્પિ...પે॰... પવત્તતી**"તિ. તત્થ

પબન્ધવિચ્છેદવસેનાતિ યેન પબન્ધો વિચ્છિજ્જતિ, તાદિસં પયોગં નિબ્બત્તેતીતિ અત્થો. તેન યદા પબન્ધવિચ્છેદો, તદા અરહાતિ યથાવુત્તં અરહન્તઘાતં પતિટ્ઠાપેતિ. **ન એવ**ન્તિ યથા કાલન્તરાપેક્ખકિચ્ચસિદ્ધં વધકચિત્તં, ન એવં ચાગચેતના. "**સા હી**"તિઆદિના ચાગચેતનાય કાલન્તરાનપેક્ખકિચ્ચસિદ્ધિતંયેવ વિભાવેતિ. **અઞ્ઞસકકરણ**ન્તિ અત્તતો વિનિમોચેત્વા અઞ્ઞસ્સ દક્ખિણેય્યસ્સ સન્તકભાવકરણં. **તસ્સા**તિ ચજિતબ્બસ્સ વત્થુનો. **યસ્સા**તિ યસ્સ પુથુજ્જનસ્સ. **તસ્સેવ** તં **દિન્નં હોતિ**, સચેપિ અરહત્તં પત્વા તેન પરિભુત્તન્તિ અત્થો.

''કપ્પવિનાસે''તિ ઇદં ''સણ્ઠહન્તે કપ્પે''તિ વુત્તત્તા મહાકપ્પવિનાસં સન્ધાય વુત્તન્તિ આહ "**કપ્પટ્ઠકથાય ન સમેતી**"તિ એત્થ આયુકપ્પસ્સ અધિપ્પેતત્તા. આયુકપ્પો ચેત્થ અવીચિયં નિબ્બત્તસત્તાનં અન્તરકપ્પપરિમાણં પરમાયુ વેદિતબ્બં. તઞ્હિ સન્ધાય ''એકં કપ્પં અસીતિભાગે કત્વા તતો એકભાગમત્તં કાલ''ન્તિ (કથા॰ અટ્ઠ॰ ૬૫૪-૬૫૭) વુત્તં. તયિદં "**એકં કપ્પ**"ન્તિ યદિ એકં મહાકપ્પન્તિ અત્થો, તથા સતિ વીસતિઅન્તરકપ્પપરિમાણો એકો અસઙ્ખ્યેય્યકપ્પોતિ વુત્તં હોતિ. અથ એકં અસઙ્ખ્યેય્યકપ્પન્તિ અત્થો, સબ્બથાપિ ''ચતુસટ્ઠિ અન્તરકપ્પા''તિ વચનેન વિરુજ્ઝતીતિ વીમંસિતબ્બં. યથા પન કપ્પટ્ઠકથાય અયં અટ્ઠકથા સમેતિ, તં દસ્સેતું "**કપ્પવિનાસેયેવાતિ પના**"તિઆદિમાહ.

પકતત્તો વા અપારાજિકો. **સમાનસંવાસકો** કમ્મલદ્ધીનં વસેન અનાનાસંવાસકોતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

નિયતસ્સ પુગ્ગલસ્સ વિજ્જમાનતં પટિસેધેત્વાતિ યોજના. તત્થ **પટિસેધેત્વા**તિ ''પુગ્ગલો પન નિયતો નામ નત્થી''તિ એવં પટિસેધેત્વા. તત્થ કારણમાહ "**મિચ્છત્તસમ્મત્તનિયતધમ્માનં વિય સભાવતો**"તિ. પઞ્ઞત્તિમત્તઞ્હેતં મિચ્છત્તસમ્મત્તનિયતધમ્મનિસ્સયં, યદિદં નિયતો પુગ્ગલોતિ . **યથાપુચ્છિત**ન્તિ ''કિં પુબ્બહેતુ નિયમેતી''તિઆદિના પુચ્છિતપ્પકારં નિયામકહેતું. **યેના**તિ યેન ઉપરિમગ્ગત્તયવિપસ્સનાઞાણેન. **નિયતાનિયતભેદ**ન્તિ સોતાપન્નાદિનિયતભેદં, સત્તક્ખત્તુપરમાદિઅનિયતભેદઞ્ચ. સોતાપન્નો એવ હિ એકો સત્તક્ખત્તુપરમો નામ હોતિ, એકો કોલંકોલો નામ, એકો એકબીજી નામાતિ સોતાપન્નસ્સ નિયતભાવો વુત્તોતિ આહ "**સોતાપન્નો ચ નિયતો**"તિ. બ્યતિરેકત્થો હિ અયં **ચ**-સદ્દો. **તતો પુબ્બે**તિ સોતાપત્તિમગ્ગતો પુબ્બે. "**પુબ્બહેતુકિચ્ચં નત્થી**"તિ ઇદં સોતાપન્નસ્સ નિયતતાય વુત્તત્તા વક્ખમાનઞ્ચ દોસં હદયે ઠપેત્વા વુત્તં. ઉપરિમગ્ગાનં સઉપનિસ્સયત્તે પઠમમગ્ગસ્સાપિ સઉપનિસ્સયતા સિદ્ધા એવાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**યદિ હી**"તિઆદિ. **તઞ્ચ** નિયતત્તં. **અસ્સા**તિ સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ.

તેનેવ ખીણાતિ સોતાપત્તિમગ્ગેનેવ ખીણા. કારણુપચ્છેદેન હિ ફલુપચ્છેદો સિયા. **તતો**તિ સત્તક્ખત્તુપરમાદિતો. **સા**તિ સત્તક્ખત્તુપરમાદિતા. **પવત્તિતો**તિ વિપાકપ્પબન્ધતો. **તેના**તિ સોતાપત્તિમગ્ગેન. **વુટ્ઠાને**તિ વુટ્ઠાને સતિ. કારણેન વિના ફલં નત્થીતિ આહ "**સક્કાય...પે॰... ભવિતબ્બ**"ન્તિ. "**નામકરણનિમિત્તતો**"તિ ઇમિના નામકરણહેતુતાય નિયામકતં વિભાવેતિ એકબીજિઆદિસમઞ્ઞાનં અન્વત્થસઞ્ઞાભાવતો. તેનાહ "**વિપસ્સના...પે॰... સન્ધાય વુત્ત**"ન્તિ.

આદિ-સદ્દેન ''એકોમ્હિ સમ્માસમ્બુદ્ધો, સીતીભૂતોસ્મિ નિબ્બુતો''તિઆદીનિ (મહાવ॰ ૧૧; કથા॰ ૪૦૫; મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૫) સઙ્ગણ્હન્તિ. એત્થ ચ ''સદિસો મે ન વિજ્જતિ, એકોમ્હિ સમ્માસમ્બુદ્ધો (મહાવ॰ ૧૧; કથા॰ ૪૦૫; મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૫). 'અત્થેતરહિ અઞ્ઞે સમણા વા બ્રાહ્મણા વા ભગવતા સમસમા સમ્બોધિય'ન્તિ એવં પુટ્ઠો અહં, ભન્તે,

‘નો’તિ વદેય્ય’’ન્તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૬૧) વચનેહિ ઇમિસ્સા લોકધાતુયા વિય અઞ્ઞસ્સ બુદ્ધસ્સ અઞ્ઞિસ્સા લોકધાતુયા ઉપ્પાદો નિવારિતોતિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ વિજ્જમાને ‘‘સદિસો મે ન વિજ્જતી’’તિઆદિ સક્કા વત્તું. યં પન વદન્તિ ‘‘લોકધાતુવિસેસાપેક્ખાય વુત્ત’’ન્તિ, તમ્પિ નત્થિ તથા વિસેસનસ્સ અભાવતો, બુદ્ધાનુભાવસ્સ ચ અસમત્થભાવવિભાવનતો. આણાખેત્તકિત્તનઞ્ચેત્થ ધમ્મતાદસ્સનત્થં. સક્કોતિ હિ ભગવા યત્થ યત્થ ઇચ્છતિ, તત્થ તત્થ આણં વત્તેતું. ‘‘**એકિસ્સા લોકધાતુયા**’’તિ ચ ઇદં બુદ્ધખેત્તભૂતાય લોકધાતુયા દસ્સનત્થં વુત્તં. તત્થાયમત્થો – બુદ્ધખેત્તભૂતા એકાવાયં લોકધાતુ. તત્થ એકસ્મિં કાલે એકો એવ સમ્માસમ્બુદ્ધો ઉપ્પજ્જતીતિ. તેનાહ ‘‘**બુદ્ધખેત્ત... પે॰... અધિપ્પાયો**’’તિ.

તસ્માતિ યસ્મા ઉપસમ્પદાધીનં પાતિમોક્ખં, ઉપસમ્પદા ચ પબ્બજ્જાધીના, તસ્મા. **પાતિમોક્ખે** સિદ્ધે, સિદ્ધાસુ **તાસુ** પબ્બજ્જૂપસમ્પદાસુ. **તતો પરં વિનટ્ઠં નામ હોતી**તિ પચ્છિમપટિવેધતો પરં પટિવેધસાસનં, પચ્છિમસીલભેદતો ચ પરં પટિપત્તિસાસનં વિનટ્ઠં નામ હોતીતિ સાસનભાવસામઞ્ઞેન પન ઉભયં એકજ્ઝં કત્વા દસ્સેન્તો ‘‘**પચ્છિમ...પે॰... એકતો કત્વા**’’તિ આહ.

પરિદેવનકારુઞ્ઞન્તિ પરિદેવનેન કરુણાયિતબ્બતા કરુણાયના.

ધમ્માનં સભાવવિસેસો ન સક્કા ધારેતું, યતો પારમીપવિચયાદીસુ ઉદકપરિયન્તં કત્વા મહાપથવીકમ્પો અહોસિ, અભિસમ્બોધિદિવસે ચ ઠપેત્વા પુબ્બુત્તરદિસાભાગે બોધિરુક્ખમૂલે ભૂમિભાગો મહાપુરિસં ધારેતું નાસક્ખિ, અઞ્ઞદત્થુ એકપસ્સે પક્ખિત્તઅતિભારભરિતનાવા વિય ચક્કવાળગબ્ભો વિપરિવત્તો. ‘‘સમુપ્પાદિકા’’તિ વત્તબ્બે સ-કારે અ-કારસ્સ આ-કારો, એકસ્સ ચ પ-કારસ્સ લોપો કતોતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**સમં ઉદ્ધં પજ્જતીતિ સામુપાદિકા**’’તિ. સમં ઉપાદિયતીતિ વા સમુપાદા, સમુપાદા એવ **સામુપાદિકા**, સમુપાહિનીતિ અત્થો.

સન્તતિખણવસેનાતિ સન્તતિવસેન આયૂહનસમઙ્ગિતા, સપુબ્બપચ્છાભાગસ્સ ગહણવસેન ચેતનાક્ખણવસેન ચેતનાસમઙ્ગિતાતિ યોજેતબ્બા. એકસ્મિં ઉપટ્ઠિતે પચ્ચયવસેન તદઞ્ઞસ્સ ઉપટ્ઠાનં પરિવત્તનં.

પઠમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૧૦. ભોગે ભુઞ્જિતું ન જાનાતિ, વિનાસેતીતિ યોજના.

લહુપરિવત્તિતાય જીવિતસ્સાતિ અધિપ્પાયો.

ન અદાસિ પયુત્તવાચાય ઉપ્પન્નન્તિ અધિપ્પાયેન.

સમ્માપયોગેનાતિ સમ્માપટિપત્તિયા.

દુતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ચમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૧૩. **ધાતુસભાવો**તિ ભૂતાદિસઙ્ખાતધાતૂનં સભાવો. **સભાગવસેન** ફલભૂતેન. **અજ્ઝાસયધાતુપરિચ્છિન્દનતો**તિ અજ્ઝાસયસભાવસ્સ ''હીનં, પણીત''ન્તિ વા પરિચ્છિજ્જ જાનનતો, વુટ્ઠિનિમિત્તેન વિય મહોઘેન ઉપરિમેઘવુટ્ઠિયા.

પઞ્ચમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

છટ્ઠબલનિદ્દેસવણ્ણના

સદ્દત્થો સમ્ભવતિ સમાસન્તેનેવ તથા સદ્દસિદ્ધિતો. **તેસ**ન્તિ પરોપરાનં વિસદાવિસદાનં સદ્ધાદિઇન્દ્રિયાનં. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ આસયાદિતો ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તસ્સ, ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તતો ચ અધિમુત્તિભેદસ્સ વિસિટ્ઠસભાવત્તા એવ.

૮૧૫. ''કે પન તે અરિયાવાસા''તિ પુચ્છિત્વા તે સુત્તેનેવ દસ્સેન્તો "**ઇધ, ભિક્ખવે**"તિઆદિપાળિં આહરિત્વા "**એવં વુત્તા**"તિ નિગમેત્વા પુન મગ્ગાધિગમેનેવ તેસં અધિગમં દસ્સેન્તો "**એતેસૂ**"તિઆદિમાહ. તત્થ **ઇતરે**તિ છળઙ્ગસમન્નાગમએકારક્ખાસઙ્ખાયપટિસેવનાદયો.

૮૧૬. **આરમ્મણસન્તાનાનુસયનેસૂ**તિ આરમ્મણાનુસયનં, સન્તાનાનુસયનન્તિ દ્વીસુ અનુસયનેસુ. યથા હિ મગ્ગેન અસમુચ્છિન્નો રાગો કારણલાભે ઉપ્પજ્જનારહો થામગતટ્ઠેન સન્તાને અનુસેતીતિ વુચ્ચતિ, એવં ઇટ્ઠારમ્મણેપીતિ તસ્સ આરમ્મણાનુસયનં દટ્ઠબ્બં. તં પનસ્સ અનુસયનં ઉપ્પત્તિયા પાકટં હોતીતિ દસ્સેતું અટ્ઠકથાયં ''યથા નામા''તિઆદિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૮૧૬) વુત્તં. "**આચિણ્ણસમાચિણ્ણા**"તિ એતેન ઇટ્ઠારમ્મણે રાગસ્સ ચિરપરિભાવનં વિભાવેતિ. યસ્મા પન એવં ચિરપરિભાવિતં પરિવેઠેત્વા વિય ઠિતં હોતિ, તસ્મા "**સમન્તતો વેઠેત્વા વિય ઠિતભાવેન અનુસયિતતં દસ્સેતી**"તિ વુત્તં. તથા હિ ઉદકે નિમુગ્ગસદિસો ઉદાહટો. ''સબ્બેપિ તેભૂમકા ધમ્મા કામનીયટ્ઠેન કામા''તિઆદિપાળિવસેન ભવરાગસ્સાપિ વત્થુકામતા વેદિતબ્બા. **રાગવસેના**તિ આરમ્મણરજ્જનવસેન.

૮૧૮. **ઇન્દ્રિયવિસેસો** વિનેય્યાનં ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તં.

૮૧૯. પહાતબ્બેન ઉપદ્દુતનિરોધનત્થં પહાયકં પરિયેસતીતિ પઠમં પહાતબ્બં, પચ્છા પહાયકન્તિ અયં **પહાતબ્બપજહનક્કમો** પહાનક્કમપદેન વુત્તો. **યસ્સા**તિ પહાતબ્બસ્સ. **ત**ન્તિ પહાતબ્બં. **પઠમં વુચ્ચતી**તિ પહાનવિચારણાનં પઠમં વુચ્ચતિ. **તતો** પચ્છા **અપ્પહાતબ્બં** યથા તં દસ્સનત્તિકાદીસુ.

૮૨૬. **ત**ન્તિ ભવઙ્ગં. **તસ્સા**તિ લોકુત્તરસ્સ. **પાદક**ન્તિ અન્તિમભવિકસ્સ ભવઙ્ગં સન્ધાયાહ.

છટ્ઠબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સત્તમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૨૮. **સમાપન્નોમ્હી**તિ મઞ્ઞતીતિ અત્થો.

સમાધિ વા તસ્સ આરમ્મણભૂતં **કમ્મટ્ઠાનં વા** ચિત્તમઞ્જૂસાતિ યોજના. **ઠપેતુન્તિ** યથાપરિચ્છિન્નં કાલં સમાપત્તિચિત્તં પવત્તેતું.

તેહીતિ સઞ્ઞામનસિકારેહિ. **તંસભાવતા**તિ કામાદિદુતિયજ્ઝાનાદિઅનુપક્ખન્દનસભાવતા. **પગુણવોદાનં** પગુણભાવસિદ્ધા ઝાનસ્સ પટિપક્ખતો વિસુદ્ધિ.

સત્તમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દસમબલનિદ્દેસવણ્ણના

૮૩૧. **પઞ્ઞાવ વિમુત્તી**તિ રાગાદીહિ વિમુત્તિભૂતા પઞ્ઞાવ વિમુત્તીતિ યોજના. **કમ્મન્તરસ્સ વિપાકન્તરમેવાતિ અત્થો** વિપાકન્તરજાનનસ્સેવ દુતિયબલકિચ્ચત્તા, કમ્મન્તરજાનનસ્સ ચ તતિયબલકિચ્ચત્તા. **બલસદિસત**ન્તિ એકચ્ચબલસદિસતં. કસ્મા પનેત્થ બલઞાણકિચ્ચે વુચ્ચમાને ઝાનાદિઅબલઞાણં ઉદાહટન્તિ ચોદનં સન્ધાયાહ ''**યદિપી**''તિઆદિ. **તદન્તોગધ**ન્તિ તસ્મિં ઝાનાદિપચ્ચવેક્ખણાસભાવે સત્તમબલઞાણે અન્તોગધં. **એવ**ન્તિ ઝાનાદિઞાણં વિય. **અપ્પેતું, વિકુબ્બિતુઞ્ચા**તિ અત્તના વુત્તાકારં સન્ધાયાહ. સમુદયપ્પહાનાદિએકચ્ચઞાણકિચ્ચમ્પિ અકરોન્તં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં કથમપ્પનાદિકં ઝાનાદિકિચ્ચં કરેય્ય, બલઞાણેહિ પન જાનિતબ્બં, તતો ઉત્તરિઞ્ચ જાનન્તમ્પિ યસ્મા એકચ્ચબલકિચ્ચં ન કરોતિ, તસ્મા અઞ્ઞાનેવ બલઞાણાનિ, અઞ્ઞં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણન્તિ દસ્સનત્થં ''એતેસં પન કિચ્ચં ન સબ્બં કરોતી''તિઆદિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૮૩૧) અટ્ઠકથાયં વુત્તં. તત્થ યથા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં અબલકિચ્ચં એકચ્ચં ન કરોતિ, એવં બલકિચ્ચમ્પીતિ ઉદાહરણદસ્સનવસેન ''તઞ્હિ ઝાનં હુત્વા અપ્પેતુ''ન્તિઆદિ વુત્તન્તિ દસ્સેતું ''**અથ વા...પે॰... દટ્ઠબ્બ**''ન્તિ વુત્તં.

દસમબલનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઞાણવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૭. ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગો

૧. એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૪૩-૪. **અત્થિપટિચ્ચં નામા**તિ અત્થિતા પટિચ્ચત્થો નામ, અસતિપિ સહજાતપુરેજાતાદિભાવે યસ્મિં સતિ યં હોતિ, સો તસ્સ પચ્ચયોતિ કત્વા યથા તથા અત્થિતામત્તં ઇધ પટિચ્ચત્થોતિ અત્થો. તં પન પટિચ્ચત્થં બ્યતિરેકમુખેન પાકટતરં કાતું ''**યથા**''તિઆદિમાહ. તત્થ **નિસ્સયાદિપચ્ચયભાવેન પટિચ્ચાતિ વુત્તન્તિ** નિસ્સયાદિપચ્ચયભાવતો પચ્ચયભૂતં ચક્ખાદિ ''પટિચ્ચા''તિ વુત્તં. **એકિસ્સા સેણિયા**તિ અટ્ઠારસસુ સેણીસુ મયં અમુકાય સેણિયા જાતામ્હ, ન અઞ્ઞે વિય અપ્પઞ્ઞાતાતિ એવમેત્થ અત્થં વદન્તિ.

પુરતો કરણં પમુખભાવકરણં. **નિધાનરાસી**તિ નિદહિત્વા ઠપિતધનનિચયો. **યસો**તિ ઇસ્સરિયં. તં પન યેસુ વત્તતિ, તેસુ પટ્ઠાપકઆણાકરણેહિ પાકટો હોતીતિ ''**પટ્ઠાપકમદો, આણાકરણમદો**''તિ ચ વુત્તં.

૮૪૫. **વત્થુના**તિ જાતિઆદિપવત્તિહેતુના.

૮૪૬. **પતિટ્ઠાભાવો**તિ કુસલકમ્મેસુ પતિટ્ઠાનાભાવો, સો પન યસ્મા કુસલકિરિયાય ઠાનં ન હોતિ, તસ્મા ''**કુસલકરણે અટ્ઠાન**''ન્તિ આહ. પમાદસઞ્ઞિતસ્સ અત્થસ્સ એવમાદિકો પરિયાયોતિ યોજના. **આદિ**-સદ્દેન ''વચીદુચ્ચરિતે, મનોદુચ્ચરિતે ચિત્તસ્સ વોસ્સગ્ગો, મક્ખો, પળાસો''તિ ચ એવમાદિકસ્સ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. ''પમાદો પમજ્જનાદી''તિઆદિકો **તદત્થપ્પકાસકો**, ''ચિત્તસ્સ વોસ્સગ્ગો વોસ્સગ્ગાનુપ્પાદન''ન્તિઆદિકો **તપ્પરિયાયપ્પકાસકો** બ્યઞ્જનપરિયાયો ચ અપરિયન્તોતિ સમ્બન્ધો. ''**ચત્તારો ખન્ધે દસ્સેતી**''તિ ઇમિના સતિવોસ્સગ્ગાકારપ્પવત્તા ચત્તારો અકુસલક્ખન્ધા પમાદોતિ વદતિ.

૮૪૭. અનિવાતવુત્તિતાય હેતુભૂતો ચિત્તસમ્પગ્ગહો **માનવિસેસો**.

૮૪૮. ઉત્તરભાવો ઉત્તરિયં, કરણેન ઉત્તરિયં **કરણુત્તરિયં**, સારમ્ભેન પરસ્સ કિરિયતો ઉત્તરિકિરિયા.

૮૪૯. **નેરુત્તિકવિધાનેના**તિ ઇ-કારચ્ચ-કારાનઞ્ચ ર-કારતાપાદનેન.

અત્તહિતં અત્તાતિ ઉત્તરપદલોપેન નિદ્દેસમાહ યથા ''રૂપભવો રૂપં, ભીમસેનો ભીમો''તિ ચ. **આદિન્નો**, **પત્તો** વા અત્થો **અત્તા**તિ નિરુત્તિનયેન પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.

મુદ્દિતસ્સાતિ અઙ્કિતસ્સ.

૮૫૦. **જાનન્તસ્સેવ** મહાજનસ્સ. **ઉપાદાનાદિપચ્ચયે**તિ ઇન્ધનુદકચીવરાદિકે પારિપૂરિહેતુકે.

૮૫૧. **ગણ્ઠિકા** સયં ગણ્ઠિકરણતો. પતિરૂપવચનતો, અઞ્ઞેસં ગણ્ઠિભેદતો ચ **ગણ્ઠિભૂતા**.

૮૫૨. અભેજ્જન્તરતાય **સમાસેવિતતાય** સુટ્ઠુ આસેવિતતાય.

૮૫૩. ચિરકાલપરિભાવિતત્તેન **તેમનકરણં** અલ્લભાવકરણં, લોભવસેન અવસ્સવનન્તિ અત્થો.

એવં સન્તે કથં ખીયનન્તિ નિદ્દેસોતિ આહ "**ખીયનન્તિ ચા**"તિઆદિ.

૮૫૪. **ચીવરમણ્ડનાદીન**ન્તિ ચીવરમણ્ડના પત્તમણ્ડના સેનાસનમણ્ડનાતિ ઇમેસં. ઇદાનિ તં વિસેસનભાવં યોજેત્વા દસ્સેતું "**ચીવરેન હી**"તિઆદિ વુત્તં.

૮૫૫. સભાગરહિતો, સભાગપટિપક્ખો વા **અસભાગો**, અનનુકૂલાનં પટિક્કૂલતા વા. તેનાહ "**માનથદ્ધતા, વિરોધો વા**"તિ.

૮૫૬. **સઙ્કમ્પના** ઉક્કણ્ઠનાવસેન અનવટ્ઠાનં, અનવધાનં વા. **તસ્સ તસ્સ** આરમ્મણસ્સ **તણ્હાયના**.

૮૫૭. **કાયસ્સા**તિ નામકાયસ્સ. તસ્મિઞ્હિ અવિપ્ફારિકે રૂપકાયોપિ અવિપ્ફારિકો હોતિ.

૮૬૦. **રાગાદીન**ન્તિ રાગમોહઅહિરિકાનોત્તપ્પવિચિકિચ્છાદીનં.

૮૬૧. તિવિધમ્પિ કુહનવત્થું દસ્સેતુન્તિ સમ્બન્ધો. **તત્થા**તિ મહાનિદ્દેસે. ''તત્થ કતમા કુહના લાભસક્કારસિલોકસન્નિસ્સિતસ્સા''તિઆદિના (વિભ॰ ૮૬૧) ઇધ ખુદ્દકવિભઙ્ગે આગતં દેસનાનયં નિસ્સાય મહાનિદ્દેસદેસના પવત્તાતિ આહ "**નિસ્સયભૂતાય ઇમાય પાળિયા**"તિ.

અન્તરહિતાનીતિ અન્તવિકલાનિ છિન્દન્તાનિ.

લાભસક્કારસિલોકહેતુ સમ્ભાવનાધિપ્પાયેન સંયતાકારદસ્સનં કોહઞ્ઞન્તિ આહ "**પાપિચ્છતાય નિરત્થકકાયવચીવિપ્ફન્દનિગ્ગહણં કોરજ**"ન્તિ. યો સંવેગબહુલો કુક્કુચ્ચકો પુબ્બેનાપરં અત્તનોપિ કિરિયં પરિસઙ્કન્તો પચ્ચવેક્ખમાનો તિટ્ઠતિ, તાદિસં વિય અત્તાનં દસ્સેન્તો "**અતિપરિસઙ્કિતો**"તિ વુત્તો.

૮૬૪. પસંસામુખેન નિન્દનન્તિ પસંસાવત્થુતો ખિપનં **બહિ છડ્ડનં** યથા ''અદાયકં અહો દાનપતી''તિ.

૮૬૫. **ગવેસનકમ્મ**ન્તિ અપ્પકેન લાભેન મહન્તસ્સ પરિયેસનકબ્યાપારો.

૮૬૬. પોક્ખરં વુચ્ચતિ સુન્દરં, વણ્ણસ્સ સુન્દરભાવો વણ્ણપારિપૂરી હોતીતિ આહ "**વણ્ણપારિપૂરી વા વણ્ણપોક્ખરતા**"તિ.

૮૭૯. **સેય્યમાનાદિનિદ્દેસેસૂ**તિ ''તત્થ કતમો સેય્યસ્સ 'સેય્યોહમસ્મી'તિ માનો''તિઆદિના (વિભ॰ ૮૬૯) નિદ્દિટ્ઠેસુ નવસુ માનનિદ્દેસેસુ. "**સેય્યાદિપુગ્ગલો**"તિ ઇદં તત્થ પાળિયં સેય્યાદીનં નવન્નં પુગ્ગલાનં આમટ્ઠત્તા વુત્તં. ઇધ પન પુગ્ગલામસને સતિ સેય્યપુગ્ગલો ચ આમસિતબ્બો સિયા. તેનેવાહ "**સેય્યમાનભાવેપી**"તિ. **સેય્યમાનભાવેપીતિ પિ**-સદ્દો આકડ્ઢકો અસેય્યમાનનિદ્દેસેપિ પુગ્ગલામસનસ્સ કતત્તા. **યસ્સ કસ્સચી**તિ સેય્યાદીસુ યસ્સ કસ્સચિ પુગ્ગલસ્સ.

૮૮૦. **પુરિમમાનસ્સા**તિ પુબ્બે પવત્તસ્સ સદિસમાનસ્સ, હીનમાનસ્સ વા, સદિસમાનવસેનેવ પન પાળિ આગતા.

૮૮૧. ''મિગાનં કોત્થુકો અન્તો, પક્ખીનં પન વાયસો''તિ (જા॰ ૧.૩.૧૩૫) વચનતો આહ ''**પક્ખિજાતીસુ વાયસો અન્તો લામકો**''તિ.

૮૮૨. **વિરાગન્તિ** અરહત્તં.

૮૮૩. **માનસમ્પયુત્તચ્છન્દો** તણ્હાછન્દો. **માનસભાવં અનુગતો** સેય્યાદિતો સમ્પગ્ગાહનવસેન પવત્તો માનસમ્પયુત્તકત્તુકમ્યતાછન્દો **વા માનચ્છન્દો**.

૮૮૪. **તત્થાતિ** તસ્મિં વિલમ્બને નિપ્ફાદેતબ્બે. **યુત્તં** અનુચ્છવિકં. **મુત્તં** વિસ્સટ્ઠં. **સિલિટ્ઠં** સહિતં, અત્થદ્વયવિભાવકં વા.

૮૮૮. **અનુદ્દયસ્સેવાતિ** મેત્તાયન્તસ્સ વિય અનુકમ્પન્તસ્સ વિય વિકપ્પનાતિ આહ ''**સહનન્દિતાદિકસ્સા**''તિ, મેત્તાદિપતિરૂપેન પવત્તગેહસિતસિનેહસ્સાતિ અત્થો. તેનાહ ''**તાદિસો રાગો**''તિ. **અત્થો યુજ્જતીતિ** એવમ્પિ ''તત્થા''તિ પાળિપદસ્સ અત્થો યુજ્જતિ. પરાનુદ્દયતાહેતુકો હિ પરાનુદ્દયતાસહિતો સો વિતક્કોતિ.

૮૯૦. કામગુણપારિપૂરિયા યેભુય્યેન લોકો સમ્ભાવેતીતિ આહ ''**અનવઞ્ઞત્તત્થમેવ કામગુણે ચ પત્થેતી**''તિ.

એકકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દુકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૯૧. **બન્ધતીતિ** કુજ્ઝનાકારં બન્ધતિ ઘટેતિ. ઉપનાહો હિ આઘાતવત્થુના ચિત્તં બન્ધન્તો વિય હોતિ, યતો અઞ્ઞથા પવત્તિત્વાપિ અવિદિતે ઉપનાહે આઘાતવત્થુસન્નિસ્સિતોવ હોતિ.

૮૯૨. **દન્તેહિ છિન્દિત્વાતિ** દન્તેહિ છિન્દિત્વા વિય એકદેસં અપનેત્વા એકદેસં ગહેત્વાતિ અધિપ્પાયો.

૮૯૪. **અચ્ચયં કત્વાતિ** વીતિક્કમં કત્વા. **પટિચ્છાદનેતિ** અત્તના કતસ્સ અચ્ચયસ્સ પટિચ્છાદને. વોચ્છિન્દનં વીતિક્કમકિરિયાય અપ્પટિજાનવસેન ઉપચ્છિન્દનં, વોચ્છિન્દનેન છાદના **વોચ્છિન્દનછાદના**.

અસમ્માભાસને સઠ-સદ્દો લોકે નિરુળ્હોતિ આહ ''**યો ન સમ્મા ભાસતિ, સો સઠો**''તિ. સઠસ્સ યક્ખસૂકરસદિસતં દસ્સેન્તો ''**કુચ્છિ વા પિટ્ઠિ વા જાનિતું ન સક્કા**''તિ આહ, ઇન્દજાલસદિસો વા એસો દટ્ઠબ્બો.

યો સબ્બથા વિપન્નજ્ઝાસયોપિ સમાનો કાયવચીભેદમત્તેન અત્તાનં સમ્પન્નં વિય દસ્સેત્વા લોકં વઞ્ચેન્તો અઞ્ઞથા સન્તં અઞ્ઞથા પવેદેતિ. તેનાહ ''**તેનેતં સાઠેય્યં માયાતો બલવતરા વઞ્ચનાતિ દટ્ઠબ્બ**''ન્તિ. સન્તદોસપટિચ્છાદનમેવ હિ માયા. **તેનેવાતિ** બલવતરવઞ્ચનાભાવેનેવ. દળ્હકેરાટિયઞ્હિ ''**પરિક્ખતતા**''તિ વુત્તં.

૯૦૮. **અભાવેપીતિ પિ**-સદ્દેન ''કો પન વાદો ભાવે''તિ દસ્સેતિ. યદિપિ હિ પુથુજ્જનાનં, એકચ્ચાનઞ્ચ સેક્ખાનં યથારહં અત્તાભિનિવેસાદીહિ કતૂપકારં રૂપરાગાદિસંયોજનકિચ્ચં સાધેતિ, એકચ્ચાનં પન વિના એવ તેહીતિ કસ્સચિપિ કિલેસસ્સ અવિક્ખમ્ભિતત્તા કથઞ્ચિપિ અવિમુત્તો કામભવો અજ્ઝત્તગ્ગહણસ્સ વિસેસપચ્ચયોતિ ''અજ્ઝત્ત''ન્તિ વુચ્ચતિ, તદભાવતો ''બહિદ્ધા''તિ લદ્ધવોહારે રૂપારૂપભવે કેવલમ્પિ સંયોજનકિચ્ચં સાધેન્તં

પવત્તતીતિ, તતો એવ રૂપારૂપાવચરસત્તાનં બહિદ્ધાસંયોજનભાવહેતજાતન્તિ ચ ‘‘બહિદ્ધાસંયોજન’’ન્તિ વુચ્ચતીતિ ઇમમત્થમાહ ‘‘**સક્કાયદિટ્ઠાદીનં...પે॰... યોજનં નામા**’’તિ.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તિકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૦૯. અવિજ્જાભવતણ્હાહિ વિય ઇસ્સામચ્છરિયદોમનસ્સાદિસહાયભૂતેન દોસેનપિ ભવાભિસઙ્ખરણં હોતીતિ ‘‘**અકુસલમૂલાનેવ વટ્ટમૂલાની**’’તિ. તેનાહ ‘‘**તીહિ...પે॰... કથિતો**’’તિ.

૯૧૯. રૂપારૂપાવચરવિપાકાનં સન્તપણીતભાવેન ઉળારતમત્તા તત્થ **સાતિસયો ભવરાગો** વુત્તો.

૯૨૦. **માનેન ઠપના**તિ માનેન સેય્યાદિવસેન અત્તનો ઠપના. **ઠપના**તિ ચ દહના, પગ્ગણ્હના વા.

૯૨૧. **તંસમ્પયુત્તા**તિ દોસસમ્પયુત્તા.

૯૨૨. **તેસં વણ્ણભેદ**ન્તિ તેસં જીવાનં વણ્ણવિસેસં, તેસં વા તથા કથેન્તાનં સુત્વા. **બ્યાપી**તિ સકલલોકબ્યાપી, સકલસરીરબ્યાપી વા. **પરિમણ્ડલો**તિ પરમાણુપ્પમાણો હુત્વા પરિમણ્ડલો. **આદિ**-સદ્દેન અઙ્ગુટ્ઠપ્પમાણો વયપ્પમાણોતિઆદિકં સઙ્ગણ્હાતિ.

૯૨૩. **ઉતુવિપરિણામજો** સીતાદિઉતુવિપરિવત્તજાતો. **ઓપક્કમિકો** અત્તનો, પરસ્સ વા તાદિસઉપક્કમનિબ્બત્તો. **વિસમપરિહારજો** ચિરાસનચિરટ્ઠાનાદિના કાયસ્સ વિસમપરિહરણતો જાતો. **સન્નિપાતજો** સઞ્ચયતો પટ્ઠાય પચ્ચેકં વિસમાકારતો દોસત્તયસમોધાનતો જાતો. **કમ્મસમુટ્ઠાનો** ઉતુવિપરિણામાદીહિ વિના કમ્મતો સમુટ્ઠિતો. **પિત્તસેમ્હવાતસમુટ્ઠાના** પન પિત્તાદીનં અધિકભાવેનેવ વુત્તા. સબ્બસ્સાપિ હિ રોગસ્સ દોસત્તયં આસન્નકારણં દોસપ્પકોપેન વિના અભાવતો. કમ્મં પધાનકારણં કતોકાસે એવ તસ્મિં ઉપ્પજ્જનતો, ઇતરં પન તસ્સ સહકારિકારણં દટ્ઠબ્બં. તયિદં પુબ્બેકતહેતુવાદિનો પટિક્ખિપન્તિ. ઉપપજ્જવેદનીયફલમ્પિ પુબ્બેકતહેતુકપક્ખિકમેવ અતીતદ્ધિકત્તા કમ્મસ્સાતિ અરુચિસૂચનત્થં કિર-સદ્દગ્ગહણં કરોતિ ‘‘**ઉપપજ્જવેદનીયઞ્ચ કિર પટિક્ખિપન્તી**’’તિ.

૯૨૪. **દાહકારણતાયા**તિ રાગાદિદસવિધગ્ગિદાહસ્સ, નરકગ્ગિદાહસ્સ ચ કારણતાય.

૯૨૬. **પુથુનિમિત્તસભાવેસૂ**તિ પુથુ નાનાકિલેસાદીનં કારણસભાવેસુ.

૯૩૧. અદ્દનં **અદ્ધા** મદ્દવો, અનેકત્થત્તા ધાતૂનં તપ્પટિક્ખેપેન **અનદ્ધા**તિ આહ ‘‘**અમુદુતા વા અનદ્ધા**’’તિ.

૯૩૬. અયોનિસોમનસિકારહેતુકત્તા આવજ્જનાય અકુસલાનુકૂલકિચ્ચતા દટ્ઠબ્બા.

તિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૩૯. **એવં-સદ્દેના**તિ નિદસ્સનત્થેન એવં-સદ્દેનાતિ અધિપ્પાયો. ભવો એવ અભિવુદ્ધો **અભવો** યથા ‘‘અસેક્ખા ધમ્મા’’તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૧). દુતિયસ્મિં પક્ખે ભવાભવસદ્દેન સમ્પત્તિવિપત્તિયો, વુદ્ધિહાનિયો વા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

અગતિયાતિ અયુત્તગતિયા, અપ્પતિરૂપકિરિયાયાતિ અત્થો.

કોધૂપાયાસ...પે॰... માતુગામા વા ઊમિઆદિભયન્તિ યોજના. **પઞ્ચકામગુણમાતુગામગ્ગહણે**તિ પઞ્ચકામગુણગ્ગહણે, માતુગામગ્ગહણે ચ.

‘‘સયંકતં સુખદુક્ખ’’ન્તિઆદિકા દિટ્ઠિ યદિપિ અઞ્ઞેસમ્પિ દિટ્ઠિગતિકાનં અત્થેવ, **તિમ્બરુકો** પન તથાદિટ્ઠિકો ભગવન્તં ઉપસઙ્કમિત્વા પુચ્છીતિ સા દિટ્ઠિ “**તિમ્બરુકદિટ્ઠી**”તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૮) વુત્તા. તેનાહ “**તિમ્બરુકો...પે॰... આગતત્તા**”તિ.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪૦. **આગમનસ્સ** પટિસન્ધિગ્ગહણવસેનાતિ અધિપ્પાયો.

૯૪૧. **ઉપચયનતો**તિ વડ્ઢનતો. **અઞ્ઞથા**તિ લાભતો તક્કનતો ચ અઞ્ઞપ્પકારો ગહિતોતિ તં દસ્સેન્તો “**સદ્ધારુચિઆદીહી**”તિ આહ. અનુસ્સવતો હિ સદ્દહનં, રુચ્ચનં પન જાતિસ્સરઞાણતોપિ હોતિ. **આદિ**-સદ્દેન ખન્તિઆદીનં સઙ્ગહો.

૯૪૨. અક્ખન્તિ મૂલં એતેસન્તિ **અક્ખન્તિમૂલકા. દુક્કટદુબ્ભાસિતતાદિદોસા** તાદિસાનિ કાયવચીમનોદુચ્ચરિતાનિ.

૯૪૩. **ઉદગ્ગતાસઙ્ખાતો અવૂપસમો** ન ઉદ્ધચ્ચસઙ્ખાતોતિ પીતિયા એવ સવિપ્ફારિકતાસઙ્ખાતં અસન્તસભાવં આહ. **અવૂપસમહેતુભૂતો**તિ વિક્ખેપહેતુભૂતો. **પીતિયા આકારો**તિ પીતિયા પવત્તિઆકારો.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. છક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪૪. **તેના**તિ કોધાદીનંયેવ વિવાદમૂલત્તા.

૯૪૫. કુસલાનુયોગે સાતચ્ચં **કુસલાનુયોગસાતચ્ચં**.

ગણેન સત્તસમૂહેન સઙ્ગણિ સન્નિપતનં યેન સદ્ધિં, તેન સઙ્ગતિ **ગણસઙ્ગણિકા. કસ્સચિ** ઘાસચ્છાદનાદિકસ્સ.

૯૪૬. **ઉપવિતક્કેતી**તિ આરમ્મણં ઉપેચ્ચ તક્કેતિ.

૯૪૮. **અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકો**તિ ‘‘અધિચ્ચસમુપ્પન્નો અત્તા ચ લોકો ચા’’તિ એવંવાદી.

છક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૫૨. **ઓસીદનાકારેના**તિ કત્તબ્બકમ્મે અનુસ્સહનાકારેન.

૯૫૮. **તે** અભિનિવેસા **અસઞ્ઞીવાદા** વદન્તિ એતેહીતિ.

અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. નવકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૦-૯૬૩. **દસમસ્સા**તિ અટ્ઠાનઘાતસ્સ.

અજ્ઝત્તન્તિ ગોચરજ્ઝત્તં અધિપ્પેતં. **એતસ્સ** ગાથાવચનસ્સ. **નિટ્ઠપેત્વા**તિ અભિનિવિસ્સ.

૯૬૪. **અઞ્ઞેસં** ફસ્સાદીનં **સઙ્ખતભાવે** યથાસકંપચ્ચયેહિ. યેનાકારેન માનસ્સ સાતિસયા પવત્તિ, તં દસ્સેતું ‘‘**અહન્તિ, અસ્મીતિ ચા**’’તિ વુત્તં. **અત્તનો**તિ દિટ્ઠિગતપરિકપ્પિતસ્સ અત્તનો. યથા માનસ્સ સમ્પગ્ગહવસેન, એવં તણ્હાય મમત્તવસેન, દિટ્ઠિયા નિચ્ચાદિવસેન **પવત્તિ વિસેસવતી** સમાનેપિ અનાગતકાલામસનેતિ આહ ‘‘**ભવિસ્સન્તી…પે॰… વુત્તો**’’તિ. ‘‘અહમસ્મી’’તિ પન પવત્તમાનસ્સેવ ભવતીતિ સબ્બપદસાધારણસ્સ માનસ્સેવ વસેન ઇઞ્જિતાદિતા અટ્ઠકથાયં વુત્તા.

નવકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. દસકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૦. **સઙ્કપ્પન**ન્તિ ‘‘કુસલતા’’તિ વુત્તપદસ્સ અત્થવચનં. **તસ્સા** ઉપાયચિન્તાય. **મિચ્છાભાવો** સાવજ્જભાવો. **તદાકારો મોહો**તિ યથાવુત્તાકારેન પવત્તે ચિત્તુપ્પાદે મોહો. **તસ્સાપિ** યથાવુત્તપચ્ચવેક્ખણાયપિ યથાકતપાપેપિ. **અધિમાનસમ્પયુત્તં સઞ્ઞાનનં** પકતિપુરિસન્તરદસ્સનાદિવસેન પવત્તં દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તં ફલં વિય વિમુત્તન્તિ ગહિતં દટ્ઠબ્બં.

દસકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૩. **વિસેસં અકત્વા**તિ અનુપનિધાનં, સમતો ચ અસમતો ચ ઉપનિધાનન્તિ ઇમં વિભાગં અકત્વા, યો ‘‘ઇત્થં, એવં, અઞ્ઞથા’’તિ પદેહિ પકાસિતો.

વિસેસસ્સાતિ ''ઇત્થં, એવં, અઞ્ઞથા''તિ યથાવુત્તસ્સેવ વિસેસસ્સ. **દિટ્ઠિયા**તિ દિટ્ઠિયા ગહિતાય તદવિનાભાવિની **તણ્હા** દસ્સિતા. **સીસસીસમૂલકેહી**તિ ચતૂહિ સીસેહિ, દ્વાદસહિ ચ સીસમૂલકેહિ. સયમેવ ચ તણ્હા દસ્સિતાતિ યોજના. યદિ દિટ્ઠિમાનગાહોપિ ઇધાધિપ્પેતો, યતો ''તણ્હામાનદિટ્ઠિવસેન સમૂહગાહતો''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૯૭૩) અટ્ઠકથાયં વુત્તં, કથં ''તણ્હાવિચરિતાની''તિ વચનન્તિ આહ "**દિટ્ઠિમાનેસૂ**"તિઆદિ. **તંમૂલકત્તા**તિ તણ્હામૂલકત્તા.

૯૭૪. ન અવક્કરીયતીતિ **અનવકારી**, તં અનવકારિં કત્વા, તં પદન્તરેન વિભાવેન્તો "**અનવક્કરિ, તં કત્વા**"તિ આહ. **વિક્ખેપનં** અવયવતો વિભાગો. **અત્તતો અવિનિબ્ભુજિત્વા**તિ ત્વાયં દિટ્ઠિગતિકપરિકપ્પિતો અત્તા, તતો અવિસું કત્વા.

૯૭૬. બહિકતાનિ રૂપાદીનિ ઉપગન્ત્વા પવત્તા તણ્હા ઉપાદાયાતિ વુત્તાતિ યોજના.

એકચ્ચસ્સ પુગ્ગલસ્સ એકસ્મિં અત્તભાવે કસ્સચિ તણ્હાવિચરિતસ્સ અસમ્ભવો, કસ્સચિદેવ સમ્ભવોતિ આહ "**કસ્સચિ સમ્ભવદસ્સનત્થં વુત્ત**"ન્તિ.

તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૮. ધમ્મહદયવિભઙ્ગો

૧. સબ્બસઙ્ગાહિકવારવણ્ણના

૯૭૮. **ધાતુસમ્ભવ...પે॰... સઙ્ગહિતત્તા**તિ એત્થ ખન્ધાદીનં કામધાતુઆદિધાતૂસુ સમ્ભવભેદભિન્નાનં નિરવસેસતો સઙ્ગહિતત્તાતિ વિભાગેન યોજના, તથા સેસેસુપિ પરિયાપન્નપભેદભિન્નાનન્તિઆદિના. તત્થ "**નિરવસેસતો સઙ્ગહિતત્તા**"તિ ઇમિના ''સબ્બસઙ્ગાહિકવારો''તિ અયમસ્સ અત્થાનુગતા સમઞ્ઞાતિ દસ્સેતિ. યસ્મા ચેત્થ ખન્ધાદીનં દ્વાદસન્નં કોટ્ઠાસાનં અનવસેસસઙ્ગહો, તસ્મા એવં દુતિયવારાદીનઞ્ચેત્થ અનુપ્પવેસો વેદિતબ્બો. ખન્ધાદીનમેવ હિ તેસં સમ્ભવાદિવિચારો ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિદસ્સનવારોતિ વત્તું યુત્તોતિ યોજના. અનુપ્પત્તિદસ્સનઞ્ચેત્થ અત્થાપત્તિસિદ્ધં વેદિતબ્બં. ન હિ તત્થ ''કતિ ખન્ધા ન પાતુભવન્તી''તિઆદિપાળિ અત્થિ.

૯૭૯. **પુચ્છાનુરૂપ**ન્તિ યેનાધિપ્પાયેન પુચ્છા કતા, તદનુરૂપં. **અવિતથબ્યાકરણં** નામ બુદ્ધાનં એવ આવેણિકં, અઞ્ઞેસં તં યાદિચ્છિકં સુતક્ખરસદિસન્તિ આહ "**સબ્બઞ્ઞુવચનં વિઞ્ઞાય કતત્તા**"તિ.

સબ્બસઙ્ગાહિકવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિવારવણ્ણના

૯૯૧. ''કામભવે''તિ ઇદં ઓકાસવસેન વત્વા પુન સત્તસન્તાનવસેન વત્તું ''કામધાતુસમ્ભૂતાનઞ્ચા''તિ વુત્તન્તિ તમત્થવિસેસં દસ્સેન્તો "**ઇદ્ધિયા...પે॰... અત્થો**"તિ આહ. ''ન વત્તબ્બં સિયા''તિ કસ્મા વુત્તં, યદિપિ અસઞ્ઞસત્તાનં અચક્ખુકત્તા રૂપાયતનં અચ્ચન્તસુખુમત્તા હેટ્ઠિમભૂમિકાનઞ્ચ અગોચરો, સમાનભૂમિકાનં પન વેહપ્ફલાનં, ઉપરિભૂમિકાનઞ્ચ સુદ્ધાવાસાનં ચક્ખાયતનસ્સ ગોચરો હોતીતિ આયતનાદિકિચ્ચં કરોતિયેવાતિ સક્કા વત્તું. યં પનેત્થ વિત્થારતો વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. ''હેટ્ઠતો અવીચિનિરયં પરિયન્તં કત્વા ઉપરિતો પરનિમ્મિતવસવત્તિદેવે અન્તોકરિત્વા યં એતસ્મિં''ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૭) વુત્તપદેસા **કામાવચરાદિઓકાસા. તે સત્તનિકાયા ચ ધાતૂતિ વુચ્ચન્તિ** સમુદાયસ્સ અવયવાધારભાવતો યથા ''માસપુઞ્જો માસો''તિ. સત્તા ઉપ્પજ્જન્તિ એત્થાતિ સત્તુપ્પત્તિ, ઉપ્પજ્જનટ્ઠેન સત્તાવ ઉપ્પત્તિ સત્તુપ્પત્તીતિ એવં ઓકાસસત્તલોકદ્વયસ્સ સત્તુપ્પત્તિપરિયાયો વેદિતબ્બો. **સત્તભાવેન ઉપ્પત્તિ**, ન અનુપાદિન્નક્ખન્ધા વિય સઙ્ખારભાવેનેવાતિ અધિપ્પાયો. કે પન તેતિ આહ "**સત્તાવાસવસેન...પે॰... ઉપાદિન્નકક્ખન્ધા**"તિ. **તંતંપરિયાપન્નાન**ન્તિ તંતંસત્તાવાસપરિયાપન્નાનં સત્તાનં, સઙ્ખારાનમેવ વા. **સદિસાધિટ્ઠાનભાવેના**તિ સદિસાકારેન પવત્તમાનાનં ખન્ધાનં પતિટ્ઠાનભાવેન. યેભુય્યેન હિ તસ્મિં સત્તાવાસે ધમ્મા સમાનાકારેન પવત્તન્તિ.

ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પરિયાપન્નાપરિયાપન્નવારવણ્ણના

૯૯૯. **તત્થ, અઞ્ઞત્થ ચા**તિ તસ્મિં, અઞ્ઞસ્મિઞ્ચ ભવે, ઓકાસે ચ. પરિચ્છેદકારિકાય કામાદિતણ્હાય પરિચ્છિજ્જ આપન્ના ગહિતાતિ પરિયાપન્નાતિ તંતંભવાદિઅન્તોગધા **તંતંપરિયાપન્ના**.

પરિયાપન્નાપરિયાપન્નવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. ઉપ્પાદકકમ્મઆયુપ્પમાણવારો

૧. ઉપ્પાદકકમ્મવણ્ણના

૧૦૨૧. ધાતુત્તયભૂતદેવવસેનાતિ કામાદિધાતુત્તયે નિબ્બત્તદેવાનં વસેન.

ઉપ્પાદકકમ્મવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. આયુપ્પમાણવણ્ણના

૧૦૨૬. સુપરિમજ્જિતકઞ્ચનાદાસં વિય સોભતિ વિજ્જોતતીતિ સુભો, સરીરોભાસો, તેન સુભેન કિણ્ણા વિકિણ્ણાતિ **સુભકિણ્ણા**.

૧૦૨૭. તંતંમનસિકારન્તિ પરિત્તપથવીકસિણાદિગતમનસિકારં. **અપ્પનાક્ખણેપી**તિ **પિ**-સદ્દેન પુબ્બભાગં સમ્પિણ્ડેતિ. છન્દનં આરમ્મણપરિયેસનં **છન્દો**, કત્તુકમ્યતાછન્દો. પણિધાનં ચિત્તટ્ઠપના **પણિધિ**, સઞ્ઞાવિરાગાદીહિ આરમ્મણસ્સ વિસેસનં તથાપવત્તાય ભાવનાય આરમ્મણકરણમેવ.

વિપુલં વુચ્ચતિ મહન્તં, સન્તભાવોપિ મહનીયતાય મહન્તમેવાતિ આહ ‘‘**વિપુલા ફલાતિ વિપુલસન્તસુખાયુવણ્ણાદિફલા**’’તિ.

૧૦૨૮. યં ચાતુમહારાજિકાનં આયુપ્પમાણં, **સઞ્જીવે** એસો એકો રત્તિદિવો, તાય રત્તિયા તિંસ રત્તિયો માસો, તેન માસેન દ્વાદસમાસિકો સંવચ્છરો, તેન સંવચ્છરેન પઞ્ચ વસ્સસતાનિ સઞ્જીવે આયુપ્પમાણં. યં તાવતિંસાનં આયુપ્પમાણં, એસો **કાળસુત્તે** એકો રત્તિદિવો…પે॰… તેન સંવચ્છરેન વસ્સસહસ્સં કાળસુત્તે આયુપ્પમાણં. યં યામાનં આયુપ્પમાણં, એસો **સઙ્ઘાતે** એકો રત્તિદિવો…પે॰… તેન સંવચ્છરેન દ્વે વસ્સસહસ્સાનિ સઙ્ઘાતે આયુપ્પમાણં. યં તુસિતાનં આયુપ્પમાણં, **રોરુવે** એસો એકો રત્તિદિવો…પે॰… તેન સંવચ્છરેન ચત્તારિ વસ્સસહસ્સાનિ રોરુવે આયુપ્પમાણં. યં નિમ્માનરતીનં આયુપ્પમાણં, **મહારોરુવે** એસો એકો રત્તિદિવો…પે॰… તેન સંવચ્છરેન અટ્ઠ વસ્સસહસ્સાનિ મહારોરુવે આયુપ્પમાણં. યં પરનિમ્મિતવસવત્તીનં દેવાનં આયુપ્પમાણં, **તાપને** એસો એકો રત્તિદિવો…પે॰… તેન સંવચ્છરેન સોળસ વસ્સસહસ્સાનિ તાપને આયુપ્પમાણં. **મહાતાપને** ઉપડ્ઢન્તરકપ્પો. **અવીચિયં** એકો અન્તરકપ્પો ચ આયુપ્પમાણન્તિ વદન્તિ. દેવાનં અધિમુત્તકાલકિરિયા વિય તાદિસેન પુઞ્ઞબલેન અન્તરાપિ મરણં હોતીતિ ‘‘**કમ્મમેવ પમાણ**’’ન્તિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા અબ્બુદાદિઆયુપરિચ્છેદોપિ યુત્તતરો હોતીતિ.

કિં ઝાનન્તિ અટ્ઠસુ ઝાનેસુ કતરં ઝાનં. **ભવસીસાની**તિ ભવગ્ગાનિ, પુથુજ્જનભવગ્ગં અરિયભવગ્ગં સબ્બભવગ્ગન્તિ વેહપ્ફલાદીનં સમઞ્ઞા. **કસ્સચિ સત્તા**તિ પુથુજ્જનસ્સ, **કસ્સચિ પઞ્ચા**તિ સોતાપન્નસ્સ, સકદાગામિનો ચ, **કસ્સચિ તયો**તિ અનાગામિનો વસેન વુત્તં. તસ્મા સો બ્રહ્મકાયિકાદીહિ ચુતો અરૂપં ઉપપજ્જન્તો વેદિતબ્બો. ‘‘નવસુ બ્રહ્મલોકેસુ નિબ્બત્તઅરિયસાવકાનં તત્રૂપપત્તિયેવ હોતિ, ન હેટ્ઠૂપપત્તી’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૨૮) અયં અટ્ઠકથાપાઠોતિ અધિપ્પાયેન ‘‘**યં પના**’’તિઆદિ વુત્તં. ‘‘તત્રૂપપત્તિપિ હોતિ ઉપરૂપપત્તિપિ, ન

હેટ્ઠૂપપત્તી’’તિ પન પાઠોતિ તેન ‘‘હેટ્ઠૂપપત્તિયેવ નિવારિતા’’તિઆદિવચનેન પયોજનં નત્થિ. અરૂપધાતૂપપત્તિ ચ ન નિવારિતાતિ સમ્બન્ધો. અરૂપધાતૂપપત્તિ ન નિવારિતા ‘‘મત્થકે ઠિતોવ પરિનિબ્બાતી’’તિ નિયમસ્સ અનિચ્છિતત્તા.

અઞ્ઞત્થાતિ કામલોકે. **તત્થા**તિ રૂપલોકે. **અયં અટ્ઠકથા**તિ ‘‘પઠમજ્ઝાનભૂમિયં નિબ્બત્તો…પે॰… પરિનિબ્બાતી’’તિ એવં પવત્તા અટ્ઠકથા. **તેનેવા**તિ યસ્મા રૂપધાતુયં ઉપપન્નો અધિપ્પેતો, ન ઉપપજ્જનારહો, તેનેવ કારણેન. **તસ્સા**તિ યથાવુત્તસ્સ રૂપધાતુયં ઉપપન્નસ્સ અરિયસાવકસ્સ. યેન રૂપરાગેન તત્થ રૂપભવે ઉપપન્નો, તસ્મિં અરૂપજ્ઝાનેન વિક્ખમ્ભિતે સમ્મદેવ દિટ્ઠાદીનવેસુ યથા કામરૂપભવેસુ આયતિં ભવાભિલાસો ન ભવિસ્સતિ, એવં અરૂપભવેપીતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**પુન…પે॰… ભવિસ્સતિયેવા**’’તિ. **તત્થ નિબ્બત્તો**તિ રૂપધાતુયં ઉપપન્નો. **અરિયમગ્ગં ભાવેત્વા**તિ હેટ્ઠિમં અરિયમગ્ગં સમ્પાદેત્વા. **નિબ્બત્તભવાદીનવદસ્સનવસેના**તિ તસ્મિં રૂપભવે નિબ્બત્તોપિ તત્થેવ આદીનવદસ્સનવસેન. **અનિવત્તિતભવાભિલાસો**તિ ઉપરિ અરૂપભવે અવિસ્સટ્ઠભવપત્થનો, યતો અરૂપધાતુયં ઉપપજ્જનારહો. **તસ્સ વસેના**તિ તાદિસસ્સ અરિયસાવકસ્સ વસેન. ‘‘કસ્સચિ પઞ્ચ, કસ્સચિ તયો અનુસયા અનુસેન્તી’’તિ અયં **યમકપાળિ** (યમ॰ ૨.અનુસયયમક.૩૧૨) **પવત્તા**.

આયુપ્પમાણવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. અભિઞ્ઞેય્યાદિવારવણ્ણના

૧૦૩૦. ‘‘રુપ્પનલક્ખણં રૂપં, અનુભવનલક્ખણા વેદના’’તિઆદિના **સામઞ્ઞલક્ખણપરિગ્ગાહિકા**. ‘‘ફુસનલક્ખણો ફસ્સો, સાતલક્ખણં સુખ’’ન્તિઆદિના **વિસેસલક્ખણપરિગ્ગાહિકા**.

‘‘ચત્તારો ખન્ધા સિયા કુસલા’’તિઆદીસુ ઇધ યં વત્તબ્બં, તં ખન્ધવિભઙ્ગાદીસુ વુત્તં, તસ્મા તત્થ વુત્તનયેનેવ ગહેતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો. સેસં યદેત્થ ન વુત્તં, તં સુવિઞ્ઞેય્યમેવાતિ.

અભિઞ્ઞેય્યાદિવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધમ્મહદયવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ સમ્મોહવિનોદનિયા ટીકાય લીનત્થવણ્ણના

વિભઙ્ગ-અનુટીકા સમત્તા.